

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN:2149-3243

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 32

Sayı/Number: 1

**Ocak/January
ELAZIĞ 2022**

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Firat University

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

Cilt/Volume: 32

Sayı/Issue: 1

Ocak / January – 2022

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir ve TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS İndex ve EBSCO tarafından taranarak indekslenmektedir.

The Journal of Social Sciences is international refereed and indexed in TÜBİTAK, ULAKBİM TR Dizin, ASOS Index and EBSCO

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702
e-ISSN: 2149-3243

YAYIN İLKELERİ / *The Principles of Publication*

Her yıl Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere üç sayı hâlinde yayımlanır.
This journal is published three be annually in January, May and September every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
In the Journal, Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social sciences

Yazılar yayın ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after the approval of editorial and advisory board members

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring to the name of the journal.

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt/Volume: 32 Sayı/Issue: 1

BAŞ EDİTÖR

Editor in Chief

Prof. Dr. Murat SUNKAR

EDİTÖRLER

Editors

Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN
Dr. Öğr. Üye. Abdulkadir ÖZDEMİR

İngilizce Dil Editörü

English Language Editor

Dr. Öğr. Üye. Naciye SAĞLAM

YAZI İŞLERİ

Editorial Secretary

Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80
0-424-237 00 00

Fax : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web:

<http://sosbe.firat.edu.tr/tr/node/128>
<http://dergipark.gov.tr/firatsbed>

Dizgi / Composition

Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN

Baskı / Print:

Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : +90 424 2370000/4495
ELAZIĞ – 2020

YAYIN KURULU / Editorial Board

Prof. Dr. Murat SUNKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR (Afyon Kocatepe Ün., Afyon-Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (İzmir Demokrasi Ün., İzmir- Türkiye)
Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Doç. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üniversitesi, Ankara- Türkiye)
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ (Fırat Üniversitesi, Elazığ- Türkiye)
Dr. Öğr. Üye. Abdulkadir ÖZDEMİR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Dr. Öğr. Üye. Tamer KAVURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet YATKIN (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM (Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye)
Prof. Dr. Karl DONERT (Liverpool Hope University, Liverpool-UK)
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye)
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK (İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye)
Prof. Dr. Ruhat YAŞAR (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis-Türkiye)
Prof. Dr. Taşpolot SADIKOV (Karasayev BGU, Bişkek-Kırgızistan)
Assoc. Prof. Dr. Ion LIHACIU (Al. I. Cuza University, Iaşi-Romanya)
Sc. D. Prof. LU Aleksandr TSOI (Lodz University, Lodz-Polonya)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Cilt / Volume: 32

Sayı / Issue: 1

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees of The Issue

- Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR (Karabük Üniversitesi-Zonguldak) ozcaglar52@gmail.com
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta) cvatandas@nku.edu.tr
Prof. Dr. Enver BOZDEMİR (Düzce Üniversitesi-Düzce) enverbozdemir@duzce.edu.tr
Prof. Dr. Hanefi ÖZBEK (İzmir Bakırçay Üniversitesi- İzmir) hanefiozbek@hotmail.com
Prof. Dr. Hülya YÜKSEL (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir) hulya.yuksel@idu.edu.tr
Prof. Dr. İsmet DOĞAN (Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi- Afyonkarahisar) idogan@gazi.edu.tr
Prof. Dr. Kamil İŞERİ (Dokuz Eylül Üniversitesi-İzmir) kamiliseri@gmail.com
Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa) sahinalp@harran.edu.tr
Prof. Dr. Nasuh GÜNAY (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta) nasuhgunay@sdu.edu.tr
Prof. Dr. Nermin ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya) nozturk@erbakan.edu.tr
Prof. Dr. Uğur ADIGÜZEL (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya) uadiguzel@erbakan.edu.tr
Prof. Dr. Zeki KODAY (Atatürk Üniversitesi-Erzurum) zkoday@atauni.edu.tr
Doç. Dr. Ali Emre DİNGİN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın) aemredingin@gmail.com
Doç. Dr. Ali YİĞİT (Bursa Uludağ Üniversitesi-Bursa) aliyigit@uludag.edu.tr
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Çukurova Üniversitesi-Adana) akarakas@cu.edu.tr
Doç. Dr. Ayşe Çağlıyan (Firat Üniversitesi-Elazığ) acaglayan@firat.edu.tr
Doç. Dr. Ayşe DEĞERLİ (İzmir Demokrasi Üniversitesi-İzmir) ayse.degerli@idu.edu.tr
Doç. Dr. Bahadır KÖKSALAN (İnönü Üniversitesi-Malatya) bahadir.koksalan@inonu.edu.tr
Doç. Dr. Burak KAHRAMAN (Erciyes Üniversitesi-Kayseri) burakkahraman@erciyes.edu.tr
Doç. Dr. Elif SEZGİN (Bursa Uludağ Üniversitesi-Bursa) elifyalcintas@uludag.edu.tr
Doç. Dr. Emine YILMAZ BOLAT (Mersin Üniversitesi-Mersin) emineyilmaz@mersin.edu.tr
Doç. Dr. Ender DURUALP (Ankara Üniversitesi-Ankara) endora2212@hotmail.com
Doç. Dr. Ender DURUALP (Ankara Üniversitesi-Ankara) endora2212@hotmail.com
Doç. Dr. Fettah KUZU (Gaziantep Üniversitesi-Gaziantep) fettahkuzu@hotmail.com
Doç. Dr. Hayreddin KIZIL (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) hkhayreddin@gmail.com
Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR (Muş Alparslan Üniversitesi-Muş) maliaydemir@gmail.com
Doç. Dr. Mustafa İNCE (Karabük Üniversitesi-Karabük) mustafaince@karabuk.edu.tr
Doç. Dr. Muzaffer BAKIRCI (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) mubak@istanbul.edu.tr
Doç. Dr. Ozan BÜYÜKYILMAZ (Karabük Üniversitesi-Karabük) ozanbuyukyilmaz@karabuk.edu.tr
Doç. Dr. Sibel AKOVA (Yalova Üniversitesi-Yalova) sibel.akova@yalova.edu.tr
Doç. Dr. Şahap BULAK (Siirt Üniversitesi-Siirt) sahapbulak@gmail.com
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi- Nevşehir) senaygungor@nevsehir.edu.tr
Doç. Dr. Tuğçe ERDAL (Yozgat Bozok Üniversitesi-Yozgat) tugceisikhan@yahoo.com
Doç. Dr. Uğur KURTARAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi-Karaman) ugurkurtaran@gmail.com
Doç. Dr. Vuslat OĞUZ ATICI (Mersin Üniversitesi-Mersin) vuslathope3@gmail.com
Doç. Dr. Zerrin EREN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun) erenz@omu.edu.tr
Doç. Dr. Zeynep YILMAZ KURT (İnönü Üniversitesi-Malatya) zeynep.yilmazkurt@inonu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÜNAL (Hitit Üniversitesi-Çorum) aliunal@hitit.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Saraçoğlu (Giresun Üniversitesi-Giresun) hsaracoglu26@hotmail.com
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÇEMBERLİTAŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi-Van) drcemberlitas@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK (Muş Alparslan Üniversitesi-Muş) i.dolek@alparslan.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Karam NAYEBPOUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon) knayebpour@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emre ÜNSAL (İstanbul Üniversitesi-İstanbul) memreunsal@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TEMİZ (Firat Üniversitesi-Elazığ) mtemiz@firat.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet FIRAT (Firat Üniversitesi-Elazığ) muhammetfirat@firat.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TERİN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi-Van) mustafaterin@yyu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit PAKSOY (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi- Kahramanmaraş)
mpaksoy@ksu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ÖZTÜRK AYKAÇ (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi-Karaman)
dr.niluferozturk@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Onur KAPLAN (Yaşar Üniversitesi-İzmir) onur.kaplan@yasar.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Osman EROĞLU (Mardin Artuklu Üniversitesi-Mardin) osmaneroglu2181@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Selman Sacit BOZ (Selçuk Üniversitesi-Konya) selmansacitboz@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Yunus YILMAZ (Dicle Üniversitesi-Diyarbakır) yunus.yilmaz@dicle.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem ÖZDEMİR (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi-Sivas) sebnemozdemirtr@gmail.com

Arş. Gör. Dr. Nasih Sarp ERGÜVEN (Ankara Üniversitesi-Ankara) erguven@law.ankara.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Ümit GEDİK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi-Karaman) u.gedik1@gmail.com

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Coğrafya / Geography	
A. Gökhan YAŞA, Mutlu YILMAZ (Araştırma Makalesi) Doğu Akdeniz’de Bulunan Doğalgaz Rezervlerinin Bölgesel Enerji Politikalarına ve Rekabete Etkisi <i>The Effect of Natural Gas Reserves in the Eastern Mediterranean on Regional Energy Policies and Competition</i>	1
Murat ÇINAR (Derleme) Coğrafi ve Jeopolitik Açından Golan Tepeleri <i>The Golan Heights in Geographical and Geopolitical Personality</i>	19
Reyhan Rafet CAN (Derleme) Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü <i>The Role of Railways in the Geopolitics of the South Caucasus</i>	37
Dil ve Edebiyat / Language and Literature	
Begüm KURT (Araştırma Makalesi) Türk Kültüründe Kolektif Yaratıcılığın Bağlam Temelli Estetik Yansımaları: Malatya Yöresi Diyaloglu Türküleri <i>Context-Based Aesthetic Reflections of Collective Creativity in Turkish Culture: Dialogue Folk Songs of the Malatya Region</i>	55
İsmail SÖYLEMEZ (Araştırma Makalesi) Farsçanın Türkiye’de Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yalancı Kökteşlik (İran Farsçası ve Türkiye Türkçesi Örnekleme) <i>False Cognates In Teaching Persian As A Foreign Language In Turkey (Iranian Persian and Turkey Turkish Sample)</i>	69
Mustafa Yunus GÜMÜŞ (Araştırma Makalesi) Necâti’nin Bir Gazelinin Göstergibilimsel İncelenmesi <i>A Semiotic Analysis of Necâti’s a Gazel</i>	83
Eğitim Bilimleri / Education Sciences	
Kübra Melis AVCU, Özlem Çakar ÇELİK (Araştırma Makalesi) Sosyal Bilgiler Dersinde Tarihi Şahsiyetlerin Rolüne İlişkin Öğretmen Görüşleri <i>Teachers Views on The Role of Historical Figures in Social Studies Course</i>	97
Muharrem KOÇ, Nilüfer KOÇTÜRK, Tolga ZENCİR (Araştırma Makalesi) Anne-Baba Eğitimi: Ebeveynlerin Eğitim Deneyimleri ve Gereksinimleri <i>Parental Education: The Educational Experience and Needs of Parents</i>	111
Sakine HAKKOYMAZ (Araştırma Makalesi) Mavisel Yener’in Çocuk Kitaplarının Etkili İletişim Becerilerine Göre İncelenmesi <i>A Review of Mavisel Yener’s Children’s Books in Terms of Effective Communication</i>	121
Güzel Sanatlar / Fine Arts	
Çağhan ADAR, Özkan ÖZKOÇ (Araştırma Makalesi) Osmanlı Dönemi Türk Müziğinde Ekol Geleneği “Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi Ekolü” <i>School Tradition In Turkish Music In The Ottoman Period “Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi School”</i>	133
İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences	
Adnan DAL (Araştırma Makalesi) A Newcomer To The Poles: Examining Turkish Foreign Policy At The Global Level <i>Kutuplarda Yeni Bir Ülke: Türk Dış Politikası’nın Küresel Düzeyde İncelenmesi</i>	145
Ayşe KAYACI (Araştırma Makalesi) İşletmelerin Bilgi ve İletişim Teknolojisi Düzeyinin Verimliliğe Etkisi: İşletme Grubuna Bağlı Olma ve Uluslararasılaşmanın Rolü <i>The Impact of Information and Communication Technology Level of Firms on Productivity: The Role of Business Group Affiliation And Internationalization</i>	157

Celal İNCİR, İzzet TAŞAR (Araştırma Makalesi) Elektronik Belge Yönetim Sistemlerine İlişkin Kullanıcı Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma: Fırat Üniversitesi Örneği <i>A Study On Determining User Opinions On Electronic Document Management Systems: The Case of Fırat University</i>	173
Mehmet BÜKEY, Yavuz TÜRKAN (Araştırma Makalesi) Tasarruf Finansman Sistemi İçin Murabahaya Dayalı Bir Model Önerisi <i>A Model Proposal Based On Murabaha For Saving Finance System</i>	189
Memiş KARACA, Mustafa Öz DAŞ, Adem ŞENGÜL (Araştırma Makalesi) Dış Kaynak Kullanımının Maliyet Minimizasyonu Bakımından İncelenmesi: Bir Sağlık Kurumunda Çamaşırhane Hizmetleri Örneği <i>Examining Outsourcing In Terms Of Cost Minimization: An Example Of Laundry Services In A Medical Institution</i>	203
Nihat KÜÇÜK, Mustafa Hakkı AYDOĞDU, Zeliha ŞAHİN (Araştırma Makalesi) Yağlı Tohum Piyasalarındaki Gelişmeler ve Türkiye Kolza Piyasası Trend Analizi <i>Developments in the Oilseed Markets and Trend Analysis of Turkish Rapeseed Market</i>	215
Özden Senem EROL (Araştırma Makalesi) Taşra Örgütü ve Mahalli İdarelerin İnşa Hizmetleri; Tek Partili Dönemde Kentte Yürütülen Uygulamalarda Kocaeli Örneği <i>Construction Services of Provincial Organizations and Local Administrations; Carried Out Urban Practices with Kocaeli Case in the Single Party Period</i>	229
Tahir BAYSAL (Araştırma Makalesi) 4/B Sözleşmeli Personel Disiplin İşlemlerinin Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi <i>Legislation Evaluation of 4/B Contracted Personnel Discipline Procedure</i>	239
İlahiyat / Theology	
Osman ŞAHİN, İskender OYMAK (Araştırma Makalesi) Fransa'da Jansenizmin Gelişimi Ve Sonu <i>Rise and Fall of Jansenism in France</i>	251
İletişim / Communication	
Abdülhakim Bahadır DARI (Araştırma Makalesi) Weimar Cumhuriyeti Seçim Kampanyalarında Paul Von Hindenburg'un Liderlik İmajı <i>The Leadership Image of Paul von Hindenburg in The Election Campaigns of The Weimar Republic</i>	265
Sertaç KAYA (Araştırma Makalesi) Post-Truth Çağında Covid-19 Aşısı Üzerinden Sosyal Medyadaki Kamusal Komplo Teorisi Üretiminin İncelenmesi <i>Investigation of Public Conspiracy Theory Production in Social Media over Covid-19 Vaccine in the Post-truth Age</i>	279
Sosyoloji / Sociology	
Elif GÜN, Suat KOLUKIRIK (Araştırma Makalesi) Covid-19 Döneminde Toplumsal Risk Algısı, Refleksivite ve Belirsizlik: Twitter Paylaşımları Üzerine Bir Analiz <i>Social Risk Perception, Reflexivity and Uncertainty Under Covid-19: An Analysis of Twitter Messages</i>	291
Figen KANBİR (Araştırma Makalesi) Çağdaş Dövme Anlatılarında Kadın Bedeni ve Temsili (Büyükçekmece Sahili Örneği) <i>The Woman Body and Its Representation in Contemporary Tattoo Narratives (Büyükçekmece Beach Example)</i>	307
İlknur BEYAZ ÖZBEY (Araştırma Makalesi) Erzurum'da Kadın Sürücü Olmak: Gerilimler, Aşınan Sınırlar ve Değişen Toplumsal Yüzler Bağlamında Kadınların Sürücülük Deneyimleri <i>Being a Woman Driver in Erzurum: Women's Driving Experiences in the Context of Tensions, Erosion Borders and Changing Social Faces</i>	321
Tarih / History	
Eşref TEMEL (Araştırma Makalesi) Mihrişah Valide Sultan'ın 1798-1805 Yılları Arası Has Gelirleri ve Harcamaları <i>Has Revenues and Expenditures of Mihrişah Valide Sultan Between 1798-1805</i>	335

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

The Journal of International Social Sciences

p-ISSN: 1300-9702

e-ISSN: 2149-3243

EDİTÖRLERDEN

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin 32. cilt 1. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 25 yazı yer almaktadır. Bu yazıların 3'ü Coğrafya, 3'ü Dil ve Edebiyat, 3'ü Eğitim Bilimleri, 1'i Güzel Sanatlar, 8'i İktisadi ve İdari Bilimler, 1'i İlahiyat, 2'si İletişim, 3'ü Sosyoloji ve 1'i Tarih alanıyla ilgilidir.

Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde, kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlarken katkı sunanlara teşekkür ederiz.

EDİTÖRLER

**DOĞU AKDENİZ'DE BULUNAN DOĞALGAZ REZERVLERİNİN BÖLGESEL
ENERJİ POLİTİKALARINA VE REKABETE ETKİSİ**

*The Effect of Natural Gas Reserves in the Eastern Mediterranean on Regional Energy Policies and
Competition*

A. Gökhan YAŞA¹ ve Mutlu YILMAZ²

¹ Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi Ayaş MYO Özel Güvenlik ve Koruma Programı, agyasa@ankara.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1521-4701

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi DTCF Coğrafya Bölümü, yilmazm@ankara.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8914-1165

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 14.04.2021
Kabul/Accepted: 05.01.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.995289

Anahtar Kelimeler

Doğu Akdeniz, Doğalgaz,
Enerji, Münhasır Ekonomik
Bölge, Hidrokarbon

Keywords

East Mediterranean, Natural
gas, Energy, Exclusive
Economic Zone,
Hydrocarbon

ÖZ

Çalışma Doğu Akdeniz Bölgesi özelinde bulunan enerji kaynaklarını bölgesel enerji politikaları bağlamında incelemektedir. Doğalgaz zaten önemli bir enerji kaynağı olmakla birlikte her geçen gün dünyamızda önemini gittikçe arttırmaktadır. Son dönemde yaşanan gelişmelerle birlikte Türkiye için de doğalgazın önemi artmıştır. Bu durum kendisini yeni bölgesel gelişmeler ile göstermiş olup özellikle Doğu Akdeniz bölgesinde hissedilmiştir. Bu kapsamda bir enerji kaynağı olarak doğalgazın dünyadaki rezerv durumu ele alınmış bununla birlikte dünyadaki üretimi, ithalatı, ihracatı gibi verilerle birlikte de yorumlanmıştır. Daha sonra ise Doğu Akdeniz konusu irdelenmiş bu kapsamda şu ana kadar gerçekleşmiş tarihsel gelişmeler ele alınmıştır. Tarihsel gelişmeler ışığında Doğu Akdeniz'de oluşan enerji rekabeti de analiz edilmiştir. Özellikle bölge ülkelerinin bu sahaya olan ilgisi ve ihtiyaçları da değerlendirmeye alınmıştır. Bununla birlikte özellikle Türkiye ve Yunanistan arasında olan diğer kronik sorunların söz konusu enerji rekabetine yansımaları da değerlendirilmiştir. Son olarak ise bölgedeki potansiyel gazın nasıl kullanılabileceği ile ilgili çıkarımlar yapılmıştır. Bu potansiyelin doğru şekilde değerlendirilmesi bölgesel refahı, istikrarı arttıracak barış ortamını koruyacaktır.

ABSTRACT

The study examines the energy resources specific to the Eastern Mediterranean region in the context of regional energy policies. Although natural gas is already an important energy source, its importance is increasing day by day in our world. This situation showed itself with new regional developments and was felt especially in the Eastern Mediterranean region. With the recent developments, the importance of natural gas has also increased for Turkey. In this context, the reserve status of natural gas in the world as an energy source has been considered, and it has also been interpreted together with data such as its production, import and export in the world. Then, the Eastern Mediterranean issue was examined and in this context, historical developments that have taken place so far have been discussed. In the light of historical developments, energy competition in the Eastern Mediterranean region has also been analyzed. In particular, the interest and needs of the countries in the region in this field were also evaluated. However, also assessed other chronic particularly concerned with reflections on the problems of energy competition between Turkey and Greece. Finally, implications were made about how the potential gas in the region could be used. The proper utilization of this potential will protect the environment of peace that will increase regional prosperity and stability.

Atf/Citation: Yaşa, A. G. ve Yılmaz, M. (2022). Doğu Akdeniz'de Bulunan Doğalgaz Rezervlerinin Bölgesel Enerji Politikalarına ve Rekabete Etkisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(1-17).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Abdullah Gökhan YAŞA, agyasa@ankara.edu.tr

1. Giriş

Yer kabuğunun içinde bulunan, fosil kaynaklı yanıcı ve renksiz bir gaz karışımı olan doğalgaz, günümüzde kullanım oranı oldukça artmış bunun sonucunda da oldukça değerli ve stratejik bir enerji kaynağı haline gelmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası kullanım miktarı artan doğalgaz bugün hem konut hem de sanayi için önemli bir enerji kaynağıdır. Hatta artan doğalgaz talebi ve kullanımını ülkelerin ekonomik gelişmelerini de yorumlamak için önemli bir gösterge haline gelmiştir.

Fosil enerji kaynaklarının üç karakteristik özelliğinin olduğu görülmektedir. Bunlar; kıt oluşları, dünya üzerinde dengesiz dağılmış olmaları ve enerji dönüşümünün çevre kirliliğine yol açması şeklinde sıralanabilir (Aydın, 2010: 319). Bu anlamda doğalgaz arzının ve talebinin artışı da önem taşımakta hem yeni kaynaklara ulaşımının hem de kullanımının artışının var olan sorunlar karşısında da önemli olacağı düşünülmektedir.

Yapılan projeksiyonlara göre doğalgaz tüketiminin önümüzdeki yıllarda artacağı öngörülmektedir. Buna göre iklim değişikliğine bağlı alınan kararların niteliği değişse de doğalgazdan elektrik üretimine olan talebin artacağı hesaplanmıştır. Bu kapsamda, yıllık elektrik üretiminde %1,7 endüstriyel kullanımda ise yıllık %1,2 gibi bir artışın öngörülmesi doğalgaz kullanımının artışına katkı sağlayacaktır. Yine aynı zamanda bireysel kullanımda da artan nüfus, çevresel kaygılar gibi faktörler nedeniyle 2050'ye kadar yıllık %1,3 artarak 5966 bcm kullanıma ulaşacağı düşünülmektedir. Bu süreçte sıvılaştırılmış doğalgaz yani LNG'nin boru hatları ile yapılan taşımacılığı geçeceği öngörülmüştür. Bunda da kirletici ve karbon-yoğun yakıtlara alternatif ve aralıklı yenilenebilir enerjileri tamamlayan esnek bir seçenek olarak ülkelerce de destekleneceği değerlendirilmektedir. Söz konusu süreçte 9,7 Trilyon doların gaz sektörüne yatırım için ayrılacağı varsayılmaktadır (GECF, 202011). Doğalgazın genel veya sektörel kullanımının giderek artacağı öngörülebilir bir gerçeklik haline gelmiştir.

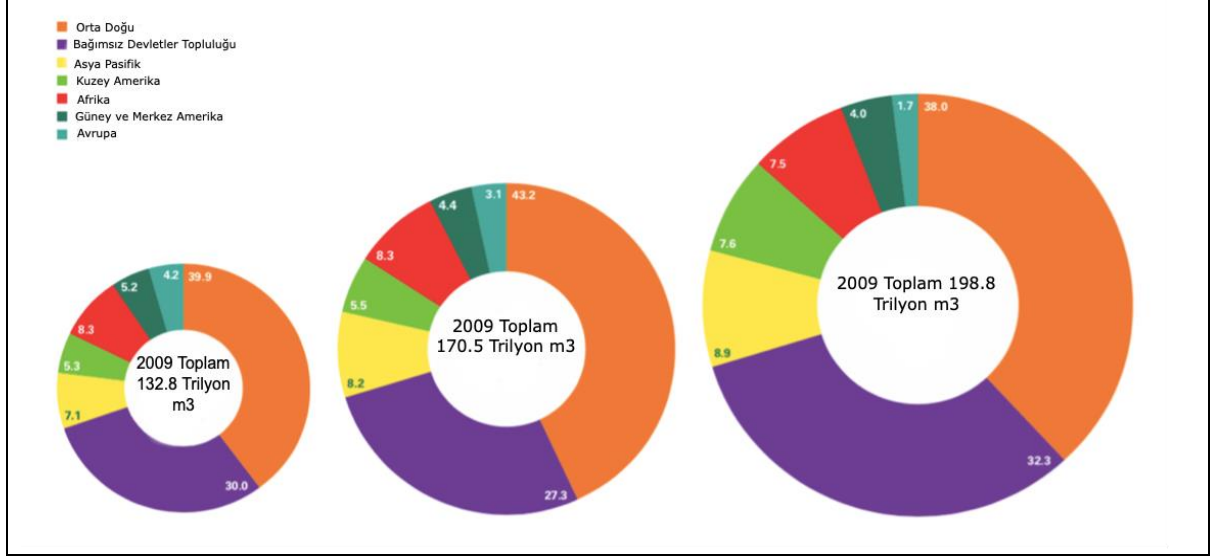
Günümüzde doğalgaz keşifleri ve kaynaklara ulaşma mücadelesi jeoekonomik tartışmalarla birlikte sürdürülmektedir. Temel olarak uluslararası ekonomik ve siyasal ilişkilerde aktörün ülkesinin coğrafyasının ve ekonomisinin stratejik şekilde değerlendirilmesini tanımlamaktadır. Aynı zamanda jeoekonominin bir diğer önemi ise bunun temel başvuru stratejisi halini almasından kaynaklanmaktadır. Bugün ise güçlü bir ekonomi haline gelmek ve de onu sürdürülebilmek çoğunluğu fosil yakıt kaynaklı olan enerjiye ulaşım ve kullanımla doğrudan ilişkili hale gelmiştir (Akpınar ve Başbüyük, 2011: 119-136). Hidrokarbon kökenli bir fosil yakıt olan doğalgaz da bugün özellikle coğrafyamızda ihtilafların kaynağı olarak karşımıza çıkmakta ve hem bölgesel hem de küresel aktörlerin dahil olduğu enerji güvenliği tartışmalarını açığa çıkarmaktadır.

Şekil 1'de dünyada doğalgaz rezervlerinin bazı yıllar itibarıyla bölgesel dağılımı verilmiştir. Buna göre dünyada keşfedilen doğalgaz rezervleri gün geçtikçe artmaktadır. 1999 yılında 132,8 trilyon m³ olan rezerv miktarı, 2009 yılında 170,5 trilyon m³ ve 2019 yılında 198,8 trilyon m³'e ulaşmıştır. Bölgesel dağılıma bakıldığında en büyük pay %38 ile Ortadoğu'ya aittir. Daha sonra %32,3 ile Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri gelmektedir. Doğalgaz rezervlerinin bölgesel dağılımları verisi aynı zamanda yapılan projeksiyonlarda tüketim talebi ve büyüme ile değerlendirildiğinde talebin artacağı ve kaynakların daha da önemli hale gelebileceğinin bir göstergesidir.

Dünyada doğalgaz rezerv miktarı bakımından Rusya 38 trilyon m³(%19,1) ile ilk sırada gelmektedir. Onu 32 trilyon m³ (%16,1) rezerv miktarı ile İran ve 24,7 trilyon m³(%12,4) ile Katar takip etmektedir. Bu üç ülke dünya doğalgaz rezervlerinin %47,6'sına sahiptirler (Tablo 1). Yapılan aramalar sonucunda yeni kaynakların keşfinin devam ettiği ve pay oranlarındaki değişim de dikkat çekmektedir. Dünyada doğalgaz üreticileri olan devletler stratejik bir kaynağa sahip olmanın yanı sıra aynı zamanda önemli bir ihracat kalemini de ellerinde bulundurmaktadır. Enerji güvenliği tartışmalarının sıklaştığı günümüzde doğalgaz enerji arzını sağlayan devletlerin durumu göz ardı edilmemelidir.

Tablo-2 2019 yılına ait doğalgaz üretim ve tüketim verilerini ülkeler bazında göstermektedir. Söz konusu tablo diğer verilerin yanı sıra arz edilen enerjiye en çok ihtiyaç duyan devletleri göstermektedir. Söz konusu veriler Tablo-1 ile birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı bilgi setlerine ulaşmak mümkündür. Aynı zamanda listenin tepesine bakıldığında hem üretim hem tüketim anlamında benzeşmeler sıralama farklılıkları olabilmeye karşın birbiri ile de uyumaktadır. Rusya rezerv miktarı bakımında ilk sırada gelmesine rağmen ABD üretimde ilk sırada yer almaktadır. Üretimde ilk sıraları genelde rezerv miktarı bakımından da zengin olan ülkeler paylaşmaktadır. Tüketim miktarlarında ise durum biraz değişmektedir. Japonya, Meksika, Almanya, Birleşik Krallık gibi ülkeler tüketim miktarları bakımından ilk on ülke içinde yer bulabilmektedir. Bu durum sanayileşmiş fakat fosil enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı olan ülkelerin genel karakteristiğini bize göstermektedir. Bu ve bir sonraki tablo bize ihracatçı olan devletler ile ithal eden yani

ihtiyaç duyan devletleri göstermekte enerji güvenliği tartışmalarını da daha katmanlı bir hale getirmektedir (Tablo 3). Yeni kaynaklar keşfedilmesine bağlı olarak doğalgaz arzının artışı tüketimin artışı ile birlikte gerçekleşmektedir. Bu durum enerjiye olan ihtiyacın azalmayacağını ve gittikçe daha önemli hale geleceğini gösterir.

Şekil 1. Dünyada kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin dağılımı (BP, 2020: 33).

Tablo 1. Dünyada Doğalgaz Rezervi En Fazla Olan Ülkeler (BP, 2020: 32).

Sıra	Ülke	Rezerv miktarı (trilyon m ³)	Pay (%)
1	Rusya	38	19.1
2	İran	32	16.1
3	Katar	24.7	12.4
4	Türkmenistan	19.5	9.8
5	ABD	12.9	6.5
6	Çin	8.4	4.2
7	Venezuela	6.3	3.2
8	Suudi Arabistan	6	3
9	Birleşik Arap Emirlikleri	5.9	3
10	Nijerya	5.4	2.7
#	Dünya Toplamı	198,8	100

Tablo 2. Ülkelere Göre Doğalgaz Üretim ve Tüketimi (BP, 2020: 36).

Ülke	Üretimi miktarı (milyar m ³)	Ülke	Tüketim miktarı (milyar m ³)
ABD	920,9	ABD	846,6
Rusya	679,0	Rusya	444,3
İran	244,2	Çin	307,3
Katar	178,1	İran	223,6
Çin	177,6	Kanada	120,3
Kanada	173,1	Suudi Arabistan	113,6
Avustralya	153,5	Japonya	108,1
Norveç	114,4	Meksika	90,7
Suudi Arabistan	113,6	Almanya	88,7
Cezayir	86,2	Birleşik Krallık	78,8
Malezya	78,8	BAE	76,0
Endonezya	67,5	İtalya	70,8
Mısır	64,9	Hindistan	59,7
Türkmenistan	63,2	Mısır	58,9
Toplam	3989,3	Toplam	3929,2

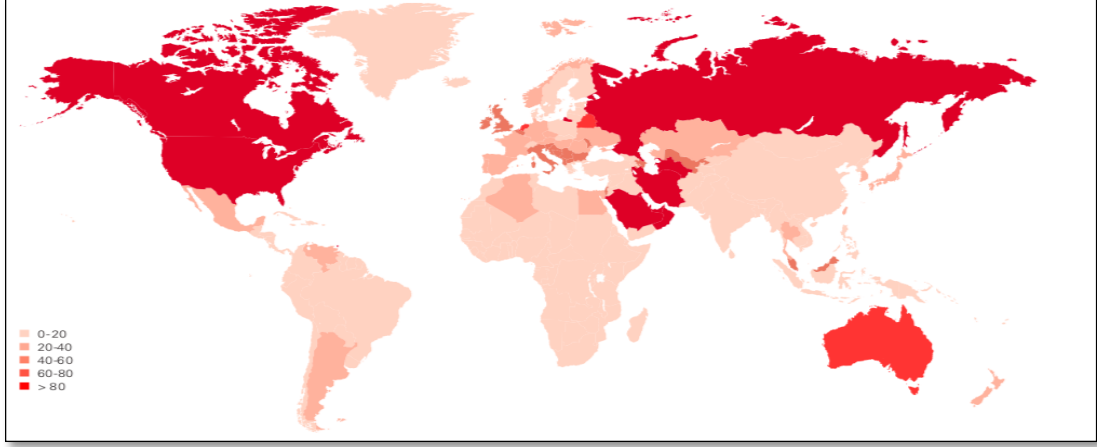
Dünyada doğalgaz ihraç ve ithal eden ülkeleri gösteren veriler incelendiğinde hangi ülkelerin ekonomisinin doğalgaz kaynaklı enerjiye ne denli bağımlı olduğu ile ilgili bir yoruma ulaşabilmektedir (Tablo 3). Enerji üreten ülkeler hem hane içi kullanım hem de sanayi kullanımı açısından aha avantajlı konumda bulunmaktadır. Aynı zamanda kendi tüketiminden fazla üretim yapan ülkeler de ihracat yolu ile ekonomilerine girdi sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda doğalgaz enerjisinin taşınması için de farklı yolların gündeme gelmesini sağlamaktadır. Doğalgaz ithalatı yapan ve üretimi de kendisine yetmeyen ülkeler söz konusu enerjiye bağımlı durumda bulunmaktadır. Bu ülkeler de doğalgaz talebinin karşılanması bir stratejik konu olarak öne çıkmakta enerjiye ulaşmak ulusal güvenlik açısından da önemli hale gelmektedir.

Tablo 3. Doğalgaz İhraç ve İthal Eden Ülkeler (IEA, 2020).

İhracat			İthalat		
Sıra	Ülkeler	(milyar m ³)	Sıra	Ülkeler	(milyar m ³)
1	Rusya	265	1	Çin	122
2	Katar	124	2	Japonya	105
3	Norveç	113	3	Almanya	103
4	Avustralya	95	4	İtalya	71
5	ABD	54	5	Meksika	57
6	Türkmenistan	52	6	G.Kore	54
7	Kanada	51	7	Türkiye	44
8	Cezayir	43	8	Fransa	44
9	Nijerya	29	9	İngiltere	39
10	Malezya	24	10	İspanya	36
11	Diğer Ülkeler	203	11	Diğer Ülkeler	324
	Toplam	1053		Toplam	999

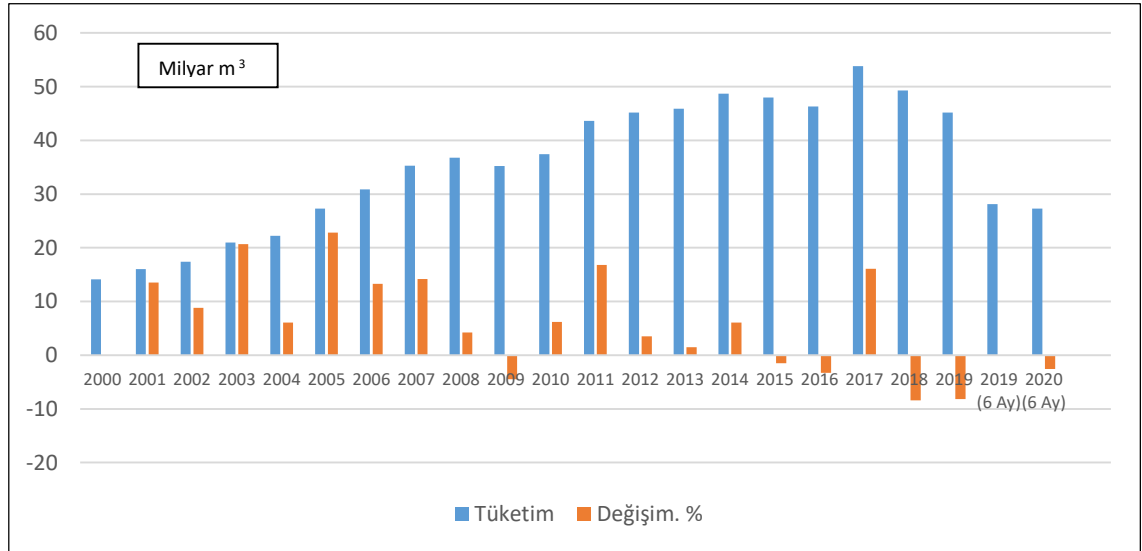
Şekil 2 Dünyada doğalgaz tüketiminin dağılımını göstermektedir. Söz konusu gösterim aynı zamanda hangi bölgelerin daha çok doğalgaza ihtiyaç duyduğu bilgisini de vermektedir. Bu veri ile birlikte doğalgaz üretimi

verileri birlikte değerlendirildiğinde hangi bölgelerde doğalgaz potansiyelinin daha da değerlendirilebileceği ile ticaretinin gelişebileceği görülmektedir. Tüketimin yoğun olduğu bölgeler doğalgaz üretimi kendilerine yetmediği takdirde dışa bağımlı hale gelmektedir. Bu durum söz konusu ülkelerin daha çok doğalgaz piyasası ve anlaşmalarına ilgi göstermelerini açıklayan bir neden olmaktadır.

Şekil 2. Dünyada Tüketimin Dağılışı (BP, 2020: 38).

Şekil 3 Türkiye’de yıllara göre değişen doğalgaz tüketimini ve değişimini göstermektedir. Tabloda açıkça görüldüğü üzere doğalgaz tüketimi genellikle artış eğilimindedir. Özellikle 2000’li yıllarda 14 milyar m³ civarı olan kullanımın 19 yıl içerisinde 2019 yılında 45 milyar m³ seviyesine çıkması önemli bir gelişmedir. Yapılan projeksiyonlarda var olan tüketimin ve ihtiyacın da artacağı tahmini yapılmaktadır. Bu durum Doğu Akdeniz’in sahip olduğu doğalgaz potansiyeli konusunda Türkiye açısından özellikle önem taşıyan bir bulgudur. Cari açık sorununa neden olan enerji ithalatına kısmi veya tamamen bir çözüm bulabilmek için bölgenin önemi bu kapsamda daha da artmıştır.

Şekil 3. Türkiye'nin Yıllar İtibariyle Doğalgaz Tüketimi ve Değişimi (Enerji Atlası, 2020).

Dünyada birçok ülkenin yaşadığı sürece benzer bir şekilde Türkiye için de doğalgaz kaynaklarına ulaşmak gittikçe daha stratejik bir hedef haline gelmektedir. Türkiye'nin yıllık tüketim miktarı olan 45-50 milyar m³ doğalgaz dışardan alınmakta ve bu da cari açık sorununu büyütmektedir. Bu kapsamda Türkiye her yıl

milyarlarca dolar doğalgaz ithalatı için para harcamaktadır. Türkiye'nin ithal ettiği doğalgaz konut ve sanayi tüketiminin yanında elektrik üretiminde de kullanılmaktadır (NTV, 2020). Türkiye'nin aynı zamanda enerji ihtiyacı sadece doğalgazla sınırlı değildir. Enerji ihtiyacı giderek artmakta olan Türkiye bu konuda dışa oldukça bağımlı durumdadır. Şu anki durumda 39 Avrupa ülkesi içerisinde enerji bağımlılığı konusunda ithalata en çok ihtiyaç duyan 5. ülke durumundadır. Hatta 2007'de %74,1 olan bağımlılık oranı 2017'de %77,2'ye çıkmıştır (Euronews, 2019). Bu durum ihtiyacın da giderek artmakta olduğunu göstermekte önem konusunda daha üst basamaklarda konunun yer aldığını ifade etmektedir.

Tablo-4 Türkiye'nin yapmış olduğu doğalgaz alım sözleşmelerini göstermektedir. Türkiye enerji ihtiyacı olan ve bu ihtiyacına binaen önemli bir kaynak ayırmak durumunda olan bir devlettir. Bu durum Türkiye'nin enerji ithalatında kendisini göstermekte ve cari açık olarak da bilançolarına yansımaktadır. Aynı zamanda özellikle son dönemde kaynak ülkeler çeşitlendirilmiş olsa da önemli bir bağımlılık ilişkisinin ortaya çıktığı zamanla görülen bir durum haline gelmiştir. Bu kapsamda enerji kaynaklarına ulaşım, artan enerji ihtiyacı, olası doğalgaz keşifleri, arama yapabilecek -hak sahibi olunan- sahaların güvenliği, iddialarını gerek politik ve askeri düzlemde koruyabilecek güçte olması gibi konular özellikle enerji güvenliği alanında Türkiye'nin odak noktasını oluşturmaktadır.

Tablo 4. Türkiye'nin Doğalgaz Alım Sözleşmeleri (EPDK, 2013).

Sözleşme	Miktar	Sözleşme Tarihi	Süre (Yıl)	Gaz Teslimatına Başlanan Yıl
Rusya Federasyonu (Bati Hattı)	6	15.02.1986	25	1987
Cezayir (LNG)	4	14.04.1988	20	1994
Nijerya (LNG)	1,2	09.11.1995	22	1999
İran	10	08.08.1996	25	2001
Rusya Federasyonu (Mavi Akım)	16	15.12.1997	25	2003
Rusya Federasyonu (Bati Hattı)	8	18.02.1998	23	1998
Türkmenistan	16	21.05.1999	30	-
Azerbaycan	6,6	12.03.2001	15	2007

Dünyada yaşanan gelişmelerin Türkiye eksenli bir okumasının yapılması gerekmektedir. Bu durum Türkiye açısından cari açık, enerji ithalatı, enerjiye ulaşım, enerji güvenliği ve münhasır ekonomik bölge iddiaları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Özellikle Doğu Akdeniz konusunda Türkiye çeşitli sorunlarla yüzleşmekte ve buna karşın kendi iddialarını uluslararası topluma net bir şekilde anlatma gereksinimi duymaktadır. Bunlarla birlikte gelecek açısından da çok önemli bir potansiyel olarak görülen bölgedeki enerji kaynakları konusuna bir zarara uğramak istememektedir. Bu kapsamda alınacak aksiyonlar bölgesel gelişmeler, yeni keşfedilen sahalar, çakışan yetki alanları, bölgesel iş birlikleri ve bölgesel gerilimlerle şekillenmektedir.

2. 2000-2020 Dönemi Doğu Akdeniz'de Yaşanan Enerji Gelişmeleri

Doğu Akdeniz'de enerji rekabeti özellikle son dönemlerde daha çok gündemde yer almasına karşın sorunun kaynağı 2000'li yılların başına dek uzanmaktadır. Bu dönemde özellikle Doğu Akdeniz bölgesinde mevcut olan enerji kaynaklarına dönük olarak raporlar yayınlanmaya başlamıştır. Bunlar içerisinde en önemlisi ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi'nin yayınladığı rapor olarak görülmektedir. Bu durum bölgenin enerji potansiyelini ve önemini gittikçe artırmıştır. Daha sonraki dönemlerde keşfedilen doğalgaz sahaları ile bu raporlar da doğrulanmış bölge potansiyeli itibarıyla tamamen göz önünde bulundurulması gereken bir duruma gelmiştir.

Tablo-5 Doğu Akdeniz'de şu ana kadar keşfedilen doğalgaz rezervlerini göstermektedir. Tabloda görüldüğü gibi bölge enerji kaynakları açısından umut vadetmektedir. Bu süreç içerisinde özellikle İsrail'in Leviathan sahasında Mısır'ın da Zohr sahasında bulunduğu rezervler bölgeyi daha görünür kılmış, bölgede yapılan

çalışmaların artmasına sebep olmuştur. Bu durumda da aralarında münhasır ekonomik bölge ve karasuları sorunu bulunan ülkeler açısından ihtilaf ve çatışma kaynakları ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. Doğu Akdeniz’de Keşfedilen Doğalgaz Rezervleri (Yorulmaz, 2019: 81).

Ülkeler	Keşfedildiği Tarih	Doğalgaz Sahaları	Rezerv Miktarı (Milyar Metreküp)	Üretim Yılı
Mısır	2015	Zohr	850	2017
	2015	Batı Nil Havzası	140	2017
	2015	Atoll	42,5	2018
	2015	Nooros	19,8	2016
Filistin	2000	Gazze Marine	28,3	2017
İsrail	1999	Noa	1,4	2012
	2000	Mari-B	25	2004
	2009	Dalit	14,1	2013
	2009	Tamar	283	2013
	2010	Leviathan	509	2019
	2011	Dolphin	2,2	2019
	2012	Shimshon	8,4	**
	2012	Tanin	33,9	2020
	2013	Kariş	50,9	2020
	GKRY	2011	Afrodit	198

Bölgede artan enerji rekabetine karşın GKRY’nin politikaları var olan durumu daha da gerginleştirmiştir. 17 Şubat 2003 tarihinde GKRY ile Mısır münhasır ekonomik bölge anlaşması imzalamışlardır (UN, 2003). 17 Ocak 2007 yılında ise GKRY ile Lübnan münhasır ekonomik bölge sınırlama anlaşması imzalamışlardır (Mees, 2012). Lübnan bu anlaşmayı meclisinde onaylamamış olsa da fiili durum itibarıyla bu durum önemsiz gözükmektedir. GKRY’nin bu çabalarına karşın olarak ise Türk Dışişleri Bakanlığı söz konusu politikalara itiraz etmiş ve tek yönlü bu çabaları reddetmiştir (MFA, 2007). GKRY, 17 Aralık 2010 tarihine geldiğinde de İsrail ile münhasır ekonomik bölgelerin sınırlandırılması anlaşması imzalanmıştır (UN, 2010). GKRY bunun yanı sıra 2001 yılından itibaren Suriye ile de görüşmelerde bulunmuştur. Buna karşın Arap Baharı sonrası Ortadoğu’da yaşanan gelişmeler ve Suriye’de gerçekleşen iç savaş bu durumun öncelikli bir durumda kalmasını engellemiştir.

Türkiye özellikle GKRY’nin söz konusu tek taraflı çabalarına karşın GKRY ve Mısır anlaşmalarının geçerli olmadığını ileri sürmüş bunun için BM’ye başvuruda da bulunmuştur. Ayrıca Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de gaz arama faaliyetleri yapacağını bildirmiştir (Kathimerini English, 2018). Bu durum Doğu Akdeniz bölgesinde münhasır ekonomik bölgelerin paylaşımı sorununun başlangıcını oluşturmuştur.

Türkiye’nin BM nezdinde itirazlarına rağmen GKRY 2007 yılında 13 adet arama sahası ilan etmiş ve bu sahalari büyük petrol şirketlerine ruhsatlandırma aşamasına geçmiştir. Bu ruhsatlardan ilkinin sahibi olan şirket ise ABD’li NobleEnergy olmuştur. Türkiye’nin bu yaşanan yeni gelişmelere olan cevabı ise KKTC’nin adanın kuzeyi ve doğusunda TPAO’ya arama ruhsatları vermesi ile gerçekleşmiştir. GKRY’nin 1,4, 5, 6 ve 7 numaralı parsellerinin bir bölümü Türkiye’nin TPAO’ya verdiği ruhsatlarla çakışmaktadır. Aynı zamanda 3 numaralı parsel de KKTC’nin TPAO’ya verdiği ruhsat ile kesişmektedir (BBC Türkçe, 2021). Bu durum da anlaşmazlığın bir diğer bölümünü oluşturmaktadır.

Bölgede yaşanan sıcak gelişmelerden birisi GKRY tarafından sondaj lisansı verilen İtalyan ENI şirketine ait bir geminin Türk Donanması tarafından faaliyetlerinin engellenmesidir. 9 Şubat 2016 tarihinde faaliyet alanına giden gemi uyarılmış ve sondaj faaliyetini icra etmesi engellenmiştir (Euronews, 2018). Bunun akabinde ise beklemeye başlayan gemi Türk Donanması’nın bölgede tatbikata başlamasının ardından bölgeden çekilme kararı almıştır. ENI şirketinin CEO’su olan Claudio Descalzi “kesinlikle doğalgaz kuyuları için bir savaş başlatmak istemiyorum” açıklamasında bulunmuş ve Türkiye’nin bu konudaki kararlı tutumunun sonucunda sondaj gemisi Fas’a gitmiştir (DW, 2019).

Yaşanan bir diğer önemli gelişme ise Doğu Akdeniz Gaz Forumu’nun kurulmasıdır. 2019 yılında Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin ve ev sahibi Mısır’ın enerji bakanları forumun kurulması

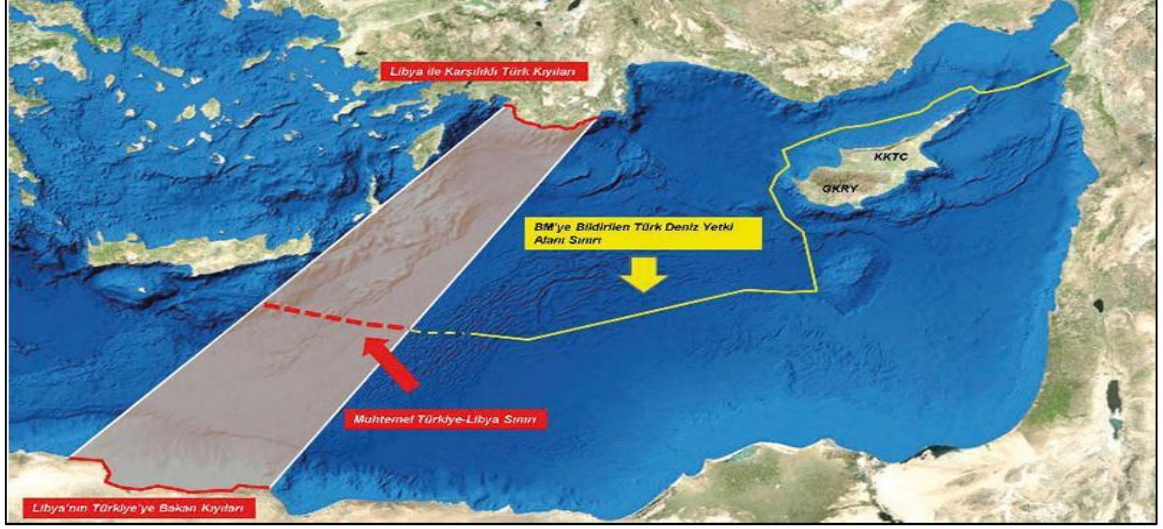
için Kahire'de bir araya gelerek anlaşmaya varmışlardır (Hürriyet, 2019). Daha sonra 2020 yılında ise yedi değil altı ülkenin katılımı ile varılan anlaşma bölgesel bir kuruluşa dönüştürülmüştür. Mısır, İsrail, Yunanistan, GKRY, İtalya ve Ürdün tarafından oluşturulan forum Türkiye karşıtı bir cephe olarak değerlendirilmiştir (BBC Türkçe, 2020). Bu durum Türkiye'nin tezlerinin kabulü açısından olumsuz değerlendirilirken gelişen bölgesel ittifakların ve dışsal desteklerin analizini gittikçe önemli hale getirmiştir.

Bölgesel olarak yaşanan gelişmelerin farklı ittifakların da oluşmasının kapısını açmıştır. Bölgede hızlı bir şekilde gelişen Yunanistan- İsrail-GKRY-Mısır ilişkilerinden bahsetmek mümkündür. Bu gelişmeler bölgede oluşan potansiyel etrafında şekillenmektedir. Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun bölgesel ittifakların bir göstergesi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bir diğer önemli olan birlikte çalışma ve ittifak geliştirme aracı ise enerjiyi Avrupa'ya aktaracak olan boru hattı projesi üzerinden gerçekleşmiştir. Bölgesel düzeyde gerçekleşecek bu ölçüde bir iş birliği hem kaynak israfını azaltırken hem de teknolojik gelişimi destekleyecek niteliktedir. Aynı zamanda bölgesel gerilimlerin de önüne geçecektir. Stratejik olarak Avrupa'nın Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılması hedeflenirken Kuzey Akım 1 ve 2'nin ise maliyeti yükselecek karlılığı azalacaktır (Kalaycıoğlu, 2020). Buna karşın Türkiye'nin öncülüğü sayesinde Türkiye-Libya ve KKTC'den ise karşıt blok olarak bahsedebilmek mümkündür. Bu blokla birlikte Türkiye adil ve adaletli paylaşım ilkesini daha güçlü bir şekilde savunma olanağı yakalamıştır.

Bölgede Doğu Akdeniz gazı ve taşınması ile ilgili geliştirilen projelerden en önemlisi kuşkusuz ki EastMed Boru Hattı'dır. EastMed Boru Hattı Doğu Akdeniz kaynaklarından Kıbrıs'a uzanan 200 km açık deniz boru hattı, Kıbrıs'ı Girit Adası'na bağlayan 700 km açık deniz boru hattı, Girit'ten Yunanistan anakarasına (Peloponnese) 400 km açık deniz boru hattı ve Peloponnese ve Batı Yunanistan'ı geçen 600 km kara boru hattından meydana gelmektedir. Bu kapsamda EastMed projesinin mevcut tasarımı, 1.300 km'lik bir açık deniz boru hattı ve 600 km'lik bir kara boru hattı öngörmektedir (IGI Poseidon, 2016). 2 Ocak 2020 tarihinde Atina'da İsrail, Yunanistan ve GKRY'nin katılımı ile sözleşme imzalanmıştır (Al Arabiya, 2019). Toplamda 10 milyar Euro'ya mal olması beklenen hattın geleceği belirsizlikler ile dolu görünmektedir. Buna neden olan ise başta finansman belirsizlikleri ile siyasi ihtilaflardır (DW, 2020). Buna karşın 19 Temmuz 2020 tarihinde İsrail hükümeti projeyi onaylamıştır. Türkiye'yi dışlayan ve neredeyse karşıt bir ittifaka dönüşen proje Ankara tarafından bir kuşatma amacı taşımaktadır (Reuters, 2020). Aynı zamanda Türkiye olmadan projenin maliyeti çok fazla artmakta bu da finansmanı zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda projenin gerçekleştirilmesi önünde Türkiye-Libya anlaşması da bir set oluşturmaktadır.

Türkiye bölgede ilk olarak 2011 yılında KKTC ile bir anlaşmaya vararak önemli bir hamle gerçekleştirmiştir (MFA, 2011). Bu bölgede Türkiye'nin attığı ilk ciddi adımlardan biri olmuş ve sonraki hamlelerin de önünü açmıştır. Türkiye'nin daha sonra bölgede gerçekleştirdiği bir diğer önemli hamle de Libya ile yapılan anlaşma olmuştur. Tam adı ile "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" Türkiye ile Libya'nın karşılıklı kıyıları arasındaki deniz yetki alanlarının belirlenmesini sağlamıştır. Söz konusu anlaşma 5 Aralık 2019 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. 7 Aralık 2019 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak resmi olarak yürürlüğe girmiştir. Yunanistan ve Mısır'ın itirazlarına karşın anlaşma BM tarafından da tescil edilmiştir (Acer, 2020: 1-5).

Türkiye ile Libya arasında varılan anlaşmayı göstermektedir (Şekil 4). Türkiye ve Libya arasında belirlenen münhasır ekonomik bölgelerin bir anlaşma ile tescil edilmesi oldukça önemlidir. Bu şekilde hem Türkiye'nin tezlerini güçlendirecek fiili bir adım atılmış hem de EastMed Projesi karşısında bir koz oluşturmuştur.

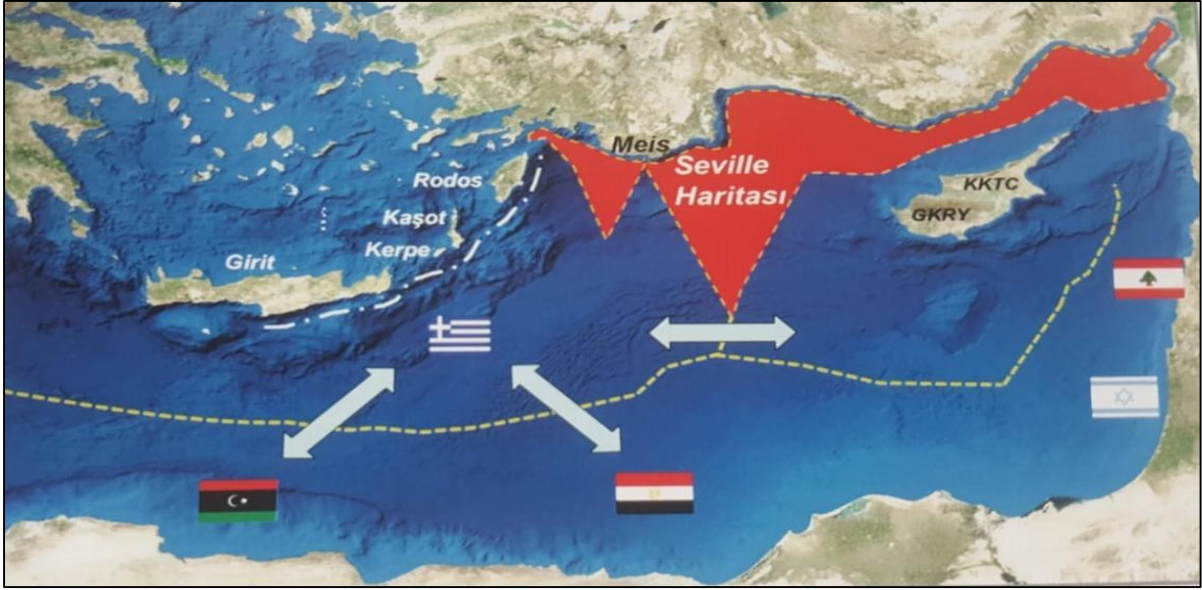
Şekil 4. Türkiye ve Libya'nın Karşılıklı Kıyıları ile Her İki Devlet Arasındaki Deniz Yetki Alanları Sınırı (Yaycı, 2020: 53).

3. Doğu Akdeniz Tezleri ve Hak İddiaları

Doğu Akdeniz konusunda üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan biri kronikleşmiş hale gelen Türk ve Yunan tezlerinin karşılığında oluşan sorunlardır. Bu durum Doğu Akdeniz ve enerji rekabetinde de kendisini göstermekte hatta oluşan bölgesel ittifak ve politik hamlelerin de odak noktasını teşkil etmektedir. Bu anlamda söz konusu anlaşmazlıkların daha derinlemesine anlaşılması Akdeniz'de mevcut olan sıkıntılı durumu da analiz etmeyi daha kolay kılacaktır.

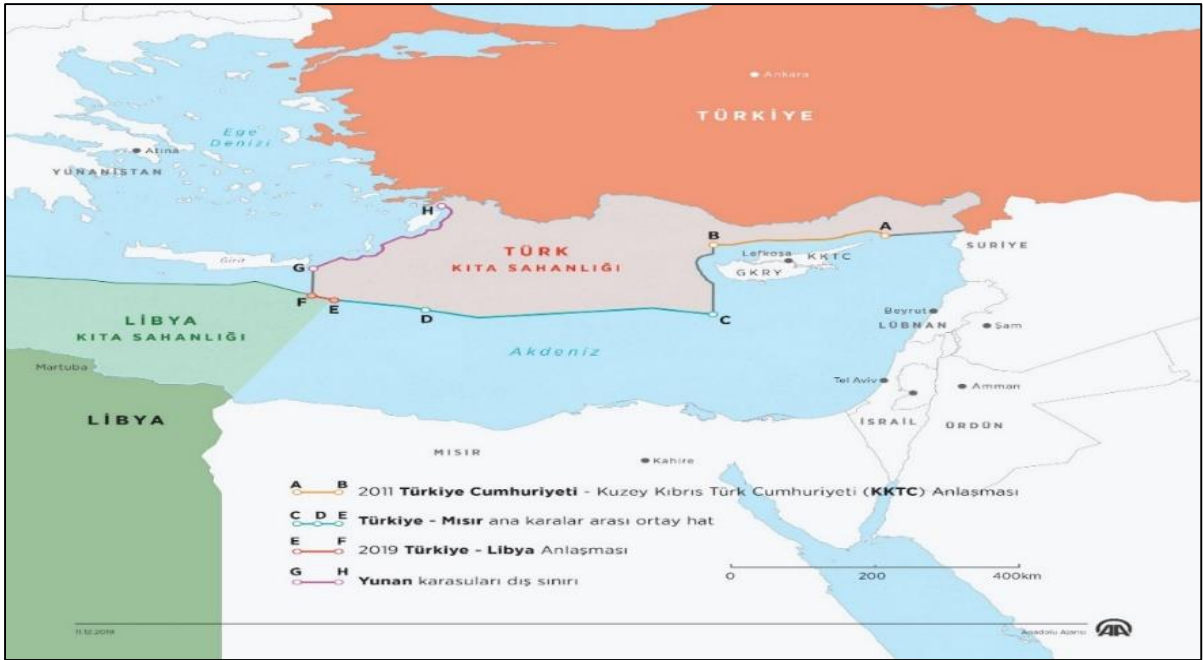
Yunanistan ve Türkiye arasında Doğu Akdeniz deniz alanlarının anlaşmazlığını oluşturan temel konu Seville Haritasına dayanan Yunan talepleridir. Söz konusu harita Seville Üniversitesi akademisyenlerince Doğu Akdeniz konusundaki münhasır ekonomik bölge sorununu çözmeyi amaçlayan haritadır. Buna karşılık haritanın Yunan adalarının kıta sahanlığı olduğu varsayımına dayanması Türkiye'nin kesin olarak reddettiği bir durumdur. Söz konusu şartlarda Yunan anakarasına 580 km uzaklıkta bulunan Meis Adası bile bu şartlarda Türkiye'nin kıta sahanlığı üzerinde etkili sayılmaktadır (EuronewsTr, 2020). Buna karşılık söz konusu anlaşmanın uluslararası alanda bir bağlayıcılığının olmadığı da bilinmektedir. Türkiye'de bulunan Amerikan Büyükelçiliği de yaptığı bir açıklamada "Amerika Birleşik Devletleri, Seville Haritası'nın hukuki bir öneme sahip olduğunu düşünmemektedir." şeklinde görüşünü belirtmiştir (Twitter.com/USEmbassyTurkey, 2020) (AmerikanınSesi, 2020).

Görüldüğü gibi Seville Haritası vasıtasıyla Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesi ve hakları kısıtlanmaya çalışılmaktadır (Şekil 5). Seville Haritası Türkiye'yi Akdeniz'in kıyılarına hapsederken Antalya Körfezi dışında bir çıkış da tanımamaktadır. Haritaya göre Yunanistan'ın kıta sahanlığı Meis Adası'ndan başlamakta bunun sonucu olarak ise Yunan kıta sahanlığı güneye doğru Akdeniz'in ortasına kadar inerek genişlemektedir. Türkiye 10 km²'lik olan Meis Adası'nın Yunan anakarasına 580 km uzaklıkta bulunurken Anadolu'ya 2 km uzaklıkta bulunduğunu belirtmekte ve bu iddianın rasyonel olmadığını vurgulamaktadır.

Şekil 5. Yunanistan ve GKRY'nin hedefi (Yaycı, 2020a: 50).

Şekil 6'da görüldüğü gibi A-B hattı Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anlaşması ile 2011 yılında çizilmiştir. C-D-E hattı Türkiye ve Mısır ana karalar ortay hattını göstermektedir. E-F hattı 2019 yılında imzalanan Türkiye Libya anlaşması neticesinde çizilmiştir. G-H hattı ise Yunan karasuları dış sınırını göstermektedir.

Şekil 6. Doğu Akdeniz'deki Türk Kıta Sahaneliği (Yaycı, 2020b: 34-37).

3.1 Türkiye ve Yunanistan'ın Farklı Sorunları

Türkiye ve Yunanistan arasında var olan ve kısmen donmuş şekilde de olsa varlığını sürdüren sorunlar Doğu Akdeniz meselesinin çözümünü de zorlaştırır niteliktedir. Bu kapsamda sadece Akdeniz değil Ege Denizi'nde karşılaşılan sorunlar da ilişkileri gerginleştirmekte Doğu Akdeniz siyasetinin bir parçası olarak diğer fay

hatlarını da hareketlendirebilmektedir. Bu nedenle diğer var olan sorunların anlaşılması da Türkiye ve Yunanistan arasında mevcut anlaşmazlığın analizini kolaylaştırabilecek nitelik taşımaktadır. Türkiye’nin Doğu Akdeniz siyasetinde genel olarak gerek Yunanistan’ın içerisinde bulunduğu bölgesel ittifaklar gerekse de direkt olarak Yunanistan ile karşı karşıya geliyor olması bu anlaşılmayı zorunlu kılmaktadır.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlardan biri karasuları sorunudur. Şu an güncel durumda hem Türk karasuları hem de Yunan karasuları 6 mil olarak kabul edilmektedir. Yunanistan’ın sahip olduğu adalar nedeniyle şu anda Yunan karasuları Ege Denizi’nin %40’ını oluşturmaktadır. Yunanistan’ın isteği bu karasularını kendi adına 12 mile çıkarmaktır. Bu durum gerçekleştiği takdirde dengeler Türkiye aleyhine orantısız bir biçimde değişecektir. Sonucunda ise Yunan payı %70 olacak Türkiye’nin payı ise %10’dan aza düşecektir. Açık deniz büyüklüğündeki değişim ise %51’den %19’a düşecektir (MFA, 2021). Özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Yunanistan karasularını 12 deniz miline çıkarmak istemiş Türkiye’de bu durumda 15 Nisan 1976’da bunu *casus belli* (savaş sebebi) sayacağını Amerika Birleşik Devletleri’ne iletmıştır. Yunanistan yine 1982 yılında Türkiye’nin tarafı olmadığı Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nden hareketle karasularını 12 deniz miline çıkarmayı istemiş, Yunan Parlamentosu ise 1 Haziran 1995 tarihinde bu hakkını saklı tutacağını ilan etmiştir (Demirci, 2020). Bu durum Yunanistan’ın bu isteğini bir stratejik hedef olarak gördüğünü göstermekte ve uygun bir zamanda gerçekleştirmek istediğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Yunanistan’ın yakın zamanda ülkenin batısında yer alan İyon Denizi’nde karasularını 6 milden 12 deniz miline çıkararak konuyu tekrar gündeme taşımıştır. Söz konusu karar Resmî Gazete’de yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir (EuronewsTr, 2020). Bu konuda yaşanan gelişmeler Türkiye’nin de sürekli olarak bu konuya dikkatini yöneltmesine sebep olmuştur.

Türkiye ile Yunanistan arasında bunların dışında Ege özelinde başka sorunlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri *EGEAYDAK* olarak da bilinen “egemenliği anlaşmalarla Yunanistan’a devredilmemiş ada, adacık ve kayalıklar” sorunudur. Türkiye açıkça bir şekilde anlaşmalarla Yunanistan’a devredilen ve bu şekilde tanıdığı adalarda bir hak iddia etmemekte fakat bunun dışındaki ada, adacık ve kayalıkların da Yunanistan’a ait olduğunu tanımamaktadır. Aynı zamanda bu ada, adacık veya kayalıkların bazıları da Türkiye’nin Ege sahillerine oldukça yakın durumdadır. Lozan Anlaşması’nın 12. maddesinde Türkiye’nin egemenliğini devrettiği adalar ismen geçmektedir (Keser ve Ak, 2013: 157). Bu durumda birçok ada, adacık ve kayalık ise Türkiye ile Yunanistan arasında hukuken bir sorun olmayı sürdürmektedir.

Bahsi geçenler dışında Türkiye ile Yunanistan arasında ulusal hava sahası sorunu, adaların silahlandırılması ve Türk ve Yunan arama kurtarma bölgelerinin koordinasyonsuzluğu sorunları da bulunmaktadır. Yunanistan 6 deniz mili olan karasuları genişliğinin aksine ulusal hava sahasını 10 deniz mili olarak deklare etmektedir. Bununla birlikte Doğu Ege Adaları, 1923 Lozan Antlaşması ve 1947 Paris Antlaşması ile silahlı bir statüde kabul edilmesine rağmen Yunanistan tarafından silahlandırılmaktadır. Yunanistan arama kurtarma alanları konusunda da bir anlaşmaya yanaşmamakta bunu bir hizmet alanı değil egemenlik alanı olarak görme düşüncesini sürdürmektedir. Bu da insan hayatının oldukça önemli olduğu bir alanda koordinasyon eksikliklerine sebep olma potansiyeli taşımaktadır (MFA, 2021). Yukardaki bahsi geçen tüm sorunlar süreci karmaşıklarıyla ve katmanlı bir çözümü beraberinde gerektirmekle birlikte aynı zamanda zorlaştırmaktadır.

4. Doğu Akdeniz’de Enerji Rekabeti

Doğu Akdeniz’de bulunan hidrokarbon rezervlerinin ön plana çıkmasında en önemli dönüm noktası ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi’nin 2010 yılında yayınladığı rapor neticesinde gerçekleşmiştir. Rapor Levant Havzası’nda petrol ve doğalgaz potansiyeline ilişkin çalışmaları içermektedir. Genellikle kamuoyunda hâkim olan görüşlerde çok farklı yorumlar bulunabilmekte bu da yapılacak analizleri zorlaştırmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre bölgede 483 milyon varilden fazla petrol bulunma olasılığı %95 iken 3.759 milyon varilden fazla petrol bulunma olasılığı ise %5’tir. Bu durumda medyan değer 1.689 milyon varil olarak ortaya çıkmaktadır. Doğalgaza bakıldığında ise %95 ihtimalle 1.418 trilyon m³’ten daha fazla doğalgaz rezervi olduğu değerlendirilmektedir. 6.440,1 m³’ten fazla doğalgaz bulunma olasılığı ise %5’tir. Bu alanda medyan değer ise 3.465,6 trilyon m³ olarak gözükmektedir (Yılmaz, 2020: 245-246). Bölgenin potansiyelini doğru anlamak değerlendirme ve analizlerde daha yetkin sonuçlara ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Doğu Akdeniz bölgesinde dört temel enerji sahasından söz etmek mümkündür. Bunlar; Kıbrıs Adası’nın güneyindeki Afrodite sahası, Kıbrıs Adası ile İsrail arasında bulunan Leviathan sahası, Mısır’ın kuzeyinde yer

alan Nil sahası ve Kıbrıs Adası ile Girit Adası'nın güneydoğusunda kalan Heredot sahasıdır. Özellikle bu alandaki tartışmalar, yukarıda da bahsi geçen, 2010 yılında yayınlanan ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi'nin raporundan sonra daha da artmıştır. Yukarıdaki bahsi geçen sahalara ile bölgede toplamda 3,5 trilyonm³lük doğalgaz olduğu tahmini yapılmaktadır. Buna karşın şu ana kadar ispatlanmış olan kaynak 2,2 trilyon m³ civarındadır. Bunun ise 30 milyar varil petrole eşit olduğu görülmekte piyasa değerinin ise 1,5 trilyon dolar olduğu belirtilmektedir (Aksoy, 2016). Var olan kaynaklar ve ülkelerin mevcut olan enerji ihtiyacı bölgeyi daha da karmaşık hale getirmektedir. Bölge paydaşları bu enerji potansiyelini önemli bir ekonomik katkı olarak görmekte ve değerlendirmektedir. Bu kapsamda Türkiye için de enerji bazlı cari açık sorunu yaşadığı göz önüne alındığında oldukça kritik ve stratejik bir kaynak olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Bir doğalgaz kaynağının işletilmesi ve yatırım yapılması için temel koşul tüketim pazarına olan mesafesidir. Bu durum maliyetleri azaltmakta ve ekonomik değerlendirmeleri de olumluya çevirmektedir. Aynı zamanda nakil bölgelerinin güvenliği de bir başka sorundur. Bu durumda bölgesel istikrarsızlık gibi sorunlarda enerji kaynaklarına ulaşımı etkilemekte ve projelerin nihayete ermesi sürecini uzatmaktadır (Demir, 2019: 293-294). Temel olarak baktığımızda tüketimin gerçekleşeceği coğrafyaya yakınlık, istikrarlı bir bölge ve nakil hatlarının güvenliği temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda Doğu Akdeniz özelinde baktığımızda ise bulunabilecek potansiyel kaynakların ana müşteri potansiyelini oluşturan Avrupa'ya aktarımı elverişli görülmektedir. Hem tüketim coğrafyasına yakınlığı hem de bu kaynakların paylaşımının belirlenmesi durumunda bölgesel istikrar ve enerji hatları güvenliği bağlamında bir sorunun kalmayacak olması potansiyel önemi de kaynaklar açısından arttırmaktadır.

Doğu Akdeniz doğalgazının piyasaya ulaşımı ve paraya çevrilmesi konusunda birtakım senaryolar bulunmaktadır. Yorucu'ya göre bunlar Vassilikos bölgesine İsrail ve GKRY ortaklığında bir LNG terminali inşası, İsrail'de bulunan Eilat LNG tesisinin inşası ve kullanılması, EastMed boru hattı projesinin gerçekleştirilmesi, Kıbrıs üzerinden Türkiye'ye boru hattı çekilmesi ve BOTAS hattına bağlanması, Kıbrıs'tan geçirilmeden denizaltından Ceyhan terminaline sevk edilmesi, deniz altından boru hattı ile Mısır'da atıl bulunan Idu ve Demietta LNG terminallerine yönlendirilmesi, sıkıştırılmış doğalgaz olarak CNG tankerleri ile ticaretinin gerçekleştirilmesi ve Euro-Asia enterkonnekte elektrik hattına bağlanıp gaz türbinli elektrik üretimi olarak değerlendirilmesi şeklinde sıralanmaktadır (Yorucu, 2020: 232-233). Söz konusu yollar arasından doğalgaz kaynağının BOTAS hattına bağlanması veya Ceyhan terminaline yönlendirilmesi gibi yollar Türkiye açısından daha tercih edilebilir seçenekler olarak görülmektedir. Bunlar hep maliyet açısından daha uygun koşulları ortaya çıkarırken hem de bölgesel iş birliğinin gelişmesine yol açacak Türkiye'nin Akdeniz enerji denklemini dışında bırakılması çabalarına ket vuracaktır.

Enerji güvenliği ve ulusal güvenlik arasındaki ilişkiyi yorumlarken Türkiye'nin de önceliklerinin göz önünde bulundurulması gereklidir. Türkiye'nin önceliklerinden biri enerji kaynaklarının kullanımında verimliliği ve tasarrufu arttırmaktır. Bununla birlikte yeni teknolojilerle de enerji üretimini çeşitlendirmek istemektedir. Enerji kaynaklarının arzının artırılması ile sürdürülebilirliğin sağlanması da hedefler arasındadır. Türkiye aynı zamanda bulunduğu jeostratejik konumu da kullanarak Orta Asya-Kafkaslar ve Ortadoğu bölgesinde bulunan enerji kaynaklarının taşınmasında köprü rolü üstlenmek istemektedir. Bu durum Türkiye'yi bir "enerji terminali" yahut "enerji koridoru" ülke konumuna sokacaktır. Son olarak ise Türkiye enerji eksenli çatışmaların azaltılması, arzın ve enerjinin güvenliği, sürdürülebilirlik, barışçıl şekilde enerjinin hizmete sunulması gibi konularda katkı vermeyi hedeflemektedir (Aydın, 2010: 238) (MÜSİAD, 2006: 22). Bu kapsamda var olan ve olası geliştirilecek yeni politikaların analizinde söz konusu hedefler değerlendirmeye alınmalıdır. Ülkelerin enerji güvenliği direkt olarak ulusal güvenlikleri ile ilişkilendirilmektedir. Enerji güvenliğine yönelik iki temel tehditten bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki bağımlılık iken ikincisi de terör tehdididir. Terör tehditleri ise fiziksel ve siber terörizm olarak ikiye ayrılmaktadır. İki türde de gerçekleşen terör eylemleri enerji arzını ve enerjiye ulaşımı tehlikeye atabilmekte bu durum da riskleri arttırmaktadır. Enerji güvenliğini beş temel unsurla açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki yurtiçi ve yurtdışı üreticilerin enerjiyi kullanabilmelerinin sağlanması üzerinedir. İkincisi enerji talebinin karşılanabilmesi iken üçüncüsü de enerji kaynaklarının ve arzının çeşitlendirilebilmesidir. Dördüncü unsur enerji iletim altyapısının enerji kaynaklarına erişimidir. Beşinci ve sonuncu unsur ise enerji kaynakları ve nakil hatları üzerindeki jeopolitik sorunların çözüme ulaştırılmasıdır (KDGM, 2017: 191-193). Özellikle Doğu Akdeniz bağlamında da son maddenin bunun oldukça kritik bir öneme sahip olduğu aşikardır.

Enerji güvenliğinin bir alt başlığı konumunda olan deniz güvenliği de her zaman tarihsel olarak önemli olmuştur. Yeryüzünün %70'inin sularla kaplı olduğunu düşündüğümüzde bu daha net olarak anlaşılmaktadır.

Söz konusu önem iki açıdan görülmektedir. Bunlardan ilki denizlerde bulunan enerji ve diğer doğal kaynakların paylaşımı sorununun çözülmesi, yatırımı, üretimi ve satılması üzerinde şekillenmektedir. İkincisi ise bir nakil hattı olarak denizlerin kullanılması ve buradaki maliyet etkeninin en iyi biçimde değerlendirilmesidir. Deniz yolunun kullanımının ulaşım maliyetinin kara yolu ulaşımına göre 7 kat hava yolu ulaşımına göre 22 kat ve demiryolu ulaşımına göre de 3 kat daha uygun olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumun etkin değerlendirilebilmesi de deniz güvenliği ile birebir ilişkili durumdadır. Bu kapsamda özellikle nakil anlamında önemli boğazların, geçit, kanal ve düğüm noktalarının güvenliği önem arz etmektedir (Sevim, 2012: 4384-4388). Bu durum enerji güvenliği gündeminde göz önünde tutulması gereken bir duruma işaret etmektedir. Doğu Akdeniz konusunda bölgesel rekabetin giderek artarak devam edeceği aşikârdır. Buna karşın adil ve çözüm odaklı geliştirilecek siyasetin iş birliklerini de destekleyeceği düşünüldüğünde daha kazançlı sonuçlara yol açacağı görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye’yi denklem dışında bırakmak isteyen devletlerin veya ittifakların da var olduğu görülmektedir. Buna karşın, yukarıda da bahsi geçtiği gibi, Türkiye’nin Doğu Akdeniz meselesini stratejik bir önemde görmesi için birçok neden bulunmaktadır. Başlıca olarak bunun için münhasır ekonomik bölgenin korunması, enerji kaynaklarına ulaşım, enerji kaynaklarının güvenliği, enerji kaynaklı cari açığı azaltabilecek potansiyelin bulunması gibi nedenler sıralanabilmektedir.

Sonuç

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası kullanımı artmaya başlamasına rağmen doğalgaz günümüzde çok önemli bir enerji kaynağı haline gelmiş durumdadır. Günümüzde hem bireysel kullanımda hem de sanayi bazlı kullanımda payının önemli olduğu aşikârdır. Bundan daha da önemli olan yapılan tüm gelecek projeksiyonlarında doğalgaza yüklenen önemin artmasıdır. Diğer fosil kaynaklara oranla daha temiz bir enerji kaynağı olan doğalgaz, gittikçe önem kazanmakta ve ilerleyen süreçte de hem arzın hem de talebin artması beklenmektedir. Bu durum hem üretici hem de tüketici ülkeler için önem arz etmektedir.

Günümüzde gerek enerjinin üretimi gerek nakil hatlarının güvenliği gerekse de arzın sürekliliği gibi konular stratejik önem taşıyan konular hale gelmiştir. Hatta artık günümüzde enerji güvenliği ulusal güvenliğin asli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi enerjinin hayati öneme sahip olması kaynaklıdır. Bu nedenle gerek sanayi üretiminde gerek bireysel kullanımda gerekse de ekonomik planlama da giderek artan bir öneme sahip olmaktadır. Üretici ülkeler için bir can simidi durumunda olan ve gittikçe büyüyen enerji piyasası tüketici ülkeler için de sürekliliğin sağlanması, kaynaklara ulaşım, arzın güvenliği gibi konular nedeniyle sürekli olarak takip edilmektedir.

Türkiye için hem enerjiye ulaşım hem de cari açık gibi ekonomik problemler enerjinin ülke için önemini daha da arttırmaktadır. Son zamanlarda iyice konunun ısınmasıyla birlikte Doğu Akdeniz Bölgesi enerji potansiyeli ve anlaşmazlıkları da ön plana çıkmıştır. Bu bölgede özellikle Karadeniz’in aksine bir belirlenmiş münhasır ekonomik bölgenin olmayışı bu durumu daha zor kılmaktadır. Aynı zamanda yayınlanan raporlarda da bölgede potansiyel olarak bölge ülkeleri açısından önemli miktarda doğalgaz kaynağı beklentisi bu anlaşmazlığı derinleştirmektedir. Bölgede yaşanan anlaşmazlıklar potansiyel kaynakların keşfi, yatırımı, üretimi, nakil yolu gibi konuların belirlenmesini de zorlaştırmaktadır.

Doğu Akdeniz bölgesinde münhasır ekonomik bölgelerin net olarak belirlenmemiş olması ve potansiyelin artması neticesinde yaşanan dönüşüm mücadeleyi tetikleyen bir unsur haline gelmiştir. Bölgede yaşanan en önemli anlaşmazlıkların Türkiye ile GKRY ve Yunanistan arasında gerçekleştiği görülmektedir. GKRY özellikle sahiplik iddia ettiği alanlarda bir an önce potansiyeli değerlendirmek istemekte bunun içinde bölgede tezlerini daha iddialı konuma taşıma çabalarını sürdürmektedir. Bu anlamda başta Yunanistan olmak üzere Türkiye karşıtı pozisyonda olan veya olası olabilecek devletlerle ilişkilerini geliştirmektedirler. Yunanistan’ın tezlerinin Meis Adası üzerinden Türkiye’nin egemenlik haklarını çiğnemesiyle Türkiye’nin talep ve hakları ile tam bir tezat oluşturması bu sorunu daha derin kılmaktadır. Bununla birlikte iki ülke arasında uzun bir süredir çözülememiş olan ve kronikleşmiş Ege Bölgesi’nde yaşanan sorunlarından da olması bunu daha zor bir hale sokmaktadır. Bu nedenle ikili diyaloglarda sadece Akdeniz konulu görüşmeler yapabilmek mümkün olmamakta aksine kronikleşmiş ve donmuş sorunlar da tekrar açığa çıkmaktadır.

Doğu Akdeniz’de bulunan hidrokarbon rezervlerinin ön plana çıkmasında en önemli dönüm noktası ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi’nin yayınladığı rapor neticesinde gerçekleşmiştir. Raporun bulguları sonucunda ise bölgedeki potansiyel ekonomik katma değere dönüştürebilmek gerek bölge içi gerek bölge dışı ülkelerin öncelikli amaçlarından biri haline gelmiştir. Bu nedenle bölgede ortaya çıkan ciddi enerji potansiyeli

devletlerin buraya yönelik dikkatlerini çekmiştir. Bunun sonucunda da bu bölgeye yönelik farklı planların farklı devletlerce uygulamaya konulduğu görülmektedir. Yaşanan rekabet ve pay alma süreci halen devam etmekte olup bu kapsamda menfaatlerin korunması öncelikli hedefe haline gelmiştir.

Doğu Akdeniz bölgesinde enerji potansiyeli bakımından öne çıkan dört enerji sahası ülkelerin politikalarında önemli bir karar verici etken rolü üstlenmektedir. Bu kaynakların varlığı bölge ülkeleri açısından hem çatışma olasılığını doğururken hem de istikrar ve dayanışma ruhunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Özellikle Türkiye ile birçok konuda problem yaşayan Yunanistan ve yakın partneri GKRY'nin girişimleri ve ikili temasları sayesinde Mısır ve İsrail ile olan ilişkilerini ilerlettikleri görülmektedir. Bu durumun gerçekleşmesine iki ülkenin de Türkiye ile olan ilişkisinin kötü bir seyir izlemesi de etkili olmuştur. Türkiye'nin yaptığı girişimler ise ilk etapta KKTC ile varılan anlaşmadır. Daha yakın zamanda yapılan bir diğer anlaşma ise Libya ile imzalanan anlaşma olmuştur. Bunun gerçekleşmesi hukuki anlamda da Türkiye'nin elini rahatlatmıştır. Son durumda Doğu Akdeniz sorusunda iki bloklu bir yapıdan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki Türkiye'nin öncülüğünde oluşan Türkiye-KKTC ve Libya bloğu olarak görülürken diğeri de Yunanistan- GKRY- Mısır ve İsrail'dir. Buna karşın oluşan blokların ne kadar süre bu şekilde devam edebileceği ve dayanışma gösterebilecekleri konusu belirsizdir. Özellikle Doğu Akdeniz gazının Türkiye olmadan çıkarılma durumunda artan maliyetleri ve finansman zorlukları bu blokta çatılma yaratabilme potansiyeline sahiptir. Aynı zamanda Türkiye'nin bölgede adil ve herkesin kazanacağı bir anlaşma öneriyor olması da önem taşımaktadır. İsrail ve Mısır ile ilişkilerin düzleme sürecine girmesinin Doğu Akdeniz'deki soruna da olumlu bir etki yapacağı düşünülmektedir. Bu durumda daha kazançlı ve efektif çözümlere ulaşmak da mümkün bir hale gelecektir.

Enerji keşiflerinin ardından yaşanan önemli tartışma konularından birisini de enerjinin iletimi konusudur. Bu sorun Doğu Akdeniz meselesinde en zorlayıcı problem başlıklarından birisidir. Bölge ülkelerinin Türkiye'ye karşı olan dışlayıcı tutumları olmakla birlikte, Türkiye dışındaki alternatifler maliyetleri arttırmakta, finansmanı zorlaştırmakta ve projeleri daha büyük engellerle karşılaştırmaktadır. Olası bir uzlaşma durumunda çıkarılacak doğalgaz kaynağının BOTAS hattına bağlanması veya Ceyhan terminaline yönlendirilmesi gibi yollar Türkiye açısından da diğer bölge ülkeleri açısından da daha tercih edilebilir seçenekler olarak görülebilecektir. Aynı zamanda Türkiye ve KKTC ile Yunanistan ve GKRY arasındaki anlaşmazlık yaşanan bölgelerde de çalışma yapmak siyasi açıdan sorunlar doğurmakta bu anlamda da ilerlemeler sağlanamamaktadır. Bu durumda Yunanistan'ın agresif bir şekilde Akdeniz'e yayılma ve burada münhasır ekonomik bölgesini kabul ettirme çalışması olası görüşmeleri de tıkamaktadır. Bu kapsamda bölgenin istikrarsızlıktan uzak ve olası çatışma bölgesi görünümü olumsuz bir şekilde bölgeyi etkilemektedir. Bu durumda makul haklar çerçevesinde, Türkiye'nin haklarına da gerekli riayetini gösterilerek sorunun çözümü aslında tüm paydaş devletler için olumlu olabilecek bir gelişmedir.

Türkiye aynı zamanda bulunduğu jeostratejik konumu da kullanarak Orta Asya-Kafkaslar ve Ortadoğu bölgesinde bulunan enerji kaynaklarının taşınmasında köprü rolü üstlenmek istemektedir. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının son yükleme noktası olan bölge Türkiye'nin burayı bir enerji terminali yapma isteğinin somut göstergesidir. Bu hedefin gerçekleşmesi Türkiye'yi bir "enerji terminali" yahut "enerji koridoru" ülke konumuna sokacaktır. Stratejik bir hedef olarak bunun belirlenmesi enerji güvenliği ile o da direkt olarak ulusal güvenlik ile ilişkili olmasından ileri gelmektedir. Türkiye'nin adil şekilde iddia ettiği münhasır ekonomik bölgesinde var olan potansiyelinden yararlanması; enerji ithalatını azaltması, cari açığını düşürmesi, enerjiye ulaşımın kolaylaşması gibi gelişmelere neden olacaktır. Aynı zamanda transit bir ülke olması da koyulan hedefler ile uyumlu olmasının yanında bölgesel iş birliğinin gelişmesi için önemli bir fırsat yaratacaktır.

Doğu Akdeniz konusunda bölgesel rekabetin giderek artarak devam edeceği gözükten bir durum niteliğindedir. Buna karşın adil ve çözüm odaklı geliştirilecek siyasetin iş birliklerini de destekleyeceği düşünüldüğünde daha kazançlı sonuçlara yol açacağı ön görülmektedir. Söz konusu iş birliği potansiyelinin yanı sıra Türkiye'yi denklem dışında bırakmak isteyen devletlerin veya ittifakların da var olduğu görülmektedir. Bu çaba sürekli olarak bölgenin sıcak ve gergin bir durumda kalmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda bu durum bölgesel gerginliklerin tırmanmasına neden olmasının yanında bölgesel potansiyelin de değerlendirilmesini en iyi ihtimalle geciktirecek ve her bölge devletine de zarar verecektir. Türkiye'nin hak ve menfaatlerini korumakla birlikte bölgesel iş birliği ve diyalog yolunu her zaman açık tutması önem taşımaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin verdiği tüm mesajlar hem var olan hakların korunacağını vurgularken hem de adres olarak her zaman diyalog yolunu önemli gördüğünü teyit eder niteliktedir. Libya anlaşmasının sağladığı yararlar da göz önünde bulundurulduğunda Mısır ve İsrail gibi devletlerle yapılacak olası anlaşmaların iddiaların

realizasyonunda önemli stratejik hamleler olabileceği görülmektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin bölgesel hak ve menfaatlerinin korunması politikasının agresif ve bölgeyi gerginleştiren bir politika olmadığı da vurgulanmalıdır. Burada asli olan durum haklara riayet gösterilmesi ve adil bir paylaşımın uygulanmasıdır. Bunun gerçekleşmesi bölgede daha uzun ve kalıcı temellere dayanan istikrarlı bir barış ortamına ve iş birliğine yol açacaktır.

Kaynaklar

- Acer, Y. (2020). Türkiye Libya Deniz Sınırı Anlaşması'nın Birleşmiş Milletler Tarafından Tescilinin Önemi. *SETA Perspektif*(298). <https://setav.org/assets/uploads/2020/10/P298.pdf> adresinden alındı
- Akpınar, E., & Başbüyük, A. (2011). Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı: Doğalgaz. *Turkish Studies*, 6(3), 119-136.
- Aksoy, M. (2016). *Mevcut Enerji Açısından Doğu Akdeniz Bölgesi*. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. İstanbul: İnsamer.
- Al Arabiya. (2019, Kasım 12). *A new energy hub emerges among unlikely partners in the Mediterranean*. Ocak 26, 2021 tarihinde [english.alarabiya.net: http://english.alarabiya.net/en/business/energy/2019/11/12/A-new-energy-hub-emerges-among-unlikely-partners-in-the-Mediterranean.html](http://english.alarabiya.net/en/business/energy/2019/11/12/A-new-energy-hub-emerges-among-unlikely-partners-in-the-Mediterranean.html) adresinden alındı
- AmerikanınSesi. (2020, Eylül 22). *ABD Büyükelçiliği'nden "Sevilla Haritası" Açıklaması*. Aralık 15, 2020 tarihinde [www.amerikaninsesi.com: https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-buyukelciligidinden-sevilla-haritasi-aciklamasi/5592263.html](https://www.amerikaninsesi.com/a/abd-buyukelciligidinden-sevilla-haritasi-aciklamasi/5592263.html) adresinden alındı
- Aydın, F. F. (2010). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(35), s. 317-340.
- BBC. (2020, Eylül 22). *Doğu Akdeniz Gaz Forumu: Türkiye'ye rakip altı ülke bölgesel kuruluş için anlaşma imzalarını attı*. Ocak 25, 2021 tarihinde [bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54252161](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54252161) adresinden alındı
- BBC Türkçe. (2019, Temmuz 10). *Doğu Akdeniz: Kıbrıs açıklarında doğalgaz arama krizi nasıl başladı, hangi ülke ne istiyor?* Kasım 24, 2020 tarihinde [BBC.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48225246](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48225246) adresinden alındı
- BP. (2013). *Statistical Review of World Energy*. Eylül 30, 2020 tarihinde [bp.com: https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html](https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html) adresinden alındı
- BP. (2019). *Statistical Review of World Energy*. Ekim 2020 tarihinde [bp.com: https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html](https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html) adresinden alındı.
- BP. (2020). *Statistical Review of World Energy 2020*. BP.
- Demir, İ. (2019). Doğal Gaz. M. Şahin içinde, *Ortadoğu* (1. b., s. 291-308). İstanbul: Kopernik.
- Demirci, M. C. (2020, Ağustos 26). *Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarmasıyla Türkiye'ye Ege'de yüzde 10'dan az bir alan kalacak*. Aralık 31, 2020 tarihinde [Tr.Euronews: https://tr.euronews.com/2020/08/26/yunanistan-12-mil-cikisi-ile-turkiye-nin-sinir-ucularina-dokunuyor-gorus](https://tr.euronews.com/2020/08/26/yunanistan-12-mil-cikisi-ile-turkiye-nin-sinir-ucularina-dokunuyor-gorus) adresinden alındı
- DW. (2019, 10 10). *Eni: Savaş gemileri gelirse Kıbrıs'tan çekiliriz*. Kasım 24, 2020 tarihinde [dw.com: https://www.dw.com/tr/eni-sava%C5%9F-gemileri-gelirse-k%C4%B1br%C4%B1stan-%C3%A7ekiliriz/a-50786354](https://www.dw.com/tr/eni-sava%C5%9F-gemileri-gelirse-k%C4%B1br%C4%B1stan-%C3%A7ekiliriz/a-50786354) adresinden alındı
- DW. (2020, Ocak 3). *EastMed: Belirsizliklerle dolu boru hattı projesi*. Ocak 25, 2021 tarihinde [dw.com: https://www.dw.com/tr/eastmed-belirsizliklerle-dolu-boru-hattı-projesi/a-51883677](https://www.dw.com/tr/eastmed-belirsizliklerle-dolu-boru-hattı-projesi/a-51883677) adresinden alındı
- EEA. (2018). *World Energy Outlook 2018 Global Energy Trends*. International Energy Agency .
- EIA. (2019). *US Energy Information Administration*. Ekim 20, 2020 tarihinde [eia.gov: https://www.eia.gov/naturalgas/data.php](https://www.eia.gov/naturalgas/data.php) adresinden alındı
- Enerji Atlası. (2020). *Ülkelere Göre Dünya Doğal Gaz Rezervi*. Ocak 25, 2021 tarihinde [enerjiatlası.com: https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-dogalgaz-rezervi.html](https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-dogalgaz-rezervi.html) adresinden alındı
- Enerji Atlası. (2020). *Türkiye Doğalgaz Tüketimi*. Ocak 25, 2021 tarihinde [enerjiatlası.com: https://www.enerjiatlası.com/dogalgaz-tuketimi/](https://www.enerjiatlası.com/dogalgaz-tuketimi/) adresinden alındı
- EPDK. (2013). *Doğalgaz Piyasası Sektör Raporu*. Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu Doğal Gaz Piyasası Dairesi Başkanlığı.
- Euronews. (2018, Şubat 11). *Türk savaş gemileri sondaj gemisini engelledi iddiası*. Kasım 24, 2020 tarihinde [tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2018/02/11/turk-savas-gemileri-sondaj-gemisini-engelledi-iddias-](https://tr.euronews.com/2018/02/11/turk-savas-gemileri-sondaj-gemisini-engelledi-iddias-) adresinden alındı

- Euronews. (2019, Ağustos 29). *Türkiye, 39 Avrupa ülkesi içinde enerjide ithalata en fazla bağımlı beşinci ülke*. Ocak 25, 2021 tarihinde tr.euronews.com/: <https://tr.euronews.com/2019/08/29/turkiye-39-avrupa-ulkesi-icinde-enerjide-ithalata-en-fazla-bagimli-besinci-ulke> adresinden alındı
- Euronews. (2020, Aralık 28). *Yunanistan, İyon Denizi'nde kara sularını 6 milden 12 mile çıkardı*. Tr.Euronews: <https://tr.euronews.com/2020/12/28/yunanistan-iyon-denizi-nde-kara-sular-n-6-milden-12-mile-c-kard> adresinden alındı
- GECF. (2020). *GECF Global Gas Outlook 2050 launched in Doha*. Gas Exporting Countries Forum (GECF). Doha: Gas Exporting Countries Forum (GECF).
- Hürriyet. (2019, Ocak 15). *Doğu Akdeniz Gaz Forumu 7 ülkenin katılımıyla kuruluyor*. Ocak 25, 2021 tarihinde hurriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dogu-akdeniz-gaz-forumu-7-ulkenin-katilimiyla-kuruluyor-41083275> adresinden alındı
- IGI Poseidon. (2016, Şubat 2). *Eastmed*. Ocak 25, 2021 tarihinde www.igi-poseidon.com: <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed> adresinden alındı
- International Energy Agency. (2011). *World Energy Outlook 2012*. Eylül 30, 2020 tarihinde [iea.gov: https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2012](https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2012) adresinden alındı
- Kalaycıoğlu, S. (2020, Eylül 24). *Doğu Akdeniz Gaz Forumu ve Türkiye*. Ocak 25, 2021 tarihinde [tasam.org: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/56687/dogu_akdeniz_gaz_forumu_ve_turkiye](https://tasam.org/tr-TR/Icerik/56687/dogu_akdeniz_gaz_forumu_ve_turkiye) adresinden alındı
- Kancı, M. A. (2020, Eylül 8). *Enerji projesiyle Türkiye'yi kuşatmak: EastMed'in dönüşümü*. Ocak 26, 2021 tarihinde [aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/enerji-projesiyle-turkiye-yi-kusatmak-eastmed-in-donusumu/1966210](https://www.aa.com.tr/tr/analiz/enerji-projesiyle-turkiye-yi-kusatmak-eastmed-in-donusumu/1966210) adresinden alındı
- Kathimerini English. (2018, Şubat 6). *Turkey maintains tough stance on Cyprus in Kathimerini interview*. Aralık 1, 2020 tarihinde [www.ekathimerini.com: https://www.ekathimerini.com/225524/opinion/ekathimerini/comment/turkey-maintains-tough-stance-on-cyprus-in-kathimerini-interview](https://www.ekathimerini.com/225524/opinion/ekathimerini/comment/turkey-maintains-tough-stance-on-cyprus-in-kathimerini-interview) adresinden alındı
- KDGM. (2017). *Güvenlik Terimleri Sözlüğü* (2. b.). Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları.
- Keser, U., & Ak, G. (2013). Ege'de Yunanistan'ın Türk Adaları: Unutulmayanlar. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*(Kıbrıs Özel Sayısı-II), 146-166.
- Mees. (2012, Eylül 28). *Cyprus-Lebanon, Cyprus-Israel Offshore Delimitation*. Kasım 2020, 2020 tarihinde [mees.com: https://www.mees.com/2012/9/28/op-ed-documents/cyprus-lebanon-cyprus-israel-offshore-delimitation/f994d750-6d1a-11e7-9675-d5a0b0510107](https://www.mees.com/2012/9/28/op-ed-documents/cyprus-lebanon-cyprus-israel-offshore-delimitation/f994d750-6d1a-11e7-9675-d5a0b0510107) adresinden alındı
- MFA. (2007, Ocak 30). *30 January 2007, Press Release Regarding the efforts of the Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus to sign bilateral agreements concerning maritime jurisdiction areas with the countries in the Eastern Mediterranean*. Kasım 25, 2020 tarihinde [mfa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/_p_30-january-2007_-press-release-regarding-the-efforts-of-the-greek-cypriot-administration-of-southern-cyprus-to-sign-bilateral-agreements-concerning-maritime-jurisdiction-areas-with-the-countries-in-the-eastern-mediterranean_br___p](http://www.mfa.gov.tr/_p_30-january-2007_-press-release-regarding-the-efforts-of-the-greek-cypriot-administration-of-southern-cyprus-to-sign-bilateral-agreements-concerning-maritime-jurisdiction-areas-with-the-countries-in-the-eastern-mediterranean_br___p) adresinden alındı
- MFA. (2011, Eylül 21). *No: 216, 21 Eylül 2011 Türkiye – KKTC Kıta Sahaneliği Sınırlandırma Anlaşması İmzalanmasına İlişkin Dışişleri Bakanlığı Basın Açıklaması*. Ocak 24, 2021 tarihinde [mfa.gov.tr: https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasına-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/no_-216_-21-eylul-2011-turkiye-_kktc-kita-sahanligi-sinirlandirma-anlasmasi-imzalanmasına-iliskin-disisleri-bakanligi-basin-ac_.tr.mfa) adresinden alındı
- MFA, 2020. (tarih yok). *Başlıca Ege Denizi Sorunları*. Aralık 30, 2020 tarihinde [mfa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa) adresinden alındı
- MÜSİAD. (2006). *Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği*. Müsiad.
- NTV. (2020, Ağustos 21). *Doğalgaz faturamız 13 milyar dolar*. Ocak 25, 2021 tarihinde [ntv.com.tr: https://www.ntv.com.tr/ekonomi/dogalgaz-faturamiz-13-milyar-dolar,bUF4GzOpSkqvidHkYJf-Tw](https://www.ntv.com.tr/ekonomi/dogalgaz-faturamiz-13-milyar-dolar,bUF4GzOpSkqvidHkYJf-Tw) adresinden alındı
- Reuters. (2020, Temmuz 19). *Israel approves pipeline deal to sell gas to Europe*. Ocak 26, 2021 tarihinde [reuters.com: https://www.reuters.com/article/us-israel-europe-natgas/israel-approves-pipeline-deal-to-sell-gas-to-europe-idUSKCN24K0FN](https://www.reuters.com/article/us-israel-europe-natgas/israel-approves-pipeline-deal-to-sell-gas-to-europe-idUSKCN24K0FN) adresinden alındı
- Sevim, C. (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yasar University*, 26(7), s. 4378 - 4391.
- tr.euronews.com. (2020, 09 22). *Sevilla Haritası nedir? Ankara-Atina gerginliği nasıl başladı, gelinen durum ne?* 11 30, 2020 tarihinde TrEuronews: <https://tr.euronews.com/2020/09/22/sevilla-haritas-nedir-ankara-atina-gerginligi-nas-l-baslad-gelinen-durum-ne> adresinden alındı
- Twitter.com/USEmbassyTurkey. (2020, Eylül 2020). *USEmbassyTurkey*. Aralık 15, 2020 tarihinde [Twitter.com/USEmbassyTurkey: https://twitter.com/USEmbassyTurkey/status/1308123693340647448](https://twitter.com/USEmbassyTurkey/status/1308123693340647448) adresinden alındı

- UN. (2003, Şubat 17). *Agreement between the Republic of Cyprus and the Arab Republic of Egypt on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone 17 February 2003*. Kasım 25, 2020 tarihinde UN.org: <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/EGY-CYP2003EZ.pdf> adresinden alındı
- UN. (2020, Aralık 17). *Agreement Between The Government Of The State of Israel And The Government Of The Republic of Cyprus on The Delimitation of The Exclusive Economic Zone*. UN.org: https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/cyp_isr_eez_2010.pdf adresinden alındı
- Yılmaz, M. L. (2020). Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Kaynakların Türkiye'nin Ekonomi Güvenliği Bağlamında Değerlendirilmesi. M. Şahin, & M. L. Yılmaz içinde, *Akdeniz'de Devlet ve Düzen* (s. 237-249). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Yaycı, C. (2020). *Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Yaycı, C. (2020, Ocak). Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması'nın Sonuç ve Etkileri. *Kriter Dergi*(42), 34-37. Aralık 8, 2020 tarihinde <https://kriterdergi.com/file/126/turkiye-libya-arasinda-imzalanan-munhasir-ekonomik-bolge-andlasmasin-sonuc-ve-etkileri> adresinden alındı
- Yorucu, V. (2020). Doğu Akdeniz'de Jeopolitik Gelişmeler ve Doğu Akdeniz Hidrokarbon Kaynaklarının Ekonomik Analizi: Rasyonel Davranış. M. Şahin, & M. L. Yılmaz içinde, *Akdeniz'de Devlet ve Düzen* (s. 215-236). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Yorulmaz, R. (2019, Temmuz-Ağustos). Sıcak Gündem: Doğu Akdeniz. *Ortadoğu Analiz*, 10(88), 80-83. Ekim 10, 2020 tarihinde alındı

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

COĞRAFI VE JEOPOLİTİK AÇIDAN GOLAN TEPELERİ

The Golan Heights in Geographical and Geopolitical Personality

Murat ÇINAR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Karabük, muratcinar7633@gmail.com, orcid.org/0000-0002-7436-2114

Derleme/Review article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
26.07.2021
Kabul/Accepted:
06.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.974706

Anahtar Kelimeler

İsrail, Suriye, Golan,
jeopolitik, coğrafya

Keywords

Israel, Syria, Golan,
geopolitics, geography

ÖZ

Golan Tepeleri, tarih boyunca Ortadoğu ile Akdeniz arasında önemli geçiş noktalarından birisi olmuştur. Bölge, sahip olduğu kaynaklar ve konumu itibarıyla stratejik öneme sahiptir. İsrail, 1967'den önce Golan Tepeleri'nden Suriye ordusu tarafından yapılan saldırılara maruz kalmaktaydı. Golan'ın, İsrail'in önemli şehirlerine yakınlığı ciddi bir risk oluşturmaktaydı. Golan Tepeleri, 1967 yılında Altı Gün Savaşı sırasında İsrail ordusu tarafından işgal edilmiştir. İsrail Meclisi 1981 yılında Golan'ı ilhak etme kararı almıştır. Uluslararası kamuoyu ve BM tarafından mevcut durum işgal olarak kabul edilmektedir. Bölgenin, jeostratejik konumunun yanında zengin su kaynaklarına da sahip olması İsrail'e önemli avantajlar sağlamaktadır. Golan Tepeleri'ni kontrolü altında tutan İsrail önemli bir askeri üstünlüğe sahiptir. Ayrıca Golan Tepeleri, Yahudilerin dini açıdan kutsal saydığı bir bölgedir. Araştırma betimsel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, İsrail-Arap Savaşları'nın yaşandığı önemli cephelerden birisi olan Golan Tepeleri'nin coğrafyası incelenmiş ve jeopolitiği hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmada; Golan Tepeleri'nin sahip olduğu coğrafi özellikler çerçevesinde stratejik önemini ortaya koymak amaçlanmıştır. Türkiye'de, Golan Tepeleri hakkında yapılan çalışma sayısı çok azdır. Bu çalışma ile ayrıca bölge hakkında yapılacak çalışmalara ve literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

ABSTRACT

The Golan Heights has been one of the important transit points between the Middle East and the Mediterranean throughout history. The region has strategic importance due to its resources and location. Before 1967, Israel was subject to attacks by the Syrian army from the Golan Heights. The proximity of the Golan to Israel's major cities posed a serious risk. The Golan Heights was occupied by the Israeli army during the Six-Day War in 1967. The Israeli Assembly decided to annex the Golan in 1981. The current situation is accepted as an occupation by the international community and the UN. The fact that the region has rich water resources besides its geostrategic location provides significant advantages to Israel. Israel, which controls the Golan Heights, has a significant military advantage. In addition, the Golan Heights is a region that Jews consider religiously sacred. The research was carried out in the descriptive survey model. In the study, the geography of the Golan Heights, one of the important fronts of the Israeli-Arab Wars, was examined and information was given about its geopolitics. In the study; It is aimed to reveal the strategic importance of the Golan Heights within the framework of its geographical features. There are very few studies on the Golan Heights in Turkey. With this study, it is also aimed to contribute to the studies and literature about the region.

Atf/Citation: Çınar, M. (2022). Coğrafi ve Jeopolitik Açından Golan Tepeleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(19-36).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Murat ÇINAR, muratcinar7633@gmail.com

1. Giriş

Jeopolitik, stratejik konumlara ve doğal kaynaklara erişim üzerindeki büyük güç rekabeti olarak tanımlanmaktadır. Jeopolitik, coğrafya, güç ve uluslararası ilişkiler arasındaki ilişkilerle ilgili akademik bir disiplin olarak kabul edilir (Overland, 2015). Alman jeopolitikçi Haushofer jeopolitiği "devletin coğrafi bilinci" olarak tanımlamaktadır. Spykman'a göre jeopolitik, öncelikli olarak coğrafi konumun özelliklerine bağlı olarak devletin güvenliğine ilişkin meseleleri araştırmakla yükümlüdür (Hasanov, 2010). 20. Yüzyıla girilirken, "her şeyi açıklayan tek bir şey" olarak ortaya konmaya çalışılan jeopolitik, haritayla yani coğrafyayla başlamaktadır. Ancak sadece coğrafya ile sınırlı kalmamaktadır (Granieri, 2015).

Jeopolitik, coğrafi mekânı politika yaparken kullanma sanatıdır. Coğrafi mekanlar, politika yapan sanatçının enstrümanlarıdır. Jeopolitik statik olmaktan öte dinamik bir özellik gösterir. Coğrafi özelliklerin yanında küresel ve bölgesel çapta meydana gelen teknolojik ve ekonomik gelişmeler doğurduğu sonuçlar itibarıyla jeopolitik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Jeopolitik, karar verici aktörlerin politik tercihlerinde önemli bir rehber görevi görmektedir. Coğrafya, siyasi olayları incelemek için mekânsal farkındalık geliştirir. Coğrafya birçok disiplinde olmayan mekânsal farkındalıklara geniş bir bakış açısı ile bakmamızı sağlamaktadır. Coğrafya, olayların temelinde dünyamızın karşılıklı bağımlılığını, konum, yer, hareket, bölge ve insan-çevre etkileşimleriyle bağlantısını inceleyerek olayları farklı boyutları ile analiz etmemize imkân verir. Geçmişte yaşananlar, coğrafya sayesinde tarihi bir bağlama oturtulur. Tarihte olanların neden, ne zaman ve nasıl olduğunu görmemize yardımcı olur. Giderek birbirine bağımlı hale gelen dünyamızda olayların neden sonuç ilişkisini bilimsel şekilde anlamlandırmak ve anlayabilmek için coğrafyayı etkin bir şekilde kullanmak önemli bir zarurettir.

Coğrafya kaderdir sözü ile betimlenen inanç, Ortadoğu'da yadsınamaz bir gerçekliktir. Ortadoğu sahip olduğu coğrafi konum ve potansiyelleri ile geçmişten bugüne politik, kültürel, sosyal, ekonomik ve askeri yapıları biçimlendirmede önemli rol oynamıştır. Ortadoğu, tarih boyunca farklı güç merkezlerinin çıkarları için mücadele ettiği önemli bir mekân olmuştur. Ortadoğu küresel güç merkezleri arasındaki mücadeleyi ve bu mücadele sırasında oluşan dengiyi etkileyecek bir öneme sahiptir. Ülkeler toprak bütünlüklerini, iç ve dış güvenliklerini, egemenliklerini tehditlere karşı korumak amacıyla coğrafi konumlarının avantajlarından yararlanarak politikalar geliştirirken, coğrafi açıdan dezavantajlı konumda bulunan ülkeler (örneğin İsrail) ise bu durumlarını avantaja dönüştürmek amacıyla farklı politikalar izlemişlerdir. Bu politikaların sonucu olarak Ortadoğu bugüne kadar silahlanmanın ve savaşların yegâne alanı olmuştur. Sahip olduğu coğrafi özellikler sayesinde yüzyıllarca farklı uygarlıkların yaşam alanı olan Ortadoğu bugün de birçok ülkeye ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölge tarih boyunca kan ve göz yaşının değişmez adresi olmuştur. Bu gözyaşı Osmanlı Barışı (Pax Ottomana) olarak adlandırılan dönemde dinmiş olsa da Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğinin sona ermesi ile bu bölgeyi kan ve göz yaşı tekrar esir almıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinde Ortadoğu önemli bir mücadele alanı olmuş bu durum bölgenin kaderini etkilemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bugüne kadar Ortadoğu'da küresel sonuçlar doğuran birçok toplumsal, askeri, ekonomik, siyasi sorunlar yaşanmıştır.

Golan Tepeleri, 1967 Altı Gün Savaşı'nda İsrail tarafından işgal edilen Suriye'ye ait kayalık bir platodur. Uluslararası toplum Golan Tepeleri'ni resmi Suriye toprakları olarak kabul etmekte ve İsrail'in askeri işgalini reddetmektedir (Zieve , 2021). 1 Eylül 1967 tarihinde açıklanan Hartum Kararı, Altı Gün Savaşı sonrası Sudan'ın başkenti Hartum'da toplanan Arap Birliği Zirvesi'nin sonunda yayınlandı. Bu zirvede alınan Karar, "Üç Hayır" olarak bilinen sloganıyla ünlüdür; "İsrail'le barışa hayır, İsrail'i tanımaya hayır, İsrail'le müzakereye hayır!". Bu "Üç Hayır" deklarasyonu, aynı zamanda "Hartum Deklarasyonu" olarak da Arap dünyasının ortak tavrı olarak tarihe geçmiştir. Ancak bu konuda sergilenen resmi tavır, perde arkasında bazı ilişkilerin kurulmasına engel teşkil etmemiştir. Gizli ilişkilerin kurulmasında ise özellikle ABD'nin İsrail'i himaye ve meşrulaştırma çabaları sebebiyle Arap dünyası üzerindeki baskılarının etkisi olmuştur (Varol, 2021).

1981'de İsrail Meclisi (Knesset), İsrail yasalarının Golan Tepeleri'nde uygulanmasını içeren bir yasayı kabul etmiştir. Bu yasa kabul edilmeden önce Golan Tepeleri askeri yönetim altındaydı. İsrail, 1981 Yasası ile de Golan Tepeleri'ni ilhak etmiştir. Buna karşılık Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, İsrail'in toprak statüsünü değiştirme eylemlerini kınayan ve bu yasayı "geçersiz ve uluslararası hukuki etkisi olmayan" bir yasa olarak ilan eden 497 Sayılı Kararı'nı oybirliğiyle kabul etmiştir. Bu kararla BM, Golan Tepelerini işgal altındaki bir bölge olarak kabul etmektedir. 2019'te ABD, Golan Tepeleri'ni İsrail egemen bölgesi olarak tanıyan tek devlet olurken, uluslararası toplumun geri kalanı Golan'ı Suriye'nin İsrail'in işgali altındaki bir bölge olarak kabul etmektedir (Aji, 2021).

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, Ortadoğu siyasetinin en önemli vakalarından olan İsrail-Arap Savaşlarının yaşandığı coğrafi mekanlardan birisi olan Golan Tepeleri'nin coğrafyası ve jeopolitiği incelenmiştir. Çalışmada; Suriye egemenliğinde olan ancak 1967 yılında Altı Gün Savaşı sırasında İsrail tarafından işgal edilen ve daha sonra ilhak edildiği açıklanan Golan Tepeleri'nin sahip olduğu coğrafi özellikler belirlenerek bu özelliklerin Suriye ve İsrail açısından jeopolitik değerlendirmesinin yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın, ilgili alanyazında yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmayı önemli kılan Golan Tepeleri'nin işgaline coğrafi ve jeopolitik açıdan toplu bir bakış açısı sunması ve daha önce bu biçimde konunun ele alınmamış olmasıdır.

3. Materyal ve Metot

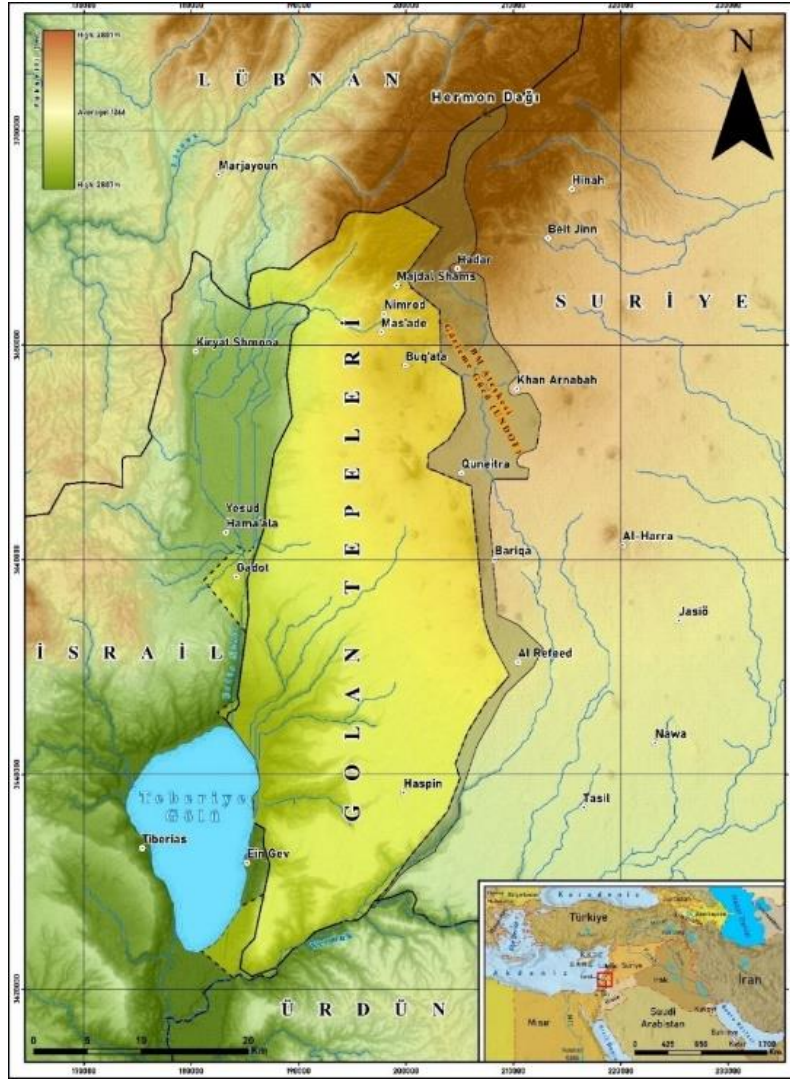
Araştırma betimsel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Arseven (2001, s. 103); bu tip araştırmalar, olgular hakkında sistemli ve düzenli bilgiler elde edilerek yapılır. Betimleyici bir araştırmada herhangi bir durumun varlığı veya yokluğu ortaya koyulmaya çalışılır. Betimleyici araştırmaların sonuçları, tablo, grafikler yorumlanır ve değişkenler arasında korelasyonun varlığı veya yokluğu saptanır, biçiminde açıklamıştır. Çalışmanın materyalinde alan yazın taramasının çalışmayı güçlendireceği bilindiği için yerli ve yabancı kaynaklar detaylı olarak taranarak Golan Tepeleri'nin işgalinde etkili olan faktörler belirlenmiştir. Çalışmada, yazar tarafından hazırlananların yanı sıra farklı kaynaklardan da alınan kartografik malzemelerden yararlanılmıştır.

4. Golan Tepeleri'nin Yeryüzü Şekilleri

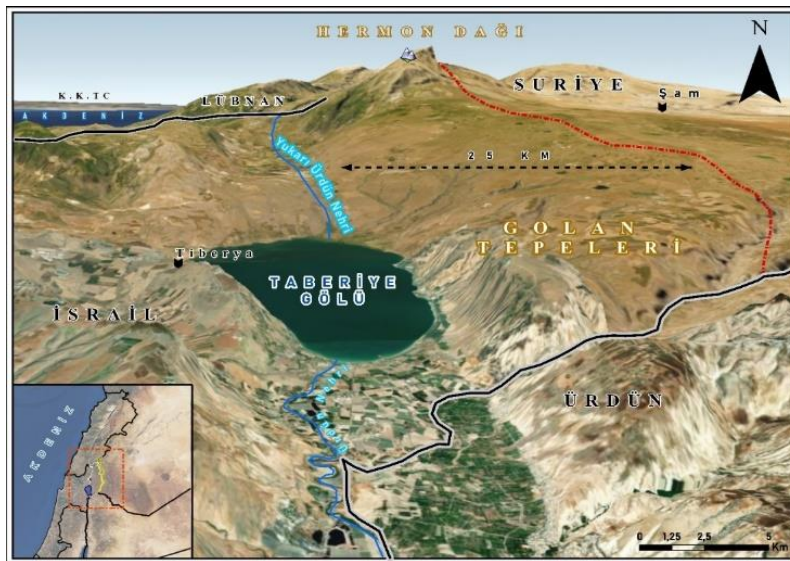
Golan Tepeleri, İsrail'in kuzeydoğusundaki konumu ve zengin su kaynakları nedeniyle stratejik öneme sahip olan bir yükseltilerdir. Bazaltla kaplı olan Golan Tepeleri, 32°40'-33°15'N, 35°35'-35°50'D matematik konumunda bulunmaktadır. Golan, coğrafi olarak batıda Ürdün Nehri ve Taberiye Gölü, kuzeyde Hermon Dağı, doğuda Yermuk Nehrinin ana kollarından biri olan ve Golan Tepeleri'nin topoğrafik doğu sınırını oluşturan mevsimsel Wadi El-Ruqqād ve güneyde Yermuk Nehri ile sınırlanmıştır (Britannica, 2021). Suriye, Ürdün, Lübnan ve İsrail Devletlerinin sınırlarının kesiştiği bölgede bulunan tepeler kuzeydoğu komşularının sınırlarını belirlemektedir (Şekil 1). Plato görünümüne sahip olan Golan'ın kuzey-güney uzunluğu yaklaşık 65 kilometredir ve doğu-batı genişliği 12 ila 25 kilometre arasında değişmektedir (Marshall, 2002). Golan Tepeleri, Taberiye Gölü'nün 2 km kuzeydoğu ve doğusunda, kuzeydeki Hermon antiklinali ile güneydeki Ajlun antiklinali arasında bulunmaktadır. Golan'ın kuzey kesimindeki yükseklikler yaklaşık 1200 m'ye ulaşmaktadır. Volkanik plato bu bölgeden hızla batıya doğru Hula Vadisi'nde deniz seviyesinden 70 m yüksekliğe kadar iner ve sonrasında yavaş yavaş 340 m yüksekliğe kadar çıkmaktadır (Mor, 1993).

Lübnan-İsrail-Suriye sınır bölgesinde Golan'ın yüksekliği Hermon Dağı'nda 2.814 metre, güneydeki Yermuk Nehri boyunca ortalama yaklaşık 400 metre yüksekliğe sahiptir. Golan Tepeleri'nin güneybatı köşesindeki Taberiye Gölü (Kinneret Gölü veya Celile Denizi olarak da bilinir) deniz seviyesinin 200 metre altındadır (Marshall, 2002). Topoğrafik olarak bölge volkanik arazidir ve batı ucunda, Ürdün Vadisi'nin üst kısmına ve Taberiye Gölü'ne inen dik uçurumlarla karakterize görünümündedir. Bölgedeki bazaltlar ve diğer volkanik kayalar Pliyosen-Pleistosen döneminden kalmıştır (Mor, 1986). Bu bölge volkanik mostralarla serpiştirilmiş dalgalı kırsal bir bölgedir. Bu dalgalanmaların bir kısmı platonun hâkim özellikleri haline gelmiştir. Zeminin geri kalanı bazalt kaya çıkıntıları, bazı bitki örtüsü ve ağaçlarla birlikte lav yamaları ile karakterizedir. Hem kışın hem de yazın kuzeybatıdan güneydoğuya yayla boyunca bazen fırtına kuvvetine yükselen serin bir esinti bu bölge üzerinde etkilidir. Bazalt türevi toprakların çoğu, Taberiye Gölü'nün doğusunda ve Golan Tepeleri'nde yoğunlaşmıştır (Şekil 2). Doğu Taberiye, güneybatıya doğru eğimli bir yayla ve havza sisteminden oluşmaktadır (Fıvaz, 1980).

Platolar, üst Pliyosen-alt Pleistosen'de en son bazalt akıntıları ile kaplanmış eğimli bloklardan oluşmuştur. Miyosen'den gelen eski bazalt akışları, kıtasal Neojen oluşumları ile kapak bazaltından ayrılır (Singer, 2007). Platoların kabarıklığı hafif, eğimleri orta düzeydedir. Bu bölgede erozyonun ana etkisi, bazaltın yatay katmanlarının aşındırılması şeklinde olmuştur. Kayanın nispeten homojen yapısı nedeniyle, peyzaj derinlemesine kazılmamıştır ve drenaj ağı sadece yüzeyseldir. Bölge küçük akarsular, uzun yaylalar, sık sırtlar halinde parçalara ayrılmıştır. Sadece bazaltın tamamen kalktığı yerlerde, açıkta kalan yumuşak Neojen çökellerinde daha derin vadiler oyulmuştur. Ürdün Vadisi'ne doğru akışa geçen akarsular dik eğim nedeniyle derin bir şekilde aşındırma yapmıştır. Bu durum platoların üst kısımlarıyla çelişen bir fizyografi oluşturur (Amiran, 1970).

Şekil 1. Golan Tepeleri'nin fiziki haritası.

Şekil 2. Golan Tepeleri'nin üç boyutlu haritası.

Golan Tepeleri, Ürdün Nehri'nin ikiye ayırdığı iki farklı jeolojik (Golan Tepeleri ve Hermon Dağı yamaçları) alandan oluşmaktadır (Şekil 1). Hermon Dağı silsilesi çoğunlukla kireçtaşıdır buna karşın Golan Tepeleri ise çoğunlukla bazalt ve diğer volkanik kaya türlerine sahiptir. Golan Tepeleri, Ürdün Nehri ile Taberiye Gölü (Rift Vadisi'nin Suriye bölümü) ve güneyde Yermuk Nehri'ne doğru bir plato oluşturur. Platoda, bazen çok derin vadilerden geçen ve batıya Ürdün'e veya göle akan bir dizi mevsimsel dere bulunmaktadır (Şekil 3). Golan Tepeleri üç bölgeye ayrılır. Bunlar Kuzey Bölge (Nahals Sa'ar ve Gilabon arasında), Orta Bölge (Nahals Gilabon ve Dilayot arasında) ve Güney Bölge (Nahal Dilayot ve Yermuk Vadisi arasında)'dir (Jewish Virtual Library, 2021). Hermon Dağı bölgesi ve Kuzey Golan, Güney Golan'ın ortalama yağışının iki katı yağışa sahiptir. Hidrolojik olarak, İsrail'in su gereksiniminin önemli bir kısmını sağlayan Taberiye Gölü (Şekil 2), Golan havzasında yer almaktadır (Rimmer ve Givati, 2014).

Golan Tepeleri üzerinde bulunan, deniz seviyesinden 2814 metre yüksekliğe ulaşan Hermon Dağı, Suriye ve İsrail'in en yüksek dağıdır (CIA, 2021). Hermon kelimesi "Kutsanmış bir yer" anlamına gelmektedir (Bible Charts, 2021). Dağ, her biri yaklaşık aynı yükseklikte üç ayrı zirveye sahiptir. Hermon Dağı'nın çoğu, suda çözünürlüğü yüksek olan Jura kireçtaşından oluşmuştur. Bu özelliği nedeniyle, yüksek yağışlar neticesinde Hermon Dağı'nda gelişmiş karstik manzaralar ortaya çıkmıştır (Lib. Cet., 2021) .

5. Golan Tepeleri'nin Hidrografyası

21. Yüzyılda dünyanın karşılaştığı temel sorunlardan birisi su kıtlığıdır. Su kullanımı, nüfus artış hızından daha fazla artmaktadır ve küresel su kıtlığı olmamasına karşı dünya üzerinde farklı bölgelerde kronik olarak su sıkıntısı çekilmektedir. Su kıtlığı hem doğal hem de insan kaynaklı bir sorundur. Sınır ötesi su kaynaklarını paylaşan ülkeler arasındaki barışçıl iş birliğinin ilgili ülkelerin güvenliği ve barışı ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Buna karşın aktif su iş birliğinin gerçekleşmediği durumlarda paylaşım ortak olan ülkeler arasında savaş riski ortaya çıkmaktadır. 148 ülkede 200'den fazla paylaşılan nehir havzasında sınır ötesi su ilişkileri incelendikten sonra hazırlanan "Water Cooperation for a Secure World" adlı rapora göre Ortadoğu'daki ülkeler, bölgesel iş birliğine uzak durdukları için muhtemel bir savaş riskiyle karşı karşıya bulunmaktadır (Waslekar...vd., 2013). Ortadoğu'da su önemli bir stratejik kaynak ve politik bir konudur. 2025 yılına kadar, Arap yarımadası ülkeleri doğal olarak kullanabilecekleri su miktarının iki katından fazlasını kullanacağı tahmin edilmektedir (Sutherland, 2021). Bölgede, Ürdün, İsrail, Filistin, Suriye, Irak, Lübnan ve Körfez Ülkelerinin tümü su konusunda önemli endişeler yaşamaktadırlar. Sınırlı arz ile ekonomik kalkınma ve artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için hızla artan su talebi arasında yapısal bir dengesizlik bulunmaktadır. Arap Ligi tarafından hazırlanan bir rapora göre, Arap ülkelerinin üçte ikisinde kıtlığın eşiği olan kişi başına yılda 1.000 metreküpten az su bulunmaktadır. 500 metreküpte durum kritik hale gelmektedir. 100 metreküpün altında tuzdan arındırma veya kullanılmış suyun geri dönüşümü gibi istisnai önlemlere ihtiyaç bulunmaktadır. Körfez Ülkeleri, Ürdün, İsrail ve Filistin'de su miktarı bugün kritik sınır olan 500 metreküpün altında bulunmaktadır (Chesnot, 2021).

Golan Tepeleri'nin en önemli özelliği bölgedeki nehirlerle kaynaklık etmesidir. Suriye, Lübnan ve Ürdün bu bölgeden kaynaklarını alan nehirlerle sahiplerdir (Şekil 3). Golan Tepeleri coğrafi olarak, İsrail'in su ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan Taberiye Gölü'ne kadar uzanmaktadır. İsrail'in Golan Tepeleri'ndeki işgalini sürdürmesinin en önemli nedenlerinden birisi önümüzdeki yıllarda su kaynaklarına daha fazla ihtiyaç duymasıdır.

Taberiye Gölü'nü besleyen sular, kaynağını kuzeydoğu bölgesine hâkim olan Golan Tepeleri'nden almaktadır. Ürdün (Şeria) Nehri, gölün ana kaynağını oluşturmaktadır (Şekil 4). Ürdün Nehri kaynağını üç büyük dereden almaktadır. Bunlar Dan, Baniyas ve Hasbani dereleridir. Hasbani, Ürdün (Şeria) Nehri'nin Lübnan'da doğan ve daha sonra İsrail'e geçen koludur. Ürdün Nehri'nin diğer kolları ise 1967 öncesi İsrail sınırları içinde yer alan Dan ve 1967 yılındaki Altı Gün Savaşı'ndan sonra İsrail'in işgal ettiği Golan Tepeleri'nde yer alan Banyas koludur. Ürdün Nehri İsrail'in temel yerüstü su kaynağı durumundadır ve yıllık ortalama akımı oldukça fazladır. Bu toplama mevsimlik küçük derelerin katkısının yanı sıra Suriye'den kaynaklanan Yermuk gibi büyük kollar da dahildir (Pamukçu, 2000). İsrail sınırları içinde birleşen Dan, Hasbani ve Banyas kolları 1950'li yıllarda bölgeye yerleşen İsraililer tarafından kurutularak tarıma açılan Huleh bataklıklarını geçerek Taberiye Gölü'ne dökülmektedir. İsrail, "Ulusal Su Taşıyıcısı" adındaki ana su yapısı ile bu gölden aldığı suları nüfusun yoğun olduğu kıyı bölgeleri ile Necef çölündeki tarımsal alanlara taşımaktadır. Hasbani kolunun akımı kurak ve yarı kurak bir iklimde yer almasından dolayı, bölgedeki diğer nehirler gibi, yıldan yıla büyük değişiklikler göstermektedir. Hasbani kolunun yıllık akımı 52 ile 236 milyon metreküp arasında değişmektedir (UNU, 2021).

Şekil 3. İsrail ve komşu ülkelerin hidrografya haritası.

Taberiye Gölü, Ölü Deniz yarığının kuzeyinde yer almaktadır. Su toplama havzası yaklaşık 2.730 km²'lik bir alana yayılmaktadır. Havza, Hermon Dağı'nın batı yamaçları, Lübnan Dağları'nın güneydoğu yamaçları, İyun Vadisi, Doğu Taberiye, Golan Tepeleri ve Hula Vadisi'ni kapsamaktadır. Gölün yüzölçümü 166,7 km² ve maksimum derinliği yaklaşık 46 m'dir. Taberiye Gölü'nün ortalama derinliği ise yaklaşık 25 m'dir ve gölde maksimum seviyede depolanan su hacmi yaklaşık 4412 milyon m³'tür. Göl'de toplanan ortalama yıllık su miktarı yaklaşık 710 milyon m³'tür (IOLR, 2021). Taberiye Gölü (Kinneret-Galilee Gölü), Golan Tepeleri ile Galile Tepeleri arasında deniz seviyesinin -212 metre altında yer almaktadır. Bu seviye ile Taberiye Gölü topoğrafik yükseklik açısından dünyanın en düşük tatlı su gölüdür. Taberiye Gölü yaklaşık 53 km kıyıya sahip olup 8 km genişliğinde ve 21 km uzunluktadır (İsrail Dışişleri Bakanlığı, 2021). Taberiye Gölü, İsrail'in en büyük tatlı su gölüdür ve ülkenin ana su deposu olarak hizmet vermektedir. Kıyıları boyunca bazı önemli tarihi ve dini yerlerin yanı sıra tarım toplulukları, balıkçılık ve turistik tesisler bulunmaktadır.

İsrail'in, Golan Tepeleri'nden çekilmesinin hidropolitik ve jeopolitik açıdan önemli kısıtları bulunmaktadır. Golan'da kurulan hakimiyet sayesinde Taberiye Gölü ile Banyas ve Yermuk Nehirleri'ni kontrol altında tutan İsrail, sadece askerî açıdan değil aynı zamanda su güvenliği açısından da gelecekte Golan'ı terk etmeden belirli güvenceler elde etmeye çalışacaktır. Bu bölgenin hidrojeopolitiğini belirleyen en önemli unsur Golan Tepeleri'ne hâkim olmaktır (Yıldız, 2009). İsrail, su ihtiyacını dört farklı kaynaktan elde etmektedir. Bu kaynaklar yaklaşık %36 ile Taberiye Gölü ve Ürdün Nehri'ne doğal olarak akan yağmur suyu, %28 ile dağ akiferleri, %14 ile kıyı akiferi ve %23 ile geri dönüşüm şeklindedir. İsrail, 1967'de Batı Şeria ve Golan

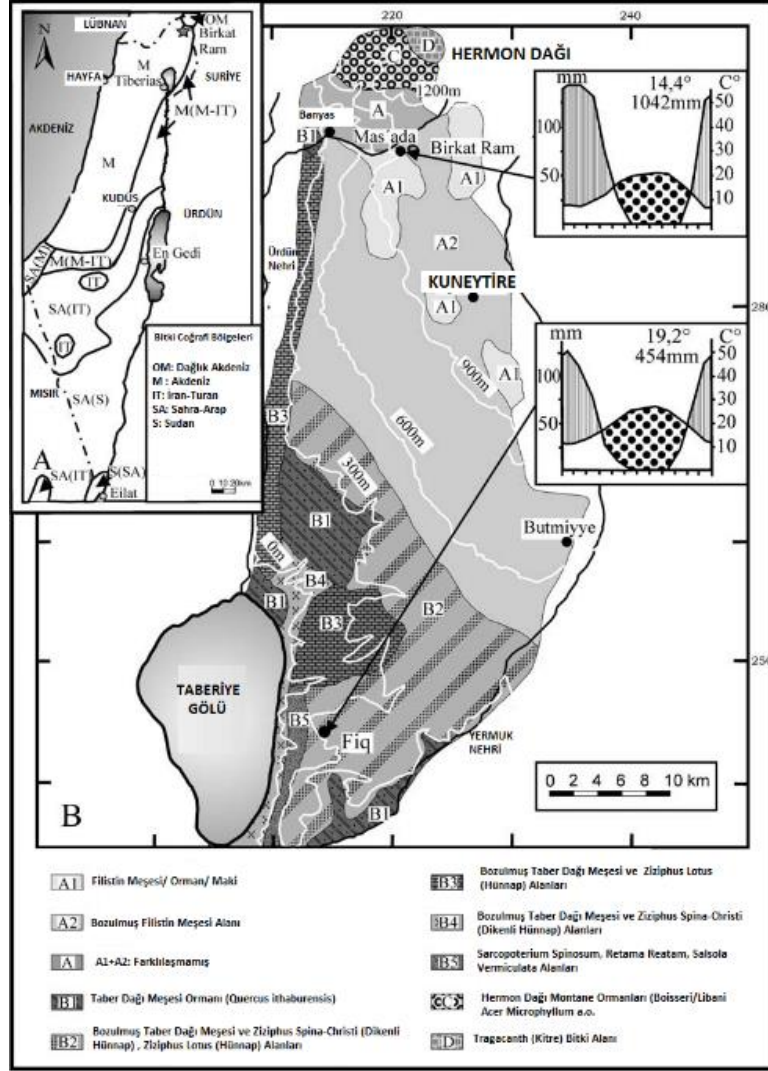
arasındaki çatışmayı açıkça daha da şiddetlendirmiştir. İsrail Dışişleri Bakanı Sharrett'in günlüklerinde; 1967 Altı Gün Savaşı'nda işgal edilen bölgelerle ilgili siyasi kararların 1954 yılında daha erken bir zamanda alındığını belirtmiştir (Rokach, 1980). 1967 Savaşı'na giden yolu açan olaylar, Johnston müzakerelerinin çökmesinden sonra üstlenilen tek taraflı su projeleriyle bağlantılıdır. Sınır çatışmaları hidrolik tesisleri hedef almaya başlamıştır (UNSC, 1960). Böylece 1962'de Suriye, BM Güvenlik Konseyi'ne yaptığı resmi bir şikâyetle İsrail'in hidrolik projelerini "barış ve güvenliğe tehdit" olarak nitelendirmiştir (UNSC, 1962). 1964 Arap Birliği toplantısında yer alan üyeler, Ürdün Nehri kollarının sularını yönlendirmeye de karar verdiklerinden İsrail, 1967 Ocak ve Haziran ayları arasında Suriye topraklarını bombalamayı yoğunlaştırırken Suriye ve Ürdün'deki hidrolik tesisleri hedef almıştır. 1967 yılında, Golan Tepeleri ve Yukarı Hermon Dağı'nın %70'inin İsrail tarafından işgali, Yukarı Ürdün Nehri'nin bütünüyle ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır. Savaşın Suriye'ye giden su akışı üzerinde önemli bir etkisi olmuş ve mevcut hidrolojik seçenekleri değiştirmiştir. İsrail için en büyük jeopolitik kazanımlardan biri, kıyıdaş konumunun kısmen aşağı akıştan tamamen yukarı akışa doğru değişmesidir. İşgalin başlamasından bu yana İsrail'in suyunun %60'ı Ürdün Nehri'nden de alınmıştır. Suriye'nin Yukarı Ürdün sularına erişimi reddedilmiş, böylece Banyas Nehri'nden 125 milyon metreküp yıllık su akışı ve Dan Nehri'nden de aynı miktarda 125 milyon metreküp su kaybedilmiştir. Suriye'nin Fırat Nehri (toplam su hacminin %65'ini oluşturmaktadır) gibi diğer kaynaklara olan bağımlılığının oldukça yüksek olması dikkate alındığında, Banyas sularının ve Golan Tepeleri'nin ele geçirilmesi, toprak ve ulusal bütünlük açısından daha önemli ölçüde yüksek sembolik bir ağırlık taşımaktadır. Savaş sonrasında Banyas ve Hasbani'nin suları hızla ulusal su taşıma sistemine yönlendirilmiş ve İsrail'in su açığının hafifletilmesi sağlanmıştır (Daoudy, 2008).

1968'de İsrail, Golan'ın su kaynaklarına erişim imkanını yalnızca kendisine veren 120 Sayılı askeri emirden başlayarak bir dizi yasa çıkardı. Bu yasalardan birinde, bir araziye sahip olmanın, arazinin üzerindeki veyahut altındaki suya da sahip olma hakkını sağlamadığı şeklinde bir hükmü getiriyordu. Bu türden yasalar, yaşamlarını sürdürmek için tarımla geçimini sağlayan yerel Arap çiftçiler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurdu. Kaynağı kendi çiftlikleri içerisinde olmasına karşın suya olan erişimlerini kaybeden Arap çiftçiler, bunun yerine kendilerine yüksek fiyatlarla ve yalnızca düşük kotalar dahilinde su satan İsrail şirketlerinden su satın almak zorunda kaldılar (Agha, 2021). İsrail, Golan'ın su kaynaklarını kullanmanın yanı sıra, bölgedeki Suriyeli nüfusa karşı ayrımcı su politikaları uygulamış, Suriyelilere yüksek fiyatlardan su satmış ve buna rağmen satın almalarına izin verilen su miktarı için daha düşük kota koymuştur. Golan'da yasadışı ikametleri olan İsrailli yerleşimciler ölçsüz suya erişimin keyfini çıkarırken, Suriye nüfusu ve arazinin hak sahipleri önemli kısıtlamalar yaşamaktadır. Tarımsal üretimi sürdürmek isteyen Suriyeli çiftçilerin erişimine izin verilen kaynaklar ise İsrailliler tarafından gerçekleştirilen sondaj faaliyetleri ve su çıkarma çalışmaları sonucunda kurumaktadır (Marsad, 2021). Su maliyetlerinin yüksekliği tarımsal üretimde elde edilen kazancı azaltmaktadır. İsrail, önemli miktarda meyve ve sebzesini üretmek için Golan'dan aldığı sudan yararlanmaktadır. İsrail yerleşimlerinin su ihtiyacı "Ulusal Su Taşıyıcı Boru Hattı" üzerinden karşılanmaktadır. Tarım arazilerini sulamak için ise Golan'dan elde ettiği suyu kullanmaktadır (Davis, Maks, ve Richardso, 1980). İsrail, bölgede çıkarılan su üzerinde oluşturmuş olduğu tekel sayesinde önemli kazançlar sağlamaktadır. "Eden Springs" gibi İsrailli şirketler, satışını yaptıkları suların "Golan Tepeleri'nin kalbindeki güzel ve doğal şelaleden" aktığı yönünde reklamlarını gururla yapmaktadır (Marsad, 2021). Daoudy (2008)'e göre; suyu bir kenara bırakan herhangi bir toprak yerleşimi veya nihai sınırları göz ardı eden herhangi bir su yerleşimi ve daha da önemlisi her iki konuyu da tam olarak ele almayan herhangi bir yerleşim başarısızlığa mahkumdur. Suriye ve İsrail yıllardır refahları ve güvenlikleri için hayati önem taşıyan konuları müzakere etmelerine karşın sorun henüz çözülmemiştir (Daoudy, 2008). Su, Arap-İsrail ihtilafında önemli bir konudur. İsrail eski başbakanı Ariel Şaron'a göre, su sorunu 1967 Altı Gün Savaşı'nın nedenlerinden biriydi. Ona göre Altı Gün Savaşı'nın Suriyelilerin İsrail'e su akışını engellemeye çalıştıkları için başladığını itiraf etmiştir. Bölge ülkeleri için su artık en önemli savaş sebebi olmuştur. İsrail ile 1979 barış anlaşmasını imzaladıktan sonra Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat, ulusunun su kaynaklarını korumak dışında bir daha asla savaşa girmeyeceğini söylerken, Ürdün Kralı Hüseyin, suyu Yahudi devletiyle savaşa sürükleyebilecek tek neden olarak tanımlamıştır (Darwish, 2021). Su kaynaklarının Ortadoğu ülkeleri için önemi yadsınamaz bir gerçekliktir. İsrail'in güvenliğini gerekçe göstererek işgal ve sonrasında uluslararası hukuku ihlal ederek ilhak ettiği Golan Tepeleri'nin sahip olduğu su kaynakları bu yasadışı eylemlerin en önemli nedenlerinden birisidir.

6. Golan Tepeleri'nin İklimi ve Bitki Örtüsü

İsrail, yüzölçümü bakımından küçük bir ülke olmasına karşın farklı iklim kuşaklarına sahiptir. İsrail yaklaşık olarak 470 km. uzunlukta ve en geniş noktada ise yaklaşık 135 km. genişlikte bir ülkedir. Dağlar ve ovalar, verimli topraklar ve çöl genellikle birkaç saat uzaklıktadır (İsrail Dışişleri Bakanlığı, 2021). İsrail, esas

olarak ülkenin çeşitli topografyasından kaynaklanan çok çeşitli iklim ve bitki türlerine sahiptir (Şekil 5). İsrail genelinde ortalama yıllık sıcaklıklar rakıma ve konuma göre değişiklik göstermektedir. İsrail, ılıman bölge ile tropikal bölge arasında, subtropikal bölge olarak nitelendirilen ekvatorun 29°-33° kuzeyinde yer almaktadır. İsrail'in kuzey ve kıyı bölgeleri, sıcak ve kurak yazlar ve serin, yağışlı kışlarla karakterize bir Akdeniz iklimine sahiptir. İsrail'in güney ve doğu bölgeleri kurak bir iklim ile karakterizedir. Yoğun kar yağışı, Hermon Dağı zirvesinde görülmektedir. Kar yağışları genellikle Aralık'tan Mart'a kadar karla kaplı olan Golan Tepeleri'nin yalnızca en kuzey kısmına düşer. Ülkenin diğer bölgelerinde kar yağışı nadiren görülür (Science Israel, 2021). İsrail'in işgali altında bulunan Hermon Dağı'nın güney yamaçlarında kayak merkezi bulunmaktadır. Bu dağın diğer tarafında Suriye ve Lübnan devletlerinin sınırları bulunmaktadır (Şekil 2; Popular Mechanics, 2021).

Şekil 5. Golan ve Hermon Dağı'nın bitki örtüsü haritası, (Neumann , Ohlwein, Litt, & Hense, 2007).

Golan, Akdeniz ikliminin etkilediği bölgede bulunmaktadır. Hâkim rüzgârın bir sonucu olarak Golan tepelerinin batı yamaçlarının aldığı yağış doğu yamaçlardan çok daha fazladır. Golan'ın kuzeyinde yıllık ortalama yağış 1200 mm'ye yaklaşmaktadır. Golan'ın güney kısmı ise yılda yaklaşık 450-500 mm arasında yağmur almaktadır. Burası nispeten kuru iklim özelliği göstermektedir. Golan'ın kuzey ucunda birkaç gün kar yağışı olmaktadır. Hermon Dağı'nın kar örtüsü yılın altı ayı sürmektedir (Neumann , Ohlwein, Litt, & Hense, 2007). Yağmur mevsimi, Ekim ayından Mayıs'ın başına kadar uzanır ve yağışlar Aralık'tan Şubat'a kadar zirve yapar. Yağış miktarı bölgede kuzeyden güneye doğru önemli ölçüde değişmektedir. En yüksek yağış ülkenin

kuzey ve orta kesimlerinde görülmektedir (Science Israel, 2021). Golan Tepeleri üzerinde bulunan “Merom” - 14° C ile İsrail’de bugüne kadar ölçülen en düşük sıcaklık değerine sahiptir (Times of Israel, 2021). İsrail ve çevresinde dört coğrafi bitki bölgesi bulunmaktadır. Bu bölgeler: (1) Akdeniz, (2) İran-Turan, (3) Sahra-Arap ve (4) Sudan bitki bölgeleridir (Şekil 5). Akdeniz bitki bölgesi en çok zeytinin dağılım alanı ile örtüşmektedir (Şekil 5). Bu bölgede farklı meşe türleri de bulunmaktadır. Hermon ve Golan Tepeleri’ndeki bitki toplulukları çoğunlukla orografi, iklim ve edafik faktörlerden etkilenmiştir. Kuzeydoğudaki bitki örtüsünün bileşimi de yüksek derecede çiftçilik, otlatma ve odunculuk nedeni ile sona ermiştir (Urman , 1985). Bölgede geçmişte yoğun bir şekilde bulunan Lübnan’ın sedirleri, yüzyıllarca gemi yapımı ve tarımsal üretim için arazi açmak için kesilmiştir. Ayrıca bölgede keçi yetiştiriciliğinin yapılması sedir fidanlarının zarar görmesine neden olmuştur. Bu nedenle bölgede sedir ağaçları büyük ölçüde ortadan kalkmış, yerine meşe toplulukları hâkim olmuştur. Tepeler çoğunlukla makilerle kaplıdır ve yağmur mevsiminde kır çiçekleri bolca açmaktadır (Şekil 5).

7. Golan Tepeleri’nin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası

Golan Tepeleri, Haziran 1967’den beri İsrail işgali altında olan Suriye’nin güneybatı köşesinde küçük bir dağlık bölgedir. Hermon Dağı’nın heybetli zirvesi ile stratejik önemi olan askeri bir bölgedir. 2.814 metre yüksekliğindeki Hermon, güney Suriye, güney Lübnan ve kuzey İsrail’in büyük bir kısmına hâkim bir perspektif sağlamaktadır. Nispeten küçük boyutuna rağmen, bölge 1.860 km²’lik bir toplam kara kütlesine sahiptir ve benzersiz arazisi İsrail diğer bölgelerine göre sahip olduğu yüksek konumu ve sağlıklı su kaynakları açısından rakipsizdir. Hermon Dağı, coğrafi özellikleri sayesinde sahip olduğu turizm potansiyeli ile İsrail’de başka hiçbir yerde bulunamayan özelliklere barındırmaktadır (Molony, Stewart ve Hamill, 2009).

Golan Tepeleri’nin verimli tarım arazileri güney kesimindedir; kuzeydeki Hermon Dağı’nın ormanlık ve çalılık alanlarıyla kaplı taşlı etekleri, hayvan yetiştirme için uygun alandır. Golan Tepeleri’ni oluşturan bazaltlar hem İsrail hem de Suriye tarafından evsel ve tarımsal su ihtiyacını karşılamak için kullanılan bölgesel bir akifer görevi görür (Britannica, 2021). İsrail, Suriye’ye ait olan Golan’ı işgal ettiğinden bu zamana bölgenin doğal kaynakları üzerindeki gücünü gittikçe pekiştirmiş ve bölgeye kendi egemenliğindeymiş gibi muamele etmiştir. Bugüne kadar İsrail, Suriye’nin kamu veya özel mülkiyetinin büyük çoğunluğunu kabul etmeyi reddederken, kontrolü altındaki arazinin %95’inden fazlasını kamulaştırmıştır. İsrail’in Golan’daki doğal kaynak sömürsü rüzgâr, petrol ve su kaynaklarına el konulmasını da içermektedir. Sürdürülebilir, temiz enerji hedefleri peşinde koşan İsrail, yenilenebilir enerji projeleri başlatarak yetkisini yasadışı bir şekilde Golan’a kadar genişletmeye devam etmektedir. Aynı zamanda, bölgede yaşayan Suriyelilerin doğal kaynaklara ve topraklarına erişimleri engellenirken, esir ekonomilerin yaratılması yoluyla İsrail’e kalıcı enerji bağımlılığına zorlanmaktadır (Marsad, 2021).

İsrail devletinin nüfusu 8.787.045 (Golan Tepeleri ve Doğu Kudüs dahil) kişidir. Golan Tepeleri’nde yaklaşık 22.900 İsraili yerleşimci yaşarken Doğu Kudüs topraklarında ise yaklaşık 215.900 İsraili yerleşimci yaşamaktadır (CIA, 2021). İsrail işgalinden önce Golan Tepeleri, çoğu anavatanlarından sürülen ve “Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler” statüsüne sokulan 140.000’den fazla Suriyeliye ev sahipliği yapıyordu (BM Suriye Temsilciliği, 2021). 1967 Savaşı’nın arifesinde, Kuneytire vilayeti 163 köy ve kasaba ve 108 ayrı çiftliğe dağılmış yaklaşık 147.613 kişilik etnik olarak farklı bir nüfusa sahipti. Nüfusun büyük çoğunluğu Arap, çoğunlukla Sünni Müslüman ama küçük Alevi ve Dürzi azınlıklardan oluşuyordu. Ayrıca önemli Çerkez ve Türkmen toplulukları, az sayıda Ermeni ve Kürtlerin yanı sıra 1948 Savaşı’ndan kalan 9.000 Filistinli mülteci vardı. Genellikle tüm bölgeye yayılmış ayrı köylerde ikamet ederken, bu topluluklar özellikle Suriye’nin Fransız işgalinin sona ermesiyle bağımsızlığını kazanmasından sonra uyum içinde yaşadılar. 1967 Savaşı sırasında İsrail, 139 köy ve kasaba ve 61 çiftlikte yaşayan yaklaşık 130.000 nüfuslu bölgenin yaklaşık %70’ini ele geçirdi. Bir ay içinde, tüm Golan Tepeleri neredeyse boş kalmıştı. Geri kalanların tümü, bölgenin kuzeybatı köşesinde kümelenmiş yaklaşık 6.000 kişiden oluşan altı köy ve çoğunlukla Kuneytire kasabasında olmak üzere yaklaşık 250 sivil (Uri, 1983). 1967 İsrail işgalinden bugüne kadar, Golan’ın Suriyeli sakinleri hala evlerine, kasabalarına ve şehirlerine geri dönemiyorlar. Bugün bu Suriyeliler 500.000 kişiyi aşıyor. Bazı Suriyeliler işgal altındaki Suriye Golan’ında kaldı ve yaklaşık 20.000 Suriyeli küçük köylerde yaşamaya devam ediyor. Golan’daki Suriye şehirlerinin, kasabalarının ve köylerinin çoğu, tüm uluslararası kinamalara rağmen 40’ın üzerinde yasadışı yerleşim yeri inşa eden İsrail işgal güçleri tarafından tahrip edildi. İsrail, sadece Suriye Golan’ını işgal etmeye değil, aynı zamanda Golan’ı Suriye halkından ve tarihlerinden arındırmak amacıyla eski kalıntılarını ve jeopolitik atmosferini yok etmeye de devam ediyor (BM Suriye Temsilciliği, 2021).

İsrail yasama organı Knesset, Aralık 1981’de, Golan Tepeleri’ni ilhak eden yasayı onayladı. Bu yasa çıkmadan önce, Golan Tepeleri’nde 28 kırsal topluluk ve yapım aşamasında bir şehir olan Katzrin vardı. İsrail’in 1981 yılına kadar devam eden işgal sürecinde Golan’daki Yahudi nüfusu yaklaşık 5.700 kişiydi. 1981 yılından 1994

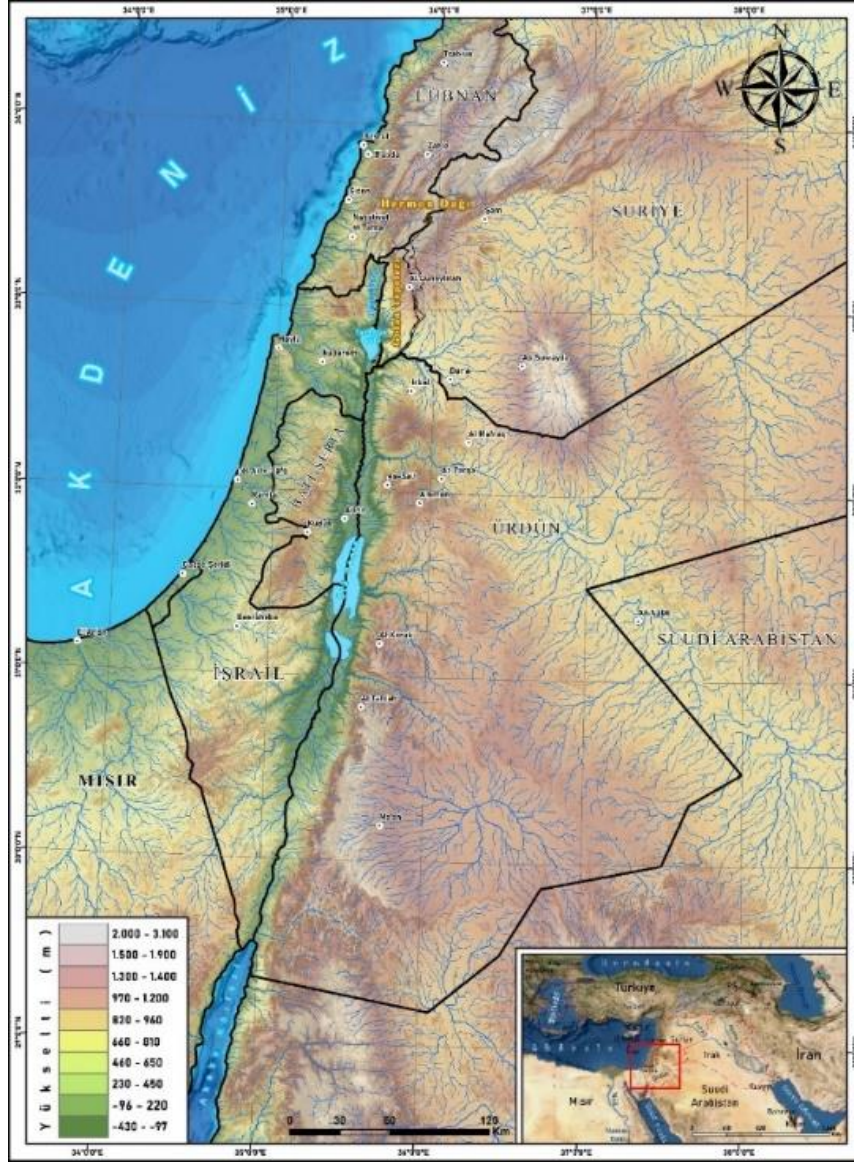
yılına kadar Golan'daki Yahudi nüfusu 5000, 1994 ile 2014 arasındaki yirmi yıl boyunca, Golan'daki Yahudi sakinlerinin sayısı yalnızca yaklaşık 7.000 kişi artmıştır. 1994 ile 2014 arasındaki dönemde Yahudi olmayan nüfus yaklaşık 11.000 kişi artmıştır. Golan Tepeleri'nde Yahudi olmayan 27.000 kişi ile birlikte yaklaşık 50.000 kişi yaşamaktadır. İsrail'in varlığını güçlendirme konusunda stratejik bir çıkarı olduğu tartışmalı bir bölgede yaklaşık yarım asırlık bir süre içinde 22.000 kişiyi yerleştirmesi, ulusal stratejik hedefleri gerçekleştirmedeki yetersizliğini ve tarihsel başarısızlığını göstermektedir (İsraeli Golan, 2021). Golan Tepeleri, Yahudiler için kutsal bir bölge olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni Yahudilere ait kutsal metinlerde birçok kez Golan bölgesine atıfta bulunulması bölgeyi çoğu dindar Yahudi'nin gözünde kutsallaştırmaktadır (Atlıoğlu, 2007).

Golan Tepeleri'nin Türk dış politikasında Kudüs kadar önemli bir yeri olduğu söylenemez. 1967'de İsrail işgal ettiği Golan'la ilgili olarak 1981'de almış olduğu ilhak kararı Türk hükümeti kınamış ancak politik olarak daha ileri gitmekten kaçınmıştır. Bölgede bulunan 22 köyde bin yıldır yaşayan Türkmenlerin haklarının korunması amacıyla en azından "Türkiye itiraz hakkını saklı tutar" şeklinde bir açıklama yapılması yönündeki öneri de zamanın hükümeti tarafından reddedilmiştir. Ayrıca Golan'da 13 köyde yaşayan ve göç etmek zorunda kalan Çerkezlerde Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu bölgeye yerleşmişlerdir (Taştekin, 2021).

8. Golan Tepeleri'nin Jeopolitiği

Britanya'nın Filistin topraklarından çekilmesi sonrasında 14 Mayıs 1948'de İsrail Devletinin kurulduğu tüm dünyaya ilan edilmiştir. Birleşmiş Milletler, bölge topraklarının Yahudi ve Arap devletlerine bölünmesini öneren bir plan hazırlamıştır. Ancak Arap devletleri BM tarafından hazırlanan bu planı reddetmiştir. İsrail devletinin kurulmasının hemen ardından Arap orduları İsrail'e askeri müdahalede bulunmuşlardır. 1948 yılında yapılan savaşta Arap devletleri yenilmişlerdir. İsrail, 11 Mayıs 1949'da Birleşmiş Milletler üyesi olarak kabul edilmiştir. İsrail, kuruluşundan sonra başta Avrupa ve Ortadoğu'dan olmak üzere önemli sayıda Yahudi göçü alarak nüfusunu artırmıştır. İsrail, 1956, 1967 ve 1973 yıllarında komşusu olan Arap ülkeleri ile üç defa daha savaşmıştır. Bu savaşlardan sonra İsrail, 26 Mart 1979'da Mısır ile 26 Ekim 1994'te ise Ürdün ile barış anlaşmaları yapmıştır. İsrail, Altı Gün (1967) Savaşı'nda Golan Tepeleri, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ni işgal ederek bu bölgelerin kontrolünü ele geçirmiştir. Filistin ve İsrail, 1990'larda Gazze ve Batı Şeria'da geçici bir Filistin özerk yönetiminin kurulmasını sağlayacak bir dönemi başlatan geçici anlaşmalar imzalamışlardır (Jewish Virtual Library, 2021). İsrail, 2005 yılının Eylül ayında Gazze'den tamamen çekilmiştir (Ynetnews, 2021). İsrail, Akdeniz'in doğu kıyısında bulunan bir Ortadoğu ülkesidir. Kuzeyinde Lübnan ve Suriye, batısında Akdeniz, güneybatısında Sina Yarımadası ve Gazze, doğusunda ise Ürdün devleti bulunmaktadır. İsrail'in komşuları ile sınır uzunlukları şu şekildedir; Gazze Şeridi 59 km, Batı Şeria 278 km, Ürdün 328 km (20 km'si Ölü Deniz içinde), Mısır 206 km, Lübnan 106 km, Suriye 80 km, Akdeniz sahil şeridi ise 273 km'dir (CIA, 2021).

İsrail, "Bereketli Hilal" olarak adlandırılan coğrafyanın Levant (Doğu Akdeniz) bölgesinde yer almaktadır. İsrail, uzun bir kıyı ovasına sahiptir. Orta ve kuzey bölgelerde yaylalar, güneyde ise Necef Çölü'nden oluşan nispeten farklı bir topoğrafik özelliklere sahip olan küçük bir ülkedir (Şekil 6). Kıyı ovası, güneyde yaklaşık 40 km kadar genişleyen, yaklaşık olarak 185 km uzunluğa dar bir şerittir. Birçok plaja ev sahipliği yapan kumlu kıyı şeridi, İsrail'in Akdeniz kıyılarını çevrelemektedir. Ülkenin doğusunda verimli tarım arazileri bulunmaktadır (Britannica, 2021). Ülkenin güney bölgesi, Necef Çölü'nden meydana gelirken kuzeydoğusu Şeria Hendeğine açılmaktadır. Ülkenin güneydoğusunda dik yükseltiler dikkat çekerken Lut Gölü'de bu bölgede yer almaktadır. Akdeniz kıyı bölgesininin kuzey bölümü Şaran Ovası adını alırken bu bölge Yafa'dan Karmel Dağı'na kadar uzanmaktadır. Karmel Dağı'nın doğusunda Kışon Irmağı'nın vadisi boyunca Esdradelon Ovası yer almaktadır. Esdradelon Ovası, Taberiye Gölü'ne kadar uzanmaktadır. Ürdün Nehri buradan geçerek deniz seviyesinden -394 m aşağıda bulunan Lut Gölü'ne dökülmektedir. Lut Gölü'nün güneybatı sahili İsrail devletine doğu kıyısı ise Ürdün'e aittir. İsrail'in doğu bölgeleri Şamiriye ve Yahudiye Tepeleri'nden Necef Dağı'na kadar uzanan dağlık bir bölgedir. Taberiye Gölü'nün kuzeybatısında bulunan Nyron Dağı İsrail'in en yüksek noktalarından birisidir. Golan Tepeleri, İsrail'in kuzeydoğusunda yer almaktadır (İsrail Dışişleri Bakanlığı, 2021). Suriye'nin güneybatısındaki Golan, 5 Haziran 1967'de İsrail güçleri tarafından işgal edilmiş bir bölgedir. Golan'ın toplam kara kütlesi 1.860 km²'dir, bu da Suriye'nin toplam alanının yaklaşık %1'i kadarını oluşturmaktadır. Bu alanın yaklaşık 1.500 km²'si İsrail işgali altında kalmaktadır. Golan bölgesi, İsrail işgalinden önce çoğu anavatanlarından sürülen ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler statüsüne sokulan 140.000'den fazla Suriyeliye ev sahipliği yapmaktaydı (BM Suriye Temsilciliği, 2021).

Şekil 6. Golan Tepeleri ve çevre ülkelerin fiziki haritası.

Golan Tepeleri İsrail, Lübnan, Ürdün ve Suriye sınırları arasında bir parmak gibi uzanan stratejik önemde olan bir bölgedir. 1967 yılındaki işgalinden bugüne kadar Golan Tepeleri, İsrail savunma hattının en önemli direnç noktalarından biridir. Golan Tepeleri, Arap ordularının İsrail'i işgal etmesine karşı önemli bir tampon bölgesi olarak görülmektedir. Bölge, İsrail'in sanayi şehirleri olan Hayfa ve Akka'ya çok yakındır (Şekil 7). Bu bölge dost bir komşunun elinde bulunduğu, askeri açıdan önemsiz bir bölgedir. Bununla birlikte, İsrail'in düşmanı bir ülke tarafından kontrol edildiği takdirde, stratejik bir kâbus olma potansiyeline sahiptir (Jewish Virtual Library, 2021). İlk Arap-İsrail Savaşı sırasında (1947-1949), Suriye ordusu Golan'ın topoğrafik avantajlarından yararlanarak İsrail mevzilerine ve yerleşim yerlerine saldırarak önemli kayıplar verdi. 1967 yılına kadar Golan Tepeleri'ne egemen olan Suriye, bu tarihe kadar İsrail'in kuzey bölgelerini top ateşine tutmaktaydı. 1967 yılında İsrail'in bu tepeleri ele geçirmesi Suriye'nin askeri hareketlerini kontrol etmek ve güvenli bir tampon bölge oluşturmak için önemliydi. Ayrıca 1949 yılında imzalanan ateşkes anlaşması 1967'ye kadar olan dönem içerisinde farklı zamanlarda bir dizi ateşkes ihlali yaşanmıştır. Bu dönemde Suriye diğer komşu Arap ülkelerinin desteğiyle kaynaklarının çoğunu Golan Tepeleri'nden alan Ürdün Nehri'nden su ihtiyacını karşılamak amacıyla kaynak sularının yönünü değiştirmek için bir plan oluşturdu ve uygulamaya başladı. Bu durum İsrail devleti açısından güvenlikten öte bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1967'de İsrail, Golan Tepeleri'ni ele geçirmiş ve sonrasında bölgeden çekilmeyeceğini, Golan'ın düşmanları ile bir tampon

bölge oluşturduğunu ve güvenliğini teminat altına aldığını gerekçe göstermiştir. İsraililer, Golan ve Sina yarımadasını kontrol ederek kendileri için bir "hayat sahası" oluşturmuşlardır. Golan Tepeleri, Suriye ve İsrail devletleri arasında sadece bir tampon bölge olarak görülmemiştir. 1948 yılından itibaren İsrail, topraklarına katılan her yeni toprak parçası gibi burayı da vatan toprağı olması gerektiğini düşünerek İsraili yerleşimcilere konut yapmaları için uluslararası hukuku hiçe sayarak izin vermiştir.

Şekil 7. Golan Tepeleri ve çevresinin uydu görüntüsü, (Google Earth, 2021).

Golan Tepeleri, İsrail'in kurulduğu 14 Mayıs 1948 tarihinden bugüne Ortadoğu'nun stratejik noktalarından birisi olmuştur. Haziran Savaşı olarak bilinen Altı Gün Savaşı'nda (1967) İsrail ordusunun kazandığı zafer, İsrail milletinin güvenliğini artırmış ancak yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Golan Tepeleri'nin ele geçirilmesiyle İsrail işgalci bir güç olmuştur. İsrail, işgal ettiği bölgelerde hakimiyeti altında kalan yaklaşık 1 milyon Filistinliyi ise genellikle keyfi bir tutumla yönetmiştir (Cleveland, 2015). Golan Tepeleri su götürmez bir şekilde Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olsa da İsrail işgal ettiği bu bölgede o dönem için egemenlik talep etmemiş olmasına rağmen derhal Suriye hukukunu tamamen durdurmuş ve askeri yönetim kurmuştur. Suriye para birimi, İsrail para birimi ile değiştirilmiştir. İsrail plakaları (özel numaralarla da olsa) basılmış, Suriye kimlik kartlarına el konulmuş ve bunların yerini İsrail askeri kimlikleri almıştır. İlk birkaç ayın karmaşasında sıradan insanlar, herhangi bir engel olmaksızın Suriye'ye karadan geçmiş olsalar da Suriye ile "açık köprü" politikasının herhangi bir eşdeğerinden söz etmek mümkün değildir (Tayseer & Halabi, 1992).

Ekim 1973'te Yom Kippur (Ekim) Savaşı sırasında Suriye, Golan'ı İsrail işgalinden kurtarmaya çalışmıştır. Bu savaşta Suriye, çekilme anlaşmalarından sonra 1967 Altı Gün Savaşı'nda kaybettiği Golan'ın ana şehri ve başkenti Kuneytire'yi içeren bir toprak parçasını yeniden ele geçirmeyi başarmıştır. 1967 Savaşı'ndan sonra Kuneytire'yi terk eden Suriyeliler kurtarılmış evlerine döndüklerinde, şehirdeki her evin, binanın, caminin ve kilisenin İsrail buldozerleri ve dinamitleri tarafından kasıtlı olarak yıkıldığını görünce travma geçirmiş ve şaşkına dönmüşlerdir. BBC ve diğer medya organları tarafından da belgelendiği gibi, şehrin mezarları bile İsrail'in geri çekilmesinden birkaç gün önce İsraililer tarafından kazılmış ve soyulmuştur. Şehir, İsrail'in sivillere yönelik saldırganlığının canlı kanıtı olarak gösterilmektedir (BM Suriye Temsilciliği, 2021). Arap-İsrail Savaşları sırasında, Golan Tepeleri, bölgede önemli bir savaş cephesiydi. Golan Tepeleri'nin askeri önemi, hâkim yüksekliği, jeopolitik konumu ve Avrupa ile Ortadoğu arasında stratejik bir geçiş noktasıdır. 1973 Arap İsrail Savaşı'nın ardından İsrail ile Suriye arasında 31 Mayıs 1974'te imzalanan bir anlaşma ile Birleşmiş Milletler Gözlem Gücü (UNDOF) kuruldu (UNDOF, 2021).

14 Aralık 1981'de İsrail, işgal altındaki Suriye'ye ait Golan'ı ilhak etmiştir. Bu karara uluslararası toplum, 497 (1981) Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı ile karşılık vermiştir. Oybirliğiyle alınan bu kararla İsrail'in ilhak kararı "geçersiz ve hükümsüz" sayılmıştır. O dönemde hiçbir ülke bunu meşrulaştırmamıştır. O zamandan beri BM, İsrail işgalinin ve ilhakının yasadışı olduğunu yeniden teyit eden "İşgal Altındaki Golan" başlıklı Genel Kurul kararını her yıl kabul etmektedir. 1991'de Suriye ile İsrail arasındaki barış görüşmeleri, Madrid Konferansı'nda başlamıştır. Ancak İsrail'in Suriye'deki Golan'dan tamamen çekilmeyi reddetmesi nedeniyle müzakereler

çıkmaza girmiştir. İsrail bugüne kadar BM Güvenlik Konseyi'nin 242 (1967) ve 338 (1973) Sayılı Kararlarını; İşgal Altındaki Suriye Golan'ı da dahil olmak üzere 1967'de işgal edilen tüm Arap topraklarından tamamen çekilme çağrısı yapan ve İsrail'in Golan'ı ilhak etmesinin yasa dışılığını teyit eden 479 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı (1981) uygulamayı reddetmektedir (BM Suriye Temsilciliği, 2021).

Golan Tepeleri BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 numaralı kararlarında "İşgal altında bulunan Suriye toprakları" olarak kabul edilmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin 242 Nolu kararına göre "Savaş ile toprak kazanmanın kabul edilemezliği ve bölgedeki her devletin güven içinde yaşayabileceği adil ve kalıcı bir barış için gayret edilmesi gereğini vurgulayarak, Ortadoğu'da kalıcı ve adil bir barışın tesis edilmesini gerektirdiğini" belirtmiştir. Kararda ayrıca "İsrail silahlı kuvvetlerinin; son çatışmada işgal ettiği topraklardan çekilmesi, hak iddialarından veya savaşa yol açabilecek tavırlardan vazgeçilmesi, bölgedeki her ülkenin egemenliği, toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığına ve tehdit ve şiddet hareketlerinden uzak şekilde, tanınan sınırları içinde güvenle yaşama hakkına saygı duyulması ve bunların kabul edilmesi, bölgedeki uluslararası sularda denizciliğin serbestliğinin garanti altına alınması, mülteci sorununa adil bir çözüm getirilmesi, askerden arındırılmış bölgelerin kurulması gibi tedbirlerle bölgedeki her devletin bölgesel dokunulmazlığı ve politik bağımsızlığının güvence altına alınmasının gereksinimini onaylar." şeklinde karar alınmıştır (Birleşmiş Milletler, 2021).

Golan Tepeleri, İsrail'in kurulduğu 14 Mayıs 1948 tarihinden bugüne Ortadoğu coğrafyasının stratejik noktalarından birisi olmuştur. Haziran Savaşı olarak bilinen Altı Gün Savaşı'nda (1967) İsrail ordusunun kazandığı zafer, İsrail milletinin güvenini artırmış ancak yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Golan Tepeleri'nin ele geçirilmesiyle İsrail işgalci bir güç olmuştur. İsrail hakimiyeti altında kalan 1 milyon Filistinliyi ise genellikle keyfi bir tutumla yönetmiştir. İsraililer işgal edilmiş toprakların geleceği konusunda tartışırken, Filistinli mülteci grupları da topraklarını geri almak için adım atmaya başlamışlardır. 1967 Savaşı (Haziran -Altı Gün)'nin en uzun vadeli sonuçlarından birisi de Filistinli direniş gruplarının önem kazanmasıdır. Arap devletlerinin yurtlarına dönmelerini sağlayamamaları üzerine Filistinli gerilla örgütleri, İsrail'e karşı silaha sarıldılar (Cleveland, 2015).

14 Aralık 1981'de Knesset (İsrail devletinin yasama organı) "Golan Tepeleri Kanunu"nu kabul etti (İsrail Dışişleri Bakanlığı, 2021). Kanunda ilhak terimi kullanılmamış ancak İsrail muhalefeti ve uluslararası kamuoyu tarafından bu karar bir ilhak olarak değerlendirilmiştir (Wilson ve Donnan, 2012). Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 17 Aralık 1981 tarihli 497 Nolu kararı verdi. Bu karar "Suriye'nin işgal altındaki Golan Tepeleri'nde, İsrail'in kanunları, yargı yetkisi, yönetimi geçersiz ve hükümsüzdür ve uluslararası yasal etkisi yoktur; işgalci güç İsrail'in kararını derhal feshetmesini talep eder" şeklindedir (Birleşmiş Milletler, 2021).

İsrail-Suriye barış görüşmelerinde bu iki devletin sorundan çıkış algıları ile çözüm sağlanması konusundaki iradeleri incelendiğinde tarafların ikircikli ve şartlı çözümlerle ilgili irade ortaya koydukları görülmektedir. İki devlette kendilerini anlaşma masasına oturtacak iradeye sahip olmalarına karşın bu görüşme sürecini devam ettirip istenilen şekilde sonuçlandırarak iradeye sahip olamamışlardır (Sagie, 2021). Suriye'nin barış konusunda bu iradeyi göstermesine karşın tamamen istekli olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Suriye'nin İsrail ile yapılacak barış için olmazsa olmaz şartları bulunmaktaydı. Bu şartların başında İsrail'in 4 Haziran 1967'deki sınırına çekilmesi en başta gelen şartlardandı. Bu konuda İsrail'in kesin bir tavır sergilememesi Suriye'nin barış iradesini olumsuz bir şekilde etkiliyordu. Ayrıca Suriye, barış sonrası İsrail ile ilişkilerine dair çeşitli çekincelere sahiptiler. İlişkilerde İsrail hegemonyasının yaşanabileceği korkusu vardı (Wallid, 1997). Sadık Al-Azm'a göre birtakım çekincelerine rağmen Suriye halkı İsrail ile barışa hazırdı (Al-Azm, 2021). Bu görüşlere karşın Hilal Khashan'ın 1993 ve 1995 yıllarında yapmış olduğu kamuoyu araştırmalarına göre İsrail ile barışa karşı çıkanların oranı 2/3'tür. Khashan'ın 1995 yılında yeniden yaptığı çalışmada Suriye halkının %17 oranında bir artışla İsrail ile yapılacak bir barışa onay verdikleri görülmektedir (Khashan, 1995).

2020'nin başlarında BAE, Bahreyn ve Sudan örneklerinin ardından 10 Aralık'ta Fas, İsrail Devleti ile ilişkilerin normalleşmesini başlatan en son ülke olmuştur. Kasım 2021'de İsrail Savunma Bakanı Gantz, İsrail ile ilişkilerini normalleştirme anlaşması imzalayan BAE, Bahreyn, Fas ve Umman arasından ilk ziyaretini Fas'a gerçekleştirmiştir. Ziyarette bir mutabakat anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; Anlaşmanın "iki ülke arasındaki savunma ilişkilerinin tanımlanması ve gelecekteki iş birliği için somut bir zemin oluşturduğu, iki ülke arasındaki ilgili savunma kurumlarının karşılıklı istihbarat, endüstriyel iş birliği, askeri eğitim ve daha birçok alanda artırılmış bir iş birliğine ulaşmasına imkân tanıyacağını" belirtilmiştir. İsrail ilk defa bir Arap ülkesi ile böyle bir anlaşma imzalamıştır. İsrail ile diplomatik ilişkinin kurulması ve böyle bir anlaşmanın imzalanması nedeniyle Fas halkı tepki göstermiştir. Filistinliler ise anlaşmaları İsrail ile olan kozlarını aşındıran bir ihanet olarak görmüşlerdir (aljazeera, 2021). Hükümetler, İsrail ile aktif olarak ilgilenirken, sıradan vatandaşlar bu anlaşmalara çok düşük düzeyde destek vermektedir. Ekim 2020'de Arap Barometresi, yaygın

olarak Abraham Anlaşmaları olarak bilinen bu anlaşmalarla ilgili tutumları ölçmek için altı Arap ülkesinde (Cezayir, Ürdün, Lübnan, Libya, Fas ve Tunus) ulusal düzeyde temsili telefon anketleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilere göre altı ülkede verilen desteğin çok düşük olduğu görülmektedir. Ankete katılan altı ülkenin beşinde, her on vatandaştan birinden azı, İsrail'in BAE ve Bahreyn ile imzaladığı barış anlaşmalarını desteklemektedir. Destekler Ürdün'de %3, Libya %7, Tunus'ta %8, Fas ve Cezayir'de %9, Lübnan'da %20'dir. Lübnan bu bölgesel eğilimin ana istisnasıdır. Destek genel olarak %20 ile düşük kalsa da bölgedeki diğer ülkelerden önemli ölçüde daha yüksektir. Lübnan'da, bu anlaşmalara yönelik tutumlarda mezheplere göre önemli farklılıklar vardır; Hıristiyanların yarısı, Dürzilerin sadece %11'i, Sünnilerin %6'sı ve Şiiilerin %1'den azı anlaşmaları desteklemektedir. Genel olarak, bu sonuçlar Arap halklarının hükümetlerinin bazı eylemleriyle uyumlu olmadığını göstermektedir (arabbarometer.org, 2021).

Golan Tepeleri'nin yüksekliği İsrail'e, Suriye ordusunun hareketlerini izlemek için mükemmel bir bakış açısı sağlamaktadır (Şekil 2). Golan Tepeleri'nin jeopolitik konumu, verimli topraklar ve su kaynakları, İsrail ve Suriye devletleri için hayati bir öneme sahiptir. İsrail'in kontrolüne geçmeden önce Suriye Golan tepeleri üzerinden İsrail'e taciz atışları yapmıştır. Uluslararası hukuka göre Golan Tepeleri Suriye toprağıdır. Ayrıca Golan Tepelerine bu iki ülke dışında Lübnan ve Ürdün'ünde sınırları bulunmaktadır. Bu tepelere hâkim olmak İsrail'e, yaklaşık 50 kilometre uzaklıkta bulunan Suriye'nin başkenti Şam başta olmak üzere Ürdün'ün başkenti Amman, Lübnan başkenti Beyrut ve Filistin toprakları üzerinde doğal bir kale gibi stratejik hakimiyete imkân vermektedir. Golan Tepeleri'nin en yüksek noktası olan Hermon Dağı'ndan Suriye'nin güneyi ve başkent Şam çok rahat gözlemlenebilmektedir. Golan Tepelerini kontrol eden ülkenin Taberiye Gölü'nü de kontrol etmesi stratejik açıdan ayrıca önemlidir. Golan, İsrail'in güvenliğinin yanı sıra sahip olduğu su kaynakları açısından büyük öneme sahiptir. İsrail, 1967 Savaşı'nda topraklarını 3,5 kat büyütüştür. Golan Tepeleri, Batı Şeria, Kudüs ve Sina Yarımadası İsrail işgali altına girmiştir. Bu topraklardan özellikle Golan Tepeleri diğer bölgelerden farklı öneme sahiptir. Yukarı ve Aşağı Ürdün'de önemli bir stratejik üstünlük sağlayan İsrail, aynı zamanda önemli akiferleri de kontrolü altına almıştır. 1967 Savaşı sonrasında Lübnan ve Suriye'nin havzadaki etkinlikleri azalmıştır. Savaş öncesinde İsrail, havza sularının sadece %3'üne sahipti. Savaş sonrasında Golan Tepeleri ve Batı Şeria'yı işgal ederek elinde bulundurduğu su oranını %10'a çıkartmıştır. Sonraki süreçte bu oranı da arttırmıştır (Sınmaz, 2017).

14 Aralık 1981'de İsrail, işgal altındaki Suriye Golan'ı ilhak etti; uluslararası toplum, 497 (1981) Sayılı Güvenlik Konseyi Kararı ile karşılık verdi. Oybirliğiyle bu hamleyi “geçersiz ve hükümsüz” olarak nitelendiren ve hiçbir ülke bunu meşrulaştırmadı. BM, İsrail işgalinin ve ilhakının yasa dışılığını yeniden teyit eden “İşgal Altındaki Suriye Golan” başlıklı Genel Kurul kararını her yıl kabul etmektedir (BM Suriye Temsilciliği, 2021).

9. Sonuç

İsrail, 1967 Altı Gün Savaşı'nda Suriye toprağı olan Golan Tepeleri'ni ele geçirdi. 1967 Savaşı'ndan sonra bölgenin Suriyeli Arap sakinlerinden çoğu savaş sırasında bölgeyi terk etmişlerdir. Savaş sonrasında bir ateşkes hattı kurulmuş ve bölge İsrail ordusunun kontrolü altına girmiştir. İsrail, Golan'ı işgali sonrasında bölgeyi Yahudi yerleşimcilere açmıştır. Suriye, 1973 Yom Kippur Savaşı sırasında hızlı hareket ederek kısa süre içinde Golan Tepelerini geri almıştır. Ancak İsrail ordusunun yedek birliklerinin savaşa hızlı bir şekilde dahil olması ve İsrail ordusunun sahip olduğu tankların teknolojik üstünlüğü savaşın gidişatını değiştirmiştir. İsrail kuvvetleri oransal anlamda bu savaşta diğer savaşlara göre en büyük kaybı vermesine karşın hayati önemde olan geçici bir süre kaybettiği Golan tepelerini tekrar ele geçirmiştir. Her iki ülke de 1974'te ateşkes imzalamıştır. 1974'ten beri ateşkes hattında BM gözlemci gücü bulunmaktadır. İsrail, 1981'de tek taraflı olarak Golan Tepelerini ilhak etmiştir. ABD Trump Yönetimi Mart 2019'da tek taraflı olarak bu ilhakı tanımış olsa da İsrail'in bu kararı uluslararası politik çevreler tarafından tanınmamıştır. İran İslam Devriminden sonra Suriye, İran'ın bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olmuştur. Lübnan'da Hizbullah'a ve Hamas'a verilen destek İran ve Suriye müttefikliğinin bir sonucudur.

Golan Tepeleri, İsrail açısından beka temeline dayanan farklı gerekçeler ileri sürülerek işgal ve ilhak edilmiştir. Golan Tepeleri tarih boyunca Ortadoğu ile Akdeniz arasında önemli geçiş noktalarından birisi olmuştur. Bu tepelerin kontrolü İsrail'e hem jeostratejik hem de güvenlik açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. İsrail devleti açısından Golan Tepeleri'ni önemli kılan nedenlerin başında güvenlik kaygısı ve su kaynakları gelmektedir. Golan, kurak bir bölge için önemli bir su kaynağıdır. İsrail'in, tatlı su ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır. Golan'ın su toplama havzasından gelen sular Ürdün Nehri'ne akmaktadır. Bölgede bulunan arazi volkanik toprak sayesinde çok verimlidir. Bu arazilerde üzüm bağları ve meyve bahçeleri bulunmaktadır. Golan aynı zamanda İsrail'in tek kayak merkezine de ev sahipliği yapmaktadır. Bölgenin su kaynakları açısından önemi, öncelikle verimli bir toprak üzerinde bulunması Golan ve çevresini tarımcılık

anlamında cazip kılmaktadır. Golan Tepeleri, yenilenebilir enerji bakımından önemli bir konuma sahiptir. Bölgede İsrail'in izin verdiği şirketler tarafından rüzgâr santralleri kurulmuş ve kurulmaya devam etmektedir. İsrail, işgal ettiği bölgede yatırımlarına devam etmektedir. Enerji ve su alanında çeşitli projelere izin verilmektedir.

Golan Tepelerini kontrolü altında tutan İsrail, bu tepelere sınırı olan Suriye, Lübnan ve Ürdün'e karşı önemli bir askeri üstünlüğe sahiptir. Golan Tepeleri, İsrail ile Suriye arasında yaşanacak muhtemel bir savaşta aşılması zor (tampon) bir mevzi vazifesi görmektedir. İsrail ve Suriye'yi kucaklayan ve güney Lübnan'ı gören kaynak zengini bir bölge, stratejik bir plato olan Golan, BM tarafından Suriye'nin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Golan, İsrail'in güvenliği için çok önemlidir. İsrail, Suriye'deki Esed iktidarını kendi varlığına bir tehdit olarak görmektedir. Bunun yanı sıra Arap Baharı'nın etkisiyle Suriye'de başlayan iç savaş, İsrail'in bölgedeki bir diğer düşmanı İran'ın Suriye'de hakimiyet oluşturmaya imkân sağlamıştır. Ayrıca İran tarafından desteklenen milis grupları da İsrail için önemli bir güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Suriye, işgal altındaki toprağı Golan Tepeleri'ni günümüz şartlarında gerçekleştireceği bir harekâtle geri alabilecek ne askeri ne siyasi irade ve ne de yaptırım gücüne sahiptir. Ancak yaşanan olaylar Suriye'nin İran ve Rusya'ya yakınlaşmasına ve bir ittifakın kurulmasına ortam hazırlamıştır. İsrail, kurulan bölgesel ittifaktan endişe duymaktadır. 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı ülkenin toprak bütünlüğünün bozulmasının önünü açmıştır. Zayıf ve yıpranmış bir Suriye, ABD'nin ve İsrail'in Ortadoğu coğrafyasına müdahalesini ve sonuç almasını etkilemektedir. Ancak bölge üzerinde Rusya ve Çin etkisi göz ardı edilmemelidir. Rusya, 2011'den itibaren Suriye'de sahip olduğu askeri varlığıyla Ortadoğu ve Doğu Akdeniz jeopolitiğinde önemli bir etkiye sahiptir. Çin tarafından 'Bir Kuşak, Bir Yol' adıyla sunulan modern İpek Yolu projesi, Çin'in deniz ve karadan Batı'ya ekonomik bir atılım gerçekleştirmesi bölge açısından da önemli bir gelişmedir. İran ve İsrail gibi birbirine düşman olan güçlerle aynı zamanda ilişki kurabilen Çin'in bölge politikalarındaki rolünün göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Suriye'de yaşanan iç savaş ABD ve İsrail lehine bir durum olmasına karşın Türkiye'nin aleyhinedir. Suriye iç savaşı Türkiye'nin güvenlik derinliğini tehdit etmektedir. Türkiye'nin en uzun sınırının güvenliği önemli bir tehdit altındadır. ABD ve İsrail'in birlikte Ortadoğu'yu yeniden dizayn etme adımları "Büyük İsrail" hayalinin gerçekleşmesine ortam hazırlamıştır. Suriye'de yaşanan gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde Golan Tepeleri'nin İsrail egemenliğinde olması ile Ortadoğu ve Doğu Akdeniz üzerinde askeri, siyasi ve ekonomik politikalarını gerçekleştirme imkânı vermektedir. Golan Tepeleri, İsrail'e sadece Suriye'ye karşı değil aynı zamanda Irak ve Türkiye'ye karşı izlenecek politikalarda stratejik üstünlük sağlamaktadır. Golan Tepeleri'nde kurulan askeri gözetleme ve radar üslerinin sahip olduğu teknolojik imkanlar binlerce kilometrelik derinliği kontrol etmektedir. Bu durum İsrail'in bir anlamda Türkiye ile komşu olması anlamına da gelmektedir.

Golan Tepeleri'ni işgal altında tutan İsrail Devleti'nin barış görüşmelerindeki uzlaşmaz tutumunun yanında barış görüşmelerinde ileri sürdüğü şartlar sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. İsrail'in işgal konusunda siyasi, ekonomik nedenlerin yanında ve dini fanatizmin etkisinden çıkarak Birleşmiş Milletlerin 242 ve 338 sayılı kararlarına uyması gerekmektedir. Günümüzde dünyanın en uzun süreli işgallerinden birisi olan bu sorunun barış içerisinde çözüme kavuşturulması hem bölgesel hem de küresel bir beklentidir. Ancak Golan'daki durumun İsrail'in kendi lehine olması Suriye'nin 1967 öncesindeki saldırılarının güvenlik paranoyası oluşturması iç siyasette kullanılmaktadır. Golan İşgalinin barış içerisinde çözülmesi Ortadoğu'daki huzurun sağlanmasına katkıda bulunacaktır. Ülkede yaşanan iç savaş Suriye'yi siyasi, ekonomik, beşerî ve askeri birçok alanda geriye götürmüştür. Geçen her gün Suriyelilerin Golan Tepelerini geri alma ümitlerini azaltmaktadır. İç savaş sırasında önemli kayıplar yaşayan Suriye'nin, siyasi, ekonomik, teknolojik ve askeri bakımdan güçlü durumda olan İsrail devleti ile başlatacağı politik mücadele yeni cephe açılması demektir.

Kaynaklar

- Agha, Z. (2021). <https://www.foreignaffairs.com/articles/israel/2018-11-01/whats-driving-israeli-claims-golan-heights>, Erişim Tarihi: 14.05. 2021
- Aji, A. (2021). *Trump acceptance of Israeli control of Golan sparks protests*. <https://apnews.com/article/ba302adde3e24e32b76168c5e0488b4c>, Erişim Tarihi: 21.05. 2021
- Al-Azm, S. (2021). <https://www.nybooks.com/articles/2000/06/15/the-view-from-damascus/> , Erişim Tarihi: 22.11.2021
- Aljazeera. (2021). Morocco, Israel sign first-ever defence agreement in Rabat: <https://www.aljazeera.com/news/2021/11/24/morocco-israel-sign-first-ever-defence-agreement-in-rabat> , Erişim Tarihi: 24.11.2021
- Amiran, R. (1970). *Ancient Pottery of the Holy Land: From Its Beginnings in the Neolithic Period to the End of the Iron Age*. New Brunswick: Rutgers University Press.

- Arabbarometer. (2021). <https://www.arabbarometer.org/2020/12/taking-arabs-pulse-on-normalizing-ties-with-israel/> , Erişim Tarihi: 22.11.2021
- Athoğlu, Y. (2007). *Golan Tepeleri Ve Suriye-İsrail Askeri Güç Dengesi*. İstanbul: TASAM.
- Bible Charts. (2021). <http://www.biblecharts.org/biblelandnotes/Mount%20Hermon.pdf> Erişim Tarihi: 08.05.2021
- Birleşmiş Milletler. (2021). <https://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7D35E1F729DF491C85256EE700686136>, Erişim Tarihi: 24.04.2021
- Birleşmiş Milletler. (2021). <http://unscr.com/en/resolutions/497> , Erişim Tarihi: 25.04.2021
- BM Suriye Temsilciliği. (2021). <https://www.un.int/syria/syria/syrian-golan>, Erişim Tarihi: 21.11.2021
- . (2021). <https://www.britannica.com/place/Israel>, Erişim Tarihi: 08.05.2021
- Britannica. (2021). <https://www.britannica.com/place/Golan-Heights> , Erişim Tarihi: 03.04.2021
- Chesnot, C. (2021). *Water disputes undermine peace talks "Drought in the Middle East"*. <https://mondediplo.com/2000/02/08chesnot> , Erişim Tarihi: 02.05.2021
- CIA. (2021). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/israel/> , Erişim Tarihi: 28.04.2021
- CIA. (2021). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/syria/#geography> Erişim Tarihi: 08.05.2021
- Cleveland, W. (2015). *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Daoudy, M. (2008). A missed chance for peace: Israel and Syria's negotiations over the Golan Heights. *Journal of International Affairs Editorial Board*, 215-234.
- Darwish, A. (2021). *BBC*. Analysis: Middle East water wars: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/2949768.stm , Erişim Tarihi: 02.05.2021
- Google Earth. (2021). <https://earth.google.com/web/@33.11629461,35.4984797,611.70252202a,254617.6520114d,35y,-141.7436378h,59.9918836t,0r> , Erişim Tarihi: 20.11.2021
- Granieri, J. (2015). What is Geopolitics and Why Does It Matter? . *Foreign Policy Research Institute*, 491-504.
- Hasanov, A. (2010). *Jeopolitik* . İstanbul: Babiali Kültür-BKY.
- IOLR. (2021). Israel Oceanographic and Limnological Research : http://kinneret.ocean.org.il/dc_lake_general.aspx , Erişim Tarihi: 15.05.2021
- Israeli Golan. (2021). <https://www.golancoalition.org/facts/population/> , Erişim Tarihi: 14.05.2021
- İsrail Dışişleri Bakanlığı. (2021). <https://embassies.gov.il/istanbul/AboutIsrael/history/Pages/geography-and-climate.aspx> , Erişim Tarihi: 08.05.2021
- İsrail Dışişleri Bakanlığı. (2021). <https://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/golan%20heights%20law.aspx> , Erişim Tarihi: 25.04.2021
- Jewish Virtual Library. (2021). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/cia-israel-facts-and-figures> , Erişim Tarihi: 08.05.2021
- Jewish Virtual Library. (2021). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/geography-and-geology-of-the-golan-heights> , Erişim Tarihi: 04.10.2021
- Jewish Virtual Library. (2021). Water in Israel: Groundwater Basins: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/groundwater-basins-in-israel#5> , Erişim Tarihi: 02.05.2021
- Jewish Virtual Library. (2021). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/vie-the-golan-heights> , Erişim Tarihi: 09.05.2021
- Khashan, H. (1995). The Levant: Yes to Treaties, No to Normalization. *Middle East Quarterly*, 3-13. <https://www.meforum.org/248/the-levant-yes-to-treaties-no-to-normalization> ,
- Kılıç, S. (2021). *İsrail'in Su Güvenliği ve Hizbullah'a Karşı Savaş*. <https://www.orsam.org.tr/tr/israil-in-su-guvenligi-ve-hizbullah-a-karsi-savas/> , Erişim Tarihi: 22.11.2021
- Lib. Cet. (2021). <https://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=12977> , Erişim Tarihi: 08.05.2021
- Marsad. (2021). <https://golan-marsad.org/issues/natural-resource-exploitation/>, Erişim Tarihi: 08.05.2021
- Marsad. (2021). *See Israeli Agricultural Settlement Expansion in the Occupied Syrian Golan During the Syrian Conflict, Al-Marsad*. <https://golan-marsad.org/wp-content/uploads/Settlement-Agricultural-Expansion-in-the-Golan-Final-editedCrystal.pdf> , Erişim Tarihi: 08.05.2021
- Marshall, E. (2002). *Israel: Current Issues and Historical Background: Current Issues & Historical Background*. New York: Nova Science Publishers.
- Mor, D. (1986). *The volcanism of the Golan Heights Ph.D. thesis*. Jerusalem: Hebrew Univ.
- Mor, D. (1993). A time-table for the levant volcanic province, according to K-Ar dating in the golan heights, Israel. *Journal of African Earth Sciences (and the Middle East)*, 223-234.

- Neumann , F., Ohlwein, C., Litt, T., & Hense, A. (2007). Holocene vegetation and climate history of the northern Golan heights (Near East). *Vegetation History and Archaeobotany*, 329-346.
- Overland, I. (2015). Future Petroleum Geopolitics: Consequences of Climate Policy and Unconventional Oil and Gas. *Norwegian Institute of International Affairs*, 3516-3544.
- Pamukçu, K. (2000). *Su Politikası*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Popular Mechanics. (2021). <https://www.popularmechanics.com/adventure/sports/g430/the-worlds-18-strangest-ski-resorts/#fbIndex2> , Erişim Tarihi: 01.05. 2021
- Rokach, L. (1980). "Israeli State Terrorism: An Analysis of the Sharett Diaries," . *Journal of Palestine Studies*, 3-28.
- Sagie, U. (2021). *The Israeli-Syrian Dialogue: A One-Way Ticket to Peace?* <https://www.bakerinstitute.org/research/the-israeli-syrian-dialogue-a-one-way-ticket-to-peace/> , Erişim Tarihi: 20.11.2021
- Science Israel. (2021). <https://www.science.co.il/weather/Israel-climate.php#:~:text=Israel%20is%20located%2C%20between%2029,summers%20and%20cool%2C%20rainy%20winters.> , Erişim Tarihi: 05.05.2021
- Singer, A. (2007). Soils of the Eastern Galilee and the Golan Heights: Basalt and Pyroclastics Derived Soils. *The Soils of Israel*, 179-206.
- Sımmaz, K. (2017). *Ortadoğu'da su ve barış "İsrail'in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları"*. İstanbul: İnsamer.
- Sutherland, B. (2021). <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/2859937.stm> , Erişim Tarihi: 02.05. 2021
- Taştekin, F. (2021). <https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2019/03/turkey-israel-usa-cost-of-ankaras-anger-over-golan-heights.html> , Erişim Tarihi: 13.05. 2021
- Tayseer , M., & Halabi, U. (1992). Life under Occupation in the Golan Heights. *Journal of Palestine Studies*, 78-93.
- Times of Israel. (2021). <https://www.timesofisrael.com/golan-sees-record-low-temperatures-during-storm/> , Erişim Tarihi: 05.05. 2021
- UNSC. (1960). *United Nations Security Council Official Records, S/4270, S/5084, S/5092, S/5098, S/5401, S/5395, 23 United Nations Security Council Official Records, S/4270, S/5084, S/5092, S/5098, S/5401, S/5395, S/5396, S/5401, S/6061, S/6208, S/6243, S/6248*. New York: United Nations.
- UNSC. (1962). *United Nations Security Council Official Records, Letter dated 2 March 1962 from the Representative of Syria to the President of the Security Council S/5084*. New York: United Nations.
- UNU. (2021). <https://archive.unu.edu/unupress/unupbooks/80858e/80858E06.htm> Erişim Tarihi: 20.11.2021
- Uri, D. (1983). *Golan Heights Under Israeli Occupation 1967-1981*. Durham: University of Durham, Centre for Middle Eastern and Islamic Studies.
- Urman , D. (1985). *The Golan—A profile of a region during the Roman and Byzantine periods*. . Oxford: BAR International Series.
- Varol, M. (2021). İsrail'le İlişkileri 'Normalleştirme' İhaneti. *Vuslat*.
- Wallid, M. (1997). "Fresh Light on the Syrian-Israeli Peace Negotiations". *Journal of Palestine Studies*, 86.
- Waslekar...vd., S. (2013). *Water cooperation for a secure world focus on the Middle East*. Mumbai: Strategic Foresight Group.
- Yıldız, D. (2009). Golan Tepeleri ve hidro-strateji. *Cumhuriyet Strateji Dergisi* .
- Ynetnews. (2021). <https://web.archive.org/web/20051127131754/http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3136516,00.html> , Erişim Tarihi: 21.06.2021
- Zieve , T. (2021). *This Week In History: The Arab League's three no's*. <https://www.jpost.com/Features/In-Thespotlight/This-Week-In-History-The-Arab-Leagues-three-nos> , Erişim Tarihi: 21.11.2021.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

GÜNEY KAFKASYA JEOPOLİTİĞİNDE DEMİRYOLLARININ ROLÜ

The Role of Railways in the Geopolitics of the South Caucasus

Reyhan Rafet CAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadiriği Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Kadiriği, canreyhanrafet@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2280-9268

Derleme/Review article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
08.10.2021
Kabul/Accepted:
06.01.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1006624

Anahtar Kelimeler

Güney Kafkasya, jeopolitik, ulaşım, demiryolları.

Keywords

South Caucasus, geopolitics, transportation, railways.

ÖZ

Önemli bir geçiş potansiyeline sahip olan ancak tam olarak yararlanılamayan Güney Kafkasya, uluslararası ilişkilerdeki kilit aktörlerin jeopolitik ve jeo-ekonomik çıkarlarını odak noktasında yer alır. Güney Kafkasya, Avrupa ile Asya'nın birleştiği noktada, Hazar ve Karadeniz arasında, hidrokarbon bakımından zengin Hazar devletleri ile bunların başlıca ithalatçıları olan AB ve Türkiye arasındaki konumundadır. Bölge, Doğu'dan Batı'ya (antik İpek Yolu) ve Güney'den kuzeye iletişim ve ticaret yollarının keşiştiği stratejik açıdan önemli bir ulaşım merkezidir. Güney Kafkasya jeopolitik konumu nedeniyle, uluslararası ulaşım koridorlarının taşıyıcısı olarak kabul edilmektedir. Güney Kafkasya'da demiryolları, bölgenin ekonomik kalkınmasında önemli role sahiptir. Bu çalışmada Güney Kafkasya'da demiryollarının uluslararası ulaşım koridoru boyunca rolü, gelişimi ve gelecekteki beklentileri değerlendirilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Güney Kafkasya'da demiryollarının tarihsel gelişimi, ikinci bölümde demiryollarının jeopolitik önemi üzerinde durulurken, üçüncü bölümde Güney Kafkasya'da alternatif demiryolu hatlarının jeopolitik bir unsur olarak nasıl değerlendirilmesi gerektiği üzerine durulacaktır. Sonuç olarak Güney Kafkasya'da yeni demiryolları ve ticaret koridorları ortaya çıkarken, terk edilmiş hatların restore edilmesiyle Rusya ve Türkiye güçlü ittifaklar kurarak Güney Kafkasya'ya daha derin nüfuz etme çabası içine girdiği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

South Caucasus, which has an important transition potential but cannot be fully exploited, is at the focal point of the geopolitical and geo-economic interests of the key actors in international relations. The South Caucasus is located at the junction of Europe and Asia, between the Caspian and the Black Sea, between the hydrocarbon-rich Caspian states and their main importers, the EU and Turkey. The region is a strategically important transport hub where communication and trade routes intersect from East to West (ancient Silk Road) and from South to North. Due to its geopolitical location, the South Caucasus is considered to be the carrier of international transport corridors. Railways in the South Caucasus have an important role in the economic development of the region. In this study, the role, development and future prospects of railways along the international transport corridor in the South Caucasus were evaluated. In the first part of the study, the historical development of the railways in the South Caucasus, the geopolitical importance of the railways in the second part, while the third part will focus on how alternative railway lines should be evaluated as a geopolitical element in the South Caucasus. As a result, while new railways and trade corridors emerged in the South Caucasus, it was concluded that by restoring the abandoned lines, Russia and Turkey formed strong alliances and tried to penetrate deeper into the South Caucasus.

Atıf/Citation: Can, R. R. (2022). Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1 (37-54).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Reyhan Rafet CAN, canreyhanrafet@gmail.com

1. Giriş

21. yüzyılda küreselleşme dünya gelişiminin resmini kökten değiştirdi ve kamusal yaşamın neredeyse tüm yönlerini; ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alanlarını kapsadı. Küreselleşme süreçlerinin arka planına karşı, ekonomik entegrasyon için giderek daha fazla çaba gösterildi. Bunun sonucunda uluslararası sistemin çehresi değişerek, siyasi veya askeri gücün önemi, yerini ekonomik ve mali güce bıraktı. Etkin bir ulaşım sektörü, küresel ve ulusal düzeyde ekonomik kalkınmanın en önemli parçalarından birisidir. Ulaşım, medeniyetin doğuşundan itibaren ekonomik gelişmeyi etkilemiştir. Ekonomik gelişme, ulaşım sistemlerinin kaynaşmasında yoğunlaşmıştır; ilk şehirler, doğal limanların yakınında ve ayrıca ulaşımın var olduğu nehir ve göllerin yakınında kurulmuştur (Sidamonidze, 2018:23). Herhangi bir devletin ekonomisinin verimlilik seviyesi, malların ihracatı ve ithalatı için en uygun yolları sağlayan ulaşım koridorlarının işleyişinin verimliliğine bağlıdır. Ulaştırma, ulusal ekonominin en önemli alanıdır ve bireysel organizasyonlar arasında etkili etkileşim sağlar ve entegrasyon süreçlerine katkıda bulunur. Ülkelerin ulaşım sistemleri, sadece ekonominin verimliliğini artırmak için gerekli bir koşul değil, aynı zamanda hem ülkeler içinde hem de bir bütün olarak bölgede birimlerin daha tekdüze bir şekilde geliştirilmesinin önemini belirler. Karayla çevrili olan bölgesel ve küresel programlara katılmak için sınırlı fırsatları olan ülkeler için ulaştırma sisteminin verimliliğini artırmak daha da önemlidir (İvanov, 2019:42-43). Toplumların siyasi, ekonomik, askeri, sosyal ve kültürel gelişimine göre şekillenen veya şekillendirilen çok yönlü bir hizmet sektörü olan ulaştırma faaliyeti üzerinde değişen dünya siyasi sisteminin ve ekonomik beklentilerin rolü büyüktür (Özpay, 2006: 27). Özellikle 19. yüzyılda devletlerin siyasi ve ekonomik gücünün temsili olan demiryolu, bir yüzyıl aradan sonra tekrar dünyanın stratejik ve tercih edilen ulaşım aracı olmuştur (Özpay, 2018:104).

Coğrafi olarak Güney Kafkasya, Büyük Kafkasya'nın güneyinde, Doğu Avrupa ile Güneybatı Asya sınırında yer alan bir bölgedir (Şekil 1). Başka bir ifade ile Karadeniz'in doğusunda Taman yarımadasından Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan dağlık bölge, Kafkasya olarak isimlendirilmektedir. Kafkasya'nın doğusu Asya kıtasında, batısı ise Avrupa kıtasında yer almaktadır (Ekici, 2017:63). Rusya'da söz konusu bölge aynı zamanda Transkafkasya olarak da anılmaktadır. Kafkasya toprakları kısmen Rusya'ya aittir (Karaçay-Çerkesya, Kabardey-Balkarya, Çeçenya, Kuzey Osetya, Dağıstan, Adige ve İnguşetya cumhuriyetleri). Güney Kafkasya'da üç bağımsız devlet bulunur: Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan. Bu ülkeler genellikle Transkafkasya veya Güney Kafkasya ismiyle anılır (Kavkaz İ Srednyaya Aziya, 2012:5). Bu bağımsız devletlerin dışında Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağda Güney Kafkasya'dadır. Güney Kafkasya'nın jeopolitik önemi hem onun doğal kaynakları hem de coğrafi konumu ile bağlantılıdır. Güney Kafkasya, Avrupa ve Asya gibi iki farklı kıtayı birleştirdiği gibi, iki farklı medeniyetin de kavuştuğu bölgedir. SSCB'nin dağılmasından sonra, siyasi, ekonomik, askeri ve ideolojik önemi nedeniyle, bölge tekrar uluslararası ilgi odağına dönüşmüştür (Kazımlı, 2018:101). Güney Kafkasya'daki ulaştırma iletişimi, 1990'ların başında patlak veren ve hem tüm bölgenin hem de tek tek parçalarının sosyo-ekonomik kalkınmasında bir istikrarsızlık kaynağı ve fren olmaya devam eden uzun süreli çatışmaların bir sonucu olarak fiziksel ve politik olarak kesilmiştir. Ulaşım iletişimi, ticaret altyapısının ve genel olarak ekonomik iş birliğinin gerekli bir unsurudur. Uzun süren çatışmaların sonucu olarak, Güney Kafkasya'nın bazı kısımları bir dizi iç ve dış ulaşım yolundan mahrum kalmıştır (Raskrytiye Potentsiala Zheleznykh Dorog Strategiya Razvitiya Zheleznodorozhnogo Transporta Tsares, 2017-2030 Gody, 2017:34-37).

SSCB'nin çöküşü, Transkafkasya'da ciddi jeopolitik değişimlere yol açarak, bölgesel devletlerin ve dünya güçlerinin Güney Kafkasya'daki siyasi süreçlere katılımı için elverişli koşullar yaratmıştır. Kafkasya ve daha geniş anlamda Kafkasya-Hazar bölgesi, başta hidrokarbonlar olmak üzere zengin doğal kaynakların kaynağı olarak görülmeye başlamasıyla, kendisini çeşitli ülkeler ve siyasi güçler arasındaki rekabetin merkezinde bulmuştur. Bölge, konumu nedeniyle Hazar Denizi ve Türkiye üzerinden Orta Asya ve Avrupa ülkeleri için bir ulaşım koridoru görevi görmektedir. Güney Kafkasya'nın askeri-stratejik plandaki büyük önemi, ekonomik önemini ikincil hale getirmiştir (Gasparyan, 2009:62). Son yıllarda Hazar Deniz Havzası'nın 1980'lerde düşünülenden çok daha büyük hidrokarbon rezervlerine sahip olduğunun ıspatlanmasıyla birlikte yeni jeopolitik ortamda hem Hazar Bölgesi'nin hem de Rusya Federasyonu'na alternatif bir ulaşım koridoru anlamına gelen Güney Kafkasya devletlerinin önemi artmıştır (Yapıcı, 2015: 427,428).

Şekil 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası (Regnum, İnfomatsiyonyo Agentsvo 2021'den yeniden çizilmiştir).

2. Güney Kafkasya'da Demiryollarının Tarihsel Gelişimi

Kafkasya halklarının asırlardır süren zorlu gelişimi Rusya'ya ilhak, tarihsel öneme sahip bir dönüm noktasıydı. Rusya'nın Kafkasya'ya girmesinin bölge halkları için geniş kapsamlı sonuçları oldu. Askeri kolonizasyonun ardından bölgenin ekonomik kalkınması başladı. Güney Kafkasya'da gelişmiş ulaşım hatlarının eksikliği hem kendi bölgeleri arasında hem de Orta Rusya ile ekonomik ve ticari bağların genişlemesini ve güçlenmesini geciktirdi. Bu nedenle Güney Kafkasya'da demiryollarını restore etmek ve yeniden yapma ihtiyacı gerekli hale geldi. Taşımacılık sisteminin gelişmesine katkıda bulunan en önemli faktör, büyük pazarların varlığı, ucuz işgücünün işe alınması ve Güney Kafkasya'yı fabrika endüstrisinin ürünleri için bir hammadde üssü ve pazarı haline getirmeyi amaçlayan Rus burjuvazisiydi. Bu planların uygulanması, bu bölgede acil demiryollarının oluşturulmasını gerektirdi. 19. yüzyıla gelindiğinde, Güney Kafkasya'nın ekonomik olarak kalkınması için bölgenin transit önemini artırılması, demiryolu dahil çeşitli ulaşım türleri için yolların yapılması gerektiği yavaş yavaş anlaşıldı. Demiryolu, bölgede ticaret dahil tüm alanlarda radikal değişikliklere yol açtı. Endüstrinin gelişmesini teşvik ederek yerel sakinlere henüz kullanmadıkları yeni para dolaşımı yöntemlerini gösterdi. Güney Kafkasya'da demiryolları inşa etme ihtiyacı yönetici çevrelerin ekonomik, siyasi, askeri-stratejik çıkarlarından kaynaklanıyordu. Prens Baryatinsky'nin notlarından, demiryolunun inşasının Güney Kafkasya'dan Rusya'ya bazı malların nakliyesi için nakliye maliyetlerinin düşürülmesine yardımcı olacağı ve Güney Kafkasya'yı batı ile doğu arasında bir köprü haline getireceği belirtilmekteydi (Kazymbeyli, 2019: 323-325).

1857'de Kafkasya valisi Prens A.İ. Baryatinsky, İmparator II. Alexander'a, Transkafkasya'da bir demiryolu inşa etme ihtiyacını doğruladığı bir rapor sundu. Bu planlar imparator tarafından dört yıl sonra onaylandı. II. İskender 1861'de bölgede çalışmaya başladı ve Güney Kafkasya'da demiryolları inşa etme planlarını onayladı. 1868'de Kafkasya valisi, Güney Kafkasya valilerinden halihazırda var olan yollar ve hala döşenmesi gereken yollar hakkında bilgi istedi. 1871'de özel bir komisyon tarafından alınan bir karara dayanarak, mevcut ve inşa edilen tüm yollar askeri önemlerine göre devlet ve ekonomik öneme sahip yollara bölünmüştür. Güney Kafkasya'da Poti'den Tiflis'e kadar olan hattın inşası 1872'de tamamlandı. Bakü-Tiflis yönünde başlayan çalışma 1883 yılında bitti. Bu dönemde Rion-Kutaisi, Bakü-Surahanı-Sabunçu hatları da döşendi. 16 Eylül

1890'da Kayın Tüneli açıldı. İnşaatın ikinci aşaması, 1883 yılında tamamlanan ve Azerbaycan petrolünün önce Batum limanına oradan da dünya pazarına taşınmasını mümkün kılan Tiflis-Bakü demiryolunun yapımını içeriyordu. 1883'te Transkafkasya'da ve 1900'de Vladikavkaz demiryolunun Derbent şubesinin inşası, Rusya'nın iç vilayetlerine petrol taşımacılığının artmasında ve Azerbaycan'ın petrol endüstrisinin gelişmesinde büyük önem taşıdı. 16 Ağustos 1882'de, inşaat çalışmalarının başlamasından 2 yıl sonra ilk tren seferleri doğrudan Tiflis'ten Bakü'ye yapılmıştır. Bu demiryolu, Hazar ve Karadeniz'i birbirine bağlayarak, Rus petrolünün dış pazara geniş bir ihracatını başlattı. Ancak bölgedeki toplam demiryolu hattı sayısı az ve yalnızca 257 verst'e (*Rus uzunluk ölçü birimi*) tekabül ediyordu. Bu bölgedeki ana demiryolu kavşağı Bakü idi. Güney Kafkasya'da demiryolunun inşası sadece ulaşım açısından önemli değildi, aynı zamanda demiryolları ileri meta üretim biçimlerinin ilerlemesini de beraberinde getirdiğinden, tüm bölgenin sosyo-ekonomik kalkınması üzerinde de büyük bir etkiye sahipti. Kafkasya'nın belirli bölgelerinin eski ekonomik izolasyonunun ortadan kaldırılmasına, halklar arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine ve tüm bölgenin dahil edilmesine katkıda bulundu. Gürcistan-Ermenistan, 1899'da Gürcü Demiryolu ile bağlandı. Borjomi'nin iyileştirici özellikleri ve ona olan ilgisi nedeniyle, Rus kraliyet ailesi 1894'te Khashuri ve Borjomi'yi trenle birbirine bağladı. 1915'te Kakheti de demir yolu hattı kısmen geliştirildi (Sidamonidze, 2018:26-27).

Tiflis-Poti ve Tiflis-Bakü demiryollarının ortaya çıkması ile Güney Kafkasya dünya ticaretine dahil oldu, doğal kaynaklarının sömürülmesi için temel atıldı, Karadeniz ve Hazar Denizlerini birbirine bağlama ve ayrıca bağlantı kurma fırsatı doğdu. Ancak bu demiryolu hatları Rusya'yı Güney Kafkasya'nın doğu bölgelerine bağlama sorununu çözmedi ve İran'ın ekonomik kalkınması sorunu açık kaldı. Demiryollarının ve yeni toprak yolların aynı anda inşasına ve eski yolların yeniden inşasına öncelik verildi. O sırada Petrovsk-Grozni-Beslan demiryolunun inşası başladı ve 1894'te tamamlandı. 1900 yılında, Petrovsk-Grozni-Beslan hattına bağlı Petrovsk-Derbent-Balajari demiryolu hattının inşaatı da bitti. Demiryollarının inşası ve Güney Kafkasya yollarının tüm Rusya demiryolu ağı ile bağlantısı sağlandı. 19. yüzyılın sonunda Güney Kafkasya'da inşa edilen demiryollarından sadece biri Erivan bölgesinden geçmiştir. Tiflis-Gümrü-Erivan ana hattı 1902'de inşa edilmiş ve Erivan-Ulukhanlı-Culfa hattı 1908'de açılmıştır. Erivan bölgesindeki demiryollarının ekonomik önemi, bölgenin ulusal ekonomisi ile birlikte, uluslararası ve imparatorluk içi ticaret önemini belirledi. Demiryolunun inşası ve Güney Kafkasya'nın tüm Rusya ağına eklenmesiyle, bölgenin ekonomik toparlanmasının önündeki temel engellerden biri aşıldı.

Bölgenin zengin kaynaklarını kullanma fırsatı bulan İngiltere, İsveç, Almanya, Belçika ve Fransa'dan Rus ve yabancı yatırımcılar buraya sermaye yatırımı yapmaya başladı. Demiryolunun inşası özellikle Ermenistan'ın ekonomik kalkınması için önemliydi. Çarlık imparatorluğunun en güney ucunda, Rusya ve Batı Avrupa'nın merkez pazarlarından uzakta, deniz yollarından yoksun olan Ermenistan, Güney Kafkasya'nın diğer bölgelerine göre demiryolunun eksikliğinden daha fazla acı çekti. Transkafkasya'yı Rusya pazarlarına bağlayan, İran ve Türkiye'ye erişim sağlayan Çarlık hükümetinin Hindistan'a, Afganistan'a ve tüm Ortadoğu'ya erişmesi gerekiyordu. 1 Nisan 1911'de Rusya Demiryolları Bakanlığı, Kars-Sarıkamış demiryolunun inşası için izin almak üzere Devlet Duma'sına başvurdu. 1 Temmuz 1911'de Danıştay ve Devlet Duma'sının onayından sonra inşaat kanunu onaylandı ve 1912 baharında yol yapımına başlandı. Demiryolları öncelikle petrol ve manganez cevheri endüstrisinin gelişmesine katkıda bulundu. Böylece 1880'lerde, Yunan girişimciler sayesinde, meyan kökü endüstrisi Transkafkasya'da doğdu ve istasyonlardan birinde, Amerika Birleşik Devletleri'ne daha sonra ihraç edilmek üzere meyan kökü preslemek için bütün tesis inşa edildi.

Ulaşımın gelişmesi, Bakü'nün Rusya'nın sanayi bölgelerinin Transkafkasya bölgesi ile bağlantı merkezi olma rolünü belirledi. Güney Kafkasya'da demiryolları, Rusya'nın bölgeye nüfus etmesinde güçlü ve itici güç olarak hizmet etti. Demiryolu hatlarının inşası ile Rusya'ya ve yurt dışına petrol ihracatı arttı. Transkafkasya'daki demiryolu Rusya'nın merkez bölgeleri ile haberleşmeyi sağlarken, Karadeniz ve Hazar limanlarını birbirine bağladı. Bakü ile Batum arasında petrol boru hattı döşendi. Hazar deniz yolları Transkafkasya'yı Volga bölgesi, Orta Asya ve İran'a bağladı. Karadeniz'deki Poti ve Batum limanları, Rusya ve Ukrayna'nın kıyı kentleri ve birçok yabancı liman ile düzenli bir ulaşım ağı kurdu. Demiryolu inşaatının hayata geçirilmesi ve Güney Kafkasya'nın tüm Rusya demiryolu ağına dahil edilmesiyle, zengin kaynaklarla birlikte çok ucuz bir işgücü olduğu için Rusya, İngiliz, Fransız ve Belçika sermayesi buraya akmaya başladı. Ülkenin en uzak bölgelerini birbirine bağlayan demiryolları, uzmanlıklarının derinleşmesine, iç ve dış pazarların gelişmesine ve nüfus

hareketliliğinin artmasına katkıda bulundu. Demiryolları, kömür endüstrisinin ve petrol üretiminin büyümesine güçlü bir ivme kazandırdı (İsmaïlova, 2013:27-28).

3. Güney Kafkasya'da Demiryollarının Jeopolitik Önemi

3.1. Gürcistan

1990'ların başında patlak veren çatışmalar, bugüne kadar, tek tek ülkelerin ve tüm bölgenin sosyo-ekonomik entegrasyonuna ve kalkınmasına karşı aşılabilir bir engel olmaya devam etmiştir. Güney Kafkasya'da ulaştırma hatlarının yeniden kurulmasına yönelik beklentiler, ticari veya sosyo-ekonomik açıdan değil, esas olarak güvenlik bağlamında değerlendirilmektedir. Güney Kafkasya'da gelişen jeopolitik gerçeklik Gürcistan için birtakım avantajlar sağlamıştır. Güney Kafkasya'nın diğer iki ülkesi olan Ermenistan ve Azerbaycan için Karadeniz üzerinden Avrupa ve dünya pazarlarına erişim ancak Gürcistan üzerinden mümkün ve uygundur (Sidamonidze, 2018:34). Gürcistan'da ana hatların işletme uzunluğu 1323,9 km'dir (Abhaz demiryolu hariç). Abhazyaya topraklarındaki hatlar da dahil olmak üzere Gürcistan demiryolunun ana hatlarının uzunluğu yaklaşık 1.612 km'dir. Gürcistan demiryolu işletmesinde 1.422 köprü, 32 tünel, 22 yolcu istasyonu ve 114 yüklemeye istasyonu bulunmaktadır. Sadakhlo istasyonu Ermeni demiryolu ile bir kavşak olup, Gürcistan ve Azerbaycan demiryollarının sınırı Gürcistan-Azerbaycan devlet sınırı ile örtüşmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Gürcistan Demiryolları Haritası (Mapsland-Georgia, 2021'den yeniden çizilmiştir).

Gürcistan, elverişli coğrafi konumu ve büyük transit imkânları nedeniyle, Güney Kafkasya'da meydana gelen ana jeopolitik süreçlerin merkezindedir. Ülkenin Karadeniz'e doğrudan erişiminin yanı sıra komşu ülkelerle Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan ile demiryolu ulaşımı aktif olarak kullanır. Gürcistan sahip olduğu jeostratejik konumu gereği Güney Kafkasya'da kilit bir ulaşım rolüne sahiptir. Bir ulaştırma ülkesi olarak önemi, ülkenin Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) projesinin stratejik olarak önemli bir unsuru olarak konumlandırıldığı 90'lı yılların başından beri devam etmektedir. SSCB'nin çöküşünden sonra Gürcistan, sadece TRACECA'nın aktif bir katılımcısı olmakla kalmayıp, aynı zamanda Bakü-Tiflis-Ceyhan

petrol boru hattı, Bakü-Tiflis gibi bir dizi büyük enerji ulaştırma projesinin uygulanmasında da hayati bir katılımcı olmuştur. Bugün Gürcistan, gerekli altyapının bulunduğu Hazar petrolünün taşınması için önemli bir koridor olarak da görülür (Davtyan, 2017:95). Türkiye ile sınırı olan, Karadeniz kıyısının stratejik bölgesini kontrol eden ve Ermenistan'ın batıdan Karadeniz'e erişimini engelleyen Gürcistan, Kafkasya kapılarının anahtarını elinde tutarken, ABD, NATO ve AB'nin Hazar Denizi ve İpek Yolu'na erişmesi için bir sıçrama tahtası görevi de görür.

Türkiye ve AB ülkeleri, 90'lı yılların ortalarından bu yana, pragmatik jeostratejik hedeflerini takip ederek, Gürcistan'ın ulaşım sisteminin modernizasyonuna doğrudan dahil olmuşlardır. Günümüzde Gürcistan'da en önemli demiryolu projeleri: Nahçıvan'a uzatılması muhtemel bir Bakü-Tiflis-Ahalkalaki-Kars (BTAK) demiryolu inşaatı; Batum-Tiflis demiryolu hattının modernizasyonu; Tiflis çevresinde bir yan geçit demiryolu inşaatıdır. BTAK projesi İran ve Rusya'nın taşımacılık çıkarlarına ters düşen bir projedir. İran, Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri ile olan demiryolu bağlantılarını kontrol ederken, yüksek vergiler ve transit tarifeleri de belirlemiştir. Ermenistan demiryolunun imtiyaz sahibi Rusya Federasyonu ise, halihazırda var olan ancak siyasi nedenlerle sabitlenen Gümrü (Ermenistan)-Kars kesiminde tren trafiğinin yeniden başlatılması yönünde çalışma yapmaktadır. BTAK projesinin uygulanmasını engelleyen başka bir siyasi sorun da Gürcistan'ın Samtskhe-Javakhi bölgesinde Ermeni nüfusunun çoğunluğu (%65'e kadar) oluşturmasıdır ki buna Ahalkalaki de dahildir. Bugün TRACECA projesi kapsamında değerlendirilen BTAK demiryolundaki trafik hacminin yılda 1-1,2 milyon yolcu ve 5-6,5 milyon ton kargo olacağı ve 2034 yılına kadar Çin ve Avrupa'ya giden rotaların uzatılmasıyla yılda 3-7,8 milyon yolcuya ve 15-21,5 milyon tona ulaşabileceği tahmin edilmektedir. BTAK projesinin ana paydaşı, ulaştırma türlerinin maksimum çeşitlendirilmesi için çabalayan Azerbaycan olmaya devam etmektedir. Aynı zamanda, yeni bir demiryolunun inşası Gürcistan için bazı riskler taşımaktadır. Özellikle Gürcistan'ın Poti ve Batum limanlarının rolünde olası bir azalma söz konusudur (Davtyan, 2017:96-97).

Demiryolu endüstrisi, Gürcistan ekonomisinin önemli bir parçasıdır. Karadeniz'e yakın stratejik konumu ve Gürcistan'ın Transkafkasya bölgesi için bir deniz kapısı olması, jeopolitik avantajını tanımlar. Jeopolitik konumu nedeniyle Gürcistan, Kafkasya ulaştırma lojistiğinin merkezi haline gelebilir; kısmen de hala bu işlevi yerine getirmektedir (Gondauri ve Moistsrapishvili, 2019: 64). Kafkasya'daki demiryolu zincirinin odağında Tiflis bulunur: Kars-Tiflis, Erivan-Tiflis, Tebriz-Erivan-Tiflis, Bakü-Tiflis belli başlı hatlardır. Türkiye, Gürcistan'ı Kafkasya ve Orta Asya'daki ticari ilişkiler için bir rota olarak görmektedir. Doğu-batı ulaşım koridoru kapısının işlevi, Gürcistan'ı Avrasya Koridoru ve yeni İpek yolu için ulaşım bakımından merkezi konuma getirmiştir. AB tarafından başlatılan TRACECA bölgesel programının ve Hazar boru hattı projelerinin varlığı, Hazar Denizi'nin uluslararası pazarda bir tedarikçi olarak artan rolünden kaynaklanmaktadır. Gürcistan tüm bunlarda önemli bir geçiş yeri konumundadır. Abhazya, Tshinvali ve Karabağ'daki çatışmaları çözerek, ülke aynı zamanda kuzey-güney ticaret koridoru (Gegeshidze) rolünü de oynayacaktır. Bugün Gürcistan demiryolu ağının eski İpek Yolu ile benzer bir anlam ve amaca sahip olduğuna inanılmaktadır (Sidamonidze, 2018:34-35).

3.2. Ermenistan

Ermeni Demiryolu, 1991 yılında sermayesi belirli ve paylara bölünmüş bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Bağımsızlıktan önce, merkezi Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te bulunan ve Azerbaycan ve Gürcistan ağlarını içeren Transkafkasya Demiryolunun bir parçasıydı. Ermeni Demiryolu'nun çoğu Sovyet döneminde inşa edildi (Şekil 3). Merkezi planlama altında, demiryolu ana ulaşım aracıydı, bu nedenle maliyetlere çok az ihtiyaç vardı. O dönemde demiryolları uzak bölgelerde büyük miktarlarda mal taşımaya hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır. Günümüzde ülkede demiryolu taşıtları eskidir ve çoğu elektrikli lokomotif yaklaşık 35 yaşındadır. Bu yüzden demiryollarının onarım veya değişime ihtiyacı vardır. Hız sınırları genellikle 30 km/saate kadardır ve restore edilmiş alanlarda 60 km/saate kadar çıkmasına izin verilmektedir. Ermenistan'da 1988-1994 yılları arasında Azerbaycan ile savaşın yanı sıra 1988 depremi, demiryolu altyapısının hasar görmesine sebep olmuştur. Ülkede arazi yapısı nedeniyle birçok köprü ve tünelin bulunmasına rağmen bu köprü ve tünellerin onarılması gerekmektedir. Ermenistan'da sınırların kapanması veya trafik hacminin azalması nedeniyle bazı hatlar da çok az kullanılmaktadır. Erivan-Gürcistan sınırı, Erivan-Erivan düz hattı Erivan-Vardenis /Azerbaycan hattının

bazı kısımları işler durumdadır. Erivan-Gümrü-Ayrum (Gürcistan sınırı) hattının büyük kesimi kötü durumdadır. Bu demiryolunun 72 km'si Dünya Bankası'nın yardımıyla rehabilite edilmiştir, ancak geri kalan 107 km'sinin de rehabilite edilmesi gerekmektedir (Logisticheskiye protsessy i morskoye magistrali II, Armeniya, 2013:7-10).

Ekonomik ve lojistik açıdan Ermenistan'ın demiryolu sistemi bugün eski ve oldukça kötü durumdadır. Gürcistan dışında Ermenistan ile komşuları arasındaki tüm uluslararası demiryolu bağlantıları, Dağlık Karabağ'daki çatışma nedeniyle Türkiye ve Azerbaycan tarafından ülkeye yönelik abluka nedeniyle 1993 yılından beri kapatılmıştır. Dağlık Karabağ savaşından sonra Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile olan sınırlarının kapatılması, demiryolu yük ve yolcu hacminin de küçülmesine sebep olmuştur (Hayastani transportayin herrankarnery Transporti volorti glkhavor plan, 2011:7).

Şekil 3. Ermenistan Demiryolları Haritası (Mapsland-Armenia, 2021'den yeniden çizilmiştir).

Ermenistan-Rusya arasında 2008 yılında imzalanan protokol gereğinde; Ermeni Demiryolları'nın, Güney Kafkasya Demiryolu CJSC (Russian Railways'in %100 yan kuruluşu) yönetimine devredilmesine ilişkin bir imtiyaz sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre Rusya, 30 yıl boyunca Ermeni Demiryollarını modernizasyon ve işletme hakkına sahip olurken, ilk 20 yıldan sonra 10 yıl daha sözleşmeyi uzatma hakkına sahip olmuştur (Logisticheskiye protsessy i morskoye magistrali II, Armeniya, 2013:32-33). Demiryolu taşımacılığı Ermenistan'ın ithalat ve ihracatının yaklaşık %70'ini sağlarken, geçmişte yolcu ve kargo taşımacılığının hacmi çok daha yüksekti, SSCB döneminde Erivan'dan Bakü'ye (Nahçıvan ve Megri üzerinden)

ve İcevan'dan Bakü'ye yük ve yolcu trenleri işletiliyordu. Ermenistan'a giden kargonun %80'i bu hatlar üzerinden taşınmıştır. Ermenistan demiryolu, dördü sınır istasyonu olan 75 istasyona sahiptir. Ayrum-Sadakhlo (Gürcistan) istasyonu çalışır durumdayken, Akhuryan-Doğukapı (Türkiye), Yevlah-Velidağ (Azerbaycan) ve İcevan-Berhudarlı (Azerbaycan) sınır istasyonları 1989 yılından günümüze kadar olan sürede kapalı durumdadır. Bugün Ermenistan'da demiryollarının toplam uzunluğu 1328.6 km'dir ve bunun 780 km'si tek hattır. Çift hatlar, demiryolu ağının %2,56'sını oluşturur. Günümüzde demiryolu hatları Rus standart ölçüsündedir (1520 mm). SSCB'nin çöküşü ile demiryolu trafik hacminin azalmasında; demiryolu endüstrilerindeki keskin düşüş, gelişmiş bir karayolu ağı ve karayolu taşımacılığı endüstrisinden gelen güçlü rekabet etkili olmuştur (Logisticheskoye protsessy i morskoye magistrali II, Armeniya, 2013:29). Denize doğrudan erişimi olmayan Ermenistan için demiryolu taşımacılığı, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunan güvenilir ulaşım bağlantılarının sağlanmasında stratejik öneme sahiptir. Ülkenin hem kuzey-güney yönünde (Rusya-İran) hem de doğu-batı yönünde (Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan-Orta Asya) ticaret için demiryollarına ihtiyacı vardır.

Ermenistan, dört devletle (Gürcistan, İran, Türkiye ve Azerbaycan) sınır komşusudur; bunlardan Azerbaycan dışında hepsinin açık denize erişimi vardır. Dış dünya ile ticareti, ağırlıklı olarak demiryolu ve karayolu ile bağlı olan Gürcistan'ın Karadeniz limanları (Poti ve Batum) üzerinden yapılmaktadır. Türkiye ile sınırın 1993 yılından beri kapalı kalması, Ermenistan'ın dış dünya ile dış ticaret ilişkilerinin gelişimini olumsuz etkilemektedir. Ağustos 2008 savaşı, Türkiye ile kapalı sınır göz önüne alındığında, Gürcistan ve İran ile iyi ilişkilerin sürdürülmesinin Ermenistan için hayati bir öneme sahip olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte ülkede demiryolu taşımacılığı, dış ticaret taşımacılığında lider bir rol oynamaya devam etmektedir. Türkiye-Ermenistan sınırının açılması durumunda, Ermenistan'dan, Avrupa ve diğer yönlerde Karadeniz'den değil Akdeniz limanlarından kargo taşımacılığının yapılması mümkün olacaktır. Bunun yanı Erivan-Poti güzergahındaki mesafeyi azaltmak için iki yeni demiryolu hattının inşa edilmesi önerilmiştir: Fioletovo-Vanadzor (47 km uzunluğunda ve 90 milyon dolar değerinde) ve Gümrü- Bogdanovka (80 km uzunluğunda ve 140 milyon değerinde olan bu hattın 21 km'si Gürcistan topraklarından geçecektir). Ermenistan-İran arasında 2011 yılında yapılan ve uzunluğu 313 km olan Megri-Sisian-Martuni-Gagarin demiryolu hattı, İran'a, Gürcistan'ın Karadeniz limanlarına erişme fırsatı vermiştir. İran çevresinde, ABD ve AB'nin onu bölgesel enerjiye ve özellikle gaz projelerine dahil etmeye çalışacağı yeni bir jeopolitik ve jeo-ekonomik durumun ortaya çıkması durumunda, Ermenistan'ın bölgesel altyapılardaki rolü önemli ölçüde artacaktır. Buna katkıda bulunan faktörlerden biri Ermenistan-İran demiryolu bağlantısıdır (Yegiazaryan, 2014: 94-95).

Ermenistan, TRACECA programının bir üyesidir, ancak kapalı sınırlar, TRACECA hatlarından geçen demiryollarından transit gelir elde etmesine izin vermemektedir (Grigoryan ve Abramyan 2010:78-79). Vanadzor-Fioletovo demiryolu hattının inşası, ülkeye TRACECA Doğu-Batı koridoru ile bağlantı sağladığından ve çekiciliğini artırdığından Ermenistan için son derece önemli bir projedir. 32 km uzunluğundaki demiryolu hattı, Erivan'dan Tiflis'e ve Gürcistan'ın Karadeniz limanlarına giden rotayı 112 km kısaltacak, nakliye maliyetlerini düşürecek ve seyahat süresini azaltacaktır. Gagarin'den İran sınırına yakın Meghri'ye uzanan Kuzey-Güney demiryolu koridoru, Ermenistan'daki stratejik açıdan en önemli altyapı projesidir. Yeni koridor, denize kıyısı olmayan ülkeye enerji ve diğer malların taşınması için alternatif bir yol sağlayacak ve Karadeniz limanları ile Basra Körfezi limanları arasında en kısa yolu oluşturarak bölgesel ulaşım bağlantısını iyileştirecektir. Ermenistan'ın İran'a demiryolu inşa etmesi için öncelikli bir proje hâlâ onay aşamasındadır. Ocak 2013'te, Ermenistan Ulaştırma ve Haberleşme Bakanlığı, yatırım şirketi Rasia (BAE) ve Güney Kafkasya Demiryolları (Rus Demiryolları'nın bir yan kuruluşu), Ermenistan'ın Güney Demiryolu'nun inşası için bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma, Gavar şehri ile (Erivan'dan 50 km uzaklıkta, Sevan Gölü yakınlığında) Meghri (İran sınırına yakın) arasında bir demiryolu hattının inşasını öngörmüştür. Elektrikli tek hatlı demiryolu, Karadeniz ile Basra Körfezi'ni birbirine bağlayan Kuzey-Güney ulaşım koridorunun bir parçası olarak görülmektedir. Projenin tamamlanmasıyla birlikte yeni demiryolu, Ermenistan ve İran'ın mevcut demiryolu ağına entegre edilecektir (Vardomskiy, Pylin ve Sokolova 2014: 24-26).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki komşuluk, mal akışlarının hareketini değiştirmede önemli bir etkiye sahiptir. Ermenistan'ın, Türkiye ve Azerbaycan ile gümrük kapılarının açılması sonucunda işlev görebilecek dört demiryolu ulaşım koridoru bulunmaktadır. Azerbaycan'ın, Ermenistan-Türkiye ve Ermenistan-Azerbaycan sınırları açıldığında, Azerbaycan'dan Türkiye'ye Ermenistan demiryolları (Mindjevan (Azerbaycan)- Meghri

(Ermenistan)- İran ile mal ihraç edebilecektir. Bu, Ermenistan'ın güney kesiminden Nahçıvan şehrine ve daha sonra İran'a 47 km geçen, İran ile Azerbaycan için alternatif bir rotadır. Azerbaycan ve İran'ın da demiryolu bağlantıları (koridor Meghri (Ermenistan)-Nahçıvan (Azerbaycan)-Erivan (Ermenistan)-Gümrü (Ermenistan)-Ayrum (Ermenistan)-Gürcistan) 'dır. Bakü ve Erivan, siyasi, ekonomik ve askeri çıkarlarını da dikkate alarak Güney Kafkasya'da çeşitli koridorların açılmasına destek vermişlerdir. Azerbaycan'dan Ermenistan'a iki koridor vardı ve her ikisi de Nahçıvan yoluyla Türkiye ile ulaşımı sağlıyordu. Birinci rota Çevan ve Erivan'dan, ikincisi ise güneyden Zengilan'dan geçiyordu. Her iki koridor da Sovyet döneminde çalışır durumdaydı, ancak Karabağ ihtilafı nedeniyle 1990'ların başında kapatıldı. Güzergahların kapatılması Rusya ve Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya girme olasılıklarını da sınırlamıştır. Ermenistan günümüzde kendi çıkarlarına uygun olan kuzey rotasını açmaya meyilliken, Azerbaycan ülkenin güneyinden geçen bir hattın açılmasını desteklemiştir. Erivan için, güzergahın çoğu çalışır durumda olduğundan demiryolunun kuzey kesiminin restorasyonu daha karlıdır. Hat, Ararat bölgesi, Yeraskh köyünden başlayarak, Güney Ermenistan, Azerbaycan Nahçıvan'dan geçerek kuzeye, Rusya'ya kadar uzanır.

3.3. Azerbaycan

Azerbaycan'da toplam demiryolu uzunluğu 2,9 bin km'den fazla, işletme uzunluğu 2,7 bin km'dir ve bunun 815 km'si çift hatlıdır. Yolun toplam çalışma uzunluğunun %60'ı veya 1,2 bin km'si elektrikli, %40'ı veya 845 km'si dizel motordur. Demiryolu hatlarının uzunluğunun yaklaşık %60'ı, yani 1,1 bin km, otomatik engelleme, 479 km-merkezi sevkıyat, geri kalanı-yarı otomatik engelleme ile donatılmıştır. Azerbaycan Demiryolu'nun filosunda 234 elektrikli lokomotif ve 278 tren ve manevra lokomotifi olmak üzere yeterli sayıda lokomotif bulunmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars karayolunda 100 km uzunluğunda yeni bir demiryolu kesiminin inşasına ve Bakü-Tiflis-sınırının Orta ve Orta Asya bölgesini birbirine bağlayacak Türkiye demiryolu altyapısı ile rehabilitasyonuna özel önem verilmektedir. Komşu Transkafkasya cumhuriyetleriyle karşılaştırıldığında Azerbaycan demiryolları yük ve yolcu taşımacılığında hizmet düzeyi çok daha yüksek ve gelişmiştir (Kerimov B.A., Kerimov D.A. 2014: 90-91).

Azerbaycan'ın mevcut ulaşım altyapısı, bölgenin karmaşık fiziki ve coğrafi özellikleri ile ülkenin belirli bölgelerinin sosyo-ekonomik koşulları da dahil olmak üzere birçok faktörün etkisi altında oluşmuştur. Karmaşık altyapıya sahip mevcut bölgesel ulaşım merkezleri arasında Bakü-Sumgayıt, Yevlah, Gence, Kazah-Ağstafa, Şirvan-Kazimagamed-Alyat, Nahçıvan-Culfa, Balaken-Zakatala, Lenkeran-Astara ve Karabağ bulunmaktadır (Şekil 4). Azerbaycan'ın ana iletişim ve ulaşım merkezlerinin yerleşimi göz önüne alındığında, ülkenin ulaşım arterlerinin en çok doğudan batıya ve ayrıca Bakü-Astara, Bakü-Khudat yönünde geliştiğine görülmektedir. Yevlah-Ağdam ve Yevlah-Balaken ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin ulaşımı, jeopolitik özellikleri nedeniyle ülkenin genel ulaşım altyapısından kopmuştur. Azerbaycan'da nüfuslu bölgeler demiryolu ağının oluşumu ve gelişimi üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmuştur. Ancak bu çalışmalar, zaman zaman kurulan şehirlerin planlama yapısına zarar vermiştir. Bu nedenle, demiryolu hatlarının inşasının yanı sıra, yüksek hızlı ulaşım olarak banliyö elektrikli demiryollarının kullanılması ve ülkenin şehirleri arasında uygun bir bağlantı sağlamasına rağmen, şehrin planlama yapısına derinlemesine girmesi sebebiyle önemli ölçüde değişmiştir. Azerbaycan'ın yerel ulaşım merkezleri arasında Bakü, Sumgayıt, Yevlah, Alat, Kazimagamet, Şirvan, Kürdemir, Ağdaş, Gence, Kazah, Ağstafa, Şeki, Zakatala ve Ağdam bulunmaktadır.

Ülkenin en önemli ve gelişmiş demiryolu hattı Bakü-Sumgayıt arasındadır. Başkent Bakü'nün konumu, ülke nüfusunun yarısından fazlası ve endüstrinin %70'inden fazlasının Bakü-Sumgayıt ulaşım merkezi çevresinde toplanmasına neden olmuştur. En büyüğü Bakü'de bulunan tren istasyonu olmak üzere 18 tren istasyonu vardır. Burada yolcu, ticaret ve yük trafiğinin yanı sıra, elektrikli demiryolu taşımacılığı ile yakındaki yerleşim yerlerine yolcu taşımacılığı gerçekleştirilir. Bakü'den 14 km uzaklıkta bulunan Kishly istasyonu, kargo cirosu açısından da (ağırlıklı olarak inşaat malzemeleri) en büyük istasyonlardan birisidir. Bugün ülkede malların dağıtımı için ana istasyon olan Balajar'daki istasyon da önemlidir (Foto 1). Yevlah şehri, bölgesel merkezlere giden çok sayıda otoyolun, dar hatlı bir hattın ve ana demiryolunun kesiştiği noktada yer almaktadır. Bakü-Ağstafa ve Yevlah-Ağdam-Hankendi demiryolu da Yevlah'tan geçmektedir. Ana kargo ve yolcu akışlarının geçtiği ana demiryolu terminali de bulunur. Mingçeçevir, Berde, Ağdam ve Hankendi'de bulunan istasyonlar da bu ulaşım sistemine bağlıdır.

Şekil 4. Azerbaycan Demiryolları Haritası (Mapsland-Azerbaijan, 2021'den yeniden çizilmiştir).

Foto 1. Azerbaycan Bakü/Balajari İstasyonu'ndan Bir Görünüm. (Trainpix, Jezlnodorojnaya Fotogaleriya, 2019).

Gence ulaşım kavşağı günümüzde Bakü-Sumgayıt ulaşım kavşağından sonra en önemli ikinci kavşaktır. Azerbaycan'ın batısında yer almaktadır. Şirvat-Alat ulaşım merkezi, dört yerel ulaşım merkezini (Kazimagamet, Şirvan, Alat ve Salyan) içermektedir. Azerbaycan'ın güneydoğu kesiminde yer almaktadır. Ülkenin ulaşım arterlerinin işleyişinde, özellikle güney ve batı yönlerinde ve ayrıca Bakü yönünde önemli bir rol oynamaktadır. Demiryolu, bölgedeki yerleşim ağının oluşumunda da etkili olmuştur. Yoğun nüfuslu yerlerin %80'i, demiryolu hattına en fazla 10 km uzaklıkta bulunmaktadır. Salyan istasyonu Bakü'nün 193 km güneybatısındaki Bakü-Astara hattı üzerinde yer almaktadır. Culfa şehrinde bir demiryolu kavşağı vardır ve ana karayolu da buradan geçer. Bu ulaşım merkezi, İran sınırında yer almaktadır ve dolayısıyla Ermenistan'ı atlayarak dış dünyaya doğrudan bir çıkıştır. Bakü-İmişli-Culfa-Şerur ana demiryolu hattı 198 km uzunluğa sahiptir. Bu hat üzerinde bulunan ana istasyonlar; Şerur, Culfa, Ordubad ve Nahçıvan'dır.

Balaken-Zagatala ulaşım merkezi Azerbaycan'ın kuzeybatısında yer almaktadır. Azerbaycan'ın demiryolu ve otoyolları buradan geçmektedir. Düğüm, hem Gürcistan hem de Rusya ile Azerbaycan sınırına yakın bir konumdadır. Ulaşım merkezi, bölgenin ve bir bütün olarak ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır, çünkü bu bölge dik bir rölyef üzerinde (Büyük Kafkasya'nın yamaçlarında) yer almaktadır ve bu nedenle bölgenin erişilebilirliği zordur. Bu bölge yeterli doğal kaynaklara sahiptir ve bu bağlamda, burada tam teşekküllü bir ulaşım merkezinin varlığı ve ana ulaşım arterlerine yakınlık, turizmin ve tarım endüstrisinin gelişimi için belirleyici bir öneme sahiptir. Lankaran-Astara ulaşım kavşağı, ülkenin en uç güneyinde yer alırken aynı zamanda karmaşık ulaşım kavşaklarından birisidir. İki yerel düğüm içerir Astara ve Lenkeran. Bu ulaşım kavşağından geçen demiryolu ve otomobil güzergahları, Azerbaycan şehirlerini İran'a bağlamaktadır. Buradan geçen Bakü-Astara demiryolu hattının önemi, Hazar Denizi kıyısı boyunca geçmesiyle daha da artmaktadır. Demiryolu ve ana yola paralel deniz yolları da bu TRACECA ulaşım koridorunun ayrılmaz bir parçasıdır. Karabağ ulaşım merkezi, Azerbaycan'ın merkez bölgesinde yer almaktadır. Yevlah ulaşım merkezinden, özellikle Berde, Ağdam ve Hankendi'de bulunan istasyonların bağlandığı Yevlah- Ağdam-Hankendi demiryolundan cumhuriyet açısından önemli karayolları ve demiryollarını barındırır (Eyubova 2012:3-10).

Haçmaz ulaşım merkezi, cumhuriyetin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bakü-Haçmaz-Arablinka demiryolu ana hatları ile, Bakü-Rostov karayolu buradan geçmektedir. Bu yollar bölge ve tüm ülke ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Rusya'ya giden ana yolcu ve kargo akışları bu yönde bulunmaktadır. Bu yöndeki ana istasyonlar Şabran, Haçmaz, Kubatlı ve Gilgilçay'dır. Kürdemir ulaşım merkezi, ülkenin ana ulaşım arteri olan Bakü-Kazah (Bakü'ye uzaklık-189 km) üzerinde yer almaktadır. Bakü-Kürdemir-Kazah demiryolu hattı da bu hat içinden geçmektedir.

TRACECA'nın önemli bir ortağı olan Azerbaycan, 2000'li yıllardan beri Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru'na (INSTC) entegrasyon yollarını aramaktadır. Sonuç olarak Kazvin-Reşt-Astara (KRA) demiryolunun inşası için 2004 yılında imzalanan Rusya-İran-Azerbaycan anlaşması oldu. Aslında, İran ve Azerbaycan demiryollarını birbirine bağlama ve İran'ın Bander Abbas limanını Rusya'nın demiryolu ağına bağlama fikrinin tam anlamıyla hayata geçirilmesi yönünde önemli bir adım atıldı. Koridorun önemi, Güney ve Güneydoğu Asya ile Avrupa arasında doğrudan demiryolları ile istikrarlı bir bağlantı kurulması ve böylece Süveyş Kanalı'ndaki tıkanıklığın giderilmesinde yatmaktadır. Hem Azerbaycan hem de İran, KRA güzergahıyla eşit derecede ilgilenmiştir, çünkü her iki devlet de Sovyet döneminde Nahçıvan ve Ermenistan üzerinden gerçekleştirilen demiryolu iletişimini eski haline getirmeye çalışmıştır. Günümüzde Hazar Denizi'nin batı kıyısı boyunca demiryolu bağlantılarının geliştirilmesi 19. yüzyılda tasarlanan Bakü-Derbent hattı, Rusya ile Güney Kafkasya arasındaki ana bağlantı koridoru olmaya devam etmektedir. Rusya projeye mali katılımı reddederse, Azerbaycan'a akan trafiği TRACECA güzergahlarına yönlendirme riski vardır. Rusya hem teknik hem de siyasi açıdan daha pahalı ve uygulaması zor olsa da alternatif bir seçeneğe sahiptir. Kazvin-Reşt-Astara demiryolunun potansiyel bir rakibi ve Kuzey-Güney ITC'nin olası bir bölümü olan İran-Ermenistan demiryolunun inşası bu seçenekler arasındadır. Bununla birlikte, Gürcistan-Abhazya kesiminde tren trafiğinin yeniden başlamasıyla, İran-Ermenistan demiryolu, Gürcistan üzerinden Rusya'yı Basra Körfezi'ne bağlayan bir ulaşım koridoru oluşturmak için cazip hale gelebilir. Aksi takdirde, İran-Ermenistan rotası, İran'ın Bander Abbas limanı ile Poti ve Batum'daki Gürcistan limanları arasında bir bağlantı sağlayabilir ve bu da uluslararası intermodal (taşıma kabı değiştirilmeden en az iki farklı taşımacılık modu kullanılarak yapılan taşıma şekli) taşımacılığın gelişimi bağlamında uygun hale gelebilir (Davtyan, 2017:98-99).

3.4. Abhazya

Abhazya'da demiryolu ulaşımı 1940 yılında, komşu ülkelere göre oldukça geç faaliyete geçmiştir (Şekil 5). Rusya'dan Gürcistan'a giden en kısa rota boyunca trenler 1942'de seferlere başlamış ve ardından Abhazya topraklarındaki ana demiryolu geçidi önemli bir transit rota haline gelmiştir. Aynı tarihte (1942) Doğu Abhazya'daki ana demiryolu hattından Oçamçıra'dan maden kasabası Tkuarchal'a (Tkvarcheli) giden bir hat daha inşa edilmiştir. Abhazya'da 1950'lerde ve 1960'larda tüm ana demiryolları hatları elektrikli hale getirildi. Büyük Soçi topraklarındaki demiryolu gibi, Abhazya topraklarındaki demiryolu da tek hatlı kalıp zamanla gelişimi durmuştur. Abhaz demiryolu, Abhaz-Gürcü savaşında 1992 yılında büyük zarar göerek kullanılmaz duruma gelmiştir. Modern Abhazya ekonomisinin ana kolu turizmdir. Abhazya'nın ihracatı tamamen Rusya pazarına yöneliktir, ancak bu ihracatın küçük ölçekli olmasından dolayı, demiryolunun açılmasından somut bir ekonomik etki beklenmemektedir. Diğer bir deyişle, demiryolu yük taşımacılığı Abhazya için hayati önem taşımaz. Rusya ile karayolu ulaşım bağlantısı ve Türkiye ile deniz bağlantısı neredeyse tamamen Abhazya'ya gerekli kargo akışını sağlamaktadır (Mirimanova, 2013:19).

Şekil 5. Abhazya Demiryolları Haritası (Mapsland-Abkhazia, 2021'den yeniden çizilmiştir).

Abhazya'da demiryolunun işleyişindeki sorunlar, esas olarak Güney Kafkasya bölgesindeki siyasi çekişmelerle ilişkilidir. BTAK projesinde olduğu gibi, Rusya ile Ermenistan (Soçi-Sohum-Tiflis-Erivan) arasındaki demiryolu trafiğinin yeniden başlaması için Abhazya kesiminin açılması, başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere ülkelerin bölgesel çıkarları arasında bir tutarsızlığa neden olmuştur. Dahası, Abhazya'nın Güney Kafkasya demiryolu ağına tam entegrasyonu genel olarak TRACECA'nın uygulanması fikrine aykırıdır. SSCB altında Abhazya demiryolu Transkafkasya Demiryolu'nun bir parçasıydı ve "Karadeniz Hattı" olarak adlandırılıyordu. 1992'de Abhazya ile Gürcistan arasındaki askeri çatışma sonucunda nehrin karşısındaki bir demiryolu köprüsü yıkıldı. Bu olaydan sonra Sohum-İnguri kesimindeki demiryolu işleyişi tamamen felç oldu ve bunun sonucunda Abhazya'nın demiryolu sistemi çıkmaza girdi. 2008 yılına kadar tanınmayan bir devlet statüsünde olan Abhazya için demiryolu altyapısını geliştirmek son derece zor ve ekonomik olarak elverişsizdir. Komşu Gürcistan ile ulaşımın sona ermesi ve Rusya sınırına (Tkvarcheli-Psou Nehri bölümü) yönelik kargo

taşımacılığının düzensizliği, bölge ülkeleriyle ihracat-ithalat bağlantılarını kurulmasını imkânsız hale getirmiştir. Abhazya'nın bağımsızlığının Rusya'nın yanı sıra Nikaragua, Venezuela ve Nauru tarafından tanınması, demiryolunun geliştirilmesi ve bölgesel ulaşım altyapısına kısmen yeniden entegrasyonu için siyasi ön koşulları sağlamıştır. Aynı zamanda, çatışmadan çok önce, 2002'de Soçi-Sohum güzergahında bir elektrikli tren çalışmaya başlamıştır (Foto 2). 2004 yılında yolcu trenleri Moskova-Sohum güzergahında çalışmaya başladı. Mevcut duruma göre, Abhazya demiryolları aslında tam bir bozulma ve kullanımı uygun olmayan bir duruma geldi. 2000'lerin başında, bazı rayların durumu, trenlerin yalnızca 5 km/s hızla hareket etmesine izin veriliyordu. Ülkede demiryolu taşıtlarının tamamı aşırı derecede yıpranmış, alarm ve trafik ışıkları bozuk, istasyonların çoğu da terk edilmiş ve kısmen tahrip edilmişti.

Foto 2. Sohum Tren İstasyonundan Bir Görünüm. (Livejournal,2015).

2008 yılında Rus askeri birlikleri (400 asker) Sohum-Oçamçıra hattındaki altyapıyı restore etmek, köprüleri ve diğer yapıları onarmak amacıyla Abhazya'ya girdi. Rus askeri güçlerinin Abhaz Demiryolu lojistiğini iyileştirmesi sonucunda, Abhazya ile Rusya arasındaki yük ve yolcu trafiği önemli ölçüde iyileştirildi. Bu iyileştirme sonucunda, Abhaz demiryollarına ait yük trenlerinin maksimum hızı 60 km/saate, yolcu trenleri 80 km/saate çıkarıldı. 2008 yılında Abhazya'nın ihracatı 890 milyon ruble, ithalatı 6,2 milyar ruble olarak gerçekleşmiştir (Davtyan, 2017:97). Abhaz demiryolunun açılması, Gürcistan ve Abhazya ekonomilerinin gelişmesine bağlı olarak Gürcistan-Rusya ilişkilerinin de düzelmesine yol açacaktır. Dahası, Gürcüler ve Abhazlar arasında ortak ekonomik faaliyeti teşvik ederek güven oluşumuna katkıda bulunabilir. Demiryolu, Güney Kafkasya ülkelerinin ekonomileri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olup Ermenistan'ın izolasyonuna son verecektir. Abhaz demiryolunun büyümesi Azerbaycan'a da fayda sağlayacaktır. Azerbaycan, Abhazya üzerinden Ukrayna'ya ulaşabilir ve böylece batıya erişimini çeşitlendirebilir. Demiryolunun iyileştirilmesi, Rusya'nın Ermenistan'ın Gümrü kentindeki askeri üssünü kullanmasını ve İran'a askeri sevkiyatlar yapmasını da kolaylaştıracaktır (Vardomskiy, Pylin ve Sokolova 2014: 32-34).

4. Güney Kafkasya'da Alternatif Demiryolu Güzergahları-Projeleri

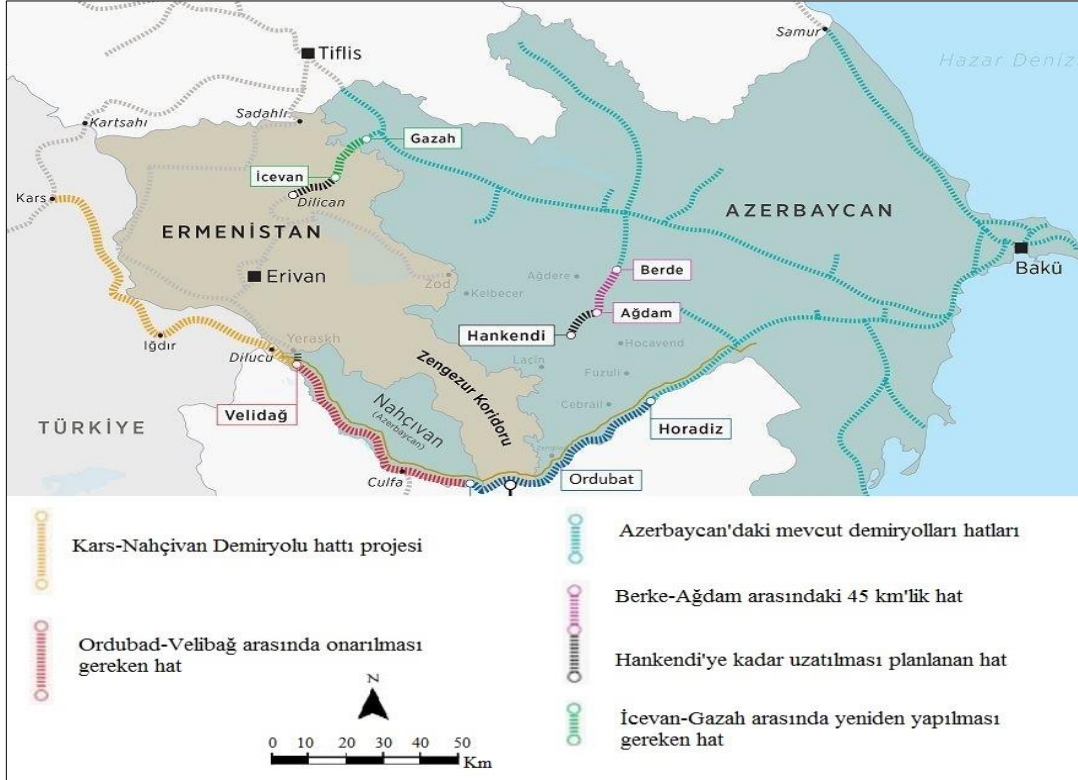
Güney Kafkasya'da yeni demiryolları ve ticaret koridorları ortaya çıkarken, terk edilmiş yollar yeniden canlanmaya başlamıştır. İkinci Karabağ Savaşı, önemli bir katalizör görevi görmüştür, ancak bu değişimin temelleri, çatışma patlak vermeden çok önce gerçekleşmiştir. Rusya ve Türkiye kendi demiryolu ve boru hattı altyapılarını geliştirmenin yanı sıra, daha yoğun ittifaklar kurarak Güney Kafkasya'ya daha derin nüfuz etme arzusunda. Rusya, askerî açıdan baskın olsa da, 1990'ların başındaki Birinci Karabağ Savaşı'nın ardından

demiryolu bağlantılarının tıkanması nedeniyle bölge üzerindeki etkisi azalmıştır. Günümüzde Türkiye ve Rusya Güney Kafkasya'da yeni demiryolu koridorlarının açılmasını arzu ederken, hangi tarafın hangi koridoru tercih ettiği konusunda ekonomik ve askeri koşullar etkili olmuştur. Rusya'nın desteklediği Ermenistan kuzey yolunu açmaya daha istekliken, Türkiye ile birlikte hareket eden Azerbaycan güneydeki alternatifi desteklemektedir. Bakü'ye göre güney koridoru, İkinci Karabağ Savaşı'nın bir sonucu olarak yeni talep edilen topraklardan ve güvenlik açısından kontrol etmeyi kolaylaştıracak Ermeni topraklarından geçecekti. Erivan için kuzey demiryolu kesiminin restorasyonu, güzergahın çoğu çalışır durumda olduğundan daha karlıdır. Kuzey demiryolu hattı Ermenistan'ın Ararat eyaletindeki Yeraskh köyünden Nahçıvan'a geçerek güney Ermenistan'a girer, oradan Azerbaycan'a geçer ve kuzeye Rusya'ya gider. Geçtiğimiz otuz yılda Gürcistan, ülkeyi Rusya'ya bağlayan Ermenistan için önemli bir cankurtaran halatı işlevi görmüştür. Ermenistan'dan trenler sadece kuzeyden Tiflis'e giderken, Rusya ile ticaret Gürcistan Askeri Karayolu üzerinden yapılmıştır. Ancak bu yol kar ve toprak kaymaları gibi doğal felaketler nedeniyle genellikle kapalı ve büyük ölçüde güvenli değildir.

Gürcistan uzun yıllardır, Ermenistan ile Rusya arasında bağlantıyı sağlayan ülke konumundadır. Yeni alternatif güzergahlar ülkeler arasında transit gelirlerin azalmasına neden olan diğer faktörler arasındadır. Gürcistan açılacak olan demiryolu güzergahlarında inisiyatif almak için Abhazya Demiryolu kartını öne sürmüştür. Azerbaycan'dan Nahçıvan'a demiryolu bağlantılarının restorasyonu önerisi, İran'ın Birinci Karabağ Savaşı'nın sona erdiği 1994'ten bu yana on yıllardır Azerbaycan üzerindeki nüfuzunu sınırlandırmaktadır. Azerbaycan, Nahçıvan'a ulaşmak için İran'ın transit geçişine bağlıdır. Bölgeye seyahat sadece hava yoluyla veya İran topraklarından mümkün olmuştur. Açılacak olan Nahçıvan Koridoru ile bu muhtemelen değişecektir. İran, Azerbaycan üzerinden Rusya'ya doğrudan demiryolu hattı geliştiriyor olsa da, Abhaz demiryolunun restorasyonu, Güney Kafkasya ile bağlantısını artırmak için ek bir araç olarak görülecektir. Rusya'ya doğrudan erişimin ötesinde İran, Karadeniz'e de bağlanabilecektir. Rusya-Azerbaycan-Ermenistan üçgeninde İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra, Türkiye müzakere masasında resmi bir varlığı olmaksızın Moskova müzakerelerinin açık bir galibi olarak görülmektedir. Açılması önerilen her iki demiryolu hattı da Azerbaycan'a Nahçıvan üzerinden Türkiye'ye doğrudan demiryolu bağlantısı sağlar durumdadır. Dağlık Karabağ çevresindeki Azerbaycan topraklarının savaş sonrasında Ermenilerden geri alınması sonucu Ermeni demiryolu hatlarından biri faaliyete geçtiğinde Azerbaycan veya Türkiye ile ticaretin yenileyip yenileyemeyeceği hala belirsizdir. Günümüzde Rusya, Sovyet dönemi demiryollarını restore etme projesini başarılı bir şekilde Güney Kafkasya ülkelerine pazarlar durumdadır. Moskova'nın bölgeye girmesi ve en önemlisi müttefiki Ermenistan'a demiryoluyla ulaşması için daha büyük araç ve imkân sağlanmıştır. Rusya'nın yanı sıra Türkiye ve Azerbaycan da açılacak olan yeni demiryolu güzergahları ile tekrar doğrudan bağlanacaktır. Yenilenen demiryollarının bölgesel ticareti artırması muhtemeldir, ancak Ermenistan-Azerbaycan düşmanlığı bu fırsatı sınırlayacaktır (The Geopolitics of Railways in South Caucasus 2021).

Zengezur Koridoru'nun tamamlanmasıyla Azerbaycan Nahçıvan'a ve Türkiye'ye, Rusya'dan Türkiye'ye ve Ermenistan'a ve Ermenistan'dan Rusya ve İran'a yeni bir ulaşım rotası olarak kullanılacaktır (Ermenistan-İran sınırında doğrudan demiryolu inşası coğrafi konum nedeniyle mümkün değildir) (Güngör, 2021: 2). Zengezur Koridoru, kısa vadede Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin gelişimini canlandıracak olan uluslararası Kuzey-Güney koridoruna ve Yeni İpek Yolu'na entegre edilebilir (Şekil 6). Nahçıvan demiryolu, bölgesel ablukanın kaldırılmasına hizmet ederek, ülkelerin kalkınmasına ve özellikle de Türkiye'nin bölgesel konumunun güçlenmesine sebep olacaktır. Bu koridorun açılması, Ortadoğu ve Hint Okyanusu pazarlarına alternatif bir rota kazanacak olan Rusya'ya fayda sağlayacaktır. Ayrıca proje, Avrasya Ekonomik Birliği içinde, tam bir anlaşmanın imzalanması konusunda İran'la yapılan müzakereler açısından, ticaret cirosunun artırılması için bir fırsat da sunacaktır. Türkiye, yakın tarihinde ilk kez, kardeş ülkenin Güney ve Kuzey Kafkasya, Hazar Denizi ve Orta Asya'daki varlığını güçlendiren proje ile Azerbaycan ile bir geçiş koridoru kazanmıştır (Zengezur Koridoru: Hangi ülke faydalanacak 2021). Kısacası bölgesel ulaşım ağlarını daha da genişletecek olan bu koridor, Güney Kafkasya ülkelerine önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu koridor, Kuzey-Güney Uluslararası Koridoru'nun önemini artırarak; bölgesel iş birliği ise barışı sabote edecek gelişmeleri azaltarak çatışmasızlık ortamını öne çıkaracaktır.

Son otuz yılda, Ermenistan ve Rusya, Gürcistan üzerinden birbirine bağlanmıştır. Ticaret Gürcistan Askeri Yolu üzerinden yapılmaktadır. Bununla birlikte, kar ve toprak kayması gibi doğal afetler nedeniyle genellikle kapalı olduğu için yol güvenli değildir. Azerbaycan ve Nahçıvan arasında önerilen demiryolu bağlantılarının restorasyonu İran'ın Bakü üzerindeki etkisini sınırlandırmıştır. Azerbaycan, dış bölgeye bir bağlantı sağlamak için İran'ın transit geçişine bağlıdır. Azerbaycan üzerinden Rusya ile doğrudan demiryolu bağlantısı geliştiren İran, Abhaz demiryolunun restorasyonunu Güney Kafkasya ile bağları güçlendirmek için ek bir araç olarak görmüştür. Önerilen her iki demiryolu hattı da Azerbaycan'a Nahçıvan üzerinden Türkiye ile doğrudan demiryolu bağlantıları sağlamaktadır (Vestnik Kafkaza, 2021). SSCB döneminde Erivan yakınlarındaki Masis istasyonuna, Azerbaycan Nahçıvan (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti) ve Bakü'ye bağlanan Nahçıvan demiryolu projesinin yeniden açılması gündemdedir.

Şekil 6. Zengezur Koridoru ve Alternatif Demiryolları Güzergahları (Zheleznyye dorogi-vazhnyy faktor mira na Yuzhnom Kavkaze, 2021).

Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetler Birliği döneminde bu güzergâh üzerinde Ermenistan, Azerbaycan, Rusya, İran ve Türkiye arasında bölgesel ve uluslararası trafik sağlanmıştır. Ancak 1993 yılında Ermenistan-Azerbaycan savaşının sona ermesinden sonra güzergâh boyunca demiryolu trafiği tamamen durduruldu. Azerbaycan'ın kara ile çevrili dış bölgesi Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de kendisini kısmi bir abluka altında buldu. Nahçıvan trafiğinin kesilmesinden sonra, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile olan karayolu ulaşımı ya güneyde İran topraklarından ya da batıda Türkiye topraklarından yapılmaktadır. Böylelikle, Nahçıvan demiryolunda trafiğe yeniden başlama kararı, bölgesel ablukanın üstesinden gelmeye olanak sağlayacak ve bölgenin tüm devletleri üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır. Ermeni kargosu, Azerbaycan topraklarından ilk elden Rusya'ya (ve bu Ermenistan'dan en büyük mal ithalatçısı) demiryolu ile Azerbaycan topraklarından ve ardından Dağıstan'a teslim edilebilecektir. Daha geniş anlamda bu, Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'nin (EAEU) tek pazarına doğrudan erişimini garanti edecektir. Bugün, iki devleti Gürcistan topraklarından birbirine bağlayan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu çalışırken, ancak Nahçıvan demiryolu yaklaşık 340 km daha kısa olacaktır. Malların ve yolcuların taşınması için mesafenin daraltılması, nakliye maliyetlerini azaltacak, ikili ticareti hızlandıracak ve turist akışını arttıracaktır. Nahçıvan-İğdir-Kars karayolu,

İran, Afganistan, Pakistan'a devam eden demiryolu hattına bağlanacak. Böylelikle Nahçıvan aracılığıyla Türkiye, Hazar Denizi'ne ve Orta Asya'daki Türk dünyasına doğrudan erişim sağlayacaktır. Gelecekte uluslararası ulaşım koridoru olan "Kuzey-Güney" ve "Yeni İpek Yolu" na entegre edilebilecek tam teşekküllü bir "Nahçıvan koridorunun" oluşturulması, Azerbaycan özerkliğinin hızla gelişmesine ivme kazandıracaktır (Çablin, 2021).

5. Sonuç

Yeni ulaşım hatları, Güney Kafkasya devletlerinin gelişiminin doğasını belirlemektedir. Azerbaycan'ın transit potansiyeli kuzeyde Rusya, güneyde İran ve batıda Türkiye gibi ülkelere olan yakınlığıyla belirlenir. Gürcistan ile komşuluk Azerbaycan'a Türkiye'ye ve Karadeniz üzerinden AB ülkelerine daha geniş erişim sağlar. Azerbaycan'ın Hazar pozisyonu, Orta ve Güneybatı Asya ülkeleri ile bağlarını geliştirmesine izin verir. Gürcistan, Karadeniz'deki konumu sebebiyle, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve Türkiye'ye komşu olması dolayısıyla fark edilir derecede büyük bir transit potansiyeline sahiptir. Hazar hidrokarbonlarının Türkiye ve AB'ye ve Rus gazının Ermenistan'a geçişi kendi topraklarından gerçekleştirilir. Gürcistan, Güney Kafkasya'da taşımacılık hizmetleri ticaretinde istikrarlı tek ülkedir. Ermenistan'ın transit potansiyelinin gelişimi, bölgesel etno-politik çatışmalar ve denize kıyısı olmaması sebebiyle kısıtlanmaktadır. SSCB'nin çöküşüyle birlikte bölgesel demiryolu ağı da yıkıldı. Başta Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere Sovyet sonrası ülkelerin demiryolu işçileri, ekonomik gerçeklere uyum sağlama, kendi tarife politikalarını geliştirme ve yeni bir pazarlama politikası uygulama ihtiyacıyla karşı karşıya kaldılar. Bölgesel askeri-politik çekişmeler ve çatışmalar, Güney Kafkasya ülkelerinin demiryollarının işleyişi üzerinde son derece olumsuz bir etkiye sahiptir.

Güney Kafkasya'da demiryollarının işleyişi üzerindeki sorunlar şu şekilde sıralanabilir;

- a) Dağlık Karabağ'daki çatışma: Erivan-Culfa-Meghri-Minjivan-Bakü'de tren trafiğinin sona ermesi,
- b) Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin sonradan ülkeler arası sınırın kapanmasıyla donması: Bakü-Tiflis-Gümrü-Kars kesiminde tren trafiğinin durması.
- c) Gürcistan-Abhazya çatışması: Soçi-Sohum-Tiflis-Erivan kesiminde tren trafiğinin durması.
- d) Gürcistan ve Güney Osetya arasındaki çatışma: Gori-Tskhinvali kesiminde tren trafiğinin sona ermesi.

Güney Kafkasya'da yeni ulaşım ağlarının inşası hem bölgesel hem de küresel formatlarda yeni ortaklık ölçeğinden kaynaklanmaktadır. Bölgenin transit potansiyelinin geliştirilmesi, yeni ulaşım altyapısının modernizasyonu ve inşası ile mümkündür. 2009 yılında İran, Reşt ve Kazvin arasındaki demiryolunun bir bölümünün yapımına başladı. Haziran 2013 itibarıyla demiryolu inşaatı %81 oranında tamamlanmıştır. Astara (Azerbaycan) -Astara (İran)-Reşt-Kazvin demiryolu inşaatı projesinin uygulanması, Basra Körfezi ülkeleri, Hint Okyanusu ve Güneydoğu Asya'dan Rusya, İskandinavya'ya bölgesel transit trafiğin geliştirilmesi için yeni koşullar yaratacaktır. Reşt-Kazvin demiryolunun açılmasıyla yılda 10 milyon tona kadar çeşitli yük ve 3 milyon yolcu taşınması mümkündür. Kuzey-Güney ITC'ye katılım Ermenistan için son derece önemlidir. Rusya, Gürcistan ve İran'ı Ermenistan üzerinden birbirine bağlayan bu koridor sayesinde ülke, ekonomik kalkınmanın transit risklerini azaltabilecek ve bu da BTK projesinin hayata geçirilmesi durumunda önemli hale gelecektir. İran-Ermenistan demiryolunun inşası, Ermeni tarafının enerji kaynaklarını ve diğer malları taşımak için alternatif bir yol kullanmasına ve dış dünyaya erişim sağlamasına olanak tanıyacaktır. Ermenistan ile sınırı açık olan Gürcistan, Ermenistan'ın dış ticaretinde %2,4'ü geçmez ve ülkenin ticaret ortakları arasında 12. sırada yer almaktadır. Ermenistan-Türkiye sınırının açılması, Türkiye üzerinden kargo taşımacılığının uygulanması Gürcistan topraklarına göre çok daha hızlı ve daha kısa olacağından, Avrupa ülkeleri arasındaki ticaretin daha yoğun bir şekilde büyümesine yol açacaktır.

Demiryolu girişimi, Rusya ile siyasi ve ekonomik ilişkileri yeniden kurmayı amaçlayan daha geniş bir Gürcistan dış politikasının parçasıdır. Gürcistan, Rusya'nın bölgedeki çıkarlarını hesaba katmaya hazır görünmektedir. Demiryolu bağlantısının yeniden açılması hem Moskova'nın hem de Erivan'ın çıkarıdır. Günümüzde Rusya'nın Ermenistan ile ulaşımı, Larsi kontrol noktasından geçen Gürcistan Askeri Yolu üzerinden gerçekleşmektedir. Abhazya demiryolu ile Rusya, Ermenistan ve İran ile bağlantısını yeniden sağlayacaktır. Genel olarak, demiryolu bağlantısı Rusya'nın Güney Kafkasya'daki ekonomik faaliyetlerini artıracaktır. Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan sınırlarının kapalı olduğu ve Abhazya'nın Ermenistan ve Rusya'yı (ve Batı pazarlarını) demiryoluyla birbirine bağlamanın tek yolunu sunduğu göz önüne alındığında,

bu Gürcü girişimi açıkça Ermenistan'ın ulaşım ağını iyileştirecek ve ticaretin maliyetini önemli ölçüde azaltacaktır. Nahçıvan demiryolunun 230 kilometre uzatılarak Türkiye'nin Iğdır kentine ulaştırılması, Türkiye ile Azerbaycan arasında doğrudan ulaşım ve ticaret açısından bir fırsat oluşturacaktır. Yeni Nahçıvan- Iğdır-Kars kara ve demiryolu İran, Afganistan ve Pakistan'a uzanan demiryolu hattına bağlanacaktır. Böylelikle Türkiye, Nahçıvan aracılığıyla, Hazar Denizi ve Orta Asya'daki Türk dünyasına da doğrudan erişim sağlamış olacaktır. Günümüzde Türkiye ile Azerbaycan devletlerini Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı Gürcistan toprakları üzerinden geçerek birbirine bağlamıştır. Gürcistan'ın Bakü-Tiflis-Kars yolunu Nahçıvan koridoruna alternatif olarak geliştirmeye dair zayıf umutları karşılık bulmamıştır. Bakü ve Ankara ile karayolundan malların Türkiye'ye taşınması konusunda bir anlaşma imzalayan Moskova, hemen Türk topraklarında Gürcistan'ın yerine ek bir istasyon inşa etmeyi teklif etmiştir. Zengezur Koridoru; Orta Asya, Hazar Bölgesi, Azerbaycan ve Ermenistan'ı Türkiye'ye bağlayan sosyo-ekonomik, jeopolitik ve geo-stratejik özelliklere sahiptir. Bu yüzden de koridor, Rusya, Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan arasındaki demiryolu ağını genişletecek ve bölgesel ticarete olumlu yansımacaktır. Bu koridor planlandığı gibi oluşturulursa, Ermenistan ile İran arasında karayla çevrili bir Azerbaycan dış bölgesi yaratılacak ve Türkiye ile dar bir sınır bağlantısı sağlayacaktır. Koridor; Rusya, Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan ve İran arasındaki demiryolu ağını genişletme fırsatı sunarken; aynı zamanda Asya-Pasifik'ten Türkiye'ye çok sayıda ticaret yolu açarak Orta Asya, Hazar Bölgesi, Azerbaycan ve Ermenistan'ı da birbirine bağlayacaktır.

Kaynaklar

- Çablin, A. (2021). *Rossiyski Sivets po Mejdunarodniy Delam. Kak povliyaet «Nakhichevanskiy koridor» na strany Yuzhnogo Kavkaza*. <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/postsoviet/kak-povliyaet-nakhichevanskiy-koridor-na-strany-yuzhnogo-kavkaza/>. Erişim Tarihi: 25.09.2021.
- Davtyan, V. (2017). Transportno-Logisticheskaya Situatsiya Na Yuzhnom Kavkaze: Zheleznodorozhnyye Voyny. *Mirovaya Ekonomika İ Mezhdunarodnyye Otnosheniya*, Cilt: 61, № 7, 93-100.
- Ekici, Y. (2017). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu. *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2, No:1, 62-77.
- Eyubova, E. S. (2012). Transportnyye Uzly v Sisteme Rasseleniya Azerbaydzhana. *AMIT*, 3(20), 1-11.
- Gasparyan, D. (2009). *Yuzhnyy Kavkaz Kak Perekrstok Mezhdunarodnykh Interesov*. 61-67.
- Gondauri, D. and Moistsrapishvili, M. (2019). Statistical and Financial Analysis of Georgian Railway's Main Performance Indicators in 2006-2019. *International Business Research*, 12 (10), 64-74.
- Grigoryan, V.V., Abramyan, V.G. (2010). *Perspektivy Razvitiya Zheleznodorozhnogo Transporta Respubliki Armeniya*. 75-79.
- Güngör, G. (2021). Kafkasya'da Ulaşım Projeleri. *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, Analiz No: 2021/20. <https://avim.org.tr/tr/Analiz/Kafkasya-Da-Ulasm-Projeleri>, Erişim Tarihi:26.09.2021.
- Hayastani Transportayin Herrankarnery Transporti Volorti Glkhavor Plan. (2011). Asian Development Bank Published.
- İsmailova, A. M. (2013). Znachenie Zheleznodorozhnogo Transporta v Razvitii Ekonomiki Yuzhnogo Kavkaza na Rubezhe Vekov (Xix-Nachalo Xx V.). *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, 18(309), 27-30.
- İvanov, S. M. (2019). Yuzhnyy Kavkaz v Regionalnoy Geopolitike. *Diplomaticheskaya Sluzhba*, 2(83), 41-52.
- Kavkaz İ Srednyaya Aziya. (2015). *Uchebnyy Kurs Dlya Sotsialnykh Rabotnikov Chast 1 Obshchiye Polozheniya O Geografii, Kulture i Religii Migrantov iz Sredney Azii i Kavkaza*. Mezhdunarodnaya Organizatsiya Truda, 2 Pervoye İzdaniye.
- Kazımlı, E. (2018). Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. *TASAM*. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51267/azerbaycanin_jeopolitik_konumu_ve_karabag_sorunu, Erişim Tarihi: 26.09.2021.
- Kazymbeyli, İ. F. (2019). Ekonomika Erivanskoy Oblasti i Rol Razvitiya Transportnoy Sistemy v Yeye Transformatsii v Seredine XIX Nachale XX Veka. *Nauchnyy Dialog*, № 9, 323-335.
- Kerimov, B. A. ve Kerimov, D. A. (2014). Tendentsii i Perspektivy Razvitiya İnfrastruktury Transporta Respubliki Azerbaydzhan. *Obshchestvo s ogranichennoy otvetstvennostyu Tsentr razvitiya nauchnogo sotrudnichestva*, N:4, 88-93.
- Livejournal, (2015). *Abkhazskaya Zheleznaya Doroga*. <https://ru-railway.livejournal.com/2705121.html>, Erişim Tarihi: 26.09.2021.

- Logisticheskoye Protsessy i Morskiye Magistrali II, Armeniya, (2013). *Proyekt Finansiruyetsya Yevropeyskim Soyuzom*. http://www.traceca-org.org/fileadmin/fm-dam/TAREP/65ta/Master_Plan/Master_Plan_Main_Document_ru.pdf. Erişim Tarihi: 29.11.2021.
- Mapsland-Abkhazia. (2021). <https://www.mapsland.com/asia/abkhazia/small-map-of-abkhazia-with-roads-railroads-cities-and-airports>. Erişim Tarihi: 26.11.2021.
- Mapsland-Armenia. (2021). <https://www.mapsland.com/search?keyword=armenia>, Erişim Tarihi: 26.11.2021.
- Mapsland-Azerbaijan. (2021). <https://www.mapsland.com/asia/azerbaijan>, Erişim Tarihi: 26.11.2021.
- Mapsland-Georgia. (2021). <https://www.mapsland.com/search?keyword=georgia>, Erişim Tarihi: 26.11.2021.
- Mirimanova, N. (2013). *Vosstanovleniye Zheleznykh Dorog Na Yuzhnom Kavkaze: Otsenka Potentsialnogo Ekonomicheskogo Effekta Zheleznaya Doroga Sochi-Sukhumi-Tbilisi-Yerevan*. International Alert.
- Özpay, A. G. (2018). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Türkiye Açısından Jeopolitik Önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:37, 103-111.
- Raskrytiye Potentsiala Zheleznykh Dorog Strategiya Razvitiya Zheleznodorozhnogo Transporta Tsares 2017-2030 Gody. (2017). *Aziatskiy bank razvitiya*, Filipinakh.
- Regnum. İnformatsiyonyo Agentsvo. (2021). <https://regnum.ru/pictures/2676232/2.html>. Erişim Tarihi: 26.11.2021.
- Sidamonidze, D. (2018). Sakartvelos Rkinigza, Rogorts Samkhret Kavkasiuri Satransporto Derepnis Natsili. *Journal Of Young Researchers*, No:7, 21-35.
- The Geopolitics of Railways in South Caucasus. (2021). <https://caucasuswatch.de/news/3686.html>, Erişim tarihi: 25.09.2021.
- Trainpix, Jeleznodorojnaya Fotogaleriya. (2019). <https://trainpix.org/photo/294022/> Erişim Tarihi: 26.09.2021.
- Vardomskiy, L., Pylin, A. and Sokolova, T. (2014). *The South Caucasus countries: Features of development and regional cooperation*. (Research report)/Under the common redaction of L. Vardomskiy. Moscow, RAS İnstitute of Economy.
- Vestnik Kafkaza. (2021). *Kak Menyayetsya Transportnaya Geopolitika na Yuzhnom Kavkaze*. <https://vestikavkaza.ru/analytics/kak-menaetsa-transportnaa-geopolitika-na-uznom-kavkaze.html>. Erişim tarihi: 25.09.2021.
- Yapıcı, U. (2015). Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası (1989-1993): Batı'nın Belirleyiciliği. *Alternatif Politika* Cilt:7, Sayı:3. 425-456.
- Yegiazaryan, A. (2014). Armeniya: Osnovy Tranzita Dlya Strany, Ne İmeyushchey Vykhoda k Moryu. *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, Tom:17, Vypusk:4. 88-103.
- Zengazur Koridoru: Hangi ülke faydalanacak (2021). <https://sesqazeti.az/news/politics/858470>. Erişim tarihi: 25.09.2021.
- Zheleznyye Dorogi Vazhnyy Faktor Mira Na Yuzhnom Kavkaze. (2021). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengezur-koridoru-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-yeni-baglanti-saglayacak/2259193>, Erişim Tarihi: 26.09.2021.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**TÜRK KÜLTÜRÜNDE KOLEKTİF YARATICILIĞIN BAĞLAM TEMELLİ
ESTETİK YANSIMALARI: MALATYA YÖRESİ DİYALOGLU TÜRKÜLERİ**

*Context-Based Aesthetic Reflections of Collective Creativity in Turkish Culture: Dialogue Folk
Songs of the Malatya Region*

Begüm KURT¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
begumkurt@windowslive.com, orcid.org/0000-0002-4509-5125

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.03.2021
Kabul/Accepted:
15.11.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.901747

Anahtar Kelimeler

Sözlü kültür, iletişim,
diyaloğlu türkü, analiz,
Malatya.

Keywords

Oral culture,
communication, folk song
with dialogue, analysis,
Malatya.

ÖZ

Karşılıklı şiir söyleme Türk sözlü kültüründe kadim bir geleneğin süreklilik göstermiş ifade biçimlerindedir. Farklı kültürlerde, benzer tarzda üretimlerde; irticali/irticali olmayan biçimlerde, amatör/profesyonel yaratıcılarca değişik icra ortamlarında şair, çoban, sevgili, anne-kız, gelin-kayınvalide gibi iş-ilişki temsili sunan kişilerin veya genellikle soyut kavramlara vurgu yapan iki maddi unsurun söyleşilerinde görülen örnekler, diyaloğlu şiirlerin, dünya kültürünün müşterek formlarından biri olduğunu göstermektedir. İfade formu ve söylem stili olarak kabul edilebilecek kullanımlar, edebi ürünleri oluşturmada önemli bir tercihtir ve yoğun bir kullanıma sahiptir. Duygu ve düşüncelerin davranışsal bir eylem alanı içinde edebi ürünlere dönüştürülerek toplum huzurunda teşhir edilmesi ve kültür, mekân, toplum, insan faktörlerinin birbirini tamamlayan unsurlar olarak tümleşik bir bakış açısıyla irdelenmesi gerekmektedir. Malatya yöresi türkü söyleme geleneği ve yöreye ait karşılıklı söylenmiş türkülerle sınırlandırılan bu çalışma, kültür-insan-coğrafya ilişkisini içermektedir. Sözlü gelenek içerisinde icraları sönükleşen karşılıklı türkülerin durum değerlendirmesini yapabilmek için yazılı kaynaklar taranmış; elde edilen türkü metinleri içerik çözümleme metoduyla söylenme sebepleri, işlevleri ve üslup özellikleri bakımından irdelenmiştir. Milli geleneğin bir parçasını sergileyen yöreye ait türküler; niceliksel bakımdan ganiliği, niteliksel açıdan çeşnileriyle nesiller boyu aktarılmış, işlevini yitirmeden var olmuştur. Türkü söyleme geleneği içerisinde ise karşılıklı, atışmalı, soru-cevaplı, diyaloğlu türkülerin dikkat çekici işlevleri ve yöreye özgü icra biçimleri olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Reciprocal poetry is one of the continuous forms of expression of an ancient tradition in Turkish oral culture. In different cultures, in similar productions; examples seen in the conversations of people who represent work-relationships such as poets, shepherds, lovers, mother-daughter, bride-mother-in-law, or two material elements that usually emphasize abstract concepts by amateur/professional creators in impromptu/non-immediate forms in different performance environments shows that it is one of the common forms of culture. Uses that can be considered as expression form and discourse style are an important choice in creating literary products and have an intense use. Emotions and thoughts should be transformed into literary products in a behavioral field of action and exhibited in the presence of society, and culture, space, society and human factors should be examined from an integrated perspective as complementary elements. This study, which is limited to the folk song tradition of the Malatya region and the folk songs sung mutually belonging to the region, includes the culture-human-geography relationship. Written sources were scanned in order to evaluate the situation of mutual folk songs whose performances faded in the oral tradition; The obtained folk song texts were examined in terms of their reasons, functions and stylistic features with the content analysis method. Local folk songs that exhibit a part of the national tradition; quantitatively in abundance, qualitatively with its flavors, it has been passed on through generations and has existed without losing its function. In the tradition of singing Turkish, it has been determined that mutual, bickering, question-answer, and dialogic folk songs have remarkable functions and local performance styles.

Atf/Citation: Kurt, B. (2022). Türk Kültüründe Kolektif Yaratıcılığın Bağlam Temelli Estetik Yansımaları: Malatya Yöresi Diyaloğlu Türküleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(55-67).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Begüm KURT, begumkurt@windowslive.com

1. Giriş

Diyaloglu şiir anlatım sırasını takip ederek yanıt biçiminde bir söz söylemek ya da icranın yapılışında sözün tekrarıyla söyleşmek anlamındadır. Türk sözlü geleneğinde karşılıklı deyiş; dini törenlerde ilahilerde, âşıklık geleneğinde atışmalarda, destanlarda, halk hikâyelerinde ya da masal formellerinde masal varlıklarının konuşmalarında, iş etkinlikleri, bayramlar, tören ve şenliklerle, çeşitli toplantılarda icra edilen türküler ve manilerde ayrı biçimlerde, içeriklerde ve amaçlarla meydana getirilmiştir. Bu kültüre özgü ürünler içinde işlevselliği türkülerle belirginleşmektedir. Türkülerin bu biçimde üretilenlerine atma türkü, atışma türkü, çatma türkü, kesme türkü, karşılıklı türkü, demeli-çevirmeli türkü, deyişme, karşıberi, seyir, vaybeni) gibi isimler verilmiş (Artun, 2013: 4, Elçin, 2005: 231, Kaya, 2001:3, Küçükyıldız, 2017: 58, Mirzaoğlu, 2001:103-113, Özsoy, 2004: 113) çok sayıda örneği bulunmaktadır. Adlandırmalarda görüldüğü üzere yerel kültürden izler barındıran karşılıklı türküler nitelikleri açısından da yerel olanla form kazanmıştır.

Halk şiiri, karşılıklı söyleme usulü ile ifade kuvvetini törensel bir yapıya taşır. Törensel yaratıda diyalog; mani, ağıt, türkü gibi türlerde; tasavvuf edebiyatı temsilcilerince ortaya konan ürünlerde ve âşik edebiyatında bir düzene bağlı gerçekleştirilen deyişlerde başka biçimlerde görülebilir. Böylece geleneksel üretimlerle, icra ortamının doğal seyri içinde yürütülen şiir, bağlamın izlerini ihtiva etme kabiliyeti kazanır. Yaratıcılarına özneliğini, toplumsal ve sosyal çevreye uygun bir biçimde ifade etme olanağı sağlar. Duygusal ve davranışsal bir yapı özelliği taşıyan bu ifade refleksi, halka ait edebi ürünlerin toplumsal boyutlarıyla birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılar. Ortaklaşa ortaya konmuş estetik anlatımın aracılığıyla bir davranışın gerçekleştirilmesi edebi ürünlerin nitelik-işlev değerlerini bünyesinde saklı tutmaktadır. Bu bakımdan diyalog usullü anlatımın pek çok türü ve bağlamıyla uyumlu önemli işlevleri vardır. Folklorun işlevleri düşünüldüğünde diyaloglu şiirlerin nitelikleriyle etkin bir anlatım aracı olduğu anlaşılmaktadır.

Türküler söylenmelerinin ihtiyaç hatta zorunluluk halini aldığı icra ortamlarında birlikte-karşılıklı söyleme usulüyle insan-toplum-kültür ilişkisini yansıtır. Türkülerin oluşturduğu gelenek; söylenme adabı, taşıdığı inançlar, sosyal ve toplumsal normlar, duygu ve düşünce dünyası ile manevi aktarım; mutfak, giyim-kuşam, oyun kültürü ve odağında özdeksel ürünlerin yer aldığı tutum ve törenleri, müzikal icraları ile maddi aktarım elde eder. Dolayısıyla Malatya yöresi halk kültürünün tanınması ve tanıtılmasında türküler önemli bir araçtır. Karşılıklı türküler, kalıplaşmış icralar olarak sözlü kültürün bağlam esasında kolektif üretkenlik ve halk sanatını yansıtan biçimleriyle öne çıkmaktadır. Sözün mukabellen yürütülmesi, duyguların karşılık durumlarını ve söz üzerindeki belirleyiciliklerini sergileyen bir ifade tepkisidir.

Bu bağlamda sözün karşılıklı(ymış gibi) düzenlenmesi temel yaratım ve nakil alanları olan sözlü ortamda icra edilmesi sosyal ve toplumsal anlam yüklü bir usavurma dönüşerek sosyal şiir hüviyeti kazandırmaktadır. Dolayısıyla diyalog tarzı anlatım geleneksel bir ifade yöntemi ve geleneğin yansıma bulduğu dışavurum aracı olur. Bu belirleyicilikle oluşan deyişlerin sosyal alanda icracının varlık gücünü ve yaratıcılığını temsil ederek eğlenme, eğlendirme, tanıtma, bilgi-öğüt verme, ikna-ikaz etme, cesaret gösterme, üstünlük bildirme, eleştirme-övme gibi söylenme amaçlarını yerine getirdiği görülmektedir. İracının niyetiyle döşenen sözler, bir başka icracı tarafından değerlendirilmiş ve söz uğradığı etkileşimle karşılık bulmuştur. Böylece anlam yoğunluğu, ifade mahareti ve halk estetiğini aksettiren sosyal şiir görevini yerine getirmiş olur.

Araştırma alanı olan Malatya yöresi, türküler bakımından devingen ve varlıklı bir görüntü arz etmektedir. Köklü bir tarihi geçmişin zemininde, coğrafi açıdan kavşak noktası bir konumda yaratılmış, dolayısıyla Türkiye sahası türkü söyleme geleneğinin diğer önemli öğeleriyle geniş bir çevre etkileşiminde bulunmuş, bununla birlikte özgünlüğünü korumuştur. Bununla birlikte yöreye ait karşılıklı türkü söyleme geleneği üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Söz konusu eksikliğin tespitinden yola çıkılarak sürekliliği azalan ve zayıflamaya başlayan bu geleneğin durum değerlendirilmesinin yapıldığı bu çalışma doküman analizine dayanmaktadır. Uzak ve yakın geçmişin seyri ışığında, öncelikle Türk edebiyatında karşılıklı söyleyiş ve ardından Türk dünyası türkü söyleme geleneğinde karşılıklı söyleyiş biçimi tümleşik bir incelemeyle değerlendirilmiştir. Netice olarak örnekleri azalmakla birlikte törensel yürütümlerle iletişim işlevinin temelinde, geleneğin sağladığı güven alanında, dolaylı/dolaysız; endişe, korku, üzüntü, acı, aşk, mutluluk, heyecan, kıskançlık, düşmanlık gibi duyguları dile getirmek, mesaj vermek, haberleşmek, soru sormak vb. amaçlarla söylendikleri tanık türkü metinleri aracılığıyla tespit edilmiştir.

2. Türk Kültüründe Kolektif Yaratıcılığın Bağlam Temelli Estetik Yansımaları: Malatya Yöresi Diyaloglu Türküleri

2.1. Türk Edebi Geleneğinde Bir İfade Biçimi Olarak Karşılıklı Şiir Söyleme

Türk folklorunda atışma kavramıyla ifade edilen söyleşmeler; “pek çok halkın etnik ulusal geleneklerinde tarihin belli dönemlerinde ortaya çıkan irticalen söyleme sanatı olarak Arap folklorunda *mukallat*, Keltlerde *feel*, İskandinav halklarında *skaldi*, Ruslarda *çastuşka*” gibi (Kerimov 2019: 137) türlerle karşılanmaktadır. Usul ve icra benzerliği bir yana, icracılar bakımından da benzer tipte yaratıcıların varlığı dikkat çekicidir. Türk şiir geleneğinde atışma türünün profesyonel örneklerini ortaya koyan *bakşı*, *akın*, *ırçı*, *ıjrav*, *ıjrşı*, *hayçı*, *kayçı*, *toolçu*, *comokçu*, *gapızderi* gibi isimlerle anılan aşıklarca; “Ruslarda *skomoroh*, Fransızlarda *troubadour*, Keltlerde *filler*, İskandinavlarda *skald*, Almanlarda *meysterzinger*, Yunanlarda *aed*, Almanlarda *minnesang*, Ermenilerde *gosan* ya da *aşug*” (Arvas, 2009: 45) isimli sanatkârlarca gerçekleştirilmiştir. Batı edebiyatlarında sıkça rastlanan bu söyleme biçiminin; “Latin yazınında *Altercatio*, *Conflictus*, *Disputatio*; İtalyan yazınında *Contrasto*; Fransız yazınında *Tenson*, *Jeu parti*, *Debat*, *Partimen*; Alman yazınında *Streitgedicht* ve *Streitgespräch* isimleriyle anılan *az çok değişikliklerle yaratılmış biçimleri*” (Tezcan, 1981: 49) bulunmaktadır. Dursun Yıldırım’ın dikkati çektiği ve yalnızca Türk sözlü şiir geleneğinde değil, bu ifade biçimine sahip bütün milletler için sözlü gelenek şiir sanatının şartı olarak belirlediği dört ana öğe; söz, yaratıcı, müzik, dinleyici ve çevre (Yıldırım, 1998: 180) dâhilinde karşılıklı bir şiir söyleme usulüne sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla “*şiir aracılığıyla yapılan laf atma, nükte, yergi vb. sataşmalara verilen karşılığın da şiirle olması sosyal ve kültürel hayatta edebiyatın önemini gösterir*” (Aydın, 2014: 213) nitelikte bir sözel eylemdir.

Tarih ve kültürün maliki ve kalıtıcısı olan toplumlardan biri olarak Türkler, dünya kültür ve edebiyat tarihinde önemli bir yere sahiptir. Sahip olduğu esaslı kültür zenginliğinin özel bir parçasını sözlü ürünler ve bu ürünler etrafında gelişen gelenek teşkil etmektedir. Sözlü geleneğe şiir formunda pek çok anlatım aracı bulunmaktadır. Tarih akışı içinde süreklilik ve direnç gösteren şiir geleneği, çeşitli ihtiyaçlara dayanak olarak bireyi ve bütün bir toplumu ifade işlevsel ürünler yaratmıştır. Millî mahiyetteki farklı form, yaratım ve icra düzlemlerinde oluşturulmuş verimler içinde diyalog tarzı ürünlerin geçmişini erken dönemlere kadar götürmek mümkündür. Karşılıklı şiir söyleme geleneğine dair yazılı ürünlerle takip edebildiğimiz en eski bilgiler Hun dönemine ait icraları nakleden Çin yıllıklarıdır: *M. Ö. I. binlerde bir Türk sözlü şiir sanatı geleneğinin mevcut olduğunu gösteren Çin kaynakları, Hunların at üstünde savaşa giderken birbirleriyle karşılıklı türküler söylediklerinden söz etmektedir* (Yıldırım, 1998: 182; Köprülü, 1999: 50-130).

Çin kaynakları dışında İslamiyet’in kabulünden sonra ortaya konan geçiş dönemi eserlerinde bu usulün örneklerini görmek mümkündür. “Karahanlı ve İslami devir Türk edebiyatının ilk büyük eseri olan, mükâleme (karşılıklı konuşma) üslubu dolayısıyla Türk edebiyatının ilk tiyatro eseri olma özelliğini üzerinde taşıyan” (Sev 2019: 1) Kutadgu Bilig, bu usulü içermektedir. Adalet, akıl, kut, irfan temsili Kün Togdı, Ögdülmiş, Ay Toldı, Ogurmuş isimli kişilerin karşılıklı konuşmalarına dayanan manzum nitelikteki Kutadgu Bilig, İslamiyet öncesi dönemden taşınan ve İslamiyet’in kabulüyle yaşanan yeni kültürel düzende Türk edebiyatının bütün sahalarında görülen söyleşme usulünün devamlılığını sergilemektedir. Diğer bir eser Divan-ı Lügati’t Türk’tür. Eserde gördüğümüz kış-yaz tartışması Türk şiir geleneği içinde, karşılıklı şiir söylemenin çok eskilere dayandığını gösteren (Tekin, 1998: 104-105; Elçin, 2005: 234-236; Kaya, 1999: 172) somut bir metindir. Metinde “kış ile yaz karşı karşıya gelerek ve bütün kendilerine ait özellikleri ortaya koyarak atışmaktadırlar” (Korkmaz, 2020: 101). Ziya Gökalp, Eskimolardaki uzun bir ipin ucunu tutarak kendine doğru çeken ve galip gelen tarafa göre yazın ya da kışın avların çok olacağına dair bir düşünce ve pratiğin varlığından bahsederek atışmaya ait beyitlerin yaz erleri ile kış erleri tarafından karşılıklı okunduğu ihtimalini dile getirmiş, buna dayanak olarak Türklerde sağ kolun yaza, sol kolun kışa bağlı olduğunu, Oğuz boyları içinde Yazır boyunun var olduğunu ve yaz eri tamlamasının bir bitişiği olduğunu ifade etmiştir (Gökalp, 2016: 140). Aşağıdaki bölümde kışın yaza seslenişi ile yazın kışa cevabı verilmiştir:

qış yâyguru sawlayür	Kış, yaza seslenir
er at menin tavrıyür	Adamlar ve atlar bende dayanıklılaştır
iğler yem e sewreyür	Hastalıklar (kışın) azalır
et yen taqı bekrişür	İnsanların bedenleri ve etleri (kışın) sağlamlıştır

sende qaçar sondılâç	Şakrakkuşu senden qaçar
mende tınar qarğılâç	Kırlangıç vb. kuşlar bende huzur bulur
tatlıg öter sanduvâç	Bülbül tatlı ezgilerle öter
erkek tşi uçruşür	Erkek ile dişi (yazın) çiftleşir

(Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 423-467; Erdi ve Yurtsever, 2005: 467-543).

İslamiyet sonrası Türk edebiyatının iki büyük şubesinden biri olan klasik edebiyat dairesinde ve halk edebiyatının anonim-âşık-dini tarzı edebi ürünlerinde diyalog biçiminde, çeşitli isimlerle karşılanan ürünler bulunmaktadır. Klasik Türk şiir geleneğinde bunlardan *müşaare* şiirlere, bir başka deyişle Türk halk şiirindeki dedim dedi biçimine benzer, söyleşmelere *müraca* ismi verilmiştir. Dilek Batislam, Klasik Türk edebiyatında dedim dedi biçimine ek olarak soru-cevap ve diyalog biçimli teşekkülleri bulunduğunu belirttiği müracaaların halk şiiri örneklerindeki gibi kalıplaşmış belirli anlatım şekillerinin dışında çeşitli ve farklı kullanımlarından ve bu tür anlatım özelliklerinin görüldüğü münazara, *mülatafa* ve *hasb-i hal* adı verilen değişik türlerden bahsetmektedir (Batislam, 2000: 150). Bununla birlikte karşılıklı konuşma usulüyle yazılmış şiirlerin/münazaraların esas kaynağı olarak Türk sözlü geleneğini işaret eden çalışmalar mevcuttur.

Fatih Köksal, Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't Türk adlı eserinde bulunan şiir parçalarından hareket eden Fuad Köprülü ve Orhan Şaik Gökyay'ın görüşlerini naklederek konuya şöyle dikkati çeker: "Köprülü Arap ve İran edebiyatlarındaki manzum münazara tarzının Türk halk edebiyatının tesiriyle doğduğunu, aslen Türk olan ilk İran şairleri vasıtasıyla İran edebiyatına ve ardından Arapça yazan Horasan şairleri kanalıyla Arap edebiyatına intikal ettiğini ileri sürerken, Orhan Şaik Gökyay da Arap edebiyatında münazarayı ilk kullanan şair Abbas b. Ahnef'in Horasanlı olmasının bunu teyit eden bir husus gibi görülebileceğine işaret eder" (Köksal, 2006: 580; Çapraz, 2018: 29-31). Klasik Türk şiirinin önde gelen temsilcilerinden biri olan Ahmedî'nin *Sazlar Münazarası* ile Yusuf Emiri'nin *Beng ü Çağır*'ı, Yakını'nın *Ok ve Yay*'ı, Şeyyad Hamza'nın *Dâstân-ı Sultân Mahmud*'u, Lamiî'nin *Münâzara-i Bahâr u Şitâ*'sı, Necati'nin *Münâzara-i Gül ü Hüsrev*'i, Fuzulî'nin *Beng ü Bade*'si, Sümbülzâde Vehbî'nin *Şevk-engîz*'i, Mehmed Bahaeddin'in *Münâzara-ı Seyf ü Kalem*'i bu ifade biçimini içeren örneklerden bazılarıdır. Bunlardan maddi müzikal kültüre dair veriler içermesi bakımından ayrı değere sahip olan Ahmedî'nin *Sazlar Münazarası* dikkat çekici bir örnektir: *Nesir tarzında kısa bir mukaddime dışında 130 beyitlik mesnevi olan eser; tambur, ud, çeng, kopuz, yatugaan, rûbab, gıçek ve kingire gibi telli sazların meyhanede atışmalarını, birbirlerine üstünlük gütmelerini ve meyhanecinin ikazı üzerine tartışmaktan vazgeçip gerçeği anlamalarını anlatmaktadır* (Eraslan, 1993: 171). Şeyyad Hamza'nın *Dâstân-ı Sultân Mahmud* isimli eseri ise "Gazneli Devletinin en meşhur hükümdarı Gazneli Mahmud ile bir derviş arasında geçen karşılıklı konuşmayı konu edinmektedir. Yani madde ile manayı karşılaştırarak, nefesine hükmetmesini bilen dervişin varlık ve ihtişam içinde olan sultandan üstün olduğunu vurgulamıştır (Yıldız, 2007: 129-130).

Bu ve aynı nitelikteki diğer çalışmalardan anlaşıldığı üzere karşılıklı konuşma usulü, klasik Türk edebiyatında beğeni görmüş, bir yazım tekniği olarak sanatçıların sıklıkla kullandıkları bir ifade biçimi olmuştur. Ancak en eski örneklerinin yazılı kaynaklar da temel alındığında esas üretim ve icra yerinin sözlü kültür olduğu ve dolayısıyla halk şiirinde yaygınlık gösterdiğini söylemek mümkündür. Türk halk şiir türlerinin anonim ya da ferdi birçok ürününde söz konusu söyleyiş üslubu âdeta sözel geleneğin ortak bir söz dizme tavrı olarak görünmektedir. Çünkü *sözlü edebiyat sadece okunan-söylenen bir metin-ezgi-oyun değildir. Anlatıcı-verici, dinleyici-alıcı ve geleneksel metinden oluşan bir bütündür. Bu bir folklor olayıdır. Sözlü edebiyat bu sacayağının sürekli al-verinden kurulan bir bütündür* (Başgöz, 1986: 181).

Halk edebiyatı ürünlerinin sağladığı söz-insan-olay/eylem ilişkisi pek çok açıdan değerlidir. Bu esaslar arasındaki bağın sosyal, psikolojik, estetik tarafları vardır. Topluca yaratılıp topluluğa sunulan sözel malzeme, farklı içerik ve yerine getiriş biçimleri ile sosyal, psikolojik ve estetik istikametini belirler. Bu üç ayrı unsur icra ortamlarında, oluşturdukları ürünlerle sergileyen Türk sözlü geleneğinin üretim alanlarından âşık edebiyatında diyalog oldukça önemlidir. İki âşık/varlık/kavram arasında kurgulanabilen veya dedim-dedi gibi klişe bir başlangıç ifadesiyle sabitlenen kurallı yapı, eğlenceli, kıvrak, dış ve iç özellikleriyle etkileyici bir yapıdır. Âşık edebiyatında bu söyleyişe yönelik ürünler genellikle iki zıt kavramın konuşturulması esasına dayanır: *Demeli, demeli deyiş ya da demeli destan, söyletme, deyiştirme adı verilen şiirler; bir âşığın ruh ile gönül, kış ile yaz, dağ ile ova, kız ile gelin, ay ile güneş, evli ile bekâr, gelin-kaynana, yer ile gök, karınca ile arı, tilki ile kurt gibi iki varlığı sırayla birer dörtlülükte konuşturduğu şiirlerdir* (Albayrak, 2004: 118; Kaya, 2010: 668).

Bu şiirlerde karşılıklı konuşma usulünün akıcılık özelliği görülmektedir. Dedim-dedi tarzı şiirlerden farklı bir yapıya sahip bu şiirler ayrı bir kategoriye teşkil etmektedir. Diğer yaygın biçim ise bir icra ortamına bağlılık göstermekte, geleneğin düzeninde işlerlik kazanmaktadır. *Âşıkların doğaçtan, karşılıklı olarak belli bir kural çerçevesinde söyleşmelerine yaygın olarak atışma, âşık karşılaşmaları, deyişme, karşıberi, kovalama adları verdikleri, eskiden muaşere/münazara ya da tekellüm adları ile anılan sistemli deyişler* (Yeşil, 2012: 92) âşıklıkta iletişimi sağlayan unsurların başında diyalogun geldiğini göstermektedir. Bu söyleyişe dair hazinenin büyük ve gösterişli olmasını sağlayan âşıkların *aytışma* geleneğinin ifadesi olarak sözlü yarışın cesaret, yetenek ve bilginin belirli dizgeler eşliğinde, konuşma havasında ancak geleneğin tertibi ve manevi tahakkümüyle gerçekleştirildikleri fasıllarda üretilmiş atışmalar dışında; muamma, halk hikâyesi, destan gibi türlerinde karşılıklı konuşma usulünün yer aldığı görülmektedir. Bu usulün yanı sıra *dedim dedi* kalıp

ifadesinin çekimleriyle oluşturulmuş ifadelerin dizelerin başında, sonunda, çaprazlanarak birbirini takiben ya da tek dizede bir arada olduğu farklı kurulumlarda şiirler bulunmaktadır. Şiir dilinin akıcılığını artırarak farklılıkları tek unsurun dile getirdiği şiirlerde tek sesliliğin nispeten sınırlılığına karşılık, iki unsurun kompozisyonuyla duygusal ve düşünsel vurgunun artırıldığı söylenebilir. Böyle bir etki yaratımı destanlarda da söz konusudur.

Özkul Çobanoğlu'na göre; *mübalâğa, benzetme, tezat, mukayese gibi edebi sanatlarla süslenmiş Türk destanlarının kendine özgü üslup özellikleri arasında ses taklitlerine dayalı kelimeleri sıkça tekrar etmek, karşılıklı diyaloglara yer vermek ve böylece anlatımda tekdüzeliği kırmak* (Çobanoğlu, 2003: 90-97) bulunmaktadır. Çora Batır Destanı ile Manas Destanı'nda savaşan kişilerin karşılıklı atışmalarının (Tural 1995: 240-257) olduğu bölümlerde bu üslup özelliğini görmek mümkündür. Benzer şekilde halk hikâyelerinde kahramanların konuşmaları karşılıklı şiir söylemek biçiminde verilmektedir. Kahramanlar birbirlerine olan sevgilerini, acılarını, ıstıraplarını hep şiirle ifade ederler. Bazı durumlarda ikinci derecede yer alan anne, baba, kız kardeş, arkadaş vb. kahramanlar da şiir söyler (Alptekin, 2011: 24). Bu usul; "Dede Korkut'tan itibaren hemen hemen bütün halk hikâyelerimizde görülen ortak bir motif kompleksidir. Enno Litman gibi bazı halk edebiyatı araştırmacıları, bu türün Arap halk hikâyelerinde de mevcut olduğunu, ancak Türk halk hikâyelerinde olduğu kadar önemli bir unsur teşkil etmediğini belirtir" (Aslan, 2001: 59).

Türk dili ve kültürünün başyapıtlarından Dede Korkut Hikâyelerinin üslubuna ahenk katan unsurlardan karşılıklı söyleyiş biçimi halk edebiyatının önemli yaratıcılarından kadınlar tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Behiye Köksel'e göre Dede Korkut'ta soy soylayan kadınlar, kadın ağıtçıların, âşıkların ilk örnekleri arasında değerlendirilebilir. Dirse Han'ın Hatununun oğlu Boğaç için söylediği soylamayı, Deli Dumrul'un eşinin Deli Dumrul'un can istemesine karşılık söylediği soylamayı kadın sanatkarlar tarafından söylenen ilk örnekler, kadınlar ise kadın sanatçı tipinin arketipleri arasında değerlendirilebilir (Köksel 2018: 279). Dede Korkut hikâyelerinde sadece kadınların değil, ismi geçen kişilerin büyük bir kısmının şiir söyleyeme bilme kabiliyetlerinin olduğuna dikkati çeken Ali Yakıcı ise bu kişilerin ozanlık yeteneğine sahip, babasıyla, annesiyle, eşiyle, çocuğuyla, arkadaşıyla, dostuyla, düşmanıya vd. karşılıklı diyalog içinde bulunan, kimileri kopuzuyla, manzum atışmalar yapabilen, karşısındakiyle manzum söyleyişlerle iletişim kurabilen kahramanlar olduklarını ifade eder (Yakıcı, 2007: 44).

Dede Korkut Hikâyelerinde (Ergin, 1994) karşılıklı şiir söyleyen, karşılıklı soylayan kahramanlardan biri Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek'tir. Kâfirler'in elindeki 39 yiğidi ile esir düşen Bamsı Beyrek'in akıbetini bilmeyen ve yasını tutan Kam Püre, öldüğüne ya da yaşadığına dair bilgi edinmek için bezirgânlarına görev verir. Gece gündüz, durmadan Bamsı Beyrek'i arayan bezirgânlar Bayburt Kalesi'ne ulaştıklarında kâfirlerin kutsal günlerini kutladıklarını görürler. Beyrek de kutlamada kopuz çalmaktadır. Birbirlerini gören Bamsı Beyrek ve bezirgânlar karşılıklı şiir söylerler. Bu diyalog dışında Dirse Han ile hanımının, Kazan Han ile çobanın, Bamsı Beyrek'le Banu Çiçek'in, Bamsı Beyrek'le kız kardeşinin, Kanlı Koca ve oğlu Kan Turalı'nın arasında geçen karşılıklı şiirler duygu ve düşünce aktarımı sergilemektedir:

kaytabanun mayasını yüklü kodum/ner-midür maya-mıdır anı bilsem
kara ilüm koyunını yüklü kodum/koç-mıdır koyun-mıdır anı bilsem
ala gözlü görklü halalum yüklü kodum/irkek-midür kız-mıdır anı bilsem
(Ergin, 1994: 205, Üstünova 2008: 231).

Halk edebiyatı ürünleri içerisinde bir sisteme ve tahkiyeye dayalı türler bir yana, karşılıklı icranın en çok yapıldığı türlerin başında maniler gelmektedir. Düğünlerde, eğlence amaçlı toplantılarda, birlikte yapılan iş veya göç gibi çeşitli aktivitelerde özellikle kadınlar arasında ya da kadın ve erkekler arasında karşılıklı maniler söylenmektedir. Bu tür manilerde sevgi ve ilgiyi, niyeti belli etme, eleştirme, eğlenme amacı göze çarpar. Söyleme işinin karşılıklı yapılması farklı türlerde bu biçimdeki ürünleri aktarmada bir belirteç olmuş ve kavramsal olarak benzer ifadeler geliştirmiştir.

Diğer dünya halklarında olduğu gibi Türk halkının hayatında da bilmecelerin önemli yeri ve vazifeleri vardır. Örneğin düğünlerde *bayrak çekmek* denilen âdette, kız almaya giden kafilenin ve bunları karşılayan kız tarafının bayraktarlar olur. Bayraktarlar çok iyi bilmece bilen insanlardan seçilir. İki taraf bir araya gelince birbirlerine karşılıklı bilmece sorarlar ve sınava tabi tutarlar. Bilmeceleri çözemeyen bayrağını teslim edip karşı tarafın isteklerini yapmakla cezalandırılır (Başgöz, 1986: 248-249). Dedim dedi biçimindeki söyleşme usulüyle kurgulanmış bilmecelere olarak şu metin örnek verilebilir: "Dedim: Dilber! Dedi: Lebbey. Dedim: S ps.. Dedi: Ts ts. Dedim: Nice? Dedi: Gece (Cevap: Güveyi)" (Kaya, 2008: 57). İlaveten anonim halk edebiyatı ürünlerinden tekerlemeler de karşılıklı söylenir olma niteliğine sahiptir. Karşılıklı soru-cevap ve diyalog şeklinde kurulabilen tekerlemelere aşağıdaki metin örnek verilebilir:

Aliler Aliler Çingene Aliler/Ne istersin ne istersin bizim saraydan
İçinizde içinizde bir güzel varmış/O güzelin o ceylanın adı neymiş
O güzelin o ceylanın adı Hiraymış/Allarız da pullarız da biz kızınızı isteriz
Assanız da kesseniz de biz kızımızı vermeyiz (Kurt, 2012: 475).

Eğlendirme işlevinin ön planda olduğu bu tekerlemeler dışında, söyleşme biçiminin görüldüğü ürünlere acının, üzüntünün, kaybın ifadesi olan ağıtlar dâhil edebilir. Ağıtların icra ortamında karşılıklı olarak söylendikleri ya da söyleşmeyi içerdikleri görülmektedir. Burada ilginç bir örnekten bahsetmek yerinde olacaktır. İsmail Görkem'in (Keçebaş, 2015)'den aktardığı *Doğmamış Çocuğun Ölüsüne Ağıt* isimli fıkra metni, *içerisinde* fıkra kişilerinden anne-kız ve dede-ninenin karşılıklı söyledikleri ağıtlarla (2006: 158-160) fıkra içinde yer alan ağıt türünden söyleşme ile dikkat çekicidir.

2.2. Türk Dünyası Türkü Söyleme Geleneğinde Karşılıklı İcra Usulü

Türk halk edebiyatının çok yönlü ürünleri arasında yer alan türküler, kökü olmayan dalı olmaz temsiliyle, temel kültürel kaynaklar üzerine inşa edilmiştir. Türk Dünyasında türkü söylemek ve bunu karşılıklı icra biçiminde gerçekleştirmek kültürel bir eylemdir. Sözlü kültürün hâkim olması, karşılıklı icra usulünün eski örneklerinin varlığı ve niteliğine dair bilgilerimizi sınırlandırmış olsa da bazı yazılı kaynaklar ve çoklukla da yaşamaya devam eden canlı icra geleneği, diyalog tarzının görüldüğü en eski ürünlerin türküler olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Ali Ufkî'ye ait olan ve Türk musikisinin ilk nota koleksiyonu kabul edilen Mecmûa-i Sâz ü Söz (Özcan, 2003: 273) adlı çalışmada, türkü türünden olduğu kabul edilen 4 şarkı, 2 tekerleme, 104 türkü, 47 varsağı (Cevher, 1995: 51-52), toplamda 157 metin bulunmaktadır. Bu metinlerde dedim dedi biçimli birçok türkü sözü dışında, karşılıklı ifade üslubunun varlığı dikkati çekmektedir. Derleme ya da seçki biçiminde, ne şekilde değerlendirilse değerlendirilsin bu eser, türkü kültürünün ilk yazılı kaynaklarından biri olarak karşılıklı söyleyiş biçiminin maddi göstergelerinden biridir.

Türk Dünyasının birçok bölgesinde bu biçimin türkülerdeki varlığı göze çarpmaktadır. Azerbaycan sahasında deyişme olarak adlandırılan türküler, atışma özelliği gösteren diyalog kurulumlu ürünlerdir. Kerimov, bu ürünlerin doğaçlama özelliklerine dikkati çemiş, meyxana sanatı olarak ifade edilen ürünlerin yapısı ile ilgili şunları aktarmıştır: “Meyxana, bir veya iki kişinin belirli bir konu üzerine hazırlıkları olmadan, anında doğaçlama yoluyla mizahi unsurlar içeren küçük kafiyeli dörtlükler söyledikleri bir diyalogdur. Emprovizasyon söylenen bu söz sanatı, birçok edebiyatçı tarafından söz mucizesi olarak değerlendirilmiştir (2019: 129).” Atışma temelinde gerçekleştirilen karşılıklı türküler Türk Dünyası halklarının birçoğunda mevcuttur. Kazaklarda ayıtıs Kırgızlarda ayıtıs (Yıldız, 2006: 64) ve Başkurlarda (eyteş) olarak isimlendirilen ve iki şair arasındaki söylemi temsil eden (Kazak Adebeyeti, 2010: 98, Altınkaynak, vd. 2018: 431) bu tür eski ve kalıplaşmış bir türdür. Atışma, gelenek ve göreneklerden yola çıkarak günden güne âşıklar atışmasına dönmüştür (Altınkaynak, vd. 2018: 432). Kırgızlarda toylarda, düğünlerde, çeşitli toplantılarda karşılıklı olarak söylenen atışma türkülerine ayıtıs ırları ise toplantılarda gençlerin veya akınların karşılıklı olarak söylediği, Anadolu'da söylenen atma/atışma türkülerine benzer türdeki ırlardır (Ergun, 2002: 12).

Atışma veya karşılıklı türkü söyleme bağlamıyla anlam kazanan bir icra şeklidir. Bağlama dikkati çeken uygulamalardan biri Kırım ve Romanya'daki Türklerin uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır. Kırım ve Romanya'da yaşayan Türklerin düğünlerde ve ev toplantılarında söyledikleri şın veya çın adı verilen türküler, genç kızlar ve delikanlıların kendi aralarında birer kız ve erkek eş seçerek eşli grupları oluşturmalarına dayanır. Şın bir grup erkek tarafından bir grup kıza söylenir, sonra diğer erkek gruplarına mukabelede bulunur. Şın sırasında çalgı aleti kullanılmaz, konuşulmaz, sadece dinlenir ve verilecek cevap hazırlanır. Bu icranın sadece kızlar arasında yapılanına ise koran adı verilir (Elçin, 2005: 263). Nogayların sözlü geleneğinde de şın adı verilen karşılıklı şiirlerin; şınşınların/ozanların seyirci önünde söyledikleri ve evlenme çağına gelmiş erkekler ile kızların kendi aralarında karşılıklı söyledikleri türleri vardır. Nogaylarda köyde evlenme çağına gelmiş erkekler, kızlara duygularını ifade etmek için şın söyleyebilirler. Kızlar ise olumlu veya olumsuz düşüncelerini şın aracılığıyla belirtebilirler (Çelik ve Kızıldağ, 2019: 504-507).

İletişim-performans-geleneksel metin yaratım sürecinin önemi, Uygur Türklerinin türkü icra ortamlarından biri olan meşreplerde açıkça görülmektedir: Uygur Türkleriyle özdeşleşen meşrep; türkü, müzik, halk dansları ve her çeşit halk dansları ile beraber halkın gelenek ve göreneklerinin bir arada icra edildiği ve yaşandığı birçok kültürel unsuru barındıran bir eğlencenin ismidir. Meşrep aralarında kadın ve erkeklerin karşılıklı şiir söylemelerine beyit söyleme denir. Meşreplerin ve özellikle de doğaya ve mevsime bağlı

gerçekleştirilen kök meşreplerinin içinde birçok kez karşılıklı şiir ve türkü söyleme vardır (Öger, 2014: 71-80).

Eğlence temelli benzer icra mekânlarında görülen bu karşılıklı söyleme biçiminin kahvehane ortamında, belirli esaslarla yapılanlarına Kerkük türkülerinde rastlanmakta ve hoyratların karşılıklı icra usulünü yaşatmada öneme haiz olduğu anlaşılmaktadır. Karşılıklı hoyrat okuma geleneği bir tür cenk meydanını sergiler (Güven 2005: 73), Kerkük kahvehanelerinde önemsenen, ciddiye alınan ve önemli mücadelelere sahne olan bu yarışma biçimindeki karşılıklı icra usulü dair şunlar aktarılır:

Kerkük'te bu karşılıklı söylemeye; qanşar be qanşar veya qanşarın vermeğ denilmektedir. Bu söyleme geleneği çoğu zaman; önce bir hoyratçının meclisteki meslektaşını düelloya davet etmek amacıyla söylediği Kebab yandı köz ister/Sürme yandı göz ister/Köz köze gözüm göze/Ustav durup söz ister, hoyratıyla başlatılır. Bunun üzerine usta hoyratçı karşılık olarak cevabını şöyle verir: Kebab yandı köziv çek/Sürme yandı göziv çek/Köz köze gözüm göze/ Ustav geldi öziv çek. Bu söyleşmenin ardından sırasıyla hoyratlar söylenir ve bazen bu saatlerce sürer (Terzibaşı, 1975: 197-198).

Görüldüğü üzere; “toplumla olan ilişkisiyle varlığını gösteren iletişim, özünde taşıdığı bazı değerlerle, tek başına anlam taşımayıp kültürel değerler içinde varlığını sürdürür. Toplumlar, sorunlar karşısında geliştirdikleri çözümlere göre yapılmakta; bunun sonucunda, kendi ihtiyaçlarına cevap veren bir iletişim sistemi oluşturmaktadır” (İnceoğlu, 1993: 115; Tüfekçioğlu 1997: 118; Eker 2000: 105'den). Türkülerin kurgusal arka planı incelendiğinde, yaratım sürecinde, insanın doğayı, dış dünyayı ve kendisini algılayış biçiminin ve buna bağlı olarak meydana gelen değer yargılarının hem türkülerin içeriğini ve tematik yapısını hem de ifade tarzını şekillendiren önemli etkenler olduğu anlaşılır (Mirzaoğlu, 2015: 106).

2.3. Malatya Yöresi Türkü Söyleme Geleneğinde Karşılıklı İcra Usulü

Malatya yöresinde karşılıklı, atışmalı ve birlikte icra edilen türküler, kadim geleneğin bir parçası olduğunu icrasal yapılarının yanı sıra kavramsal olarak da göstermektedir. Yörede karşılıklı türkü söylemeye koş etmek adı verilir. Bu kavram Divan'ü Lügati't Türk'teki türkü düzmek, türkü söylemek anlamına da gelen koşug kelimesine getirilmiş; şiir, koşma, kaside (şi'ir, recez, qaşa: yid) biçimindeki tanımlamayı işaret etmektedir. Koşmak kavramına getirilen birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, tefrik etmek ve benzer şekillerde terkip etmek, yazmak, şiir düzmek, çift, çiftleşmek, birleşmek, katmak, birleştirmek, ilave etmek, çift yapmak, çiftleştirmek şeklindeki açıklamalar (Türkçe Sözlük, 1969, Arat, 1979: 272, Gabain, 1988: 282, Bayraktar, 2002: 135, Özeren, 2015: 153) koş etmek tabirinin yapılan eylemi de açıklayıcı yönlerine dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu sözcük Türk şiirinin en eski biçimi koşuğun karşılığında kullanılan koşma kavramıyla ilişkilendirilebilir.

Türkülerin koş edildiği icra ortamları çok çeşitlidir. Düğünler, eğlenceler, toplantılar, kutlamalar-kutsamalar, oyunlar, yas törenleri, iş etkinlikleri ve geçim faaliyetleri dâhilinde karşılıklı türkü söylenebilir. Bununla birlikte öncelikli icra ortamı düğünlerdir. Nişan, kına, düğün, gelin alma, gelin indirme törenleri karşılıklı icralara sahne olmaktadır. Bunlardan ilki duvak açma/nişan törenleridir. Kız evinde toplanan ahali yemekli bir eğlence düzeninde türkülerle neşe içinde kurulacak yeni aile birliğini kutlar. Bu törenler gençlerin iletişim kurmalarına, karşı cinse kendilerini göstermelerine, ilgilerini dile getirerek mesaj vermelerine, duygularını açıklamalarına imkân sağlar. İcra ortamında söylenen türkülerin muhtevası da bunu göstermekte; çoğunlukla sevda içerikli türkülerin karşılıklı söylendiği görülmektedir. Nişan yerinde buluşan gençler, toplumsal kabuller ve geleneğin denetiminde, davul zurna eşliğinde türkülerle eğlenir, halaya dönerler, atışma yaparlar. Bu türküler kırık hava olmalarına rağmen farklı icra ortamlarında uzun hava biçiminde de okunabilmektedir. Dolayısıyla bağlamın türkünün niteliğini de değiştirdiğini söylemek mümkündür. Nişan ve düğünlerde genç kızlar ve erkekler arasında en çok söylenen türkülerden biri olan aşağıdaki türkü, bu farklı usullere açık icralardan biridir:

Gaşlarını eğdirirsin	El ediyo el ediyo	Sandık sandığa dayalı
Birbirine değdirirsin	Gaşın bana gel ediyo	Yazması mavi boyalı
Sende bu güzellik varken	Senin güzel bakışların	Ben seni böyle mi sevdim
Beni köyden kovdurursun	Yakıp beni kül ediyo	Dodağı gaşı boyalı

Kara üzüm asılır mı
Adam yâre küsülür mü
Üzülme benim nazlı yârim
Elin sözü kesilir mi (Kurt, 2016: 502).

Yörede karşılıklı türkülerin daha ziyade kadın ve erkek arasında iletim sağlayarak aşk, ayrılık, endişe, kıskançlık, pişmanlık, kaygı gibi duygulara yoğunlaştığı görülmektedir. Kavuşma arzusu, bir arada bulunma isteği, sevgiliye naz, gelecekte umut, karşılıklı olarak dile getirilmiştir. Aşağıdaki türkü metninde kadın ve erkek arasındaki anlaşmazlık veya sitem olarak algılanabilecek durum, toplumsal cinsiyet rolleriyle biçimlenen şu sözlerle ifade bulur:

Gelin acep nettin böyle neyledin Telli merhabasın atmış boynuna
Aşkın deryasını geçtim boyladım Kudret sürmesi de çekmiş aynına
Gelin utanmadan yalan söyledin Bir gece de misafirim yanına
El değmiş arıda bal m'olur gelin Nolur yiğit sermiyandan ne gider (Kurt, 2016: 504-505).

Kadın ve erkeğin iletişiminde karşılıklı türkülerin sağladığı açıklık önemlidir. Toplumsal değer yargıları neticesinde sınırlandırılan iletişim yine geleneğin sağladığı imkân ve ifade biçimleriyle gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan karşılıklı türkülerin icrasında kadınların öne çıkması dikkat çekicidir. Özellikle törenin yürütülmesinde gerekli görüldüğü kına törenlerinde, kadınlar arasında gerçekleştirilen atma türküler hâkimiyetin yansımasıdır. Düğün törenlerinde halay sırasında söylenen atma türküler ise kadınlar ve erkekler arasında gerçekleştirilir. Eğlence işlevine isabet eden bu türküler hem söyleyenleri hem dinleyenleri coşturmada, icra ortamının zevk ve sefasını artırmada, türkülerin peşi sıra icrasını sağlamaktadır. Malatya yöresinin genelinde en çok icra edilen bu türde türkülerin başında gelen Kaleden Kaleye Şahin Uçurdum isimli türkü, kadın-erkek hep birlikte ya da karşılıklı olarak söylenen bir türküdür:

Kaleden kaleye şahin uçurdum Kalenin dibinde ekerler darı
Ah ile vah ile ömrüm geçirdim Ekerler biçerler yaparlar karı
Yâre şeker ezdim şerbet içirdim Yar bana yollamış ayvayla narı

Öyl'olur böyl'olur Türkmen güzeli
Ala gözün üstüne çekmiş sürmeyi (Kurt, 2016: 532-533).

Yörede karşılıklı olarak demeli-çevirmeli biçimde söylenen oyun havaları bulunmaktadır. Bu türden türküler, halay biçimindeki oyunlarda akıcı ezgileriyle halayın ahengini artırmada, topluluğun eş zamanlı hareket etmesine katkı sağlamaktadır. Karşılıklı tekrarlarla söylenen sözlerin yarattığı müzikal etki, eğlenceyi artırıcı katkı sağlamaktadır. Bu türden biri Halaylım türküsüdür:

Halaylım Leylalı da Gırma taşın kenarı Daşa serdim üzümü Tarlaya attım kürek
Ah le le gurbanım Dibinde yedik narı Daş sıyardı dizimi Gine ah çekti yürek
Halaylım Leylalı da Küstürdük yola vurduk Seni zalımın gızı Bilmezdim tanımazdım
Ah le le gurbanım Usul boylu da yarı Hiç tutmadın sözümü Alnıma yazdı felek Atılğan
ve Turhan, 2002: 171; Şahin ve Özerol, 2004: 216).

Kadın-erkek karşılıklı söylenen türküler, birbirine olan beğeniye ifade etmenin bir yöntemidir. Türküler bu noktada cesareti sağlayan ürünler olmaktadır. Toplumsal değer yargılarına karşılık kişisel ifade isteğinin, söz yaratma becerisiyle oluşturulan türkülerle kendisine koruma kalkını oluşturduğu söylenebilir. Bağlamı dışında sosyal değerler bu ifade biçimini uygun görmemektedir. Bu açıdan diyaloglu türküler kişilerin ruh ve duygu dünyalarına olumlu etkilerde bulunmaktadır. Bu ifade amacına örnek gösterilebilecek aşağıdaki türkü, karşı cinsle olan meylin derecesini göstermektedir:

Hamazlar hamazlar hamazlar

O yar ilen sallanmaya gomazlar (TRT THM Repertuarı No: 1254, Atılğan ve Turhan, 2002: 13).

Görüldüğü üzere yaşam ve geçim faaliyetleri, karşılıklı türkü söylemeye en müsait icra ortamlarıdır. Birlikten kuvvet doğar anlayışı ile türkülerin söz ve ezgileri aracılığıyla yarattığı şevk, birlikte söylemenin getirdiği küme dirikliği ve dinamizmi, iş yapanlara rahatlama sağlamış ve işin zorluğu ya da külfeti karşılıklı söylenen türkülerle azaltılmıştır. İş etkinliklerinde, imece uygulaması içerisinde kadınlar arasında türkülerle atışmalar yapılır. Geçmişte iş türküsü olarak söylenen Oduna Gideceğim türküsü günümüzde erkekler arasında gerçekleştirilen eğlence amaçlı toplantılarda söylenen karşılıklı türkülerle dönüşmüştür. İki erkek icracının karşılıklı söylediği bu kırık hava türküsü, çoşku yaratarak eğlencenin düzeyini yükseltmektedir:

Oduna gideceğim	Dut ağacı dut verir	Hopladım girdim bağa
Elmalının dağuna	Yapragını git verir	Alnım değdi yarpağa
Ataş düştü yakıyı	Ergen oğlan ergen kız	Kız seni almayınca
Yüreğimin bağına	Sarıldıkça dat verir	Girmem kara torpağa (Kurt, 2016: 572).

İş etkinlikleri aynı zamanda sevdalıların bir araya gelebildikleri sınırlı ortamlardan biridir. Bu açıdan değerlendirildiğinde türkülerin haberleşme işlevini yüklediği bir zemin olarak düşünülebilirler. Yörede çokça söylenen türkülerden biri olan ve kadın-erkek karşılıklı, birlikte tekrarlarla söylenen Ayağında Yemene türküsü bahsi edilen durumu yansıtan türkülerdendir:

Pınara gel ki görem	Üç gün arpanı derem	Ayağında yemene
El uzat bir gül verem	Beş gün buğdanı derem	Niye almadın beni
Aramızda dağlar var	Bu yıl da burda kalam	Bu dünyada ölüm var
Gene seni ben alam	Ben seni nerde görem	Ne seni kor ne beni (Kurt, 2016: 579-581; TRT THM Repertuarı No: 2075).

Folklorun canlı yapısına bağlı kültürel dolaşımın yaratıcı, taşıyıcı, zaman, mekân ve toplum etkileşiminde; değerler dünyasının manevi ve maddi bilgi sisteminin simgeselliğinde, sosyal yaşamda yürütücü görevinde bulunduğu geleneksel, kurallı ya da kuralsız toplantılarda, bu türün kendine özgü bir üslup geliştirdiği söylenebilir. Törene heyecan katmak, toplumsal grupların uyumunu ve sözel ahengini sağlamak, duygu ve düşünce alışverişini etkin kılmak gibi işlevler müşterek yaratımın doğurduğu güçlü söyleyiş, karşılıklı sözlerin ortaya koyduğu mesaj yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bilindiği gibi Türk halk edebiyatının öncelikli ve ağırlıklı anlatım aracı şiirdir. Töresini, törensel bağlamda sürdürme sürekliliği gösteren dinamik bir toplum olma vasfıyla, halk edebiyatında yaratım, aktarım, nakletme kolaylığı ve yatkınlığı bakımından şiirin üstünlük kurması olağandır. Dedim dedi'li şiirler aktarım kolaylığı sağlayan diyaloglu yapısıyla yöreye ait türkülerde varlık bulmuştur:

Nazlı yâre fiske ile taş attım	Bir mine/beyaz gerdanı boyudur yüce
Geri döndü bana delisin dedi	Hain genç ömrümü çürüttü koca
Bir buse istedim al yanağından	Dedim ey kız kon (ak) da öyle bir gece
Çevirdi dirseği alırsın dedi	Ecelim yetmedi ölürsün dedi (Kurt, 2016: 569; Atılğan ve Turhan, 2002: 125; TRT THM Repertuarı No: 4246).

Türküler toplum yaşantısını her açıdan yansıtabilme yeterliliğine sahiptir. Bu yansımalar içinde savaşlar da bulunmakta, sosyal tarihe kaynak sözlerle, maruz kalınan sınavlar nakledilmektedir. Türkülerde işlenen savaş temalarından biri Kore Savaşı'dır. Malatyalı Fahri'ye ait olan karşılıklı usulün görüldüğü aşağıdaki uzun hava türküsünde, baba ve oğul arasında geçen diyalogla Kore Savaşı'na giden gencin yaşadığı trajik hikâye anlatılmıştır:

- Cevher, H. (1995). *Ali Ufkî Bey ve Hazâ Mecmüa-İ Saz ü Söz (Transkripsiyon, İnceleme)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çapraz, E. (2018). Mücadele'den Münazara'ya: Türk Edebiyatında Münazaranın Kaynağına Dair İçtimai Bir Bakış. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (1), 21-41.
- Çelik, M. ve Kızıldağ, S. (2019). Ankara ve Konya'da Yaşayan Nogay Türklerinde Şınlar Üzerine Bir Araştırma. *Folklor Edebiyatı*, (99), 501-510.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eker, G. Ö. (2000). Bayburt Manilerinden Hareketle İletişimde Yüklendiği Fonksiyonla Mani Söyleme Geleneği. *Milli Folklor*, Kış (44), 105-114.
- Elçin, Ş. (2005). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eraslan, K. (1993). Çağatay Edebiyatı. İslam Ansiklopedisi. C. 8. (168-176). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kaşgarlı Mahmud Divan-ü Lügat-it-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdi, S. ve Yurtsever, S. T. (2005). *Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lügat-it-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, M. (2002). Kopuz Sarını-Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın Cıravlar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gabain, A. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökalp, Z. (2016). *Millî Tetebbûlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Görkem, İ. (2006). Anadolu-Türk Ağıtlarının Mizahî Karakteri Hakkında Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 153-167.
- Güven, M. (2005). *Türkiye Sahasındaki Hikâyeli Türküler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İnceoğlu, M. (1993). *Tutum Algı İletişim*. Ankara: V Yayınları.
- Kaya, D. (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2001). Trabzon Yöresi Türküleri. Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, 3-5.05.2001, http://dogankaya.com/fotograf/trabzon_turkuleri.pdf.
- Kaya, D. (2010). Diydım Diydi Şiir Söyleme Geleneği Bağlamında Molla Nefes'in Şiirleri. Mollanefes ve XIX. Asır Türkmen Edebiyatı Sempozyumu. 15.10.2020. <http://dogankaya.com/fotograf/Molla_Nefesin_siirlerinde_Diydim_Diydi.pdf>
- Kaya, T. T. (2008). *Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Dedim-Dedi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Kazak Adebieti (Ensiklopediyalık Anıktamalık). (2010). Almatı: Aruna.
- Keçebaş, B. (2007). *Hikâyeleriyle Karatepeli ve Fıkraları*. Adana: Osmaniye Valiliği Kültür ve Turizm Yayınları.
- Kerimov, R. (2019). Azerbaycan Sözlü Kültürünün Sentez Janrı Meyxana Üzerine Kısa Bir İnceleme. *International Journal of Interdisciplinary And Intercultural Art*, (8), 129-137.
- Korkmaz, Z. (2020). Divan-ü Lügat-it-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri. *Türk Dili*, (825), 98-103.
- Köksal, F. (2006). Münazara. İslam Ansiklopedisi. C. 31, (580-581). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Köksel, B. (2018). Türk Sözlü Şiir Sanatında Kadın Yaratıcılığın Arketipleri. 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri Türk Halk Edebiyatı (273-281). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurt, B. (2012). *Malatya İli Doğanşehir İlçesi Halk Kültürü Araştırması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kurt, B. (2016). *Malatya Yöresi Türkü Söyleme Geleneği ve Malatya Türküleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Küçük yıldız, D. (2017). Atma Türkülerde Gelin-Kaynana Çatışması. *Anasay*, (1), 57-69.
- Mirzaoğlu, G. (2001). Yapısal ve İşlevsel Açından Atma Türkü İcra Geleneği, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (103-113), C.2, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Mirzaoğlu, G. (2012). Türk Halk Türkülerinde Değirmen Motifi ve Değirmenci Türküleri. *Bilig*, (62), 159-182.
- Mirzaoğlu, G. (2015). *Halk Türküleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Öger, A. (2014). Uygur Kök Meşrebi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (4), 71-88.
- Özcan, N. (2003). Mecmûa-i Saz ü Söz. İslam Ansiklopedisi. C. 28, (272-274). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özeren, M. (2015). Türkiye Kırgız Türkçesiyle Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Söz Varlığı Benzerliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (1), 138-168.
- Özsoy, B. S. (2004). Karadenizde Atma Türküleri ve Atma Türkü Geleneği. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (3), 113-118.
- Sev, G. (2019). Kutadgu Bilig’de Yanıt/Cevâb. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (19), 1-17.
- Şahin, H. ve Özerol, S. (2004). *Arguvan Türküleri*. İstanbul: Arguvan ve Köyleri Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Tekin, M. (1998). *Hatay Türküleri. Cumhuriyet’in 75. Yılı Hatay*. Ankara: Ajanstürk Yayınları.
- Terzibaşı, A. (1975). *Kerkük Hoyratları ve Manileri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tezcan, N. (1981). Lâmi’î’nin Gûy u Çevgân’ından İki Münazara. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1980-1981 (1981), 49-63.
- Tural, G. (1995). Çora Batır Destanı’nın Kırım Varyantları ile Manas Destanı Arasındaki Benzerlikler. *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni* (241-258). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Tüfekçioğlu, H. (1997). *İletişim Sosyolojisine Başlangıç*. İstanbul: Der. Yayınları.
- Üstünova, K. (2008). Dede Korkut Destanlarında, Aşamalı Tekrarların Üslup Özelliklerini Biçimlendirme Üzerine. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 229-237.
- Yakıcı, A. (2007). Dede Korkut Kitabı’nda Görülen Ozan Tiplerinin Türkiye Sahası Âşıklık Geleneğinin Oluşumuna Etkisi. *Milli Folklor*, Bahar (73), 40-47.
- Yeşil, Y. (2012). Bir Âşık, Bir İnceleme Yozgat Âşıklık Geleneği ve Âşık İhsan Şaşar. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2), 85-96.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldız, N. (2006). Kırgız Türklerinde İş Türküleri. *Milli Folklor*, Yaz (70), 64-73.
- Yıldız, O. (2007). Dâsitân-ı Sultân Mahmûd Mesnevisi’nde Fiiller. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 129-150.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

FARŞANIN TÜRKİYE'DE YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNDE YALANCI KÖKTEŞLİK (İran Farsçası ve Türkiye Türkçesi Örnekleme)

False Cognates In Teaching Persian As A Foreign Language In Turkey (Iranian Persian and Turkey Turkish Sample)

İsmail SÖYLEMEZ¹

Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Farsça Birimi, Malatya, ismail.soylemez@inonu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7000-3686

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
15.12.2021
Kabul/Accepted:
10.01.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1037058

Anahtar Kelimeler

Farsça, Türkçe, Farsça öğretimi, yalancı kökteşler.

Keywords

Persian, Turkish, Persian teaching, false cognates.

ÖZ

False Cognate/yalancı kökteşler, dil öğretimi ve çeviri süreçlerinin önemli bir sorunudur. Aynı etimolojik kökten gelen, telaffuzu ve şekli benzer ancak anlam alanı farklı olan kelimeler; *false friend/yalancı eş değer* şeklinde adlandırılırken bu süreçte karşımıza çıkan kelimelere de *false cognate/yalancı kökteş* denilmektedir. Yalancı kökteş kelimeler (false cognate words) ve yalancı eş değer kelimeler (false friend) birbirlerine karıştırılmamalıdır. Farsça-Türkçe birbirlerinden kelime alışverişinde bulunmuştur ve bu diller arasında oldukça fazla ortak kelime kullanılmaktadır. Bu ortak kelimeler arasında çok sayıda *false cognate/yalancı kökteş* kelime bulunmaktadır. Farsça ve Türkçedeki ortak kelimeler Farsça öğrenme sürecinde ve çeviride kolaylık sağlarken yalancı kökteş kelimeler de hatalara sebep olmaktadır. Hedef dildeki yalancı kökteşlerle karşılaşan öğrenci, öğretim sürecindeki birinci dilden olumsuz aktarım yaparak kelimeyi Türkçedeki anlamıyla kabul etmekte ve hata yapmaktadır. Bu çalışma Farsça öğrenmek isteyen Türkiye Türkçesi konuşurlarının yalancı kökteş kelimeler konusunda farkındalık sahibi olmalarını ve bu karışıklıktan kaynaklanan sorunların daha kolay çözümlenebilmesine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

False cognates are an important problem in language teaching and translation processes. Words that come from the same etymological root, have similar pronunciation and shape, but different meanings are false friend. Words with similar pronunciation and form, different meanings and different etymological roots are called false cognate. Persian-Turkish exchanged words from each other and they use many common words. Among these common words, there are many false cognate/false cognates. Common words in Persian and Turkish provide convenience in the process of learning Persian and in translation. But false cognates also cause errors. The student, who encounters false cognates in the target language, accepts the word with its Turkish meaning by making a negative transfer from the language he speaks and makes a mistake. This study aims to make the Turkish speakers of Turkey who want to learn Persian be aware of false homonyms and to solve the problems arising from this confusion more easily.

Atf/Citation: Söylemez, İ. (2022). Farsçanın Türkiye'de Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yalancı Kökteşlik (İran Farsçası ve Türkiye Türkçesi Örnekleme). *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1 (69-82).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İsmail SÖYLEMEZ, ismail.soylemez@inonu.edu.tr

1. Giriş

Farsça ve Türkçe arasında tarihî ve köklü bir ilişki vardır. Dil öğretiminde diller arasındaki münasebet ve ortak kelimelerin hedef dil öğrenimini kolaylaştırdığı bilinmektedir. Bu anlamda Farsça ve Türkçe arasındaki ortaklığın da Farsça öğrenmeye başlayan Türkçe konuşurları için kolaylık sağladığı düşünülmektedir. Ancak bu kelime alışverişi sadece iki dil arasında olmamakta bazen üçüncü dillerden de kelime alınmaktadır. Farsça-Türkçe ortak kelime havuzunda Farsçadan Türkçeye geçmiş altı bin civarında kelime ve Türkçeden Farsçaya geçmiş iki bin civarında kelimenin var olduğu söylenmektedir. (Dilberipur 1995: 10; Türkben Aydın 2017: 1233) TDK Türkçe sözlüğü ise Farsçadan Türkçeye geçen 1374 kelime olduğunu, Türkçeden Farsçaya da 3000 kelime geçtiğini söylemektedir (Dursunoğlu 2009: 132) Bu tespitler genel olarak Türkçe-Farsça dil ilişkisine dairdir ancak mevcut çalışmalar Farsça-Türkçe dil ilişkisinde İran Farsçası ve Türkiye Türkçesini merkeze almaktadır. Afganistan ve Tacikistan Farsçası da değerlendirilmeye katılırsa ve başta Arapça ve Fransızca olmak üzere diğer dillerden hem Farsçaya hem de Türkçeye geçen kelimeler değerlendirmeye alınırsa iki dilin ortak kelime sayısının daha fazla olduğu görülür.

Farsça-Türkçe dil ilişkisindeki etkileşimin dil öğrenim sürecini kolaylaştırmanın yanı sıra hata riski de dikkat çekmektedir. Bu risklerin başında da *false friend* denilen *yalancı eş değer kelimeler* ve *false cognate* denilen *yalancı kökteş kelimeler* gelir. Dil öğrencisini yanıltan bu kelimeler, metnin anlaşılmasını zorlaştırmakta ve çeviri hatalarına yol açmaktadır. Yazılışları ve telaffuzları aynı olan, aynı etimolojik kökten gelen ancak anlamları farklı olan kelimelere *yalancı eş değer (false friend)* denmektedir. Yalancı eş değer kelimeler, aynı kökten gelmelidir.

Sesteş kelimeler de denilen *yalancı kökteş kelimeler (false cognate)* ise farklı köklerden gelen ve aynı şekilde telaffuz edilen kelimelerdir. *Yalancı eş değer kelimeler* ve *yalancı kökteş kelimeler* karıştırılmamalıdır zira her iki kelime grubu da şekil ve telaffuz olarak benzer olup her iki dilin söz varlığında yer almaktadır. *Yalancı kökteş kelimelerin* temel farkı, köken itibarıyla farklı dillerden veya aynı dilin farklı kelime kökünden gelmeleridir. Yani *yalancı kökteş kelimeler* farklı kökten olmalıdır. Kökenleri aynı olan kelimelere de yalancı eş değer denmektedir (Özeren, 2014: 9). Yalancı eş değerliğe örnek olarak Arapçadan Farsça ve Türkçeye geçmiş olan *adi/عادي* kelimesi verilebilir. *Adi, ar.<far.(normal), adi, ar.<tr.(bayağı, değersiz)* şeklinde farklı anlamlar ifade etmektedir. Farsça ve Türkçedeki *yalancı eş değer kelimeler* hakkında ayrıntılı bilgi için *Türkiye’de Yabancı Dil Olarak Farsça Öğretiminde Yalancı Eş Değerlik (İran Farsçası ve Türkiye Türkçesi Örneklerimi)* (Söylemez, 2021) başlıklı çalışmaya bakılabilir. Yalancı kökteşliğe ise Farsçadaki *baxt/باخت, far. (yenilgi, mağlubiyet)* ile Türkçedeki *baht, ar.<tr. (şans, talih)* kelimeleri örnek olarak verilebilir.

Türkçe ve Farsçadaki yalancı kökteşlerin değerlendirildiği bu çalışmada İran Farsçası esas alınmıştır. Literatür taramasında Afganistan ve Tacikistan Farsçası ve Türkçe ile ilişkileriyle ilgili herhangi bir kaynağın tespit edilememesi, saha deneyiminin olmaması nedeniyle çalışma sınırlılığına dahil edilmemiştir. Bu çalışmada beş yıl boyunca İran deneyimi döneminde sahadan derlenen kelimelerin yanı sıra, İ.Ü. Farsça kurslarındaki Farsça öğretimi sürecinde derlenen ve ayrıca iki dildeki *Büyük Türkçe Sözlük, Ferhengê Emid* gibi temel sözlüklerin taranmasıyla elde edilen İran Farsçası ile Türkiye Türkçesindeki *yalancı kökteş kelimeler* tasnif edilmiştir. Daha sonra bu *yalancı kökteş kelimelerin* Türkiye Türkçesi konuşuru olan öğrencilere Farsçanın yabancı dil olarak öğretimi sürecindeki etkileri, öğrencilerin ödev ve sınav kâğıtlarına uygulanan hata incelemesi ile elde edilen veriler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çalışma, İran Farsçası ile Türkiye Türkçesi arasındaki *yalancı kökteş kelimeler* hakkında bir veri ve farkındalık oluşturmayı, Türkiye Türkçesi konuşuru olan dil öğrencisinin *yalancı kökteş kelimelerde* konuştuğu dilden yapacağı olumsuz aktarımları önleyebilmeyi amaçlamaktadır.

2. Türkiye’de Yabancı Dil Olarak Farsça Öğretimi

Selçuklu döneminden itibaren Anadolu coğrafyasında Farsçaya yönelik bir ilgi her zaman olagelmıştır. Osmanlı ve ardından Türkiye coğrafyasında geçmişten günümüze dek çeşitli seviyelerde ve mahfillerde Farsçanın yabancı dil olarak öğretiminin çeşitli kurumlar tarafından veya özel gayretlerle sürdürüldüğü bilinmektedir. Tanzimat döneminden itibaren Farsça ilk ve orta dereceli okulların neredeyse tamamında, yüksekokulların da bir bölümünde öğretilen belli başlı yabancı dillerden birisi olmuştur (Çelik 2005: 3). Üniversitelerde ise müstakil anabilim dalı olarak 1935’ten beri Farsça öğretimi yapılmaktadır. Ankara Üniversitesi 1935, İstanbul Üniversitesi 1938, Atatürk Üniversitesi 1968, Selçuk Üniversitesi 1975, Kırıkkale Üniversitesi 1992 (Turgut 2011: 83; Çelik 2005: 36,41), Artuklu Üniversitesi 2015 tarihinde Farsça öğretimine

başlamıştır. Ayrıca Edebiyat, Fen-Edebiyat, İlahiyat ve Eğitim Fakülteleri ile Yüksek İslam Enstitüleri (Çelik, 2005: 270) olmak üzere çok sayıda fakülte ve bölümde Farsça öğretimi yapılmaktadır. MEB’e bağlı İHL’lerde 1971’e kadar Farsça öğretimi yapılmıştır (Çelik, 2005: 280; Şimşekler, 2021: 33). Ardından 2017 yılında MEB’e bağlı, devlet okulları ve özel okullar ile özel kurslarda Farsça öğretimine izin verilmiştir (www.mevzuat.gov.tr: 04.10.2021).

3. Yalancı Kökteşlik

Yalancı kökteşlik, İngilizce *false cognate* olarak, Farsçada ise eş değer görünümlü anlamındaki *moteradêfnema/ مترادف‌نما* kelimesiyle karşılanmaktadır. Etimolojik köken itibariyle birbiriyle alakasız, ayrı köklerden ve hatta ayrı dillerden olmalarına rağmen yer aldığı dillerdeki modern formu itibariyle aynı şekilde yazılan (bazen küçük yazım farkı da olabilir) ve aynı şekilde telaffuz edilen kelimelere *false cognate/yalancı kökteş* denilmektedir.

Literatürde yalancı kökteşlere ait tanımlara bakıldığında; Housman, *yalancı kökteşleri/false cognates* biçimsel benzerliklerine rağmen farklı anlamlara sahip farklı dillerdeki kelime çiftlerini ifade eden terimler (Routledge, 1996: 163) şeklinde tanımlarken Richards, şekil olarak birbirine benzeyen, ancak farklı anlamlar ifade eden farklı dillerdeki kelimeler şeklinde tanımlamaktadır (Richards, 1992: 136). Aksan da *yalancı kökteşliği*, yalancı sesteşlik olarak isimlendirmekte ve farklı anlamda olan iki veya daha fazla kelimenin, zamanla geçirdiği ses veya biçim değişikliği sonucu birbirine yaklaşarak sesteş duruma gelmesi veya alıntı bir kelimenin, yerli dilde var olan bir başka kelime ile seslik bakımından benzer olması (Aksan 2016: 92-93) şeklinde tanımlamaktadır. David Crystal (2010), iki dilde yazılışları birbirine benzeyen ancak aynı anlamı taşımayan sözcükleri *sahte benzerlik/faux amis* olarak tanımlar (Bermaganbetova, 2016:40).

Cognate/kökteş kelimeler aynı kökene sahip ve yazılışları, okunuşları ve anlamları benzerlik gösteren kelimeler (Erkır, 2011: 17) iken *false cognate/yalancı kökteşler* ise anlam ve köken itibariyle farklılaşan kelimelerdir. Bazı çalışmalarda yazılış ve söylenişi benzer olan, köken ve kavram alanları farklı olan sesteş kelimelerin yalancı eş değer olarak ifade edilmişse de bunun doğru olmadığını söylemek mümkündür. Bu kelimelerin yalancı eş değerlerden tamamen farklı olmaları nedeniyle *yalancı kökteş* olarak isimlendirilmesi ve bu şekilde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Literatür taramasında Türkiye’de Farsça-Türkçe dil ilişkisindeki yalancı kökteş kelimeleri inceleyen bir çalışma tespit edilememiştir ancak farklı dil ilişkilerinin yanı sıra Türkçe ve diğer dillerdeki *yalancı kökteşlik* konusunun incelendiği görülmüştür. İngilizce merkezli yapılan Horst, White ve Bel (2010)’in çalışması yabancı dil öğrenme sürecinden anadilden yararlanma odaklı bir çalışmayken, Barker ve Sutcliffe (2000), İngilizce ile Lehçe dil ilişkisini incelemiştir (Erkır, 2011: 23). Mohammad Reza Piruz (2003) ise İngilizce-Farsça dil ilişkisindeki yalancı kökteşleri çalışmıştır. Türkiye’de de Asker Resulov (1995) yalancı eş değer kelimeleri çalışan ve *yalancı kökteş kelimeler* ile farkını açıklayarak, karıştırılmamasını vurgulayan ilk araştırmacı olarak dikkat çekmektedir. Yine Erkır (2011) ile Uzun ve Salihoğlu (2009)’nun İngilizce-Türkçe dil ilişkisi odaklı *yalancı kökteş kelimeler* konulu çalışmaları önemlidir.

Yalancı kökteş kelimeler ve ilgili çalışmalar *diller arası yalancı kökteşler* ve *dil içi yalancı kökteşler* olarak iki başlık altında toplanabilir. Bu çalışmada diller arası ve kaynak dil içi yalancı kökteşlik kapsamında Farsça ve Türkçedeki *yalancı kökteş kelimeler* incelenecektir.

4. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Yalancı Kökteşlik

Farsça ve Türkçedeki *yalancı kökteş* kelimeler, sınıf içi etkinliklerde verilen anlık çeviri görevlerinde, edebî çevirilerde ve zaman zaman da çeşitli sözlü çeviri ortamlarında Farsçadan Türkçeye ve Türkçeden Farsçaya yapılan çevirilerde oluşan hatalarla sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu hatalar diller arası çevirinin de eksik veya yanlış olmasına yol açmaktadır. Yalancı kökteşlik durumunun ortaya çıkmasının temel sebebinin ise dil öğrenicisinin veya çevirmenin konuştuğu dilden olumsuz aktarım yapması olduğu görülmektedir. Zira öğrenci veya çevirmen *yalancı kökteş* bir kelimeyle karşılaştığında şekil ve telaffuz itibariyle benzer veya aynı olan kelimenin konuştuğu dilde de olması nedeniyle ilk anda konuştuğu dildeki kelimeyi hatırlamakta ve bu da onu hataya sevk etmektedir.

Bu çalışmada değerlendirmeye tabi tutulan veriler araştırmacının İran’da bulunan beş yıllık deneyim süresince sahadan derlenmiş kelimelerden, İ.Ü. Farsça kurslarındaki Farsça öğretimi sürecinde sahadan

derlenen kelimelerden ve Farsça ile Türkçenin temel sözlüklerinin taranmasıyla elde edilen kelimelerden oluşmaktadır. Farsça ve Türkçe dil ilişkisinde 214 kelime çifti, toplam 428 *yalancı kökteş kelime* tespit edilmiştir. Çalışmada tespit edilen bu 214 kelime çifti yani 428 kelime etimolojik köken itibarıyla tasnif edilerek listelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Farsça ve Türkçedeki *yalancı kökteş kelimeler* incelendiğinde karşımıza etimolojik köken itibarıyla *Farsça, Türkçe, Arapça, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Soğdca* ve *Yunanca* dillerinden gelen kelime grupları çıkmaktadır. Tespit edilen yalancı kökteş kelimelerden 175 kelime çiftinin, 350 kelimenin diller arası yalancı kökteş ve 39 kelime çiftinin yani 78 kelimenin de dil içi yalancı kökteş kelime olduğu görülmektedir.

4.1.Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Diller Arası Yalancı Kökteşlik

Farklı dillerden geçen haliyle farklı etimolojik kökten gelen ancak modern formu itibarıyla şekil ve telaffuzu birbirine benzer veya birbirinin aynısı ve anlam alanları farklı olan kelimeler *diller arası yalancı kökteş kelimeler* olarak kabul edilmektedir.

Diller arası yalancı kökteşlik, iki dil arasında dört ayrı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Dil ilişkisinde karşılaşılan yalancı kökteş kelimelerin söz konusu iki dilin söz varlığından olması zorunlu değildir. Her iki dilin ayrı ayrı başka bir dilden ödünlediği kelimelerde de yalancı kökteşlik durumu ortaya çıkabilir. Nitekim Farsça-Türkçe dil ilişkisini incelediğimiz bu çalışmada Farsça ve Türkçe dışında *Arapça, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Soğdca* ve *Yunanca* olmak üzere altı yabancı dilden kelimelerin her iki dile geçerek yalancı kökteşlik oluşturduğu görülmektedir. Bu çalışmada tespit edilen 175 diller arası yalancı kökteş kelime çiftinin 98'i Farsça ve Türkçe kökenli iken 77'si de diğer dillerden her iki dile geçmiş ve yalancı kökteşlik oluşturmuş kelimelerdir. Bu tespitler doğrultusunda diller arası yalancı kökteş kelimeler kanaatimizce;

- a) İncelemeye konu iki dil arasında kelime alışverişi olmadan, her iki dilin kendi söz varlığındaki kelimelerin yalancı kökteş olması,
- b) İki dil arasındaki ilişkide tespit edilen kelimelerden birinin incelemeye konu dillerden birinin kendi söz varlığından olması ve diğer kelimenin ise üçüncü bir dilden karşı dile geçerek yalancı kökteş olması,
- c) Her iki dildeki kelimelerin kendi söz varlıklarından olmayıp üçüncü ve dördüncü yabancı dillerden bu dillere geçerek yalancı kökteş olması,
- d) İncelemeye konu iki dilden biri kökenli bir kelimenin üçüncü yabancı dilden gelen bir kelimeyle *yalancı kökteş kelime* durumuna düşmüş olması şeklinde dört grup halinde incelenebilir. Bu sınıflandırma önerisinin konunun daha rahat anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Birinci grupta; Farsça ve Türkçe dil ilişkisinde herhangi bir kelime alışverişi olmadan, her iki dilin kendi söz varlığında diğer dilin söz varlığındaki bir kelimeyle aynı veya benzer bir kelimenin bulunması ve dil karşılaşması esnasında yalancı kökteş kelime durumuna düşmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu gruba Türkçe ve Farsçadaki *dana/دانا/dana* kelime çifti örnek olarak gösterilebilir. Bu örnekteki ne Türkçe *dana* kelimesi Farsçaya geçmiştir ne de Farsçadaki *dana* kelimesi Türkçeye geçmiştir. Bu kelime çifti dil ilişkisinin başlamasıyla birlikte *yalancı kökteş kelime* durumuna düşmüştür.

İkinci grupta; Farsça ve Türkçe dil ilişkisinde iki dil arasındaki kelime alışverişi sırasında dilden dile geçen kelimelerin geçtiği dilde yalancı kökteşlik oluşturması şeklinde olmaktadır. Bu gruba Farsça ve Türkçe dil ilişkisinde dilden dile ödünleme yapılan *bağ/bağ* ve *kar/kar* kelime çiftleri örnek olarak gösterilebilir.

Üçüncü grupta; incelemeye konu olan her iki dile üçüncü ve dördüncü dillerden gelerek karşılıklı bir şekilde yalancı kökteşlik oluşturması şeklindedir. Bu duruma Farsça-Türkçe dil ilişkisinde her iki dilin söz varlığına dışarıdan gelerek dâhil olmuş olan Arapça-Fransızca *harp/harp* ve *ray/ray* kelime çiftleri örnek olarak verilebilir.

Dördüncü grupta; incelemeye konu olan dil çiftinde bulunan dillerden biri kökenli bir kelimenin üçüncü yabancı dilden bu dil çiftine geçen bir kelimeyle *yalancı kökteşlik* oluşturması durumudur. Bu gruba Farsça-Fransızca kökenli *berê/bere* kelime çifti örnek olarak gösterilebilir. *Bere* kelimesi Fransızca olup *kulah* anlamında iken, *berê* kelimesi de Farsça olup *kuzu* anlamındadır.

4.1.1. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Türkçe Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde 215 yalancı kökteş kelime çifti tespit edilmiştir. 215 kelime çiftindeki 430 yalancı kökteş kelimedenden 98 kelime çiftindeki 197 kelime Farsça-Türkçe dil ilişkisi kökenlidir. Bu grupta alandaki yaygın kabule uyularak Pehlevce ve Farsça ayrımı yapılmamıştır.

Farsça-Türkçe yalancı kökteş kelime çiftlerinden *anca/anca*, *abi/abi*, *as/as*, *asan/asan* kelime çiftlerinde görüldüğü üzere kelimeler arasında şekil ve telaffuz açısından tamamen bir örtüşme görülürken anlam ve etimolojik köken itibarıyla kelimeler arasında ilişki yoktur.

Farsça-Türkçe yalancı kökteş kelime çiftlerinden *ablê/abla*, *ard/art*, *arayêş/arayış*, *ari/arı*, *ayêş/ayaş* kelime çiftlerinde görüldüğü üzere alfabe farkı kaynaklı küçük bir şekil ve ses farklılığı görülmektedir. Örneklerin incelenmesinden de görüleceği üzere Farsça-Türkçe dil ilişkisindeki yalancı kökteş kelimelerin tamamı isim soylu kelimelerdir.

Ben dağ çayını seviyorum. (Y)	من چای داغ را دوست دارم.
Ben sıcak çayı seviyorum. (D)	Men çayê daq ra dust darem.

Örnek cümledeki *dağ* kelimesi Farsçada *sıcak*, *yakıcı* anlamında kullanılan bir kelime olup Farsça kökenli iken yalancı kökteşi durumundaki *dağ* kelimesi ise Türkçe bir kelime olup *yeryüzünün çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla geniş alana yayılan bölümü* anlamında kullanılır. Görüldüğü üzere Türkçedeki *dağ* kelimesinin Farsçadaki *dağ* kelimesiyle köken ve anlam itibarıyla herhangi bir ilişkisi yoktur. Bu iki kelime sadece şekil ve telaffuz olarak benzeşmekte, bu da yalancı kökteşlik oluşturmaktadır.

O, abinin kitabını götürdü. (Y)	او کتاب ابی را برد.
O, mavi kitabı götürdü. (D)	U kêtabê abi ra bord.

Örnek cümledeki *abi* kelimesi Farsça kökenli olup *mavi renk* anlamında kullanılırken yalancı kökteşi durumundaki *abi* kelimesi ise Türkçe bir kelime olup *büyük erkek kardeş* anlamındadır. Her iki kelime köken olarak birbirinden bağımsız ancak şekil ve telaffuz olarak birbirlerine benzedikleri için yalancı kökteşlik oluştururlar (Tablo 1).

Tablo 1. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Türkçe Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Abi	آبی	Mavi	Abi	Ağabey
Ablê	آبله	Çiçek hastalığı, uçuk	Abla	Büyük kız kardeş
Acor	آجر	Tuğla, kiremit	Acur	Çizgili ve tüylü yeşil bir meyve
Ağer	آغر	Kuru nehir sel yatağı	Ağır	Hafif olmayan
Ağol	آغول	Ahır	Oğul	Erkek evlat
Anca	آنجا	Ora, orası	Anca	Ancak
Arayêş	آرایش	Süs, süsleme, makyaj	Arayış	Arama işi
Ard	ارد	Un	Art	Arka
Ari	آری	Ari ırkına mensup olan	Arı	Zar kanatlı, eklem bacaklı uçan böcek
As	اس	Değirmen, değirmen taşı	As	Asıl olan, birincil
As	آس	Değirmen değirmen taşı	As	Asıl, esas
Asa	آسا	Süs	Asa	Baston, değnek
Asan	آسان	Kolay, rahat	Asan	Asma işini yapan
Ay	آی	Ey, hey, vah, vay	Ay	İlenme sözcüğü, yılın on iki bölümü
Ayêş	آیش	Geliş	Ayaş	İçkiye düşkün, çok içki içen
Az	آز	Hırs, heves, gam	Az	Çok olmayan
Azar	آزار	Eziyet, sıkıntı, işkence	Azar	İkaz, uyarı, kınama
Azma	آزما	Deneyen, sınavan	Azma	Azma, azış
Bak	بک	Korku	Bak	Bakmaktan emir, gör
Bala	بالا	Yüksek, üst	Bala	Çocuk, yavru
Baq	باغ	Bahçe; park	Bağ	İp, şerit, tel vb bağlama aracı; deste
Barêş	بارش	Yağış	Barış	Barışma işi
Basêq	باسق	Yüksek, uzun	Basık	Basılmış, alçak, kısık
Bayêr	بایر	Kıraç	Bayır	Yokuş aşağı
Bêcem	بیم	Düzenli, kuralı, süslenmiş	Biçem	Üslup, içerik
Belut	بلوط	Palamut	Bulut	Gökyüzündeki su buharı
Beq	بغ	Tanrı, yaratıcı	Beg/Bey	Reis, şef, soylu kişi
Besi	بسی	Çok	Besi	Besleme işi, hayvan besleme
Beş	بش	Kilit, kuru ziraat	Beş	Dörtten sonraki rakam
Bid	بید	Söğüt ağacı	Bit	Asalak bir böcek

Binêş	بينش	Görtüş, bakış	Biniş	Binme işi
Bir	بير	Yatak; kuyu	Bir	Sayıların ilki; aynı, benzer
Boz	بز	Keçi	Boz	Açık toprak rengi
Bu	بو	Koku	Bu	Yakını gösteren işaret sıfatı
Çapa	چاپا	Ayak izi	Çapa	Çapalama işi ve aleti
Çap	چاپ	Baskı, tabetme	Çap	Ebat, cismin genişliği
Çarpa	چارپا	Yük hayvanı, eşek	Çarpı	Kaba sıva, çarpma
Çay	چای	Yapraklarından içecek yapılan bitki	Çay	Dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu
Çêle	چله	Zahmet, sıkıntı	Çile	İpek, yün, pamuk vb. iplik demeti
Dalan	دالان	Dehliz, koridor; kapalı yol; han	Dalan	Dalma işini yapan
Dam	دام	Tuzak, kapan, puslu, evcil hayvan	Dam	Çatı, toprak çatılı ev
Dana	دانا	Bilge, bilgin, âlim	Dana	İnek yavrusu
Daq	داغ	Kavurucu, yakıcı, sıcak	Dağ	Yeryüzünde çıkıntılı, yüksek, eğimli bölüm
Dar	دار	Darağacı; ağaç; kavak	Dar	Geniş olmayan, bol olmayan
Daş	داش	Kabadayı	Taş/Daş	Katılarak oluşmuş çok sert bir cisim
Daver	داور	Hakem, jüri	Davar	Koyun veya keçi sürüsü
Demar	دمار	Et sakatlatı; işkence etme, canına okumak	Damar	Kanın dolaştığı kanal
Deri	دری	Sarayla ilgili, saray Farsçası	Deri	Vücudun dış yüzeyi, cilt
Duş	دوش	Dün gece	Döş	Göğüs, bağır
Duş	دوش	Dün gece	Düş	Hayal
Duşêş	دوشش	Sağım, sağma	Düşüş	Düşme
Engel	انگل	Parazit	Engel	Mani
Gaz	گاز	Isırma	Gaz	Cismin üç halinden biri
Gebr	گبر	Zerdüşti; Mecusi; kâfir	Geber	Öl anlamında beddua
Gelê gelê	گله گله	Yer yer, öbek öbek	Güle güle	iyi dilek sözü
Genc	گنج	Define, hazine	Genç	Yaşlı olmayan
Girêş	گیرش	Tutma, yakalama	Giriş	Girme yeri
Girêşgah	گیرشگاه	Yakalama yeri; tutacak	Girizgâh	Konu açmak için söylenen söz
Givê	گیوه	İplik dokuma ayakkabı	Güve	Yünlü kumaş ve dokuma yiyen böcek
Kabuk	کابوک	Kuş yuvası	Kabuk	Bir şeyin üstünü kaplayan sert tabaka
Kaş	کاش	Keşke	Kaş	Göz üstünde kavis şekilli kısa kıllar
Kiz	کیز	Darlık; kısa adım; büzüleme	Kız	Dişi evlat
Kol	کل	Kısa; eksik; ağır	Kol	Organ adı
Kolê	کله	Kısa; eksik	Köle	Savaşta esir düşen
Kulak	کولاک	Fırtına; tipi	Kulak	İşitme organı
Kur	کور	Kör	Kor	Ateş haline gelmiş odun ve kömür
Kuz	کوز	Kambur	Köz	Kızıl ateş parçası, kor
Omac	اماج	Küçük hamur topu	Amaç	Hedef, gaye
Pas	پاس	Güvenlik, koruma	Pas	Demir ve metallerde oksitlenme
Pay	پای	Ayak	Pay	Hisse, eşit bölüm
Saqer	ساغر	Kadeh	Sağır	Duymayan
Sal	سال	Yıl, sene	Sal	Küçük bir su taşıtı
Saman	سامان	Düzen	Saman	Hayvan yemi
Sari	ساری	Sığırcık	Sarı	Bir renk
Sel	سل	Sal; kılıç çekme	Sel	Su taşkını
Soru	سرو	Boynuz; böcek anteni	Soru	Sual
Sorun	سرون	Boynuz	Sorun	Problem
Su	سو	Yön, taraf	Su	İçilen sıvı
Suçê	سوچه	Koltuk altı bezi	Suç	Kabahat
Şaş	شاش	İdrar, sidik	Şaş	Gözleri aynı yere bakmayan
Şaşu	شاشو	Altına işeyen	Şaşı	Gözleri şaşı bakan
Taban	تابان	Berrak, parlak	Taban	Ayakla basılan zemin
Tabêş	تابش	Parlayış, parlıltı	Tapış	Tapma
Tapu	تاپو	Küçük toprak kap	Tapu	Mülkiyet gösterir belge
Tarik	تاریک	Karanlık	Tarik	Yol
Tas	طاس	Kel	Tas	Sulu yemek konulan metal kap
Taşek	تاشک	Tereyağı; süzme yoğurt	Taşak	Er bezi
Tavan	تاوان	Zarar, ziyan	Tavan	Odanın üst yüzü
Tay	تای	Bir, tek, denk	Tay	At yavrusu
Tepêş	تپش	Huzursuzluk, titreme,	Tepiş	Tepme
Terek	ترک	Çatlak	Terek	Raf
Ters	ترس	Korku	Ters	Zıt, huysuz
Tevan	توان	Güç, kuvvet	Tavan	Odanın üst yüzü
Tiz	تیز	Sivri, ince	Tez	Çabuk olan, süratli
Tupal	توپال	Talaş	Topal	Aksak
Yazêş	یازش	Kasıt; yönelmek	Yazış	Yazma
Yelê	يله	Bırakma, saçma	Yele	Aslan, at vb. hayvanların ense kılı
Yex	یخ	Buz	Yağ	Meyve veya çekirdeğinin sıvısı

4.1.2. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Arapça Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde tespit edilen 214 kelime çiftindeki 428 kelimedenden 22 kelime çiftindeki 44 kelime Farsça-Arapça dil çiftinin etkileşimi sonucu oluşmuş yalancı kökteş kelimelerdir. Tespit edilen bu yalancı kökteş kelime çiftleri Farsça-Türkçe dil ilişkisinde Arapçanın her iki dili etkilemesi ve kelime vermesi bağlamında Türkçe tarafında Farsça dil öğrencisinin karşısına çıkmaktadır. Bu kelimeler Arapçadan Farsçaya geçerek Farsça asıllı kelimelerle yalancı kökteş durumuna düşmüştür. Bu gruba, *acil/acil*, *merdane/merdane*, *baht/baxt* kelimeleri örnek olarak verilebilir (Tablo 2).

Farsça merkezli hazırlanan kelime listesinde tablonun ilk iki sütununda Farsça kelimenin telaffuzu, yazılışı ve Farsçadaki anlamı verilmiştir, tablonun dördüncü ve beşinci sütununun da Arapçadan Türkçeye geçmiş ve Farsça-Türkçe dil ilişkisinde yalancı kökteşlik oluşturmuş kelimeler verilmektedir.

Tablo incelendiğinde bu kelimelerin tamamının isim soylu kelimeler olduğu görülecektir. Bu incelemede diller arası geçişkenliği olan fiil soylu bir kelime tespit edilememiştir.

Ben acil satın aldım. (Y)	من أجیل خریدم.
Ben çerez satın aldım. (D)	Men acil xeridem.

Örnek cümledeki *أجیل/acil* kelimesi Farsça olup *kuruyemiş*, *çerez* anlamındadır. Yalancı kökteşi durumundaki *Acil* ise Arapça olup Türkçede *hemen yapılması gereken, ivedi* anlamındadır.

O mağaza kadın elbisesi ve merdane satıyor. (Y)	آن فروشگاه لباس زنانه و مردانه می فروشد.
O mağaza kadın elbisesi ve erkek elbisesi satıyor. (D)	An foruşgah lēbasê zenanê ve merdane mi foruşed.

Örnek cümledeki *مردانه/merdane* kelimesi Farsça olup *erkeksi, erkeklere ait, erkek gibi* anlamındadır. Yalancı kökteşi durumundaki *merdane* kelimesi Arapça olup Türkçede *hamur işlerinde kullanılan kalın oklava* anlamındadır.

Tablo 2. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Arapça Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Acil	أجیل	Kuruyemiş	Acil	Hemen, anında; hastanenin acil bölümü
Ema	اما	Lakin	Âmâ	Kör
Amud	أمود	Yapılı, süslenmiş	Amud	Dik durma
Baxt	باخت	Mağlubiyet	Baht	Şans, talih
Bazi	بازی	Oyun	Bazı	Bir kısmı, ara sıra
Bikar	بیکار	İşsiz	Bekâr	Evlenmemiş
Bina	بينا	Gören	Bina	Yapı
Borc	برج	Ay; yüksek bina	Burç	Kale duvarındaki yüksek çıkıntı; takımyıldız adı
Darabi	دارابی	Greyfurt	Daraba	Kepen
Efgar	افگار	Yaralı	Efkâr	Hüzün, düşünce
Hal	هال	Sessizlik	Hal	Durum
Has	هاس	Diğer; dahi, korku	Has	Özgü
Hemsal	همسال	Akran, yaşıt	Emsal	Benzer, eş
Kabilê	کابیلہ	Havan, taş havan	Kabile	Sülale
Kanun	کانون	Kurum; merkez	Kanun	Yasa
Kasten	کاستن	Eksiltmek, azaltmak	Kasten	Bilinçli olarak, bilerek
Kulê	کوله	Yük, bir taşımalık yük	Kule	Kare, silindirik yüksek yapı
Lal	لال	Dilsiz	Lal	Parlak kırmızı değerli bir taş
Merdanê	مردانه	Erkeksi, erkekle ilgili	Merdane	Kalın oklava
Nalê	نالہ	İnleyiş	Nal	Hayvan tırnaklarına çakılan demir
Nar	نار	Ateş	Nar	Bir meyve
Resen	رسن	Urgan; yular	Resen	Kendi başına, kendiliğinden

4.1.3. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Arapça-Türkçe Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde, Arapça-Türkçe etkileşimi neticesinde oluşmuş 11 yalancı kökteş kelime çiftinde 22 adet yalancı kökteş kelime tespit edilmiştir. Bu grupta tespit edilen Arapça kökenli kelimeler Farsçada kullanılmakta olup Farsça-Türkçe dil ilişkisinde Farsça söz varlığı içerisinde dil öğrencisinin karşısına çıkmaktadır. Bu kelimeler, Türkçedeki benzer kelimelerle yalancı kökteşlik oluşmasına sebebiyet vermektedirler. Bu gruba; *soluk/soluk, yeqin/yakin, qap/kap, qapan/kapan* gibi kelime çiftleri örnek olarak verilebilir (Tablo 3).

Bir grup yakin yolda şüpheye düşmüş. (Y)	قومی به گمان افتاده در راه یقین
Bir grup kesin bilgi yolunda şüpheye düşmüş. (D)	Qowmi bê goman oftadê der rahê yeqin

Örnek cümledeki *یقین/yeqin* kelimesi Arapça olup Farsçada *kesin bilgi, doğrulanmış bilgi* anlamındadır. Bu kelimenin yalancı kökteşi *yakin* kelimesi ise Türkçe olup *uzak olmayan, akraba* anlamındadır.

Etin soluğu çok tehlikelidir. (Y)	صلوک گوشت خیلی خطرناک است.
Etin çürüğü çok tehlikelidir. (D)	Solukê guşt xeyli xeternak est.

Örnek cümledeki *صلوک/soluk* kelimesi Arapça olup Farsçada *çürümüş, kokuşmuş et* anlamındadır. Bu kelimenin yalancı kökteşi *soluk* Türkçe olup *nefes, hava, ciğerlere hava alıp verme* anlamındadır.

Tablo 3. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Arapça-Türkçe Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Al	آل	Aile, soy	Al	Kırmızı
Aşêq	أشوق	Çok seven	Aşık	Topuğun iki yanındaki kemik
Bel	بل	Aksine	Bel	Sırtla kalça arasındaki bölüm
Qanê	قائط	Ümitsiz, üzgün	Kanıt	Delil
Qap	قاپ	Aşık kemiği	Kap	Sıvı, katı madde konan şey
Qapan	قپان	Kantar, baskül	Kapan	Tuzak
Qari	قاری	Okuyucu; Kur'an okuyan	Karı	Eş, yaşlı kadın
Soluk	صلوک	Etin çürümesi ve kokması	Soluk	Nefes; solmuş
Şura	شورا	Danışma	Şura	Şu yer
Tabur	طابور	Sıra, saf	Tabur	Binbaşı komutasındaki birlik
Terk	ترک	Ayrılma	Terek	Raf
Yeqin	یقین	Kesin bilgi	Yakin	Uzak olmayan; akraba

4.1.4. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Arapça-Fransızca Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde çalışmaya konu dil çiftinin söz varlığında yer alan Arapça-Fransızca kökenli 6 kelime çifti tespit edilmiştir. Tespit edilen bu 12 kelimedenden *harp, koliye, ray, seri, tentene, salat* Arapça kökenli iken, *harp, tentene, seri, ray, kolye ve salad* Fransızca kökenlidir (Tablo 4).

O eşi için hastaneden bir kolye istiyor. (Y)	او برای همسرش از بیمارستان یک کلیه می خواهد.
O eşi için hastaneden bir böbrek istiyor. (D)	U berayê hemsereş ez bimarêstan yêk koliyê mi xahed.

Örnek cümledeki *کلیه/koliye* kelimesi Arapça olup Farsçada *böbrek* anlamındadır. Yalancı kökteşi durumundaki *kolye* kelimesi Fransızca olup Türkçede *süs için boyna takılan takı* anlamındadır.

Onlar savaş öğrenmeye başladılar. (Y)	آنها شروع به آموزش هارب کردند.
Onlar harp öğrenmeye başladılar. (D)	Anha şoru' bê amuzêşê harp kerdend.

Örnek cümledeki *هارب/harp* kelimesi Fransızca olup Farsçada bir müzik aleti olan *arp* anlamındadır. Yalancı kökteşi *harp* ise Arapça olup Türkçede *savaş* anlamındadır.

Tablo 4. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Arapça-Fransızca Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Harp	هارپ	Üçgen şekilli müzik aleti	Harp	Savaş
Kolîyê	کلیه	Böbrek	Kolye	Gerdanlık, boyuna takılan süs
Ray	رای	Görüş	Ray	Tren yolu
Salad	سالاد	Salata, tuzlu sebze	Salat	Namaz
Seri	سرع	Hızlı, çabuk	Seri	Dizi, sıra
Tentene	طنطنه	Tantana, görkem	Tentene	Dantel

4.1.5. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Fransızca Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde, Farsça-Fransızca 25 yalancı kökteş kelime çifti tespit edilmiştir. *Bar/bar, bere/bere, kabin/kabin* örneklerinde olduğu gibi Fransızca kelimeler Türkçe üzerinden Farsça öğrencisinin karşısına çıkmakta ve yalancı kökteşlik oluşturmaktadır (Tablo 5).

Ben bir barda şarap içtim. (Y)	من یک بار شراب نوشیدم.
Ben bir defa şarap içtim. (D)	Men yêk bar şerab nuşidem.

Örnek cümledeki *بار/bar* Farsça olup *yük* anlamındadır. Yalancı kökteşi *bar* Fransızca olup Türkçede *danslı, içkili eğlence yeri, salondaki içki köşesi* anlamındadır.

O koyunun beyaz beresi çok güzeldir. (Y)	بره‌ی سفید آن گوسفند خیلی قشنگ است.
O koyunun beyaz kuzusu çok güzeldir. (D)	Berêyê an gusfendê sefid xeyli qeşeng est.

Örnek cümledeki *بره/berê* Farsça olup *kuzu* anlamındadır yalancı kökteşi *bere* Fransızca olup Türkçede *kulah, şapka* anlamındadır.

Tablo 5. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Fransızca Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Alu	الو	Erik	Alo	Telefonda hitap sözcüğü
Bar	بار	Yük; defa, kere	Bar	Dans edilen içkili eğlence yeri
Bere	بره	Kuzu	Bere	Kulah
Erg	ارگ	Kale	Org	Çalgılı müzik aleti
Far	فار	Fare	Far	Taşıtların lambası
Gong	گنگ	Dilsiz, müphem	Gong	Belli zamanları bildiren zil
Hindi	هندي	Hintçe; Hintli	Hindi	En büyük kümes hayvanı
Kabin	کابین	Başlık parası	Kabin	Küçük oda
Kast	کاست	Eksiklik	Kast	Toplumsal sınıf
Kolon	کلون	Kapı sürgüsü	Kolon	Direk, sütun
Kongre	کنگره	Sütun, burç	Kongre	Meclis, toplantı
Kornêş	کرنش	Tevazu, eğilme	Korniş	Perde asılan alet
Kur	کور	Kör	Kur	Kadının gözüne girmeye çalışma
Madam	مادام	Madem; devam eden	Madam	Evli kadın
Mat	مات	Şaşkın, sersem, donakalmış	Mat	Parlak olmayan, donuk
Mayê	مايه	Asıl, esas; servet	Mayo	Sahilde giyilen tek parça giysi
Merg	مرده	Ölüm	Morg	Cenaze konulan soğuk ortam
Mordê	مرک	Ölü	Mort	Ceset
Morğ	مرغ	Kuş	Morg	Cenaze konulan soğuk ortam
Pas	پاس	Güvenlik, koruma	Pas	Topun takım arkadaşına ulaştırılması
Pelas	پلاس	Yünden kilim	Palas	Görkemli konut, saray
Pil	پیل	Fil	Pil	Enerji aracı, batarya
Rot	روت	Çıplak	Rot	Direksiyonla tekerlek bağlantısını sağlayan demir çubuk
Tartar	تارتار	Parça parça	Tartar	Diş taşı; şarap tortusu
Tuş	توش	Güç, kudret	Tuş	Klavyedeki düğme

4.1.6. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Türkçe-Fransızca Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde Türkçe-Fransızca kökenli *eski/eski, parke/parke, kap/kap, tup/tüp* şeklinde 4 kelime çifti tespit edilmiştir (Tablo 6).

Ben eski sporu çok seviyorum. (Y)	من ورزش اسکی را خیلی دوست دارم.
Ben kayak sporunu çok seviyorum. (D)	Men verzêşê eski ra xeyli dust darem.

Örnek cümledeki **اسکی/eski** Fransızca olup Farsçada *kayak sporu* anlamında kullanılıyorken yalancı kökteşi **eski** kelimesi ise Türkçe olup *yeni olmayan, yıpranmış* anlamındadır.

Benim iki tane kabım var. (Y)	من دو تا کاپ دارم.
Benim iki tane kupam var. (D)	Men do ta kap darem.

Örnek cümledeki **کاپ/kap** Fransızca olup Farsçada *yarışma ödülü olarak takdim edilen kupa* anlamındadır. Yalancı kökteşi **kap** kelimesi Türkçe olup *içine bir şeyler konulabilen oyuk nesne* anlamındadır.

Tablo 6. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Türkçe-Fransızca Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Eski	اسکی	Kayak	Eski	Yeni olmayan
Kap	کاپ	Fincan, kupa	Kap	Sıvı veya katı madde konan şey
Parke	پارکه	Adliye	Parke	Ahşap zemin döşemesi
Tup	توپ	Top	Tüp	Gaz tüpü

4.1.7. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Soğdca Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde yalancı kökteşlik oluşturan Farsça-Soğdca bir kelime çifti tespit edilmiştir. Bu kelimelerden biri Soğdcadan Türkçeye geçen *borç* diğeri Farsça **برج** *borc* kelimesidir (Tablo 7).

Biz en büyük borcun içinde yaşıyoruz. (Y)	ما در بزرگترین برج زندگی می کنیم.
Biz en büyük binada yaşıyoruz. (D)	Ma der bozorgterin borc zêndegi mi konim.

Örnek cümledeki **برج/borc** kelimesi Farsça olup *ay, burç, yüksek bina* anlamındadır. Yalancı kökteşi *borç* kelimesi Soğdca olup Türkçede *ödünç para* anlamındadır.

Tablo 7. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Soğdca Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsçadaki Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçedeki Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Borc	برج	Ay; yüksek bina, kule	Borç	Ödünç para

4.1.8. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-İtalyanca Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde Farsça-İtalyanca kökenli *barber/berber, bastan/baston, dara/dara, kase/kasa* şeklinde 4 kelime çifti tespit edilmiştir. Bu kelimelerin dördü Farsça, dördü İtalyanca olup Türkçede kullanılmaktadır (Tablo 8).

Berber kitapları eve götürmüş. (Y)	باربر کتابها را به خانه برده.
Kargocu kitapları eve götürmüş. (D)	Barber kêtabha ra bê xanê bordê.

Örnek cümledeki **باربر/barber** kelimesi Farsça olup *yük taşıyan, hamal, kargocu* anlamlarındadır. Yalancı kökteşi *berber* kelimesi İtalyanca olup Türkçede *saç sakal tıraşı yapan* anlamındadır.

Bir kasa mercimeğin kaç kalorisi vardır. (Y)	یک کاسه عدسی چقدر کالری دارد؟
Bir tas mercimeğin kaç kalorisi vardır. (D)	Yêk kasê edesî çêqedr kalori dared?

Örnek cümledeki **کاسه/kasê** kelimesi Farsça olup Farsçada *çömlek, çini gibi derin tabak* anlamındadır. Yalancı kökteşi *kasa* kelimesi İtalyanca olup Türkçede *sandık, kutu* anlamındadır.

Tablo 8. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-İtalyanca Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Bastan	باستان	Eski	Baston	Asa, değnek
Dara	دارا	Sahip, zengin	Dara	Bir aracın, kabin boş ağırlığı
Kase	کاسه	Çömlek, çini, derin tabak	Kasa	Sandık, kutu

4.1.9. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Fransızca-Yunanca Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Türkçe-Farsça dil ilişkisinde, Fransızca-Yunanca iki yalancı kökteş kelime çifti tespit edilmiştir. Tespit edilen bu dört kelimenin ikisi Fransızcadan Farsçaya, ikisi Yunancadan Türkçeye geçmiştir (Tablo 9).

O gerçekten bir berber idi. (Y)	او واقعا یک بربر بود.
O gerçekten bir barbar idi. (D)	U vaqêen yêk berber bud.

Örnek cümledeki **بربر/berber** Fransızca olup Farsçada *vahşi, kültürsüz, barbar* anlamındadır. Yalancı kökteşi **berber** Yunanca olup Türkçede *saç sakal tıraşı yapan* anlamındadır.

O Türkiye’nin Urumiyedeki konsoludur . (Y)	او کنسول ترکیه در ارومیه است.
O Türkiye’nin Urumiyeye konsolosudur . (D)	U konsulê Torkiye der Urmiyê est.

Örnek cümledeki **کنسول/konsul** Fransızca olup Farsçada *konsolos* anlamındadır. Yalancı kökteşi **konsol** Yunanca olup Türkçede *üstüne ayna, süs eşyası konulan çekmeceli dolap* anlamındadır.

Tablo 9. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Fransızca-Yunanca Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Berber	بربر	Vahşi, kültürsüz, barbar	Berber	Saç, sakal tıraşı yapan
Konsul	کنسول	Konsolos	Konsol	Üstüne ayna, süs eşyası konulan çekmeceli dolap

4.1.10 Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Fransızca-İngilizce Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde Fransızca-İngilizce kökenli bir yalancı kökteş kelime çifti tespit edilmiştir. Kelimelerden biri Fransızcadan Farsçaya, biri İngilizceden Türkçeye geçmiştir (Tablo 10).

Bu geçen seneki halidir . (Y)	این مد اپارسال است.
Bu geçen seneki modadır . (D)	În modê parsal est.

Örnek cümledeki **مد/mod** kelimesi Fransızca olup Farsçada *moda, yeni adet* anlamındadır. Yalancı kökteşi **mod** İngilizce olup Türkçede *durum, hal* anlamındadır.

Tablo 10. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Fransızca-İngilizce Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsçadaki Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçedeki Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Mod	مد	Moda, yeni adet	Mod	Durum, hal

4. 2. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Dil İçi Yalancı Kökteşlik

Aynı dildeki farklı etimolojik kökten gelen ancak şekil ve telaffuz olarak birbirine benzeyen veya aynılaşan ve anlam alanları birbirinden farklı olan kelimeler dil içi yalancı kökteşler olarak kabul edilir. Bu çalışmada 38 dil içi yalancı kökteş kelime çifti tespit edilmiştir. Tespit edilenlerin 19’u Farsça olup, Farsçadaki farklı köklerden türemiştir, 48’i Arapça olup farklı kökten türemiştir. Arapçada kelimelerin bir kısmı ise aynı kelime kökünün farklı kalıplarıyla üretilmiştir. Arapçada farklı kalıplarla üretilen kelimeler aynı kökten gelseler dahi farklı anlam taşıdığı için dil içi yalancı kökteşlik bağlamında değerlendirilmiştir. İki kelime de Fransızca kökenlidir. Farsça kelimelere *dadê/dadı, kah/kah, taxt/taht*, Arapça kelimelere *adet/aded, azêm/azim, cesad/cesed*, Fransızcaya da *bors/burs* kelimeleri örnek verilebilir.

4.2.1. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Farsça Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde 10 adet Farsça dil içi yalancı kökteş kelime çifti tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin onu Farsçadan Türkçeye geçtikten sonra, Türkçenin söz varlığı içinde yer alırken Farsça-Türkçe karşılaşmasında yalancı kökteş olmaktadır (Tablo 11).

Ona sordum, çıra dedim. (Y)	از او پرسیدم، گفتم چرا؟
Ona sordum, neden dedim. (D)	Ez u porsidem goftem çera ?

Örnek cümledeki **چرا/çera** kelimesi Farsça olup *niçin, neden, niye* anlamındadır yalancı kökteşi **çıra** Farsça olup Türkçede *yağlı ve çabuk yanan küçük parça* anlamındadır.

Tablo 11. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Farsça-Farsça Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Çera	چرا	Niçin, niye	Çıra	Yağlı ve çabuk yanan küçük parça
Dadê	داده	Veri, emanet	Dadı	Çocuk bakıcısı
Dayê	دایه	Sütanne; bakıcı	Dayı	Annenin erkek kardeşi
Hoda	هدا	Rehberlik	Hüda	Tanrı
Kaften	کافتن	Yarmak, kazımak	Kaftan	İpekten yapılan uzun süslü üst giysi
Kah	کاه	Saman	Kâh	Bazen
Pol	پل	Köprü	Pul	Para
Taxt	تاخت	Saldırı	Taht	Taht, padişah makamı
Tenê	تنه	Gövde	Tane	Tek varlığı gösteren sayı birimi

4.2.2. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Arapça-Arapça Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde 22 Arapça dil içi yalancı kökteş kelime çifti tespit edilmiştir. Tespit edilen 48 kelimenin yarısı Farsçada yarısı Türkçede kullanılan yalancı kökteş kelimelerdir. 9 kelime ayrı etimolojik kökten türemiş, 13 kelime aynı kökün farklı kalıplarından türemiştir (Tablo 12).

Ben ihbari okuyorum. (Y)	من اخبار را می خوانم.
Ben haberleri okuyorum. (D)	Men exbar ra mi xanem.

Örnek cümledeki **اخبار/exbar** kelimesi Arapça **خبر** kelimesinin çoğulu ve Farsçada **haberler** anlamındadır. Yalancı kökteşi durumundaki **ihbar** ise Arapça ancak farklı bir kalıptan türetilmiş olup Türkçede **haber verme, bildirme** anlamındadır.

Bunlar öğrencilerin cezveleridir . (Y)	این ها جزوه های دانشجوها استند.
Bunlar öğrencilerin ders notlarıdır . (D)	İnha cozvēyê danêşcuha estend.

Örnek cümledeki Arapça **جزوه/cozvē** kelimesi Farsçada **not, ders notu, kitapçık** anlamındadır. Yalancı kökteşi **cezve** ise Arapça farklı bir kökten türemiş olup Türkçede **kahve pişirilen saplı küçük kap** anlamındadır.

Tablo 12. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Arapça-Arapça Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Arapça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Arapça Yazılışı	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Adet	عادت	Ahşkanlık	Aded	عدد	Tane, sayı
Axêr	آخر	Başka, diğeri, fakat, ama	Ahir	اخیر	Son
Azêr	عزم	Yola çıkan, yolcu	Azim	عزم	Çaba, gayret
Cesad	جسد	Safran	Ceset	جسد	Ölü beden, naaş
Corm	جرم	Suç, cürüm	Cirm	جرم	Hacim
Cozvē	جزوه	Not, ders notu, kitapçık	Cezve	جوزه	Kahve pişirilen saplı küçük kap
Defa'	دفاع	Savunma	Defa	دفعه	Defa, kez
Dekkê	دکه	Kulübe; küçük dükkân	Tekke	تکيه	Tarikat mensuplarının yaşadığı, ibadet ettiği dergâh
Ehram	احرام	Haramlar	İhram	احرام	Hacı örtüsü
Exbar	اخبار	Haberler	İhbar	اخبار	Haber verme
Hac	حج	Hacı	Hac	حج	Kâbe ziyareti
Heva	هوا	Hava	Heva	هوى	Heves, istek
Heyat	حيات	Avlu, sofa, bahçe	Hayat	حيات	Ömür, yaşam
Lahêd	لاحد	Mezarıcı	Lahit	لحد	Duvarı taş ve üstü taş mezar
Selah	صلاح	Maslahat, barış	Silah	سلاح	Savunma ve saldırı aracı
Şaxês	شخص	Belirgin, tanınmış, somut	Şahıs	شخص	Kişi
Tabaq	طبايق	Büyük, kerpiç	Tabak	طبق	Derin olmayan kap
Tabêq	تابيق	Asa, değnek	Tabak	طبق	Derin olmayan kap
Vaqêf	واقف	Duran, bekleyen	Vakıf	وقف	Vakıf
Vasêf	واصف	Öven, anlatan	Vasıf	وصف	Nitelik
Vehş	وحش	Doğa, doğal	Vahşi	وحشى	Yırtıcı
Xatim	خاتم	Son, bitiren	Hatim	ختم	Kur'an'ın tamamını okuma

4.2.3 Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Fransızca-Fransızca Yalancı Kökteş Kelime Çiftleri

Farsça-Türkçe dil ilişkisindeki Fransızca dil içi 1 yalancı kökteş kelime çifti tespit edilmiştir. Biri Farsçada, diğeri Türkçede kullanılmaktadır (Tablo 13).

Ben mağazadan bir burs satın aldım. (Y)	من از فروشگاه یک برس خریدم.
Ben mağazadan bir saç fırçası satın aldım. (D)	Men ez bazar yêk bors xeridem.

Örnek cümledeki Fransızca *بوس/bors* kelimesi Farsçada *saç fırçası* anlamındadır. Yalancı kökteşi Fransızca *burs* Türkçede *öğrenim ve araştırma için verilen maddi destek* anlamındadır.

Tablo 13. Farsça-Türkçe Dil İlişkisinde Fransızca-Fransızca Yalancı Kökteş Kelimeler

Kelimenin Farsça Telaffuzu	Kelimenin Farsça Yazılışı	Kelimenin Farsçadaki Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçedeki Anlamı
Bors	بوس	Saç fırçası	Burs	Öğrenim ve araştırma masrafi için verilen destek

5. Sonuç

Yalancı kökteşler dil öğretiminin ve çevirinin önemli bir sorunudur. Hatasız bir çeviri ve sorunsuz bir dil öğretimi için iyi seviyede kaynak dil ve hedef dil bilgisinin yanı sıra dil bilinci, dikkat ve farkındalık da gereklidir.

Kaynak dil ve hedef dil çifti arasındaki ilişki düzeyi ve bu iki dilin çevre dillerle olan ilişkileri arttıkça yalancı kökteş kelime sayısı da artmaktadır.

Sağlıklı bir dil öğretim süreci için yalancı kökteş ve yalancı eş değer kelimelerin A1 -A2 düzeylerinin sonrasına bırakılması faydalı olacaktır.

Tespit edilen yalancı kökteşler basamaklı kur sisteminde anlam alanları itibariyle dil pasaportu çerçevesinde B1 ve üstü düzeylerde ihtiyaç duyulan kelimelerdir.

Dil kurslarının ikinci haftasında karşılaşılan *medrese* kelimesi A1 düzeyinde yaşanan soruna iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Farsça öğrencilerinin çoğunlukla lisans ve üstü düzeyler olmasından hareketle *medresê* kelimesi yerine *danêşgah* kelimesinin kullanılarak öğrenci ile yakın çevre arasındaki ilişkinin örneklendirilmesi daha faydalı olacaktır.

Farsça-Türkçe dil ilişkisindeki yalancı kökteşlik diller arası yalancı kökteşlik ve dil içi yalancı kökteşlik şeklinde iki gruba ayrılmaktadır.

Elde edilen veriler ve yapılan inceleme doğrultusunda bu gruplar çalışmada şu şekilde tasnif edilebilir:

Bu çalışmada tespit edilen yalancı kökteşlerin özellikleri itibariyle dört gruba ayrıldığı görülmüştür. Bunlar;

- İki dil arasında kelime alışverişi olmadan, her iki dilin kendi söz varlığındaki kelimelerin yalancı kökteş olması,
- İki dil arasındaki ilişkide tespit edilen kelimelerden birinin incelemeye konu dillerden birinin kendi söz varlığından olması ve diğer kelimenin ise üçüncü bir dilden karşı dile geçerek yalancı kökteş olması,
- Her iki dildeki kelimelerin kendi söz varlıklarından olmayıp üçüncü ve dördüncü yabancı dillerden bu dillere geçerek yalancı kökteş olması,
- İncelemeye konu iki dilden biri kökenli bir kelimenin üçüncü yabancı dilden gelen bir kelimeyle *yalancı kökteş kelime* durumuna düşmüş olmasıdır.

İki dil ilişkisinde karşılaşılan yalancı kökteş kelimelerin söz konusu iki dilin söz varlığından olmasının gerekmediği, incelemeye konu olan dil çiftinin ayrı ayrı başka bir dilden ödünçlediği kelimelerde de yalancı kökteşlik durumunun olduğu görülmektedir.

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde, *Farsça* ve *Türkçe* dışında *Arapça*, *Fransızca*, *İngilizce*, *İtalyanca*, *Soğdca* ve *Yunanca* olmak üzere altı yabancı dilden çok sayıda kelimenin ayrı ayrı her iki dile geçerek yalancı kökteşlik oluşturdukları görülmüştür. Bu çalışmada tespit edilen 175 diller arası yalancı kökteş kelime çiftinin 98’i Farsça ve Türkçe kökenli iken 77’si de diğer dillerden her iki dile geçmiş ve yalancı kökteşlik oluşturmuş kelimelerdir.

Bu çalışmada tespit edilen 175 diller arası yalancı kökteş kelime çiftinin 98’inin Farsça ve Türkçe kökenli, 77’sinin diğer dillerden her iki dile geçmiş ve yalancı kökteşlik oluşturmuş kelimeler olduğu görülmüştür. Farsça-Türkçe dil ilişkisinde karşılaşılan 215 diller arası yalancı kökteş kelime çiftinin 98’inin Farsça-Türkçe kökenli, 22’sinin Farsça-Arapça kökenli, 11’inin Arapça-Türkçe kökenli, 25’inin Farsça-Fransızca kökenli, 4’ünün Türkçe-Fransızca, 4’ünün Farsça-İtalyanca kökenli, 2’sinin Fransızca-Yunanca kökenli, birer kelimenin de Farsça-Soğdca ve Fransızca-İngilizce kökenli olduğu görülmüştür.

Farsça-Türkçe dil ilişkisindeki 20’si Farsça, 48’in Arapça 68 dil içi yalancı kökteş kelime çifti tespit edilmiştir.

Farsça-Türkçe dil ilişkisinde 10 Farsça, 22 Arapça, 1 Fransızca kelime çifti tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2016). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi.
- Bermaganbetova, S. (2016). *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Çelik, A. (2005). *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Farsça Öğretimi*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Dilberipur, A. (1995). *Türkçe-Farsça ortak Kelimeler Sözlüğü*. Ankara.
- Dursunoğlu, H. (2009). Türkiye Türkçesindeki Farsça Sözcükler ve Kullanım Şekilleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (1): 131-142.
- Erkır, B. (2011). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Karşılaştırmalı Türkçe-İngilizce Sözcük Denkleşler (False Cognates) Listesinin Oluşturulması ve Bu Listenin Eğitimsel Olarak Kullanılması*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- MEB, *Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun*, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2923.pdf> Erişim Tarihi: 18.08.2021.
- Özeren, M. (2014). Salar Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eşdeğer Sözcükler. *TEKE*, 3/2, 111-127.
- Ozere, M. (2017). O Lojnih Ekvivalentah Rodstvennogo Proishojdeniya v Altayskom i Turetskom Yazıkah. *Yazık i Literatura*, 4(104), Bakı 2017, s. 278-280.)
- Ozere, M., Abdieva, R. (2018). O lojnih ekvivalentah rodstvennogo proishojdeniya v kirgizskom i turetskom yazıkah. *Tanrı Dağlarının Anadolu'daki İlk Profesör Kızı Gülzura Cumakunova* (Ed. A. İsakov-G. Murzakulova), Bengü Yay., Ankara, s. 107-116.)
- Ozere, M. (2019). Lojnie Ekvivalentı / False Equivalents. *Problemi Sovremennoy Nauki i Obrazovaniya / Problems of Modern Science and Education*. No. 1 (134), 2019, s. 75-78. (<https://ipi1.ru/images/2019/134/PMSE-1-134.pdf>)
- Pirooz, M. R. (2003). On English-Persian and Persian-English False Cognates. *Iranian Journal Of Applied Linguistics (IJAL)*, İran: Sistan-Belucestan, 6-1, 118-136.
- Resulov, A. (1995). Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu. *Türk Dili* 524, 916-924, Ankara.
- Söylemez, İ. (2021). Türkiye'de Yabancı Dil Olarak Farsça Öğretiminde Yalancı Eş Değerlik (İran Farsçası ve Türkiye Türkçesi Örnekleme). *Nüsha* 53, 243-296, Ankara.
- Şimşekler, N. (2021). Türkiye'nin Bir İhtiyacı: İran, Afganistan ve Tacikistan Farsçasını Kapsayan Farsça Mütercim-Tercümanlık Bölümü. *Afganistan-İran-Tacikistan Dil ve Edebiyat Yazıları*, (Ed. İsmail Söylemez) 33-38, İstanbul: Demavend.
- Turgut, K. (2011). Türkiye'de Farsça Dili ve Edebiyatı Alanında Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası Denemesi I: Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dallarında Hazırlanan Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri. *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul.
- Türkben Aydın, F. (2018). Dil Öğreniminde Türkçe-Farsça Ortak Deyimlerin Önemi Üzerine Bir İnceleme. *Turkish Studies*, S.13/4, Ankara.
- Uzun, L. ve Salihoğlu (2009). English-Turkish Cognates and False Cognates: compiling a Corpus and Testing How They are Translated by Computer Programs. *Poznan Studies in Contemporary Linguistic* 45 (4), 569-593.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

NECÂTÎ'NİN BİR GAZELİNİN GÖSTERGEBİLİMSEL İNCELENMESİ

A Semiotic Analysis of Necâtî's a Gazel

Mustafa Yunus GÜMÜŞ¹

¹Türk Dili ve Edebiyatı, mygumus@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-2432-2955

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
15.04.2021
Kabul/Accepted:
26.11.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.917153

Anahtar Kelimeler

Divan Şiiri, Necâtî,
Göstergebilim, Gösterge.

Keywords

Divan Poetry, Necâtî,
Semiotics, İndicator.

ÖZ

Anlatı insan ile başlamış ve yazılı metinlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu metinlerin anlaşılması ve yorumlanması, insanların tartıştığı önemli problemlerden biri olmuştur. Bununla birlikte sanat yönü güçlü olan eserlerin anlaşılması, alınılması ve yorumlanması diğer metinlere göre daha güç olmuş, sanatçıların eserlerinde kullandıkları mazmunlar ve imgeler okuyucunun işini daha da zorlaştırmıştır. Anlaşılması kolay olmayan sanatsal metinler bu şekilde daha girift bir hâle dönüşmüştür.

Divan şairleri, şiirlerini oluştururken bir kuyumcu hassasiyetiyle yaklaşır ve kullandıkları her kelimeyi büyük bir özenle seçerler. Bir kelimenin anlamı, diğer kelimeler ile tamamlanır ve şair hem anlam hem ahenk yönüyle şiirini oluşturur. Araştırmacılar, şairler tarafından büyük bir hassasiyet ile oluşturulan bu şiirleri doğru yorumlamak için birçok şerh ve yorum yöntemi geliştirmişlerdir. Göstergebilimsel inceleme de yapısal bir analiz yöntemi olup manzum metinlerin değerlendirilmesinde de kullanılan modern yorumlama yöntemlerinden biridir. Bu analiz yönteminde bir bütünlük içinde verilen göstergeler dizgesini çözümlmek, yüzeysel yapıdan derin yapıya doğru yapılacak ayrıntılı okuma ile metnin anlamını ortaya koymak amaçlanır. Genellikle düzyazıda kullanılan bir inceleme yöntemi olan göstergebilim, divan şiiri için oldukça uygun bir yapıdadır. Çalışmamızda göstergebilimsel inceleme yöntemi bağlamında Necâtî'nin "bir yana" redifli gazelini yüzey ve derin yapı açısından çözümlmeye çalıştık.

ABSTRACT

The narrative started with people and with the emergence of written texts, understanding and interpretation of these texts has been one of the important problems that people have discussed. However, the understanding, reception and interpretation of works with strong artistic aspects have been more difficult than other texts, and the metaphors and images used by the artists in their works have made the reader's job even more difficult. Artistic texts that are not easy to understand have become more intricate in this way.

Divan poets approach with the sensitivity of a jeweler while composing their poems and choose every word they use with great care. The meaning of a word is complemented by other words and the poet creates his poem in terms of both meaning and harmony. Researchers have developed many commentary and interpretation methods in order to interpret these poems created with great sensitivity by the poets. Semiotic analysis is also a structural analysis method and is one of the modern interpretation methods used in the evaluation of verse texts. In this analysis method, it is aimed to analyze the set of indicators given in a whole and to reveal the meaning of the text with a detailed reading from the superficial structure to the deep structure. Semiotics, which is an examination method generally used in prose, is quite suitable for divan poetry. we tried to analyze Necâtî's ghazel with "bir yana" redif in terms of surface and deep structure in the context of the semiotic analysis method.

Atıf/Citation: Gümüş, M. Y. (2022). Necâtî'nin Bir Gazelinin Göstergebilimsel İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(83-96).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mustafa Yunus GÜMÜŞ, mygumus@hotmail.com

1. Giriş

Barthes, dünyada sonsuz sayıda anlatı olduğunu söyler: “Mitte, efsanede, fablda, masalda, uzun öyküde, destanda, hikâyede, trajedide, dramda, pantomimde, tabloda, vitrayda, sinemada, çizgi resimlerde, sıradan bir gazete haberinde, konuşmada anlatı hep vardır.” Ona göre iyi veya kötü olsun anlatı, uluslar ve kültürler fark etmeksizin yaşamın her alanında vardır. Çünkü anlatı, insan ile başlamıştır ve bütün halkların kendilerine özgü bir anlatısı olmuştur (1993: 83). İnsan hayatını tamamen kuşatmış olan sonsuz sayıdaki anlatıyı sınıflandırmak, çözümlenmek ve anlamlandırmak için kuramlara ihtiyaç vardır. Göstergebilim de bu kuramlardan biridir ve metni yüzeyden derine yapısal açıdan inceler.

Günümüzde hayatımızın neredeyse her anında göstergelerin varlığı bilinen bir gerçektir. Kullandığımız birçok araçtaki göstergeler bireylerin hayatını kolaylaştırmakta, zamanlarını daha güzel ve etkili kullanmalarını sağlamaktadır. Bu göstergeler doğru okunduğu ve yorumlandığı zaman bireyin hayatı birçok yönden olumlu olarak değişmektedir. Fakat bu göstergeleri doğru okuyabilmek ve yorumlayabilmek için bunların nasıl kullanılacağı hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Örneğin trafik işaretleri de günlük yaşamımızda kullanılan göstergelerdendir. Anlatılmak istenen ne ise bu levhalar ile araba kullanıcılarına iletilir. Bu şekilde uyarıcıyı büyük bir zahmetten ve sürekli uyarmaktan kurtarır. Yani gösterge, “Bir şeyin yerine geçerek o şeymiş gibi bize bilgi ileten bir aracı”dır (Erkman, 1987: 8-9). Bu araçlar ya da semboller sayesinde insan, gerçek nesnelere kullanılmaktan, göstermekten kurtulur ve böylece daha kolay bir iletişim sağlanır.

Günlük hayatta çoğu zaman farklı yaşantılarla, farklı kimliklerle karşılaşırız. Bu karşılaşmayı sağlayan ya da bireylere toplumsal farklılıkları, kimlikleri kazandıran göstergelerdir. Çoğu zaman göstergeler yoluyla çevremizi anlamlandırırız. Bu sayede kendimizi bir işaretler sistemi içerisinde buluruz. Giydiğimiz giysi, kullandığımız arabalar, yemekler, el kol hareketleri, film, müzik, reklam görüntüleri, gazete başlıkları birbirinden farklı görünen göstergelerdir (Barthes, 2006: 185).

“Edebiyat alanında göstergebilim, bir metni anlamaya, onu objeleştirmeye, ifade edileni anlamaya çalışır” (Kolcu, 2010, s. 273), metnin yapısını ve üretim aşamalarını ortaya koyacak araçlar sunar. Yani bu inceleme yönteminde metnin anlamsal iskeleti ortaya çıkarılır. Çalışmamızda Necâfî'nin, karşıt unsurların bir arada verilmesiyle dikkatleri çeken, “bir yana” redifli gazelini göstergebilimsel açıdan inceledik. Metni incelerken önce yüzey yapıyı daha sonra derin yapıyı ortaya çıkarmaya ve kelimeler arasındaki ilişkiyi göstergebilimsel dörtgen modeliyle göstermeye çalıştık.

2. Göstergebilim nedir?

Sözlükte “Genel olarak bir başka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğundan kendi dışında bir şey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu; özel olarak, dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleşmesinden doğan birim.” (Vardar, 2002: 106) şeklinde tanımlanan gösterge, insanların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları Türkçe, Arapça, İngilizce, Fransızca gibi doğal diller; insanların davranışları, trafik işaretleri; müzik, resim, tiyatro, sinema eserleri; film, reklam afişleri; sağır dilsiz alfabeti, yazınsal yapıtlar, moda, flama gibi dizgelerden oluşan anlamlı bütünün bir birimidir. Göstergede, karşılıklı bildirim amacı da aranmaz (Rifat, 1983: 260). Barthes'e göre gösterge “bir gösteren ile bir gösterilenden kuruludur. Gösterenler düzlemi anlatım düzlemini, gösterilenler düzlemiyse içerik düzlemini oluşturur.” (Barthes, 1993: 40). Erkman, göstergenin tanımını daha anlaşılır bir şekilde yapmıştır: “Kendisi o şey olmadığı halde, o şeyi çağrıştırarak iletişim sağlayan her aracı bir göstergedir. Yani benzin deposunda ne kadar benzin olduğunu gösteren araç gibi, bir trafik işareti, bir resim ve sözcük, hepsi birer göstergedir.” (Erkman, 1987: 10). “Göstergenin görevi, değiştirmelik ögesi olarak çağrıştırdığı başka bir şeyi göstermek, onun yerini almaktır” (Benveniste, 1995: 115). Görüldüğü üzere göstergebilim “gösterge, gösteren ve gösterilen” kavramları üzerine kuruludur.

“Gerek sözlü gerekse sözsüz gösterge sistemlerinin ve bu sistemlerin anlamın kurulmasında ve yeniden kurulmasındaki rollerini konu alan bilim dalı” (Mutlu, 2004: 114) olarak tanımlanan göstergebilim “gösterge dizgesi oldukları açık seçik görülen dizgeleri incelemekle kalmaz, tüm kültür görüngülerini gösterge dizgeleriymiş gibi ele alır, bunu yaparken kültürün temelde bildirişim olduğu varsayımından yola çıkar.” (Erkman, 1987: 87). İnsana ait olan her şey diğer insanlara bir şeyler anlatır ve insanlar bunları

değerlendirerek anlamlandırmaya başlar. Göstergeler, şifrelenmiş olan gösterilene gönderme yapar ve gösterilen ile gösteren arasındaki ilişki anlamlamayı oluşturur (Sayar, 2013: 2188).

Göstergebilim diller, düzgüler, belirtgeler gibi gösterge dizgelerini inceleyen bilim olup (Guiraud, 1973: 17) ele aldığı yazılı örneklerdeki anlamın oluşumunu ortaya koymaya çalışır. Bir bütünlük ve kapalılık içinde verilen göstergeler dizgesini çözümlmek, aralarındaki ilişkiyi ortaya koymak yüzeysel yapıdan derin yapıya doğru yapılacak bir okuma ile gerçekleştirilebilir. Yani göstergebilimsel çözümlme, anlamın nasıl oluştuğunu ortaya koymak için görülebilen öğelerden başlayarak ayrıntılı okuma neticesinde elde edilecek anlamlı yapılara doğru giden çözümlmelere girer (Civelek, 2020: 773-774).

2.1. Derin yapı – Yüzeysel yapı

İnsanlar arasında iletişimin gerçekleşmesi için alıcı, verici, ileti ve bu amacı gerçekleştirmeyi sağlayacak dilsel göstergelere ihtiyaç vardır. Gösterge, gösteren ile gösterilenin bileşiminden oluşur. Gösterenin görevi kavramı belirlemek, herhangi bir müdahale etmeden aktarmaktır. Dilbilimsel ve simgeler dizisi olan gösterenler dili oluşturur. Her ne kadar dilde kullanılan göstergeler belli olsa da gösterenlerin gösterilen kısmında değişiklikler olabilmektedir (Üstünova, 2010: 698).

Dilin somut yani gözle görülüp kulakla duyulabilen yanını yüzeysel yapı; kavranan, algılanan, soyut yanını ise derin yapı oluşturur. Yüzeysel yapı, bir dilin yazılan ve konuşulan yanını gösterirken, derin yapı anlamı gösterir. Üstünova, yüzeysel yapıyı “gösteren”, derin yapıyı ise “gösterilen olarak değerlendirir ve derin yapının “temel anlamı” yüzeysel yapının da “anlatsal anlamı/söylemsel anlamı” karşılığını söyler. Bunun dile ait bütün birimler için geçerli olduğunu da belirtir (Üstünova, 2010: 698-699). Ayrıca Üstünova yüzeysel yapı ve derin yapı arasındaki farklılıkları şu Tablo 1 ile belirgin hâle getirir:

Tablo 1. Üstünova yüzeysel yapı ve derin yapı arasındaki farklılıklar.

Yüzeysel Yapı	Derin Yapı
somut	soyut
gösteren	gösterilen
dilbilgisel	kavramsal
anlatsal anlatı / söylemsel anlatı	temel anlam
duyulan / görülen	algılanan / varsayılan

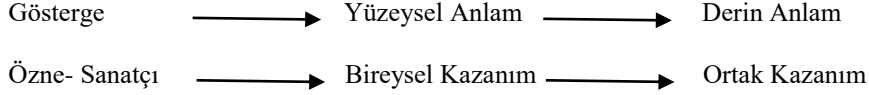
Demirci, derin yapıyı “yüzeysel yapının karşıt durumu olup bir cümlelin soyut olarak anlambilimsel boyutunu temsil eder. Bu yapı cümlelin biçimsel veya sentaktik görüntüsünün aksine görünmeyen fakat algılanabilen seviyesi olup dönüşümlü gramerde (transformational grammar) temel yapı, uzak yapı, birincil yapı vb. birçok adla ifade edilmektedir. Cümlelin bu seviyesi bize aynı yüzeysel yapıya sahip cümlelerin derinlerinde yatan farklı anlamları ayırt etmemiz konusunda yardımcı olur” şeklinde açıklarken yüzeysel yapı için de “Bir cümlelin sentaktik olarak üretilmiş ve son halini almış şeklidir. Yüzeysel yapıdaki cümleler nihai olarak ifade edilmiş olup duyulmaya (kulağa) ve okunmaya (göze) hitap eder duruma gelmişlerdir” ifadelerini kullanır (Demirci, 2010: 293).

Vardar, derin yapıyı biçimsel, soyut cümle yapısı olarak tanımlar. Ona göre bir cümlelin anlamını, cümlelin dönüşümsel süreç öncesindeki derin yapısı belirler. Ayrıca yüzeysel yapıda eş sesli olan cümlelerin anlamlarındaki farklılıklar derin yapıda gösterilebilir (Vardar, 2002: 70). Yüzeysel yapı ise “Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, derin yapı biçimlerine uygulanan dönüşümler sonucu gerçekleştirilen, bildirişime elverişli duruma gelen somut tümce biçimi.”dir (Vardar, 2002: 227).

Tanımlardan ve açıklamalardan görüleceği üzere derin yapı soyut cümle yapılarıdır. Derin yapı katmanındaki anlam öğeleri, dönüşüm işlemleriyle birlikte somutlaşır ve gerçekliğini kazanarak yüzeysel yapıya kavuşur. Somutlaşma, belli bir dile ait ses, biçimbilim, söz dizimi kurallarının işlenmesiyle gerçekleşir (Kıran, 2001: 159; Rifat, 1983: 208).

Yüzeysel yapı ise, derin yapıların dönüşüm geçirmesiyle birlikte bir üst katmana geçmesi, daha az soyut bir düzleme aktarılması ile ortaya çıkar. Yüzeysel yapıdaki cümleler, göze ve kulağa hitap edecek durumda olup

nihai olarak ifade edilmiştir (Demirci, 2010: 70; Rifat, 1983: 208-209). Derin yapı evrensel nitelik taşıırken, yüzey yapıda evrensellik yoktur. Dünyadaki dilleri birbirinden ayıran özelliklerin en önemlisi yüzey yapıdır. Diller, kendi özellikleri ve kuralları ile evrensel özellikli derin yapıyı yüzey yapıya dönüştürürler. Bir dilin gramer kurallarını dilin yüzey yapısı oluşturur. Her ne kadar ses birimden söz dizimsel yapıya ait bütün özellikler yüzey yapı ile ilgili olsa da bir dili öğrenmek için bu kuralları bilmek yeterli değildir. Bir dili doğru öğrenmek ve anlamak için derin yapı ve yüzey yapı arasında eşgüdüm sağlanmalıdır (Onan, 2015: 93). Chomsky'nin derin yapı çözümlemesi şeması şu şekildedir (Soylu, 2016: 65):

Müldür, *Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı* adlı çalışmasında “Müzik öğretmenini yolda yürürken gördüm.” cümlesini değerlendirir ve bu cümlede yolda yürüyenin kim olduğunun sadece yüzey yapıya bakarak anlaşılamadığını söyler. O, bu cümleyi farklı derin yapıları karşılayacak şekilde şu örnekler ile açıklar:

- “1. Senin müzik öğretmenini yolda yürürken gördüm.
- 1.a. Senin müzik öğretmenin yolda yürüyordu, ben onu gördüm.
- 1.b. Ben yolda yürüyordum, senin müzik öğretmenini gördüm.
2. Onun müzik öğretmenini yolda yürürken gördüm.
- 2.a. Onun müzik öğretmeni yolda yürüyordu, ben onu gördüm.
- 2.b. Ben yolda yürüyordum, onun müzik öğretmenini gördüm.
3. Müzik dersimizin öğretmenini yolda yürürken gördüm.
- 3.a. Müzik dersimizin öğretmeni yolda yürüyordu, ben onu gördüm.
- 3.b. Ben yolda yürüyordum, müzik dersimizin öğretmenini gördüm.” (2016: 66)

Bu örnekten de görüleceği üzere bir cümlenin yüzey yapısı, cümlenin anlamını tam olarak veremeyebilir. Bundan dolayı cümleyi değerlendirirken bağlamı göz ardı etmeden anlam vermek gerekir.

3. Necâti Bey'in “bir yana” redifli gazelinin analizi

3.1. Yüzey yapı

Necâti'nin şiiri gazel nazım şekli ve beyit nazım birimi ile 9 beyit hâlinde 18 satırdan oluşmaktadır. Aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılan gazel, söz konusu türle ifade edilecek coşkuyu yakalamıştır. Şair, bu gazelde “bir yana” rediflerinin tekrar etmesiyle güzel bir ahenk yakalamıştır. Şairin kullandığı redifin, şiirin geneline hâkim olan karşıtlık ilişkisini yansıtmada oldukça etkili olduğu görülmektedir. Osmanlıca yazılan şiirlerde büyük küçük harf kullanımı söz konusu değildir. Bununla birlikte dönem şiirlerinde metnin anlamını doğrudan etkileyen noktalama işaretleri de kullanılmamaktadır. Fakat bu şiirlerde noktalama işaretinin görevini aruz ölçüsü üstlenmiştir. Şiir “bir yana” redifiyle yazılmıştır. Şiirin kafiye örgüsü, tek kafiye ile oluşturulmuştur: şeydâ, dünyâ, tenhâ, dil-ârâ, tüvânâ, deryâ, Mesihâ, ammâ, cânâ, tekâzâ. Şair bu şekilde sözcük tasarrufuna gitmiş ve daha hareketli bir görünüm sağlamaya çalışmıştır.

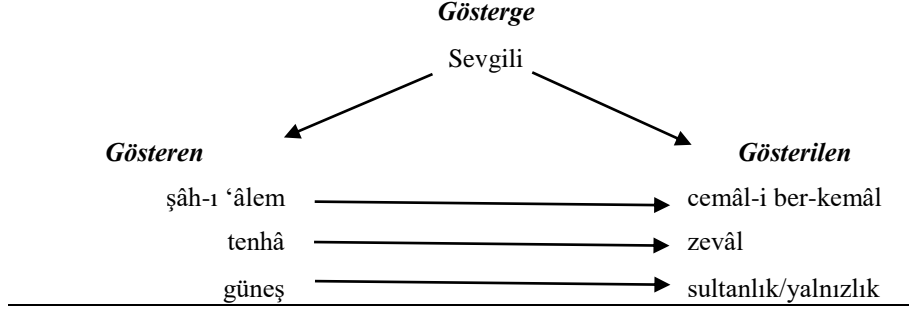
3.2. Derin yapı

1. beyit

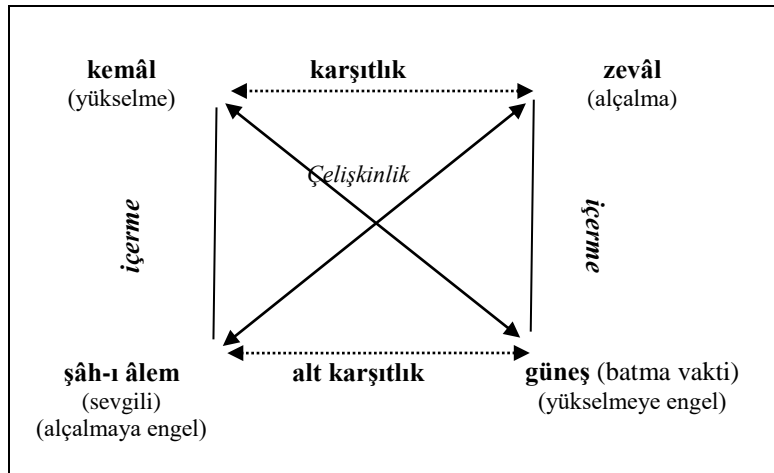
Halk-ı 'âlem bir yana oldu bu şeydâ bir yana
Cennet-i kûyun komazam olsa dünyâ bir yana (Tarlan, 1992:151)

2. beyit

İrmesün dirsen cemâl-i ber-kemâl bir zevâl
Gün gibi ey şâh-ı 'âlem gitme tenhâ bir yana (Tarlan, 1992:152)

Sevgili, beytin merkezinde yer almaktadır. Beyitteki ilk “gösteren”, şairin sevgilisini nitelemek için kullandığı “şâh-ı âlem”dir. Şair, sevgiliyi âlemlerin sultanı olarak görür ve güzelliğinin kusursuz olduğunu söyler. Fakat ona göre sevgilinin güzelliğinin devam etmesi için yanlış yollara sapmaması gerekmektedir. Bu durumu anlatırken “güneş”i kullanan şair, doğduğu andan itibaren batana kadar güneşin dünya üzerinde tıpkı bir sultan gibi gezindiğini fakat batmaya başlamasıyla birlikte gün içindeki özelliklerini kaybettiğini ifade eder. Gündüz vaktinde yalnız olsa da güneş, göz önündedir ve insanlar onu yakından müşahede edebilmektedir. Her ne kadar parlaklığı ve güzelliği göz alıcı olsa da bu durum belli bir bölgede/mekânda güneş batana kadar devam eder. Ancak baş üstünde duran güneş, akşam vakti yaklaştığında bulunduğu mekândan yavaş yavaş uzaklaşmaya başlar ve sonunda gözden kaybolur. Her gün yaşanan ve doğal bir ritüeli sevgilinin ıssız yerlere gitmesi endişesiyle eşleştirir. Şairin kullandığı zaman dilimini göz önüne aldığımızda sevgili için endişelenen vakit, güneş battıktan sonraki vakittir. Hava kararmaya başladığı için akşam, asayişin yeterince sağlanmadığı, insan kalabalığının azaldığı, pazar gibi alış veriş yapılan mekânların kapandığı bir vakittir. Yani akşam, bireylerin yalnız başına dolaşması için uygun olmayan bir zamandır. Bu öngörü toplum tarafından da aynı şekilde değerlendirilir. Şairin, sevgilisinin yalnız başına تنها yerlere gitmesinden korkmasının en büyük nedeni sevgilinin güzelliğini lekeleyecek bir durumla karşılaşması ihtimalinden duyduğu endişedir. Ayrıca gösterenlerden biri olarak belirttiğimiz “tenhâ” kavramının gösterileni olan “zevâl” kelimesi “iyi durumdan kötü duruma dönme, düşme, alçalma” anlamına gelmektedir. Beytin geneline âşığın sevgilisiyle ilgili endişesi ve korkusu hâkimdir. Bundan dolayı şair, kendisi açısından güneş gibi yüksek bir konumda bulunan sevgiliye konumunu ve değerini kaybetmemesi için uyarılarda bulunur. Beyitteki karşıtlık ilişkisini göstergebilimsel dörtgende şu şekilde gösterebiliriz:

3. beyit

Bulımadılar arayub şîve-i refîârını
Gıtdi Tubâ bir yana serv-i dil-ârâ bir yana (Tarlan, 1992:152)

Gösterge

Sevgili

Gösteren

tûbâ

serv-i dil-ârâ

şîve-i refîâr

Gösterilen

sevgilinin boyu

sevgilinin boyu

sevgilinin yürüyüş tarzı

Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından biri de sevgilinin boyudur. Sevgilinin boyu Tûbâ ve serviye benzetilmektedir. Tûbâ, cennetteki ağaçlardandır; servi yaşadığımız dünyaya aittir. Bu beyitteki gösterenler sevgilinin boyu ve yürüyüş tarzını göstermek için kullanılmıştır. Sevgilinin salına salına yürümesi, boyunun güzelliğini yansıtmaya açısından önemlidir. Hatta şair sevgilinin boyunu gösteren “tûbâ” ve “servi”nin sevgilinin yürüyüşünün işvesine hayran olup dört bir yanda onu aradıklarını söyler. Bu durum sevgilinin boyu ve işvesinin hiçbir şeye benzemediğini, bu yönden eşsiz olduğunu gösterir. Cennetteki ağaçlardan olan Tûbâ ve gönül süsleyen servinin, sevgilinin boyunu ifade ederken kullanılması ve bu beyitte bahsedilen ağaçların şairin sevgilisinin yürüyüşüne hayran kalması, şairin sevgilisinden başka güzellerin varlığına delalet edebilir. İstiare yoluyla güzelleri ifade edebilmek için “Tûbâ” ve “serv” sözcükleri kullanılmış olabilir. Bu şekilde değerlendirdiğimizde sevgilinin boyunun eşsiz güzelliği ve işvesinin diğer güzeller tarafından kısımlanacak derecede olduğu görülmektedir.

4. beyit

Devlet-i 'ışkunda senden artuk olur leşkerüm
Bir yana tursa za'îf olan tûvânâ bir yana (Tarlan, 1992:152)

Gösterge

Aşk

Gösteren

devlet-i 'ışk

Gösterilen

gönül

Gösterge

Otorite/Sevgili

Gösteren

leşker

za'îf

tûvânâ

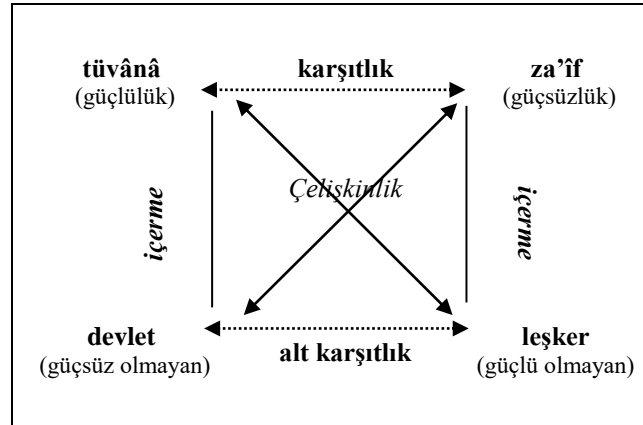
Gösterilen

âşğın âhı

âşğın ordusu

sevgilinin ordusu

Bu beyitte sevgilinin kudreti karşısında kendi gücünün farkında olan âşığın tavrı dikkat çekicidir. Aşk ile ilgili gelişmelerin algılandığı yer gönüldür ve aşk devleti olarak görülmektedir (Pala, 1998: 153). Âşığa göre aşk devletinin sultanı sevgilidir ve bütün otorite onun elindedir. Bununla birlikte âşık da bu gönül devletinin kulu olarak değerlendirilir (Andrews, 2012: 117). Tanpınar âşık ile sevgili arasındaki ilişkinin boyutunu anlatırken şu ifadeleri kullanır: “(Sevgili) sevmez, bir nevi tabii vergi gibi sevmeyi kabul eder. İsterse iltifat ve lütfeder. Hatta hükümdar gibi ihsanları vardır. Yine onun gibi isterse bu lütfü ve ihsanı esirger. Hatta cevredir, işkence eder, öldürür. Kıskanılır, fakat kıskanmaz. Bir saray, bir yığın mabeyinci, gözde veya gözde olmaya namzetlerle doludur.” (Tanpınar, 1997: 6). Beyitteki “gösteren”ler devlete ait unsurlarla ilgilidir ve bunların devletin maddi ve manevi boyutunu göstermek için kullanıldığı görülmektedir. Aşk devletinin sultanı sevgilinin askerleri her yönden daha güçlüdür, donanımlıdır, tecrübelidir. Âşığın askerleri ise güçsüzdür, silah yönünden yeterli görülmez. Şair bir savaş meydanını betimler ve sevgiliye ait güçlü askerleri bir tarafa, âşığa ait güçsüz askerleri diğer tarafa yerleştirir. Görünüşte güçlü olan, kudreti ve otoriteyi elinde bulunduran tarafın kazanması daha muhtemel bir durumken âşık, kendi askerlerinin sevgilinin ordusundan daha üstün olduğunu söyleyerek tavrını ortaya koyar. Burada âşığın askerlerinden kastedilen âşığın âhı olabilir. Çünkü geleneğimizde zulme uğrayanların Allah katında farklı bir yeri olduğuna inanılır: “Mazlumun âhı indirir şahı.” Sevgilinin ordusu onun güzellik unsurlarından olan kirpik, kaş, gamze gibi delici ve kesici savaş aletlerine karşılık gelen öğelerden oluşur. İlk bakışta böyle silahları olan bir ordunun zafer kazanacağı düşünülebilir. Fakat âşığın uğradığı zulüm ve çaresizliği dengeleri değiştirir. Ancak bu şekilde âh’ı olan zayıf ordu, birçok silahla donanmış güçlü orduyu alt eder. Beyitte dikkat çeken diğer durum karşıtlıkların kullanılmasıdır. Devlet-leşker, zayıf-güçlü kavramları somut olarak karşıtır. Bununla birlikte sevgilinin çeşitli silahlara sahip olmasına karşın âşığın silahsız olması farklı bir karşıtlık örneğidir. Bu durum göstergibilimsel dürtende şu şekilde gösterilebilir:

5. beyit

‘İşka mâni’ olmaz nâsîh kelâm-ı huş-mend
Kimsene karşı durmaz aksa deryâ bir yana (Tarlan, 1992:152)

Gösterge

Aşk

Gösteren

Gösterilen

nâsîh	→	kelâm-ı huş-mend
kimsene	→	engeller
deryâ	→	aşk

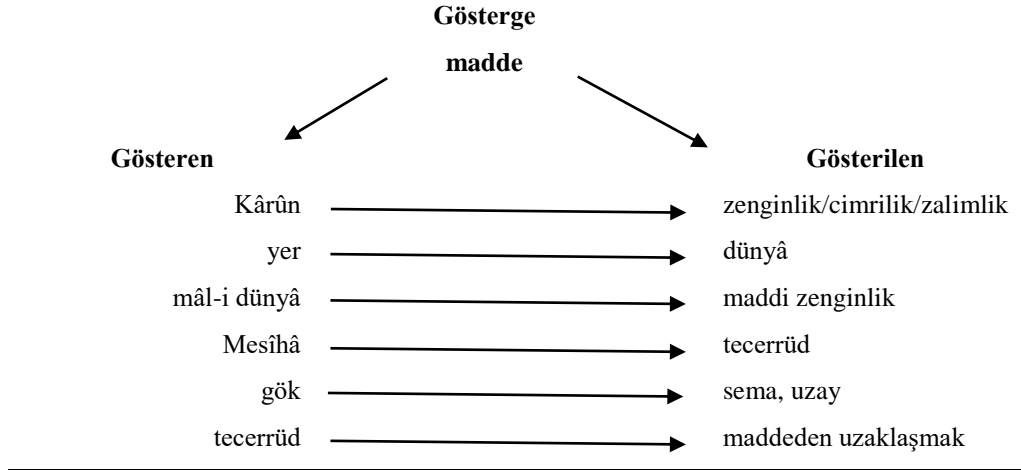
Aşk ve aklın bir araya gelmesi mümkün değildir ve beyitte birbirlerinin karşıtı olarak kullanılmıştır. Çünkü aşk, akılla anlaşılmaz. Zıtlıkla başlayan beytin merkezinde aşkın bizzat kendisi bulunmaktadır. Metindeki “gösteren”ler nâsih ve derya aynı minvalde kullanılmıştır. Şairlerin hemen hepsi zahitlere, zahit grubuna girecek tiplere karşıdırlar. Nâsih de zahit grubu tipler arasında yer alır ve âşıklar ile anlaşamazlar. Beyitte de görüleceği üzere nâsihin de içinde bulunduğu zahitler akıllarıyla her şeyi anlayıp, her sorunu çözebileceklerini düşünürler. Oysa “Akıl şüphesi var, aşkın şüphesi yoktur.” (Topçu, 2001: 133). Bundan dolayı hiçbir güç ve otorite, kimden gelirse gelsin hiçbir söz âşıkları gittikleri yoldan döndüremez. İlk mısradaki aşk duyguyu, kelam ise akılı temsil eder. Sözlükte “deryâ” deniz anlamına gelir. Bununla birlikte “Allah’ın gücü, bilgisi, sıfatları, ucu bucağı olmayan bir ummana benzetilir. Kulun bunun karşısındaki durumu, denizden bir damlacık bile değildir.” (Cebecioglu, 2009: 157). Bu kelime bir şeyin sınırsız derecede bol olduğunu ifade etmek için de kullanılır.

Birinci mısradaki “gösteren” ve “gösterilen”den yola çıkarak ikinci mısradaki “gösteren” olan “kimsene” sözcüğünün olumsuz bir görev üstlendiğini söyleyebiliriz. Bu sözcük, âşığı yolundan döndürmeye çalışan bir engel görevindedir. Diğer gösteren “deryâ” ise âşığın içindeki aşkın büyüklüğünü göstermektedir. Âşığın gönlü aşk ile dolup taşan deniz gibidir. Nasıl ki denizin karşısında hiçbir engel duramaz, aynı şekilde hiç kimse veya hiçbir engel âşığı aşkıdan vazgeçiremez. “deryâ” ve “kimesne” arasında dolaylı olarak bir karşıtlık söz konusudur.

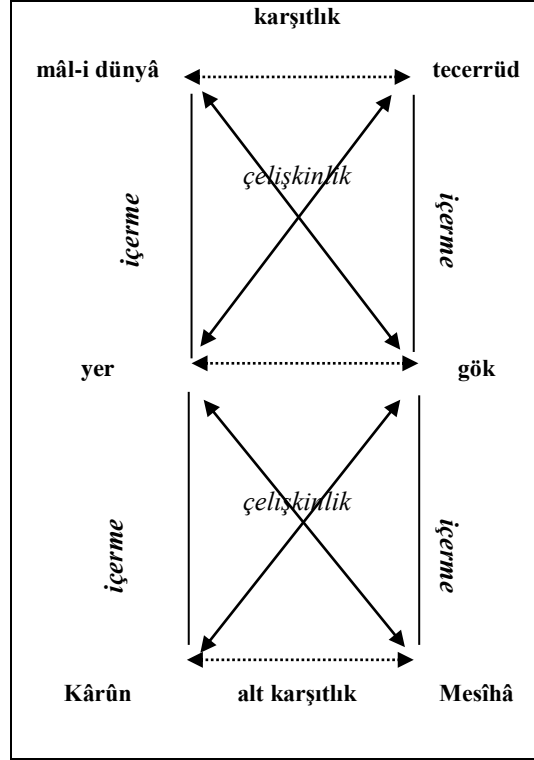
6. beyit

Mâl-i dünyâ ile şerh eyler tecerrüd hâlini
Yerde Kârûn bir yana gökde Mesihâ bir yana (Tarlan, 1992:152)

Mesih, elini sürdüğü hastaları hemen iyileştirmesinden dolayı Hz. İsa'nın aldığı lakaptır (Pala, 1998: 273). Bununla birlikte Hz. İsa'nın bebekken konuşması, nefesi ile hastaları iyileştirip ölüleri diriltmesinden dolayı Hz. İsa ile sevgilinin dudağı arasında ilişki kurulmuştur. Ayrıca göğe çıkarken tam bir tecerrüt veya himmet halinde olmasına rağmen Hz. İsa, yakasındaki bir iğne dolayısıyla dördüncü felekten yukarı çıkamamıştır (Çavuşoğlu, 2001: 48). Kârûn, Hz. Musa'nın kavminden olup çok zengin, cimri ve zalim biridir. Elinde bulundurduğu servet ile kibirlenen Kârûn, zenginliğin ve cimriliğin sembol isimlerindedir (Pala, 1998: 230).

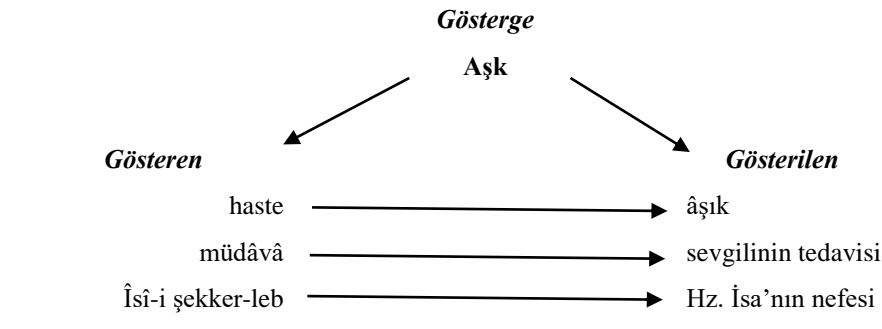
Beyitte birbirinden her yönden farklı iki ismin dünya malı ile bir araya getirildiği görülmektedir: Hz. İsa'nın göğe yükselirken yakasındaki bir iğneden dolayı dünya malıyla ilişkisini koparamaması, Kârûn'un sonsuz zenginliği ve bu zenginliği ile kibirlenmesi. Beytin yapısında yine karşıtlık dikkat çekmektedir: Yer-gök, Kârûn-Hz. İsa, dünya malı-tecerrüt. Şair, dünya malını Kârûn ile dünya malından yüz çevirme anlamına gelen tecerrüdü ise Hz. İsa ile somutlaştırmıştır.

Her ne kadar büyük bir serveti olsa da Kârûn, cimriliği ile de meşhurdur. Hz. İsa'nın kendi arzusuyla yaşadığı tecerrüt halini, istemeden de olsa Kârûn da malını harcamayarak yaşamaktadır. Hz. İsa'nın göğe yükselirken yükselişinin durması, üzerinde bulundurduğu dünyaya ait küçük bir nesne ile açıklanmaktadır. Aynı şekilde Kârûn'un cimriliğinin altında dünya malını kaybetme korkusu yatmaktadır.

7. beyit

Söz ile ben hasteye bin kez müdâvâ eyledün
İtmedün ey 'Îsî-i şeker-leb ammâ bir yana (Tarlan, 1992:152)

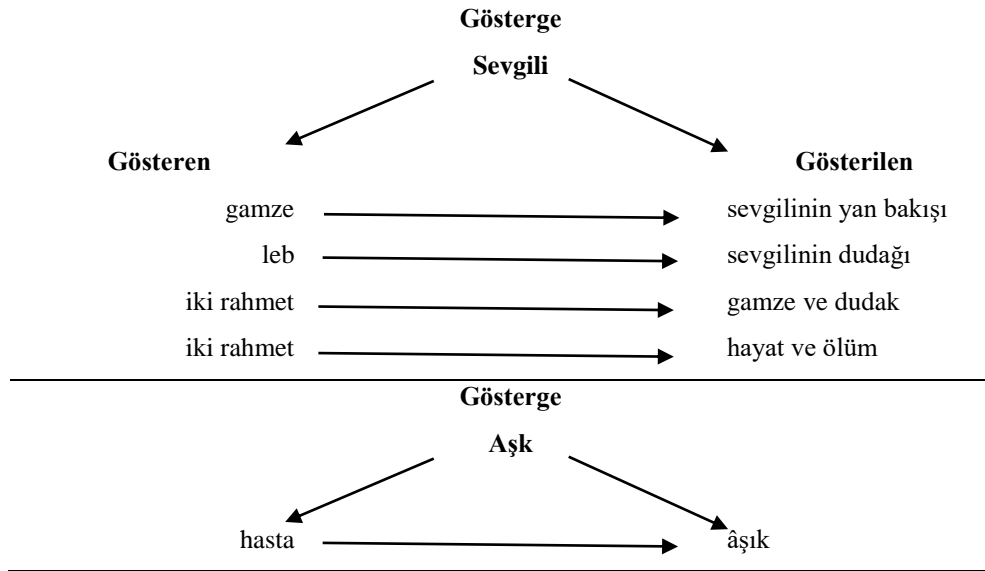
Bu beyitte şair, sevgilinin dudaklarını Hz. İsa'nın dudaklarına benzetmiştir. Sevgilinin aşkıyla hasta olduğunu, tatlı sözleriyle kendisini bin defa tedavi ettiğini ve fakat söz ile yapılan tedavinin işe yaramadığını

belirtip bir kez olsun Hz. İsa'ya benzeyen nefesiyle tedavi etmediğini söyleyerek sevgilinin bu tutumundan yakınmıştır. Beyitte geçen “bir yana etmek” ifadesi “bertaraf etmek, ortadan kaldırmak” anlamına gelmektedir (Öğretmen, 2020: 207). Beyitteki ilk gösteren “haste” âşığı gösterir. “Haste” sözcüğü, divan şiirinde âşığı niteleyen özelliklerden biridir (Pala, 1998: 41). Aşk derdi çeken âşığı tedavi edecek tek kişi sevgilidir. Fakat sevgili, söyledikleriyle âşığı rahatlatmış olsa da onun hastalığını ortadan kaldıracak hiçbir şey yapmaz. Çünkü âşık ile sevgili arasındaki ilişkinin devam etmesi âşığın hastalık hâlinin devamına bağlıdır. Bunu bilmesine rağmen âşık, hastalıktan kurtulmak için sevgilinin tedavi etmesini ister. Üçüncü gösteren “İsî-i şeker-leb” tamlaması, şeker dudaklı İsa anlamına gelir. Hz. İsa “dudak”, “nefes” ve “tekellüm” ile divan şiirinde yerini alır. Beyitteki “İsî-i şeker-leb” ifadesi Hz. İsa'nın ölüleri dirilten, hastaları iyileştiren nefesi ile ilişkili olarak kullanılmıştır.

Şair, sevgilinin sözlerinin bir süreliğine âşığı rahatlattığını fakat bunun yeterli olmadığını ifade eder. Ona göre aşk hastalığına yakalanmış âşığı hiçbir söz tedavi edemez. Bundan dolayı âşık sevgilinin, tıpkı Hz. İsa'nın ölüleri dirilten ve hastaları iyileştiren nefesine benzeyen dudaklarından medet umar. Fakat sevgilinin, âşığı iyileştirmek gibi bir amacı yoktur. Bunun farkında olan âşık, sevgilinin vurdumduymazlığı karşısında sevgiliye sitemde bulunur.

8. beyit

Gamzen üstündür lebünden söz yok ammâ hastana
İki rahmetden birisin eyle cânâ bir yana (Tarlın, 1992:152)

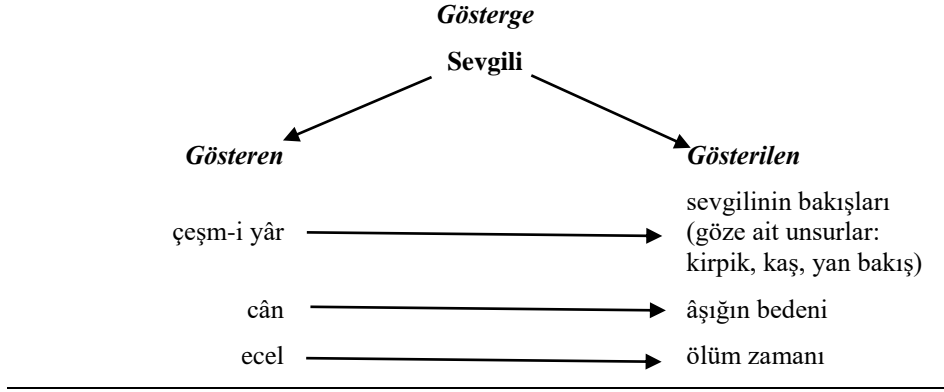

Şair, sevgilinin güzellik unsurlarından olan gamze ve dudak arasında bir karşılaştırma yapar ve sevgilinin gamzesinin dudaklarından üstün olduğunu söyler. Karşılaştırmayı yapan âşık olsa da metnin geneline hâkim olan ve otoriteyi elinde bulunduran sevgilidir. Beyitteki “söz yok” ifadesi de “hasta” konumundaki âşığın acizliğini kabul etmesinin göstergesidir. Beyitteki ilk iki gösteren “gamze” ve “leb” sevgilinin güzellik unsurlarından olup sevgilinin yüzüne aittir. Divan şiirinde gamze, kılıç ve oka benzetilir ve sevgili gamzelerini âşığı yaralamak ve öldürmek için kullanır (Pala, 1998: 147). Dudak ise söz ve konuşma ile ilişkilendirilir ve öpmek, sormak, buse almak gibi fiillerle birlikte kullanılır. Ayrıca ruhun bedenden ayrılırken son çıkış noktası olarak kabul edildiği için dudak, can ile de yakından ilgilidir (Pala, 1998: 252). “Hasta” göstereni yine âşığı işaret etmektedir. Âşık, sevgilinin gamzesi ve dudağı arasında gidip gelir ve sonunda onun gamzesinin dudağından üstün olduğunu ifade eder. Bu kabulleniş, sevgilinin gamzesinin kuşandığı silahlar ile ilgili olduğu düşünülebilir. Yani âşık, sevgilinin gamzesinden korktuğu için onun üstünlüğünü kabul etmiştir. Zaten sevgilinin dudakları ile ilgili âşığın eline geçebilecek herhangi bir şey yoktur. Beyitteki bir diğer gösteren “iki rahmet” ifadesi sevgilinin gamzesi ve dudağını göstermekle birlikte

hayat ve ölümü de hatırlatmaktadır. Gamzenin yaralayıcı ve öldürücü özelliği ölüm ile; dudağın hayat verici özelliği ise hayat ile ilişkilendirilebilir. Bu şekilde baktığımızda âşık açısından gamze ve dudak arasında dikkat çekici bir karşıtlık bulunmaktadır. Âşığın içinde bulunduğu durum dermansız bir “hasta”nın ya tamamen iyileşmeyi ya da ölmeyi istemesine benzer.

9. beyit

Cânna oldı Necâtinün havâle çeşm-i yâr
Ey ecel sen de gelüp itme tekâzâ bir yana (Tarlan, 1992:152)

Çeşm, divan şiirinde en çok kullanılan güzellik unsurlarından biri olup sevgiliye ait bütün özellikleri bünyesinde bulundurur (Pala, 1998: 95). Bu beyitteki kullanımına baktığımızda sevgilinin gözünün/bakışlarının âşığın canına yöneldiği görülmektedir. Göze ait olan kirpik, kaş, yan bakış gibi unsurların kan dökücü ve öldürücü özellikleri vardır. Bir önceki beyitte geçen “gamze” göstereni ile bu beyitteki “çeşm-i yâr” göstereni anlam ve sonuç olarak birbirine yakındır. Yine bir önceki beyitte iki rahmetten, hayat veya ölüm, birini isteyen âşığın ölümcül bir hastalığa duçar olduğundan bahsetmiştik. Her iki beyitte âşığın, sevgilinin yaptığı zulüm ve vurdumduymazlıktan dolayı canından bezdiği görülmektedir. Birbirine yakın gösterenler ile âşığın yaşadıkları anlatılmaya çalışılmış ve âşığın sitemleri dile getirilmiştir. Sonuç olarak âşık, ölüm ve hayat arasında sıkışıp kalmanın ıstırabını yaşamaktadır.

Sonuç

Yaşamın her alanında etkin bir şekilde yer alan göstergeler, insanların hayatlarını kolaylaştıran unsurlar olarak varlığını sürdürmektedir. Uzun ifadeler ile anlatılmak istenen birçok duygu, düşünce ve uyarılar küçük bir gösterge ile daha güzel, anlaşılır ve unutulmaz bir şekilde anlatılabilmektedir.

Bir metni göstergebilimsel analiz yöntemiyle değerlendirirken önce metnin yüzey yapısı ortaya konur. Fakat metnin yüzey yapısı, o metnin anlamını tam olarak ortaya koymamaktadır. Çünkü metni şekil yönünden değerlendirmek, onu kavramak için yeterli değildir. Yaptığımız incelemede de görüleceği üzere bir metnin türü, şekli, kafiyesi, redifi metni sadece şekil olarak tanımamıza yardımcı olur. Bir metindeki gösteren’in ne olduğunu bilmenin yanında gösterilen’i de bilmek gerekir. Bundan dolayı metni anlamamız için metnin derin yapısını inceleyip bu şekilde değerlendirmemiz gerekmektedir.

Necâti’nin “bir yana” redifli gazeli üzerine yaptığımız semiyotik incelemede klasik Türk edebiyatına ait manzum metinlerin göstergebilimsel inceleme yöntemiyle yorumlanmaya müsait olduğunu gördük. Gazeli oluşturan kelimeler dikkate alındığında şairin kullandığı kelimeler, geleneğe uygun olup diğer divan şairlerinin duygu ve düşüncelerini yansıtırken kullandıkları kelimeler ile birbirine benzerdir. “şâh-ı ‘âlem, tûbâ, serv-i dil-ârâ, şîve-i refât, gamze, leb, çeşm-i yâr, tûvânâ, devlet” gibi sözcükler sevgiliyi; şeydâ, za’îf, leşker, haste gibi sözcükler âşığın anlatmak için kullanılmıştır. Görüldüğü gibi sevgili otorite sahibi, güzel ve güçlü iken âşık çılgın, güçsüz ve hastadır.

Şair aşk, âşık, sevgili göstergelerini kullanmıştır. Bu göstergelere ait gösteren ve gösterilenler arasındaki karşıtlık ilişkisi dikkat çekmektedir: Âşık-toplum, dünyâ-cennet; güneş-sevgili; kemal-zeval; devlet-leşker, zayıf-güçlü; aşk-kelâm-ı huş-mend, nâsih-âşık; yer-gök, Kârûn-Hz. İsa, dünya malı-tecerrüt karşıtlığı. Gazelin geneline hâkim olan karşıtlığın, gösteren ve gösterilenler arasındaki ilişkiyi doğrudan etkilediği görülmektedir.

Gazelin ilk beytinde görülen âşığın kararlı tavrı, sevgilinin vurdumduymazlığı ve toplum baskısından dolayı yavaş yavaş endişeye hatta korkuya dönüşmektedir. Bununla birlikte sevgilinin eşsiz güzelliğinin yanında acımasız olması âşığın çaresizliğini daha da artırmaktadır. Şiirin başından sonuna kadar umut-umutsuzluk, güç-güçsüzlük, kararlılık-kararsızlık, cesaret-korku gibi karşıtlıklar arasında sıkışıp kalan âşık, sevgiliden iki rahmetten birini vermesini ister. Birbirinden müstakil olan beyitlerin, gazelin genel öznesi konumundaki âşığın geçirdiği duygusal değişimleri göstermek suretiyle bir bütünlüğü de içinde barındırdığı görülmektedir.

Kaynaklar

- Andrews, W. G. (2012). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. İstanbul: İletişim.
- Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: Yapı Kredi .
- Barthes, R. (2006). *Yazı Üzerine Çeşitlemeler*. (Ş. Demirkol, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Benveniste, E. (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*. (E. Öztokat, Çev.) Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Cebecioğlu, E. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Civelek, M . (2020). Göstergebilimin Kuramsal Açından İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 4 (3) , 771-784 . DOI: 10.29023/alanyaakademik.683974
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: Kitabevi.
- Demirci, K. (2010). Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne anlıyoruz? *Turkish Studies International Periodical For the Languages: Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 291-304.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erkman, F. (1987). *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Guiraud, P. (1973). *Göstergebilim*. (M. Yalçın, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Kıran, Z. (2001). *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Kolcu, A. İ. (2010). *Edebiyat Kuramları (Tanım-Tenkit-Tahlil)*. Ankara: Salkımsöğüt.
- Kurtul, K. (2013). Cellât ve Ağlayan Yüz” Adlı Hikâyenin Göstergebilimsel Açından Çözümlemesi. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 9(1), 81-94. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jlls/issue/9937/122935> adresinden alındı
- Mutlu, E. (2004). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Müldür, F. (2016). Noam Chomski'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*(27), 59-74.
- Onan, B. (2015). Derin Yapı Yüzey Yapı İlişkisi Bağlamında Temel Dil Becerileri Üzerine Bir Analiz Çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(3), 91-110.
- Öğretmen, Y. T. (2020). Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü'nde Yer-Yön Kavram Alanıyla İlgili Sözlere Oluşan Deyimleşmiş Birleşik Fiiller. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(25), 200-215. doi:10.33692/avrasyad.836106
- Pala, İ. (1998). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Ötüken.
- Rifat, M. (1983). *Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*. İstanbul: Yazko İnceleme.
- Sayar, E. (2013). Orhan Veli'nin “İstanbul'u Dinliyorum” Şiiri Üzerinden İstanbul'u Göstergebilimsel Okumak. *Turkish Studies*, 8(9), 2185-2200. doi:<https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5181>
- Selçuk, B. (2009). Necati Beg'in Gazellerinde Tezâd Sanatının Kullanımı. *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Ölümünün 500. Yılında Şâir Necâtî Anısına* (s. 575-588). Kocaeli: Kültür Yayınları.
- Soylu, R. (2016). *Çağdaş Türk Resim Sanatında Mistik Semboller ve Göstergebilim Analizleri*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Tanpınar, A. H. (1997). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), *Necâtî Beg Divanı*, Ankara: Akçağ.
- Topçu, N. (2001). *İslam ve İnsan-Mevlana ve Tasavvuf*. İstanbul: Dergah.
- Üstünova, K. (2010). Yüzey Yapı-Derin Yapı Kavramları Üzerine. *Turkish Studies*, 5(4), 697-704.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE TARİHİ ŞAHSİYETLERİN ROLÜNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ

Teachers Views on The Role of Historical Figures in Social Studies Course

Kübra Melis AVCU¹ ve Özlem Çakar ÇELİK²

¹Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, melisayas5858@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-7942-8648

²Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Elazığ, Türkiye, ocakar@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-2896-3066

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

04.07.2021

Kabul/Accepted:

01.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.960843

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilgiler Dersi,
Tarih, Tarihî Şahsiyet,
Değerler, Rol Model

Keywords

Social Studies Course,
History, Historical Figure,
Values, Role Model

ÖZ

İyi bir yurttaş yetiştirmede, tarih bilinci kazandırmada ve milli benlik duygusunun gelişiminde önemli bir yere sahip olan tarihî şahsiyetler, bir ya da daha fazla alanda kendini kanıtlamış, zaman ve mekân sınırlarını aşmış, toplum tarafından kabul edilmiş figürlerdir. Bu çalışmada Sosyal Bilgiler dersinde tarihî şahsiyetlerin rolüne ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma nitel türde olgubilimsel (fenomonolojik) desende yürütülmüştür. Bu kapsamda Elazığ il merkezindeki devlet okullarında aktif olarak görev yapan 15 sosyal bilgiler öğretmeni seçilmiştir. Çalışma grubu olarak nitel araştırmaların doğasına uygun şekilde amaçsal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla katılımcılarla bire bir görüşme yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre öğrencilere tarihî şahsiyetlerin öğretilmesinde öğretmenler kilit role sahiptir. Öğretmenlerin derslerde bir yazardan, bilim insanından, düşünürden bahsetmesi öğrencilerin bu şahsiyetleri içselleştirmesi açısından etkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tarihî şahsiyetlerin vatanseverlik, adalet, milli benlik vb. kavram ve değerleri kazandırmada etkili olduğu görülmüştür. En fazla Mustafa Kemal Atatürk, Fatih Sultan Mehmet, Metehan ve Seyit Onbaşı gibi şahsiyetlerin vatanseverlikleri üzerinde durulurken, adalet kavramı kapsamında Osmanlı Devleti ve Osmanlı Devleti'nin adaleti ön plana çıkmıştır. Estetik anlayışında en çok sanat ve mimari alanlara vurgu yapılırken ismi en çok geçen tarihî şahsiyet Mimar Sinan olmuştur. Öğrencilerin tarihî şahsiyetleri rol model almasında genel olarak televizyon dizilerinin yönlendirici etkisi öne çıkmıştır.

ABSTRACT

Historical figures, who occupy an important place in educating a good citizen, in gaining historical awareness and in the development of the national identity sense, are figures that have proven themselves in one or more areas, have transcend the boundaries of time and place and have been accepted by the society. In this study, it is aimed to determine teachers' views on the role of historical figures in Social Studies course. The study has been conducted in a qualitative phenomenological design. In this context, 15 social studies teachers who actively work in state schools in Elazığ province center have been selected. As the study group, purposive sampling method has been used in accordance with the nature of qualitative research. For this purpose, one-on-one interviews have been conducted with the participants. According to the findings, teachers play a key role in teaching students on historical figures. It has been determined that teachers' mention of a writer, scientist and philosopher in lessons is become effective in terms of students' internalizing these personalities. In addition, it has been shown that historical figures are of effective in gaining concepts and values such as patriotism, justice, national identity. While the patriotism of individuals such as Mustafa Kemal Atatürk, Fatih Sultan Mehmet, Metehan and Corporal Seyit has been emphasized, the justice of the Ottoman State and the Ottoman State came to the fore within the concept of justice. In the sense of aesthetics, the most emphasis has been placed on art and architectural areas, while the most mentioned historical figure is become Mimar Sinan. The guiding influence of television series has been prominent in general in the fact that students take historical personalities as role models.

Atf/Citation: Avcu, K. M. ve Çelik Ö. Ç. (2022). Sosyal Bilgiler Dersinde Tarihî Şahsiyetlerin Rolüne İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(97-110).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Kübra Melis AVCU, melisayas5858@hotmail.com

*Bu çalışma "Sosyal Bilgiler Dersinde Tarihî Şahsiyetlerin Rolüne İlişkin Öğretmen Görüşleri" adlı yüksek lisans tezinden hareketle oluşturulmuştur.

1. Giriş

Eğitimciler günümüz çocuklarının donanımlı ve topluma yararlı bireyler olmaları için büyük bir gayret içesine girmişlerdir. Yaşanan şiddet olayları, akran zorbalıkları uzmanların bu alanda yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu yüzden değerleri niçin öğretmeliyiz sorusu sık sık gündeme gelmiştir ve okulların bu değerleri kazandırma konusunda yetkin bir görev üstlenmesi gerektiği her koşulda belirtilmiştir (Yıldırım, 2016).

Değerler eğitimi başta aile olmak üzere arkadaşlar, okul, sosyal çevre, medya vb. birçok faktörle iç içedir. Pozitif insan tipini yetiştirmek her toplumun gayesidir ve bu süreci gerçekleştirmede önemli etkenlerden biri değer eğitimidir. Çünkü değer eğitimi topluma ait olan sosyal, politik ve kültürel değerlerin öğretimidir (Turan ve Ulusoy, 2016; Balcı ve Yelken, 2013). Halstead ve Taylor (2000)'a göre değer, bireyin davranışlarına kılavuzluk eden ve bireyin davranışlarının yargılandığı ilkeler ve inançlardır.

Powney ve diğerleri (1995) değer kavramını genel olarak üç kavramsal çerçeve içinde incelemiştir:

- Değerler, insanın manevi yönünü içine alır. Ayrıca yaşamımızı sürdürme şeklimiz, örgütlenme biçimimiz ve tecrübelerimiz ile ilgisi olan başka yolları gösterir.
- Değerler kişiyi psikomotor, biliş ve duygusal yönlerden etki altına alabilir.
- Değerler temel ve bağlamsal olmak üzere iki biçimde açıklanır. Temel değerler, evrensel kapsamda ilkeleri içerirken; bağlamsal değerler, belirli koşullardaki mutlak davranışları içerir.

Değerler eğitimi, toplumun üyesi olan bireylere kendilerinden istenen rolleri yapmaları ve belli değerler yönünde davranmaları için lazım olan becerileri öğretmektir (Alimcan ve Şam, 2017). Değer eğitiminin bireylere, temelde zamanlarının büyük kısmını geçirdikleri okullarda verilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat bireyler günlük yaşam içerisinde ailede, akraba, arkadaş, komşu, yakın çevre ilişkilerinde, alışverişte, düğünde, bayramda bir başka deyişle birçok değişik kaynaktan çeşitli değerleri edinir. Bu nedenle, öğrencilerin hangi değerlere sahip olduğunu, değerlere ilişkin günlük yaşam içerisinde ne gibi olaylar, durumlar ile karşılaştıklarını belirleme yalnızca sınıf ve okulla sınırlı olmamalıdır (Lakshimi ve Paul, 2018; Deveci ve Selanik, 2009).

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (2017) 'na göre "öğrencilere iyi bir insan ve iyi bir vatandaş olmalarını sağlayacak bilgi, beceri, tutum, davranış ve alışkanlıkları kazandırmayı amaçlayan eğitim, bu yönüyle değerlerle şekillenmiş bir etkinliktir. Bu bağlamda okullardaki değer eğitiminin amaçlarından biri öğrencilerin sağlıklı, tutarlı ve dengeli bir kişilik geliştirmelerini sağlamaktır. Bu doğrultuda sosyal bilgiler dersi özellikle de değerlerin öğretilmesinde tarihî şahsiyetlerden yararlanmaktadır. Bunun dayandığı birtakım noktalar vardır. Bunlardan ilki şahsiyetlerin tutumuyla, sergilediği davranışlarla, iyi karakter özelliklerine sahip olmasıdır. İkincisi, duyuşsal boyuta yöneliktir. Şahsiyetlerden yararlanmanın duyuşsallığı bireyin bedensel olarak uyarılması ve onu içselleştirerek birtakım kazanımlar sağlamasıdır. Üçüncüsü ise psikolojik boyuttur. Psikoloji insanlığın varoluşundan doğan bir gerçekliktir ve öğrencilerin seçtiği şahsiyeti psikolojik olarak özümsemesi gerekmektedir (Yazıcı ve Aslan 2011).

Sosyal Bilgiler dersinde tarihî şahsiyetlerin rolü ve öneminden bahsetmeden önce tarihî şahsiyet kavramını açıklamak yerinde olacaktır. İyi bir yurttaş yetiştirmede, tarih bilinci kazandırmada ve milli benlik duygusunun gelişiminde önemli bir yere sahip olan tarihî şahsiyetler, bir ya da daha fazla alanda kendini kanıtlamış, zaman ve mekân sınırlarını aşmış, toplum tarafından kabul edilmiş figürlerdir.

Tarihî şahsiyetlerin yaşadığı tecrübeler, değer yargıları, bakış açıları, his ve duyguları bireylerin geçmişi anlama becerileri geliştirip geleceğe yön vermesinde etkin bir rol oynar. Bunun yanında milli tarihî şahsiyetler toplumsal bir gurur ve özgüvenin gelişmesine katkı sunarken, evrensel şahsiyetler ulusüstü bir saygının oluşmasına zemin hazırlayarak dünya barışına fayda sağlamaktadır. Çünkü toplumları kuvvetlendiren bir araya getiren ortak geçmişler ve onlara yol gösteren şahsiyetlerdir.

Modern dünyanın kurulmasına öncülük eden sanatçılar siyasiler tarihî şahsiyetlerin kişilik özelliklerinden ve bıraktığı eserlerden faydalanırlar. Böylelikle bu şahsiyetleri özümser, çevresine anlatır ve geleceğe aktarırlar. İlk yenilikleri benimseyenler de onlar olur. Bu aslında toplumun yeniden inşası ile birlikte istendik yönde bir değişimin sağlanması, nesillerin değerler ve fikir akımları ile şekillenmesine zemin hazırlar. Toplumsal değişimin, gelişimin sağlanmasına katkı sunan bu şahsiyetler ikiye ayrılırlar. İlki yenilikçi ve modern olanlar diğeri yerel bir kimliği benimsemiş ve bunu en üst noktada temsil edenlerdir (Şengül, 2006). Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta tarihî şahsiyetlerin yerel ve evrensel kimliği değil, toplumsal değişime ve kültür aktarımına sunduğu ortak katkıdır.

Vatandaşlık bilincinin geliştirilmesinde, toplumun kabul gördüğü ahlaki değerlerin aktarılmasında, çağdaşlaşmada ve demokratik ilkelerin benimsetilmesinde tarihî şahsiyetlerin önemi göz ardı edilemez. Sadece

kendi milletleri arasında değil küresel dünyada da gelişmeye öncülük eden bu tarihî şahsiyetler toplumu ayakta tutan değerlerin benimsenmesinde ve kültürel mirasın aktarılmasında etkin rol oynarlar. Kültürel miras yalnızca somut nesnelere veya geçmişten gelen günümüze ulaşmış gelenekler, eylemlerden ve tarihî binalardan ibaret değildir aynı zamanda onlara yön veren tarihî şahsiyetlerle de yakından ilişkilidir. Metehan'dan tutunda Yavuz Sultan Selim'e, Mustafa Kemal Atatürk'ten, Azizi Sancar'a vs. tecrübeler yaşamış, yaşadıkları bu tecrübeler sonrasında topluma bir yön çizmiş toplumu bilgilendirmiş ve verilen eğitim, değerlerle gelecekte isimleri unutulmayacak miraslarımızdır.

Sosyal Bilgiler dersinde yer alan tarihî şahsiyetler aynı zamanda dünya tarihine, kültürüne ve değerlerine katkıda bulunmuş kişilerdir. Her ülkenin yurttaşlarına kurucularını, bilim, edebiyat, mimari vb. alanlarda çığır açan insanlarını tanıtmaları bir zorunluluktur. Çünkü bu tarz şahsiyetler ilham kaynağıdır. Ülkeyi kalkındırarak, bilimde, sanayide ve her alanda ileri noktaya taşıyacak bireylere emsal oluşturacak referanslardır. Bu açıdan Sosyal Bilgiler dersinin önemi büyüktür. Müfredata yerleştirilen tarihî şahsiyetler milli bilincin oluşmasına ve evrensel değerlerin yerleşmesine önemli katkı sağlayarak nesillerin istenen doğrultuda yetişmesine yardımcı olacaktır.

Türkiye'deki tarihî şahsiyetler ile ilgili literatür incelendiğinde tarihî şahsiyetlerin Sosyal Bilgiler ders kitapları içerisinde ele alınma biçimi (Deniz, 2011); Sosyal Bilgiler 5, 6 ve 7. Sınıf ders kitapları yıllara (2015-2019) göre karşılaştırılması ve yer alan tarihî şahsiyetlerin isimlerinin saptanması (Topçuoğlu, 2019); 1923-1980 yılları arasında Niğde'nin yetiştirdiği tarihî şahsiyetlerin Türkiye'ye Niğde şehrine ve insanlık adına yaptıkları hizmet ve katkıları (Altıngöller, 2007); önemli 25 kadın şahsiyete ait bilgi düzeylerini ortaya koyamaya yönelik (Tokcan ve Kolyiğit, 2017) çalışmalar mevcuttur.

Yabancı alan yazın incelendiğinde yaş ve kişisel deneyimlerden yola çıkarak kahraman tanımının belirlenmesi (White 1999); kahramanların öyküleri aracılığıyla değerlerin öğretilmesi (Sanchez 1998); üstün zekâlı çocukların yaşamındaki rol modellerinin belirlenmesi (Pleiss ve Feldhusen 1995) ve kahramanların değerleri ile çocukların gelişmekte olan değerleri arasında bir bağlantı kurulduğu (McCrary 1999) çalışmalar yer almaktadır.

Tarihî şahsiyetler değerler eğitimi açısından önemli olup öğrencilere rol model olacağı düşünülmektedir. Tarihî şahsiyetler aynı zamanda milli eğitimin genel amaçları ve Sosyal Bilgiler dersinin özel amaçları doğrultusunda yetiştirmek istenen insan tipinin ortaya çıkmasında önemli katkılar sunabilecektir. Tabii ki bu noktada öğretmenler tarihî şahsiyetlerin olumlu ve olumsuz özelliklerini doğru ve dengeli bir şekilde aktarabilmelidir. Bu nedenle tarihî şahsiyetlerin nasıl verileceği ve öykü bağlamındaki yeri dikkatlice planlanmalı, kültür-zaman uyumuna dikkat edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca Sosyal Bilgiler dersini alan öğrencilerin yaş ve gelişim özellikleri dikkate alındığında tarihî şahsiyetlerin rol model olacağı düşünülmektedir. Bu noktada müfredatın önemi kadar öğretmenlerin tarihî şahsiyetlere hâkimiyeti ve dersin uygulamasında tarihî şahsiyetlerin gerekliliğine yönelik inançları da önem taşımaktadır. Sosyal Bilgiler dersi ve tarihî şahsiyetler ilişkisi Türkiye'de nicel açıdan gerektiği kadar çalışılmış bir konu değildir. Bu nedenle alanda önemli bir boşluk bulunmaktadır. Çalışma ile literatüre katkı sağlama ümit edilmiş, aynı zamanda tarihî şahsiyetlerin eğitim açısından önemine dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

2. Materyal ve Metot

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma nitel türde olgubilimsel (fenomonolojik) desende yürütülmüştür. Olgubilim, olgu ile ilgili bilgiler elde etmek için bireylerin deneyimlerinden yararlanan bir araştırma yöntemidir (Kocabıyık, 2016). Bu amaçla katılımcılarla bire bir görüşme yapılmıştır. Araştırma esnasında daha önceden geliştirilen görüşme formundaki yarı yapılandırılmış maddeler katılımcılara yöneltilmiştir. Gerektiğinde katılımcılara araştırmacı tarafından ek sorular sorulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde gönüllülük esasına dayalı şekilde ses kaydı alınmış ve araştırmacı tarafından bilgisayar üzerinden yazılı hale getirilmiştir. Daha sonra betimsel analiz tekniği kullanılarak veriler analiz edilmiş, kodlar frekansları ile birlikte tablo yapılarak alan yazın ışığında kategorize edilip yorumlanmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma evrenini Türkiye’de devlet okullarında aktif olarak çalışan Sosyal Bilgiler öğretmenleri oluşturmaktadır. Tüm evrene ulaşmak mümkün olmadığından ulaşılabilir evren olarak Elâzığ il merkezindeki devlet okullarında aktif olarak görev yapan Sosyal Bilgiler öğretmenleri seçilmiştir. Çalışma grubu olarak nitel araştırmaların doğasına uygun şekilde amaçsal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçsal örnekleme, seçkisiz olmayan bir örnekleme yaklaşımıdır (Büyüköztürk, 2016). Nitel araştırmaların doğasına uygun şekilde istatistiksel genelleme hedeflenmediği, aksine analitik genelleme hedeflendiği için aydınlatılması amaçlanan olgunun derinlemesine ele alınması, nitel çalışma sürecinde olası keyfi özneliğin önüne geçebilmek ve araştırmacı-katılımcı-olgu etkileşiminden kaynaklı aksiyolojik özneliğin sağlanabilmesi için amaçsal örnekleme tercih edilmiştir. Çalışma Elâzığ/Merkez ilçesindeki ortaokullarda aktif olarak görev yapan 8 kadın, 7 erkek olmak üzere toplam 15 Sosyal Bilgiler öğretmenleriyle yapılmış ve bu öğretmenlerin seçiminde kolay ulaşılabilirlik ilkesi esas alınmıştır. Yeterli veri toplandığına kanaat getirilene kadar yeni görüşme yapılmaya devam edilmiş ve katılımcılardan yeni görüşler gelmediği kanaatine varıldığı 15. katılımcıyla yapılan görüşmede, çalışma grubu tamamlanmıştır. Görüşme tekniği kullanılan araştırmalarda, örneklemin ihtiyaç duyulan bilgi miktarını karşılayıp karşılamadığı önemlidir. Çalışma grubunun büyüklüğü dikkate alınmaz (Türnüklü, 2000). Yeterli veri geldiğine kanaat getirildiğinde ve yeni veri gelmemeye başladığında çalışma grubu tamamlanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu hazırlanırken ilk olarak alan yazına ilişkin belirtke tablosu oluşturulmuş, gerekli düzeltme ve eklemeler yapılarak görüşme formuna son hali verilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma Elâzığ Milli Eğitim Müdürlüğünden araştırmayla ilgili gerekli izinler alınarak 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında Elâzığ İli merkez ilçede ortaokulda aktif olarak görev yapan 15 Sosyal Bilgiler öğretmeni ile görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeden önce katılımcılardan randevu alınarak görüşme yeri ve saati konusunda hemfikir hale gelinmiştir ve bu bağlamda çalışmanın belli bir plan çerçevesinde yürütülmesine gereken özen gösterilmiştir. Görüşme sırasında sonuçların daha ayrıntılı değerlendirilebilmesi için ses kaydı yapılmak istenildiği belirtilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Buna göre, ilk önce araştırma soruları ve araştırmanın kavramsal boyutundan yola çıkarak kategoriler oluşturulmuştur. İkinci aşamada, hangi verinin hangi tema altında düzenleneceği belirlenmiştir. Son aşamada ise veriler, frekans (f) şeklinde sunulmuştur.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırmadan elde edilen bulgulara tablolar halinde yer verilerek yorumlanmıştır (Tablo 1).

K1: ‘yani vatanseverliği kazandırmasında etkisi oluyor muhakkak bu aslında öğretmenle alakalı bu tip şeyler öğretmen bir şey vermiyorsa pek bir faydası olmuyor yani içerikten ziyade öğretmenin anlatması da önemli o yüzden bence öğretmen daha etkili bu konuları anlatırken önce öğretmenin vatansever olması lazım öğretmen çocuğa o şahsiyeti o dersi öğretmek istemiyorsa anlatmak istemiyorsa üstün körü geçiyorsa zaten çocuk hiçbir şey anlamadan kapanıp gidiyor bunun dışında insanların tarihi bilmesiyle vatanseverlik oranı doğru orantılıdır örneğin Mustafa Kemal tarih öğrendikten sonra milliyetçilik ruhu gelişmiş bu çok önemli’

K4: ‘bu konu müfredatımızda var ama ben yeterli olduğunu düşünmüyorum daha fazla olursa öğrencinin çok fazla dikkatini çekiyor derse katılımını da artırıyor araştırma ödevi verirken böyle şeyler şahsiyetleri araştırırken daha güzel öğreniyor ama ben yeterli olduğunu düşünmüyorum şahsiyetlere daha fazla yer verilmeli. Onların hayatlarından onların yaptıklarından mesela bir Çanakkale’de seyit onbaşı anlatırken onun hayat hikayesini mesela İstiklal Marşı’nın yazarı sadece İstiklal Marşı ile ilgili değil ondan önceki hayatı bu vatan için yaptıklarını gördükçe duydukça vatan kolay kazanılmadığını fedakarlıklar sonucunda kazanıldığını gösteriyor vatanseverliği daha da artırır. Ama müfredatta daha fazla yer verilirse onlar çocukta daha kalıcı şekilde olacağını düşünüyorum Çok az yer aldığı için biz de çok fazla aktaramıyoruz Maalesef’

Tablo 1. Katılımcıların “Tarihî şahsiyetlerin öğrencilere vatanseverlik değerini kazandırabilmesi” hakkındaki görüşleri

Tarihî şahsiyetler ile vatanseverlik kazanımı	f		
	Olumlu	Olumsuz	Toplam
Tarihî Şahsiyetler	34	3	37
Vatanseverlik	17	2	19
Müfredat	9	7	6
Öğretmen	10	5	15
Örnek vermek	7	3	10
Hikâye/öykü	6	3	9
Fedakârlık	7	-	7
Milliyetçilik	1	1	2
Toplam	91	24	115

K7: 'yani bizim müfredatımızda da çok fazla yer verildiğini düşünmüyorum yer verilmediği için de bir kendimizce anlatmaya çalışıyoruz tabii ki tarihî şahsiyetleri vatanseverlik üzerine büyük bir etkisi olacak yani ilk Türk devletlerinden tutunda günümüzdeki tarihî şahsiyetler e kadar onların birçoğuna müfredatımızda yer verirken öğrencileri vatanseverlik duygularını yükselteceğini düşünüyorum ama maalesef çok fazla yer verilmiyor özellikle ortaokullarda çocuk bunun farkında değil tarihî şahsiyetlerin yaşamlarını hikayeleştirerek ya da bilinmeyen yönlerini onları daha iyi tanıtabiliriz bu konuların daha çok hikayeleştirerek verilmesi taraftarıyım'

Görüşmede en fazla Mustafa Kemal Atatürk, Fatih Sultan Mehmet, Metehan ve Seyit Onbaşı gibi şahsiyetlerin vatanseverlikleri üzerinde durulurken ayrıca Piri Reis, Cezeri ve İbni Sina gibi bilim insanlarının da bilim aracılığı ile vatanseverlik özellikleri vurgulanmıştır. Ancak özellikle bilim alanında önemli buluşlar yapan bu şahsiyetlerin ders kitaplarında çok az işlendiğine dair olumsuz (f=3) görüşler de vardır. Özellikle örnekler verilerek (f=7), hikâye ve öyküler (f=6) ile konuların pekiştirileceği ve o bilgilerin kalıcılığının sağlanmasının daha kolay olacağı yorumu yapılmıştır. Öğrencilere Mustafa Kemal'ler den Fatih Sultan Mehmet'ler den ne kadar çok bahsedilirse o kadar fazla vatansever bir birey olacakları (f=17) ancak ders saatinin az olması ve özellikle müfredattan ötürü bu konuya yeterince önem verilmediği (f=2) bildirilmiştir. Öğretmenlerin kendi bilgi ve becerisini kullanarak öğrencilere vatanseverlik, milliyetçilik ve fedakârlık duygularını öğretmelidir. Bu konudaki olumlu görüşler (f=10) öğretmenlerin ellerinden geleni yaptıkları ve vatansever oldukları yönündedir. Ancak olumsuz görüşler (f=5) genellikle öğretmenlerin Türk tarihindeki şahsiyetler hakkında yeterince bilgi sahibi olmamaları üzerine yoğunlaşmıştır (Tablo 2).

K7: 'Adalet konusunda Osmanlı'dan çok fazla örnek veriyorum öğrencilerimize maalesef adalet duygusu biraz soyut bir kavram soyut olduğu için ve çocuklar çok farkında değil farkında olmadığı için de Osmanlı'da yapılanlar kanuni sultan Süleyman'ın yaptığı her işte bir kanun çıkarması ya da onu adaletle dayandırılması tabii ki tarihî şahsiyetlerin yaptığı adil işleri anlatarak öğrenciler adalet duygusunun bilincinin yerleşmesine katkı sağlamalıyız'

K13: 'Özellikle bu değerlerin aktarımında tarihî şahsiyetler kesinlikle önemli İslam tarihinde Hz. Ömer'in adaleti ile anlatıyorum onun adaletle ilgili hikâyelerini öğrencilerime paylaşmaya çalışıyorum onun dışında yine Fatih Sultan Mehmet'in anlatırken onun kadı ile olan ikili muhabbetinden örnek veriyorum yani bir şekilde kendimiz o çocukların bam teline dokunmaya çalışıyoruz kendi çabalarımızla Fatih Sultan Mehmet bir Hazreti Ömer'in yaşamından kesitler verdiğimiz zaman Adaletli olursa kazanacağını adaletli olmasa kazandığını Sansa bile kaybedeceğini düşünür'

Tablo 2. Katılımcıların “adalet değerinin gelişmesinde, tarihî şahsiyetlerin rolü” hakkındaki görüşleri

Tarihî şahsiyetler ile Adalet değeri kazanımı	f		
	Olumlu	Olumsuz	Toplam
Adalet	47	4	51
Osmanlı Devleti	21	-	21
Örnek vermek	15	-	15
Fatih Sultan Mehmet	14	-	14
Kanuni Sultan Süleyman	2	-	2
Hak	5	3	8
İçerik	2	6	8
Hz. Ömer	5	-	5
Sınıf farklılık/yaş	2	3	5
Soyut	2	2	4
Eşitlik	3	-	3
Toplam	119	17	136

K2: ‘Şimdi adalet tüm toplumların ihtiyaç duyduğu en önemli kavramlardan biri çünkü adaletin olmadığı bir toplumda birlik ve beraberlik bulunmaz o yüzden Fatih Sultan Mehmet’e de olduğu gibi padişah dahi olsa adaletin karşısında eşit olduğu öğrenciye kavratılmalı bu örnekler verilmeli’

Osmanlı devletinin (f=21) adaleti bütün dünyaca tanındığı bilinen bir gerçektir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu yedi cihana gösterdiği adaleti ile ülkeler fethetmiş ancak hiçbir zaman o ülkedeki vatandaşların dinine, diline ya da özel hayatlarına müdahale etmemiştir. Bunun en güzel örneği ise Fatih Sultan Mehmet’te (f=14), Kanuni Sultan Süleyman’da (f=2), ve Osman Bey’de olduğu belirtilmiştir. Yine katılımcıların Hz. Ömer (f=5) ve Hz. Ali’nin de devletin temelini adalet olduğuna dair çok keskin düşünceleri bulunmaktadır. Olumsuz görüşlerin geneli adalet duygusunun soyut bir kavram (f=4) olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü her zaman için somut kavramları öğretmek ve öğrenmek daha kolaydır. Ancak; hak, adalet ve fedakârlık gibi kavramlar elle tutulup gözle görülemeyen ancak hissedilen kavramlardır. Ayrıca burada sınıf daha doğrusu yaşta önemli bir faktördür. Çünkü 6. sınıf öğrencilerine değerleri öğretmek ile 8. sınıf öğrencilerine değerleri öğretmek arasında fark olabilmektedir (f=5). Ortaokul çağındaki çocuklarda henüz mantıksal zekâ gelişim aşamasında olduğu için bu öğrencilere soyut kavramları öğretmenin daha zor olabileceği düşünülmektedir (f=3) Tablo 3).

K4: ‘liderlik konusunda Atatürk zaten bizim için idol Samsun’a çıkışından kurtuluş Savaşı’ni başlatışından milli mücadele olsun bunlar çocuklarda milli benliğin oluşmasında çok etkileri var ayrıca günümüzdeki olaylardan da bağlantı kurarak ve yine Osmanlı dönemindeki olaylardan da örnek vererek adalet duygusunu geliştirmeye çalışıyoruz ama dediğim gibi tarihî şahsiyetleri çok az yer veriliyor kesinlikle yeterli değil isterim ki çocuklar atalarını daha iyi tanırsın devlete mal olmuş tarihî şahsiyetleri daha iyi bilsin isterim ama maalesef çocuklara ezberle yönelik bilgiler veriyoruz onlar da bu duyguları geliştirmede yeterli olmuyor’.

K15: ‘Türk tarihi hepimizin bildiği gibi şanlı bir tarihtir en güzel örneklerden bir tanesi nedir savaşlarda yapılan fedakarlıklar milli bilinci geliştirir bir seyit onbaşı bir Mustafa Kemal Atatürk vs. yaptıkları bu bilincin yeşermesinde çok önemli özellikle tarih konuları tarihî şahsiyetler üzerinden verilirse bu bilinç daha etkili olur örneğin II. Abdülhamit Fatih Sultan Mehmet Mustafa Kemal Atatürk öğrencileri daha iyi motive ediyor ama verilmediği zaman yani tarihî şahsiyetler üzerinden anlatılmadığı zaman pek verimli olmuyor milli benlik önemlidir insan ismi nasıl kendinde yer ediyorsa milli benlik de öyledir.’

Tablo 3. Katılımcıların “milli benliğin oluşmasında tarihî şahsiyetlerin rolü” hakkındaki görüşleri.

Tarihî şahsiyetler ile milli benlik kazanımı	f		
	Olumlu	Olumsuz	Toplam
Tarihî şahsiyetler	21	2	23
Mustafa Kemal Atatürk	7	-	7
II. Abdülhamit	2	-	2
Fatih Sultan Mehmet	4	-	4
Türk	14	-	14
Milli benlik	11	-	11
Vatan	9	-	9
Örnek vermek	8	-	8
Yaş/sınıf	3	4	7
Ders saati	2	4	6
Milli şuur	4	-	4
Gurur	2	-	2
Toplam	87	10	97

K1: ‘Şimdi bakın çocuklara milli benlik kazandırmak için tabii ki hükümdarlardan bahsediyoruz hükümdarların etkisinde kalanlarda milli benlik duygusu geliyor ama tekrar dediğim gibi bunlar çok küçükler 5. Sınıflar 6. sınıflar gerçekten çok küçük bunlar daha çok işin eğlencesinde gurgurındalar ama 7 ve 8. sınıflar da daha etkili 8. sınıfta da özellikle bu inkılap tarihi dersinde çocuklar konulardan etkileniyor iyi veya kötü yönde dolayısıyla etkisi çok oluyor ama 5 ve 6.sınıflarda bu çok yok daha çok 7 ve 8.sınıflara uygun bu tip şeyler’.

Öğrencilerde milli benliğin oluşması noktasında katılımcılar genel olarak tarihî şahsiyetlerin olumlu (f=21) etkilerinin olduğunu belirtmişleridir. II. Abdülhamit (f=2) Fatih Sultan Mehmet (f=4) Mustafa Kemal Atatürk (f=7) sıkça ismi geçen şahsiyetler olmuştur. Olumsuz görüşler (f=2) tarihî şahsiyetlerinin rollerinin yeterince bilinmediğinden ve geçmiş ile günümüz arasında köprü kurulması gerekirken bu konuda önemli eksiklerin olduğu düşünülmektedir. Çünkü milli benlik, vatanseverlik ve bilimde tarihte yaşamış insanların tecrübeleri o dönem ile sınırlandırılmamalıdır. Şahsiyetlerden önemli dersler alınması gerektiği konusunda ortak görüş bulunmaktadır (f=23). Milli benlik ile ‘Türk’ (f=14) kelimesi ön plana çıkarken Malazgirt’ten ve 15 Temmuz’a kadar bu vatan için can siperane olan kişilerin, şahsiyetlerin üzerinde durulması gerektiği ön plana çıkmıştır (Tablo 4).

K5: ‘özellikle bu konuda Atatürk’ün inkılapları büyük fayda sağlıyor işte bu inkılapları ne kadar fayda getirdiği üzerine konuşuyoruz seçme ve seçilme hakkının ne kadar önemli olduğunu kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin ülkemize getirdiği yararlarını önemlerini belirtiyoruz bunun dışında demokrasi konularında bu önemi vurguluyor tüm bunların yurttaşlık becerilerinin gelişmesinde etkili olduğunu düşünüyorum çünkü çocuk birçok kavramı buralarda öğreniyor milli egemenlik kavramı olsun halkın yönetime katılması olsun vatandaşların haklarını sorumluluklarını öğreniyor ve bir vatandaş olarak nasıl davranması gerektiği bilincine yerleşiyor’

K11: ‘örneğin tarihî şahsiyetlerin sorumlulukları bilerek hareket ettiklerini sorumluluklarını bilmeden hareket ettiklerinde o devletin başına gelenler üzücü olaylar onlar da bundan ders çıkarabilir yani hep olumlu yönler değil de olumsuz yönler de anlatılmalı objektif olunmalı tüm bunlar anlatıldığında çocuk iyi bir yurttaş olarak görevlerini bilir ama sosyal medyaya çok takılan öğrenciler yine de bunun bilincinde değiller en günümüze bedelli askerlik olayı var şu öğrencimize de hocam ben askerliğimi bedelli yapacağım sözünü duyuyoruz ama Çanakkale’ye anlattığımız da oradaki askerlerimizi anlattığımız da onların yüreklerinde bir yer ediyor’

Tablo 4. Katılımcıların “Tarihî şahsiyetlerin öğrencilere yurttaşlık becerilerini kazandırabilmesi” hakkındaki görüşleri

Tarihî şahsiyetler ile yurttaşlık becerilerinin kazanımı	f		
	Olumlu	Olumsuz	Toplam
Askerlik	16	-	16
Yurttaşlık becerileri	11	-	11
Tarihî şahsiyetler	9	2	11
Yurttaş	8	-	8
Sorumluluk	8	-	8
Vatandaş	6	-	6
Örnek vermek	6	-	6
Hak	4	-	4
İnkılap	3	-	3
Toplam	71	2	73

K15: ‘ben bu becerileri geliştirdiğini düşünmüyorum tarihî şahsiyetler daha çok o çocukların milli duygularını kamçulayan bir şey bunun dışında meslek seçimi konusunda etkiliyorlar ama yurttaşlık becerisini geliştirdiğini düşünmüyorum’

Katılımcılar öğrencilerin yurttaşlık becerisi kazanmaları için öncelikle sorumluluk bilincinin (f=8) yerleşmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sorumluluk bilinci yerleşmemiş öğrencide yurttaşlık becerileri ve vatan sevgisi de gelişmeyecektir. Yurttaşlık becerisinde katılımcıların üzerinde durdukları bir diğer nokta ise Atatürk inkılapları (f=3) ile hak ve hürriyet (f=4) konusunda olmuştur. Cumhuriyet ile birlikte Atatürk’ün önderliğinde hazırlanan eğitim hakkı, seçme seçilme hakkı ile vergi verme gibi haklar üzerinde durulmuştur. Katılımcıların yurttaşlık ile ilgili ilk ifade ettikleri görev ‘askerlik’ (f=16) genel olarak olumlu düşünceleri bulunmaktadır. Özellikle şahsiyetlerle askerliğe bakış açısının oluşması ve askerlik görevini yerine getirme zorunluluğunun küçük yaşlarda öğrenilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Ayrıca yurttaşlık olarak sorumluluklarımızı yerine getirme, kanunlara uyma ya da askere gitme vatan sevgisiyle bağdaştırıldığı görülmüştür (Tablo 5).

Tablo 5. Katılımcıların “Tarihî şahsiyetlerin örnek alınması ile öğrencilerde estetik algısının şekillenmesi” üzerine görüşleri

Tarihî şahsiyetler ile estetik algısının şekillenmesi	f		
	Olumlu	Olumsuz	Toplam
Sanat / sanatçı	10	5	15
Estetik	11	3	14
Mimar Sinan	12	-	12
Tarihî şahsiyetler	8	2	10
Bilim	5	-	5
Osmanlı	4	1	5
Toplam	50	11	61

K6: ‘Fatih Sultan Mehmet’in portresini yaptıran ilk padişah olduğunu söylüyorum ben Osmanlı Devleti’nde resim ve heykelticilik çok gelişmemiştir ama Fatih Sultan Mehmet burada sanata verdiği değer önem kazanmıştır ama ben bu konuda tarihî şahsiyetleri çok örnek aldıklarını düşünmüyorum mesela burada da şöyle bir şey var İstanbul’daki sosyal bilgiler öğretmenleri bu konuda daha şanslı çünkü sanat mimari gibi eserler orada çok fazla öğrencilerin onlardan etkilenmesi daha fazla çünkü biz burada daha çok ezber olarak öğretebiliyoruz ama yerinde görmek daha etkili olacaktır’

K7: ‘mesela Mimar Sinan’ı örnek veriyoruz yaptığı eserleri o dönemin teknolojisi ile yapması inşa etmesi verdiği mesajlar tabii estetik açıdan yararlı oluyor ama şöyle bir şey söyleyeyim maalesef bizim bulunduğumuz

çevre ve ortamdan dolayı o yüzden çok fazla çocuk da bir şey uyandıramıyor çocuğun gördüğü bir şey yok elinin altında olan bir şey yok o yüzden çocuk çok fazla düşünemiyor düşünemediği için bunları bir tarihi şahsiyetler de düşündürmeye çalışıyoruz çok fazla etkisi oluyor mu dersiniz çok fazla olmuyor çocuk için içinde değil bilmiyor görmüyor sadece bizim anlattıklarımız da sunum şeklinde akıllı tahtayla o yüzden içinde bulunmadığı için çok fazla estetik algısını geliştirdiğini düşünmüyorum'

K8: 'Bize ne yazık ki mimari şiir resim çok fazla üstünkörü geçiliyor ama öğrenciler tarafından bu tarihi şahsiyetlerin eserleri dikkatini çekiyor Leonardo Da Vinci onun resimlerini işliyoruz görüyoruz ya da Osman Hamdi Bey gibi tarihi şahsiyetlerin eserlerine değiniyoruz Sınırlı da olsa bunlara değinmek istiyorum çünkü her öğrenci birbirinden farklıdır biri müziğe biri matematiğe biri resme yeteneklidir o yüzden bu tarihi şahsiyetleri örnek vermek çocuğun ileriki yaşamında önemli etkiler bırakabilir ya da ona yön verebilir' Tarihi şahsiyetleri örnek olarak öğrencilerin estetik anlayışının nasıl şekillendiği sorusuna katılımcılar en çok sanat kelimesi (f=15) odağında görüş bildirmiştir. Özellikle sorulan soruda sanat kelimesi yer almamasına rağmen öğretmenler burada doğrudan sanatı göz önüne alarak yanıt vermeyi tercih etmiştir. Ancak bu konuda yine akla gelen çoğunlukla (f=5) Osmanlı dönemi iken, bundan daha fazla sıklıkta (f=12) mimarlığın ve Mimar Sinan'ın anıldığı görülmektedir. Bu konuda dokuz katılımcının mimariye ya da Mimar Sinan'a değiniyor olması dikkat çekicidir. Osman Hamdi Bey, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman'ın isimleri sanat alanında yalnızca birer kez zikredilmiştir. Estetik ile ilişkilendirilebilecek mimari dışında başka bir sanat dalı veya kişi ortak düşünce olarak zikredilmemiştir. Tarihi şahsiyetlerden bahsedilirken Rönesans ve Reform dönemlerinden, Leonardo Da Vinci gibi isimlerden bahsedildiği görülse de genel anlamda öğrencilerin bu konuda tarihi şahsiyetleri çok fazla örnek almadığı belirtilmiştir. Şahsiyetlerin sanatsal yönlerine çok fazla değinilmediği, yapılan faaliyetlerin sınırlı olduğu ve bu nedenle de öğrencilerin estetik anlayışının şekillenmesinde önemli bir yerinin olmadığı görüşü ağır basmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Katılımcıların "Tarihi şahsiyetleri rol model almanın öğrencilerin yaşamlarındaki yansımaları" hakkındaki görüşleri.

Tarihi şahsiyetleri rol model almanın öğrencilerin yaşamlarındaki yansımaları	f		
	Olumlu	Olumsuz	Toplam
Tarihi şahsiyetler	18	1	19
Örnek	19	-	19
Rol model	10	2	12
Dizi	10	1	11
Fatih Sultan Mehmet	6	-	6
Bilim	6	-	6
Televizyon	2	-	2
Toplam	71	4	75

K5: 'Ben çocukların etkilendiğini düşünüyorum ama rol model alıyorlar mı almıyorlar mı bilmiyorum Bir suretle çocuklar etkileniyor ama ne kadar yaşamlarına yansıtır onu bilmiyorum'

K8: 'Rol model alan pek öğrenci göremiyorum Keşke alsalar alsalar kesinlikle faydalı olur şimdiler daha çok pop sanatçıları örnek alıyorlar giyimini örnek alıyorlar'

K13: 'son zamanlarda Diriliş Ertuğrul'dan esinlenmeyi çok görüyorum öğrencilerinde ona yönelik kitapları çok fazla okuyorlar akıncılardan Battalgazi den yönelik kitapları okuyorlar son zamanlarda öğrencilerinde Şeyh Şamil'i örnek alıp okuyanları gördüm etkilenip rol model aldıkları biraz da medyayla bağlantılı olduğunu düşünüyorum burada medyanın rolü biraz daha fazla'

Dizi kelimesi en sık zikredilenler (f=11) arasında yer almaktadır. Özellikle televizyon dizilerinin etkisi ön planda tutulmuş olup son dönemde ortaya çıkan Diriliş Ertuğrul dizisi gibi televizyon yapımlarının öğrenciler üzerinde çok fazla etkisi olduğu belirtilmiştir. Kimi katılımcılar bu etkiyi olumlu olarak görse de bu konuda dizi yapımcılarının sorumluluklarına da dikkat çekmek gerektiğini dile getirilmiştir. Genel anlamda öğrencilerin tarihi şahsiyetleri rol model alıp almadığı üzerine bir görüş birliği olmasa da öğrencilerin birilerini/ bir şeyleri örnek aldığı konusunda ortak kanaat (f=19) hakimdir. Rol model alınan isimlere örnek olarak en çok Fatih Sultan Mehmet'in (f=6) örnek verildiği görülmektedir. Bunun dışında Cezeri, İbni Sina, Mimar Sinan, Ertuğrul Gazi, Melikşah isimleri geçen diğer şahsiyetlerdendir. Bu bağlamda bilim kelimesi de (f=6)

öne çıkmaktadır bu durum öğrencilerin siyasi kişilikler kadar bilim adamlarını da örnek alabildiğini göstermektedir. Öğrenciler rol model aldıkları şahısların öne çıkan yönleri ile davranışlarını şekillendirmektedir. Yani mühendisliğe meraklı bir öğrenci Cezeri’yi, tıp ilmine yatkın bir öğrenci ise İbni Sina’yı örnek alabilmektedir. Ancak katılımcılar öğrencilerin genel olarak dış görünüş olarak o tarihî şahsiyeti örnek aldığı, özellikle Ertuğrul Gazi’yi rol model alan öğrenciler bunu daha çok bir televizyon dizisinden yola çıkarak Osmanlı yüzüklerini takma, saç ve sakal kesimi ile dışa vurmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7. Katılımcıların “Tarihî şahsiyetleri tecrübe etmek/tanımak toplumsal yapıyı nasıl şekillendirecektir?” hakkındaki görüşleri

Tarihî şahsiyetleri tecrübe etmenin/tanımanın toplumsal yapıyı şekillendirmesi	f		
	Olumlu	Olumsuz	Toplam
Toplum	19	3	22
Tarihî şahsiyetler	10	2	12
Geçmiş	8	2	10
Örnek vermek	7	-	7
Ders	5	1	6
Vatan	5	-	5
Osmanlı Devleti	5	-	5
Batı Medeniyeti	1	2	3
Sevgi	3	-	3
Tecrübe	2	-	2
Toplam	65	10	75

K9: ‘tarihî şahsiyetleri tanıma toplumu olumlu yönde etkileyecektir ondan gördüğü yanlışları doğruları kendine ders çıkaracaktır Siyasi görüşümüz ne olursa olsun önemli olan tek şey geçmişinden ders çıkarıp vatanına iyi bir insan olmayı hedeflemektedir.’

K11: ‘şu anda toplumsal yapıya çok etkisi olduğunu düşünmüyorum şahsiyetleri tanımamamızdan da kaynaklanıyor olabilir bizler tarihî şahsiyetleri çok fazla önemsemiyoruz.’

K14: ‘tarihî şahsiyetleri iyi tanırsak iyi anlarsak öğrencilerimize çok iyi anlatsak gelecekte memleketimizi tabi ki olumlu etkiler yarın öbür gün bunlar yönetici olacak doktor olacak hâkim olacak vatana sahip çıkıp hem de ülkeyi geliştirecekler hem de batı karşısında tarihimizi kültürümüzü bilmezsek bunun kötü sonuçlar doğuracağını düşünüyorum çünkü yabancılar karşısında dostunu düşmanını çok iyi bilemiyorlar bu yüzden zor duruma düşmemek için tarihimizi bilmemiz gerekir.’

Tarihî şahsiyetleri tecrübe etmenin / tanımanın toplumu şekillendirmedeki etkisine baktığımızda öğretmenlerin ‘toplum’ kelimesi etrafında genel anlamda olumlu ifadeler (f=19) kurduğu görülse de bunlar genel anlamda ‘temenni’ şeklinde dile getirilmektedir. Yani bu konuda “...yapıldııkça, ...edilirse” gibi durumların iyi olacağı aktarılmaktadır. Toplumsal düzenin sağlanması, birlik-beraberlik ve mevcut durumun daha iyiye gitmesi için tarihî şahsiyetlerin örnek alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak bununla birlikte olumsuz şekilde kurulan cümleler (f=3) doğrudan bu konudaki eksiklikleri ifade etmektedir. Benzer bir durum ‘tarihî şahsiyetler’ açısından geçerlidir. Olumlu ifadeler bulunmakta (f=10) ve şartlı cümlelerle birlikte kullanılmakta, olumsuz ifadeler de (f=2) yer almaktadır. ‘Osmanlı Devleti’ bu konuda örnek olarak alınmalı ve topluma anlatılmalı şeklinde düşünceler ağırlıktadır. Diğer taraftan ‘Batı Medeniyeti’ toplam üç ifadede kullanılmış, bunlardan ikisi olumsuz iken biri olumlu olmuştur. Diğer bir deyişle ‘Batı Medeniyeti’ olumsuz örnek olarak sunulmakta, bunlardan ders çıkarılması gerekmektedir (Tablo 8).

K4: ‘zaten bu tarihî şahsiyetlerin çoğu bunlar üzerinde kurulu Hz. Ömer denince adalet aklımıza gelir Osmanlı Devleti’nde hoşgörü aklımıza gelir yardımseverlik aklımıza gelir onları nasıl iyi kavratırsak bunlar benim atalarım der benim dedelerin böyleymiş der öyle bir toplumuz deyip onu kendine örnek alacak öncelikli hedefimiz iyi insan yetiştirmek bizler doktor yetiştirdik savcı yetiştirdik ama iyi bir insan yetiştiremedik.’

Tablo 8. Katılımcıların “Tarihî şahsiyetlerin ahlaki değerlerin (duyarlılık, hoşgörü, yardımseverlik vb.) korunması noktasındaki rolü” hakkındaki düşünceleri

Ahlaki değerlerin korunması	f		Toplam
	Olumlu	Olumsuz	
Hoşgörü	17	1	18
İnsan	13	4	17
Yardım (-laşma, -severlik)	14	1	15
Tarihî şahsiyetler	12	1	13
Değerler	7	3	10
Osmanlı Devleti	10	1	11
Ahlak	8	2	10
Örnek vermek	9	-	9
Toplam	92	13	105

K8: ‘Örneğin Osmanlı Devleti’nde bu konulara çok beğeniyoruz ve Fatih Sultan Mehmet olsun Osmanlı’daki vakıfların yardımlaşmada ki önemli maalesef günümüzdeki ahlaki değerlerin yardımlaşma hoşgörünün tarihe karıştığını farkındayım insan olarak bir birey olarak birbirimize tahammülümüz kalmamış’

K9: ‘Ben bu konuda eğitim sisteminin yeniden şekillenmesi gerektiğini düşünüyorum eğitim sistemimizde ahlaki değerler ön planda çıkarılmıyor vatanına bağlı insanlar yetiştirmedikçe zeki insanların bu vatani ileriye taşıyacağını düşünmüyorum en büyük örneğin II. Abdülhamit döneminde gördük Avrupa’ya öğrenci gönderdiğimiz öğrencilerin çoğu geri dönmedi’

Tarihî şahsiyetlerin ahlaki değerlerin korunmasındaki rolü hakkında katılımcı görüşleri alınmak istendiğinde “duyarlılık, hoşgörü, yardımseverlik” şeklinde birkaç anahtar kelime önerilse de bunlardan duyarlılık neredeyse hiç kullanılmamıştır. ‘Hoşgörü’ en fazla kullanılan kelime olurken (f=18), ‘yardım’ kelimesi (f=15) ‘insan’dan sonra (f=17) en çok kullanılan kelime olmuştur. Bu bağlamda özellikle Osmanlı Devleti ve hoşgörü arasında bir çağrışım olduğu akla gelmektedir. Kaldı ki ahlaki değerlerin yerleşmesinde ilk akla gelen örneklerden biri Osmanlı Devleti olmaktadır. Osmanlı Devleti (f=11) defa zikredilirken bunlardan yalnızca biri olumsuz şekilde ifade edilmiştir. Bunun nedeni Osmanlı Devleti’nin hoşgörüsünün bir ünite ile sınırlandırılmasına yöneliktir. Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ömer, Selahaddin Eyyübi, Mustafa Kemal Atatürk gibi isimler sıkça zikredilmiştir. Ayrıca ahlaki değerler açısından geçmiş ele alındığında katılımcıların Avrupa ile bir kıyaslamaya gittiği görülmektedir. ‘Örnek vermek’ hiçbir olumsuz ifade ile birlikte kullanılmamıştır. Aslında bu durum katılımcıların olumlu örnek bulmakta zorlanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Katılımcıların sunduğu bir başka görüş ise bu değerlerin kazandırılması için ailelerin de katkı sunması gerektiği şeklindedir (Tablo 9).

Tablo 9. Katılımcıların “Sosyal Bilgiler dersinde tarihî şahsiyetlerin yeri ve önemi hakkında eklemek istedikleri” görüşleri

Sosyal bilgiler dersinde tarihî şahsiyetlerin yeri ve önemi	f		Toplam
	Olumlu	Olumsuz	
Tarihî şahsiyetler	15	5	20
Ders	14	4	18
Önem / Önemli	11	3	14
Zaman	3	1	4
Bilgi	4	1	5
Devlet	5	-	5
Sosyal Bilgiler	1	3	4
Yüzeysel	-	4	4
Müfredat	2	2	4
Kısıtlı	-	3	3
Toplam	55	26	81

K5: 'ben müfredattan memnun değilim çünkü bu değerleri bu maneviyata çok fazla yer verilmiyor ders saatlerinin uzatılması lazım şimdi bu konulara değinmek istesek bu sefer süre yetmiyor.'

K10: 'başta müfredatın geniş zamanımızın kısıtlı olmasından kaynaklanıyor şahsiyetlerin evet ismi geçiyor ama bunlar hakkında yeterince bilgi yer almıyor ve bence tarihî şahsiyetleri ayrı bir ders olarak anlatmak daha güzel olur kesinlikle ders sayısının artırılması gerekiyor çünkü tarihî şahsiyetlerimiz ve tarihimiz ayrı düşünülemez.'

K14: 'tarihî şahsiyetler üzerinden ders işleme çok fazla değil bir konu ile bağdaştıracağı zaman tarihî şahsiyetlerin örnek olaylar üzerinden yer verilmesi istiyorum ama süre yeterli değil bu yüzden yüzeysel anlatmak zorunda kalıyoruz bazı şeyleri.'

Sosyal Bilgiler dersinde tarihî şahsiyetlerin yeri ve önemi hakkında katılımcıların ifade etmek istedikleri diğer hususlar sorulduğunda; toplamda çok fazla olumsuz ifadenin kullanıldığı (f=24) görülmektedir. Diğer sorularla karşılaştırıldığında içerisinde en fazla olumsuz ifadenin yer aldığı sorunun bu olduğu görülmektedir. Genel anlamda ise öğretmenlerin olumsuz görüşlere sahip olduğu da verilen cevaplardan rahatlıkla anlaşılmaktadır. 'Ders' kelimesi genel anlamda olumlu ifadelerde (f=14) temennileri dile getirmek için kullanılırken; 'müfredat, zaman, kısıt' gibi kelimelerle birlikte olumsuz düşünceleri ifade etmek için kullanılmıştır. Katılımcıların görüşleri genel anlamda değerlendirildiğinde; özellikle öğrencilere bilgiden ziyade tarihî şahsiyetlerin hayat hikâyelerinin verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca katılımcılar müfredat ile ilgili çok fazla olumsuz görüş belirtmişlerdir. 'Müfredat' belirlenirken öğretmenlerin görüşünün alınmıyor oluşu, müfredatın geniş 'zaman'ın 'kısıtlı' oluşu, bu nedenle konuların 'yüzeysel' geçilmesi dile getirilen şikâyetlerdendir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Tarihî şahsiyetlerin yaşamları öğrencilerin duyuşsal ve bilişsel gelişimlerinde önemli bir yere sahiptir. Tarihî şahsiyetlerin biyografileri bu anlamda değerler eğitiminde kullanılabilir. Tarihî şahsiyetlerin yaşam hikâyeleri öğrencilerin özümseyeceği veya sorgulayacağı değerleri kapsamaktadır. Bu bağlamda öğrenciler, çalışılan kişiyi, tarihî şahsiyetleri anlama çabasına yönelirler. Bu amaç doğrultusunda tarihsel empati yapılır, o zamana ve mekâna gidilerek tarihî şahsiyetlerin yaşam şartları, zihniyeti ve davranışları ortaya konulur. Bu yaşam koşulları, düşünce ve davranışlar değer içerdiğinden, tarihî şahsiyetler öğrenciler için rol model olabilir (Demircioğlu ve Tokdemir, 2008).

Katılımcı görüşlerine göre öğrencilere tarihî şahsiyetlerin benimsetilmesinde öğretmenler kilit role sahiptir. Öğretmenlerin derslerde bir yazardan, bilim insanından, düşünürden (Aziz Sancar, Yahya Kemal Beyatlı, Necip Fazıl Kısakürek, Shakespeare vb.) bahsetmesi, öğrencilerin bu şahsiyetleri içselleştirmesi açısından etkilidir. Ancak dikkate değer olan öğretmenlerin tarihî şahsiyetlerin olumlu ve olumsuz özelliklerini doğru ve dengeli bir şekilde aktarabilmesidir. Bu nedenle tarihî şahsiyetlerin öykü bağlamındaki yeri dikkatlice planlanmalı, kültür-zaman uyarlmasına dikkat edilmelidir.

Vatanseverlik değerinin kazandırılması noktasında en fazla Mustafa Kemal Atatürk, Fatih Sultan Mehmet, Metehan ve Seyit Onbaşı gibi isimlere sıkça yer verilmiştir. Yine Piri Reis, Cezeri ve İbni Sina gibi bilim insanlarının buluş ve eserlerinin de vatanseverlik değerini somutlaştırılması açısından önemli olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılar salt bilgi yerine çocukların duygusal gelişimine katkı sağlayacak hikâye ve bu hikâyeler içerisine yerleştirilmiş tarihî şahsiyetlerin önem arz ettiğini belirtmişlerdir. Ancak bu noktada müfredatın önemli bir engel olduğunu düşünmektedirler. Müfredatla ders saati arasında bir uyumsuzluğun olduğu fikrinde olan katılımcıların bu görüşü Deniz (2011)'in Sosyal Bilgiler dersinin haftalık ders saatinin yetersiz olduğu tespitiyle paralellik taşımaktadır.

Adalet değeri ile tarihî şahsiyetlerin ilişkisi noktasında katılımcı görüşlerinin Osmanlı Devleti ve Osmanlı Adaleti çerçevesinde şekillendiği belirlenmiştir. Katılımcılar bu noktada Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman ve Osman Bey gibi tarihî şahsiyetlere sıkça yer vermiştir. Ayrıca İslam tarihinin önemli isimleri olan Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin isimleri de sıklıkla telaffuz edilmiştir. Katılımcı görüşlerine göre adalet değerinin etkili bir şekilde kazandırılmasında bu değerle özdeşleşmiş tarihî şahsiyetlerin verilmesi önem arz etmektedir. Çünkü adalet kavramı soyuttur, bu nedenle öğretmeni zorlayabilir. Dolayısıyla öğretmenin rol modelliği dışında tarihî şahsiyetlerle bu kavramın somutlaştırılmasının etkili olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerde milli benliğin gelişimi noktasında tarihî şahsiyetlerin genel olarak olumlu etkilerinin olduğu ve Türk, vatan sevgisi vb. kavramların ön plana çıktığı görülmüştür. Ancak ders kitaplarında 'milli benlik, milli şuur' kavramlarına oldukça az yer verilmesi ve şahsiyetlerin rollerinin yeterince bilinmemesi eksiklik olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda geçmiş, günümüz ve gelecek arasında da doğru bağlantının kurulması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Milli benliğin oluşması noktasında iki temel sorun vardır. Bunlardan birincisi yaşa bağlı olarak 5. ve 6. sınıftaki öğrencilerin psikososyal gelişimini tam olarak tamamlamaması ikincisi ise

ders kitaplarında ‘millî benlik ve millî şuur’ konusuna oldukça az yer verilmesidir. Katılımcılar bu noktada öğretmen yeterliliklerin devreye girdiği konusunda görüş bildirmişlerdir. Aynı zamanda müfredattaki eksikliklerin öğretmeni yüzeyselliğe yönlendirdiği ifade edilmiştir.

Tarihî şahsiyetlerin estetik anlayışını nasıl şekillendirdiği sorusunda katılımcıların estetik anlayışı mimari eserlerle sınırlı kalmıştır. Estetik sadece sanatla ve mimari eserlerle sınırlı değildir. Bu nedenle katılımcıların estetik kavramına dar bir çerçeveden baktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Estetik anlayışında en çok tekrarlanan tarihî şahsiyetler Osmanlı döneminden Mimar Sinan, Rönesans ve Reform dönemlerinden, Leonardo Da Vinci gibi isimler olduğu görülse de genel anlamda öğrencilerin bu tarihî şahsiyetleri çok fazla örnek almadığı ifade edilmiştir. Bunun nedeni, şahsiyetlerin sanatsal ve estetik yönlerine çok fazla değinilmemesi ve bu anlamda yapılan faaliyetlerin sınırlı olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu noktada öğrencilere estetik anlayışı aktarılırken sınıf ortamından çıkılması bu şahsiyetlerin eserlerinin bulunduğu mekânlara gidilmesi ve eserlerin yerinde görülmesinin önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Can (2019) öğrencilerin televizyon izleme alışkanlıklarında en çok televizyon dizilerini tercih ettiklerini tespit etmiştir. Televizyon dizilerini izleyen öğrencilerin televizyon da ki kişilerin tutum ve davranışlarını sergiledikleri ve onlar gibi davrandıkları görülmüştür. Bu tespitlerle bağlantılı olarak katılımcılar Diriliş Ertuğrul gibi televizyon dizilerinin yönlendirici etkisinden bahsetmiştir. Diriliş Ertuğrul dizisinin özellikle olumlu anlamda vurgulandığı belirlenmiştir. Katılımcıların bir kısmı öğrencilerin bu konuda oldukça ılımlı olduğunu ve davranışlarında birtakım yansımaları (saç, sakal kesimi, okçuluk kursuna gitme, Osmanlı yüzüklerini takma,) görüldüğünü tespit edilmiştir.

Elban (2018) kahramanların/büyük adamların geçmişten günümüze değişmeyen bir rolü olduğunu, ahlak ve değer öğretiminde sıkça kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Bilişsel, duyuşsal, psikomotor vb. gelişim alanları gibi ahlaki gelişime bağlı olarak çocuğa ahlaki değerleri aktarma ve ahlaki değerlere bağlı bireylerin yetişmesini sağlama insani bir zorunluluktur. İnsanın toplumsallaşması ile başlayan süreçte bireyin ferdi olduğu toplumun davranış örüntülerini öğrenmesi ve hayatında zorunlu bir yer edinen iyi ve kötü kavramlarının çocukta yerleşmesi ahlaki değerler eğitiminin temel bir konusudur (Oruç, 2010). Tarihi şahsiyetlerin ahlaki değerlerin korunmasındaki rolüne bakıldığında Hz. Muhammed (S.a.v), Hz. Ömer, Selahaddin Eyyubi, Mustafa Kemal Atatürk gibi isimler en fazla tekrarlanan tarihî şahsiyetler olmuştur. Genel anlamda tarihî şahsiyetlerin yardımseverliği, hoşgörüsü gibi değerler söz konusu olduğunda Osmanlı Devleti hatırlandığı belirtilmiştir. Buna paralel olarak da padişahların kıssaları, vakıfları akla geldiği; fakat müfredatın çok fazla bilgi içerdiği, bunun yanı sıra sınav odaklı çalışmaya ittiği söylenmiştir. Buna bağlı olarak da katılımcıların bazı değerlerin göz ardı edildiği yönünde ortak düşünceye sahip oldukları belirlenmiştir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular ışığında, tarihî konular ve tarihî şahsiyetler öğretilirken, öğrencilerin aktif olarak eğitim-öğretime katılımı sağlanmalı, özellikle de yaparak yaşayarak öğrenmeleri desteklenmeli ve tarihî olaylar ve şahıslar verilirken, öğrencilerin geçmişte yaşıyor gibi duygudaşlık kurmaları öğretmenler tarafından teşvik edilmelidir. Yine bir konuyu öğrenmenin en kolay yolu örnekler ve hikâyeler ile o konuyu pekiştirmekten geçmektedir. Konu ne kadar kolay olursa olsun öğrenci birçok şeyi unutabilir ancak örnek ve hikâyelere dayalı konuları unutmaması çok daha zordur. Bu yüzden Sosyal Bilgiler dersinde hikayeleştirilmeye daha fazla önem verilebilir.

Tarihî şahsiyetler genelde önemli bir değeri olan topluma fayda sağlamış kişilerdir. Özellikle bu şahsiyetlerin isimleri okullardaki sınıflara verilebilir. Örneğin Aziz Sancar Sınıfı, Osman Hamdi Bey sınıfı gibi böylelikle öğrenciler bu şahsiyetleri tanır, neler yaptıklarının bilincinde olur ve onlar hakkında konuşur. Ayrıca öğrencilerde millî şuurunun gelişmesi için vatana atfolmuş şahsiyetlerin hayatlarının detaylı bir şekilde anlatılması gerektiği hatta mümkünse yaşayan önemli şahsiyetlere de vurgu yapılması önemlidir. Bu kapsamda özellikle yaşamakta olan şahsiyetler (gaziler, bilim insanları) ile öğrenciler bir araya getirilebilir.

Kaynaklar

- Alimcan, D., & Şam, E. A. (2017). Sosyal Bilgiler Dersi Boyutunda Değerler Eğitiminin Önemi ve Medyanın Değerler Üzerindeki Etkisi. *Millî Eğitim Dergisi*, 46(215), 239-259.
- Altıngöller, T. (2007). *Niğde İlinin Yetiştirdiği Tarihi Şahsiyetler*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Balcı, A., & Yelken, T. (2013). İlköğretim Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Değerler ve Değer Eğitimi Uygulamaları Konusunda Öğretmen Görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 195-213.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E. Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, Y. (2019). *Televizyon Dizilerindeki Şiddet Kültürünün Ortaöğretim Öğrencileri Üzerindeki Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Cemil, O. R. U. Ç. (2010). Okul öncesi dönem çocuğunda ahlaki değerler eğitimi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, (2), 37-60.
- Demircioğlu, İ. H. ve Tokdemir, M. A. (2008). Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (15), 69-88.
- Deniz, Ç. (2011). *İlköğretim II. kademe sosyal bilgiler ders kitaplarında tarihi şahsiyetlere yaklaşım tarzı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Deveci, H., & Selanik AY, T. (2009). İlköğretim öğrencilerinin günlüklerine göre günlük yaşamda değerler. *Journal of International Social Research*, 1(6).
- Elban, M. (2018). Tarih Düşüncesinde ve Eğitiminde Kahramanların/Büyük Adamların Rolü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(22), 98-116.
- Halstead, J. M., & Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research. *Cambridge journal of education*, 30(2), 169-202.
- Kocabıyık, O. O. (2016). Olgubilim ve gömülü kuram: bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 55-66.
- Lakshmi, V., & Paul, M. M. (2018). Value education in educational institutions and role of teachers in promoting the concept. *International Journal of Educational Science and Research*, 8(4), 29-38.
- McCrary, J. H. (1999). Children's Heroes and Heroines: Developing Values Manifested through Artwork.
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2017). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6 ve 7. Sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Pleiss, M. K., & Feldhusen, J. F. (1995). Mentors, role models, and heroes in the lives of gifted children. *Educational psychologist*, 30(3), 159-169.
- Powney, J., Cullen, M. A., Schlapp, U., Glisso, P., Johnstone, M. & Munn, P. (1995). Understanding values education in the primary school. Glasgow: The Scottish Council for Research in Education.
- Sanchez, T. R. (1998). Using stories about heroes to teach values.
- Şengül, A. (2006). Değişimin Öncüleri: Model Şahıslar ve Türk Edebiyatına Yansımaları. *Erdem*, 15(45-46-47), 129-154.
- Tokcan, H. ve Kolyiğit, E. (2017). Türk tarihinde yer alan önemli kadın şahsiyetler hakkında öğrenci bilgi düzeyleri. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi (IJONASS)*, 1(1), 31-41.
- Topcuoğlu, Z. (2019). *Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Tarihi Şahsiyetlerin Araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Turan, R. ve Ulusoy, K. (2016). *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilir nitel bir araştırma tekniği: görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 6(4). s. 543-559.
- White, S. H. (1999). What is a hero? An exploratory study of students' conceptions of heroes. *Journal of Moral Education*, 28(1), 81-95.
- Yazıcı, S. ve Aslan, M. (2011). Değerler eğitiminde kahramanlardan yararlanma: Sosyal bilgiler ders kitapları ile öğretmen adaylarının kahraman tercihlerinin karşılaştırılması üzerine bir çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 2173-2188.
- Yıldırım, D. T. (2016). Üstün Yetenekliler İçin Değerler Eğitimi Dersinin Önemi. *Current Research in Education*, 2(2), 99-120.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun tarih 20.09.2018 sayı 08 ve karar 4 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ANNE-BABA EĞİTİMİ: EBEVEYNLERİN EĞİTİM DENEYİMLERİ VE GEREKSİNİMLERİ

Parental Education: The Educational Experience and Needs of Parents

Muharrem KOÇ¹, Nilüfer KOÇTÜRK² ve Tolga ZENCİR³

¹Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Ankara, muharrem.koc@hacettepe.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9138-2205

²Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Ankara, niluferkocturk@hacettepe.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6124-1842

³Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Ankara, tolga.zencir@hacettepe.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5434-9676

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

01.06.2021

Kabul/Accepted:

27.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.946663

Anahtar Kelimeler

Anne Baba Eğitimi, Ebeveyn Eğitimi, Ebeveynler, Ebeveynlik, Ebeveyn İhtiyaç Analizi

Keywords

Parental Education, Parents, Parenthood, Parental Needs Analysis.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı ebeveynlerin çocuklarının gelişim sürecinde ihtiyaç duydukları bilgiye ulaştıkları kaynakları tespit etmek, karşılaştıkları sorun alanlarını ve bu sorun alanlarına ilişkin talep ettikleri eğitim konularını ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda “Ebeveyn ihtiyaç analizi anket formu” ve “Kişisel bilgi formu” kullanılarak 154 ebeveyne ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucunda, çocuğun gelişimine ilişkin olarak ebeveynlerin sorun yaşadıkları alanların davranış yönetimi/problemi, psikolojik destek, kardeş ilişkilerini yönetebilme, sağlıklı beslenme alışkanlığını kazandırma, teknoloji bağımlılığı, akademik gelişim, ergenlik sorunları ve sağlık ile ilgili konular olduğuna ulaşılmıştır. İhtiyaç duydukları anne-baba eğitim konuları ise sağlıklı ebeveyn tutumları, iletişim becerileri, davranış yönetimi, uyku düzenini ve tuvalet eğitimini kazandırma, eğitsel rehberlik ve beslenme alanları ile ilgilidir. Ebeveynlerin çocuk eğitiminde kişisel gelişimleri için bilgi edindikleri kaynakların, internet kaynakları, arkadaşlar, kitaplar, öğretmenler, psikolojik danışman/psikolog ve aile büyükleri olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak bu çalışma ile ebeveynlerin bazı konularda daha fazla çocukları ile sorun yaşadıkları ve anne-baba eğitimine gereksinimlerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başta okullarda ve okul öncesi kurumlarında görev yapan öğretmenler, psikolojik danışmanlar olmak üzere ebeveynlere hizmet sunan meslek gruplarına anne-baba eğitimlerinin düzenlenmesinin, bu meslek grupları aracılığıyla ebeveynlerin güçlendirilmesinin sağlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

ABSTRACT

The aim of the study is to determine the sources from which parents can access the knowledge they need in the development process of their children, to reveal the problem areas they encounter and the education issues they demand in relation to these problem areas. Accordingly, 154 parents were reached by using the "Parental needs analysis questionnaire form" and "Personal information form". The current study showed that parents had troubles regarding behavioral management / problem, psychological support, sibling relationships, healthy nutrition (for the child), technology addiction, academic development, adolescence problems and health issues. Another finding indicated that the parents needed the education subjects related to healthy parental attitudes, communication skills, behavior management, providing sleep patterns and toilet training, educational guidance, and nutrition. It has been determined that the sources which parents obtain information for their personal development in child education were Internet resources, friends, books, teachers, psychological counselor / psychologist, and family elders. As a result, it was concluded that parents have more problems with their children on some issues and need parent education. It is thought that it is important to organize parent training for professional groups that provide services to parents, especially teachers and counselors working in schools and pre-school institutions, and to empower parents through these professional groups.

Atf/Citation: Koç, M., Koçtürk, N. ve Zencir, T. (2022). Anne-Baba Eğitimi: Ebeveynlerin Eğitim Deneyimleri ve Gereksinimleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(111-120).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Muharrem KOÇ, muharrem.koc@hacettepe.edu.tr

1. Giriş

Her çocuğun bilişsel, fiziksel, sosyal ve duygusal açıdan sağlıklı gelişim sergilemesinde aileleri önemli bir yere sahiptir. Çocuğun dünyaya geldikten sonra ilk etkileşimlerinin ve öğrenmelerini aile ortamında gerçekleşmesi, aile eğitiminin önemini ortaya çıkarmaktadır (Cavkaytar, 1999; Tavail, 2005). Bu bağlamda da çocukların gelişiminde ailelere önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Ancak çocukların olumlu gelişim göstermesi için ebeveynlerin çocuk yetiştirmede ve eğitmede bazı becerilere sahip olmasını gerektirir (Bolat, Gürsoy, ve Strom., 2016). Nitekim ebeveynlerin bu becerileri öğrenme ya da geliştirmesi için desteğe ihtiyaç duyması nedeniyle uzun yıllardır dünya genelinde aile eğitimi programları geliştirilmeye başlanmıştır (Barlow ve Stewart-Brown, 2000). Türkiye’de ise son yıllarda bu konuda bir farkındalık oluşmasıyla aile eğitimi konusunda yapılan çalışmalar artmıştır (Çağdaş ve Seçer, 2011; Kılıç, 2016; Sorakin ve Çerkez, 2021).

Genel olarak aile eğitimi, ailede bulunan bireylerin desteklenmesi ve aile içindeki yaşantıların iyileştirilmesine yönelik gerçekleştirilen eğitim programlarını kapsar. Oldukça kapsamlı olan aile eğitimi programlarında, genel olarak aile üyelerine çocuk gelişimi, beslenme, çocuk sağlığı ve güvenliği, ruh sağlığı gibi konularda bilgi, beceri ve tutum kazandırılması amaçlanır (Cömert ve Erdem, 2016). Aile eğitimi sayesinde ebeveynlerin, çocuklarının ihtiyaçlarına ilişkin farkındalıklarının artırılması ve çocuk yetiştirme tutumları konusunda sorumluluk kazandırılarak onların bilinçlendirilmesi hedeflenmektedir (Yuen, 2017).

Ebeveynler çocuklarının yaşamını birçok açıdan etkilemektedirler. Özellikle erken çocukluk döneminden itibaren ebeveynler ile çocukları arasında kurulacak olumlu ilişkiler, çocukların akademik başarısını, sosyal ilişkilerini ve suça karışma oranlarını etkileyebilmektedir (Kumpfer, Magalhaes, ve Ahearn Greene, 2016). Johnston ve Halocha (2010) ebeveynlerin çocuklarına sağlıklı bir şekilde destek olabilmeleri için eğitilmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin ebeveynlerin davranışları çocuklarının davranış problemlerinin oluşmasında oldukça etkili olması nedeniyle onların davranışlarının da biçimlendirilmesi gerekmektedir (Arkan ve Üstün, 2009). Davranış problemleri dışında, ebeveynlerin çocuklarının okul başarısında da önemli rol oynamaları nedeniyle eğitsel rehberlik bağlamında da bilinçlendirilmeleri önemlidir (Doh, Kim, Shin, Song, Lee, ve Kim, 2016). Nitekim, ebeveynler ile çocukları arasındaki ilişkinin destekleyici nitelikte olması çocuklarının daha yüksek sosyal yeterliliğe sahip olmalarıyla ilişkilidir (Marti, Merz, Repka, Landers, Noble, ve Duch, 2018). Ayrıca, Bağatarhan ve Nazlı (2013) ebeveynlerin çocuklarıyla etkili ve olumlu bir iletişim içinde olmalarının çocuğun bir bütün olarak gelişmesine katkı sunacağını belirtmişlerdir. Arabacı ve Aksoy (2005) da anne-baba eğitimlerinin özellikle çocuklar ile ilişkiye ve iletişime olumlu etkilerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer doğrultuda, çocuğuyla olumlu bir ilişkisi bulunan ebeveynlerin çocuklarının akranlarıyla da olumlu ilişkilere sahip olacağı alanyazında belirtilmiştir (Doh vd., 2016; Pasiak, 2011). Öte yandan ebeveynlere yönelik eğitimin sadece çocuklarına (Özel ve Zelyurt, 2016; Solomon, Necheles, Ferch, ve Bruckman, 2007) değil, ebeveynlerin kendi gelişimlerine de katkı sağladığı bilinmektedir (Tezel-Şahin ve Kalburan, 2009, Yuen, 2017). Şöyle ki yapılan araştırmalarda aile eğitimlerinin ebeveynlerin kaygı düzeylerini azalttığı (Çamur, 2017; Lau, Htun, Wong, Tam, Klainin-Yobas, 2017; Thongseiratch, Leijten ve Melendez-Torres, 2020); ebeveynlerin empati yeteneğini ve iletişim becerilerini geliştirdiği (Lau vd., 2017; Rizo, Macy, Ermentrout, ve Johns, 2011) ve olumlu ebeveyn tutumlarının gelişimine katkı sunduğu (Webster-Stratton, 2016) belirtilmektedir.

Türkiye’de son yıllarda çeşitli kurumlar ve kuruluşlar tarafından ebeveynlerin çocuk gelişimi konusunda bilinçlendirilmeleri ve çocuklarına ilişkin olumlu tutum geliştirmeleri için sistemli ve planlı programlar yürütülmektedir (Tezel-Şahin ve Kalburan, 2009). Ancak her ne kadar anne-baba eğitiminin çocuklar üzerindeki etkisinin öneminin anlaşılmasıyla eğitim programlarının sayısında artış olduğu gözlenirse de bu ihtiyacın devam ettiği; ebeveynlerin kendini geliştirmesi, yenilemesi ve çocuklarıyla iletişimini güçlendirmesi gerektiği alanyazında vurgulanmaktadır (Özel ve Zelyurt, 2016). Çünkü hızla değişen sosyal değerler karşısında ebeveynler bu konu hakkında kendilerini yetersiz görmekte ve nasıl davranmaları gerektiği konusunda karmaşaya düşmektedirler (Tezel-Şahin ve Özbey, 2007). Öte yandan eğitim programının içeriğinin ve niteliğinin hazırlanmasında da dikkat edilmesi gereken nokta anne-baba eğitimlerinin verileceği grubun özelliklerinin biliniyor olmasıdır. Çünkü bu tür programlarının, içinde bulunulan kültürün özellikleri ve değer yargıları göz önünde bulundurularak ve ailelerin yaşadığı sorunlar gözetilerek hazırlanması gerekmektedir (Bowman, Donovan, ve Burns, 2011). Bu noktada da güncel bir şekilde aile eğitim programlarının hazırlanması için ebeveynlerin ebeveynlik bilgi ve beceri ihtiyaçlarının belirlenmesi programların etkinliği için bir gerekliliktir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda bu çalışmanın amacı ebeveynlerin çocuk yetiştirmede ihtiyaç

duyduğu ebeveynlik eğitim konularının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda “Ebeveynlerin, çocuklarını yetiştirirken ihtiyaç duydukları eğitsel konular nelerdir?” sorusuna yanıt aranmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırmanın yöntemi betimsel araştırma türlerinden tarama çalışması olarak tasarlanmıştır ve mevcut katılımcıların ihtiyaçlarının neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırma türünün seçilmesinin sebebi ise belirli bir grubun bir konuya ilişkin özelliklerin ortaya çıkarılması ve özetlenmesidir. Araştırmada örnekleme yöntemi olarak da uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2018).

2.1. Çalışma Grubu

Bu çalışma seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden olan uygun örnekleme [convenience / incidental sampling] yöntemi (Büyüköztürk vd., 2018) kullanılarak toplam 154 ebeveyn ile yürütülmüştür. Katılımcıların eğitim düzeyi incelendiğinde %24.7’sinin (n = 38) ilkökul ve altı, %29.9’unun (n = 46) lise, %37’sinin (n = 57) üniversite ve %8.4’ünün (n = 13) lisansüstü düzeyde olduğu görülmüştür. Katılımcıların eşlerinin eğitim düzeyi ise %29.9’unun (n = 46) ilkökul ve altı, %27.9’unun (n = 43) lise, %36.4’ünün üniversite (n = 56) ve %5.8’inin (n = 9) üniversite üzeridir. Çocuk sayıları incelendiğinde ise 1-5 arasında değişmekte olup, çoğunluğu 2 (n = 61; %39.6) ve 3 çocuklu (n = 47; %30.5) ebeveynlerdir. Katılımcıların çocuklarının %46.6’sı okul öncesi dönemde, %32.9’u ergenlik öncesi döneminde ve %20.5’i de ergenlik döneminde. Katılımcıların gelir düzeyi ise 1750 TL ile 15000 TL arasında değişmektedir.

Katılımcıların %48.7’si (n = 75) anne-baba eğitimi konusunda geçmişte eğitim aldıklarını belirtmiştir. Eğitim alanların %20.1’i (n = 31) çocuklarının okulundan, %9.7’si (n = 15) kendi üniversite eğitim sürecinde, %7.8’i (n = 12) üniversitelerden, %4.5’i (n = 7) Halk Eğitim Kurumu’ndan, %4.5’i (n = 7) özel kuruluşlardan, %1.3’ü (n = 2) çalıştıkları kurumun hizmet içi eğitiminden ve %0.6’sı (n = 1) da Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’na bağlı Gençlik Merkezlerinden eğitim aldıklarını belirtmişlerdir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu, araştırmacılar tarafından katılımcıların demografik ve kişisel özelliklerini elde etmek amacıyla oluşturulmuştur. Katılımcıların cinsiyet, eğitim düzeyi, eşlerinin eğitim düzeyi, sahip oldukları çocuk sayısı ve aylık ekonomik geliri ile ilgili bilgileri elde etmeye yönelik sorular yer almaktadır. Ayrıca, anne-baba eğitimi ile ilgili bir eğitim alıp almadıkları ve alanların ise bu eğitimi nerede aldıklarına ilişkin sorular yer almaktadır.

Araştırma kapsamında, ebeveynlerin sorun yaşadıkları alanlara, kendilerini geliştirmeye yönelik hangi araçlardan veya kaynaklardan faydalandıklarına, eğitim aldıkları kurumlara vb. bilgilere dair belirli soruların yer aldığı ve araştırmacılar tarafından geliştirilen “Ebeveynlerin İhtiyaçlarını Belirleme Anketi” kullanılmıştır. Anketi geliştirme sürecinde, Anderson ve Arsenault’un (1998) da önerisi ile alanyazın taramasıyla başlanmış ve bu çerçevede araştırma problemi belirlenmiştir. Yapılan çalışmalar (örneğin, Chevalier, 2004; Guryan, Hurst ve Kearney, 2008; Gür ve Kurt, 2011; Petersson, Petersson ve Hakansson, 2004) dikkate alınarak sorular yazılmış ve taslak form oluşturulmuştur. Bu taslak form için, Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında doktora eğitimini tamamlamış üç alan uzmanından uzman görüşü alınmıştır. Uzman görüşleri çerçevesinde ankete son hali verilmiştir. Formdaki sorular “Evet/Hayır” şeklinde kapalı uçlu ve çok seçenekli olarak hazırlanmıştır.

2.3. İşlem

İlk olarak Başvuru No:173 olan araştırma için, Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul’undan 27/10/2020 tarihinde araştırma izni alınmıştır. Daha sonrasında, ebeveynlerin çocuk yetiştirmede ihtiyaç duyduğu ebeveynlik konularının belirlenmesi amacıyla araştırmacılar tarafından “Ebeveynlerin İhtiyaçlarını Belirleme Anketi” ve “Kişisel bilgi formu” oluşturulmuştur. Her iki form da açıklık, anlaşılabilirlik ve amaca uygunluk açısından değerlendirilmesi amacıyla iki alan uzmanına sunulmuş ve uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak formlara son halleri verilmiştir. Daha sonra formlar Google Online Formlar’a aktarılmış ve uygun örnekleme yoluyla ebeveynlerin yer aldığı internet sitelerinde

(Facebook vb.) çalışmanın duyurusu yapılmıştır. Araştırmanın verileri Kasım- Aralık 2019 tarihleri arasında toplanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Veri toplama araçları aracılığıyla çevrimiçi olarak katılımcılardan elde edilen veriler, SPSS 23.0v paket programı kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmış ve betimsel istatistik yöntemlerinden frekans değerleri hesaplanmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgular yer almaktadır. Tablo 1’de ebeveynlerin sorun yaşadıkları alanlara ilişkin elde edilen bulgular belirtilmiştir. Buna göre ebeveynlerin çocuklarıyla en çok sorun yaşadıkları alanlar davranış yönetimi, çocuklara psikolojik destek sunma ve kardeş ilişkilerini düzenlemedir.

Tablo 1. Ebeveynlerin Sorun Yaşadıkları Alanlar

	n (%)
Davranış yönetimi/problemi	50 (%32.5)
Psikolojik destek	42 (27.3)
Kardeş ilişkileri	37 (%24)
Beslenme	20 (%13)
Teknoloji bağımlılığı	19 (%12.3)
Akademik	15 (%9.7)
Ergenlik sorunları	14 (%9.1)
Sağlık	3 (%1.9)

Ebeveynlerin ihtiyaç duydukları eğitim konular ise Tablo 2’de sunulmuştur. Ebeveynlerin ihtiyaç duyduğu konulara ilişkin sonuçlar incelendiğinde, ebeveyn tutumları ($n = 57$, %37) en çok talep edilen konu olarak görülmektedir. Daha sonrasında ise iletişim becerileri ($n = 41$, %26.6), davranış problemi/yönetimi ($n = 18$, %11.7), uyku düzeni ve tuvalet eğitimi kazandırma ($n = 15$, %9.7), eğitsel rehberlik ($n = 13$, %8.4), beslenme ($n = 7$, %4.5), kardeş kıskançlığı ($n = 2$, %1.3), kariyer danışması ($n = 2$, %1.3), panik atakta ebeveyn tutumu ($n = 2$, %1.3) ve ilkyardım ($n = 2$, %1.3) alanları sıralanmıştır.

Tablo 2. Ebeveynlerin İhtiyaç Duydukları Eğitim Konuları

İhtiyaç Duydukları Eğitim Konuları	n (%)
Ebeveyn tutumları	57 (%37)
İletişim	41 (%26.6)
Davranış yönetimi/problemi	18 (%11.7)
Uyku düzeni ve tuvalet eğitimi kazandırma	15 (%9.7)
Eğitsel rehberlik	13 (%8.4)
Beslenme	7 (%4.5)
Kardeş kıskançlığı	2 (%1.3)
Kariyer danışması	2 (%1.3)
Panik atakta ebeveyn tutumu	2 (%1.3)
İlkyardım	2 (%1.3)

Katılımcılar çocuklarını yetiştirirken kişisel gelişimleri için internetten ($n = 81$, %52.6), arkadaşlarından ($n = 53$, %34.4), kitaplardan ($n = 49$, %31.8), çocuklarının öğretmenlerinden ($n = 32$, %20.8), psikolojik danışmandan/psikologdan ($n = 34$, %22.1) ve aile büyüklerinden ($n = 48$, %31.2) bilgi/danışmanlık aldıklarını açıklamışlardır. Destek/eğitim aldıkları meslek grubunu ise katılımcılar: sınıf öğretmeni ($n = 108$, %70.1),

rehber öğretmen ($n = 71$, %46.1), okul öncesi öğretmeni ($n = 69$, %44.8), psikolog ($n = 27$, %17.5), çocuk gelişimi uzmanı ($n = 21$, %13.6) ve psikiyatrist ($n = 11$, %7.1) olarak belirtmişlerdir. Bu belirtilen meslek gruplarından da -sırasıyla- ilkokulda ($n = 98$, %63.6), kreşte ($n = 68$, %44.2), ortaokulda ($n = 64$, %41.6), lisede ($n = 37$, %24) ve hastanede ($n = 25$, %16.2) eğitim aldıklarını ifade etmişlerdir.

Ebeveynlerin %9.1'i ($n = 14$) anne-baba eğitimlerini ücretli olarak aldığını belirtmiştir. Diğer bir deyişle, yaklaşık her on katılımcıdan dokuzu ücretsiz olarak eğitim hizmeti almıştır. Ücretsiz eğitim/seminer aldıklarını belirten katılımcılar ise bu desteği okuldan ($n = 51$, %33.1), hastaneden ($n = 11$, %7.1), üniversitelerden ($n = 8$, %5.2), belediyeden ($n = 6$, %3.9) ve kreşten ($n = 4$, %2.6) aldıklarını belirtmişlerdir. Eğitimlerden memnun kaldığını belirtenlerin oranı ise %100'dür ($n = 82$).

4. Tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgular, ebeveynlerin en çok çocuklarının davranış problemleri, psikolojik destek, kardeş ilişkileri, beslenme ve teknoloji bağımlılığı konusunda sorun yaşadıklarını göstermektedir. Akademik sorunların, ergenlik ve sağlık sorunlarının ise bu sorunlara göre görece daha az sıklıkla yaşandığı belirlenmiştir. Bu durumun örneklemin özelliğinden ve bazı sorunların her gelişimsel dönemde karşılaşılabileceğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Şöyle ki bu çalışmada 18 yaş altı her yaş döneminde çocuğu olan ebeveynler yer almaktadır. Davranış yönetimi ve psikolojik destek konusundaki ihtiyaçlar her yaş döneminde karşılaşılabilmektedir. Buna karşın akademik sorunlar okul çağı çocukları olan ebeveynlerin, ergenlik dönemi sorunlarıyla baş etme ise büyük yaşta çocukları olan ebeveynlerin gereksinimleridir. Katılımcıların %46.6'sının okul öncesi dönemdeki, %32.9'unun ergenlik öncesi dönemindeki ve %20.5'inin de ergenlik dönemindeki çocuklara sahip olması da bu görüşü desteklemektedir. Öte yandan, alanyazında da bu çalışmayla benzer bulguların elde edildiği, özellikle aile içi sorumluluğa ve rollere, iletişime ve çocukların davranış problemlerine ilişkin gereksinim duyulduğu görülmektedir (Arıkan, 2007; Devolin vd., 2012; Gür ve Kurt, 2011; Öztop, Pekmezci, ve Ünal, 2015; Worcester, Nesman, Mendez, ve Keller, 2008). Güzel (2006) ve Öztop vd. (2015) çalışmalarında ailelerin en çok eğitime ihtiyaç duydukları konunun, çocuğun istenmeyen problemlerini davranışlarını önleme ve olumlu davranış kazandırma olduğunu saptamışlardır. Çocuklarda yaşanan davranış problemlerini ebeveynlerin kontrol edememeleri durumunda kendilerine ilişkin yetersizlik algılarının tetiklenebileceği (Wells, 2000), ebeveynlerin psikolojik sorunlar yaşayabilecekleri (Karabekiroğlu, Rodopman-Arman, ve Berkem, 2008; Kaymak-Özmen, 2013) göz önüne alındığında ebeveynlerin ruh sağlığının korunması anlamında da bu konuda anne-baba eğitiminin sağlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bilindiği üzere, çocuklarda yaşanan davranış problemleri ebeveynlerle birlikte çocukların yaşamında da bir sorun haline gelebilmektedir. Çocuklardaki davranış problemlerinin çocukluğun ilk yıllarında çözülememesi durumunda, bu çocukların gelecekte de saldırganlık vb. uyumsuz ve problemlerini davranışlar sergilemeye devam edebilecekleri, sosyal çevreleri tarafından kabul görmelerinin zorlaşabileceği, utangaç ve içe kapanık hale gelebilecekleri vurgulanmaktadır (Durmuşoğlu-Saltalı, ve Arslan, 2012; Grindal vd., 2016; Guryan vd., 2008). Özellikle okul öncesi dönemden itibaren ebeveyn eğitimlerinin alınmasının, çocuğun ileriki yaşamına olumlu katkı sağlayacağı açıktır (Grindal vd., 2016). Nitekim çalışmaya katılan ebeveynler ikinci konu olarak da çocuklarına nasıl psikolojik destek sunacaklarına dair desteğe ihtiyaçlarının olduğunu belirtmişlerdir. Ebeveyn eğitimlerine katılımın çocukların riskli davranışlarına karşı koruyucu bir faktör olduğunu bilinmektedir (Assari, Mistry, Caldwell, ve Bazargan, 2020). Petersson vd., (2008) de ebeveynler ile yürüttüğü çalışmada, çocuğun fiziksel ve psikososyal gelişimiyle ilgili bir içeriğin iyi bir ebeveyn eğitiminde olması gerektiğini ve ebeveynlerin bunu talep ettiklerini dile getirmişlerdir. Etkili bir ebeveyn eğitim programı, ebeveyn-çocuk etkileşimini artırarak, yeterli bir zaman yaratılmasını bilinci sağlayarak, çocuk bakımından çocuğun riskli davranışlarına kadar katkı sağlayarak ebeveynlere ve çocuklara ciddi katkı sunabilmektedir (Huser, Small ve Eastman, 2008; Lau vd., 2017; Thongseiratch vd., 2020). Dünya Sağlık Örgütü (2013) de ebeveyn eğitim programlarının ebeveynlere olumlu ebeveynlik becerileri, stratejileri kazandırabileceğini ifade etmektedir. Ancak bu çalışmanın nedensel bir araştırma yönteminde olmadığı ve psikolojik desteğin içeriğine dair detaylı bir bilgi alınmadığı göz önüne alındığında, ilerideki çalışmalarda psikolojik desteğin niteliğini ve boyutunu belirlemeye yönelik yeni çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Bu çalışmada ebeveynler en çok anne-baba tutumları, iletişim, çocuğun davranışsal sorunlarını yönetme, eğitsel rehberlik gibi konularda eğitime ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Söz edilen bu eğitim konuları ebeveynlerin sorun yaşadıkları alanlar ile uyumlu olmakla birlikte sorun olarak belirttikleri alanlarla tamamen

uyuşmamaktadır. Örneğin katılımcıların %24'ü kardeş kıskançlığı konusunda çocuğuyla sorun yaşadıklarını belirtmelerine karşın bu konuda eğitim ihtiyacını olduğunu belirten ebeveynlerin oranı %1.3'tür. Nitekim kardeşler arası ilişki ve ebeveynlerin kardeşler arasındaki iletişime yönelik ihtiyaçlarını ifade ettikleri alanyazında da belirtilmekte (Gür ve Kurt, 2011) ve ebeveynlerin aile içindeki etkileşim becerilerinin geliştirilmesinin önemli oldu. Bu durumun nedeni bazı katılımcıların sorunu ebeveyn tutumu ile ilişkilendirmesinden ve bu nedenle en çok ebeveyn tutumu ve iletişim konusunda eğitim almak istemelerinden kaynaklanabileceği gibi bazı katılımcıların da bu sorunu normal bir durum olarak değerlendirmelerinden ve/veya bu sorunun eğitimle çözülemeyeceğini düşünmelerinden kaynaklanabilir. Diğer taraftan alanyazına bakıldığında, ebeveynlerin çocuğun sağlığı ile ilgili bakımına ve çocuğun genel bakım sistemine önem verdiği görülmektedir (Petersson vd., 2008). Bir diğer neden olarak da katılımcılar var olan koşullarını göz önünde bulundurarak daha önemli gördükleri konulara göre değerlendirme yapmış olabilirler. Şöyle ki bu çalışmanın katılımcılarının çoğunluğu (%55) lise ve lise altı eğitim düzeyindeki bireylerdir. Bu bireylerin gelir düzeyinin de alt ve orta düzey olduğu ve yalnızca %9'unun ücret ödeyerek anne-baba eğitimi aldığı göz önüne alındığında sorun yaşanan konu ile ihtiyaç duyulan anne-baba eğitimi konuları arasındaki farklılıkların bu bireysel ve sosyo-kültürel koşullarla ilişkili olması muhtemeldir. Assari (2018) de çocuğun sağlığı açısından bakıldığında, sosyoekonomik düzeyin yüksek olmasının bir imkân yarattığını ve ebeveyn eğitiminin kişilere yaşadığı dezavantaj için (minör grup üyesi olma: fakir olma, ırksal ayrımcılıkla karşılaşma) de iyileştirici bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. Yalnız sadece ebeveyn eğitime yönelik etkili olan değişkenlerden biri sadece çocukla iletişim kurmanın ötesinde sosyoekonomik durumu ve gizil diğer değişkenler etkilidir (Reyno ve McGrath, 2005). Bu nedenle, kesin bir görüşe varılabilmesi için nedensel ve nitel çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bu çalışmanın bir diğer önemli bulgusu ise ebeveynlerin kişisel gelişimleri için en çok internetten, arkadaşlarından, kitaplardan, aile büyüklerinden, psikolojik danışmandan/psikologtan, çocuklarının öğretmenlerinden bilgi/danışmanlık aldıklarının belirlenmesidir. Kitap ve uzman desteğinin, internet vb. diğer kaynaklara göre daha az başvurulan kaynaklar olması bilimsel bilgiler ışığında ebeveynlerin kendilerini geliştirmeleri için bir risk oluşturabilmektedir. Bu görüşle uyumlu olarak da Karaboğa (2019) her yaşta aile bireyinin, dijital teknolojiler konusunda bireysel ve sosyal sorunlar ve riskler yaşamamaları adına bilinçli bir medya okuryazarı olmalarının bir zorunluk olduğunu ve buna yönelik olarak da ebeveynlerin bilinçlendirilmelerinin gerektiğini ifade etmektedir. Öte yandan katılımcıların uzman desteği olarak da en çok sınıf öğretmenlerinden, okul psikolojik danışmanlarından, okul öncesi öğretmenlerinden destek aldıklarını ve bunun da sırasıyla ilkökul, okul öncesi, lise ve ortaokul kurumlarında olduğunu belirtmeleri ise örgün eğitimin sadece çocuklar için değil, ebeveynlerin gelişimi için de Türkiye'deki önemini göstermektedir. Alanyazında da okulların ebeveyn eğitimi için önemli olduğu ve toplum ruh sağlığı açısından toplumsal gelişime katkı sunduğu vurgulanmaktadır (Arıcıoğlu ve Tagay, 2008; Grindal vd., 2016; Kılıçcı, 2006). Özellikle düşük gelir düzeyindeki veya gelişmekte olan ülkelerdeki ebeveynlerin bu hizmetleri ücretsiz olarak en çok okullardan alabilecekleri göz önüne alındığında bu eğitimlerin niteliğinin ve yaygınlığının artırılması hem ebeveynleri ve aileleri destekleyebileceği gibi dolaylı olarak da toplum ruh sağlığının geliştirilmesine katkı sunacaktır. Çünkü, çocukla zaman geçirme ve ilişkinin kurulması sürecinde, eğitim düzeyi yüksek olan ebeveynler daha şanslı olabilir (Guryan vd., 2008). Bu bağlamda da belirtilen meslek gruplarının anne-baba eğitimi konusunda yetkinliklerinin artırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Öte yandan, bu çalışmada ebeveynlerin daha az olarak hastanelerden ve psikiyatrist ve psikolog gibi meslek gruplarından anne-baba eğitimi konusunda destek aldıklarını belirtmeleri ise kültürel olarak Türkiye'de bu meslek gruplarına yönelik ön yargıların var olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim alanyazında da Türkiye'de ruh sağlığı hizmetlerine yönelik ön yargıların olduğu, bireylerin bu alanda hizmet aldıklarında damgalanmalar ve etiketlenmeler ile karşılaşabildikleri ifade edilmektedir (Büyükgöze-Kavas, Topkaya, ve Gençoğlu, 2014). Diğer yandan, katılımcılar bu meslek gruplarından hastanelerdeki iş yükü, randevu alamama vb. nedenlerle ancak klinik düzeydeki bir sorun varlığında destek alınması gerektiği kanaatine ve/veya deneyimine de sahip olabilirler. Bu konuda da kesin bir görüşe varılabilmesi için geniş ölçekli nedensel çalışmalara ihtiyaç vardır.

5. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, bu çalışma ile ebeveynlerin bazı konularda daha fazla çocukları ile sorun yaşadıkları ve anne-baba eğitimine gereksinimlerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar ışığında, ebeveynlerin özellikle problemleri davranışlar gösteren çocuğa karşı, ciddi bir bilgi gereksinimi içerisinde oldukları söylenebilir. Aile

ve Sosyal Çalışmalar Genel Müdürlüğü'nün (2008) 5. Şurasında benzer konularda ailelerin eğitime ihtiyaç duydukları ve bu paralelde gereksinimleri karşılayacak aile eğitim programlarının geliştirilmesi önerilmiştir. Buna ek olarak, 19. Milli Eğitim Şurası'nda (2014) da okul rehberlik servisi tarafından "0-18 Yaş Aile Eğitim Semineri"ne katılımın özendirilmesine dair karar alınmıştır. Görüldüğü üzere, bu konuya yönelik çeşitli kararlar alınmakla birlikte söz konusu ihtiyacın devam ettiği ve hazırlanan programların güncellenmesinin önemli olduğu söylenebilir. Nitekim, alanyazında da ailelerin ulaşabileceği uygun kaynakların ve desteklerin, her dönemin kendi içinde yenilenmesi şartıyla gereksinimleri karşılayacak düzeyde sunulmasının (Devolin vd., 2012, Worcester vd., 2008) ve kapsayıcılığın sağlanmasının (Çağdaş ve Seçer, 2011) önemli olduğu vurgulanmaktadır. Tüm bulgular ışığında da ebeveynlere davranış yönetimi, anne-baba tutumları, iletişim, psikolojik destek, kardeş ilişkileri, beslenme ve teknoloji bağımlılığı gibi konularda başta okullarda ve okul öncesi kurumlarında görev yapan öğretmenler, psikolojik danışmanlar olmak üzere ebeveynlere hizmet sunan meslek gruplarına anne-baba eğitimlerinin düzenlenmesinin, bu meslek grupları aracılığıyla ebeveynlerin güçlendirilmesinin sağlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu tarz eğitimlerin gerek yüz yüze gerek ise çevrimiçi ebeveyn programlarının, ebeveynlere önemli bir kılavuz işlevi gördüğü ve çocukların davranışsal problemlerinde etkili olabildiği görülmektedir (Thongseiratch vd., 2020). Bunlara ek olarak, aynı konu farklı örneklem grubuyla ya da nitel yöntemlerle çalışılabilir.

6. Sınırlılıklar

Bu araştırmada bazı sınırlılıklar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bu araştırmanın katılımcıları anket formlarını bilgisayar ortamında doldurmuşlardır. Her ne kadar sanal ortamda farklı bireysel ve sosyo-kültürel özelliklere sahip kişilere ulaşıldığı ve bu boyutlarda çeşitliliğin sağlandığı düşünülse de internet erişimi olmayan bireylerden, diğer bir deyişle sosyoekonomik düzeyi çok düşük olan katılımcılardan veri elde edilememiştir. Bu nedenle ilerideki çalışmalarda yüz yüze veri toplama ile güncel anne-baba eğitim ihtiyaçları saptanabilir. İkinci olarak ise bu araştırma tarama deseninde yürütüldüğünden dolayı, değişkenler arasında nedensellik ilişkisi kurulamamıştır.

Gelişimsel dönemlere göre ebeveyn ihtiyaçları değişebilmektedir. Buna karşın, katılımcıların sayısına bakıldığında, çocukların gelişim dönemlerine göre, bir denge olmaması çalışmanın başka bir sınırlılığıdır.

Kaynaklar

- Aile ve Sosyal Çalışmalar Genel Müdürlüğü. (2008, Kasım). *V. aile şurası: "Aile destek hizmetleri" komisyon kararları*. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/aile-suralari/aile5.pdf>
- Anderson, G., & Arsenault, N. (1998). *Fundamentals of educational research*. Routledge: Taylor & Francis Group.
- Arabacı, N., & Aksoy, A. B. (2005). Okul öncesi eğitime katılım programının annelerin bilgi düzeyine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 12-26.
- Arıcıoğlu, A., & Tagay, Ö. (2008). Okullarda ruh sağlığı hizmetleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 1(2), 76-83.
- Arıkan, S. (2007). *İlköğretim okullarında çocukları olan ana babaların eğitim gereksinimlerinin saptanması ve okulların bu gereksinimleri karşılamadaki mevcut durumu*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arkan, B., & Üstün, B. (2009). Davranım bozukluğu olan çocuklara psikiyatrik yaklaşımda anne-baba eğitim programları: İki örnek bağlamında bir değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(2), 155-174.
- Assari, S. (2018). Parental education better helps white than black families escape poverty: National survey of children's health. *Economies*, 6(2), 30.
- Assari, S., Mistry, R., Caldwell, C. H., & Bazargan, M. (2020). Protective effects of parental education against youth cigarette smoking: Diminished returns of Blacks and Hispanics. *Adolescent Health, Medicine and Therapeutics*, 11, 63-71. <https://dx.doi.org/10.2147%2FAHMT.S238441>
- Bağatarhan, U., & Nazlı, D. (2013). Ebeveyn eğitim programının annelerin ebeveynlik öz-yeterliliklerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(31), 67-88.
- Barlow, J., & Stewart-Brown, S. (2000). Behavior problems and group-based parent education programs. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 21(5), 356-370. <https://doi.org/10.1097/00004703-200010000-00006>

- Bolat, E. Y., Gürsoy, F., & Strom, R. (2016). Öğretmen olarak anne baba envanteri: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 961-970.
- Bowman, B.T., Donovan, M.S. & Burns, M.S. (Ed.). (2001). *Eager to learn: Educating our preschoolers*. Washington: National Academic Press.
- Büyüköze-Kavas, A., Topkaya, N., & Gençoğlu, C. (2014). Psikolojik yardım alma nedeniyle sosyal damgalanma, denetim odağı, kendini damgalama ve yaşam doyumu arasındaki ilişkiler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 367-377.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (25. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Chevalier, A. (2004). Parental education and child's education: A natural experiment. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.553922>
- Cömert, D., & Erdem, E. (2016). *Erken çocukluk eğitiminde aile eğitimi*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Çağdaş, A., & Şahin Seçer, Z. (2011). *Anne baba eğitimi*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Çamur Z. (2017). *Hastanede yatan çocuğun bakımına ebeveyn katılımının ebeveyn memnuniyetine, ebeveyn ve çocuk anksiyetesine etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Cavkaytar, A. (1999). Zihin engellilere özbakım ve ev içi becerilerinin öğretiminde bir aile eğitimi programının etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2(03), 40-50. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000044
- Devolin, M, Phelps, D., Duhaney, T., Benzie, K., Hildebrandt, C., Rikhy, S. & Churchill, J. (2012). Information and support needs among parents of young children in a region of Canada: A cross-sectional survey. *Public Health Nursing*, 30(3), 193-201. <https://doi.org/10.1111/phn.12002>
- Doh, H. S., Kim, M. J., Shin, N., Song, S. M., Lee, W. K. & Kim, S. (2016). The effectiveness of a parenting education program based on respected parents & respected children for mothers of preschool-aged children. *Children and Youth Services Review*, 68, 115-124.
- Durmuşoğlu-Saltalı, N., & Arslan, E. (2012). Ebeveyn tutumlarının anasınıfına devam eden çocukların sosyal yetkinlik ve içe dönüklük davranışını yordaması. *İlköğretim Online*, 11(3), 729-737.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2013). Preventing violence: evaluating outcomes of parenting programmes. In *Preventing violence: evaluating outcomes of parenting programmes*.
- Grindal, T., Bonnes Brown, J., Yoshikawa, H., Schindler, H. C., Duncan, G. J., Magnuson, K., & Shonkoff, J. P. (2016). The added impact of parenting education in early childhood education programs: A meta-analysis. *Children and Youth Services Review*, 70, 238-249. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2016.09.018>
- Guryan, J., Hurts, E., & Kearney, M. (2008). Parental education and parental time with children. *Journal of Economic Perspectives*, 22(3), 23-46. <https://doi.org/10.1257/jep.22.3.23>
- Gür, Y. & Kurt, A. (2011). Türkiye’de ailelerin eğitim ihtiyaçları. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 27(27). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21121/227502>
- Güzel, Ş. (2006). *Dört altı yaş grubu çocuğa sahip annelerin aile eğitimine yönelik ihtiyaç duydukları konuların belirlenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Hamamcı, Z., & Köksal Akyol, A. (2005). İlköğretimde ve lisede çocukları okuyan ebeveynlerin aile eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(29), 37-49.
- Huser, M., Small, S. A., & Eastman, G. (2008). What research tells us about effective parenting education programs. What Works, Wisconsin Fact Sheet. Madison, WI, University of Wisconsin – Madison/Extension.
- Johnston, J., & Halocha, J. (2010). *Early childhood and primary education: Readings & reflections*. New York: McGraw-Hill Education.
- Karabekiroğlu, K., Rodopman Arman, A. & Berkem, M. (2008). Erken çocukluk dönemi psikiyatrik sorunları ile ebeveyn depresyonu arasındaki ilişki: cinsiyetin rolü. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 15(2), 75-86.
- Karaboğa, M. T. (2019). Dijital medya okuryazarlığında anne ve baba eğitimi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 14(20), 2040-2073.
- Kaymak Özmen, S. (2013). Anne-baba eğitimi programının çocuklardaki davranış sorunları ve anne-babaların depresyon düzeylerine etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 38(167), 98-113.
- Kılıççı, Y. (2006). *Okulda ruh sağlığı* (5. baskı). Ankara: Anı Yayınları.
- Kılıç, Ç. (2016). Aile eğitim programları ve Türkiye'deki örnekleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 99-111.

- Kılıç, Z. & Gültekin, M. (2014). İlköğretimde çocuğu olan ailelerin çocuklarının eğitim ve öğretiminde karşılaştıkları sorunlar ve eğitim gereksinimleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 182(182), 85-112. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/21492/230391>
- Kumpfer, K. L., Magalhaes, C., & Ahearn Greene, J. (2016). Strengthening families program. In J. James & J. Ponzetti, *Evidence-based parenting education: A global perspective* (pp. 277-292). London: Routledge.
- Lau, Y., Htun, T. P., Wong, S. N., Tam, W. S. W., & Klainin-Yobas, P. (2017). Therapist-supported internet-based cognitive behavior therapy for stress, anxiety, and depressive symptoms among postpartum women: a systematic review and meta-analysis. *Journal of medical Internet research*, 19(4), e6712. <https://doi.org/10.2196/jmir.6712>
- Marti, M., Merz, E. C., Repka, K. R., Landers, C., Noble, K. G., & Duch, H. (2018). Parent involvement in the getting ready for school intervention is associated with changes in school readiness skills. *Frontiers in Psychology*, 9, 1-15.
- Milli Eğitim Şûrası. (2014). *Geçmişten Günümüze Milli Eğitim Şûraları*. <http://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328> adresinden erişildi.
- Özel, E., & Zelyurt, H. (2016). Anne baba eğitiminin aile çocuk ilişkilerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0(36), 0-0. <https://doi.org/10.21560/spcd.60151>
- Öztop, H., Pekmezci, P., & Ünal, Ö. (2015). An analysis of parents' needs for parent education in child rearing. *Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1-12. http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/AN_ANALYSIS_OF_PARENTS_NEEDS-Temmuz2015.pdf
- Pasiak, C. (2011). *The effect of mother-child interactional synchrony: Implications for preschool aggression and social competence*. (Unpublished master's thesis). University of Windsor, Windsor, Ontario, Canada.
- Petersson, K., Petersson, C., & Hakansson, A. (2004). What is good parental education? *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 22(1), 82-89. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6712.2004.00260.x>
- Reyno, S. M., & McGrath, P. J. (2006). Predictors of parent training efficacy for child externalizing behavior problems—a meta-analytic review. *Journal of child psychology and psychiatry*, 47(1), 99-111. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2005.01544.x>
- Rizo, C. F., Macy, R. J., Ermentrout, D. M., & Johns, N. B. (2011). A review of family interventions for intimate partner violence with a child focus of child component. *Aggression and Violent Behavior*, 16(2), 141-166.
- Solomon, R., Necheles, J., Ferch, C., & Bruckman, D. (2007). Pilot study of a parent training program for young children with autism: The PLAY project home consultation program. *Autism*, 11(3), 205-24. <https://doi.org/10.1177/1362361307076842>
- Sorakin, Y., & Çerkez, Y. (2021). Content analysis study for the studies done on parental education. *Near East University Online Journal of Education*, 4(1), 126-133.
- Tavil, Y. Z. (2005). *Davranış denetimi aile eğitim programının annelerin davranışsal işlem süreçlerini kazanmalarına etkisi (Doğrudan öğretim yaklaşımı ile sunulan)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tezel-Şahin, F., & Kalburan, F. N. C. (2009). Aile eğitim programları ve etkililiği: dünyada neler uygulanıyor? *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(25), 1-12. <https://dergipark.org.tr/en/pub/pauefd/issue/11118/132961>
- Tezel-Şahin, F., & Özbey, S. (2007). Aile eğitim programlarına niçin gereksinim duyulmuştur? Aile eğitim programları neden önemlidir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 12(12). <https://dergipark.org.tr/en/pub/spcd/issue/21107/227319>
- Thongseiratch, T., Leijten, P., & Melendez-Torres, G. J. (2020). Online parent programs for children's behavioral problems: a meta-analytic review. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 29, 1555-1568. <https://doi.org/10.1007/s00787-020-01472-0>
- Webster-Stratton, C. (2016). The incredible years parent programs- methods and principles that support program fidelity. In J. James & J. Ponzetti (Eds.), *Evidencebased parent education: A global perspective* (p. 143-160). London: Routledge.
- Wells, N. M. (2000). At home with nature: effects of "Greenness" on children's cognitive functioning. *Environment and Behavior*, 32(6), 775-795. <https://doi.org/10.1177/00139160021972793>
- Worcester, J. A., Nesman, T. M., Mendez, L. M. R., & Keller, H. R. (2008). Giving voice to parents of young children with challenging behavior. *Exceptional Children*, 74(4), 509-525. <https://doi.org/10.1177/001440290807400406>
- Yuen, L. H. (2017). Personal growth and development of parent leaders through a group parent education program. *Teacher Development*, 21(4), 547-560.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarları, Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 21/10/2020 tarihinde başvuru nosu 173 olan projenin etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**MAVİSEL YENER'İN ÇOCUK KİTAPLARININ ETKİLİ İLETİŞİM
BECERİLERİNE GÖRE İNCELENMESİ**

A Review of Mavisel Yener's Children's Books in Terms of Effective Communication

Sakine HAKKOYMAZ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Gaziantep, sakine.hakkoymaz@hku.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3005-7900

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
08.07.2021
Kabul/Accepted:
27.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.966475

Anahtar Kelimeler

Çocuk edebiyatı
Etkili iletişim
Mavisel Yener

Keywords

Children's literature
Effective communication
Mavisel Yener

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, çocukların iletişim becerilerini etkileme gücüne sahip olan çocuk kitaplarındaki metinlerin etkili iletişim becerileri yönünden incelenmesidir. Araştırmanın veri setini, Mavisel Yener'in 2015-2020 yılları arasında çocuklar için yazılmış 12 çocuk kitabı oluşturmaktadır. Araştırma, nitel bir araştırma olup veriler doküman incelemesi tekniğiyle toplanmıştır. Çalışmaya dâhil edilen kitaplar araştırmacı tarafından ilgili alan yazın taranarak ve başka alanlarda yapılan benzer çalışmaların veri toplama araçları incelenerek geliştirilen "Kitap Künye Formu" ve "Çocuk Kitaplarında Etkili İletişim Becerilerini İnceleme Formu" aracılığıyla toplanmıştır. Bu formda etkili iletişim becerisinin unsurlarından empati, kendini açma, ben dili, dinleme, sözsüz iletişim, çatışma çözme ve güvenliğe yer verilmiştir. Çocuk Kitaplarında Etkili İletişim Becerilerini İnceleme Formu'nda etkili iletişim becerileri kitaplardaki sıklık düzeyleriyle birlikte ve bu cümlelerin kitapta geçtiği sayfa numarasına göre kaydedilmiştir. Bu çalışmada elde edilen verilerin, analizi ve yorumlanmasında; nitel araştırmada veri analizi yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde frekans (f) ve yüzde (%)'den yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, incelenen çocuk kitaplarının tamamında etkili iletişim becerilerine yer verildiği görülmüştür. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre incelenen kitaplar; etkili iletişim becerisinin dağılımına göre değerlendirildiğinde en çok sözsüz iletişim ve dinleme becerisinin en az ben dili ve empati becerisinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bulguları doğrultusunda, etkili iletişim becerisinin ele alındığı çok boyutlu çalışmaların yürütülmesi önerilmektedir.

ABSTRACT

This study aimed to examine the texts in children's books, which can influence children's communication skills in terms of effective communication skills. The data set consisted of 12 children's books written by Mavisel Yener between 2015-2020. It was qualitative using the document analysis technique to collect the data. The researcher developed a "Book Information Form" and an "Assessment Form for Effective Communication Skills in Children's Books," reviewed the relevant literature, and assessed the similar data collection tools in other fields to choose the books. The form involved effective communication skills such as empathy, non-verbal communication, self-disclosure, listening, conflict resolution, trustworthiness, and I-language. The given effective communication skills were recorded in the form with the frequency range and page number in the book. The study data were analyzed and interpreted using descriptive statistics, frequency (f) and percentage (%) techniques. It was concluded that effective communication skills were included in all of the examined children's books. In light of the study results, non-verbal communication and listening were the most used skills, and I-language and empathy were the least used skills in the books. In line with the findings, it is recommended to conduct multidimensional studies on effective communication skills.

Atf/Citation: HAKKOYMAZ, S. (2022). Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarının Etkili İletişim Becerilerine Göre İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(121-132).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sakine HAKKOYMAZ, sakine.hakkoymaz@hku.edu.tr

1. Giriş

Çocuğun sosyal yönden sağlıklı bir gelişim göstermesi için temel olan birtakım becerileri kazanması ve bunları davranış olarak sergilemesi gerekmektedir. Çocukluk döneminde desteklenmesi gereken en önemli gelişimsel özelliklerinden biri etkili iletişim becerisidir. Etkili iletişim becerisi; saygıyı ve empatiyi temel alan, etkin dinleyebilme, somut konuşarak uygun bir biçimde kendini açabilme, duygu ve düşünceleri karşıdaki kişiye maske takmadan ben dili ile iletebilme, başkalarını küçük görmeden kendi haklarını koruyabilme, sözel ve sözel olmayan mesajları uyumlu kullanabilme biçiminde bireyin doğru kişilerarası ilişkiler kurabilmesini sağlayan ve bireyin toplum içinde yaşamasını kolaylaştıran öğrenilmiş davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Açıkalin ve Turan, 2021; Özdemir, 2021; Yüksel-Şahin, 2013). Etkili iletişim becerisi; çocukların duygu, düşünce ve olayları açıklama ve anlama becerilerini kazanmasını sağlar (Gooden ve Kearns, 2013, 1). Etkili iletişim becerilerini kazanmak, toplumsal yaşamdaki kişilerarası ilişkilerin düzenlenmesi için de önem arz etmektedir (Kılıçarslan, 2011). Çünkü etkili iletişim kuran bireyler, davranış ve duygu düzenlemeleri yapabilmekte, hayatlarında karşılaştıkları sorunlarla daha sağlıklı bir şekilde başa çıkabilmekte, doyurucu ilişkiler geliştirebilmekte ve sosyal hayatlarında daha başarılı olabilmektedirler (Cohen, 2010; Koç, Terzi ve Gül, 2015).

Etkili iletişim becerileri çocuklara farklı birtakım yollarla kazandırılabilir. Bu yollardan biri de yazınsal değeri olan çocuk kitaplarıdır. Çocuk kitapları, ilk çocukluk döneminden ergenlik dönemine kadar uzanan bir evrede, çocukların bilişsel, dilsel, kişilik ve toplumsal gelişimleri desteklemek için imkânlar yaratan araçlardır (Sever, 2013, 72). Bu kitaplar, çocuğa doğru davranış kalıplarını ve toplum içinde uyulması gerekli kuralları öğretmek; sevgi, saygı, iyilik, dürüstlük, yardımlaşma gibi birtakım değerleri kazandırmak; kısacası çocuğu hayata karşı hazırlamak amacı gütmektedir (Arseven, 2005, 42). Ayrıca çocuk kitapları etkili görsel ve dilsel uyarıları aracılığıyla çocukların zihinsel gelişimlerine katkı sağladığı gibi etkili iletişim becerilerini de zenginleştirerek duyuşsal gelişim süreçlerini de etkileyen önemli materyallerdir.

Çocuk kitapları, çocukların gerçek yaşamdaki zorluklarla baş etmesinde, sorunlara farklı yollardan çözüm bulmasında empati kurmasında işbirliği yapması gibi sosyal becerilerin ve iletişim becerilerinin gelişiminde önemli bir kılavuz rolü üstlenmektedir. (Gönen ve Veziroğlu, 2013, 7). Çocuk, kendisi için yaratılmış edebiyat eserinde yaşadığı ortamın bir benzerini bularak yazılanla yaşanan arasında ilişkiler kurma, karşılaştırmalar yapma fırsatını da yakalamaktadır (Şimşek, 2012, 32). Böylece çocuklar, bu kitaplar sayesinde hayali karakterlerle birlikte gerçek hayat ile ilişki kurar ve kitaplarda yer alan bazı davranışları günlük hayatlarına aktarırlar (Sever, 2013). Bütün bunlar düşünüldüğünde etkili iletişim becerilerinin çocuk kitaplarında yer almasının çocuğun gerçek yaşamda kuracağı ilişkilerine katkı sağlayacağı söylenebilir.

Çocuklar için şiir, hikâye, masal, tiyatro oyunu ve roman türünde vermiş olduğu eserleriyle tanınan Mavisel Yener; çocuk bakış açısını ve çocuk gerçekliğini dikkate alarak onlar için nitelikli eserler kaleme alan, kitapları, T.C. Kültür Bakanlığı TEDA projesi kapsamında başka dillere de çevrilmiş önemli çağdaş çocuk edebiyatı yazarlarından birdir. Bu çalışmada yazarın Türkiye’de de çocuklar tarafından en çok okunulduğu düşünülen ve 2015- 2020 yılları arasında yazdığı çocuk kitaplarında etkili iletişim becerilerine ne düzeyde yer verildiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Mavisel Yener’in çocuk kitapları, etkili iletişim unsurları bağlamında yedi ayrı tema ışığında değerlendirilmiştir. Bu temalar; empati, kendini açma, ben dili, dinleme, sözsüz iletişim, çatışma çözme ve güvengenlik olarak belirlenmiştir (Yüksel-Şahin; 2013). Empati, kişinin diğer bir kişinin durumunu zihinsel ya da hayali olarak kavrayış yeteneği (Brems ve Johnson, 1998, 234); kendini açma, kişinin kendisine ait özelliklerini, iyi ya da kötü yönlerini, sevinç, mutluluk ve üzüntülerini, duygu ve düşüncelerini, arzu, istek ve beklentilerini, yetenek ve becerilerini kendince en uygun kişi veya kişilerle, sözel veya sözel olmayan yollarla paylaşmasıdır (Çetinkaya, 2013, 137). Ben dili, karşıdaki kişinin davranışları karşısında bireyin yaşadığı duyguları dile getiren, suçlayıcı ve değerlendirmeyen ben mesajları içeren dil (Gordon, 1996,109); dinleme, dinleyicinin iletilenleri alması, işlemesi ve kullanması (Odyakmaz ve Acar, 2008, 33); sözsüz iletişim, insanlar arasında konuşma dışındaki araçlarla gerçekleşen iletişimdir (Mutlu,2008, 269). Çatışma çözme, çatışmanın tarafları arasındaki uzlaşma ya da anlaşma ile sonuçlanması durumu (Karip, 2010, 33); güvengenlik, ise başkalarını küçük görmeden, onların haklarını yadsımadan bireylerin kendi haklarını koruyabilmeleri için geliştirilen bir çeşit kişiler arası ilişkiler biçimi (Uz-Baş, 2013, 175) olarak tanımlanmaktadır.

Geleceğin toplumunu şekillendirecek olan bugünün çocuklarının birçoğunun okuma yoluyla elde edeceği etkili iletişim becerilerine ait unsurların Mavisel Yener'in çocuk kitaplarında incelenmesiyle çocukların bu alanda farkındalık düzeylerinin artacağı, bu sayede arkadaşlık, birlikte yaşam becerileri ve saygı gösterme, dinleme, paylaşma, işbirliği kurma, empati yapma, çatışma çözme ve dahası yaşama dair pek çok becerilerinin gelişimine katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Bu çalışmanın sonuçlarının yayınevlerine, yazarlara ve bu alanla ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılara bir kitap listesi sunarak yol gösterecek olması, bu araştırmayı önemli kılmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın genel amacı, çağdaş çocuk edebiyatı yazarı Mavisel Yener'in son beş yılda (2015-2020) çocuklar için yazılmış, Türkçe basılmış kitapların içinde yer alan etkili iletişim unsurlarının incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma desenlerinde veriler görüşme, gözlem, günlük ya da doküman incelemesi gibi yöntemlerle toplanmaktadır. Bu araştırmanın verileri doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması amaçlanan durumlar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, 189). Doküman incelemesi ile araştırma sürecinde elde edilen bulguların yeniden gözden geçirilme ve karşılaştırılma olanağı bulunduğu ve zaman içerisinde değişime uğrama olasılığı bulunmadığından dolayı daha objektif bulgulara ulaşılabilmektedir (Merriam, 2013). Bu araştırmada da kitapları etkili iletişim becerileri açısından incelemek, ulaşılan verileri ayrıntılı ve bütüncül olarak görmek amaçlandığı için doküman incelemesinden yararlanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Veri Seti

Araştırmanın veri seti birtakım ölçütlere göre belirlenmiştir. Bu araştırmadaki ölçüt; çocuk kitaplarının Mavisel Yener'e ait, son beş yılda (2015-2020) yayımlanmış, erken dönem çocuklarına yönelik yazılmış ve Türkçe basılmış olmasıdır. Bu kapsamda, tarama yapılan tüm kitaplarda ortak olarak ulaşılan ve belirlenen kriterlere uyan toplam 12 çocuk kitabı araştırmanın veri setini oluşturmaktadır. İncelenen kitaplara ilişkin bilgiler **Tablo 1**'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Çocuk Kitapların Veri Setine Ait Künye Bilgileri

Sıra	Kitabın Adı	Yayın Yılı	Yayınevi	Kitabın Türü
1	Kim Bu Yaramaz?	2017	Tudem	Öykü
2	Çok Acayip Bir Macera	2020	Tudem	Öykü
3	Masal Sevenler Bulutlara Baksın	2016	Hep Kitap Yayınları	Masal
4	Dedemin Masalı	2020	İndigo Yayınevi	Masal
5	Masalcımın Mektubu	2017	Bilgi Yayınevi	Öykü
6	Gülümsemek iyidir	2018	Uçanbalık	Öykü
7	Tembel Teneke Acaba Nerede?	2020	Tudem	Öykü
8	Dondurmalı Masal	2020	İndigo Yayınevi	Masal
9	Öğretmenim Atatürk	2017	Bilgi Yayınevi	Öykü
10	Dans Sevenler Ayağa Fırlasın	2018	Hep Kitap	Şiir /Masal
11	Pijamalı Masal	2019	İndigo Yayınevi	Öykü
12	Karamelli Akide Şekeri	2015	Bilgi Yayınevi	Öykü

2.3. Verilerin Toplanması ve Veri Toplama Aracı

Araştırma kapsamında veri toplamak amacıyla öncelikle Mavisel Yener'den izin alınmış ve yazarın son beş yılda yazmış olduğu çocuk kitapları araştırmacı tarafından satın alınmıştır. Araştırmanın veri toplama tarihleri 10.01.2021-10.03.2021 tarihleri arasındadır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından iki form hazırlanmıştır. Kitaplarla ilgili bilgiler için "Kitap Künye Formu" kullanılmıştır. Bu formda kitabın adı,

yayınevi, kitabın türü ve yayın yılı gibi başlıklar yer almaktadır. İlgili alan yazından faydalanılarak ve benzer çalışmaların veri toplama araçları incelenerek “Çocuk Kitaplarında Etkili İletişim Becerilerini İnceleme Formu” oluşturulmuştur. Formda empati, kendini açma, ben dili, dinleme, sözsüz iletişim, çatışma çözme ve güvengenlik kategorilerine yer verilmiştir. Oluşturulan formlar, iki Türkçe eğitimi ve bir de ölçme değerlendirme alanında görev yapan üç uzmanın görüşüne sunulmuş ve uzmanlardan gelen öneriler doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

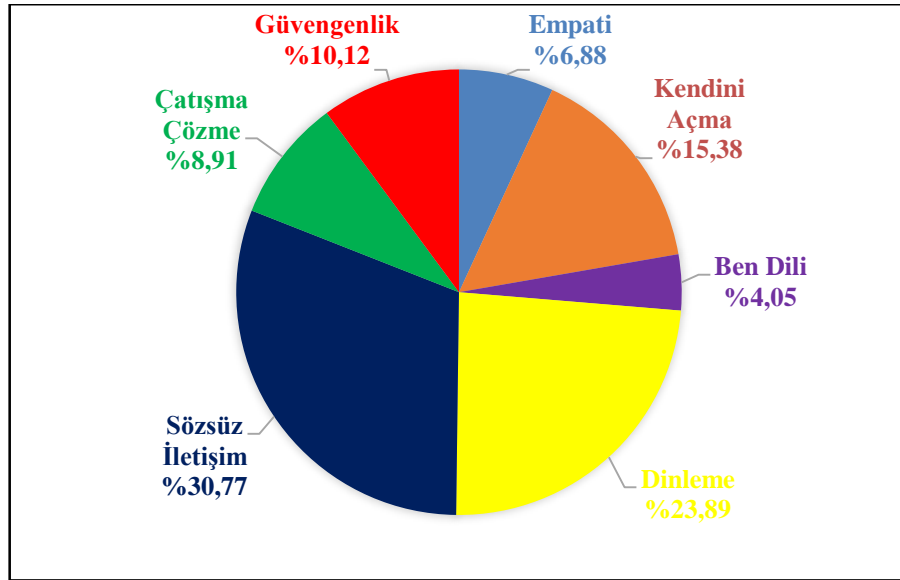
Bu araştırmada elde edilen verilerin, analizi ve yorumlanmasında; nitel araştırmada veri analizi yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür (Yıldırım ve Şimşek, 2018, 239). Veri setine dâhil edilen tüm çocuk kitapları, daha önceden belirlenen temalara göre araştırmacı tarafından incelenmiştir. Kitaplar incelenirken, etkili iletişim becerileri ile ilgili olan cümleler kodlanarak not edilmiştir. Verilerin dış geçerliliğini sağlamak amacıyla kitaplardan alınan etkili iletişim ile ilgili ifadelerin örneklerine yer verilmiştir. Verilerin çözümlenmesinin son aşaması bulguların yorumlanması aşamasıdır. Çözümlenen veriler araştırmanın problemi doğrultusunda temalandırılmış, kodlanmış ve tablolaştırılarak bulgular kısmında tablolar halinde sunulmuştur.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde Mavisel Yener’in çocuk kitaplarının incelenmesi amacıyla elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Kitaplardaki etkili iletişim unsurları yorumlanmış, frekans verilerek tablo ve şekiller halinde sunulmuştur.

3.1. Mavisel Yener’in Kitaplarındaki Etkili İletişim Unsurlarının Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen çocuk kitaplarında yer alan etkili iletişim becerilerine ait bilgiler Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. 2015-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Mavisel Yener’in Çocuk Kitaplarındaki Etkili İletişim Unsurlarının Dağılımı

Şekil 1’deki grafik incelendiğinde toplam etkili iletişim becerisi unsurlarının %30,77’sini sözsüz iletişim becerisinin, %23,89’unu dinleme becerisinin, %15,38’ini kendini açma becerisinin, %10,12’sini güvengenlik becerisinin, %8,91’ini çatışma çözme becerisinin, %6,88’ini empati becerisinin ve %4,05’ini de ben dilinin oluşturduğu görülmektedir. Bu verilere göre çocuk kitaplarında etkili iletişim unsurları bakımından en fazla orana sahip iletişim becerisinin sözsüz iletişim olduğu, en az oranısa ben diline ait olduğu görülmüştür.

3.2. Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarındaki Empati becerisinin Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen çocuk kitaplarında yer alan empati becerisine ait bilgiler **Tablo 2'de** sunulmuştur.

Tablo 2. 2015-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarındaki Empati Becerisi Unsurunun Dağılımı

Kitap Adı	f
Kim Bu Yaramaz?	3
Çok Acayip Bir Macera	2
Masalcının Mektubu	2
Öğretmenim Atatürk	2
Masal Sevenler Bulutlara Baksın	1
Dedemin Masalı	1
Gülümsemek iyidir	1
Tembel Teneke Acaba Nerede?	1
Dondurmalı Masal	1
Dans Sevenler Ayağa Fırlasın	1
Pijamalı Masal	1
Karamelli Akide Şekeri	1
Toplam	17

Tablo 2'de görüldüğü üzere çocuk kitabı içinde toplam 17 tane empati becerisine ait ifade tespit edilmiştir. Kitaplar empati becerisinin dağılımına göre incelendiğinde bu becerinin dağılımı bakımından en zengin çocuk kitabı *Kim Bu Yaramaz?*'dir. Bu kitabı *Öğretmenim Atatürk*, *Masalcının Mektubu* ve *Çok Acayip Bir Macera* kitapları takip etmektedir.

Bu kitaplarda geçen empati becerisine ait örnek cümleler aşağıda sunulmuştur:

"Kesinlikle... Bayramda hatırlanmak herkesi sevindirir." (*Kim Bu Yaramaz?*, s. 2)

"Keşke önce bana danışsaydın. Kimsenin malını sormadan alma sakın. Ama görüyorum ki çok pişmansın." (*Dedemin Masalı*, s.31)

"Tiyatro oyuncularının işinin ne zor olduğunu anlamıştık." (*Karamelli Akide Şekeri*, s. 24)

"Aaaa, siz bunu neden taşıyorsunuz? Size göre çok büyük değil mi? Beliniz ağrıyacak!" (*Masalcının Mektubu*, s. 10)

3.3. Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarındaki Kendini Açma Becerisinin Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen çocuk kitaplarında yer alan kendini açma becerisine ait bilgiler **Tablo 3'te** sunulmuştur.

Tablo 3. 2015-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarındaki Kendini Açma Becerisinin Dağılımı

Kitap Adı	f
Öğretmenim Atatürk	6
Çok Acayip Bir Macera	5
Masalcının Mektubu	5
Pijamalı Masal	5
Karamelli Akide Şekeri	5
Kim Bu Yaramaz?	3
Dedemin Masalı	2
Gülümsemek iyidir	2
Dans Sevenler Ayağa Fırlasın	2
Masal Sevenler Bulutlara Baksın	1
Tembel Teneke Acaba Nerede?	1
Dondurmalı Masal	1
Toplam	38

Tablo 3’te görüldüğü üzere çocuk kitabı içinde toplam 38 tane kendini açma becerisine ait ifade tespit edilmiştir. Kitaplar kendini açma becerisi dağılımına göre incelendiğinde bu becerinin dağılımı bakımından en zengin çocuk kitabının *Öğretmenim Atatürk* olduğu görülecektir.

Bu kitaplarda geçen kendini açma becerisine ait örnek cümleler aşağıda sunulmuştur:

“*Yurdu kurtardınız. Şimdi ne yapmak isterdiniz? Hiç duraklamadan şu yanıtı verir: Milli Eğitim Bakanı olarak Türk kültürünü yükseltmeye çalışmak, en büyük amacımdır.*” (*Öğretmenim Atatürk*, s.121)

“*İsmim Hayalbaz. Tek isteğim olmak sihirbaz, lütfen etmeyin itiraz. Demeyin, bu yaştan sonra olmaz. Yapacağım gösteri inanılmaz. Hayallerimizin önünde kimse duramaz.*” (*Pijamalı Masal*, s.27)

“*Çok mutluyum doğanın kucağında, ninemle dedemin sofrasında, ağzım kulaklarımda.*” (*Dedemin Masalı*, s.8)

3.4. Mavisel Yener’in Çocuk Kitaplarındaki Ben Dili Becerisinin Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen çocuk kitaplarında yer alan ben dili becerisine ait bilgiler **Tablo 4’te** sunulmuştur.

Tablo 4. 2015-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Mavisel Yener’in Çocuk Kitaplarındaki Ben Dili Becerisinin Dağılımı

Kitap Adı	f
Masalcının Mektubu	2
Kim Bu Yaramaz?	2
Çok Acayip Bir Macera	1
Dedemin Masalı	1
Gülümsemek iyidir	1
Dondurmalı Masal	1
Öğretmenim Atatürk	1
Karamelli Akide Şekeri	1
Masal Sevenler Bulutlara Baksın	0
Tembel Teneke Acaba Nerede?	0
Dans Sevenler Ayağa Fırlasın	0
Pijamalı Masal	0
Toplam	10

Tablo 4’te görüldüğü üzere çocuk kitapları içinde toplam 10 tane ben dili becerisine ait ifade tespit edilmiştir. Kitaplar ben dilini kullanma becerisi dağılımına göre incelendiğinde bu becerinin dağılımı bakımından en zengin çocuk kitaplarının *Masalcının Mektubu* ve *Kim Bu Yaramaz?* olduğu görülmüştür. İncelenen çocuk kitaplarının bir kısmında ben diline ait ifadelere rastlanmamıştır.

Bu kitaplarda geçen kendini açma becerisine ait örnek cümleler aşağıda sunulmuştur:

“*Kedi annesine gittiği için çok sevindim, dedi babası.*” (*Tembel Teneke Acaba Nerede?*, s.59)

“*Biliyor musunuz, sadece siz bana teşekkür ettiniz. Diğer komşularımız sürprizimi beğenmediği için çok üzülüm.*” (*Kim Bu Yaramaz?*, s. 13)

3.5. Mavisel Yener’in Çocuk Kitaplarındaki Dinleme Becerisi Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen çocuk kitaplarında yer alan dinleme becerisine ait bilgiler **Tablo 5’te** sunulmuştur. Tablo 5’te görüldüğü üzere çocuk kitabı içinde toplam 59 tane dinleme becerisine ait ifade tespit edilmiştir. Kitaplar dinleme becerisi dağılımına göre incelendiğinde bu becerinin dağılımı bakımından en zengin çocuk kitaplarının *Tembel Teneke Acaba Nerede?* ve *Çok Acayip Bir Macera* kitapları olduğu görülmüştür. Dinleme becerisine ait ifadeler en az ise *Dedemin Masalı* adlı kitapta rastlanmıştır.

Bu kitaplarda geçen kendini açma becerisine ait örnek cümleler aşağıda sunulmuştur:

“*Dedemin sesi kocaman bir dalga gibi kulağıma doldu: ‘Nereye gitti benim tohumlarım?’ İlk şaşırırım. Anlamayıp, ‘Ne tohumu?’ diye sordum. Dedem bir tuhaf baktı gözlerime, işte o zaman kaynar sular indi sanki tepeme.*” (*Dedemin Masalı*, s.26,27)

Tablo 5. 2015-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarındaki Dinleme Becerisinin Dağılımı

Kitap Adı	f
Çok Acayip Bir Macera	8
Tembel Teneke Acaba Nerede?	8
Öğretmenim Atatürk	7
Karamelli Akide Şekeri	6
Masalcının Mektubu	5
Dans Sevenler Ayağa Fırlasın	5
Masal Sevenler Bulutlara Baksın	4
Gülümsemek iyidir	4
Pijamalı Masal	4
Kim Bu Yaramaz?	3
Dondurmalı Masal	3
Dedemin Masalı	2
Toplam	59

"Ninesi, tekerleme kurmayı pek severmiş: 'Baksana ağaç meyveden yıkılacak. Dallar yere yatmış kırıldı kırılacak. Mektubunu okumazsam ağaç bana darılacak.' Torunu, 'Ne? Ağacın mektubu mu?' diye şaşırmış." (Masalcının Mektubu, s. 4)

"Kendinden emin bir ses tonuyla sordu: 'Bugün kedi için kaç kişi seni aradı?' 'Kimse aramadı!' " (Tembel Teneke Acaba Nerede?, s.36)

3.6. Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarındaki Sözsüz İletişim Becerisi Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen çocuk kitaplarında yer alan sözsüz iletişim becerisine ait bilgiler **Tablo 6**'da sunulmuştur.

Tablo 6. 2015-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarındaki Sözsüz İletişim Becerisinin Dağılımı

Kitap Adı	f
Masalcının Mektubu	15
Karamelli Akide Şekeri	9
Gülümsemek iyidir	8
Tembel Teneke Acaba Nerede?	8
Çok Acayip Bir Macera	6
Masal Sevenler Bulutlara Baksın	6
Pijamalı Masal	6
Dans Sevenler Ayağa Fırlasın	5
Kim Bu Yaramaz?	4
Dondurmalı Masal	4
Öğretmenim Atatürk	3
Dedemin Masalı	2
Toplam	76

Tablo 6'da görüldüğü üzere çocuk kitabı içinde toplam 76 tane sözsüz iletişim becerisine ait ifade tespit edilmiştir. Kitaplar sözsüz iletişim becerisi dağılımına göre incelendiğinde bu becerinin dağılımı bakımından en zengin çocuk kitabının *Masalcının Mektubu* olduğu görülmüştür. Bu kitabı *Karamelli Akide Şekeri* adlı kitap takip etmektedir.

Bu kitaplarda geçen kendini açma becerisine ait örnek cümleler aşağıda sunulmuştur:

"Güzel gözlerini gözlerime dikti, sıcacık baktı, yutkundu." (Karamelli Akide Şekeri, s. 10)

“Ayakkabıcı dede sevinçle karşılaşmış onları, göstermiş en güzel ayakkabıları.” (*Dans Sevenler Ayağa Fırlasın*, s.13)

“Pijamalı Masal kaşlarını kaldırmış havaya.” (*Pijamalı Masal*, s.20)

3.7. Mavisel Yener’in Çocuk Kitaplarındaki Çatışma Çözme Becerisinin Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen çocuk kitaplarında yer alan çatışma çözme becerisine ait bilgiler **Tablo 7**'de sunulmuştur.

Tablo 7. 2015-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarındaki Çatışma Çözme Becerisinin Dağılımı

Kitap Adı	f
Öğretmenim Atatürk	7
Kim Bu Yaramaz?	4
Karamelli Akide Şekeri	4
Gülümsemek iyidir	2
Çok Acayip Bir Macera	1
Masal Sevenler Bulutlara Baksın	1
Tembel Teneke Acaba Nerede?	1
Dondurmalı Masal	1
Pijamalı Masal	1
Dedemin Masalı	0
Masalcının Mektubu	0
Dans Sevenler Ayağa Fırlasın	0
Toplam	22

Tablo 7’de görüldüğü üzere çocuk kitabı içinde toplam 22 tane çatışma çözme becerisine ait ifade tespit edilmiştir. Kitaplar çatışma çözme becerisi dağılımına göre incelendiğinde çatışma çözme becerisi dağılımı bakımından en zengin çocuk kitabının *Öğretmenim Atatürk* olduğu görülmüştür. İncelenen çocuk kitaplarının bir kısmında çatışma çözme becerisine ait ifadeler rastlanmamıştır.

Bu kitaplarda geçen kendini açma becerisine ait örnek cümleler aşağıda sunulmuştur:

“Çiftlikte iki tane Hacı olmuştur. Mustafa çözümü bulur, ikisinden birinin adını değiştirmek lazımdır. Dayısının kararıyla Muharrem’in diğer adı Hafız olur.” (*Öğretmenim Atatürk*, s.24)

“ O zaman bayramda Naciye bu elbiseyi giyer, ben Makbule’ye eni elbise dikerim diyerek konuya çözüm getirir” (*Öğretmenim Atatürk*, s.22)

“ ‘Kızmadınız mı yani öğretmenim? ‘Hayır, neden kızayım? Günlük tutmak yerine sen buraya öyküler yazmışsın işte... Aynen böyle devam et.’ ” (*Karamelli Akide Şekeri*, s.31)

“Keşke neden üzüldüğünü bana söyleseydin... Birlikte bir çözüm yolu bulurduk.” (*Kim Bu Yaramaz?*, s.14)

3.8. Mavisel Yener’in Çocuk Kitaplarındaki Güvengenlik Becerisinin Dağılımına İlişkin Bulgular

İncelenen çocuk kitaplarında yer alan güvengenlik becerisine ait bilgiler Tablo 8’de sunulmuştur. Tablo 8’de görüldüğü üzere çocuk kitabı içinde toplam 25 tane güvengenlik becerisine ait ifade tespit edilmiştir. Kitaplar güvengenlik becerisi dağılımına göre incelendiğinde güvengenlik becerisi dağılımı bakımından en zengin çocuk kitabının *Öğretmenim Atatürk* olduğu görülmüştür. Bu kitabı *Masalcının Mektubu* ve *Karamelli Akide Şekeri* adlı kitaplar takip etmektedir. İncelenen çocuk kitaplarının bir kısmında güvengenlik becerisine ait ifadeler rastlanmamıştır.

Bu kitaplarda geçen kendini açma becerisine ait örnek cümleler aşağıda sunulmuştur:

“Ben kararımı verdim anne, mutlaka asker olacağım diyerek ayak direr.” (*Öğretmenim Atatürk*, s.36)

“Mustafa Kemal, Arap kıyafetlerine bürünmekle subayı atlatamayacaklarını anlayınca, gerçeği anlatır; güzel ve akıcı konuşma yapar. Etkilenen Mısırlı subay, uzlaşmaya razı olur (*Öğretmenim Atatürk*, s.63)

“Fikrime katılmayabilirsiniz ama ben böyle düşünüyorum.” (*Karamelli Akide Şekeri*, s.89)

Tablo 8. 2015-2020 Yılları Arasında Yayımlanan Mavisel Yener'in Çocuk Kitaplarındaki Güvengenlik Becerisinin Dağılımı

Kitap Adı	f
Öğretmenim Atatürk	7
Masalcının Mektubu	5
Karamelli Akide Şekeri	5
Çok Acayip Bir Macera	3
Gülümsemek iyidir	2
Tembel Teneke Acaba Nerede?	1
Dondurmalı Masal	1
Pijamalı Masal	1
Kim Bu Yaramaz?	0
Masal Sevenler Bulutlara Baksın	0
Dedemin Masalı	0
Dans Sevenler Ayağa Fırlasın	0
Toplam	25

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada çağdaş çocuk edebiyatı yazarlarından biri olan Mavisel Yener'in 2015-2020 yılları arasında yayımlanan çocuk kitaplarında yer alan etkili iletişim becerilerine ait unsurların varlığı ve nitelikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamına dâhil edilen 12 kitabın tamamında 248 tane etkili iletişim becerisine ait ifadelere rastlanmıştır. Çocukların edebiyata dair önemli deneyimleri yaşadıkları çocuk kitaplarının, yaş, gelişim özellikleri, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlanması (Tuğrul ve Feyman, 2006), kişisel gelişimlerinde önemli yere sahip olan etkili iletişim becerilerinin de çocuk kitaplarının içeriğine dâhil edilmesi çocuklar açısından düşünüldüğünde oldukça önemli ve hassas bir konu arasında yer almaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında incelenen Yener'in tüm kitapların etkili iletişim becerilerine ait unsurları taşıyor olması önem arz etmektedir.

Araştırma bulgularından yola çıkarak çalışma kapsamına dâhil edilen kitapların etkili iletişim becerilerine göre dağılımları incelendiğinde sözsüz iletişim becerisinin diğerlerine göre fazla kullanıldığı görülmüştür. Sözsüz iletişim, iletinin gönderilmesi ve alınması sırasında iletişim sürecine sağladığı kolaylık ve kişinin duygu durumunu en iyi biçimde ifade etmesine fırsat tanıyan özelliği ile birincil öneme sahip bir iletişim şeklidir (Gençer, 2020, 41). Yener'in de eserlerinde çocuk ve yetişkin karakterler aracılığıyla çocuklarda sözsüz iletişime yönelik farkındalık oluşturma çabası, onun sözsüz iletişimin insan hayatında büyük bir anlama sahip olduğunu bildiği ve bu yönde düşünce taşıdığını göstermektedir.

Yener'in bu çalışma kapsamında incelenen çocuk kitaplarında çocuğun dinleme becerisinin gelişimini desteklemek ve geliştirilmesine yönelik farkındalık oluşturmak adına bu beceriye yönelik iletilere de sıklıkla yer verildiği görülmüştür. Kişilerarası iletişim becerisi olarak dinleme, hem etkili ve sağlıklı iletişimin kurulmasında yardımcı nitelikte hem de iletişim çatışmalarının önlenmesinde kilit noktadır (Kavut, 2018, 219). Dolayısıyla dinleme becerisinin öneminin yazar tarafından da bilindiği ve yazarın kitaplarında genellikle etkin dinleme becerisi güçlü kahramanlar kullanıldığı söylenebilir. Yazar kitaplarının bu özelliği ile okuyucu kitlesine de olumlu özellikler aktarmaktadır. Yaşamda sorunların çözümü ve iletişim çatışmalarının önlenmesi için etkin dinleme becerilerinin kazandırılması incelenen çocuk kitaplarında özendirilmiştir.

Sağlıklı bir toplumsal birlikteliğin kurulabilmesi, sağlıklı insan ilişkileri ile mümkündür. Etkili iletişimde kendini açma sağlıklı ilişkilerin yolunu açan önemli bir beceridir. Kendini açmanın, tanıdıklığı, sevgi ve yakınlığı artırdığı ve bunun sonucunda da sağlıklı ve pozitif kişilerarası ilişkileri güçlendirip geliştirdiği görülmüştür (Sprecher, Treger ve Wondra, 2012). Yener'in araştırma kapsamında incelenen çocuk kitaplarında kendini açma becerisine ait ifadeler de yer verildiği görülmüştür. Yazarın eserlerindeki karakterlerin duygular, hedefler, hobiler, düşünceler, inançlar ve hayaller gibi insana ait pek çok özel bilgiyi içeren kendini açma davranışları hedef kitle olan çocuk okuyucuya da örnek olmakta, çocukların kendini açma becerisini desteklemektedir.

Güvengen bireyler başkalarının haklarına saygı duyarak kendi düşüncelerini rahatça ifade edebilen bireylerdir (Voltan-Acar ve Öğretmen, 2007, 68). Çocuk kitaplarının kendini ifade etme becerisine katkısı göz önüne alındığında, güvengenlik noktasında oluşturulan nitelikli karakterlerin bu kitaplarda yer alması ile çocukların güvengenlik gelişiminde katkı sağlayacağını söylemek mümkündür. Çünkü çocuklar, günlük yaşamlarında da güvengenlik becerisini kazanabilmek amacıyla karakterlerle özdeşim ve empati kurarak bu karakterleri rol model alırlar. Dolayısıyla çocuk kitaplarının güvengenlik becerisine yönelik farkındalık oluşturulması noktasında önemli katkılar sunduğu söylenebilir. Ancak bu önem Yener'in araştırma kapsamına dâhil edilen çocuk kitaplarında az sayıdaki vurgusuyla değerini tam yansıtamamaktadır.

Çocuk kitaplarındaki karakterlerin bir konuya yaklaşımı, bir duruma çözüm bulma becerileri ve bir problemi çözüme kavuşturmak için kullandığı yöntemler, edebi eserlerde de önemlidir (Yakar ve Yılmaz, 2015). İyi yönetilmediği takdirde yıkıcı özellikler gösteren çatışma, olumlu ve yönetilebilir bir süreç olarak değerlendirildiğinde toplumsal yaşamın verimliliğine katkı sağlayabilir (Ozan Demir, 2009, 28). Kişiler arasında bazı nedenlerle ortaya çıkan çatışmalar ve bu çatışmaların çözüme kavuşturulmasında çocuk kitaplarının çözüm yolları önerme işlevleri vardır (Solak, 2012, 2). Çocuk okur, kitaplarda yer alan çatışmaları ve bunlara karşı geliştirilen tavır, tutum ve çatışma çözme yöntemlerini kendi yaşamına aktarabilir. Yener'in incelenen kitaplarında karakterlerin çatışma çözme süreçlerinin çocuk okura yönelik olduğu ve sağlıklı bir iletişimle bu çatışmaların çözüldüğü görülmüştür.

Çocukların kendi duygularını tanıması ve olumsuz duygularıyla baş edebilmesi kadar başkalarının duygularını anlaması da önem arz etmektedir. Bireyin başka insanların duygularını hissetme ya da hayal etme yeteneği olarak tanımlanan (McDonald ve Messinger, 2011) empati becerisine ait ifadeler çocuk kitaplarında yer verilmesi, çocukların empati kurma becerilerini daha etkili bir biçimde desteklemeyi sağlayacaktır. Yener'in bu çalışma kapsamında incelenen çocuk kitaplarında az sayıda empati ifadesine rastlanmıştır. Bu doğrultuda kitaplarda empati ifadelerine daha sık yer verilmesi gerektiği söylenebilir. Çocukların bu kitaplardaki karakterleri gözlemledikleri ve rol model aldıkları göz önünde bulundurulduğunda; çocuklarda empati gelişiminin kitaplarındaki karakterler aracılığıyla ilerleyeceğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmada Yener'in incelmeye alınan kitaplarda yer alan etkili iletişim unsurları ben dili kullanımı açısından incelenmiştir. Ben dili, kişinin kendisini rahatsız eden davranışların tanımını yapan davranışın kendisinde nasıl bir etki ve duygu uyandırdığını açıklayan dürüst ve sorunlu bir kızgınlık ifadesidir (Çağdaş, 2000, 28). Kişilerarası ilişkilerde uzun süreli ve sağlıklı bir iletişimin kurulabilmesi için bireylerin ben dilini kullanması son derece önemlidir. Bu doğrultuda araştırmanın veri setini oluşturan Yener'in çocuk kitapları aracılığıyla etkili iletişim becerisi unsurlarından biri olan ben diline ait iletilerin çocuk okura örnek olduğu, ben dilini desteklediği söylenebilir. Ben dili mesajları ile verilen ifadeler kullanılmasıyla çocuk okur; davranışını değiştirmeye, daha dikkatli olmaya yönelir (Navaro, 2002). Ancak incelenen kitaplarda ben diline ait ifadelerin az sayıdaki yer alması, bu iletişim becerisinin değerinin tam olarak yansıtılmadığını düşündürmektedir. Oysa ben diline ait iletişim kalıplarıyla kitaplarda sıkça karşılaşılan çocuklar bu ifadelerin doğruluğunu görecektir ve kendisi de günlük yaşamında kullanmaya başlayacaktır. Böylece 21. yüzyıl becerilerinden biri olan etkili iletişim becerisinde de yetkinlik kazanacaktır.

Araştırmada elde edilen sonuçlarından hareketle araştırmacılar, eğitimciler, yazarlar ve yayınevleri için şu öneriler sunulabilir:

- Bu araştırma 2015-2020 yılları arasında Mavisel Yener'in 12 çocuk kitabıyla sınırlı tutulmuştur. Yıl aralığı geniş tutularak ya da başka çağdaş çocuk edebiyatı yazarlarının eserleri ile farklı çalışmalar gerçekleştirilebilir.
- Çocuk kitaplarının çocukların empati becerilerini geliştirmedeki yerini belirlemek amacıyla farklı ülkelerde bu alandaki uygulamaları ele alan karşılaştırmalı araştırmalar yapılabilir.
- Çocuk kitabı üreten yazarların ve bu eserleri yayınlayan yayınevlerinin çocukların etkili iletişim becerilerinin gelişimini destekleyen eserleri üretmeleri, bu eserlerde ben dili, çatışma çözme ve güvengenlik gibi iletişim becerilerine daha fazla yer vermeleri önerilebilir.
- Etkili iletişim becerisine yönelik farkındalık oluşturan kitapların üretilmesi amacıyla yazarların araştırmacılarla pedagoğ, psikolog vb. birçok alan uzmanıyla işbirliği yapmaları sağlanabilir.

- Çocukların gelişim sürecinde yararlı olacağı düşünülen ve etkili iletişim becerilerine yer veren çocuk kitaplarının listeleri bu alanda çalışma yapan uzmanlar tarafından hazırlanıp eğitimciler ve ebeveynlerin faydalanması için rehber olarak sunulabilir.

Kaynaklar

- Acar Voltan, N. ve Öğretmen, T. (2007). Kendini belirleme (güvengenlik) ölçeği geliştirme çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 67-78.
- Açıkalın, A. & Turan, S. (2021). Okullarda etkili iletişim. Ankara: Pegem Akademi.
- Arseven, T. (2005). Mesaj açısından çocuk kitapları. *Hece Dergisi*, (104-105), 46-51.
- Brems, C. ve Johnson, M. E. (1988). Problem solving appraisal and coping style: the influence of sexrole orientation and gender. *The Journal of Psychology*, 123 (2), 187-194.
- Çağdaş, A. (2003) *Ana-baba-çocuk iletişimi*. Eğitim Kitabevi: Konya.
- Cohen, N. J. (2010). The impact of language development on the psychosocial and emotional development of young children. *Encyclopedia on Early Childhood Development*. <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/textes-experts/en/622/the-impact-of-language-development-on-the-psychosocial-and-emotional-development-of-young-children.pdf> (Erişim tarihi: 14.02.2021).
- Çetinkaya, B. (2013). *Kişilerarası ilişkiler ve etkili iletişim*. A.Kaya (Ed.), *Kişilerarası ilişkiler ve etkili iletişimde kendini açma*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Gençer, Y. (2020). Mustafa Kemal Atatürk'ün sözsüz iletişim yönetimi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (6), 39-69.
- Gooden, C. ve Kearns, J. (2013). The importance of communication skills in young children. HDI Research Brief, Summer. <https://www.hdi.uky.edu/wp-content/uploads/2015/03/ResearchBriefSummer-2013.pdf> (Erişim tarihi: 24.02.2021).
- Gordon, Thomas (1996). *E. A. E. Etkili ana baba eğitimi* (E. Aksay,Çev.). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Gönen, M. ve Veziroğlu, M. (2013). *Çocuk edebiyatının genel hedefleri*. M. Gönen (Ed.). Çocuk edebiyatı içinde (s. 1-12). Ankara: Eğiten Kitap.
- Karip, E. (2010). *Çatışma yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kavut, S. (2018). Bir iletişim edimi ve kişilerarası iletişim bileşeni olarak dinleme becerileri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5 (17), 218-229.
- Kılıçarslan, E. (2011). *İletişim kurma becerileri*. İstanbul: Kriter.
- Koç, B., Terzi, Y. ve Gül, A. (2015). Üniversite öğrencilerinin iletişim becerileri ile kişilerarası problem çözme becerileri arasındaki ilişki. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 4(1), 369-390.
- McDonald, N. M. ve Messenger, D. S. (2011). The development of empathy: how, when, and why. In J. J. Sanguinetti, A. Acerbi ve J. A. Lombo (Eds.), *Moral behavior and free will: Aneurobiological and philosophical approach* (pp. 333– 359). IF-Press.
- Mutlu, E. (2008). *İletişim sözlüğü*. Ankara: Ayraç Kitabevi.
- Odyakmaz, N. A. ve Acar, N. (2008). *İletişim sözlüğü*. İstanbul: Babil Yayınları.
- Özdemir, Ali (2021). *Beden Dili Etkili İletişim Etkili Konuşma*. Ankara: Altınpost Yayıncılık.
- Sever, S. (2013). *Çocuk ve edebiyat*. İzmir: Tudem.
- Sprecher, S., Treger, S. ve Wondra, J.D. (2012). Effects of self-disclosure role on liking, closeness, and other impressions in get-acquainted interactions. *Journal of Social and Personal Relationships*. 1-18. doi: <http://dx.doi.org/10.1177/0265407512459033>
- Solak, Ö. (2012). Aytül Akal'ın "babam duymasın" adlı öyküsündeki çatışma yapısının çocuğa göreliği. V. *Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatında Aytül Akal Sempozyumu*, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Şimşek, T. (2012): *Kuramdan uygulamaya çocuk edebiyatı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tuğrul, B. ve Feyman, N. (2006). *Okul öncesi çocuklar için hazırlanmış resimli öykü kitaplarında kullanılan temalar*. II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu. Ankara Üniversitesi Bildiri Kitabı, 387-392.
- Uz, Baş, A. (2013). *Kişilerarası ilişkiler ve etkili iletişim*. A. Kaya (Ed.), *Kişilerarası İlişkiler ve İletişimde Güvengenlik*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yakar, Y. M. ve Yılmaz, O. (2015). Beyazbulut dergisinde yer alan kurgusal metinlerdeki karakterlerin çatışmaları çözme biçimleri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 57-66.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Onbirinci Baskı). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yüksel-Şahin, F. Y. (2013). *Kişilerarası ilişkiler ve etkili iletişim*. A.Kaya (Ed.), *İletişim becerilerine genel bir bakış*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

OSMANLI DÖNEMİ TÜRK MÜZİĞİNDE EKOL GELENEĞİ “HAMMÂMİZÂDE İSMÂİL DEDE EFENDİ EKOLÜ”

School Tradition In Turkish Music In The Ottoman Period “Hammâmizâde İsmâil Dede Efendi School”

Çağhan ADAR¹ ve Özkan ÖZKOÇ²

¹Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Türk Sanat Müziği Bölümü, cadar@aku.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6096-9054

²Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik Bölümü, ozkocozkan@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8933-0609

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

04.06.2021

Kabul/Accepted:

08.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.947902

Anahtar Kelimeler

Türk makam müziği, ekol, bestecilik

Keywords

Turkish maqam music, school, composition

ÖZ

Kökene yüzlerce yıl öncesine dayanan Türk müziği, Orta Asya'dan başlayıp Anadolu'ya kadar gelen bir süreç geçirmiştir. Osmanlı ile birlikte Türk makam müziğinin tam anlamıyla yükselişe geçmeye başladığı dönem ise 18. yüzyıl olarak görülmektedir. Bu dönemden itibaren birçok bestekâr ve icracı yetişmeye başlamıştır. Özellikle Itri, Dilhayat Kalfa ve Ali Nutki Dede gibi bestekârlar ile yükselişe geçen bu müzik türü 19. yüzyılda zirveye ulaşmıştır. Bu dönemin en büyük bestekârlarından biride Hammami-zade İsmail Dede Efendi'dir. Hem kendi döneminde iz bırakan hem de sonraki dönemlerde yapmış olduğu bestelerle etkisini gösteren bir bestekârdır. Bu büyük besteciler tarafından verilen müzik eğitimi Osmanlı döneminde Türk makam müziğinin aktarılmasında en önemli vasıta olan meşk sistemi ile yapılıyordu. Sonrasında bu tavrı alan öğrenci kendi öğrencilerine bunu aktarır ve süreç devam ederdi. Bu sisteme de Türk makam müziğinde ekol sistemi denilmekteydi. Bu çalışmada Türk müziği ekol geleneği incelenmiş, Hammami-zade İsmail Dede Efendi'den Lemi Atlı'ya kadar olan ekolün besteleme teknikleri, varsa değişimleri ve benzerlikleri ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada, bu ekolün ortak olarak bestelediği olduğu karcıgar makamından seçilen eserler incelenmiş ve bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmanın, alanında özgün olduğu ve bu alanda çalışma yapacaklara kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir.

ABSTRACT

Turkish music, whose origins date back hundreds of years, has gone through a process starting from Central Asia to Anatolia. The period when Turkish maqam music started to rise fully with the Ottoman Empire is seen as the 18th century. Since this period, many composers and performers have been trained. This type of music, which rose especially with composers such as Itri, Dilhayat Kalfa and Ali Nutki Dede, reached its peak in the 19th century. One of the greatest composers of this period was Hammami-zade İsmail Dede Efendi. He is a composer who left a mark in his own period and showed his influence with the compositions he made in the following periods. The musical education given by these great composers was being done out with the meşk system, which was the most important means of transferring Turkish maqam music in the Ottoman period. Later, the student who took this attitude would convey it to his own students and the process would continue. This system was called the school system in Turkish maqam music. In this study, the tradition of the Turkish music school was examined, and the composition techniques of the school from Hammami-zade İsmail Dede Efendi to Lemi Atlı, if any, and its similarities were tried to be revealed. In the study, the works selected from Karcıgar maqam, which was composed jointly by this school, were examined and findings were reached. It is thought that the study is original in its field and will be a resource for those who will work in this field.

Atıf/Citation: Adar, Ç. ve Özkoç, Ö. (2022). Osmanlı Dönemi Türk Müziğinde Ekol Geleneği “Hammâmizâde İsmâil Dede Efendi Ekolü”. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(133-143).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Çağhan ADAR, cadar@aku.edu.tr

1. Giriş

Türk müziği tarihi kökeni yüzlerce yıl öncesine dayanan bir müzik türüdür. Orta Asya'dan başlayıp Anadolu'ya kadar uzanan bir kültür hazinesi olan Türk müziği, varlığını her dönemde hissettirmiş ve günümüze kadar gelişmeye devam ettirmiştir. “Osmanlı devletinden önceleri Türk müzik kültürünü etkileyen başlıca etkenlerden birisi de Şamanizm'di. Önceleri daha dar kapsamda ifade edilebilen Türk müzik kültürü, bu dönemle birlikte yapısal değişimini Şamanizm'e bağlı olarak değiştirmiş ve geliştirmiştir. İnsan sesini ön planda kabul eden Şaman kültüründe, sözler doğaçlama olup melodik ve ritmik yapılar önemli yere tutmuştur. Bu dönemde davul ve def gibi vurmali çalgılar insan sesine eşlik ederken, yine bu dönemde boru ve kopuz gibi nefesli çalgılar da görülmüştür. O dönemde müzik dini ritüellerde kullanılmıştır”(Özdek, 2012: 29).

Selçuklu döneminde müziğe verilen önemi özellikle nevbet uygulamasında görmekteyiz. Bu uygulamada, sultanın kapısında gün içerisinde belirli aralıklarla icra edilen bir müzik vardı ve bu müziği yapacakların yetiştirildiği nebethâneler vardı. Uslu (2010: 15), çalışmasında bu nevbet uygulamasını şu şekilde anlatmaktadır; nevbet uygulamasını, sultanın izin verdiği emirlerinden oluşan bir ekip yapardı ve günde üç vakit olarak uygulardı. Eğer bu uygulama beş vakte çıkarsa bu bir isyan olarak nitelendirilirdi. Uslu (2010: 23) Bu nevbet ritüelleri de o dönemde müziğe verilen önemi göstermektedir. Yine Selçuklular zamanında sufiliğin önemli bir yeri vardı, bu da dini ritüellerde ki müzik geleneğini ön plana çıkarıyordu. Selçuklular döneminin önemli sufilerinden olan “Ziyaeddin Sühreverdi'nin Âdâbu'l – murîdîn isimli eserinde dini müzik dinlemenin, semanın ve Kur'an okumanın öneminden çoğu zaman bahsettiği görülmektedir”.

Osmanlı dönemine geldiğimizde bugünkü şeklini almaya başlayan Türk müziği bu dönemde altın dönemini yaşamıştır. Tokel, bu müziği şu şekilde tanımlamaktadır; Bazılarına göre Osmanlı musikisi öncelikle Beylikler, Anadolu Selçukluları ve Büyük Selçuklular dönemi başta olmak üzere, Osmanlı öncesi tüm Türk devlet ve imparatorluklarına ait müzik kültürünün neredeyse tümünü içine alan bir bütün olarak kabul ediliyordu (Tokel, 2019: 25-26). 600 yıllık bir geçmişe sahip olan Osmanlı Hükümdarlığı, bu süreç içerisinde birçok kültürel kazanım sağlamıştır. Fethettiği topraklarda kazanmış olduğu kültürü her alana yansıtan Osmanlı bu durumu müziğine de yansıtmıştır. Bu müzik kültürü ve bu dönemler incelendiğinde birçok azınlığın bu alanda çok önemli eserler verdiği de görülmektedir. Osmanlı'nın müziğe verdiği önem, günümüzde Türk makam müziği olarak adlandırılan klasik Türk müziğinin sarayda sürekli olarak icra edilmesi, haremde ve sarayda buna yönelik eğitimler ile desteklenmiştir.

Osmanlı'nın yüzyıllar süren hâkimiyeti boyunca müzik alanında çok sayıda bestekar yetişmiş, müzik eğitim kurumları olan Enderûn-ı Hümâyûn, Musika-ı Hümâyûn, Mehterhâne-yi Hümâyûn, Mevlevihâneler, Tanzimat sonrasında açılan müzik okulları hatta Harem-i Hümayun'da da müzik eğitimleri verilmiştir. Bunun sonucunda klasik Türk müziği, bu dönemlerde en parlak yıllarını yaşamıştır. Bu dönemde müzik ile ilgilenen kişiler dışında şehzadeler de çok değerli hocalardan müzik eğitimleri almış ve bu şehzadelerden padişahlardan önemli besteciler çıkmıştır. Bu padişahları şu şekilde sıralayabiliriz;

- Sultan II. Bayezit
- Sultan IV. Murad
- Sultan I. Mahmud
- Sultan III. Selim
- Sultan II. Mahmud
- Sultan Abdülaziz
- Sultan IV. Mehmed Vahideddin

Sarayda yapılan müzik ve enstrüman eğitiminin Sultan II. Murat (1421-1451) zamanında başladığı belirtilmektedir. Bu dönemde Bursa ve Edirne saraylarında birçok değerli ve alanında yetkin müzisyenlerin olduğu ve talebe yetiştirdikleri ifade edilmektedir (Uzunçarşılı, 1977: 79-161; Akt. Adar, 2019: 511).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren müzikte yapılan reformlar ile müziğimizi daha ileri götürme çabaları başlamıştır. Özellikle açılan müzik eğitim kurumları ile bu alanda çalışmalar hızla devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra İstanbul'da bulunan Mızıkâ-i Hümayun Orkestrası Ankara'ya çağırılmış ve Riyaset-i Cumhuriyet Musiki Heyeti ismiyle belirli aralıklarla konserler vermeye başlamıştır. Orkestra, daha sonra Riyaset-i Cumhuriyet Filarmoni Orkestrası ve Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası ismini almıştır. Böylece, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın Mızıkâ-i Hümayun bandosundan başlayan öyküsü, Türkiye'de Batı müziğinin gelişimine koşut bir çizgi izlemiştir (İlyasoğlu, 1999: 70-87; Akt. Şahin

ve Duman, 2008: 263). Tarman (2013: 85), Atatürk, Milli Musiki ve Temsil akademisinin kurulmasını planlamış ve bütçeye 70.000 lira aktarılmış, bununla birlikte 1934 yılında akademi kurulmuş, takip eden sene ise Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü kurulmuştu. Akademinin başlıca amacının sadece müzik eğitimcisi yetiştirmek olmadığı, aynı zamanda sanatçı yetiştirerek milli müziğimizi geliştirerek ileriye taşıyacak bireyler yetiştirmeyi amaçladığı da dile getirilmiştir.

Sonraki yıllarda 1936 yılında Ankara devlet konservatuvarının açılması ve Türkiye’de üniversite bünyesinde Türk müziği eğitimi verilen ilk konservatuvarı olan İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarının açılmasıyla birlikte bu alandaki eğitim de hız kazanmıştır. Günümüze gelinceye kadar birçok Türk müziği eğitimi veren konservatuvar açılmış ve bugün de eğitimlerine devam etmektedirler.

2- Türk Müziği Geleneğinde Meşk

Geçmiş yüzyıllar öncesine dayanan Türk müziği Osmanlı ile birlikte farklı yükselme dönemine girmiş ve saraydaki yerini almıştır. Birçok bestekâr padişahın da olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu müziğe ne kadar çok önem verildiği görülebilir. O dönemlerde müzik eğitimi özellikle Enderun ve haremde yoğun olarak verilmekteydi ve bu eğitim meşk sistemi ile gerçekleştirilmekteydi. Osmanlı’da verilen Türk müziği eğitiminde “meşk” yöntemi kullanılmaktaydı, bu yöntem ile ses ve çalgı eğitimi yapılmakta, bununla birlikte icra ve üslup olarak öğrenciyi geliştirmekteydi. Bu dönemde eser öğretilirken ritm ile öğretilmesi esastı. Usûl ile öğretilen eserlerin hafızada kalması ve tekrar edilirken hatırlanması daha kolay oluyordu (Behar, 2012: 20). Bu dönemde müzik hocalarının evlerinde ya da konaklarında ders vermeleri bir gelenektir ve saraydan cariyeler bu evlere ders almaya gitmekteydiler. On yedinci yüzyıldan itibaren bu ev eğitimlerinin arttığı görülmüştür (Tanrıkorur, 2003: 31).

Osmanlı ile başlayan meşk eğitimi günümüze kadar ulaşmış olup özel meşk hâneler, koro ve cemiyetler ile sayısı yaklaşık 20 olan konservatuvarlarda hâlen devam etmektedir. Özellikle repertuar, çalgı ve ses eğitimi gibi derslerde hocanın eseri icra etmesinden sonra öğrencinin bunu tekrar etmesi ile gerçekleşen bu eğitim süreci geçmişten gelen bir kültür olan meşk sistemi dediğimiz yöntem ile günümüzde devam etmektedir.

3-Türk Müziğinde Ekol Kavramı

Dilimize Fransızcadan geçmiş olan ekol kelimesi, kelime anlamı olarak “belirli bir alanda aynı nitelik ve özellikleri sergileyen” anlamında kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu ise ekol kelimesini şu şekilde tarif etmektedir; Bir bilim ve sanat kolunda ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem veya akım, okul (TDK:2021). Ekol, bir ülkede yaşayan sanatçıların aynı anlayış ve aynı yöntemlerle meydana getirdikleri okullardır. Bu okulların (ekollerin) anlayışları ülkelerin kültürel farklılıklarına göre çeşitlenmekte ve bu çeşitlilikte kendi içerisinde farklı okullar (ekoller) oluşturmaktadır. Oluşan bu ekol sistemiyle, bir ülke mevcut olmuş olan yöntemini ve müzik kültürünü sonraki nesillere aktarmıştır ve aktarmaya devam etmektedir (Şişman, 2018: 367).

Sanatın her alanında olduğu gibi, müzikte de belli başlı ekoller vardır. Bu ekoller ilk olarak buldukları bölgede varlığını sürdürmüş ve usta-çırak ilişkisi ile kendini geliştirerek gelenek ve bilginin aktarımı ile nesilden nesile devam etmiştir. Başlarda usta-çırak ilişkisi ile gerçekleşen bilginin aktarılması, daha sonraları bir sistem ve anlayış çerçevesinde devam ettirilmiştir; bunun sonucunda sistematik bir hal alan usta-çırak ilişkisi “Ulusal Okul”lu meydana getirmiştir. Bu okulun farklı anlayışlarını benimseyen temsilcileri de, kendi ekollerini oluşturarak ‘Ulusal Okul’larının gelişmesine ve ilerlemesine katkıda bulunmuştur (Weinstein, 2011: 1).

Türk müziğinde de büyük bir öneme sahip olan ekol geleneği varlığını yüzyıllar boyu devam ettirmiştir. Osmanlı döneminden başlayan ekol kavramı halen geçerliliğini sürdürmekte ve bu yönde eğitimler verilmektedir. Müziğimizin aktarılmasında en önemli kültür aracı olan ekol geleneği, özellikle Türk müziğinin sarayda altın çağını yaşadığı XVIII ve XIX. yüzyıllarda büyük önem arz etmiştir. Bu alanda çalışan sanatçılar öğrencilerini usta-çırak ilişkisi ve meşk sistemi ile yetiştirmiş, kendi üslup ve tavırlarını aktarmaya çalışmışlardır. Bunun neticesinde hocadan başlayıp öğrenci ile devam eden ve sonrasında öğrencinin hoca vasfına sahip olup kendi öğrencilerine aktarımı ile devam eden bu kültürde bir ekol silsilesi oluşmuş olmaktadır. Müziğimizin en önemli bestekârlarından biri de Hammami-zade İsmail Dede Efendi’dir. Dönemin en büyük bestekârlarından olan Dede Efendi, yapmış olduğu icra ve besteler ile kendi döneminde

önemli bir yer elde etmiş ve kendisinden sonra gelen musikişinaslara bir rehber olmuştur. Hammami-zade İsmail Dede Efendi ekolü olarak adlandırabileceğimiz bir ekol sistemi oluşmuş olup kendisinin öğrencileri ve onların da yetiştirmiş olduğu öğrencileri şu şekilde sıralanabilir:

- Hammami-zade İsmail Dede Efendi (1778-1845)
- Dellal-zade İsmail Efendi (1797-1869)
- Zekai Dede (1825-1897)
- Haşim Bey (1814-1868)
- Hacı Arif Bey (1831-1885)
- Halid Lemi Atlı (1869-1945)

Çalışmamızda Hammami-zade İsmail Dede Efendi'den, Halid Lemi Atlı'ya kadar devam etmiş ekol içerisinde, bestekârların aynı makamda (karcıgar) bestelemiş oldukları eserlerin incelemesi yapılarak, ekol geleneğinin hangi ölçüde yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

4. Bulgular Ve Yorumlar

4.1.-Belirlenen Eserlerin Makamsal (Seyir Olarak) Olarak Analiz Edilmesine Ait Bulgular ve Yorumlar:

Hamâmizâde İsmail Dede Efendi

Senin Aşkın Eleme Yakıyor Hep Âlemi

Güçlü civarından seyre başlanıp, rast perdesine düşülerek Basit Sûzinak dizisi gösterilmiştir. Eser devamında neva perdesinde Hicaz çeşnisi ile yarım kalış ve Çargâh perdesinde Nikriz çeşnili asma kalış gösterilip, karara gidilmiştir. Ayrıca Karcıgar Makamına ait mi bemol pestleşmesi kullanılmıştır. Meyan bölümünde eser tiz çargâha kadar genişletilmiştir. Bu bölümde tiz çargâh'tan başlanarak inici bir seyir ile hicaz humâyun dizisi kullanılarak neva perdesinde yarım kalış yapılmıştır. Eserde makam geçkisi yoktur.

Gül Açıl Gel Aslı Ne Durgunluğun

Güçlü civarından seyre başlanmıştır. Seyrin devamında bayati-acem dizisi ile ilk karar yapılmıştır. Nakarat bölümünde bayati-acem dizileri devam ettikten sonra ana diziyeye dönülüp güçlü perdesinde hicaz çeşnili yarım karar yapılmıştır. Meyan bölümünde seyir muhayyer perdesinden başlayıp, tiz çargâha kadar genişletildikten sonra, önce çargâhta nikriz çeşnili, daha sonra neva perdesinde hicaz çeşnili yarım kalış yapılmıştır.

Girdi gönül aşk yoluna

Güçlü civarından seyre başlanmıştır. Seyir devamında inici bir seyir ile rast perdesine suzinak makamı dizisi ile düşülmüştür. Hemen ardından neva perdesi yakalanıp güçlü perdesinde yarım kalış yapılmıştır. İkinci sözlerde (nakarat) acem perdesi yakalanarak sözlerin bitimine kadar bayati acem makamı dizileri ile karara gidilmiştir. Meyan bölümü tiz çargâhtan başlamış olup, gerdaniye perdesi üzerinde buselik çeşnisi ile asma kalış yapılmıştır. Sonrasında tiz çargâhtan inici bir seyir ile neva perdesi üzerinde hicaz humâyun makamı dizisi gösterilmiştir. Eser içerisinde benzer cümleler ile neveda hicaz ve çargâhta nikriz asma kalışları yapılmıştır.

Dellalzade İsmail Efendi

İksir-I Gınâ Hâk-I Der-I Uzletimizdir

Güçlü civarından seyre başlanmış, devamında çargâhta nikriz çeşnili yarım kalış ve güçlü neva perdesinde yarım kalış yapılmıştır. Eser seyrinde bu kalışlar kullanılmaya devam edilmiştir. Evç ve hisar perdelerinde çeşnisiz asma kalış yapılmıştır. Eserin makam genişliği tiz çargâha kadar genişletilmiştir. Dede Efendi'de olduğu gibi tiz çargâhtan başlayarak inici bir seyir ile neva perdesinde hicaz humâyun dizisi gösterilerek neva perdesinde yarım kalış yapılmıştır. Eserde Hüseyini dizileri ile geçki vardır.

Nihâni Ol Büt-I Şirin-Sühanle Söyleşiriz

Güçlü civarından seyre başlanmış ve neva perdesinde ilk yarım kalış yapılmıştır. Seyir güçlü civarında devam edip suzinak çeşnisi gösterildikten sonra neva perdesinde hicaz makamı dizisi ile nim hicaz yedenli yarım karar yapılmıştır. Terennüm bölümünde hüseyini perdesi üzerinde segâh ve müstear geçkileri gösterildikten sonra inici bir seyirle rast perdesi üzerinde çargâh makamı dizisi gösterilmiştir. Yine aynı

ezgiler kullanılarak çargâh perdesi üzerinde çargâh çeşnisi ile asma kalış yapılmıştır. Meyana geçerken gerdaniyede nişabûr çeşnisi ile asma kalış yapılmıştır. Meyanda evç perdesinden başlanarak Tiz çargâha ulaşılmış ve inici bir seyir ile neva perdesinde hicaz hûmayun dizisi ile yarım kalış yapılmıştır. Devamında bayati-acem dizileri ile düğâh perdesine düşülmüştür.

Yıkıldı Aşk İle Âbâd Gördüğün Gönüm

Güçlü civarından seyre başlanmıştır. Seyir akışında önce rast perdesine düşülüp suzinak çeşnisi gösterildikten sonra neva perdesinde hicaz çeşnili yarım kalış ve çargâh perdesinde nikriz çeşnili asma kalış yapılmıştır. Sözü edilen asma kalışlara bir süre devam edilmiştir. Terennüm bölümünde makamın karakteristik özelliği mi bemol pestleşmesi kullanılmıştır. Ardından rast perdesinde suzinak çeşnisi gösterildikten sonra hisar perdesinde çeşnısiz asma kalış yapılmıştır. Neva perdesinde hicaz çeşnisi gösterildikten sonra gerdaniye perdesinde buselik çeşnili asma kalış yapılmıştır. Yar cemalin ile başlayan dizede önce çargâhta çargâh, sonrasında rast perdesinde çargâhla asma kalışlar yapılmıştır.

Zekâi Dede Efendi

Gam Değil Bana Ceza İse Eğer Mutadin

Güçlü civarından seyre başlanıp, nevâ perdesinde hicaz çeşnisi gösterildikten sonra düğâh perdesinde tam karar verilmiştir. Seyrin devamında rast perdesine düşülüp, basit suzinak çeşnisi gösterildikten sonra, benzer ezgilerle tekrar karar gidilmiştir. Meyan bölümü tiz çargâha kadar genişletilmiş ve gerdâniye perdesinde buselik çeşnisi ile asma kalış yapılmıştır. (Meyan bölümündeki mi bemol pestleşmesi) olabilir diye yorumladım. Buraya kadar olan seyir, cümle yapıları eser devamında tekrarlanmıştır.

Dil Haste-i Muhabbet Dûçâr-ı Hicr-i Cânân

Güçlü civarından seyre başlanıp, civar perdelerde gezindikten sonra, güçlü nevâ perdesinde yarım kalış yapılmıştır. İkinci dizekte, hisar perdesinde çeşnısiz asma kalış, çargâh perdesinde nikriz çeşnisi gösterilmiş ve yine güçlü perdesinde yarım kalış yapılmıştır. Benzer çeşniler ile seyre devam edilmiş, sonra rast perdesine düşülerek suzinak çeşnili asma kalış yapılmıştır. Eserin sonuna doğru küçük bir hüseyini dizisi kullanılmış ve ana diziyeye dönülmüştür.

Amade Olur Zevk-i Cem'e Cem'e Zümre-i Rindân

Esere evç perdesinden seyre başlanıp makamın ana dizisiyle ilk tam karar yapılmıştır. Eser içinde nevâ perdesinde hicâz ve çargâh perdesinde nikriz çeşnileri görülmektedir. Meyân bölümünde, râst perdesi üzerinde çargâh makamı geçkisi ve düğâh makamı üzerinde buselik makamı geçkisi yapılmıştır. Aynı çeşniler eser içinde yer yer görülmektedir.

Haşim Bey

Meded Ey Perî Gamından Ciğerim Kebab Olupdur

Güçlü perdesi civarından seyre başlanarak önce nevâ perdesinde hicaz çeşnili, sonra çargâh perdesinde nikriz çeşnili asma kalış yapıldıktan sonra ilk tam karar yapılmıştır. Seyre gerdaniye perdesi civarından tekrar başlanarak, aynı çeşnilerle eser sürdürülmüş, rast perdesinde neveser makamı geçkisi yapıldıktan sonra tam karar yapılmıştır. Meyan bölümün de eksik segâh makamı dizisi ile segâh geçkisi yapılmıştır.

Mevsim-I Gül Faslı-Bülbül Nev-Bahar Eyyâmıdır

Güçlü civarından seyre başlanarak nevâ perdesinde yarım kalış yapılmıştır. Sonrasında çargâh perdesinde nikriz çeşnili asma kalış yapılmıştır. Gerdaniye civarından seyre tekrar başlayarak, sünbüle perdesinden inici bir seyir ile neva perdesinde hicaz-hûmayun dizisi gösterilmiştir. Sonrasında tekrar çargâh perdesinde nikriz çeşnili asma kalış yapılmıştır. Terennüm bölümünde nevâ perdesinde hicaz, çargâh perdesinde nikriz çeşnileri gösterildikten sonra süzinak çeşnisi ile rast perdesine düşülmüştür. Sonra seyir muhayyer civarından seyre başlayarak önce nevada uşşak ve sonrasında nevada hicaz çeşnili asma kalıp yapılarak düğâh perdesine inilmiştir. Meyanda muhayyer perdesi civarından açış cümlesiyle asma kalış yapılmış, gerdaniye perdesinde buselik ve hicaz çeşnileri gösterildikten sonra, çargâh perdesinde nikriz çeşnili asma kalış yapılmıştır.

Dil-Beste Tâb-I Hüsnüne İns-ü Melek Senin

Gerdaniye civarından seyre başlanmıştır ve bu perde üzerinde buselik çeşnili asma kalış yapılmıştır. Sonra nevâ perdesi üzerinde hicâz-hûmayun dizisi gösterilmiş ve gerdaniye perdesi tekrar yakalanıp seyre devam edilmiştir. Eser seyri benzer cümlelerde devam etmiştir. Nevada hicaz ve çargâhta nikrizli asma kalış

yapılmıştır. Ayrıca hisar perdesinde çeşnisiz asma kalış kullanılmıştır. Terennüm bölümünün sonunda hüseyini dizisi kullanılmıştır. Meyan bölümünde hüseyini makam geçkisi yapılmıştır.

Hacı Arif Bey

Bir Goncaya bir Hare

Güçlü civarında seyre başlanmış ve rast perdesine düşülerek suzinak çeşnisi yapılmıştır. Güçlü neva perdesinde yarım kalış yapıldıktan sonra, çargâh perdesinde nikriz çeşnili asma kalış yapılmıştır. Seyir aynı çeniler ile devam etmiştir. Meyan bölümünde gerdaniye civarından seyre başlayarak, neva perdesinde uşşak makamı geçkisi yapılmıştır. Eser aranağmede tiz çargâh perdesine kadar genişlemiştir.

Gönül Bezmi Harab

Gerdaniye perdesi civarından seyre başlanmıştır ve neva perdesinde hicaz-hûmayun dizisi ile yarım karar yapılmıştır. Acem perdesi yakalanarak, çargâh çeşnisi hissettirilip, tekrar ana diziye dönülerek, çargâh perdesinde nikriz çeşnili asma kalış yapılmıştır. Meyan bölümündeki saz payı tiz nevaya kadar genişletilip sözlere bağlanmıştır. Muhayyer civarından seyre devam edip yine nevâ perdesinde hicaz çeşnili yarım kalış yapılmıştır. (Melodik kurgular farklı)

Dağda Tavşanlar Gezer

Gerdaniye civarından seyre başlayarak, neva perdesi üzerinde hicaz çeşnili asma kalış yapılmıştır. Sonra rast perdesine düşülerek basit suzinak çeşnisi hissettirildikten sonra karara gidilmiştir. Meyan bölümünün saz payı tiz nevâ perdesine kadar genişletilmiş, tiz çargâh perdesinde küçük bir kalıştan sonra nevada hicaz ve çargâhta nikriz çeşnili asma kalış gerçekleşmiştir.

Halid Lemi Atlı

İhtirazla Arz-I Hâl Eyler Gönül

Güçlü civarından seyre başlanmış ve dizi gösterilerek karara gidilmiştir. Sonrasında devam eden seyir, hicaz çeşnisini göstererek güçlü nevâ perdesinde yarım kalış yapılmıştır. Sonrasında çargâh perdesinde asma kalışlar gösterildikten sonra tekrar karara gidilmiştir. Meyan bölümünün perde aralığı tiz hüseyini perdesine kadar genişletilmiştir. Muhayyer perdesi civarından başlayan seyir, sözü edilen perdede kürdi çeşnisiyle asma kalıp yapılmıştır.

Çeşmâni O Mehveşin Elâdır

Güçlü civarından seyre başlanmıştır. Çargâhta nikriz, nevâda hicâz çeşnisi gösterildikten sonra rast perdesine düşülerek Suzinâk makamı dizi gösterilmiştir. Tekrar nikriz ve hicaz çeşnileriyle güçlü perdesinde yarım kalış yapılmıştır. İkinci sözlerde makamın perde aralığı tiz nevaya kadar genişletilmiştir. Tekrar eden nağmelerle karara gidilmiştir. Meyân bölümünde; gerdaniye perdesinden seyre başlayıp, hüseyini perdesi üzerinde küçük bir segâh geçkisi yapılmıştır. Seyrin devamında nevâ perdesi üzerinde Hicâz Hümâyûn dizi ile yarım kalış yapılmıştır.

Hüsnüne Etvârî Nazm Şan Senin

Güçlü civarından seyre başlanmış, önce çargâh perdesinde nikriz, sonra neva perdesinde hicâz çeşnili yarım kalış yapılmıştır. Bu çeşnilere eser içinde sıklıkla rastlanmaktadır. Eser tiz nevâ perdesine kadar genişletilmiştir. Gerdaniye perdesinden inici bir seyir ile rast perdesine düşüldükten sonra, karara gidilmiştir. Meyan bölümünde muhayyer perdesinde kürdi çeşnili asma kalış yapıldıktan sonra, neva perdesi civarından seyre devam edilerek bu perdede yarım kalış yapılmıştır.

4.2. Belirlenen Eserlerin Makamsal Cümle Yapıları Olarak Analiz Edilmesine Ait Bulgular

Şekil 1: İsmail Dede Efendi Efendi

Girdi Gönül Aşk Yoluna

Şekil 2: Dellâlzade İsmail Efendi

İksir-i Gına Hâk-i

Her iki eserde de gerdaniye üzerinden başlayan ve çargâha kadar gelen bir hicazlı yapı görülmektedir ve nikrizli bir geçki yapılmıştır.

Şekil 3: İsmail Dede Efendi Efendi / Girdi Gönül Aşk Yoluna

Şekil 4: Dellâlzade İsmail Efendi /İksir-i Gına Hâk-i

Yine bu iki eser incelendiğinde, dügâh üzerinde yer alan uşşak dizisi ve beste trafiğinin yine aynı olduğu görülmektedir.

Şekil 5: İsmail Dede Efendi/ Girdi Gönül Aşk yoluna

Şekil 6: Dellâlzade İsmail Efendi / Nihanî Ol Bût-i Şirin Sühânle Söyleşiriz

Bu eserde ise, genişleme bölgesi olan gerdaniye üzerinde aynı dizilerin kullanıldığı belirlenmiş olup, yine İsmail Dede Efendi'den bir etkilenme olduğu görülmektedir.

Şekil 7: İsmail Dede Efendi

Girdi Gönül Aşk Yoluna

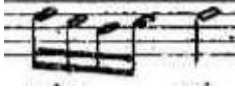
Şekil 8: Dellâlzade İsmail Efendi

Nihanî Ol Bût-i Şirin Sühânle Söyleşiriz

Bu eserler incelendiğinde, acem üzerinde aynı şekilde dügâh perdesine bir iniş yapısı olduğu belirlenmiştir.

Şekil 9: İsmail Dede Efendi
Girdi Gönül Aşk Yoluna

Şekil 11: İsmail Dede Efendi
Gül Açıl Gel Aslı Ne Durgunluğun

Şekil 10: Hoca Zekâi Dede Efendi
Dil Haste-i Muhabbet Dûcâr-ı Hicr-i Cânân

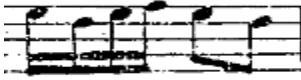

Şekil 12: Hoca Zekâi Dede Efendi
Dil Haste-i Muhabbet Dûcâr-ı Hicr-i Cânân

Bu 4 nota incelendiğinde ise, neva perdesi üzerinde ki asma kalıplar ve çargâh üzerinde ki asma kalıpların yine aynı olduğu ve Zekai Dede'nin İsmail Dede Efendi'den bir etkilenme yaşadığı görülmektedir.

Şekil 13: Dellâlzade İsmail Efendi
İksir-i Gına Hâk-i

Şekil 15: Dellâlzade İsmail Efendi
Nihâni Ol Büt-I Şirin-Sühanle Söyleşiriz

Şekil 14: Hoca Zekâi Dede Efendi
Gam Değil Bana Cefâ İse Eğer Mu'tâdın

Şekil 16: Hoca Zekâi Dede Efendi
Gam Değil Bana Cefâ İse Eğer Mu'tâdın

Bu eserlerde ise, neva perdesi üzerinde ki kalış ve gerdaniye üzerinde ki genişleme bölgeleri bestelenirken, benzer bir besteleme tekniği kullanıldığı görülmektedir. Buradan Zekai Dede'nin, hocası Dellalzâde'den etkilendiği ve ekolü devam ettirdiği görülmektedir.

Şekil 17: İsmail Dede Efendi
Girdi Gönül Aşk yoluna

Şekil 19: İsmail Dede Efendi
Senin Aşkın Elemi

Şekil 21: İsmail Dede Efendi
Senin Aşkın Elemi

Şekil 18: Haşim Bey
Meded Ey Perî Gamından

Şekil 20: Haşim Bey
Meded Ey Perî Gamından

Şekil 22: Haşim Bey
Dil-Beste Tâb-I Hüsnüne Ins Ü Melek Senin

Haşim Bey'in karcıgar eseri bestelerken hocasının ekolünü devam ettirdiği İsmail Dede Efendi'den etkilendiği söylenebilir. Eserlerinde çargâhlı kalış, segâhlı kalış ve düğâhta uşşaklı kalışlar benzerlik göstermektedir.

Şekil 23: Dellâlzade İsmail Efendi / Nihâni Ol Büt-I Şîrin-Sühanle Söyleşiriz

Şekil 24: Haşim Bey/ Dil-Beste Tâb-I Hüsnüne Ins-ü Melek Senin

Dellalzade'nin yapmış olduğu beste ile öğrencisi Haşim Bey'in yaptığı beste karşılaştırıldığında, yine Dellalzade'nin hocası İsmail Dede Efendi'den etkilendiği bir genişleme bölgesi bestelediği, öğrencisi Haşim Bey'in de kendi hocasından etkilenecek, genişleme bölgesinde aynı seyir trafiğini bestelediği görülmektedir.

Şekil 25: Hoca Zekâi Dede Efendi
Gam Değil Bana Cefa İse Eğer Mutadin

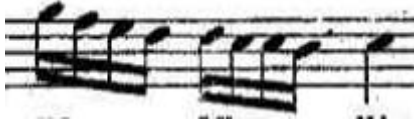

Şekil 26: Haşim Bey
Meded Ey Perî Gamından

Bu iki eser incelendiğinde, düğâh üzerindeki ve neva üzerinde ki asma kalıflarda yine aynı makamsal besteleme tekniği kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 27: İsmail Dede Efendi
Girdi Gönül Aşk yoluna

Şekil 28: Hacı Arif Bey
Bir Goncaya bir Hare Nigâh Eyledi Bülbül

Şekil 29: Dellâlzade İsmail Efendi
İksir-i Gına Hâk-i

Üç eseri incelediğimiz de, İsmail Dede Efendi, öğrencisi Dellalzâde ve 3 kuşak sonraki bestekâr Hacı Arif Bey'in aynı beste kalıbını kullandığı ve çargâh üzerinde aynı şekilde nikrizli kaldıkları görülmektedir. Bu da İsmail Dede Efendi ekolünün sonraki nesillerde de devam ettiğini göstermektedir.

Şekil 30: Haşim Bey
Meded Ey Perî Gamından

Şekil 31: Hacı Arif Bey
Dağda Tavşanlar Geziyor

Şekil 32: Haşim Bey

Dil-Beste Tâb-I Hüsnüne Ins-ü Melek Senin

Şekil 33: Haşim Bey

Dil-Beste Tâb-I Hüsnüne Ins-ü Melek Senin

Şekil 34: Hacı Arif Bey

Gönül Bezmi Harab Abâdı Gamdır

Haşim Bey ve Hacı Arif Bey'in eserleri incelendiğinde, besteledikleri eserlerde genel itibari ile aynı makamsal seyir trafiğini izledikleri hüseyini ve neva perdelerinde aynı melodik yapı ile asma kalış yaptıkları bununla birlikte gerdaniye perdesi üzerinde buselikli genişlemelerinin de melodik olarak benzer özellikler taşıdığı bulgularına ulaşılmıştır.

Şekil 35: Hacı Arif Bey / Dağda Tavşanlar Geziyor

Şekil 36: Lemi Atlı/ İhtirazla Arz-ı Hâl Eyler Gönül

Hacı Arif Bey ve Lemi Atlı'nın eserleri incelendiğinde bu iki eserde, gerdaniye perdesinden başlayıp, neva perdesine kadar devam eden makamsal seyir trafiğinin aynı olduğu ve Lemi Atlı'nın da hocası Hacı Arif Bey'den etkilendiği ve ekolün burada da devam ettiği bulgusuna rastlanmıştır.

5. Sonuç

Hammâmizâde İsmail Dede Efendi'den başlayarak Lemi Atlı 'ya kadar olan bütün bestekârlar makamın seyir özelliklerini, çeşnilerini, asma kalışlarını eserlerinde işlemiştir. Eserlerdeki makam seyirleri Haşim Bey'in belli eserlerine kadar güçlü civarından başlamıştır. Neva perdesinde hicaz çeşnili yarım kalışlar, özellikle çargâh perdesinde nikriz çeşnili asma kalışlar belirgin bir şekilde gösterilmiştir. Sûzinak Makamı dizisini ve Hicâz Humayûn dizisini bestekârların hemen hepsinin eserlerinde görülmüştür. Bayati-Acem makamı dizilerini sadece Hammâmizâde İsmail Dede Efendi ile Dellâlzade İsmail Efendi kullanmıştır. Genellikle makam güçlü civarından seyre başlarken, Haşim Bey'in "Dil-Beste Tâb-I Hüsnüne Ins-ü Melek Senin" adlı eserinde makam seyri gerdaniye perdesiyle başlamıştır. Öğrencisi olan Hacı Arif Bey de "Gönül Bezmi Harab ve Dağda Tavşanlar Gezer" adlı eserlerinde makam seyrine gerdaniye perdesi üzerinden başlamıştır. Bestekârlar makam geçkilerinde farklı makamlar kullanmışlardır.

Hacı Arif Bey'e kadar olan bestekârlar eserlerinde çoğunlukla yürük semai, beste, ağır semai formunu kullanırken, Hacı Arif Bey ve Lemi Atlı eserlerinde şarkı formunu tercih etmiştir. Bestekârlarda geçiş noktası olan isim Haşim Bey'dir. Melodik yapılarda kullanılan üçlemeler, cümle kurguları farklılık göstermiştir. Eserlerin makam seyirindeki perde aralığı Haşim Bey'e kadar rast-tiz çargâh iken, Hacı Arif Bey'de bu aralık tiz neyaya, Lemi Atlı' da tiz hüseyini perdesine kadar ulaşmıştır. Yine Haşim Bey'e kadar olan eserlerde gerdaniye perdesinde buselik çeşnileri çokça görülmüyorken, Haşim Bey ile birlikte buselik çeşnilerinin yanında, meyandaki seyir bir üst ses olan muhayyer perdesinde kürdi çeşnileriyle asma kalışlar eserlere renk katmıştır. Muhayyerdeki kürdi çeşnili asma kalışlar Hacı Arif Bey ve Lemi Atlı'nın eserlerinde de

görülmektedir. Bestelenen eserlere genel olarak bakıldığında ise bestekârların bazı cümle yapılarının birbirlerine benzediği görülmektedir.

Sonuç olarak Türk müziğinde ekol geleneğinin devam ettiği, bu gelenek ile birlikte besteleme tekniklerinde ve makam kullanma tekniklerinde benzerlikler olduğu görülmektedir. Bu yolla yazılı ya da yazılı olmayan müzik kültürümüz nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bu çalışmadan yola çıkarak, günümüz bestekârlarının da eserleri incelenerek geçmiş dönemlere ait bestekârlardan etkilenip etkilenmedikleri ve varsa bir ekolden etkilenip etkilenmedikleri ortaya çıkarılabilir.

6. Materyal ve Metot

Araştırmada veri elde etmek amacıyla tarama modeli kullanılmıştır ve ulaşılabilen eserler taranarak sonuca ulaşılmıştır.

7. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Evren, bir araştırmanın yapılacağı alanı genel olarak tanımlamak için kullanılan terimdir. Evrende yapılan çalışmalar kapsamlı, maliyetli ve çok zaman kaybına neden olduğundan dolayı, araştırmaları sınırlandırmak için, örneklemlerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada araştırmanın evreni Hammami-zade İsmail Dede Efendi'den Halid Lemi Atlı'ya kadar belirlenen ekolün bestelemiş olduğu eserler, örnekleme ise, bu eserlerden karcıgar makamında bestelenmiş sözlü ve ulaşılabilen eserler ile sınırlandırılmıştır.

Kaynaklar

- Adar, Ç. (2019). Türk Müziği Çalgılarından Ud Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Yönünden İncelenmesi: *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (68), 510-520
- Akdağoğlu, T. (2020). Türk Müziği'nde Viyolonsel Ekolleri: *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (4), 204-226
- Akın-Şişman, Ö. (2018). Dünyadaki Önemli Keman Ekolleri ve Türkiye'de Uygulanan Ekoller: *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 14 (4), 361-375.
- Behar, C., (2012). Aşk Olmayınca Meşk Olmaz Geleneksel Osmanlı/Türk Müziğinde Öğretim ve İntikal (4. Baskı): İstanbul: *Yapı Kredi Yayınları*.
- İlyasoğlu, E. (1999). Yirminci Yüzyılda Evrensel Türk Müziği, Cumhuriyet'in Sesleri: İstanbul, *Tarih Vakfı Yayınları*
- Karasar, N. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara: *Nobel Yayınları*
- Özdek, A. (2012). Türk Müzik Kültürünün Oluşumuna Öncülük Eden Bileşenlere Genel Bir Bakış: *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 29-36
- Şahin, M, Duman, R. (2008), Cumhuriyetin Yapılanma Sürecinde Müzik Eğitimi, *ÇTTAD*,VII (16-17), 259-272
- Tarıkorur, C. (2003). Osmanlı Dönemi Türk Musikisi, İstanbul: *Dergâh Yayınları*
- Tarman, S. (2013). Doğumunun 130. Yılında Atatürk ve Müzik, Ankara: *Müzik Eğitimi Yayınları*
- TDK, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.04.2021)
- Tokel, B.B. (2019). Sarayın Sesi Halkın Nefesi, Osmanlı'da Musiki Hayatı: İstanbul: *Kapı Yayınları*
- Ulucan Weinstein, S. (2011). Türk Keman Okulunun Oluşumu, Yayınlanmış Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul
- Uslu, R. (2010). Selçuklu Topraklarında Müzik, Konya: *Konya Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları*
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977). Osmanlılar Zamanında Saraylarda Musiki Hayatı. Ankara: *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

**A NEWCOMER TO THE POLES: EXAMINING TURKISH FOREIGN POLICY
AT THE GLOBAL LEVEL**

Kutuplarda Yeni Bir Ülke: Türk Dış Politikası'nın Küresel Düzeyde İncelenmesi

Adnan DAL¹

¹. PhD, Firat University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, Elazığ, adal@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3633-9044

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
25.03.2021
Kabul/Accepted:
30.10.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.902894

Keywords

Türk foreign policy, the Arctic, the Antarctic, science diplomacy, marine research

ABSTRACT

This paper examines at what level Turkish foreign policy of late years is being implemented. It aims to delineate that contrary to the regional level policy in the first decade of the 2000s, a differentiated foreign policy is being pursued at the global level aiming to increase Turkish marine research activities at the two poles. Getting involved in science diplomacy in recent years, Turkey plans to strengthen its power capacity and evaluate it at the global level. Thus, in this paper, it is concluded that Turkey's involvement in both the Arctic and Antarctic signifies that its foreign policy target is no more limited to regional dynamics. Significant paces in the two poles could be best understood via its foreign policy at the global level. Moreover, Turkey's involvement in science diplomacy in parallel with polar engagement strengthens its power capacity on behalf of the global level. Consequently, it is asserted that Turkish foreign policy has been in transition from regional to global standards.

ÖZ

Bu çalışmada Türk Dış Politikası'nın son yıllarda hangi düzeyde yürütüldüğü irdelenmektedir. Makale, 2000'li yılların ilk dönemlerinden farklı olarak, son yıllarda Türkiye'nin kutuplarda deniz araştırma kapasitesini arttırmayı hedef edinen, küresel düzeyde farklılaştırılmış bir dış politika izlediğini ortaya çıkarmayı amaç edinmektedir. Türkiye, son yıllarda bilim diplomasisi ile ilgili çalışmalar da yürüterek güç kapasitesini arttırmayı ve bunu küresel bir düzeyde yürütmeyi planlamaktadır. Bu nedenle, bu makale, Arktik bölgesine ve Antarktika'ya yönelik yaptığı çalışmalar sayesinde Türkiye'nin bölgesel dinamiklerle sınırlı olmayan bir dış politika yürüttüğü şeklinde bir değerlendirme ile nihayete erdirilmektedir. Zira, kutuplarda atılan önemli adımlar ancak küresel düzeyde bir dış politika ile açıklanabilir. Ayrıca, kutup çalışmalarına paralel bir şekilde Türkiye'nin bilim diplomasisi ile ilgili yaptığı çalışmalar da devletin güç kapasitesini küresel düzeyde arttırmaktadır. Sonuç olarak, Türk dış politikasının bölgeselden küresele doğru bir dönüşüm geçirdiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Türk dış politikası, Arktik, Antarktika, bilim diplomasisi, deniz araştırmaları

Atf/Citation: Dal, A. (2022). A newcomer to the poles: Examining Turkish foreign policy at the global level. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(145-155).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Adnan DAL, adal@firat.edu.tr

1. Introduction

How Turkish foreign policy in recent years could be delineated? At what level it is being implemented, regionally or globally? How distinguishing factors in Turkish foreign policy enable to provide a change of the adopted instruments so far? This article aims to fill the existing gap in the literature regarding Turkish foreign policy that evaluates it merely through regional dynamics. By doing so, it is aimed to procure a distinctive approach to Turkish foreign policy.

Many scholars argue that Turkish foreign policy under the Justice and Development Party's (JDP) rule signifies a considerable change. However, for some, it is a continuation of the former rule before the JDP comes to power. As mentioned below, whereas some refer to multilateralism, active globalization, diplomacy, soft power instruments, and activism once framing Turkish foreign policy, others utilize ideological and identical concepts such as *neo-Ottomanism*, *Kemalism*, *Pax-Ottomanica*, *Pro-Sunni*, or *Pro-European*. While reexamining it, many scholars facilitate particular temporal fragmentations within Turkish foreign policy. Different from the previous ones, in this paper, I plan to reevaluate it through a trans-regional representation that provides a holistic approach.

Worth noting is that change or continuity discourses regarding Turkish foreign policy are beyond the scope of this paper. Yet, discourse analysis about tracing Turkish foreign policy -especially ideological and identical ones- is given to indicate that it has been only limited to regional dynamics so far. Lots of arguments represent solely territorial dynamics. However, recent developments in Turkish foreign policy demonstrate the engagement of the state at the global level, unlike the regional one. Accordingly, in this paper, I exemplify two intriguing variables -Turkey's engagement in polar issues and active participation in science diplomacy- to support my argument. Firstly, discourse analysis regarding Turkish foreign policy in the first decade of the 2000s is indicated. Secondly, Turkey's considerable initiatives in both the Arctic and the Antarctic are mentioned. Then its engagement in science diplomacy is given to ensure that new Turkish foreign policy is being implemented at the global level.

2. Turkish Foreign Policy in the early 2000s: Proactive but at Regional Level

Thanks to its physical presence both in Europe and Asia, Turkey is not only influenced by international politics in south-eastern Europe, the eastern Mediterranean, Transcaucasia, and the Middle East but also a policy-shaping role has given within the designated areas (Hale 2000: 7). Strategically located at the crossroads of Europe and Asia, Turkey is looked at as a rising Eurasian power (Erşen 2014: 184). Brzezinski devotes a special role to Turkey; '*an important geostrategic player and a geopolitical pivot*' (Brzezinski 1997: 124-135). Accordingly, as Turkey's geostrategic position is of utmost importance, tracing Turkish foreign policy of the early 2000s is essential within this section.

Since the fact that it has witnessed a considerable change, it is noteworthy to mention that Turkish foreign policy has been questioned in terms of scope, inducement, and aspect for decades. In this regard, it has been a common argument among scholars that traditional Turkish foreign policy is left behind. Instead, a re-oriented Turkish foreign policy has emerged owing to structural and contextual changes. Yet, outlining components of traditional foreign policy is required to trace new foreign policy instruments.

M. Aydın briefly summarizes traditional foreign policy through four issues; historical experience of the Ottoman state, Kemalist Revolution, and foundation of the republic, Western orientation, and suspicious behavior against great powers and foreign interests (Aydın 2000: 103-134). Especially after the Second World War, Turkish foreign policy was framed by two significant concepts; westernization and pursuing the status quo (Lami 2018: 35-56). Yet, as a common argument among scholars, it was the end of the Cold War that means a turning point for shifting some traditional instruments of Turkish foreign policy. For instance, traditional principles such as caution, ensuring territorial integrity, neutrality, and Westernization in the 1990s were replaced by '*assertive and multilateral activism*' (Sayarı 2000: 169-182). Increasing activism and tempo have been the main characters of Turkish foreign policy since the Justice and Development Party (JDP) came to power in 2002 (Tezgür et al 2014: 257).

Grasping transformation of foreign policy is closely linked to shifting power balance among domestic actors who have different world views (Müftüler-Baç 2011: 279-291). Thus, the assessment of recent changes in Turkish foreign policy could be understood well through the ideological perspectives of the ruling elites. For

instance, the Islamic identity of JDP's members has been so influential over the foreign policy choices (Tezgür et al 2014: 260). Here, then foreign minister of Turkey, Davutoğlu's '*Strategic Depth*' doctrine has considerably affected traditional Turkish foreign policy instruments, and mostly changed them.

In Turkey, JDP's coming to power indicates a considerable change in institutions, political elite, policymaking procedure, and the state ethos (Ataç 2018: 54). JPD has decisively implemented *pro-European* policies throughout the first three years (Cop et al 2015: 1). Thus, this term could be delineated as '*the Golden Age of Europeanization*' (Öniş et al 2009: 13). Whereas *pro-European* policies were central to the JDP's government since 2007 the ruling elites have been inclined to engage in the Middle East (Tezgür et al 2014: 257). Consequently, a new term of '*loose Europeanization*' has inaugurated (Öniş et al 2009: 13).

During the second term of JDP began in 2007, Turkish foreign policy has been evaluated as a '*shift of axis*' which means a direction from Westernization to Easternization (Öniş, 2011). Throughout this term, alliances with regional powers have been prioritized in light of Islamic identity and ideological commitments (Çağatay: 2009). Accordingly, many scholars evaluate the then Turkish foreign policy through '*re-Islamization*' and '*Middle Easternization*' concepts. (Bilgin et al 2011; Balcı et al 2008; Yalvaç: 2014). This term has been conceptualized as '*neo-Ottomanism*' which means building a new national identity consisting of historical, cultural, and religious connections with the former Ottoman territories (Yavuz 2016: 443). In other words, in the second term of JPD, the ruling elites sought for building a '*Pax-Ottomanica*' aiming to restore Ottoman-like multiculturalism within the national borders (Furlanetto 2015: 176). Here, it seems that the Ottoman State has been an 'asset' instead of being a 'burden' (Yanık 2016: 470).

Emphasis on the Ottoman State within Turkish foreign policy in the 2000s was predominantly started with the 'strategic depth' vision of Ahmet Davutoğlu -then foreign minister of Turkey. The vision encapsulates 'soft power, multilateralism, active globalization, civilisationalist realism, and zero problems with neighbors' which have been influential for foreign policy (Lami 2018: 35). Reexamining traditional geopolitical theories on behalf of Turkey, Davutoğlu's views were treated as a manifesto of JDP's foreign policy vision (Erşen 2014: 188). Davutoğlu's views indicate a paradigm shift that enables Turkey to be a proactive, trustworthy, and great actor in the region (Ataç 2018: 52). The aforementioned vision devotes special attention to 'soft power and 'the historical legacy of the Ottoman Empire' to strengthen its presence, particularly in the Middle East (Meral et al 2010: 80). In this context, the Middle East could be taken into consideration as a 'lebensraum' for Turkey (Özkan: 2014). As a part of this vision, during the first decade of the new millennium, the ruling elites of Turkish foreign policy have commenced cooperative mechanisms under the mediating role of Turkey particularly on conflicting issues in the region. Accordingly, peace and appeasement in the Middle East are utilized as diplomatic instruments. Moreover, as a mediator, Turkey has played a significant role in negotiations between Israel and Syria, and on Iran's nuclear program in 2009 (Tezgür et al 2014: 257). In doing so, Turkey has been seeking for being a central power in the Middle East.

Davutoğlu's vision was so idealistic that it could not resist realist state behavior in the Middle East. Along with the Arab Spring, this idealism had to be reevaluated since it was broken down, especially with the Syrian Crisis. Instead, within the post-Davutoğlu era, 'hard power, strategic security alliances, regaining friends, and proactive moral realism' preferred once implementing foreign policy (Lami 2018: 35). It seems that Turkey has been going back to prioritize conventional security concerns under the presidency of Recep Tayyip Erdoğan (Oğuzlu 2020: 135). Since then, new Turkish foreign policy is seeking strategic autonomy through 'assertive diplomacy and the use of military force projection' (Haugom 2019: 216).

The aim of this section is not to interrogate whether Turkish foreign policy has been witnessing a change or continuity. Rather, it aims to unfold that in the first decade of the JDP's ruling, Turkey's overall international orientation has remained steady. Turkey still is delineated as no more than a regional power. However, in tandem with Turkey's desire to implement foreign policy beyond the national borders, especially engagement in polar issues enable it to pursue its foreign policy at the global level. Below, how Turkey has taken initiatives for pursuing its foreign policy globally, is indicated.

3. Beyond the Borders: Turkey's Involvement in the Poles as Showing Global Politics Standards

Unlike in the early 2000s, Turkish foreign policy could be evaluated at the global level. Here, the main preamble of this argument is hidden in the fact that the policy perception of Turkish decision-makers is not limited only to national borders anymore. This analogy could be best bolstered up via Turkey's recognition as

one of the rising powers in world politics (Tank, 2012: 1). As a prolongation of this status, Turkey artily attempts to enhance its power capacity both on land and at the seas. In this paper, Turkey's increasing maritime activities in recent years are of priority to mention reclaiming that its foreign policy is being implemented at the global level and it ought to be depicted beyond the traditional regional power structure.

For a couple of years, Turkey pursues its foreign policy unexpectedly at the seas. Even it is looked like real naval power (Ataman: 2019). The fact that significant developments -especially in the Eastern Mediterranean- obliges it to enhance its naval power capacity. Additionally, opportunities and challenges revealed by climate change in both poles have enabled Turkey to strengthen its marine activities as a rising power. With awareness of this, the first significant pace of Turkish decision-makers was to adopt a national marine research strategy document (TUDAS) in 2014 (TUDAS: 2014). The document is of vital importance for indicating Turkey's aims to have an international voice on marine research activities in light of its national interests (TUDAS: 2014). Furthermore, it is crucial to include non-traditional security challenges such as climate change, environmental protection, sustainable development, and energy (TUDAS: 2014) which globally affect the world. Nevertheless, the sweet spot of the document is that it refers to promoting marine research activities even beyond the national waters, such as the Arctic and Antarctica.

In light of the aforementioned TUDAS document, Turkey implemented its first significant venture in the Eastern Mediterranean by signing an agreement with Libya's UN-recognized government about defining exclusive economic zones (The Official Gazette December 24, 2019). Since the region has been strategically important through its prominent hydrocarbons -oil and natural gas- in recent years, Turkey desires to consolidate its presence in the region.

If energy-dependency -especially natural gas- and the strategically important position of Turkey is taken into consideration, recent gas explorations in the Eastern Mediterranean are of utmost importance. The fact that the first hydrocarbon explorations are dated to the 1960s, nevertheless considerable findings regarding the resources have been revealed in the 2000s. Concerning the United States Geological Survey (USGS) estimates that in the Eastern Mediterranean, 122,378 billion cubic feet of undiscovered gas and 1,689 million barrels of undiscovered oil are estimated to be beneath the sea (USGS: 2010). So far, a considerable amount of gas discoveries has been revealed in the areas Tamar (Israel), Leviathan (Israel), Aphrodite (Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus), and Zohr (Egypt), respectively (Ellinas, Roberts, and Tzimitras, 2016: 6). These developments have fairly triggered disputes regarding maritime delimitation among coastal states. One of the coastal states, before the maritime boundary delimitation with Libya, Turkey started its drilling activities in the region in 2017 by addressing its drilling ships to the region for potential hydrocarbon discoveries (Başeren, 2013: 253-306). By doing so, Turkey aims to strengthen its policy-shaping role both politically and legally.

Thanks to the agreement, Turkey seeks for strengthening its position in the region by indicating that it can't be ignored in the Eastern Mediterranean. Additionally, the agreement is fairly a pre-emptive maneuver against potential agreements regarding maritime boundaries between Greece-Egypt and the Greece-Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (Yaycı 2020: 36). Consequently, the agreement points to the beginning of a more comprehensive Turkish foreign policy which is scraped beyond its maritime borders.

More importantly, the Turkish approach to polar politics is another significant variable to evaluate its foreign policy at the global level. As is known, polar politics is becoming a dominant asset of global politics. Especially as a global threat, climate change has been facilitating the internationalization of polar politics because of both challenges and opportunities existing within the related areas. For instance, economic opportunities have been appealing to states to get a share of the Arctic pie. This argument reveals the reasons behind the engagement of the states in polar politics. A newcomer but assertive player in circumpolar issues, Turkey's position is getting more robust through its significant initiatives. According to some scholars Turkey is artily proceeding to be a polar power thanks to its recent initiatives in both poles (Depledge, Kennedy-Pipe, and Bilgiç: 2020). Even it is late to polar issues, it has covered a lot of ground more than expected. After substantial paces in Antarctica, Turkey has indicated its interests in the Arctic as well.

Turkey expects to “*become one of the pioneering countries in the world in terms of polar sciences*” while revealing its first, comprehensive polar policy called the “National Polar Science Program” (NPSP: 2018-2022). According to the 4-year program available for the years 2018-2022, Turkey aims to secure its presence on the continent by constructing a permanent research base and it seeks for strengthening its position in polar

sciences (NPSP: 2018-2022). Additionally, membership of the Arctic Council is referred to within the relevant program that points it has robust initiatives in the north as well.

3.1. Significant Expeditions in Antarctica:

As known, Antarctica is ruled by the treaty signed in 1959 after the pioneering comprehensive research program on the continent called the International Geophysical Year (IGY) was implemented in the region in 1957-1958. Twelve countries are committed to the treaty acknowledging that they will utilize the continent only for peaceful purposes (Antarctic Treaty System, 2021). Setting military activities aside in the continent, the treaty is open to all UN member states -now has 54 parties and 29 consultative parties. By the time of progress, the treaty has evolved into a broad regime -the Antarctic Treaty System (ATS)- consists of the treaty itself, other significant agreements, and considerable organizations contributing during the decision-making process (Antarctic Treaty System, 2021). With relevance to the Antarctic Treaty System, some significant issues are underlined to cope with such as scientific cooperation, protection of the Antarctic environment, conservation of plants and animals, logistic cooperation, and communications and safety (Antarctic Treaty System, 2021). Since the ecosystem of the continent is changing because of climate change and getting more delicate, the aforesaid issues require common combat of states. Thus, in the light of these issues, it could be noted that the ATS has been vital for the beginning of science diplomacy in world politics.

One of the latecomers to the poles, Turkey has begun to take significant ventures in Antarctica. Ratifying the treaty in 1995 Turkey is among non-consultative countries. Since then, Turkish scientists have been managing considerable scientific expeditions on the continent. Nevertheless, the last couple of years have been more encouraging for Turkey to expand its research capacity on polar issues through institutional structures. Firstly, a polar research center was founded in 2014 by academics of İstanbul Technical University (The Official Gazette: January 17, 2015). The relevant research center aims to operate scientific activities to provide expertise for Turkey to be a part of the Antarctic regime at the state level (The Official Gazette: January 17, 2015).

After a memorandum of understanding in 2015 (MoU) signed by Turkish and Ukrainian representatives to establish scientific cooperation on polar research, a fruitful Antarctic expedition was managed by 13 Turkish scientists jointly with Ukrainian scientists in 2016 (Turkish Marine Research Foundation). After attending the 39th of Antarctic Consultative Meeting in 2016 (Antarctic Treaty System, 2021). Turkey has submitted its application for the membership of the Scientific Committee on Antarctic Research (SCAR). Then, Turkey has nationally started its first expedition to Antarctica in 2017 and the following years, it has managed four expeditions more that show it will have robust interests in the continent by conducting its presence. Within the same year, the Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty was ratified by the Grand National Assembly of Turkey (The Official Gazette March 8, 2017). As a prolongation of these interests, in 2019 Turkey founded a polar research institute -under the auspices of its significant Scientific and Technological Research Council (TÜBİTAK)- called KARE to coordinate its movements under a single unit (TÜBİTAK, 2021). Lastly, it is noteworthy to mention that Turkey's attempts to construct a permanent research base on Horseshoe Island have been welcomed during the consultative meetings.

3.2. Turkey's Direction to the Arctic

Unlike Antarctica, the Arctic -the region inside of the Arctic Circle (66°34' N)- consists of an ocean surrounded by the lands. It has eight Arctic states. The region has been a focal point because of its quick ice melting caused by climate change. As a fact, it is more affected by global warming if compared to the other regions. Thus, it is clear that Arctic politics will fairly have a butterfly effect on world politics.

Even though the region was an arena of geopolitical confrontation during the Cold War, just after the Murmansk Speech of Gorbachev which has been a milestone to transform the region on behalf of international cooperation (Gorbachev 1987: 23-31), the Arctic has witnessed a multivariate inter-state relation. The climate change consequences unveiled many prominent outcomes. On the one hand, easier access to natural resources and increasing accessibility of opening Northern shipping lanes have prompted all the Arctic and non-Arctic states -especially the energy-hungry Asian states- to engage in the Arctic region. On the other hand, maritime disputes have been emerging among the littoral Arctic states. In the light of this complexity, it could be deduced

that the Arctic is a mixture of complex and multifaceted global issues of our century (Blunden 2009: 137). Nevertheless, unlike common narratives regarding the region referring to a 'gold rush' (Borgerson: 2008), a new military frontier' (Honderich: 1987), 'scramble for the Arctic' (Sale et al: 2009), a new Cold War' (Huebert 2019: 75-78), it has been a region of peace and stability so far. This deduction has fairly come from the fact that on the contrary to competition, cooperation has been commonly chosen so far (Overland et al 2015: 47).

The Arctic region is getting more appealing because of the ice melting. By courtesy of this quick physical transformation, economic interests including commercial shipping, natural resource extraction, and cruise tourism are expected to be revealed (Young 2012: 391). The region has come to the fore of world politics because of its prominent hydrocarbons and new navigable polar routes. Approximately the world's 13 percent of undiscovered oil and 30 percent of undiscovered natural gas are expected to lie in the Arctic (USGS: 2008). Additionally, considerable amounts of natural gas liquids are estimated (USGS: 2008). Thus, the region is crucial for the regional or non-regional states, especially for the energy-dependent ones.

Another appealing opportunity revealed in the Arctic is that the region will host two significant Northern shipping routes -the Northern Sea Route (NSR) and the Northwest Passage (NWP)- integrating Asia to Europe and America that is crucial for sea-borne trade. The secret of these routes comes from the fact that both provide shorter distances if compared to the traditional routes via the Suez Canal, Panama Canal, and Malacca Strait. To illustrate, the first commercial voyage of two German Beluga ships has been managed between Asia and Europe along the NSR which saved nearly 3,000 nautical miles and 200 tons of fuel per ship whereas the same journey is 11,000 nautical miles via the Suez Canal (Beluga Shipping Masters, 2009). Even though both routes are accessible now only for summer months -nearly 5 months a year- because of climate change both are expected to be ice-free in the long run. Thus, economic gains provided by these routes are triggering states to get involved in the region. Especially China, India, Japan, Korea, and Singapore as Asian observers of the Arctic Council (AC) are devoting a special interest to the development of the regarding routes.

Focusing on particular points in the Arctic, the Arctic Council (AC) consists of the member states, permanent participants, working groups, and observers (Arctic Council, 2021). It has provided three binding agreements regarding search and rescue activities, oil pollution prevention, and enhancing scientific cooperation that transforms it into a policy-making body in the region. Since the Council brings substantial players under a common ground, it has been a substantial instrument to enable cooperation so far. Thus, any player who expects to involve in the Arctic should attempt to be a part of this crucial body.

Observer status within the Council is open to every actor who is committed to its regulations. Here, observers have some considerable liabilities. Accordingly, acceptance of objectives of the Council within the Ottawa Declaration, recognizing member states' sovereign rights, abiding by the legislative bodies, especially the Law of the Sea, considering values, identities, and interests of the indigenous peoples and other residents, showing political and financial desire to make contributions to the relevant key actors of the Council, showing their interests and expertise concerning Arctic issues, and indicating a concrete interest and ability to strengthen the work of the Council are main criteria to apply for observer status (Arctic Council, 2021).

The significance of the observer status in the Arctic Council comes from the fact that under this status, observers have the priority to observe the work of the Council and make contributions such as proposing projects, providing financial support, making statements, and stating their opinions on the Arctic issues under discussion (Arctic Council, 2021). This prominent role has been triggering non-Arctic states and organizations to be observers under the aegis of the Council.

One of the non-Arctic states expects to be an observer, Turkey has firstly applied for the observer status in 2015, nevertheless, the final decision has not been announced yet by the Council (National Polar Science Program: 2018-2022). So far, Turkish scientists have managed considerable research activities in the Arctic but Turkey decisively desires to pursue its scientific activities as a recognized observer state in the region. In fact, its relationships with the Arctic states are beyond scientific research. To illustrate, Turkey serves its technological capacity to construct some types of vessels for the Arctic coastal states. So far, 45 state-of-the-art vessels -mostly fishing vessels, offshore support vessels, and passenger's vessels- have been ordered and the demand has been increasing since 2015 (Başaran 2019: 79-82). Consequently, the desired observer status will surely provide Turkey to improve its scientific and technological capacity and to observe the recent scientific, political, and economic developments in the region.

By granting observer status in the Council, Turkey will firstly have a close cooperative relationship with the Arctic states. Secondly, it will witness recent developments in the region. Especially, economic opportunities existing in the region -energy resources and precious metals, fishing, commercial shipping, and tourism- are appealing. Turkey may benefit from prominent hydrocarbons extracted in the region via its partnership with Russia. Since it imports about 55% of its natural gas from Russia, new explorations and exploitation of gas in the Arctic will fairly affect the existing trade balance among them. Likewise, since two polar routes are getting more accessible, in the long run increasing transits along the Northern Sea Route may reveal implications for Russian ships transiting through the Turkish straits. Thus, the more Russia utilizes polar routes for intercontinental commercial shipping, the less it will opt for passing through the regarding straits. This could indirectly affect Turkey's position of providing a strategic corridor for the transition of energy resources from Asia to Europe. Aware of these implications Turkey plans to observe the improvements regarding the polar trade routes.

Aiming to be observer in the AC, Turkey seeks to extend scientific research capabilities in the Arctic as well. This has motivated Turkey to manage its first Arctic expedition in Svalbard, in 2019. By doing so, Turkey will strengthen its desire to be an observer. These ventures could delineate Turkey's intention to attend science diplomacy that will enable it to strengthen its international orientation (Depledge, Kennedy-Pipe, and Bilgiç: 2020).

4. Turkey's Engagement in Science Diplomacy

Another significant variable enabling Turkish foreign policy to be implemented at the global level is its engagement in science diplomacy. As a non-traditional aspect of diplomacy, science diplomacy is delineated as benefiting scientific cooperation for constructing bridges and providing cooperative mechanisms among international actors since there might be no other possibility of engaging officially (Science Diplomacy for France Report, 2013: 3).

Why science diplomacy is needed? Worth noting is that for decades the world has been witnessing global challenges such as climate change, migration, drought, poverty, etc. The fact that global challenges require global action because of their cross-border impacts which high costs ought to be tolerated. They also require scientific cooperation to handle the multiplex problems since they have scientific dimensions (Flink and Schreiterer, 2010: p. 665). Accordingly, science diplomacy has been crucial in handling significant global challenges. For instance, both in the Arctic and Antarctic, thanks to science diplomacy considerable solutions have been provided. Here, science diplomacy is needed especially on issues like climate change mitigation, fishing regulation outside of national jurisdictions, and transboundary resources.

The effective role of science diplomacy may be explicitly seen on global commons as well. For instance, Antarctica as a global common is a crucial place where science diplomacy is required as governance structure in the region needs science-based multilateral approaches. That is why the region is only open to scientific research activities.

The Arctic region is also well-suited to indicate how science diplomacy is needed more than ever. Even not a global common, the Arctic region requires science diplomacy since the fact that the region's landscape has been changing owing to climate change consequences. Here, it is unquestionable that science diplomacy is a crucial dimension for climate change negotiations among stakeholders. Accordingly, within the region, scientific cooperation is preferred by the stakeholders to tackle climate change. Furthermore, it is unique to exemplify the inclusion of science in foreign policy objectives. Thanks to science diplomacy, so far, considerable initiatives have been managed. To illustrate, Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) was founded in 1998 to provide scientific knowledge for tackling climate change (IPCC, 1998). Or, the Paris Agreement, a legally binding international treaty on climate change, was adopted in 2015 as a prominent output of science diplomacy. Additionally, the organization of the Science Committee on Antarctic Research (SCAR) could be taken into consideration as a prominent tool of science diplomacy.

Today, science diplomacy is of utmost importance for states to implement their foreign policies. Especially global powers have been devoting a special role to science diplomacy in recent years. The reasonable motivation behind this attempt predominantly adheres to its evaluation as being one of the soft power instruments (Zewail: 2010). Additionally, three prominent reasons may be given to indicate why states prefer to engage in science diplomacy; seeking national power or influence, providing information for decision-

makers to support policies, and enhancing relations both bilaterally and multilaterally (Turekian: 2012). Through science diplomacy, a state could build alliances, have influence, and integrate with the other key players.

Discovering significant improvements in science diplomacy, Turkey has been one of the ambitious states to react. Within the last two decades, Turkey has been seeking to increase its capacity for science. For instance, TÜBİTAK and TÜBA are two substantial institutions that both were devoted a special role to providing collaborative relations with the other actors in science diplomacy. Considerable scientific research projects are sponsored by the abovementioned institutions that it indicates how they are crucial for attaching science diplomacy into foreign policy instruments. Furthermore, substantial contributions during the consultative meetings of the Antarctic Treaty motivate Turkey to activate its science diplomacy paces (Available at <https://www.ats.aq/devAS/Meetings/DocDatabase?lang=e>).

Turkey has managed considerable expeditions to the Antarctic so far. Additionally, it is expecting to grant the observation within the AC. Consequently, it has been implementing its foreign policy beyond the national borders, at the global level. In the light of these developments, Turkey targets to project influence via providing support for cross-border issues as potential polar power.

5. Conclusion

Turkish foreign policy has been in transition for decades. Attempting to analyze this transition, scholars have been in dilemma for decades while evaluating it through change or continuity. Apart from this debate, it is asserted that so far, there has been a unilateral, one-sided approach to Turkish foreign policy that is examined solely by regional dynamics. This unidirectional assessment has been the main motivation of policymakers as well. Even though it has been fragmented via ideological dealings and identical values especially in the early 2000s by the JDP, its narrowed scope has stayed the same. Still, its definition has been limited merely to regional dynamics. Thus, by indicating the existing literature gap in Turkish foreign policy, I aim to articulate that, unlike the traditional aspect of Turkish foreign policy or proactive policies implemented during the Davutoğlu era, Turkish foreign policy could be best traced at the global level since the formers have been bounded by regional scope. To support my argument, I give two significant variables.

Firstly, Turkey has strengthened its marine research capacity in recent years. Even, it has widened by cross-border relations. In this context, Turkey's engagement in polar issues is of utmost importance to mention. On the one hand, even it is a newcomer to the poles, Turkey has managed five significant expeditions to Antarctica. Besides, it is aiming to devote special attention to the Arctic after managing its first expedition in Svalbard, in 2019. Moreover, it has applied to be an observer within the Arctic Council. Thus, it expects to be among the stakeholders in the region that will help strengthen its international orientation.

Secondly, Turkey's engagement in the poles also indicates its desire to utilize science diplomacy as a tool of foreign policy. Through science diplomacy which has importance for a state to express national power or influence, Turkey might enhance its power capacity and convey it to global standards. Furthermore, it will have the possibility to show that its foreign policy standards are no more related to solely regional dynamics. On the contrary, it will have the preference to implement its foreign policy at the global level. Consequently, this paper seeks for contributing to the literature regarding Turkish foreign policy since it requires a comprehensive understanding.

References

- Ataç, C. A. (2018). Pax-Ottomanica No More! The 'Peace' Discourse in Turkish Foreign Policy in the Post-Davutoğlu Era and the Prolonged Syrian Crisis. *Digest of Middle East Studies*. Vol. 28. No. 1, p. 54. Doi: 10.1111/dome.12152.
- Ataman, M. (2019). Turkey Emerges as a Real Naval Power. *Daily Sabah*. (December 12, 2019), Available at: <https://www.dailysabah.com/columns/ataman-muhittin/2019/12/12/turkey-emerges-as-a-real-naval-power> Accessed 07.03.2021.
- Aydın, M. (2000). Determinants of Turkish Foreign Policy: Historical Framework and Traditional Inputs. *Middle Eastern Studies*. 103-134.
- Balcı, A., and Miş, N. (2008). Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy? *Turkish Studies* 9. No. 3. pp. 387–406.
- Başaran, İ. K. (2019). What can a Ship Yard Tells Us about Arctic Safety in Lassi Heininen, H. Exner-Pirot and J. Barnes (eds). *Redefining Arctic Security: Arctic Yearbook 2019*. Akureyri. Iceland. Arctic Portal. (79-82). Available at: <https://www.arcticyearbook.com> Accessed 13.03.2021.
- Başeren, S. H. (2013). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanı Sınırlandırması Sorunu: Tarafların Görüşleri, Uluslararası Hukuk Kurallarına Göre Çözüm ve Sondaj Krizi. *Doğu Akdeniz'de Hukuk ve Siyaset*. Ankara. (253-306).
- Beluga Shipping Masters First Commercial Transit of the Northeast Passage (2009). Available at <https://www.pes.eu.com/wind/beluga-shipping-masters-first-commercial-transit-of-the-northeast-passage/> Accessed 11.03.2021.
- Bilgin, P., and Bilgiç, A. (2011). Turkey's 'New' Foreign Policy toward Eurasia. *Eurasian Geography and Economics* 52. No. 2. 173–195.
- Blunden, M. (2009). The New Problem of Arctic Stability. *Survival*. 51:5.
- Borgerson, S. G. (2008). Arctic Meltdown: The Economic and Security Implications of Global Warming. *Foreign Affairs*. Vol. 87. No. 2. March/April 2008.
- Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books. 124-135.
- Cop, B., and Zihnioğlu, Ö. (2015). Turkish Foreign Policy under AKP Rule: Making Sense of the Turbulence. *Political Studies Review*. Doi: 10.1111/1478-9302.12088
- Çağatay, S. (2009). Is Turkey Leaving the West? An Islamist Foreign Policy Puts Ankara at Odds With Its Former Allies. *Foreign Affairs*. October 26. (2009) Available at <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2009-10-26/turkey-leaving-west> Accessed March 9, 2021.
- Çakır, A. A., and Akdağ, G. A. (2016). An Empirical Analysis of the Change in Turkish Foreign Policy under the AKP Government. *Turkish Studies*. Doi: 10.1080/14683849.2016.1261021.
- Depledge, D., Kennedy-Pipe, C., and Bilgiç, A. (2020). Turkey A New Polar Power?. *Rusi Newsbrief*, Vol. 40. No. 3.
- Ellinas, C., Roberts J., and Tzimitras H. (2016). Hydrocarbon Developments in the Eastern Mediterranean: The Case for Pragmatism. the Atlantic Council, August 2016.
- Erşen, E. (2014). Rise of New Centres of Power in Eurasia: Implications for Turkish Foreign Policy. *Journal of Eurasian Studies* 5. 184-191.
- Flink, T., and Schreiterer, U. (2010). Science Diplomacy at the Intersection of S&T Policies and Foreign Affairs: Toward a Typology of National Approaches. *Science and Public Diplomacy*. 37(9). p: 665-677. Doi: 10.3152/030234210X12778118264530
- Furlanetto, E. E. (2015). Imagine a Country Where We Are All Equal: Imperial Nostalgia in Turkey and Elif Shafak's Ottoman Utopia in B. Buchenau, & V. Richter, (Eds.). *Post-Empire Imaginaries? Anglophone, Literature, History and the Demise of Empires*. Leiden, NL: Brill.
- Gorbachev, M. S. (1987). The Speech in Murmansk at the Ceremonial Meeting on the Occasion of the Presentation of the Order of Lenin and the Gold Star Medal to the City of Murmansk. *Novosti Press Agency*. October 1, 1987 (23-31).
- Hale, W. (2000). *Turkish Foreign Policy 1774-2000*. London: School of Oriental and African Studies.
- Haugom, L. (2019). Turkish Foreign Policy under Erdogan: A Change in International Orientation? *Comparative Strategy*. 38:3. Doi:10.1080/01495933.2019.1606662
- Honderich, J. (1987). *Arctic Imperative: Is Canada Losing the North?* Toronto. The University of Toronto.
- Huebert, R. (2019). A New Cold War in the Arctic?! The Old One Never Ended! in Lassi Heininen, H. Exner-Pirot and J. Barnes (eds), *Redefining Arctic Security: Arctic Yearbook 2019*. Akureyri. Iceland. Arctic Portal. 75-78. Available at: <https://www.arcticyearbook.com> Accessed 11.03.2021.

- Intergovernmental Panel on Climate Change. (1998). Available at <https://www.ipcc.ch/about/history/> Accessed 14.03.2021.
- Lami, B. (2018). Recalibration of Turkish Foreign Policy During Akp Era. *Central European Journal of International and Security Studies* 12. No. 3. 35-56.
- Meral, Z., and Paris, J. (2010). Decoding Turkish Foreign Policy Hyperactivity. *Washington Quarterly* 33 (4).
- Müftüler-Baç, M. (2011). Turkish Foreign Policy, its Domestic Determinants and the Role of the European Union. *South European Society and Politics*. 16: 279–291.
- National Polar Science Program (2018-2022). Ministry of Science, Industry, and Technology: General Directorate of Science and Technology, See the original paper http://kare.mam.tubitak.gov.tr/sites/images/kare_mam/ulusal_kutup_bilim_programi.pdf Accessed 11.03.2021
- Oğuzlu, T. (2020). Turkish Foreign Policy in a Changing World Order. *All Azimuth*. Vol. 9. No. 1.
- Overland, I., Simonia, N., Vasiliev, S., and Rowe, E. W. (2015). The International Context for Barents Oil and Gas –Asia’s Double Impact in Anatoli Bourmistrov, Frode Mellempvik, Alexei Bambulyak, Ove Gudmestad, Indra Overland and Anatoly Zolotukhin (Editors), *International Arctic Petroleum Cooperation: Barents Sea Scenarios*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Öniş, Z. (2011). Multiple Faces of the ‘New’ Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique. *Insight Turkey* 13. No. 1. 47–65.
- Öniş, Z., and Yılmaz, Ş. (2009). Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era. *Turkish Studies* 10. No. 1. 7–24.
- Özkan, B. (2014). The Collapse of Davutoğlu’s Pan-Islamist Foreign Policy. *Hürriyet Daily News*. 23 June. Available at: <https://www.hurriyetaidailynews.com/the-collapse-of-davutoglus-pan-islamist-foreign-policy-68125> (Accessed 10 March 2021).
- Regulations on the Foundation of the Polar Research Centre (2015). *The Official Gazette*, January 17, 2015. Available at <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/01/20150117-4.htm> Accessed 10.03.2021
- Sale, R., and Potapov, E. (2009). *The Scramble for the Arctic: Ownership, Exploitation, and Conflict in the North*. Frances Lincoln Limited Publishers, London.
- Sayarı, S. (2000). Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-regionalism. *Journal of International Affairs* 54. No. 1. 169–182.
- Science Diplomacy for France Report*, French Ministry of Foreign Affairs, France, 2013.
- Tank, P. (2012). The Concept of Rising Powers”, NOREF Policy Brief, *Norwegian Peace Building Resource Centre*.
- Tezgür, G. M., and Grigorescu, A. (2014). Activism in Turkish Foreign Policy: Balancing European & Regional Interests. *International Studies Perspectives*. Doi: 10.1111/insp.12004.
- The Antarctic Treaty, *Secretariat of the Antarctic Treaty*, Available at: <https://www.ats.aq/e/antarctictreaty.html> Accessed 10.03.2021
- The Antarctic Treaty, *Secretariat of the Antarctic Treaty*: Final Report of the Thirty-ninth Antarctic Treaty Consultative Meeting, Available at https://documents.ats.aq/ATCM39/fr/ATCM39_fr001_e.pdf 10.03.2021
- The Arctic Council, Available at <https://arctic-council.org/en/about/> Accessed 13.03.2021
- The Arctic Council: Criteria for Admitting Observers, Available at <https://arctic-council.org/en/about/observers/> Accessed 15.03.2021
- The Arctic Council: Role of Arctic Council Observers, Available at <https://arctic-council.org/en/about/observers/> Accessed 15.03.2021
- The Official Gazette (March 08, 2017). Available at <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/03/20170308-10.htm> Accessed 20.10.2021.
- The Official Gazette (December 24, 2019). Available at <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191224-23.htm> Accessed 20.10.2021
- The United States Geological Survey (USGS) (2008). Circum-Arctic Resource Appraisal.
- The United States Geological Survey (USGS) (2010). Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean.
- Turekian, V. C. (2012) Building a National Science Diplomacy System. *Science & Diplomacy*. Vol. 1, No. 4. Available at <http://www.sciencediplomacy.org/editorial/2012/building-national-science-diplomacy-system> Accessed 14.03.2021
- Turkish Scientists Completed Antarctic Research Expedition (2016). Turkish Marine Research Foundation. Available at <http://tudav.org/en/our-fields/turkish-antarctic-science-programme/expeditions/turkish-scientist-completed-antarctic-research-expedition/>

- Türkiye Ulusal Deniz Araştırma Stratejisi (TUDAS) (2014) Available at http://www.shodb.gov.tr/shodb_esas/orj/kurul/TUDAS/TUDAS%20Onay%C4%B1_2Ekim2014.pdf
- Yalvaç, F. (2014). Approaches to Turkish Foreign Policy: A Critical Realist Analysis. *Turkish Studies* 15. No. 1. 117–138.
- Yanık, L. K. (2016). Bringing the Empire Back In: The Gradual Discovery of the Ottoman Empire in Turkish Foreign Policy. *Die Welt Des Islams*. Doi: 10.1163/15700607-05634P09
- Yavuz, H. (2016). Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National Vision. *Die Welt Des Islams*. 56 (3). Doi: 10.1163/15700607-05634p08.
- Yaycı, C. (2020). Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Andlaşması'nın Sonuç ve Etkileri. *Kriter*. Yıl 4. Sayı 42.
- Young, O. R. (2012). Building an International Regime Complex for the Arctic: Current Status and Next Steps. *The Polar Journal*. 2: 2.
- Zewail, A. (2010). *The Soft Power of Science*. Vacation. p:117-119.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**İŞLETMELERİN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİSİ DÜZEYİNİN
VERİMLİLİĞE ETKİSİ: İŞLETME GRUBUNA BAĞLI OLMA VE
ULUSLARARASILAŞMANIN ROLÜ**

*The Impact of Information and Communication Technology Level of Firms on Productivity:
The Role of Business Group Affiliation And Internationalization*

Ayşe KAYACI¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Diyarbakır, ayse.kayaci@dicle.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5242-7805

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 12.09.2021
Kabul/Accepted: 05.01.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.994066

Anahtar Kelimeler

Bilgi ve İletişim Teknolojisi,
Verimlilik, İşletme Grubu,
Uluslararasılaşma, Türkiye

ÖZ

Bu çalışmada bilgi ve iletişim teknolojileri düzeyinin işletme verimliliği üzerindeki olumlu etkisi bilgi temelli yaklaşım perspektifi ile araştırılmıştır. Ayrıca işletme grubuna bağlı olan ve uluslararasılaşma düzeyi daha yüksek olan işletmelerde bu olumlu ilişkinin daha yüksek düzeyde gerçekleşip gerçekleşmediği belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada World Bank Enterprise Survey veri tabanında yer alan ve 2015 yılında Türkiye’de gerçekleştirilen anket verilerine yer verilmiştir. Araştırma hipotezleri en küçük kareler yöntemi ile regresyon analizine tabi tutulmuştur. Yapılan regresyon analizleri sonucunda beklenenin tersine işletmelerin bilgi ve iletişim teknolojisi düzeyi ile verimlilikleri arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. İşletme grubuna bağlı olma ve uluslararasılaşma düzeyi değişkenlerinin beklenen yönde düzenleyici etkisi tespit edilememiştir. Öte yandan işletme grubuna bağlı işletmelerde bilgi ve iletişim teknolojileri ile verimlilik arasındaki olumsuz ilişki daha kuvvetlidir. Bu araştırma benzer araştırmalardan farklı olarak Türkiye genelinde oldukça geniş bir veri tabanından elde edilen veriler ışığında, ilgili yazında öngörülen bilişim teknolojilerinin işletme verimliliğine olumlu etkisinin her ülke bağlamında geçerli olacağı varsayımının mümkün olmadığını göstermektedir.

ABSTRACT

In this study, the positive effect of information and communication technologies on firm productivity has been investigated through knowledge-based view. Moreover, it has been tried to find if this positive relationship is higher for firms that are affiliated to business groups and have higher internationalization level. This study has used the data of Turkey for the year of 2015 from World Bank Enterprise Survey database. Research hypotheses were tested through ordinary least squares regression method. According to results of regression analyses, there has been a significant and negative relationship between information and communication technologies level of the firm and firm productivity contrary to our expectations. The moderating influence of business group affiliation and internationalization level were not be determined in expected directions. However, the negative relationship between information and communication technologies and firm productivity is stronger for business group affiliated firms. This study has shown that the proposition of positive impact of information technologies on firm productivity cannot be applicable for all country contexts in the light of a diverse dataset derived from Turkey and that makes it distinct from similar studies.

Keywords

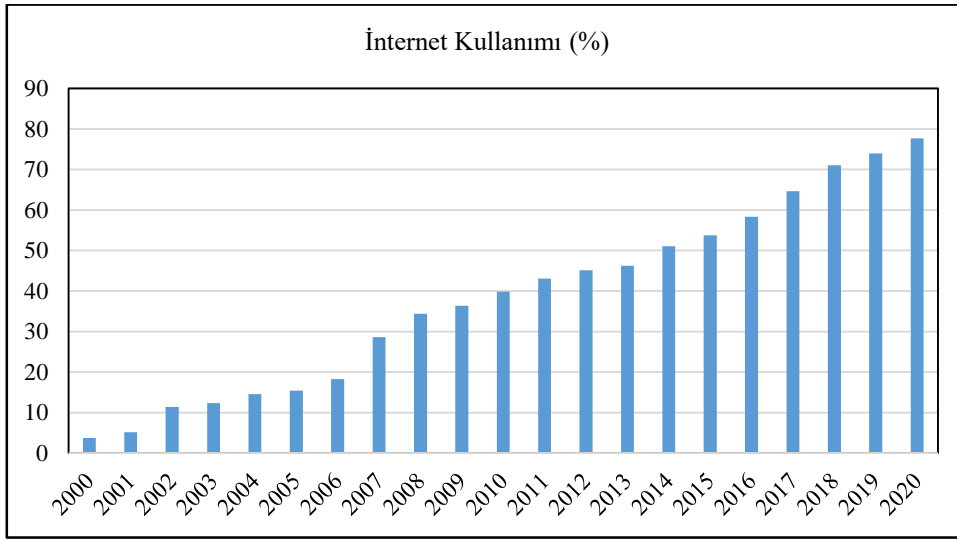
Information and
Communication Technology,
Productivity, Business
Group, Internationalization,
Turkey

Atıf/Citation: Kayacı, A. (2022). İşletmelerin Bilgi ve İletişim Teknolojisi Düzeyinin Verimliliğe Etkisi: İşletme Grupları ve Uluslararasılaşmanın Rolü. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(157-171).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ayşe KAYACI, ayse.kayaci@dicle.edu.tr

1. Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) son 30 yılda küresel ölçekte hızla kullanımının yaygınlaşması, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanlar ve faaliyet gösteren işletmeler için daha büyük öneme sahiptir. Şekil 1’de görüldüğü üzere, 2000’li yılların başında Türkiye’de genel nüfus içerisinde internet kullanımının % 3,76 olduğu görülürken, 20 yıl içerisinde bu oran % 77,67’ye ulaşarak çok hızlı bir gelişme kat etmiştir (ITU, 2020). Bilgi teknolojilerinin ve e-ticaretin giderek yaygınlaşması ile birlikte paralel ilerleyen bu süreçte, işletmeler de faaliyetlerini yeni teknolojilere hızlıca adapte etmeye çalışmışlardır (Chou, Lin, Lee, Tao, ve Qian, 2021: 292). Öncelikli olarak bilgisayarların kullanılması ile işletmeler dijitalleşmeye başlamıştır. Kullanılan yazılım sistemleriyle otomasyonların yenilenmesi ve internet teknolojilerinin katkısıyla yeni iş modelleri hızlıca dijital işletme kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Klein, 2020: 999). Dijitalleşme ve dijital işletme olmaya büyük istek şüphesiz ki, işletmelerin performans ve verimliliklerini daha ileri bir noktaya taşıma isteğiyle ortaya çıkmıştır. Özellikle, yönetim bilişim sistemleri alanında BİT ve verimlilik ilişkisine dair araştırmaların eksikliğine yapılan vurgu ve 1980’li yıllardan itibaren “verimlilik paradoksu” kavramına dair çalışmaların artması, BİT ve işletme performansı ilişkisini hala cevaplanması gereken sorular arasına almaktadır (Sircar, Turnbow, ve Bordoloi, 2000: 70). İletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar, mikro ölçekte işletmelerin performans ve verimlilikleri ile ilgili olduğu kadar makro ölçekte ülkelerin ekonomilerinin verimliliği ile de ilişkilidir. Gelişmiş ekonomilerde BİT ve verimlilik arasındaki olumlu ilişki belirgin şekilde ortaya çıkarken, gelişmekte olan ekonomilerde iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların ekonomik verimliliğe olan olumlu katkısı net sonuçlar vermemektedir (Dedrick, Kraemer, ve Shih, 2013: 97; Sircar ve diğerleri, 2000: 90). Bu açıdan gelişmekte olan ekonomilerde BİT ve işletme performansı ve verimliliği ilişkisi halen araştırılması gereken konular arasında yer almaktadır.

Şekil 1. Yıllara göre Türkiye’de nüfus içinde internet kullananların oranı (Kaynak: Uluslararası Telekomünikasyon Birliği)

BİT’e yapılan yatırımların işletme performansı ve verimliliği üzerine olan olumlu etkisine dair yazında birçok araştırma gerçekleştirilmiştir (Bharadwaj, 2000: 186; Hitt ve Brynjolfsson, 1996: 136; Krutova, Koistinen, Turja, Melin, ve Särkikoski, 2021: 3). Bu yatırımlar, işletmeler için somut varlıklar oluşturmanın yanında soyut faydaları da beraberinde getirmektedir. İletişim teknolojilerine dair firmaların sahip olduğu sermaye, bu firmaların aynı zamanda soyut değerini de ifade etmektedir (Bharadwaj, Bharadwaj, ve Konsynski, 1999: 1009). Bir başka deyişle, BİT işletmeler için performanslarını olumlu etkileyen değerli kaynaklar ve yetkinlikler haline gelmektedir (Barney, 1991: 100; Bharadwaj, 2000: 171). Bu açıdan bakıldığında ilgili yazında BİT ve işletme performansı ve verimliliği arasındaki ilişkinin kaynak temelli görüş ekseninde şekillendiği görülmektedir (Bharadwaj, 2000: 170; Luo ve Bu, 2016: 200; Ray, Muhanna, ve Barney, 2005: 627). Ancak BİT’in temelini oluşturan bilgi teknolojilerinin somut tarafının (altyapılarının) rakip firmalar tarafından kolayca taklit edilebileceğine dair görüş, kaynak temelli yaklaşım bakışıyla BİT ve işletme performansı ilişkisini açıklamanın yeterli olmayacağını da belirtmektedir (Mata, Fuerst, ve Barney, 1995: 490).

Öte yandan, bilgi temelli yaklaşıma göre, örgütsel bilgi esasında örgüt içinde bulunan birey ve grupların sahip olduğu bilginin işletmeler tarafından başarıyla örgüt genelinde paylaşımı ve iletimi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Kogut ve Zander, 1992: 385). Özellikle yönetsel yetkinlikler yönünden yeterince ilerleyememiş işletmelerde BİT sayesinde örgüt içindeki bilginin paylaşımı ve dağıtımı, bilgi temelli bakış açısı çerçevesinden BİT ve performans arasındaki ilişkinin incelenmesinin gerekli olduğunu göstermektedir (Luo ve Bu, 2016: 201). Bu bağlamda, çalışmamızda kaynak temelli yaklaşım yerine bilgi temelli yaklaşım esas alınmaktadır.

İlgili yazında BİT ve performans arasındaki ilişkilerin genellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) bulunan ve değerli kaynak ve yetkinlik yönünden Türkiye gibi ülkelerdeki şirketlerden görece önde olan örneklerde incelendiği görülmektedir (Bharadwaj, 2000: 177; Hitt ve Brynjolfsson, 1996: 127; Ray ve diğerleri, 2005: 632). Ancak gelişmekte olan ekonomilerin 2000'li yılların başından itibaren küresel ekonomide ve pazarlarda gittikçe artan payları, bu ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerin performanslarının ve verimliliklerinin belirleyicileri konusunda yeni araştırmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Dobbs, Manyika, ve Woetzel, 2015). Bu doğrultuda çalışmamızın ilk amacı, Türkiye'de faaliyet gösteren işletmelerin BİT düzeyinin firma verimliliğine olan etkisini tespit edebilmektir. Benzer şekilde gelişmekte olan ekonomilerde yaygın bir örgütsel form olan işletme gruplarının da ortak kaynak havuzu oluşturma ve bağlı şirketler arasında teknolojik yetkinliklerin hızlıca aktarımına imkan vermesi gibi özellikleri doğrultusunda BİT düzeyi ve verimlilik arasındaki ilişkiyi kuvvetlendireceği varsayılmıştır (Colpan ve Hikino, 2010: 17; Mahmood, Zhu, ve Zajac, 2011: 837). Bilgi üretimi ve yayılımı konusunda uluslararası pazarlarda faaliyet göstermenin de işletmeler için performans üzerinde olumlu etkisi olacağı bilinmektedir (Chari, Devaraj, ve David, 2007: 194; Johanson ve Vahlne, 1977: 194; Kogut ve Zander, 1993: 639). Bu noktada, işletme içinde bilginin gelişim ve dolaşımını hızlandırmaya yarayan BİT sistemleri de verimliliği etkilerken, ilgili işletmenin uluslararasılaşma düzeyi bu etkiyi daha olumlu hale getirecektir. Bu varsayımları test etmek amacıyla World Bank Enterprise Survey veri tabanından elde edilen 2015 yılına ait Türkiye araştırması veri seti, belirli istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Ancak elde edilen bulgularda, öngörülen ilişkilerin hiçbiri desteklenmemiştir.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde sırasıyla; araştırma sorularına dair literatür taraması ve hipotez geliştirme, araştırmanın veri setinin özellikleri ve değişkenlerin nasıl ölçüldüğü, analiz bulguları ve sonuçların tartışılması yer almaktadır.

2. Literatür Araştırması ve Hipotezler

Kaynak temelli yaklaşıma göre, işletmeler rekabet üstünlüğü elde edebilmek ve bu üstünlüğü sürdürebilmek için rakiplerinden farklılaşmalıdır (Hoskisson, Lau, Eden, ve Wright, 2000: 256). Bu farklılaşma ise ancak işletmelerin sahip olduğu kendine has kaynakları veya yetkinliklerin varlığı ile mümkündür (Penrose, 2009: 4). İşletmelerin sahip olduğu tüm varlıkları, örgütsel süreçleri, bilgi ve enformasyon gibi birçok kavram değerli kaynaklar arasında yer almakta ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmede işletmelere fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda, kaynak temelli yaklaşım işletme performansını doğrudan değerli ve kıt kaynaklar ile eşleştirmektedir (Barney, 1991: 115). İlgili yazında BİT ve firma performansı arasındaki olumlu ilişkiye dair birçok bulguya rastlansa da (Bharadwaj ve diğerleri, 1999: 1008; Hitt ve Brynjolfsson, 1996: 121; Ray ve diğerleri, 2005: 625), bilgi teknolojilerinin özellikle somut yani görünen yüzünün rakip işletmeler tarafından kolayca taklit edilebileceğini belirten görüşler de mevcuttur (Mata ve diğerleri, 1995: 490).

Özellikle bilgi ve enformasyon günümüz işletmeleri için en kritik öneme sahip kaynaklar olarak görülmektedir (Grant, 1996: 110; Kogut ve Zander, 1992: 385). Bilgi temelli yaklaşıma göre, işletmeler yeni bilgi yaratmak ve yenilikçi olmak için etkili bir şekilde işletme faaliyetlerine bütünleştirilmiş BİT sistemlerine ihtiyaç duyabilir (Kogut ve Zander, 1992: 395; Luo ve Bu, 2016: 202). Yine örgütsel bilginin görünür yanını temsil eden faaliyet prosedürleri, üretim teknolojileri ve müşteri veri tabanları da işletmelerdeki BİT sistemlerinin bilgi temelli yaklaşım ile ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Grant, 1996: 115; Kogut ve Zander, 1992: 390). Dijitalleşme ve BİT yatırımları, işletmelerin verimlilik potansiyellerini arttırmakta ancak bir yandan teknoloji işsizliği denilen kavramların da ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Krutova ve diğerleri, 2021: 2). Bu olumsuz ve olumlu etkiler bir arada değerlendirildiğinde, birçok işletmenin BİT yatırımlarını ve altyapılarını arttırmaktan vazgeçmeyeceği söylenebilir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, bilgi teknolojilerine yapılan yatırımların, firmaların mevcut performanslarının yanı sıra gelecekteki potansiyel performanslarını da olumlu yönde etkilemesidir (Bharadwaj ve diğerleri, 1999: 1020). Kurumsal kaynak planlaması (ERP) gibi

uygulamalar, hem firma verimliliği hem de firma performansı üzerinde olumlu etkilerini BİT sistemlerinin yaygınlaşması ile daha da arttırmışlardır (Beheshti ve Beheshti, 2010: 447). Ayrıca, BİT sistemlerinin yaygınlaşması işletmelerin daha yetkin ve becerikli işgücünü istihdam etmesini arttırarak, firma verimliliği ve performansını doğrudan ve dolaylı şekilde etkilemek ve geliştirmektedir (Bresnahan, Brynjolfsson, ve Hitt, 2002: 340). Bu açıdan bakıldığında BİT sistemlerinin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde işletme performansı ve verimliliği üzerinde daha belirgin bir etki ortaya koyması kaçınılmazdır. Çünkü, gelişmekte olan ekonomilerde altyapının yetersizliği ve nitelikli işgücüne duyulan yoğun ihtiyaç, işletme verimliliğinin ve rekabet edici üstünlüğün sağlanmasında bilgi teknolojilerine daha yoğun bir ihtiyaç ortaya çıkarmaktadır. Gelişmiş ve işletme faaliyetlerine iyi şekilde entegre edilmiş BİT sistemleri, örgüt içinde bilgi paylaşımı ve dağıtımında ihtiyaç duyulan kodlama, araştırma ve erişim gibi aşamaların daha hızlı ve etkili şekilde yapılmasına da olanak verecektir (Luo ve Bu, 2016: 202). Örneğin, işletmelerde kullanılan sosyal yazılımlar, çalışanların örgütsel bilgiyi resmi kanallarla kodlamasının yanında gayri-resmi kanalları da kullanarak hızlı bir şekilde bilginin dağılımı ve yeniden üretimine imkan vermektedir (von Krogh, 2012: 156).

İşletme içinde bilginin çalışanlar tarafından hızlıca üretimi ve dağıtımı, örgüt içinde karar verme süreçlerini hızlandıracak ve faaliyet giderlerinin de düşmesine imkan verecektir (Rangan ve Sengul, 2009: 1509). Bu durum aynı zamanda işletmelerin bilgi teknolojilerini kullandıkça daha yüksek düzeyde yetkinlikler geliştirmelerine imkan vermektedir. Böylece işletmeler tedarik zincirlerinde daha düşük maliyetler elde edebilmekte ve verimlilik ve performans amaçlarına aynı anda ulaşabilmektedir (Rai, Patnayakuni, ve Seth, 2006: 226). Verimlilik ve performans ile BİT sistemleri ilişkisine dair çalışmalarda araştırmacıların daha çok performans etkilerini dikkate aldığı ve verimlilik konusuna yeterince değinmediği de bir başka önerme olarak karşımıza çıkmaktadır (Sircar ve diğerleri, 2000: 70). Verimlilik konusu daha çok üretim teorisinin kapsama alanındayken, işletme performansı konusu rekabet stratejisi bağlamında ele alınmakta ve iki kavramın farklı şekillerde ölçülmesine neden olmaktadır (Hitt ve Brynjolfsson, 1996: 124; Sircar ve diğerleri, 2000: 70). Bu çalışmada her iki kavrama birlikte yer verilmiş olsa da temelde işletme performansından bahsedilirken işletme verimliliği esas alınacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'deki işletmelerin BİT sistemlerini faaliyetlerinde ne derece verimli kullandıkları ilk hipotezimizi oluşturmaktadır:

Hipotez 1: Bilgi ve iletişim teknolojisi düzeyi arttıkça işletme verimliliği (performansı) artacaktır.

İşletme grupları birçok gelişmekte olan ülke ekonomisinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de en önemli aktörlerden biridir (Carney, Van Essen, Estrin, ve Shapiro, 2017: 53; Colpan, 2010: 487; Khanna ve Palepu, 2000: 867). İşletme grupları birbiriyle ilişkisiz endüstrilerde faaliyet gösteren işletmelerin resmi ve gayri resmi bağlar ile birbirine bağlanarak ana bir şirket etrafında örgütlenmesi ile ortaya çıkmaktadır (Colpan ve Hikino, 2010: 18). Bu örgütler bağlı işletmeler için değerli kaynakların ve bilginin dağıtıldığı birer havuz işlevi de görmektedir (Guillen, 2000: 364). İşletme gruplarının belirli endüstrilerde bağlı şirketleri aracılığıyla kurumsal altyapıları oluşturarak yenilikçiliği tetiklediği ve arttırdığı bilinmektedir. Öte yandan, aynı grupların hakim aktörler olarak endüstrilere giriş bariyerlerini yükselterek yeni şirketlerin yenilikçiliği önünde engel olduğu da belirtilmektedir (Mahmood ve Mitchell, 2004: 1349). Sosyal ağ yapıları olarak da değerlendirilen işletme grupları, kendilerine bağlı şirketlerin verimliliğini arttıracak teknolojileri elde etmesinde ve bu şirketler arasında yayılmasında da önemli bir role sahiptir (Mahmood ve diğerleri, 2011: 842). Gelişmekte olan ekonomilerde bulunan işletmelerin, gelişmiş ekonomilerde bulunan işletmelerin sahip olduğu üstün teknolojik yetkinlikleri elde edebilmeleri uluslararası yatırımlarını arttırmaları ile mümkün görünmektedir. Böylelikle bu işletmeler rekabet avantajı elde edebilirler. Ancak uluslararasılaşmanın ön koşulu olarak da ara teknolojilere sahip olmaları gerekmektedir (Ernst, Mytelka, ve Ganiatsos, 2003: 24). İşletme gruplarının kaynakların dağıtılması ve teknolojik yetkinliklerin bağlı işletmeler arasında paylaşımındaki avantajı da göz önüne alındığında (Chang ve Hong, 2000: 432; Mahmood ve Mitchell, 2004: 1349; Mahmood ve diğerleri, 2011: 842), BİT sistemleri ve verimlilik arasındaki olumlu ilişkinin işletme gruplarına bağlı şirketlerde daha kuvvetli olması muhtemeldir. Bu nedenle bir sonraki hipotezimiz şu şekildedir:

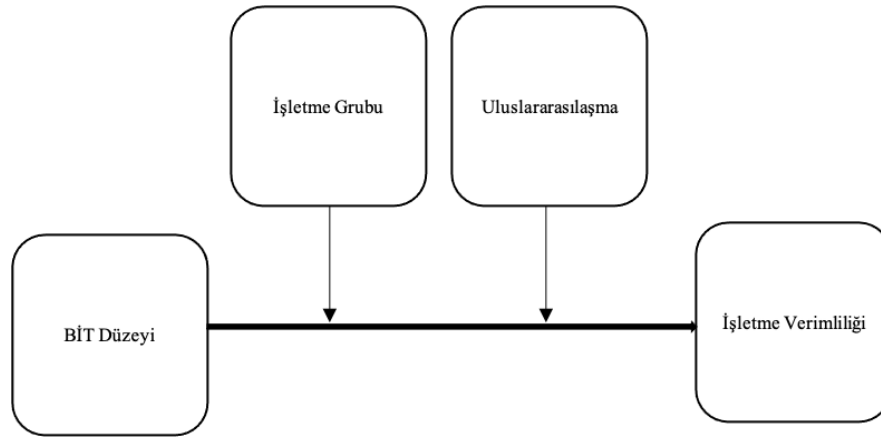
Hipotez 2: Bilgi ve iletişim teknolojisi ve işletme verimliliği arasındaki ilişkinin kuvveti işletme grubuna bağlı şirketlerde daha yüksek düzeyde olacaktır.

Kademeli uluslararasılaşma modeline göre, uluslararası işletmelerin belirli bir pazarda yatırımlarının seviyesini arttırması o pazara dair bilgi düzeyi arttıkça mümkündür (Johanson ve Vahlne, 1977: 29). Benzer şekilde çok uluslu işletmelerin yatırımlarını sınır ötesi haline getirebilmeleri, yabancı iştirakleri arasında bilgiyi transfer etme ve tekrar bir araya getirme becerilerine bağlı görülmektedir (Kogut ve Zander, 1993: 625). İşletme içinde

bilgi üretme ve arttırma, hem uluslararasılaşma isteği olan işletmelerde, hem de teknolojik altyapısını bu yönde geliştirmeye çalışan işletmelerde çok daha sık karşımıza çıkmaktadır (Chari ve diğerleri, 2007: 186; Luo ve Bu, 2016: 204). Bir başka deyişle, uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren işletmeler örgütsel bilginin paylaşılmasında ve bir araya getirilmesinde sadece yerel pazarlarda faaliyet gösteren işletmelere göre daha tecrübeli olacaklardır. İlgili literatüre bakıldığında da işletmelerin uluslararasılaşma dereceleri ve varlıklarını sınır ötesine taşıma yetkinliklerinin dijitalleşme dereceleri ile doğru orantılı olduğuna dair bulgular mevcuttur (Vadana, Torkkeli, Kuivalainen, ve Saarenketo, 2020: 471). Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilere ait işletmelerde, performansın en önemli göstergelerinden birisi hiç şüphesiz ihracat performansı olarak değerlendirilmektedir (Shapiro, Liang, Estrin, ve Carney, 2018). Yurtdışı pazarlarda faaliyetlerini daha verimli şekilde gerçekleştirmek isteyen işletmelerin, yeni müşterilere ulaşma, dağıtım kanallarını kontrol etme ve pazara dair bilgiyi hızlıca elde etmeyi gerçekleştirebilmesi, BİT sistemlerini bünyesinde etkin şekilde kullanması ile olacaktır. Böylece, gelişmekte olan ekonomilerde bulunan işletmeler, BİT sistemlerini kullanarak hem işletme verimliliğini hem de uluslararasılaşma derecelerini olumlu yönde etkileyecektir. Bu bilgiler ışığında son hipotezimiz aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 3: Bilgi ve iletişim teknolojisi ve işletme verimliliği arasındaki ilişkinin kuvveti uluslararasılaşma düzeyi yüksek şirketlerde daha yüksek düzeyde olacaktır.

Bahsedilenler ışığında araştırmamızın modeli Şekil 2'deki gibi olacaktır.

Şekil 2. Araştırma modeli

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Veri Seti

Araştırmamızın veri seti, Dünya Bankası'nın düzenli aralıklarla uyguladığı World Bank Enterprise Survey (WBES) veri tabanından elde edilmiştir. WBES veri tabanı 149 ülkeden 171000 adet farklı büyüklüklerdeki ve sektörlerdeki işletmelere dair detaylı bilgileri toplayan ve ilgili literatürde sıkça kullanılan bir veri tabanıdır (Carney, Estrin, Liang, ve Shapiro, 2019: 248; Castellacci, 2015: 47; Tajeddin ve Carney, 2019: 9; WorldBank, 2021: 10). WBES, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde Dünya Bankası personelleri tarafından ilgili işletmelerin yöneticileriyle yüz yüze gerçekleştirilen anketlerden oluşmaktadır. Bu işletmelere dair hem niceliksel hem de niteliksel veriler toplanmaktadır. Bu veriler, işletmelerin yenilikçiliğini ve verimliliğini arttıran özellik ve uygulamalarının neler olduğunun tespiti amacıyla elde edilmektedir (Liang ve Carney, 2020: 7; WorldBank, 2021: 10). Araştırmamızda Türkiye bağlamındaki işletmeler incelendiği için ilgili veri tabanında yer alan 2015 yılına ait Türkiye araştırmasına dair veriler kullanılmıştır. Türkiye'deki işletmelere ait WBES verileri 2002, 2005, 2008, 2013, 2015 ve 2019 yıllarında Dünya Bankası çalışanları tarafından toplanmıştır. Bu anketlerden en güncel veriler 2015 ve 2019 yıllarına aittir. Bu yıllara ait anket soruları incelendiğinde Türkiye'deki işletmelerin bilgi ve iletişim teknolojisi düzeylerine dair detaylı soruların 2015 yılındaki araştırmada incelendiği tespit edilmiştir. Bu açıdan, araştırmaya konu olan bilgi ve iletişim teknolojisi düzeyiyle ilgili en güncel veriler de 2015 yılına aittir. Bu yüzden, araştırmada 2019 yılına ait veriler yerine 2015 yılına ait veriler kullanılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Örnekleme İlişkin Bilgiler

Değişken	Grup	Frekans	Yüzde	
Genel Endüstri	Üretim	2995	50%	
	Perakende Hizmetleri	1227	20,40%	
	Diğer Hizmetler	1784	29,70%	
İşletme Grubuna Bağlı	Evet	233	3,90%	
	Hayır	5773	96,10%	
Şehir	İstanbul	952	15,90%	
	İzmir	149	2,50%	
	Bursa, Eskişehir, Bilecik	202	3,40%	
	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	255	4,20%	
	Ankara	161	2,70%	
	Antalya, Isparta, Burdur	205	3,40%	
	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	120	2,00%	
	Balıkesir, Çanakkale	115	1,90%	
	Aydın, Denizli, Muğla	240	4,00%	
	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	244	4,10%	
	Konya, Karaman	161	2,70%	
	Adana, Mersin	157	2,60%	
	Kayseri, Sivas, Yozgat	155	2,60%	
	Zonguldak, Karabük, Bartın	117	1,90%	
	Samsun, Tokat, Corum, Amasya	211	3,50%	
	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	299	5,00%	
	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	191	3,20%	
	Kastamonu, Çankırı, Sinop	127	2,10%	
	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	390	6,50%	
	Erzurum, Erzincan, Bayburt	125	2,10%	
	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	232	3,90%	
	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	241	4,00%	
	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	155	2,60%	
	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	240	4,00%	
	Şanlıurfa, Diyarbakır	336	5,60%	
	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	226	3,80%	
	NACE 2.0 Endüstri	Yiyecek	732	12,20%
		Tekstil ve Konfeksiyon	757	12,60%
		Metal, Motor ve Motorlu Araçlar İmalatı	720	12,00%
		Diğer İmalat	673	11,20%
		İnşaat	714	11,90%
		Toptan ve Perakende	959	16,00%
		Ulaşım	709	11,80%
Diğer Hizmetler		742	12,40%	
Yasal Statü		Borsaya Açılmış Anonim Şirket	44	0,70%
		Borsaya Açılmamış Anonim Şirket	297	4,90%
	Gerçek Kişi İşletmesi	3987	66,40%	
	Komandit Şirket	3	4,995e -4	
	Ortaklı Şirket	174	2,90%	
	Sermayesi Paylara Bölünmüş komandit Şirket	3	4,995e -4	
	Limited Şirket	1498	24,90%	
Toplam		6006	100,00%	

WBES küresel ölçekte rastgele tabakalı örnekleme yoluyla anket uygulayacağı işletmeleri belirlediği için araştırma örnekleminiz de büyüklük, sektör ve coğrafi dağılım açısından oldukça çeşitlenmiş bir görünüm arz etmiştir. 2015 WBES Türkiye verisi toplamda 6006 işletmeden veri toplamıştır. Bu nedenle araştırma örnekleminiz 6006 işletmeden oluşmaktadır. Ancak, işletmelerin bazı sorulara eksik cevap vermesi nedeniyle analizler 6006 işletmenin hepsini kapsayamamıştır. Araştırma örnekleminize ait temel bilgiler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, örnekleme yer alan firmalar üretim ve hizmet sektörlerinde eşit şekilde dağılmaktadır. Öte yandan, örnekleminizde yer alan işletmelerin büyük çoğunluğu (%96,10) herhangi bir işletme grubuna bağlı olmadıklarını belirtmişlerdir. Benzer şekilde, araştırmaya katılan işletmelerin büyük bir bölümü (%15,90) İstanbul’da faaliyet göstermektedir. Araştırma örnekleminde yer alan işletmelerin çoğunluğu (%66,40) tek kişiye ait gerçek kişi işletmesi olarak belirlenmiştir. Örnekleminizde yer alan işletmeler, sektör dağılımları açısından dengeli bir dağılım gösterse de, coğrafi dağılım ve yasal statü açısından belirli gruplarda yoğunluklar gözlemlenmiştir.

3.1. Araştırma Değişkenlerinin Ölçülmesi

Araştırmamızın bağımlı değişkeni olarak *işletme verimliliği* ölçülmüştür. İşletme verimliliği genellikle işgücü verimliliği ile eşanlamlı olarak kullanıldığı için (Sircar ve diğerleri, 2000: 70); işletme verimliliğini hesaplamak için WBES anketinde bulunan iki soru kullanılmıştır. Ankette yer alan D2 numaralı “2014 yılı sonunda işletmenizin tüm ürün ve servislerinden elde ettiği toplam satış geliri nedir?” sorununun, L1 numaralı “2014 yılı sonunda işletmenizde daimi çalışan personel sayısı kaçtır?” soruya oranının logaritmik dönüşümü örnekleminizde yer alan işletmelerin verimliliğini ölçmek için kullanılmıştır. Bu formül ilgili yazında daha önceki çalışmalarda da işletme verimliliğini ölçmek için kullanılmıştır (Carney ve diğerleri, 2019: 249; Luo ve Bu, 2016: 206).

Araştırmamızın bağımsız değişkeni işletmelerin *bilgi ve iletişim teknolojisi düzeyi* olarak belirlenmiştir. WBES anketinde yer alan BİT’e ilişkin dört sorudan oluşan bir BİT indeksi hesaplanmıştır. TU_C10 numaralı “Şu an işletmenizin bir internet bağlantısı mevcut mu?”, C.22a numaralı “Şu an işletmeniz müşterileri veya tedarikçileri ile iletişimde e-posta adresi kullanıyor mu?”, C.22b numaralı “Şu an işletmenizin kendine ait bir internet sitesi var mı?” ve TU_C15 numaralı “Şu an işletmeniz çevrimiçi bir satış platformu kullanıyor mu?” sorularına verilen “Evet” ve “Hayır” cevapları sırasıyla “1” ve “0” olarak kodlanmış ve birer kukla değişken haline getirilmiştir. Bu dört soruya verilen cevaplar doğrultusunda her bir işletme için BİT indeksi, toplam “Evet” cevap sayısının toplam soru sayısına oranının yüzde olarak hesaplanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu hesaplama yöntemi Tajeddin ve Carney (2019: 11)’in çalışması örnek alınarak oluşturulmuştur.

Araştırmamızda iki adet düzenleyici değişken bulunmaktadır. *İşletme grubuna bağlı olma* kukla değişkeni A7 numaralı “İşletme daha büyük başka bir firmanın parçası mı?” sorusu ile ölçülmüştür. Cevap “Evet” olan işletmelerde 1, “Hayır” olan işletmelerde 2 şeklinde kodlanmıştır. *Uluslararasılaşma* değişkeni, ilgili işletmenin ihracat yoğunluğu ile ölçülmüştür. WBES anketinde yer alan D3C numaralı “İşletmenin satış gelirlerinin yüzde kaçını doğrudan ihracattan oluşmaktadır?” sorusuna verilen cevaplara göre bu değişken analizlere dahil edilmiştir.

Araştırmamızda dört farklı kontrol değişkenine yer verilmiştir. *Firma büyüklüğü* kontrol değişkenini ölçmek için işletmenin 2014 yılı sonunda daimi çalışan sayısının logaritmik dönüşümü kullanılmıştır. *Firma yaşı* ise anketin yapıldığı yıl olan 2015 yılından firma kuruluş yılı çıkarılarak hesaplanmıştır. *Yabancı sahipliği* değişkeni, B2 numaralı “Aşağıdakilerin işletmenin yüzde kaçına sahip olduğunu belirtiniz?” sorusunun özel yabancı kişiler, işletmeler veya organizasyonlar seçeneğindeki oranına bakılarak ölçülmüştür. *Endüstri türü*, WBES anketindeki 2 haneli NACE 2.0 sektör sınıflandırması değişkeni temel alınarak ölçülmüştür. Bu kategoriler sırasıyla yiyecek, tekstil ve konfeksiyon, metal, motor ve motorlu araçlar imalatı, diğer imalat, inşaat, toptan ve perakende, ulaşım ve diğer hizmet sektörü şeklinde sınıflanmıştır.

4. Bulgular

Araştırma değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon katsayıları Tablo 2 ve 3’te özetlenmiştir. Tablo 2’de değişkenlere ait gözlem değerlerinin farklılık göstermesi ankete katılan bazı işletmelerin ilgili soruları cevapsız bırakması sonucu oluşmuştur. Tablo 2 incelendiğinde, örnekleminizde yer alan işletmelerin

verimlilik ortalamalarının düşük denebilecek bir değer aldığı görülmektedir. Benzer şekilde işletme büyüklük ortalamasının da düşük seviyede olduğu gözlemlenmiştir. Ancak, örnekleme yer alan işletmelerin BİT indeksi ortalamalarının maksimum değere daha yakın olması, Türkiye'deki işletmelerin genel anlamda BİT sistemleri ile önemli ölçüde tanıştığı ve faaliyetlerinde kullandığına işaret etmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	N	Ort.	St. Sapma	Min.	Mak.
1.Verimlilik	5786	11,35	1,10	6,99	21,23
2.Firma Büyüklüğü	5989	1,91	1,52	0	9,99
3.Firma Yaşı	5974	14,27	11,75	1	159
4.Yabancı Sahipliği	5990	0,46	5,79	0	100
5.Endüstri Türü	6006	-	-	1	8
6.BİT İndeksi	5966	59,90	33,86	0	100
7.İşletme Grubu	6006	-	-	1	2
8.Uluslararasılaşma	5953	2,48	12,40	0	100

Tablo 3 incelendiğinde araştırmada kullanılan değişkenler arası korelasyon katsayılarının genel anlamda anlamlı ilişkiler ortaya koyduğu görülmüştür. Öte yandan bu ilişkilerin çok kuvvetli olmaması çoklu doğrusal bağlantı problemi olmayacağını da göstermiştir. Araştırmamızda yer alan değişkenler arasındaki en kuvvetli ilişki firma büyüklüğü ve BİT indeks düzeyi arasında (-0,57) gözlemlenmiştir. Firma büyüklüğü arttıkça BİT indeksi daha düşük bir değer almaktadır. Öte yandan firma büyüklüğü ve uluslararasılaşma arasında pozitif yönlü ve zayıf (0,27) bir ilişki ortaya çıkmıştır. Araştırmada yer alan diğer değişkenler arasındaki ilişkiler oldukça zayıf ve kayda değer olmayan şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
1.Verimlilik	1							
2.Firma Büyüklüğü	-0,02*	1						
3.Firma Yaşı	0,04**	0,21***	1					
4.Yabancı Sahipliği	0,04***	0,11***	0,05***	1				
5.Endüstri Türü	-0,10***	-0,19***	-0,09***	-0,00	1			
6.BİT İndeksi	-0,10***	-0,57***	-0,12***	-0,07***	0,05***	1		
7.İşletme Grubu	-0,00	-0,13***	-0,08***	-0,08***	0,00	0,10***	1	
8.Uluslararasılaşma	0,07***	0,27***	0,12***	0,11***	-0,08***	-0,18***	-0,08***	1

*** p<0,01; ** p<0,05; * p<0,1

Araştırmamızda yer alan değişkenler arası ilişkileri tespit etmek ve hipotez testlerini gerçekleştirmek için en küçük kareler yöntemi ile regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon bulguları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Kontrol değişkenleri ve işletme verimliliği arasındaki ilişkiler Model 1 aracılığı ile test edilmiştir. Model 1 sonuçlarına göre, işletme verimliliği üzerinde firma yaşı ($\beta=0,003$; $p<0,01$) ve yabancı sahipliğinin ($\beta=0,009$; $p<0,01$) pozitif ve anlamlı etkisi olduğu görülmüştür. Öte yandan firma büyüklüğü ($\beta=-0,045$; $p<0,01$) ve endüstri türü değişkenlerinin çoğunun anlamlı ve negatif şekilde işletme verimliliğini etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 4. Regresyon Analizi Bulguları

Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
BİT İndeksi		-0,005*** (0,003)	-0,009*** (0,002)	-0,006*** (0,001)	-0,008*** (0,002)
İşletme Grubu (İG)			-0,103 (0,124)		-0,058 (0,125)
İGXBİT İndeksi			0,003 (0,002)		0,002 (0,002)
Uluslararasılaşma				0,007*** (0,002)	0,007*** (0,002)
UluslararasılaşmaXBİT İndeksi				-0,000 (0,000)	-0,000 (0,000)
Firma Yaşı	0,003*** (0,001)	0,003*** (0,001)	0,003*** (0,001)	0,003** (0,001)	0,003** (0,001)
Firma Büyüklüğü	-0,045*** (0,010)	-0,118*** (0,011)	-0,118*** (0,012)	-0,131*** (0,012)	-0,130*** (0,012)
Tekstil ve Konfeksiyon	-0,180*** (0,058)	-0,189*** (0,058)	-0,191*** (0,057)	-0,196*** (0,057)	-0,198*** (0,057)
Metal, Motor ve Motorlu Taşıtlı İmalatı	-0,004 (0,059)	-0,074 (0,059)	-0,074 (0,059)	-0,082 (0,059)	-0,082 (0,059)
Diğer İmalat	-0,007 (0,060)	-0,007 (0,060)	-0,075 (0,060)	-0,072 (0,059)	-0,073 (0,059)
İnşaat	-0,113* (0,059)	-0,224*** (0,059)	-0,224*** (0,059)	-0,199*** (0,059)	-0,199*** (0,059)
Toptan ve Perakende	-0,102* (0,055)	-0,173*** (0,055)	-0,174*** (0,055)	-0,164*** (0,055)	-0,165*** (0,055)
Ulaşım	-0,304*** (0,059)	-0,321*** (0,059)	-0,322*** (0,059)	-0,327*** (0,059)	-0,327*** (0,059)
Diğer Hizmet	-0,511*** (0,058)	-0,556*** (0,058)	-0,558*** (0,058)	-0,555*** (0,058)	-0,555*** (0,058)
Yabancı Sahipliği	0,009*** (0,002)	0,009*** (0,058)	0,009*** (0,002)	0,008*** (0,003)	0,008*** (0,003)
Sabit	11,543*** (0,050)	12,080*** (0,069)	11,665*** (0,100)	11,763*** (0,053)	11,682*** (0,100)
F	16,07***	25,94***	22,07***	24,79***	21,57***
Gözlem Sayısı	5749	5717	5717	5682	5682
R ²	0,027	0,047	0,048	0,054	0,054

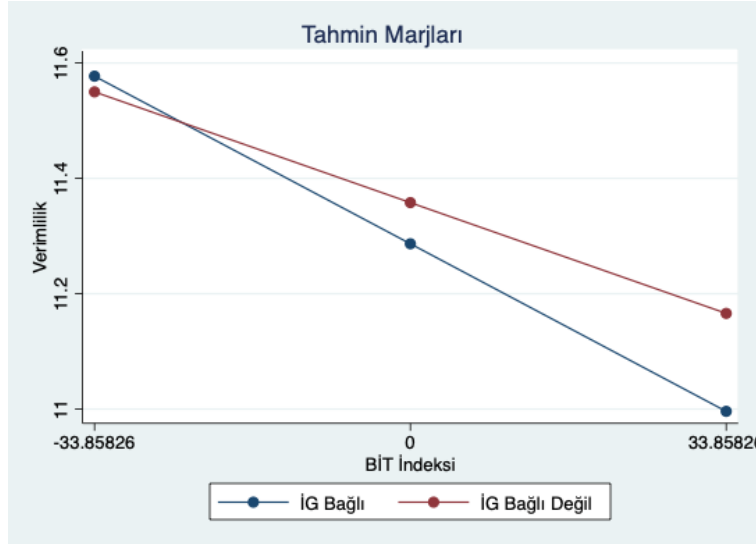
Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *** $p<0,01$; ** $p<0,05$; * $p<0,1$

Hipotez 1’de belirtilen işletmelerin BİT düzeyinin verimliliği olumlu şekilde etkileyeceği yönündeki varsayım Model 2’de test edilmiştir. BİT indeksi ve verimlilik değişkeni arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu ancak beklenin tersine negatif işaretli olduğu ($\beta=-0,005$; $p<0,01$) gözlemlenmiştir. Benzer şekilde BİT indeksi

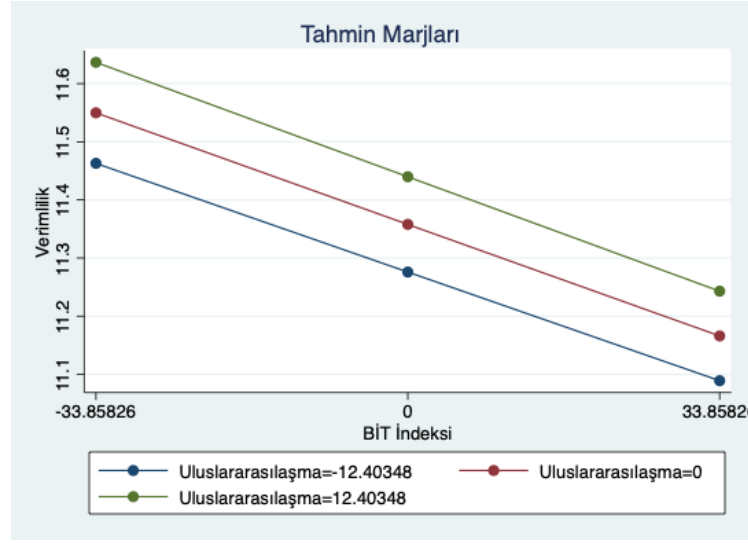
değişkeninin Model 3, 4 ve 5'te de anlamlı etkisinin negatif şekilde ortaya çıktığı Tablo 4'te görülebilir. Bu durumda Hipotez 1 için gerekli istatistiki destek sağlanamadığından reddedilmiştir.

Etkileşim etkisini test ederken ortaya çıkabilecek çoklu doğrusal bağlantı sorununu ortadan kaldırmak için sürekli bağımsız değişken ve sürekli düzenleyici değişkenler merkezileştirilerek analiz edilmiştir (Aiken ve West, 1991: 5). Hipotez 2'nin öne sürdüğü BİT düzeyi ve verimlilik arasındaki olumlu ilişkinin işletme grubuna bağlı işletmelerde daha kuvvetli şekilde olacağı varsayımı Model 3 ve Model 5'te analiz edilmiştir. Her iki model incelendiğinde, işletme grubuna bağlı olmanın anlamlı bir düzenleyici etkisi olmadığı tespit edilmiştir. İşletme grubuna bağlı olmanın BİT düzeyi ve verimlilik ilişkisi üzerindeki düzenleyici etkisini daha açık görebilmek için basit eğim analizi (simple slope analysis) uygulanmıştır. Bu düzenleyici değişkenin ortalama, ortalama altı ve ortalama üstü değerleri için BİT indeksi ve verimlilik arasındaki ilişkiye etkileri Şekil 3'de daha açık görülmektedir. İşletme grubuna bağlı işletmelerde BİT indeksi ve verimlilik arasındaki negatif yönlü ilişki daha dik bir eğim göstermektedir. BİT indeksi ortalamasının üstünde bir değer aldığı işletme grubuna bağlı işletmelerde verimlilik düzeyi daha düşük düzeyde ($\beta=-0,008$; $p<0,01$) gerçekleşmektedir. BİT düzeyi ve verimlilik arasındaki negatif yönlü ilişki işletmelerin işletme grubuna bağlı olmadığı durumlarda ($\beta=-0,005$; $p<0,01$) anlamlı olsa da ilişkinin kuvveti daha düşük düzeydedir. Bu doğrultuda araştırmanın ikinci hipotezi kısmi olarak desteklenmiştir. BİT düzeyi ve verimlilik arasında olumlu bir ilişki öngören temel hipotezimizi daha kuvvetli kılacak düzenleyici ilişki, negatif ilişkiyi kuvvetlendirecek şekilde ortaya çıkmaktadır. İşletme grubuna bağlı olmanın bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirici bir etkisi olduğu görülmektedir.

Hipotez 3'e göre, uluslararasılaşma düzeyi yüksek işletmelerin BİT düzeyi ve verimlilik arasındaki olumlu ilişkisinin daha yüksek düzeyde olması gerekmektedir. Model 3 ve Model 5 analizlerinde olduğu gibi uluslararasılaşma ve BİT düzeyi değişkenleri merkezileştirilerek analiz edilmiştir. Ancak, Model 4 ve Model 5 bulgularının her ikisinde de uluslararasılaşma düzeyinin anlamlı ve pozitif bir düzenleyici etkisine rastlanmamıştır. Uluslararasılaşma düzeyinin işletme verimliliği üzerinde doğrudan etkisi pozitif ve anlamlı ($\beta=0,007$; $p<0,01$) çıkmış olsa da Hipotez 3 reddedilmiştir. Uluslararasılaşmanın düzenleyici etkisi için yapılan basit eğim analizi sonuçları da Şekil 4'te görüleceği üzere anlamlı bir etki olmadığını göstermektedir. Uluslararasılaşma düzeyinin ortalamasının altı ($\beta=-0,005$; $p<0,01$), ortalama ($\beta=-0,005$; $p<0,01$) ve ortalamasının üstü ($\beta=-0,005$; $p<0,01$) değerler aldığı durumlarda ortaya çıkan ilişki eğrisi aynı eğime sahip görünmekte ve farklılaşmamaktadır.

Şekil 3. İşletme grubuna bağlı olmanın düzenleyici etkisi

Şekil 4. Uluslararasılaşmanın düzenleyici etkisi

4.1. Ek Testler

İşletme grubuna bağlı olmanın düzenleyici etkisini görebilmek için çoklu grup analizi kullanılarak regresyon analizleri tekrar yapılmıştır. Bu doğrultuda, araştırmanın veri seti işletme grubuna bağlı olan ve olmayan işletmeler şeklinde ikiye bölünmüştür. Ardından, BİT düzeyi ve verimlilik ilişkisi işletme gruplarına bağlı işletmeler ve bağlı olmayan işletmeler için iki ayrı regresyon denklemi ile sınanmıştır. Tablo 5'te görüldüğü üzere, BİT düzeyi ve verimlilik ilişkisi beklenenin tersine negatif ve anlamlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak önceki analizde olduğu gibi işletme gruplarına bağlı işletmelerde BİT düzeyinin verimlilik üzerindeki negatif ve anlamlı katkısı ($\beta=-0,008$; $p<0,01$), işletme gruplarına bağlı olmayan işletmelerdeki anlamlı ve negatif yönlü etkiden ($\beta=-0,006$; $p<0,01$) daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir.

Tablo 5. Çoklu Grup Regresyon Analizleri

Değişkenler	İG Bağlı Model 6	İG Bağlı Değil Model 7
BİT İndeksi	-0,008*** (0,003)	-0,006*** (0,001)
Firma Yaşı	0,005 (0,005)	0,003** (0,001)
Firma Büyüklüğü	-0,044 (0,051)	-0,121*** (0,012)
Tekstil ve Konfeksiyon	-0,842*** (0,293)	-0,163*** (0,058)
Metal, Motor ve Motorlu Taşıt İmalatı	-0,002 (0,303)	-0,065 (0,060)
Diğer İmalat	-0,866*** (0,299)	-0,042 (0,061)
İnşaat	-0,559** (0,282)	-0,204*** (0,060)
Toptan ve Perakende	-0,536** (0,245)	-0,154*** (0,057)
Ulaşım	-0,653** (0,252)	-0,302*** (0,060)
Diğer Hizmet	-0,620**	-0,548***

	(0,272)	(0,060)
Yabancı Sahipliği	0,008	0,009***
	(0,005)	(0,003)
Sabit	12,173***	12,072***
	(0,313)	(0,071)
F	2,99	24,61
Gözlem Sayısı	217	5,500
	0,138	0,047

Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. *** p<0,01; ** p<0,05; * p<0,1

5. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada Türkiye’de bulunan işletmelerin BİT düzeyinin işletme verimliliğine etkileri ve bu etkide işletme grubuna bağlı olma ve uluslararasılaşma düzeyinin düzenleyici rolü olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızda bilgi temelli bakış açısıyla BİT ve işletme verimliliği arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olacağı varsayımı ile hareket edilmiştir (Grant, 1996: 110; Kogut ve Zander, 1992: 390). Yapılan istatistikî analizler neticesinde bu varsayımın tam tersi sonuçlar elde edilmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye’deki işletmelerin BİT düzeyleri arttıkça işletme verimliliği azalmaktadır. Bu durum ilgili literatürde bilişim teknolojileri ve işletme performansı arasındaki ilişkiye dair çelişkili bulgular elde edildiği sonucuya örtüşmektedir (Mata ve diğerleri., 1995: 487). Bu sonucun ortaya çıkmasında Türkiye’de bulunan işletmelerin nitelikli personel eksikliği bir neden olarak görülebilir. İşletmelerin bilgi ve iletişim teknolojilerine dair teknik altyapıları maddî açıdan geliştirilmiş olsa da, bu altyapıyı işletme performans veya verimliliğine aktaracak nitelikte personelin olmaması, işletmelerin verimliliklerinde beklenenin tersi etkiler ortaya çıkarabilir.

Yine bilgi temelli bakış açısının BİT sistemlerinin örgüt için bilgi üretimi ve yayılımına destek olacağı yönündeki varsayımının da desteklenmediği sonucu ortaya çıkmıştır. Türk işletmelerinde bilgi yönetimi ve gelişiminin somut göstergeler ve araçlardan ziyade soyut göstergeler tarafından belirlenmesi araştırma bulgularımızı açıklayabilir. Örgüt düzeyinde bilgi üretimi ve bu bilginin işletme performansına yansımalarının uzun yıllar alabileceği de göz önüne alındığında araştırma bulgularının daha güncel bir veri seti veya saha araştırmaları ile yeniden yapılması daha farklı bulgular elde edilmesine neden olabilir. Ayrıca örneklemimizde büyük ölçekli işletmelerden ziyade küçük ölçekli işletmelerin ağırlıkta olması, işletme verimliliğinin Türkiye bağlamında çok daha belirgin etkilere sahip faktörler ile açıklanması gerektiğini göstermektedir. Özellikle küçük ölçekli işletmelerde bulunan gayrı-resmî ilişkilerin ve iletişimin yoğunluğu çalışanların verimliliğini açıklayabilecek örtük faktörler olarak görülebilir. Bunun yanında çoğu küçük işletmenin aile sahipliği ve yönetiminde olmasının, bilgi teknolojilerine yatırım ve bu teknolojilerin kullanımında geçişi ve somut yatırımlara odaklanarak uzun vadeli ve etkili yatırımlardan kaçınılmasına sebep olabilir. Örgütsel bilgi üretiminin çoğunlukla kurumsallaşma ile beraber ele alınması bu durumu destekler niteliktedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, BİT düzeyi ve verimlilik ilişkisinde işletmelerdeki sahip yapısının rolü incelenebilir. Benzer şekilde, araştırma modelimizde yer alan işletme grubuna bağlı olma faktörünün ve uluslararasılaşmanın BİT düzeyi ve verimlilik ilişkisini daha kuvvetli hale getireceği varsayımları da yeterli desteği analizler sonucu elde edememiştir. İşletme gruplarının bağlı şirketler arasında yeni teknolojileri ve teknolojik altyapıları hızlıca paylaşacağı varsayımı Türkiye bağlamındaki işletmeler için geçerli olamamıştır. Aksine, işletme grubuna bağlı işletmelerde BİT düzeyi ve verimlilik arasındaki olumsuz ilişki daha da kuvvetleniyor görünmektedir. Bu bulguya ulaşılması yine örneklemimizde işletme grubuna bağlı işletmelerin çok yoğun olmaması ile ilgili olabilir. Ayrıca, işletme grubuna bağlı olmanın etkileri temel düzeydeki BİT sistemlerinin dışında ileri düzey BİT sistemlerini kullanan işletmeler için daha net ortaya çıkabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda üst seviye BİT sistemlerinin verimlilik ile ilişkisi ve işletme grupları gibi büyük ekonomik aktörlerin bu sistemleri bağımsız şirketlere göre ne derece etkin kullandıkları araştırılabilir. Uluslararasılaşma düzeyi de işletmelerin bilgi elde etme ve geliştirmeye dair deneyimleri açısından BİT düzeyi ve verimlilik ilişkisinde beklenen etkiyi ortaya koyamamıştır. Uluslararasılaşmanın işletme verimliliği üzerinde doğrudan ve olumlu bir etkisi bulunmuş olsa da, Türkiye’deki işletmelerin BİT düzeyi ve verimlilik ilişkisi ihracat düzeyi daha yüksek firmalarda beklendiği şekilde anlamlı şekilde artmamıştır.

Araştırmamızda elde ettiğimiz bulgular ışığında BİT sistemlerinin küresel anlamda işletmelerin verimliliği için yüksek öneme sahip olduğu varsayımlarının pratikte pek geçerli olmadığı söylenebilir. Bu durum yine ilgili yazında bulunan “verimlilik paradoksu” (Solow Paradoksu) kavramını destekler sonuçların sadece gelişmiş ekonomilerde değil, gelişmekte olan ekonomilerde de geçerli olabileceğini göstermektedir (Schweickl ve Obermaier, 2020). BİT sistemlerinin veya bilişim teknolojilerinin işletme verimliliği üzerindeki etkisinde işletmelerin farklı yetkinliklerin bileşimi de önemli bir rol oynayabilir. Her işletmenin kendine özgü yetkinlikleri ve bilgi yönetimi BİT sistemlerinin verimliliğe daha etkili katkı yapmasını sağlayacaktır. Sonraki çalışmalarda araştırmacıların bu faktörlere değinmesi gerekli görünmektedir.

Kaynaklar

- Aiken, L. S. & West, S. G. (1991). *Multiple Regression: Testing and Interpreting Interactions*. Sage Publications.
- Barney, J. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Beheshti, H. M. & Beheshti, C. M. (2010). Improving productivity and firm performance with enterprise resource planning. *Enterprise Information Systems*, 4(4), 445–472. <https://doi.org/10.1080/17517575.2010.511276>
- Bharadwaj, A. S. (2000). A resource-based perspective on information technology capability and firm performance: An empirical investigation. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 24(1), 169–193. <https://doi.org/10.2307/3250983>
- Bharadwaj, A. S., Bharadwaj, S. G. & Konsynski, B. R. (1999). Information Technology Effects on Firm Performance as Measured by Tobin’s q. *Management Science*, 45(7), 1008–1024. <https://doi.org/10.1287/mnsc.45.7.1008>
- Bresnahan, T. F., Brynjolfsson, E. & Hitt, L. M. (2002). Information Technology, Workplace Organization, and the Demand for Skilled Labor: Firm-Level Evidence*. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(1), 339–376. <https://doi.org/10.1162/003355302753399526>
- Carney, M., Estrin, S., Liang, Z. & Shapiro, D. (2019). National institutional systems, foreign ownership and firm performance: The case of understudied countries. *Journal of World Business*, 54(4), 244–257. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2018.03.003>
- Carney, M., Van Essen, M., Estrin, S. & Shapiro, D. (2017). Business group prevalence and impact across countries and over time. *Multinational Business Review*, 25(1), 52–76. <https://doi.org/10.1108/MBR-10-2016-0037>
- Castellacci, F. (2015). Institutional Voids or Organizational Resilience? Business Groups, Innovation, and Market Development in Latin America. *World Development*, 70, 43–58. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2014.12.014>
- Chang, S. J. & Hong, J. (2000). Economic performance of group-affiliated companies in Korea : Intragroup Resource Sharing and Internal Business Transactions. *Academy of Management Journal*, 43(3), 429–448.
- Chari, M. D. R., Devaraj, S. & David, P. (2007). International diversification and firm performance: Role of information technology investments. *Journal of World Business*, 42(2), 184–197. <https://doi.org/10.1016/J.JWB.2007.02.004>
- Chou, C.-C., Lin, W. T., Lee, C., Tao, X. & Qian, Z. (2021). The impacts of information technology and E-commerce on operational performances: A two-stage dynamic partial adjustment approach. *Journal of Industrial and Production Engineering*, 38(4), 291–322. <https://doi.org/10.1080/21681015.2021.1887381>
- Colpan, A. M. (2010). Business Groups in Turkey. In A. M. Colpan, T. Hikino & J. R. Lincoln (Eds.), *The Oxford Handbook of Business Groups* (pp. 486–525). Oxford University Press.
- Colpan, A. M. & Hikino, T. (2010). Foundations of Business Groups: Towards an Integrated Framework. In A. M. Colpan, T. Hikino, & J. R. Lincoln (Eds.), *The Oxford Handbook of Business Groups* (pp. 15–66). New York: Oxford University Press.
- Dedrick, J., Kraemer, K. L. & Shih, E. (2013). Information Technology and Productivity in Developed and Developing Countries. *Journal of Management Information Systems*, 30(1), 97–122. <https://doi.org/10.2753/MIS0742-1222300103>
- Dobbs, R., Manyika, J. & Woetzel, J. (2015). *The four global forces breaking all the trends*.
- Ernst, D., Mytelka, L. & Ganiatsos, T. (2003). Technological capabilities in the context of export-led growth: a conceptual framework. In *Technological capabilities and export success in Asia* (pp. 21–61). Routledge.

- Grant, R. M. (1996). Toward a knowledge-based theory of the firm. *Strategic Management Journal*, 17(S2), 109–122. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/smj.4250171110>
- Guillen, M. F. (2000). Business Groups in Emerging Economies: a Resource-Based View. *Academy of Management Journal*, 43(3), 362–380. <https://doi.org/10.2307/1556400>
- Hitt, L. M. & Brynjolfsson, E. (1996). Productivity, business profitability, and consumer surplus: Three different measures of information technology value. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 20(2), 121–142. <https://doi.org/10.2307/249475>
- Hoskisson, R. E., Lau, C.-M., Eden, L. & Wright, M. (2000). Strategy in Emerging Economies. *The Academy of Management Journal*, 43(3), 249–267. <https://doi.org/10.2307/1556394>
- ITU. (2020). Information Technology Union. Retrieved from <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>
- Johanson, J. & Vahlne, J.-E. (1977). The Internationalization Process of the Firm—A Model of Knowledge Development and Increasing Foreign Market Commitments. *Journal of International Business Studies*, 8(1), 23–32. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490676>
- Khanna, T., & Palepu, K. (2000). Is Group Affiliation Profitable in Emerging Markets? An Analysis of Diversified Indian Business Groups. *The Journal of Finance*, 55(2), 867–891.
- Klein, M. (2020). İŞLETMELERİN DİJİTAL DÖNÜŞÜM SENARYOLARI - KAVRAMSAL BİR MODEL ÖNERİSİ. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(74), 997–1019. <https://doi.org/10.17755/esosder.676984>
- Kogut, B. & Zander, U. (1992). Knowledge of the Firm., Combinative Capabilities, and the Replication of Technology. *Organization Science*, 3(3), 383–397. <https://doi.org/10.1287/orsc.3.3.383>
- Kogut, B. & Zander, U. (1993). Knowledge of the Firm and the Evolutionary Theory of the Multinational Corporation. *Journal of International Business Studies*, 24(4), 625–645. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8490248>
- Krutova, O., Koistinen, P., Turja, T., Melin, H. & Särkikoski, T. (2021). Two sides, but not of the same coin: digitalization, productivity and unemployment. *International Journal of Productivity and Performance Management*, (ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/IJPPM-05-2020-0233>
- Liang, Z. & Carney, M. (2020). Business group persistence and institutional maturity: the role of management practices. *Industrial and Corporate Change*.
- Luo, Y. & Bu, J. (2016). How valuable is information and communication technology? A study of emerging economy enterprises. *Journal of World Business*, 51(2), 200–211. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2015.06.001>
- Mahmood, I. P. & Mitchell, W. (2004). Two faces: Effects of business groups on innovation in emerging economies. *Management Science*, 50(10), 1348–1365. <https://doi.org/10.1287/mnsc.1040.0259>
- Mahmood, I. P., Zhu, H. & Zajac, E. J. (2011). Where can capabilities come from? network ties and capability acquisition in business groups. *Strategic Management Journal*, 32(8), 820–848. <https://doi.org/10.1002/smj.911>
- Mata, F. J., Fuerst, W. L. & Barney, J. B. (1995). Information Technology and Sustained Competitive Advantage: A Resource-Based Analysis. *MIS Quarterly*, 19(4), 487–505. <https://doi.org/10.2307/249630>
- Penrose, E. (2009). *Theory of the Growth of the Firm*. Oxford: Oxford University Press.
- Rai, A., Patnayakuni, R. & Seth, N. (2006). Firm Performance Impacts of Digitally Enabled Supply Chain Integration Capabilities. *MIS Quarterly*, 30(2), 225–246. <https://doi.org/10.2307/25148729>
- Rangan, S., & Sengul, M. (2009). Information technology and transnational integration: Theory and evidence on the evolution of the modern multinational enterprise. *Journal of International Business Studies*, 40(9), 1496–1514. <https://doi.org/10.1057/jibs.2009.55>
- Ray, G., Muhanna, W. A. & Barney, J. B. (2005). Information Technology and the Performance of the Customer Service Process: A Resource-Based Analysis. *MIS Quarterly*, 29(4), 625–652. <https://doi.org/10.2307/25148703>
- Schweikl, S. & Obermaier, R. (2020). Lessons from three decades of IT productivity research: towards a better understanding of IT-induced productivity effects. *Management Review Quarterly*, 70(4), 461–507. <https://doi.org/10.1007/s11301-019-00173-6>
- Shapiro, D. M., Liang, Z., Estrin, S. & Carney, M. (2018). Initiating internationalization: business group affiliation, export intensity and institutional quality. 6th Copenhagen Conference on “Emerging Multinationals”: Outward Investment from Emerging Economies, 11-12 October.
- Sircar, S., Turnbow, J. L. & Bordoloi, B. (2000). A Framework for Assessing the Relationship between Information Technology Investments and Firm Performance. *Journal of Management Information Systems*, 16(4), 69–97. <https://doi.org/10.1080/07421222.2000.11518266>

- Tajeddin, M. & Carney, M. (2019). African Business Groups: How Does Group Affiliation Improve SMEs' Export Intensity? *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 43(6), 1194–1222.
<https://doi.org/10.1177/1042258718779586>
- Vadana, I.-I., Torkkeli, L., Kuivalainen, O. & Saarenketo, S. (2020). Digitalization of companies in international entrepreneurship and marketing. *International Marketing Review*, 37(3), 471–492.
<https://doi.org/10.1108/IMR-04-2018-0129>
- von Krogh, G. (2012). How does social software change knowledge management? Toward a strategic research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 21(2), 154–164.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jsis.2012.04.003>
- WorldBank. (2021). Enterprise Survey Indicator Descriptions. Retrieved from
<https://www.enterprisesurveys.org/content/dam/enterprisesurveys/documents/Indicator-Description.pdf>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ELEKTRONİK BELGE YÖNETİM SİSTEMLERİNE İLİŞKİN KULLANICI
GÖRÜŞLERİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ÇALIŞMA: FIRAT
ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

*A Study On Determining User Opinions On Electronic Document Management Systems: The
Case of Firat University*

Celal İNCİR¹ ve İzzet TAŞAR²

¹Firat Üniversitesi, Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, Elazığ, celalincir@firat.edu.tr_orcid.org/0000-0002-0525-1250

²Firat Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Elazığ, itasar@firat.edu.tr_orcid.org/0000-0001-9187-6910

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
04.06.2021
Kabul/Accepted:
26.11.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.947891

Anahtar Kelimeler

Belge, elektronik belge
yönetim sistemi, elektronik
imza (e-imza), otomasyon,
akıllı sistemler

Keywords

Document, electronic
document management
system, electronic
signature (e-signature),
automation, intelligent
systems

ÖZ

Gelişen teknoloji ile birlikte Elektronik Belge Yönetim Sistemleri (EBYS) kurumların bilgi ve belge yönetimlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Günümüzde, kurumların teknolojinin kendilerine yarar sağlayacak her türlü imkânından faydalanması, bilgi ve belge yönetimi koşullarına ayak uydurabilmesi açısından önemlidir. Bu çalışmada, Firat Üniversitesinde EBYS'nin kullanımı, kullanım açısından elverişliliği, kurum çalışanları tarafından ne kadar benimsendiği, varsa eksiklikleri ve kuruma ne gibi faydalar sağladığı araştırılmıştır. Firat Üniversitesinde akademik, idari ve yönetici olarak çalışan 348 personelin EBYS'ye ilişkin tutumlarını açıklamaya ve EBYS sistemini kullananların demografik özelliklerine göre etkilerini belirlemeye yönelik nicel araştırma yaklaşımı ile veriler yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, demografik değişkenler incelendiğinde Eğitim Durumu, Günlük İnternet Kullanımı, Sosyal Medya Kullanımı, Hizmet İçi Eğitim Alma Değişkenlerinde farklı gruplar arasında anlamlı istatistiksel farklılıklar görülmüştür. Hizmet içi eğitim alanların almayanlara göre EBYS'nin otomasyon ve yönetim işlevleri anlamında istatistiksel olarak daha yüksek memnuniyet düzeyinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Firat Üniversite'nde EBYS adaptasyonunun yüksek olduğu, teknoloji okuryazarlığı yüksek ve hizmet içi eğitim almış personelin bu bağlamda pozitif ayrıştığı görülmektedir.

ABSTRACT

In the last decades, Electronic Document Management Systems (EDMS) have an important place in the information and document management of institutions. Today, it is important for institutions to use all kinds of technology opportunities that will benefit them and to keep up with information and document management conditions. In this study, the use of EDMS in Firat University is analyzed. The convenience in terms of usage, the adaptation process by the employees, its deficiencies, if any, and what kind of benefits it provides to the institution have been investigated. Data were collected by face-to-face survey method with a quantitative research approach from 348 personel at Firat University. The EDMS is analysed in terms of different demographic patterns that are defined clearly in the third section. According to the analysis results, there is a significant difference among the groups of different Education Levels, Daily Internet Use, Social Media Use and In-Service Training. It was concluded that those who received in-service training had a statistically higher level of satisfaction in terms of automation and management functions of EDMS compared to those who did not. At Firat University, it is seen that EDMS adaptation is high, that the personnel who have high technology literacy and in-service training are positively differentiated in this context.

Atf/Citation: Taşar, İ. ve İncir, C. (2022). Elektronik Belge Yönetim Sistemlerine İlişkin Kullanıcı Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma: Firat Üniversitesi Örneği, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(173-187).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İzzet TAŞAR, itasar@firat.edu.tr

1. Giriş

Bilgi, günlük aktiviteleri sürdürmek, karşılaşılan sorunları çözmek ve hayatı kolaylaştırmak için geçmişten günümüze tarihin her aşamasında kullanılmıştır. Günümüz bilgi çağında insanların, para, insan gücü ve malzeme olarak algıladıkları bilgi ihtiyaçları, bilgiye erişim yöntemleri ve bilgiyi kullanma biçimleri değişmiştir. Bu süreçte bilgi ve bilgi sağlayan bilgi sistemleri, başarı için bir ön koşul haline gelmiştir.

Genel olarak bilgi "insan zihninin fikirlere, kurallara, prosedürlere ve enformasyona şuurlu biçimde anlam kazandırmasıdır" şeklinde tanımlanmaktadır (Zaim, 2005). Bir başka yaklaşıma göre bilgi geçmişle bağlantılı bir öğrenme sürecine dayanan, evrensel, objektif, enformasyonun biçimlendirilmiş ve işlenmiş bir sonucu olan, transfer edilebilir ve problem çözmeye yönelik bir kavram olarak ele alınmaktadır (Krogh and Roos, 1996: 11-12).

Bilgi, verilerin işlenmesinin sonucunda ortaya çıkan üründür ve karar vericinin gerekli eylemi yapabilmesi için belirli bir zamanda ve yerde düzenlenen ve sunulan veriler olarak tanımlanabilir (Selvi, 2012;193).

Yönetim bir işlev, bir süreç, bir meslek ve bir insan sınıfı olarak görülmüştür. Yöneticiler tarafından gerçekleştirilen görev ve faaliyet türlerini ifade eder. Faaliyetlerin özel doğası, planlama, organize etme, yönetme, liderlik ve kontrol etme gibi yönetsel işlevler tarafından belirlenir.

Yönetim bilimi ve bilgi yönetimi literatüründe bilgi, genellikle veri ve enformasyon kavramlarıyla açıklanmaktadır. Bilgi, ne veridir ne de enformasyondur. Ancak bilginin tanımlanması için veri ve enformasyon kavramlarının iyi bilinmesi gerekir.

2. Elektronik Belge Yönetim Sistemi

Belge, artık kelimelerin bir sayfaya konulduğu yer değil, belirli bir konuyla ilgili öğelerin veya nesnelerin bir araya getirildiği bir koleksiyondur. Dolayısıyla elektronik çağda yeni bir belge tanımı ortaya çıkmaktadır. " *Elektronik belge*, belirli bir bireyin ihtiyaçlarını karşılamak için belirli bir konu etrafında, çeşitli kaynaklardan gelen bilgileri bir dizi formatta bir araya getiren elektronik biçimdeki bir bilgi kabıdır " (Björk, 2002: 105).

Günümüzde neredeyse hiçbir belge artık elle üretilmemektedir. Ancak çoğu belge çıktıları alınarak, posta veya kuryelerle gönderilerek, genellikle kopyalama makinaları kullanarak çoğaltılıp transfer edilmektedir. Belgeler hem dijital olarak üretilerek hem de e-posta eklerinde dijital olarak aktarılmaktadır. Belge aktarımı günümüzde hızlanmıştır, ancak bu hızlı belge üretimi ve aktarımı belge yönetimi açısından zorlukları da beraberinde getirmiştir. Çünkü bir kişinin bilgisayarında bir belgeyi bulmak, raflarında bulmaktan daha zor hale gelmektedir.

Belge yönetim sistemi, bir kuruluştaki departmanlar ve kullanıcılar tarafından daha kolay erişim için belgelerin oluşturulabileceği, yönetilebileceği ve depolanabileceği bir kitaplık veya bilginin işlenmesi olarak değerlendirilmektedir. Belge ve belge yönetimini çekici kılan, elektronik belge yönetiminin doğasında bulunan aktif işlevselliğidir.

Belge yönetimi tek bir varlık veya teknoloji değil, daha çok unsurların bir kombinasyonudur. Bir iş sürecinde bilginin ve farklı kullanıcıların etkileşime izin veren teknoloji ile birlikte kullanılmasıdır. Dolayısıyla, Belge Yönetim Alanı dört ana alana ayrılabilir bunlar; belgeler, insanlar, teknolojiler ve süreçlerdir.

Resmi kurumlar ve özel oluşumlar sayıları giderek artan çeşitli belge ve çizimlerini kontrol etmek için elektronik belge yönetim (EBYS) sistemlerini kullanmaktadır. Kurumların ve özel oluşumların EBYS'yi etkin bir şekilde kullanmaları için, çalışma uygulamalarında büyük bir değişikliğe gitmeleri gerekmektedir. Bu değişikliklerin sağlanması için ortaya çıkan çoğu teknik problem, veri tabanlarının benimsenmesi ve Windows ortamıyla daha kolay entegrasyonlar ile çözülür. Yararlı bir EBYS yalnızca belgeleri kontrol etmemeli, aynı zamanda kurum içinde çalışanlara ve projenin diğer katılımcılarına İnternet veya Extranet yoluyla erişim sağlamalıdır. Bir EBYS ayrıca, verileri kolayca erişilebilir bir ortamda merkezileştirerek kullanıcıların bilgileri mümkün olduğunca hızlı bir şekilde depolamasına, erişmesine ve değiştirmesine izin vermelidir.

Belge yönetiminin amacı, belgeleri güvenli, erişilebilir, geri getirilebilir ve değiştirilebilir hale getirerek bilgi paylaşmaktır. Bu duruma çözüm ise Elektronik Belge Yönetim Sistemleridir (Odabaş, 2010:3)

Elektronik Belge Yönetim Sistemi idarelerin faaliyetlerini yerine getirirken oluşturdukları her türlü dokümantasyonun içerisinden idare faaliyetlerinin delili olabilecek belgelerin ayıklanarak bunların içerik, üstveri, format ve ilişkisel özelliklerini koruyan, belgelerin ait olduğu fonksiyon veya işlem için delil teşkil eden ve aidiyet zinciri içerisindeki yönetimini elektronik ortamda sağlayan sistem olarak tanımlanır.

Ülkemizde elektronik belgelerin kayıt altına alınması, kullanılması ve arşivlenmesi konularında çalışma yapma görevi Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne verilmiştir (Başbakanlık, 2008/16 sayılı Genelge).

Elektronik belge yönetim sistemi (EBYS), belgelerin elektronik olarak oluşturulmasını, saklanmasını ve kontrolünü yöneten bir yazılım programıdır. EBYS'nin birincil işlevi, bir kuruluşun iş akışındaki elektronik bilgileri yönetmektir. Temel olarak EBYS belge yönetimi, iş akışı, metin alma ve görüntüleme içermelidir. EBYS'lerin kayıt yönetimi özelliği yoktur. EBYS'nin bir kayıt yönetim sistemi olarak nitelendirilebilmesi için güvenli erişim sağlama, sürekliliği ve sistemdeki tüm kayıtlar için elden çıkarma talimatlarını yürütme yeteneğine sahip olması gerekir. EBYS işlevselliği genellikle İçerik Yönetimi Sistemlerine entegre edilir. Bu sistemler, web sitesi yönetimi gibi ek işlevleri iş akışı araçları, standart şablonlar ve erişim haklarıyla birleştirir. Zantout ve Marir (1999: 472) EBYS'nin en önemli işlevlerini şu şekilde açıklamıştır:

- Belgelerin işlenmesi,
- Belgeleri bulmak, filtrelemek, indeksleme ve belge saklamak,
- Belge alışverişi yoluyla iletişim kurmak,
- Belgeler arası işbirliği sağlamak,
- Belge akışının modellemek ve otomatikleştirmek.

Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS) hızla gelişen bir teknolojidir ve bilgiyi etkin bir şekilde yönetmeye ihtiyaç duyan kuruluşlar için çözüm olarak kabul edilmektedir. EBYS uygulamaları, oluşturmadan nihai arşivlemeye kadar tüm yaşam döngüleri boyunca elektronik belgelerin kontrolüne odaklanır. İşlevleri arasında belge oluşturma, saklama ve alma, yönetim, sürüm kontrolü, iş akışı ve çoklu teslim formatları bulunur.

Gelişen teknolojilerle beraber Elektronik Belge Yönetim Sistemleri kurumların bilgi ve belge yönetimlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Her geçen gün teknolojinin yeni imkânları ile karşılaştığımız günümüzde, kurumların teknolojinin kendilerine yarar sağlayacak her türlü imkânından faydalanması günümüz bilgi ve belge yönetimi koşullarına ayak uydurabilmesi açısından bir zorunluluk halini almıştır.

Üniversiteler sundukları hizmetler sonucunda çeşitli bilgi ve belge oluşturmaktadırlar. Bu kayıtlar, dijital ortama aktararak veya doğrudan elektronik ortamlarda üretilmektedir. Başka bir deyişle kâğıt üzerinde oluşturulan belgeler, bilgi ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler sayesinde kayıtların basılı ortamlardan elektronik ortamlarda da üretilmesine ve yönetilmesine neden olmuştur. Bu çalışmada, Fırat Üniversitesinde Elektronik Belge Yönetimi Sistemi (EBYS)'nin kullanımı, kullanım açısından elverişliliği, kurum çalışanları tarafından ne kadar benimsendiği, varsa eksiklikleri ve kuruma ne gibi faydalar sağladığı araştırılmıştır.

3. Metodoloji

Araştırma kapsamında Fırat Üniversitesinde akademik, idari ve yönetici olarak çalışan personellerin Elektronik Belge Yönetim Sistemine ilişkin tutumlarını açıklamaya ve EBYS sistemini kullananların demografik özelliklerine göre etkilerini belirlemeye yönelik nicel araştırma yaklaşımı ile veriler yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır.

Fırat Üniversitesi bünyesinde kullanılan Elektronik Belge Yönetim Sistemine (EBYS) yönelik yapılan çalışmadaki anket formu iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölüm, Fırat Üniversitesi personelinin demografik özelliklerini tanımlayan 11 sorudan meydana gelmektedir. Anket formunun ikinci bölümü ise 3 alt kategori ve 28 ifadeden oluşan bir ölçekten oluşmaktadır. Ölçek, Hasan Turma'nın 2017 yılında Karabük Üniversitesi özelinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmasından alınmıştır. Ölçek beşli likert şeklindedir. Kullanılan ölçekteki seçenekler 1'den 5'e doğru "Kesinlikle Katılmıyorum, Katılmıyorum, Kararsızım, Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde ifade edilmiştir (Turma, 2017). Çalışmanın verileri SPSS 22 Paket Programı ile değerlendirilmiştir. Analiz testlerinde Bağımsız t-testi ve Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) gruplara arası farklılık belirleme de Post Hoc Test (Tukey HSD) testi kullanılmıştır.

Araştırmanın amacı ve modeli doğrultusunda test edilmek üzere 3 hipotez geliştirilmiştir. Hipotezler şu şekilde sıralanmıştır.

H1: Katılımcıların demografik özellikleri ile Elektronik Belge Yönetim Sisteminin bilgi işlevine yönelik algılar arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H2: Katılımcıların demografik özellikleri ile Elektronik Belge Yönetim Sisteminin otomasyon işlevine yönelik algılar arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H3: Katılımcıların demografik özellikleri ile Elektronik Belge Yönetim Sisteminin yönetim işlevine yönelik algılar arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. Bulgular

Bu bölümde, öncelikle örnekleme oluşturan Fırat Üniversitesi çalışanlarının anketteki sorulara verdikleri cevaplardan yola çıkarak elde edilen verilerin istatistiksel sonuçları analiz edilmiş, araştırmanın amaç sıralaması dikkate alınarak bulgulara yer verilmiştir.

Anket çalışmasındaki sorular üç grup halinde alt başlıklardan oluşmuş ve grupların kendi içindeki Cronbach's Alpha istatistikleri de ayrı ayrı incelenmiştir. Anket çalışmasında toplam 28 soru sorulmuştur. Yapılan Cronbach's Alpha istatistiğine göre bu soruların güven değeri oldukça yüksektir (0.947).

Tablo 1. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Cinsiyet T-Test

		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Yönetim İşlevleri Ortalama;	Eşit Varyanslar Varsayıldı	4,258	,040	-,540	346	,589
	Eşit Farklar Varsayılmadı			-,583	312,761	,560
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	Eşit Varyanslar Varsayıldı	3,334	,069	-,886	346	,376
	Eşit Farklar Varsayılmadı			-,925	287,112	,356
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	Eşit Varyanslar Varsayıldı	,754	,386	,759	346	,449
	Eşit Farklar Varsayılmadı			,777	272,691	,438

*p<0.1, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 1’de görüldüğü gibi, EBYS’nin yönetim işlevleri ve otomasyon programına ilişkin özelliklerinin cinsiyet değişkenine göre farklılığını tespit etmek üzere yapılan ilişkisiz grup t testi sonuçlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

4.1. Çalışılan Birim Analiz İncelemesi

Tablo 2. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Çalıştıkları Birimlere Göre Grup Analizi

		N	x	ss	SShata	Alt Sınır	Üst Sınır	Min	Max
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	1	73	4,1781	,73772	,08634	4,0060	4,3502	1,88	5,00
	2	260	4,1024	,76767	,04761	4,0087	4,1962	1,00	5,00
	3	15	3,8667	,54786	,14146	3,5633	4,1701	3,00	5,00
	Toplam	348	4,1081	,75397	,04042	4,0286	4,1876	1,00	5,00
Yönetim İşlevleri Ortalama;	1	73	3,8767	,75440	,08830	3,7007	4,0527	,00	5,00
	2	260	3,8321	,80878	,05016	3,7333	3,9308	,00	5,00
	3	15	3,6963	,74472	,19229	3,2839	4,1087	2,33	5,00
	Toplam	348	3,8356	,79367	,04255	3,7519	3,9192	,00	5,00
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	1	73	3,8867	,60488	,07080	3,7455	4,0278	1,64	4,82
	2	260	3,7944	,65968	,04091	3,7138	3,8750	1,00	5,00
	3	15	3,5758	,53636	,13849	3,2787	3,8728	2,55	4,36
	Toplam	348	3,8043	,64506	,03458	3,7363	3,8723	1,00	5,00

Tablo 2’de görüldüğü üzere bu araştırma grubunda yer alan Fırat Üniversitesi çalışanlarının kurum içerisindeki çalıştıkları birimler göz önüne alınarak Rektörlük - İdari Birimler (1), Fakülte - MYO (2) ve Hastane (3) olmak üzere incelenmiştir. Anket çalışmasına, 73’ü Rektörlük - İdari Birimler, 260’ı Fakülte - Meslek Yüksek Okulları iken diğer 15 kişi Hastane biriminden olmak üzere toplamda 348 kişi katılım sağlamıştır.

Tablo 3. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Çalıştıkları Birimlere Göre Anova Test Analizi

		Kareler Toplama	df	Kareler ort.	F	Sig.
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	Gruplar arası	1,240	2	,620	1,091	,337
	Grup içi	196,020	345	,568		
	Toplam	197,260	347			
Yönetim İşlevleri Ortalama;	Gruplar arası	,418	2	,209	,330	,719
	Grup içi	218,161	345	,632		
	Toplam	218,579	347			
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	Gruplar arası	1,304	2	,652	1,572	,209
	Grup içi	143,084	345	,415		
	Toplam	144,388	347			

Tablo 3’de görüldüğü gibi, EBYS’nin bilginin özellikleri ile katılımcıların çalıştığı birim değişkenine göre farklılığı istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p>0.1$). Aynı şekilde, EBYS’nin yönetim işlevleri özelliği ve otomasyon programı özelliklerinin katılımcıların çalıştığı birim değişkenine göre istatistiksel açıdan farkı önemsizdir ($p>0.1$).

4.2. Eğitim Durumu Analiz İncelemesi

Tablo 4’de görüldüğü üzere bu araştırma grubunda yer alan Fırat Üniversitesi çalışanlarının Eğitim durumları da incelenmiştir. Katılımcıların Orta Öğretim – Lise (1), Üniversite (2) ve Lisans Üstü (3) mezunu olduğu tespit edilmiştir. Ankete, 26’sı Orta Öğretim – Lise, 163’ü Üniversite ve 159’u Lisans Üstü olmak üzere toplamda 348 kişi katılım sağlamıştır. Eğitim durumları göz önünde bulundurularak grup analizi incelendiğinde alt başlıklara göre katılımın en fazla Bilginin Özelliklerine İlişkin yöneltilen sorularında Üniversite (4,18) mezunlarında olduğu görülürken en az katılımın Otomasyon Programına İlişkin sorularında Orta Öğretim ve Lise (3,54) mezunlarında tespit edilmiştir.

Tablo 4. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Eğitim Durumlarına Göre Grup Analizi;

		N	x	ss	S _{Hata}	Alt sınır	Üst sınır	Min	Max
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	1	26	3,7788	1,12878	,22137	3,3229	4,2348	1,00	5,00
	2	163	4,1817	,74136	,05807	4,0671	4,2964	1,00	5,00
	3	159	4,0865	,67782	,05375	3,9803	4,1926	1,63	5,00
Toplam	348	4,1081	,75397	,04042	4,0286	4,1876	1,00	5,00	
Yönetim İşlevleri Ortalama;	1	26	3,7179	1,16290	,22806	3,2482	4,1877	,00	5,00
	2	163	3,9577	,64081	,05019	3,8586	4,0569	2,00	5,00
	3	159	3,7296	,84818	,06727	3,5967	3,8624	,00	5,00
Toplam	348	3,8356	,79367	,04255	3,7519	3,9192	,00	5,00	
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	1	26	3,5490	,95259	,18682	3,1642	3,9337	1,00	4,64
	2	163	3,8929	,61483	,04816	3,7978	3,9880	1,09	5,00
	3	159	3,7553	,60119	,04768	3,6611	3,8495	1,45	5,00
Toplam	348	3,8043	,64506	,03458	3,7363	3,8723	1,00	5,00	

Tablo 5’de görüldüğü gibi, EBYS’nin bilginin özelliklerinin eğitim durumu değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan anova testi sonuçlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0.01$). EBYS’nin yönetim işlevleri özelliği eğitim durumu değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0.01$). Ayrıca, EBYS’nin otomasyon programı özelliği eğitim durumu değişkenine göre istatistiksel açıdan fark anlamlıdır ($p<0.01$).

Tablo 5. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Eğitim Durumlarına Göre Anova Testi Analizi

		Kareler top	df	Kareler ort.	F	Sig.
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	Gruparası	3,777	2	1,889	3,367	,036***
	Grupiçi	193,483	345	,561		
	Toplam	197,260	347			
Yönetim İşlevleri Ortalama;	Gruparası	4,579	2	2,290	3,691	,026***
	Grupiçi	213,999	345	,620		
	Toplam	218,579	347			
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	Gruparası	3,357	2	1,679	4,106	,017***
	Grupiçi	141,031	345	,409		
	Toplam	144,388	347			

*p<0.1, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 6'da görüldüğü üzere bu araştırma grubunda yer alan Fırat Üniversitesi çalışanlarının Bilginin Özelliklerine İlişkin sorulara verdikleri katılım düzeylerinde Oratöğretim – Lise (1) ile Üniversite (2) arasında anlamlı bir fark görülürken (p<0.05), Oratöğretim – Lise (1) ile Lisansüstü (3) arasında anlamlı bir fark görülmemiştir (p>0.1).

Tablo 6. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Eğitim Durumlarına Göre Post Hoc Test Analizi

		(I) Eğitim Durumunuz	(J) Eğitim Durumunuz	Ortalama fark (I-J)	SS _{haa}	Sig.	Alt	Üst
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	Tukey HSD	1	2	-,40290*	,15815	,030**	-,7752	-,0306
			3	-,30763	,15842	,129	-,6805	,0653
		2	1	,40290*	,15815	,030**	,0306	,7752
			3	,09527	,08347	,489	-,1012	,2918
		3	1	,30763	,15842	,129	-,0653	,6805
			2	-,09527	,08347	,489	-,2918	,1012
Yönetim İşlevleri Ortalama;	Tukey HSD	1	2	-,23979	,16632	,321	-,6313	,1517
			3	-,01161	,16661	,997	-,4038	,3806
		2	1	,23979	,16632	,321	-,1517	,6313
			3	,22818*	,08779	,026**	,0215	,4348
		3	1	,01161	,16661	,997	-,3806	,4038
			2	-,22818*	,08779	,026**	-,4348	-,0215
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	Tukey HSD	1	2	-,34397*	,13502	,030**	-,6618	-,0261
			3	-,20634	,13525	,280	-,5247	,1120
		2	1	,34397*	,13502	,030**	,0261	,6618
			3	,13763	,07127	,131	-,0301	,3054
		3	1	,20634	,13525	,280	-,1120	,5247
			2	-,13763	,07127	,131	-,3054	,0301

*p<0.1, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 6'de görüldüğü üzere bu araştırma grubunda yer alan Fırat Üniversitesi çalışanlarının Yönetim İşlevlerine İlişkin sorulara verdikleri katılım düzeylerinde Üniversite (2) ve Lisansüstü (3) arasında anlamlı bir fark görülürken (p<0.05), diğer grup karşılaştırmalarında herhangi bir anlamlı fark görülmemiştir (p>0.1).

Tablo 6'de görüldüğü üzere bu araştırma grubunda yer alan Fırat Üniversitesi çalışanlarının Otomasyon Programına İlişkin sorulara verdikleri katılım düzeylerinde Oratöğretim – Lise (1) ile Üniversite (2) arasında anlamlı bir fark görülürken (p<0.05), diğer grup karşılaştırmalarında herhangi bir anlamlı fark görülmemiştir (p>0.1).

Tablo 7. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Çalışma Şekline Göre Grup Analizi;

	N	x	ss	SShata	Alt sınır	Üst sınır	Min	Max	
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	1	191	4,1329	,78657	,05691	4,0206	4,2451	1,00	5,00
	2	14	4,0714	1,09381	,29233	3,4399	4,7030	1,13	5,00
	3	64	3,9336	,68645	,08581	3,7621	4,1051	2,00	5,00
	4	79	4,1962	,63822	,07181	4,0532	4,3392	1,63	5,00
	Toplam	348	4,1081	,75397	,04042	4,0286	4,1876	1,00	5,00
Yönetim İşlevleri Ortalama;	1	191	3,8988	,75141	,05437	3,7915	4,0060	,00	5,00
	2	14	4,0476	,62508	,16706	3,6867	4,4085	2,22	4,78
	3	64	3,6719	,72210	,09026	3,4915	3,8523	1,00	5,00
	4	79	3,7778	,94733	,10658	3,5656	3,9900	,00	5,00
	Toplam	348	3,8356	,79367	,04255	3,7519	3,9192	,00	5,00
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	1	191	3,8291	,65999	,04776	3,7349	3,9233	1,00	5,00
	2	14	3,8377	,84995	,22716	3,3469	4,3284	1,36	4,73
	3	64	3,6520	,60271	,07534	3,5014	3,8025	1,55	5,00
	4	79	3,8619	,59343	,06677	3,7290	3,9948	1,45	4,91
	Toplam	348	3,8043	,64506	,03458	3,7363	3,8723	1,00	5,00

Tablo 7’de görüldüğü üzere bu araştırma grubunda yer alan Fırat Üniversitesi çalışanlarının çalışma şekilleri göz önüne alınarak İdari (1), Yönetici (2), Akademik (3) ve Akademik – İdari (4) olmak üzere dört grupta incelenmiştir. Ankete katılım gösterenlerin 191’i İdari (1), 14’ü Yönetici (2), 64’ü Akademik (3) ve 79’u Akademik – İdari (4) olmak üzere toplamda 348 kişi tarafından katılım sağlamıştır.

Tablo 8. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Çalışma Şekline Göre Anova Test Analizi

	Kareler top	df	Karaler ort	F	Sig.
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	Gruparası	2,698	3	,899	1,590 ,192
	Grupiçi	194,562	344	,566	
	Toplam	197,260	347		
Yönetim İşlevleri Ortalama;	Gruparası	3,371	3	1,124	1,796 ,148
	Grupiçi	215,207	344	,626	
	Toplam	218,579	347		
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	Gruparası	1,880	3	,627	1,513 ,211
	Grupiçi	142,508	344	,414	
	Toplam	144,388	347		

*p<0.1, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 8’de görüldüğü gibi, EBYS’nin bilginin özelliklerinin çalışma şekli değişkenine göre farklılığını tespit etmek üzere yapılan anova testi sonuçlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ayrıca, EBYS’nin yönetim işlevleri özelliği çalışma şekli değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. EBYS’nin otomasyon programı özelliği çalışma şekli değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır.

4.3. Hizmet Süresi Analiz İncelemesi

Tablo 9’da anket çalışmasına katılan Fırat Üniversitesi çalışanlarının hizmet süresi grup analizleri görülmektedir. Bu soruyu cevaplayan 348 kişiden 39’unun 1-6 yıl, 68’inin 6-12 yıl iken 241 kişi 12-20 yıl ve üzerinde hizmet yılı olduğu belirlenmiştir. Hizmet yılı süresi göz önünde bulundurularak grup analizi incelendiğinde alt başlıklara göre katılımın en fazla Yönetim İşlevlerinde 4,27 ile 6-12 yıl hizmet süresi olanlarda görüldüğü, en az katılımın ise Otomasyon Programına İlişkin sorularında 3,69 ile 1-6 yıl hizmet süresi olanlarda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Hizmet Yılı Grup Analizi

		N	x	SS	SShata	Alt sınır	Üst sınır	Min	max
Yönetim İşlevleri Ortalaması	1	39	3,9199	,64347	,10304	3,7113	4,1285	2,00	5,00
	2	68	4,2702	,57813	,07011	4,1303	4,4102	2,38	5,00
	3	241	4,0928	,80599	,05192	3,9906	4,1951	1,00	5,00
	Toplam	348	4,1081	,75397	,04042	4,0286	4,1876	1,00	5,00
Bilgi İşlevleri Ortalaması	1	39	3,8034	,73281	,11734	3,5659	4,0410	1,00	5,00
	2	68	4,0458	,62890	,07627	3,8935	4,1980	2,11	5,00
	3	241	3,7815	,83647	,05388	3,6753	3,8876	,00	5,00
	Toplam	348	3,8356	,79367	,04255	3,7519	3,9192	,00	5,00
Otomasyon İşlevleri Ortalaması	1	39	3,6946	,59155	,09472	3,5029	3,8864	1,55	4,91
	2	68	3,8997	,55401	,06718	3,7656	4,0338	2,36	4,82
	3	241	3,7952	,67521	,04349	3,7095	3,8809	1,00	5,00
	Toplam	348	3,8043	,64506	,03458	3,7363	3,8723	1,00	5,00

Tablo 10’da görüldüğü gibi, EBYS’nin bilginin özelliklerinin çalışma şekli değişkenine göre farklılığını tespit etmek üzere yapılan anova testi sonuçlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Ayrıca, EBYS’nin yönetim işlevleri özelliği çalışma şekli değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.05$). EBYS’nin otomasyon programı özelliği çalışma şekli değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 10. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Hizmet Yılı Anova Analizi

		Karaler top	df	Kareler ort	F	Sig.
Bilgi İşlevleri Ortalaması	Gruparası	3,225	2	1,613	2,867	,058*
	Grupiçi	194,035	345	,562		
	Toplam	197,260	347			
Yönetim İşlevleri Ortalaması	Gruparası	3,750	2	1,875	3,011	,051*
	Grupiçi	214,829	345	,623		
	Toplam	218,579	347			
Otomasyon İşlevleri Ortalaması	Gruparası	1,108	2	,554	1,334	,265
	Grupiçi	143,279	345	,415		
	Toplam	144,388	347			

* $p<0.1$, ** $p<0.05$, *** $p<0.01$

4.4. Akıllı Telefon Kullanımı Analiz İncelemesi

Akıllı telefon kullanımı ile ilgili sorulan sorulara ankete katılanların verdiği cevaplar Tablo 11’de sunulmuştur. Bu soruya toplam 342 kişi yanıt vermiş ve bunlardan 323 akıllı telefon kullandıklarını ve 19 ise kullanmadığını belirtmiştir. Ankette, Yönetim İşlevleri sorularına verilen ortalama cevaplar akıllı telefon kullananlar için 3,84 iken kullanmayanlarda 3,78 olmuştur. Akıllı telefon kullananların, Bilgi işlevleri sorularına verdikleri ortalama cevaplar 4,11 iken kullanmayanların 4,01 dir. Otomasyon İşlevleri sorularına ise akıllı telefon kullananların verdikleri ortalama cevap 3,80 iken kullanmayanlar için 3,90 olmuştur. İstatistiklere göre, akıllı telefon kullananlar en fazla katılımı Bilgi işlevleri sorularına (4,11) en düşük katılımı (3,7) ise yönetim işlevleri sorularına göstermiştir.

Tablo 11. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Akıllı Telefon Kullanım Grup Analizi

	Akıllı Telefon	N	x	SS	SShata
Yönetim İşlevleri Ortalaması	Evet	323	3,8428	,80938	,04504
	Hayır	19	3,7895	,52102	,11953
Bilgi İşlevleri Ortalaması	Evet	323	4,1165	,76577	,04261
	Hayır	19	4,0197	,58817	,13494
Otomasyon İşlevleri Ortalaması	Evet	323	3,8016	,65974	,03671
	Hayır	19	3,9091	,41328	,09481

Tabloda görüldüğü gibi, EBYS'nin bilginin özelliklerinin akıllı telefon kullanım değişkenine göre farklılığını ortaya koymak için yapılan T-testi analiz sonuçlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmemiştir (p>0.1). Aynı tabloya göre, EBYS'nin yönetim işlevleri özelliği ve otomasyon programı özelliği akıllı telefon kullanım değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır (p>0.1).

Tablo 12. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Akıllı Telefon Kullanım T-Test Analizi

		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama fark	SShatafark	Min	Max
Yönetim İşlevleri Ortalaması	Eşit Varyanslar	1,973	,161	,283	340	,777	,05332	,18808	-,31663	,42327
	Eşit Farklar Varsayılmadı			,417	23,447	,680	,05332	,12773	-,21064	,31728
	Eşit Varyanslar	,565	,453	,541	340	,589	,09675	,17880	-,25494	,44844
Bilgi İşlevleri Ortalaması	Eşit Varyanslar			,684	21,756	,501	,09675	,14150	-,19690	,39040
	Eşit Farklar Varsayılmadı									
	Eşit Varyanslar	2,160	,143	-,702	340	,483	-,10751	,15322	-,40889	,19386
Otomasyon İşlevleri Ortalaması	Eşit Farklar Varsayılmadı			-1,057	23,771	,301	-,10751	,10167	-,31746	,10243

*p<0.1, **p<0.05, ***p<0.01

4.5. Günlük İnternette Geçirdikleri Zaman Analiz İncelemesi

Tabloda bu araştırma grubunda yer alan Fırat Üniversitesi çalışanlarının günlük olarak internette geçirdikleri zaman süresi incelenmiştir. Katılımcıların günlük internette geçirdikleri zaman süresini belirtmeyenler (0), 1 saat (1), 1-3 saat (2) ve 3 saat üzeri (3) olduğu tespit edilmiştir. Ankete, 3'ü internette zaman geçirmediğini, 64'ü 1 saat, 137'si 1-3 saat ve 144'ü 3 saat geçirdiğini belirten toplamda 348 kişi katılım sağlamıştır. Günlük internette geçirdikleri zaman süresi göz önünde bulundurularak grup analizi incelendiğinde alt başlıklara göre katılımın en fazla Bilginin Özelliklerine İlişkin yöneltilen sorularında 3 saat ve üzeri (4,25) günlük internet kullanımı olanlarda görülürken en az katılımın Otomasyon Programına İlişkin sorularında internet kullanmayanlarda (3,0) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 13. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Günlük İnternette Geçirdikleri Zamana Göre Grup Analizi

		N	x	ss	SShata	Alt sınır	Alt sınır	Min	Max
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	0	3	3,0417	1,79554	1,03665	-1,4187	7,5020	1,00	4,38
	1	64	4,0078	,81433	,10179	3,8044	4,2112	1,13	5,00
	2	137	4,0274	,76767	,06559	3,8977	4,1571	1,00	5,00
	3	144	4,2517	,65296	,05441	4,1442	4,3593	1,38	5,00
	Toplam	348	4,1081	,75397	,04042	4,0286	4,1876	1,00	5,00
Yönetim İşlevleri Ortalama;	0	3	3,3333	1,28140	,73981	,1502	6,5165	1,89	4,33
	1	64	3,8385	,81672	,10209	3,6345	4,0426	1,11	5,00
	2	137	3,7194	,91109	,07784	3,5655	3,8733	,00	5,00
	3	144	3,9552	,62417	,05201	3,8524	4,0581	2,00	5,00
	Toplam	348	3,8356	,79367	,04255	3,7519	3,9192	,00	5,00
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	0	3	3,0000	1,73443	1,00138	-1,3086	7,3086	1,00	4,09
	1	64	3,6662	,69576	,08697	3,4924	3,8400	1,36	5,00
	2	137	3,7253	,68727	,05872	3,6092	3,8414	1,09	4,91
	3	144	3,9577	,50335	,04195	3,8748	4,0406	2,36	5,00
	Toplam	348	3,8043	,64506	,03458	3,7363	3,8723	1,00	5,00

Tablo 14’de görüldüğü gibi, EBYS’nin bilginin özelliklerinin günlük internet kullanım süresi değişkenine göre farklılığını belirlemek üzere yapılan anova testi sonuçlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0.01$). EBYS’nin yönetim işlevleri özelliği günlük internet kullanım süresi değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.05$). Ayrıca, EBYS’nin otomasyon programı özelliği günlük internet kullanım süresi değişkenine göre istatistiksel açıdan fark anlamlıdır ($p<0.01$).

Tablo 14. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Günlük İnternette Geçirdikleri Zamana Göre Anova Test Analizi;

		Kareler top	df	Kareler ort	F	Sig.
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	Gruplararası	7,919	3	2,640	4,796	,003***
	Grupiçi	189,341	344	,550		
	Toplam	197,260	347			
Yönetim İşlevleri Ortalama;	Gruplararası	4,669	3	1,556	2,503	,059
	Grupiçi	213,909	344	,622		
	Toplam	218,579	347			
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	Gruplararası	7,405	3	2,468	6,199	,000***
	Grupiçi	136,982	344	,398		
	Toplam	144,388	347			

* $p<0.1$, ** $p<0.05$, *** $p<0.01$

Tablo 15’de görüldüğü üzere bu araştırma grubunda yer alan Fırat Üniversitesi çalışanlarının Otomasyon Programına ilişkin sorulara verdikleri katılım düzeylerinde, internette 1 saat zaman geçirenler (1) ile 3 saat ve üzeri zaman geçirenler ve 1-3 saat zaman geçirenler ile 3 saat ve üzeri (3) zaman geçirenler arasında anlamlı bir farkı görülürken ($p<0.05$), diğer grup karşılaştırmalarında herhangi bir anlamlı fark görülmemiştir ($p>0.1$).

Tablo 15. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Günlük İnternette Geçirdikleri Zamana Göre Göre Post Hoc Test Analizi

		(I) Günlük İnt Geç Süre	(J) Günlük İnt Geç Süre	Ortalama far (I-J)	SShata	Sig.	Alt sınır	Üst sınır
Bilginin Özelliklerine İlişkin Ortalama;	Tukey HSD	1	2	-,01956	,11233	,998	-,3096	,2704
			3	-,24392	,11146	,128	-,5317	,0438
		2	1	,01956	,11233	,998	-,2704	,3096
			3	-,22436	,08854	,057	-,4529	,0042
		3	1	,24392	,11146	,128	-,0438	,5317
			2	,22436	,08854	,057	-,0042	,4529
Yönetim İşlevleri Ortalama;	Tukey HSD	1	2	,11916	,11939	,751	-,1891	,4274
			3	-,11671	,11847	,758	-,4225	,1891
		2	1	-,11916	,11939	,751	-,4274	,1891
			3	-,23586	,09411	,061	-,4788	,0071
		3	1	,11671	,11847	,758	-,1891	,4225
			2	,23586	,09411	,061	-,0071	,4788
Otomasyon Programına İlişkin Ortalama;	Tukey HSD	1	2	-,05909	,09554	,926	-,3057	,1876
			3	-,29151*	,09480	,012***	-,5363	-,0468
		2	1	,05909	,09554	,926	-,1876	,3057
			3	-,23242*	,07531	,012***	-,4268	-,0380
		3	1	,29151*	,09480	,012***	,0468	,5363
			2	,23242*	,07531	,012***	,0380	,4268

* $p<0.1$, ** $p<0.05$, *** $p<0.01$

4.6. Sosyal Medya Kullanım Sıklığı Analiz İncelemesi

Tablo 16’da görüldüğü gibi anket çalışmasına katılan Fırat Üniversitesi çalışanlarının sosyal medya kullanım sıklığı grup analizleri incelenmiştir. Bu soruya cevap verenlerden 267 kişi sosyal medya kullanırken ve 81 kişi sosyal medya kullanmadıklarını belirtmiştir. Ankete toplamda 348 kişi katılım sağlamıştır. Çalışmanın oluşturduğu üç bölümden Yönetim İşlevleri sorularına verilen ortalama cevaplar da sosyal medya kullananlar

için 3,89, kullanmayanlarda ise 3,64 olmuştur. Bilgi işlevleri sorularına verilen ortalama cevaplar da sosyal medya kullananlar için 4,16 iken kullanmayanlar için 3,92 dir. Ayrıca, Otomasyon işlevleri sorularına verilen ortalama cevaplar sosyal medya kullananlar için 3,83 iken kullanmayanlar için 3,70 olmuştur. Verilen cevaplara göre en fazla katılımı (4,16) bilgi işlevleri sorularında sosyal medya kullanan katılımcılar oluştururken, en düşük katılımı (3,64) yönetim işlevleri sorularında sosyal medya kullanmayan katılımcılar olmuştur.

Tablo 16. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Sosyal Medya Kullanım Sıklığına Göre Grup Analizi

	Sosyal Medya	N	x	SS	SShata
Yönetim İşlevleri Ortalaması	Kullanan	267	3,8926	,71031	,04347
	Kullanmayan	81	3,6475	1,00397	,11155
Bilgi İşlevleri Ortalaması	Kullanan	267	4,1643	,69739	,04268
	Kullanmayan	81	3,9228	,89630	,09959
Otomasyon İşlevleri Ortalaması	Kullanan	267	3,8345	,61191	,03745
	Kullanmayan	81	3,7048	,73946	,08216

Tablo 17’te görüldüğü gibi, EBYS’nin yönetim işlevleri özelliği sosyal medya kullanım sıklığı değişkenine göre farklılığını ortaya koymak için yapılan t-testi analiz sonuçlarına göre istatistiksel açıdan fark anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Aynı şekilde, EBYS’nin bilgi işlevleri özelliği sosyal medya kullanım sıklığı değişkenine göre istatistiksel açıdan fark anlamlıdır ($p<0.05$) Tabloya göre EBYS’nin otomasyon programı özelliklerinin sosyal medya kullanım sıklığı değişkenine göre farklılığı istatistiki açıdan önemsizdir ($p>0.1$)

Tablo 17. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Sosyal Medya Kullanım Sıklığına Göre T- Testi Analizi

		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama fark	SSortalamfark	Alt sınırlar	Alt sınırlar
Yönetim İşlevleri Ortalaması	Eşit Varyanslar	9,156	,003	2,453	346	,015**	,24517	,09996	,04857	,44177
	Eşit Farklar Varsayılmadı			2,048	105,410	,043**	,24517	,11972	,00779	,48255
Bilgi İşlevleri Ortalaması	Eşit Varyanslar	7,195	,008	2,545	346	,011**	,24149	,09490	,05484	,42813
	Eşit Farklar Varsayılmadı			2,229	110,959	,028**	,24149	,10835	,02679	,45619
Otomasyon İşlevleri Ortalaması	Eşit Varyanslar	2,720	,100	1,589	346	,113	,12970	,08165	-,03089	,29029
	Eşit Farklar Varsayılmadı			1,436	115,195	,154	,12970	,09029	-,04915	,30855

* $p<0.1$, ** $p<0.05$, *** $p<0.01$

4.7. Hizmet İçi Eğitim Analiz İncelemesi

Tablo 18’de görüldüğü gibi anket çalışmasına katılan Fırat Üniversitesi çalışanlarının hizmet içi eğitim alıp almadıklarına yönelik grup analizleri incelenmiştir. Bu soruya cevap veren 213 katılımcının hizmet içi eğitim aldığı, 135 katılımcının ise hizmet içi eğitim almadığı belirlenmiştir. Bu sorulara toplamda 348 kişi yanıt vermiştir. Çalışmanın oluşturduğu üç bölümden Yönetim İşlevleri sorularına verilen ortalama cevaplar hizmet içi eğitim alanlar için 3,95 iken almayanlarda 3,64 olmuştur. Bilgi işlevleri sorularına verilen ortalama cevaplar hizmet içi eğitim alanlar için 4,15 iken almayanlar için 4,02 dir. Otomasyon işlevleri sorularına verilen ortalama cevaplar hizmet içi eğitim alanlar için 3,88 iken almayanlar için 3,67 olmuştur. Verilen cevaplara göre en fazla katılımı (4.15) bilgi işlevleri sorularında hizmet içi eğitim alan katılımcılar oluştururken, en düşük katılımı (3,64) yönetim işlevleri sorularında hizmet içi eğitim almayan katılımcılar oluşturmuştur.

Tablo 18. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Hizmet İçi Eğitim Grup Analizi

	EBYS Eğitim	Hiz İçi	N	x	ss	SShata
Yönetim İşlevleri Ortalaması	Evet		213	3,9551	,64938	,04449
	Hayır		135	3,6469	,95155	,08190
Bilgi İşlevleri Ortalaması	Evet		213	4,1585	,76478	,05240
	Hayır		135	4,0287	,73237	,06303
Otomasyon İşlevleri Ortalaması	Evet		213	3,8839	,63436	,04347
	Hayır		135	3,6788	,64415	,05544

Tablo 19’da görüldüğü gibi, EBYS’nin yönetim işlevleri özelliği hizmet içi eğitim değişkenine göre farklılığını ortaya koymak için yapılan t-testi analiz sonuçlarına göre istatistiksel açıdan fark anlamlı bulunmuştur ($p<0.01$). EBYS’nin bilginin özelliklerinin hizmet içi eğitim değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.1$). EBYS’nin otomasyon programı özelliklerinin hizmet içi eğitim değişkenine göre farklılığı istatistiksel açıdan önemli ($p<0.01$) dir.

Tablo 19. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının Hizmet İçi Eğitim T- Test Analizi

		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Ortalama fark	SShata fark	Ortalama için% 95 Güven Aralığı	Alt sınırlar	Alt sınırlar
Yönetim İşlevleri Ortalaması	Eşit Varyanslar Varsayıldı	14,162	,000	3,590	346	,000***	,30822	,08585	,13936	,47708	
	Eşit Farklar Varsayılmadı			3,307	213,050	,001***	,30822	,09320	,12451	,49194	
Bilgi İşlevleri Ortalaması	Eşit Varyanslar Varsayıldı	,002	,965	1,568	346	,118	,12975	,08277	,03305	,29254	
	Eşit Farklar Varsayılmadı			1,583	294,359	,115	,12975	,08197	,03157	,29107	
Otomasyon İşlevleri Ortalaması	Eşit Varyanslar Varsayıldı	,395	,530	2,922	346	,004***	,20512	,07020	,06704	,34320	
	Eşit Farklar Varsayılmadı			2,912	282,015	,004***	,20512	,07045	,06645	,34379	

* $p<0.1$, ** $p<0.05$, *** $p<0.01$

4.8. EBYS Kullanım Sıklığı Analiz İncelemesi

Tablo 20’de görüldüğü üzere bu araştırma grubunda yer alan Fırat Üniversitesi çalışanlarının EBYS kullanım sıklıkları araştırılmış ve hergün (1), haftada bir (2) ve ayda bir (3) kullananlar olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Ankete toplamda 348 kişi katılmıştır. Katılım gösterenlerin 271’i hergün (1), 57’si haftada bir (2) ve 20’si ayda bir (3) EBYS kullandıklarını belirtmiştir.

Tablo 21’de görüldüğü gibi, EBYS’nin bilginin özelliklerinin çalışma şekli değişkenine göre farklılığını tespit etmek üzere yapılan anova testi sonuçlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır. ($p>0.1$) Ayrıca, EBYS’nin yönetim işlevleri özelliği çalışma şekli değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.1$). EBYS’nin otomasyon programı özelliği çalışma şekli değişkenine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.1$).

Tablo 20. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının EBYS Kullanım Sıklığına Göre Grup Analizi

		N	x	ss	SShata	Alt sınır	Üst sınır	Min	Max
blgort1	1	271	4,1296	,76269	,04633	4,0384	4,2208	1,00	5,00
	2	57	4,0548	,69878	,09256	3,8694	4,2402	2,25	5,00
	3	20	3,9688	,80078	,17906	3,5940	4,3435	2,00	5,00
	Toplam	348	4,1081	,75397	,04042	4,0286	4,1876	1,00	5,00
yort3	1	271	3,8770	,75625	,04594	3,7866	3,9674	,00	5,00
	2	57	3,6940	,85276	,11295	3,4677	3,9202	,00	5,00
	3	20	3,6778	1,05956	,23693	3,1819	4,1737	,89	5,00
	Toplam	348	3,8356	,79367	,04255	3,7519	3,9192	,00	5,00
prort2	1	271	3,8366	,63708	,03870	3,7604	3,9128	1,00	5,00
	2	57	3,6730	,61342	,08125	3,5103	3,8358	1,64	4,64
	3	20	3,7409	,80736	,18053	3,3631	4,1188	1,55	5,00
	Toplam	348	3,8043	,64506	,03458	3,7363	3,8723	1,00	5,00

Tablo 21. Çalışmaya Katılım Gösteren Fırat Üniversitesi Çalışanlarının EBYS Kullanım Sıklığına Göre Anova Test Analizi

		Kareler top	df	Karaler ort.	F	Sig.
blgort1	Gruplararası	,676	2	,338	,593	,553
	Grupiçi	196,585	345	,570		
	Toplam	197,260	347			
yort3	Gruplararası	2,106	2	1,053	1,678	,188
	Grupiçi	216,472	345	,627		
	Toplam	218,579	347			
prort2	Gruplararası	1,346	2	,673	1,623	,199
	Grupiçi	143,042	345	,415		
	Toplam	144,388	347			

*p<0.1, **p<0.05, ***p<0.01

5. Sonuç ve Öneriler

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan başlıca problemlerden birinin organizasyon yapılarının sürdürülebilmesindeki zorluklar olduğu düşünülebilir. Küreselleşme beraberinde verimlilik olgusunu hiç olmadığı kadar önemli hale getirmiştir.

Önceki analizlerde mevcut sistemlerin elektronik ortama aktarılmasının özellikle zaman anlamında iyileştirmeler sağladığı görülmüştür. Sistemlerin kurumlar arasında entegrasyonlarının sağlanması bu fayda düzeyini daha üst seviyelere çıkarmaktadır. Yüz yüze iletişimin zorunlu olarak kesintiye uğradığı pandemi sürecinde elektronik belge yönetim sistemleri veya elektronik süreç altyapılarına sahip olmak fazlasıyla önem kazanmıştır.

Kurumların veya firmaların ilgili elektronik altyapıya sahip olmaları, yüksek bedeller ödeyerek bunları satın almaları tek başına yeterli olmayabilir. Beşeri sermayelerini bu sistemlere adapte edememeleri halinde bu hizmetlerden yararlanabilmeleri mümkün olmayacaktır. Beşeri sermayenin kendi içerisinde farklı adaptasyon kabiliyetlerine sahip olması kaçınılmazdır. Kurumların üst düzey yöneticileri kullandıkları sistemlere uygun beşeri sermayeyi istihdam etmek durumundadır. Özellikle kamu kurumlarında bu çok da kolay olmayabilir. Özel şirketler işgücü üzerinde belirli bir yaptırım gücüne sahip olduklarından işgücünün yeni sistemlere adaptasyonunun daha hızlı gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Araştırmamızda Fırat Üniversitesi özelinde bir kamu kuruluşunun personellerinin EBYS sistemi ile ilgili üç ana başlık altında görüşleri anket yoluyla alınmış olup, farklı demografik değişkenlerin bu 3 ana başlık anlamında farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Araştırmadaki temel motivasyon, Elektronik Belge

Yönetim Sisteminin (EBYS) kullanımını daha verimli hale getirebilmek için olası eksiklikleri göz önüne sermektir. Çalışma için literatür taraması yapılırken en kapsayıcı ölçek olan Turma, 2017’de geliştirdiği ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeğe göre EBYS kullanımı 3 alt başlıkta incelenmektedir; EBYS’nin yönetim işlevlerine katkısı, EBYS’nin otomasyon olarak değerlendirilmesi ve EBYS’nin bilgi özellikleri bağlamında değerlendirilmesi olarak incelenmiştir. İlişkin ölçek daha önce kullanılan ve güvenilirliği test edilen bir ölçek olmasına karşın tekrar Cronbach’s Alpha (güven testi) istatistikleri tüm sorular için yapılmış ve yüksek güvenilirlik skorlarına ulaşılmıştır. Demografik değişkenler seçilirken Fırat Üniversitesi personeli birçok boyutuyla değerlendirilmeye alınmıştır.

Yapılan analiz sonuçlarına göre; EBYS kullanımı ile ilgili üç alt başlığın hiçbirinde anlamlı bir farklılığa neden olmayan demografik değişkenler şu şekilde sıralanmaktadır; Cinsiyet, Çalışmanın Birimi, Çalışma Şekli, Hizmet Süresi, Akıllı Telefon Kullanımı, EBYS’yi kullanım sıklığı.

İncelenen bu demografik özellikler bağlamında EBYS’nin yönetim işlevi, bilgi özelliği ve otomasyon özelliği farklılık göstermemektedir. Genel memnuniyet düzeyleri dikkate alındığında, tüm alt grupların 3,5 puanın üzerinde alması genel bir memnuniyet olduğu fikrini vermektedir. Bu bağlamda karar alıcıların EBYS sistemine geçiş kararı başarılı bir politika olarak değerlendirilebilir.

Yapılan analizde özellikle “Çalışmanın Birimi” ve EBYS’nin “Kullanım Sıklığı” bağlamında her birimin iş yükünün eşit olmaması gerçeğinden yola çıkarak EBYS kullanımı ile ilgili farklı yaklaşımlar olabileceği öngörülmüştür. Fakat en yoğun birimlerden dahi yüksek memnuniyet düzeylerinde geri dönüşler alınması programın etkin kullanıldığı fikrini desteklemektedir.

Yine yapılan analiz sonuçlarına göre, demografik değişkenler incelendiğinde aralarında anlamlı farklılık bulunan değişkenler şu şekilde sıralanabilir; Eğitim Durumu, Günlük İnternet Kullanımı, Sosyal Medya Kullanımı, Hizmet İçi Eğitim Alma.

Eğitim durumu ile ilgili katılımcılara 3 seçenek sunulmuştur; bunlar 1) Orta öğretim 2) Lisans 3) Lisansüstü şeklindedir. Bu üç gruptan lisans mezunu olan grup diğer iki gruba göre her üç alt başlıkta da daha yüksek memnuniyet düzeyine sahiptir. 2. Grup EBYS’nin bilgi işlevi ve otomasyon özelliklerine göre 1. Gruptan, EBYS’nin yönetim işlevleri ile ilgili olarak da 3 gruptan pozitif ayrılmaktadır. Ankete katılanların eğitim seviyeleri detaylı incelendiğinde, 1 ve 2 numaralı grupların idari kadrolarda, 3 numaralı grubun ise akademik gruplarda görev aldığı belirlenmiştir. Bu bağlamda üniversite mezunu idari personelin EBYS memnuniyet düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılabılır. 1 ve 3 numaralı gruplar arasında ise anlamlı bir farklılığa ulaşılamamıştır.

Ankette “teknoloji okur-yazarlığının” incelendiği 3 soru vardır. Bunlardan akıllı telefon kullanımı ayırt edici bir soru özelliği taşımamaktadır, nitekim akıllı telefon kullanım oranı %94 olarak hesaplanmıştır. Bu anlamda yapılan T-test in geçerliliği de sorgulanmaya açıktır. Diğer yandan teknoloji okuryazarlığı simgeleyen diğer iki soru teknoloji okuryazarı kesimin EBYS hizmetlerinden daha memnun olduğu sonucunu vermektedir. Soruların bu sorulardan ilkinde göre, sosyal medya kullanan personel kullanmayanlara göre EBYS’nin yönetim ve bilgi işlevleri konusunda pozitif ayrılmaktadır. Diğer soruya göre ise internette 3 saat ve üzerinde vakit geçiren personel ise EBYS nin otomasyon işlevi ile ilgili olarak internette daha az vakit geçiren diğer iki gruptan pozitif ayrılmaktadır.

Öngörüldüğü üzere, teknoloji adaptasyonu yüksek ve teknolojiyi günlük hayatında farklı sebeplerle kullanan Fırat Üniversitesi personeli elektronik ortamda kendini daha yeterli ve rahat hissetmekte ve daha yüksek bir memnuniyet düzeyi sergilemektedir.

Analiz sonuçlarında en önemli göstergelerden biri de hizmet içi eğitim alan ve almayan grupların karşılaştırılmasıdır. Hizmet içi eğitim alanların almayanlara göre EBYS’nin otomasyon ve yönetim işlevleri anlamında istatistiksel olarak daha yüksek memnuniyet düzeyinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. EBYS ile ilgili değerlendirmelerde istatistiksel fark çıkan demografik değişkenler dikkate alındığında hizmet içi eğitim alma diğerlerinden farklılaşmaktadır. Üst yönetimin eğitim seviyesi ve teknoloji okuryazarlığına etkisinin sınırlı olduğu düşünülmektedir. Yapılan hizmet içi eğitimlerin verimliliği artırıyor olması bu bağlamda özendiriciliği artırmalı ve kurumlar ilgili personellerine her yenilikte hizmet içi eğitim vermeleri elzem olarak görülmektedir. Sahip olunan fiziki faktörlerin ancak beşeri sermaye ile bir arada işlenebilmesi verimliliği artıracaktır. Diğer yandan teknolojik altyapıların da kurumlarda verimliliği artırması personelin bu teknolojiyi kullanabilme kapasitesiyle sınırlıdır. Analiz sonuçları bir arada düşünüldüğünde Fırat Üniversite’nde EBYS adaptasyonunun yüksek olduğu, teknoloji okuryazarlığı yüksek ve hizmet içi eğitim almış personelin bu bağlamda pozitif

ayrıştığı görülmektedir. Konu ile ilgili diğer bilim insanlarının yapacağı çalışmalarda farklı kurumlarda yapılan yenilikler, inovasyonların, süreç geliştirmelerin personel üzerindeki etkisinin incelenmesinin önem arz ettiği düşünülmektedir.

Teşekkür

Bu makale Doç. Dr. İzzet TAŞAR danışmanlığında “2021” Yılında yapmış olduğum “Elektronik Belge Yönetim Sistemlerine İlişkin Kullanıcı Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Bir Çalışma: Fırat Üniversitesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

- Bielawski L. and Boyle J. (1996). “*Electronic Document Management Systems: A User Centered Approach For Creating, Distributing And Managing Online Publications*”, Prentice Hall Computer Books, November.
- Björk B.C. (2003). Electronic Document Management In Construction. *Research Issues And Results ITcon 8*; 105
- Environment Version of 9 July 15. 53*
- Krogh G. and Roos J. (2011). *Managing Knowledge*, London: *SAGE Publications*, 11-12
- Odabaş H., (2012) *Elektronik Belge Düzenleme Yaklaşımları ve Türkiye’de E-Devlet Uygulamalarında Elektronik Belge Yönetimi*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/32112>
- On, A. (2014). “*Elektronik Belge Yönetim Sistemi Analizi: Yapay Zekâ Tabanlı Örnek Bir Uygulama*”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırıkkale.
- Özbal, G. (2013). “*Kurumsal Belge ve Arşiv Yönetimi Uygulamaları: Kalkınma Bakanlığı Örneği*”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Resmî Gazete,” Devlet Teşkilatı Veri Tabanı” Sayı: 27842, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/02/20110210-9.htm>
- Salminen A. and Tompa F.W. (2001) “*Requirements for XML document database systems*”. In E.V. Munson (Ed.), *Proceedings of the ACM Symposium on Document Engineering (DocEng '01)* (pp. 85-94). New York: ACM Press,
- Sathiadass JP, Wikramanayake GN. (2011). Document Management Systems, *Journal of Documentation*, 34(1), 55-85.
- Selvi, Ö. (2012). Bilgi Toplumu, Bilgi Yönetimi ve Halkla İlişkiler, *e-gifder*,3, 191-214
- Sun M., Aouad G. (1999). *Control Mechanism For Information Sharing in An Integrated Construction*
- Turma H., (2017). *Elektronik Belge Yönetim Sistemi Üzerine Bir Araştırma: Karabük Üniversitesi Örneği* Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Karabük, Aralık-2017
- Yetişir, A. (2011). “*Elektronik Belge Yönetim Sistemi ve Kamuda Bir Örnek Olay İncelemesi: UYAP DYS (EBYS)*”, Dönem Projesi, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara.
- Zaim, H. ,(2005). *Bilginin artan önemi ve bilgi yönetimi*.İstanbul: İşaret Yayınları
- Zantout, H., and Marrir, F. (1999). Document management systems from current capabilities towards intelligent information retrieval: an overview. *International Journal of Information Management*, 19(6), 471-484.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarları, Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’nun tarih 04.07.2019 sayı 29 ve karar 1 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

TASARRUF FİNANSMAN SİSTEMİ İÇİN MURABAHAYA DAYALI BİR MODEL ÖNERİSİ*

A Model Proposal Based On Murabaha For Saving Finance System

Mehmet BÜKEY¹ ve Yavuz TÜRKAN²

¹Doktora öğrencisi; Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Bingöl, bukey_m@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0003-2359-9354

²Dr. Öğr. Üyesi; Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bingöl, yturkan@bingol.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-0227-9346

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

19.10.2021

Kabul/Accepted:

22.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.1011939

Anahtar Kelimeler

Tasarruf, Finansman,
Tasarruf Finansman Sistemi

Keywords

Savings, Financing,
Savings Financing System

ÖZ

Bu çalışmada, tasarruf finansman şirketlerinin uyguladığı modellere yapılan eleştiriler değerlendirilmiştir. Eksik görülen hususları çözüme kavuşturmak amacıyla İslami finans ilkelerine uygun ve murabahaya dayalı yeni bir model önerilmiştir. Önerilen model, tahsis sırası nedeniyle katılımcılar arasında fiyat artışından kaynaklanan adaletsizliği gidermeye yöneliktir. Çalışmada, katılımcıların konut finansmanına ihtiyaç duyduğu varsayılarak örnek ödeme planları çıkarılmıştır. Model, aynı zamanda taşıt ve çatılı işyeri finansmanında da kullanılabilir. Modelde ihtiyaç duyulan finansman, katılımcının tercihine göre iki farklı yöntemle sağlanmaktadır. Finansman, ya konut fiyatına konut fiyat artışları dâhil edilerek konutun güncel fiyatı üzerinden ya da katılımcının almak istediği farklı bir konutun fiyatı üzerinden sağlanmaktadır. Önerilen modelde katılımcı, diğer katılımcılar ile birlikte satın alarak tahsisini yaptığı konutların satışından kâr elde etmektedir. Elde ettiği kâr kadar alacağı konutun maliyeti düşmektedir. Netice itibarıyla önerilen modelde katılımcılara konutun güncel fiyatı üzerinden finansman sağlanmaktadır. Hiçbir katılımcı, konut fiyat artışları nedeniyle ek finansman arayışı içine girmemektedir. Katılımcılar, diğer tasarruf finansman modellerine göre daha az maliyetle konut sahibi olabilmektedir.

ABSTRACT

In this study, the criticisms made to the models implemented by savings finance companies were evaluated. A new model based on murabaha has been proposed in order to resolve the missing issues. The proposed model is aimed at eliminating the injustice caused by the price increase among the participants due to the order of allocation. In the study, sample payment plans were prepared assuming that the participants needed housing finance. The model can also be used in vehicle and roofed workplace financing. The financing needed in the model is provided in two different ways. Financing is provided either over the current price of the house, including the housing price increases, or over the price of a different house that the participant wishes to buy. Its participation earns profit from the sale of the residences it allocates by purchasing it together with other participants. The cost of the house he will buy decreases as much as the profit he earns. As a result, in the proposed model, the participant does not seek additional financing due to housing price increases. The participant can own a house with less cost compared to other savings financing models.

Atf/Citation: Bükey, M. (2022). Tasarruf Finansman Sistemi İçin Murabahaya Dayalı Bir Model Önerisi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(189-202).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet BÜKEY, bukey_m@hotmail.com.

* Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Yavuz TÜRKAN danışmanlığında hazırlanan *Tasarruf Finansman Sisteminin Tercih Nedenleri ve Bir Model Önerisi* adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

1. Giriş

Dünyadaki tüm ekonomik faaliyetlerin asıl amacı insan ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneliktir. Yeme, içme, barınma gibi ihtiyaçların giderilmesi için insanları çalışmaya ya da iş yapmaya yönelten temel itici güç insan ihtiyaçlarıdır (Şimşek ve Çelik, 2016: 5). Bu ihtiyaçlar içinde barınma ihtiyacı ise birincil ihtiyaçlardır. Temel fizyolojik ihtiyaç olarak adlandırılan barınma ihtiyacı, Kur'ân-ı Kerim'de, Nahl Suresinin 80. ayetinde, Allah'ın insanlara sunduğu, insanların içinde huzur bulduğu ve dinlendiği yer olarak tanımlanır¹. İslâm hukukunda ise barınma ihtiyacı temel ihtiyaçlardan olduğu için zekâta bile dâhil edilmemektedir.

İnsanlar, yetersiz birikimleri nedeniyle genellikle konut ve taşıt gibi yüksek tutarda ödeme gerektirecek varlıklara sahip olmak için ihtiyaç duydukları finansmanı kredi yoluyla gidermeye çalışmaktadırlar. Kredi tedarik maliyetinin çok yüksek olması, ülkemizdeki dar gelirli vatandaşların konut veya taşıt gibi varlıklara sahip olmasını zor hatta imkânsız hale getirmektedir. Bu gibi nedenlerle düşük gelirli insanlar, benzer ihtiyaçlarını giderebilmek için tasarrufa dayalı alternatif finansman yöntemlerine ihtiyaç duymaktadırlar.

Dünyada, değişik biçimlerde oluşturulan ve temel amacı tasarruf etme karşılığı finansman sağlayan birçok sistem vardır. Ülkemizde de benzer sistemler ile birlikte bu sistemlerden farklı ve faizsiz olan tasarruf finansman sistemi de kullanılmaktadır. 1980 yılından itibaren kullanılmaya başlanan tasarruf finansman sistemi, ülkemize özgü ve faizsiz bir niteliğe sahip olup, konut, taşıt ve çatılı işyeri finansmanı için tercih edilmektedir. 1990'lı yıllarda tasarruf finansman sistemini kullanarak sektörde faaliyette bulunan sadece 2 tasarruf finansman şirketi bulunurken bu sayı 2016 yılından itibaren artmaya başlamış ve 7 Mart 2021 tarihi itibarıyla 50'nin üstüne (Kaplan, 2018: 1) çıkmıştır. Mart 2021 tarihinde, 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktoring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanununda yapılan değişiklikle birçok şirket, kanunda belirtilen kriterleri taşımadıkları için tasfiye edilmişlerdir. Kanun değiştirilmeden önce toplumda, "Elbirliği Sistemi", Tasarrufa Dayalı Finansman Sistemi", Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistem" ve "İpoteğe Dayalı Paylaşım Faizsiz Finansman Sistemi" gibi farklı isimlerle bilinen sistem, kanunda "Tasarruf Finansman Sistemi" olarak isimlendirilmiştir.

Bu çalışmada, ülkemizde tasarruf finansman sistemi adı altında uygulanmakta olan finansman modelleri incelenmiş ve alternatif bir model önerisinde bulunulmuştur. Önerilen model ile tasarruf finansman sisteminin daha sağlıklı işlemesi ve tercih edilme düzeyinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca murabahaya dayalı modelinin tasarruf finansman sistemine ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

2. Türkiye'de Uygulanan Tasarruf Finansman Sistemleri

Her ülkede çeşitli şekillerde oluşturulmuş bir tasarruf sistemi, bunu kullanmak isteyen bireyler ve sistemi düzenleyen kamu otoritesi bulunmaktadır (Peynircioğlu, 1988: 18). Tasarruf finansman sistemlerini tek bir sistem olarak düşünmemek gerekir. Bu sistemlerin altında tasarruf finansman sistemi, "finansal kooperatifler, kredi birlikleri, yardımlaşma sandıkları ve yapı tasarrufu sistemi gibi sistemler, kuruluşlar ve uygulamalar bulunmaktadır" (Koç, 2017: 33).

Ülkemizde, geçmiş dönemlerde kullanılmış ve/veya halen kullanılan birçok tasarruf finansman sisteminin olduğu bilinmektedir. 13'üncü yüzyıldan itibaren Osmanlı'da ahi geleneği içinde kullanılmış ve "üyelerin sosyal güvenlik ve kredi imkânlarını sağlamış, ham madde bulma konusunda yardımcı olmuş" (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008: 138) birçok sandık, meslek birlikleri şeklinde halen varlığını devam ettirmektedir. Aynı şekilde, "1863 yılında Mithat Paşa tarafından kurulan memleket sandıkları, tarım kooperatifçiliğinin ilk örneği olarak kabul edilmekte" (Güner, 2019: 289) ve halen faaliyette bulunmaktadır. Yardımlaşma ve imece anlayışına dayanan bu sandıklar, Osmanlı İmparatorluğunda, çiftçilerin dayanışma ve ekonomik birliktelikleri esasına dayanan ilk kooperatif sistemi olarak kabul edilmektedir. "Memleket sandıkları, kooperatif özelinde değerlendirilse de tasarrufa dayalı finans benzeri" (Hazar, 1990: 91), "Avrupa kooperatiflerinden farklı ve özgün bir yapıdadır" (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008: 140).

Cumhuriyet döneminde tasarruf sandıklarının kurulması için 1930 yılında ve 1711 Sayılı Tasarruf Sandıkları Nizamnamesi kanunu yayınlanmıştır. Bu kanun ile idarelerin, belediyelerin ve milli bankaların devlet öncülüğünde tasarruf sandıkları açmalarına izin verilmiştir. 1951 yılından başlayarak Emlak Bankası

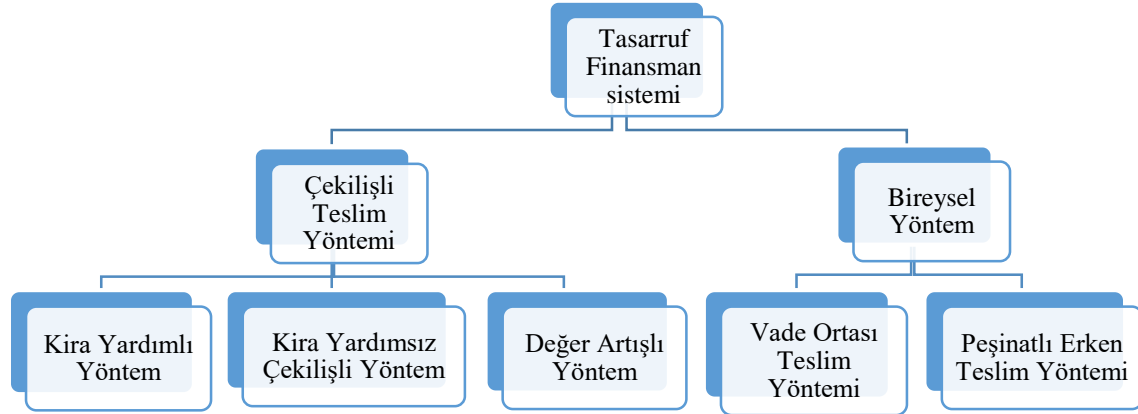
¹ En-Nahl 16/80: Allah, evlerinizden sizin için bir huzur ve dinginlik yeri yaptı ve sizin için, hayvanların derilerinden yolculuğunuz sırasında ve konaklamanızda taşınabilir çadırdan evler ve yünlerinden, tüylerinden, kıllarından ev eşyası ve geçim aracı yaptı.

tarafından “bireylerin hem kendi tasarruflarını kullanıp hem de tasarruf sandığından kredi almak suretiyle ev sahibi olmalarını” (Shafiq, 2019: 69) sağlayan birçok sandık kurulmuştur. Yine birçok kurum ve kuruluş, çalışanlarının konut sahibi olması için sandıklar kurmuş ve çalışanlarına finansman desteği sağlamıştır. Kurulan bu sandıklar, günün şartlarına göre başarılı olsa da başta enflasyon olmak üzere ekonomik nedenlerle varlığını fazla sürdürememişlerdir.

Bunun dışında ülkemizde, 1980’li yıllarda bireysel ve şahsi olarak, 1991’den sonra ticari olarak bireylere finansman desteği sağlayan ve geleneksel finans sisteminden farklı olarak organize edilen kuruluşların ortaya çıktığı görülmektedir. “Temel bankacılık hizmeti sunan, kredi fonksiyonunu yerine getiren ancak bankacılık sistemi düzenlemelerine tabii olmayan” (Kodres, 2013: 42) ve “gölge bankacılık” (Okur ve Çatıkkaş, 2018: 384) olarak nitelendirilen bu kuruluşlar, fon arz edenleri ve fon talep edenleri organize ederek, ihtiyaç duyulan finansmanı, organizasyon içinden karşılamaktadırlar. Asıl amaçları organizasyon ücreti adı altında kar elde etmek olan bu kuruluşlar, geleneksel finans sisteminden farklı ve faizsiz bir sistem geliştirmiş ve kullanmaya başlamışlardır. Devlet denetiminin dışında ve faizsiz olan bu sistemde, tasarruf ederek finansman elde etmek isteyen bireyler ve buna aracılık eden kuruluş olmak üzere iki taraf vardır. Aracılık eden kuruluş, grupların oluşturulması, grup üyeleri arasında koordinasyonunun sağlanması, üyeler tarafından yapılan ödemelerin izlenmesi, yasal işlemlerin takip edilmesi gibi faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Sistem, 6361 sayılı kanununda yapılan değişiklikten önce “Elbirliği Sistemi” (Kumbasar, 2016; Tekerek, 2013; Ergüven, 2019; Akpolat, 2018), “Tasarruf Finansman Sistemi” (Ergüven 2021), “Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi”, (Günay, 2017; Öztürk, 2017;), “İpoteğe Dayalı Paylaşımli Faizsiz Finansman Sistemi” (Okur ve Çatıkkaş, 2018) gibi farklı şekillerde isimlendirilmekteydi. Ancak, 6361 sayılı kanununda yapılan değişikliklerle sistem, “Tasarruf Finansman Sistemi” şeklinde tek ad altında yasallaştırılmış, sistemi kullanan kuruluşu da “Tasarruf Finansman Şirketi” denilerek, devlet denetimine alınmıştır.

2.1. Tasarruf Finansman Sistemi Yöntemleri

Ülkemizde faizsiz olarak uygulanan tasarruf finansman sistemi yöntemleri, farklı isimler altında ve değişik biçimlerde uygulanmaktadır. Uygulanan bu yöntemler aşağıdaki **Şekil 1**’de bir araya getirilmiştir.

Şekil 1. Tasarruf finansman sisteminde kullanılan yöntemler (yazar tarafından oluşturulmuştur).

Genel itibarıyla ülkemizde uygulanan tasarruf finansman sistemi yöntemleri, her tasarruf finansman şirketi tarafından farklı şekilde isimlendirilse de özellikleri bakımından “Çekilişli Teslim Yöntemi” ve “Bireysel Yöntem” olarak iki yöntem şeklinde uygulanmaktadır. Bu iki yöntem de ödeme koşulları, tahsisat süreleri ve sıralama şekilleri bakımından farklı alt yöntemlere ayrılmaktadır.

Çekilişli Teslim Yöntemi: Çekilişli teslim yöntemi, tasarruf eden katılımcıların tahsis sırası, grup içerisinde belirlenmiş bir sıralamaya göre ya da çekilişle belirlendiği yöntemdir. Bu yöntem, kesinlikle bir konut ya da taşıt satışı olmadığı gibi nakdi bir finansman da değildir. Çünkü şirket, finansmanı katılımcıya nakdi olarak ödememekte, katılımcının alacağı konut ya da taşıt için satıcıya ödemektedir.

Çekilişli teslim yönteminde tasarruf finansman şirketleri, belirli bir organizasyon ücreti karşılığında konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi varlıklara sahip olmak için organizasyona katılmak isteyen katılımcıları, ödeme güçlerine göre tespit ederek taksit sayısına göre oluşturdukları gruba dâhil etmektedirler. Katılımcının ödeme gücüne göre kefil ve/veya ipotek talep edilebilmektedir. Organizasyona katılan müşteri vade sonuna kadar ödemelerini eşit taksitler halinde yapmaktadır (Yazıcı, 2019: 228).

Çekilişli teslim yöntemlerinin bütün çeşitlerinde vade ortası geçildikten sonra katılımcılara, talep ettikleri finansman (fon) sağlanmaktadır. Bu fonun kaynağı, esas olarak, diğer gruplardaki katılımcıların peşin ödemeleriyle oluşan fon fazlasıdır (Birsin ve Ötegeçeli, 2019: 98).

Çekilişli teslim yönteminde, çekiliş uygulanmakta, kira yardımı alınmakta, finansman tesliminin zamanı ve aylık ödemeler baştan bilinmemekte ve katılımcıların tasarrufları ile kurumdan alınan finansman miktarı değişiklik arz edilmektedir (Korkmaz, 2019: 36).

Çekilişli teslim yönteminde kullanılan birçok yöntem vardır. Her tasarruf finansman şirketi, uygulama biçimi ve çalışma yöntemi aynı olan bu yöntemlere farklı isimler vermektedir. Aşağıda bu yöntemlerden kira yardımlı yöntem (Dinç, 2019: 90; Ergüven, 2021: 15), kira yardımsız çekilişli yöntem (Dinç, 2019: 92) ve değer artışı yöntemi (Ergüven, 2021: 16) anlatılmıştır.

• **Kira yardımlı yöntem:** Bu yöntemde katılımcılar, konut, taşıt ve çatılı işyeri satın almak için finansman elde edecekleri tarihe kadar düşük oranda taksit ödemektedirler. Finansman elde edildikten sonra taksit tutarları artırılmaktadır. Diğer bir ifade ile katılımcılar, konut, taşıt ya da çatılı işyeri gibi varlığı teslim aldıkları tarihten itibaren ilk taksit tutarına kira yardımı miktarı da eklenerek son taksite kadar ödenecek taksit miktarı sabitlenmektedir. Konut, taşıt ya da çatılı işyeri gibi varlığı sonra alacak katılımcıların ödedikleri taksit tutarı, ilk sıralarda teslim alan katılımcıların ödediği kira yardımı oranında azalmaktadır. Bu yöntemle, konutu ilk alan avantajlı olduğu gibi sonraki aylarda alacak müşterilerde daha az taksit ödeyerek avantajlı durumda olmaktadır (Tekerek, 2013: 42).

• **Kira yardımsız çekilişli yöntem:** Kira yardımsız çekilişli yöntemde taksit sayısı, gruptaki katılımcı sayısına göre belirlenmektedir. Genellikle taksit sayısı ile katılımcı sayısı aynıdır. Taksit tutarı, talep edilen finansmanın taksit sayısına bölünmesi ile bulunur. Katılımcıya finansman sağlanana kadar taksit tutarları sabittir. Finansman sağlandıktan sonra taksit tutarları, belirli oranda artırılarak taksit sayısı azaltılır ve borcun daha erken bitirilmesi sağlanır.

Tahsis sırası, çekiliş ile belirlenmektedir. Ancak tahsis sırasını öne almak isteyen katılımcılar, dilerlerse taksit tutarlarını her yıl belirli oranda arttırarak tahsis sırasını öne alabilmektedirler.

Bu yöntemde katılımcı, başlangıçta ihtiyaç duyulan finansmanın belli bir oranını, peşinat olarak ödemek zorundadır. Örneğin, bu yöntemde konut sahibi olmak isteyen üyeler en az yüzde on oranında bir peşinat ödemesi gerekmektedir (Ergüven, 2021: 16).

• **Değer artışı yöntemi:** “Konut Değer Endeksli Tasarruf Modeli” (Korkmaz, 2019: 37) veya “Endeksli Yöntem” (Dinç, 2019: 99) olarak da isimlendirilen değer artışı yöntemi, konutun değerinin başka bir ifadeyle tasarruf tutarının baştan belirlenmeden, enflasyon veya konut değer endeksine göre aylık olarak belirlenip, artış veya azalışın gelecek tasarruf tutarı aylıklarına yansıtılması ile işletilmektedir (Dinç, 2019: 100). Konut fiyatındaki artış veya azalış, taksit tutarını belirlemektedir. Bu artış ve azalış, enflasyona göre veya Merkez Bankası’nın her ay yayınlamış olduğu konut fiyat endeksi verilerine göre düzenlenmektedir (Korkmaz, 2019: 37).

Değer artışı yöntemi, birçok İslam ülkesinde ve farklı biçimlerde uygulanmaktadır. Buna örnek olarak Malezya’da uygulanan azalan ortaklık konut finansman işlemleri gösterebilir (Dinç, 2019: 99).

Bireysel Yöntem: Bu yöntemde, finansmanın sağlanacağı dönem baştan belirlenmekte, tasarrufla bulunan katılımcı belirlenen döneme kadar ödemede bulunmakta ve belirlenen dönemde finansman elde etmektedir.

Finansmanın erken teslimini sağlayan bireysel yöntemde çekiliş yapılmamakta, aylık taksitler ise başlangıçta, vade farksız bir şekilde ve kullanılacak finansman tutarına göre belirlenmektedir. Dolayısıyla finansman, belirli bir dönem tasarruf yapılması karşılığı sağlanmaktadır.

Bireysel yöntemde, çekiliş uygulanmamakta, kira yardımı alınmamakta, katılımcı sisteme girmeden teslim zamanı ve ödeme miktarı bilgilerine sahip olmakta, katılımcıların tasarrufları ile kurumdan alınan finansman miktarı aynı olmakta ve konut finansman ilişkisi kurum ile katılımcı arasında gerçekleşmektedir (Korkmaz, 2019: 36).

Bireysel yöntemde, vade ortası teslim yöntemi ve peşinatlı erken teslim yöntemi ana yöntemler olup, ara ödemeli erken teslim sistemi ve serbest planlı yöntem (Birsin ve Ötegeçeli, 2019: 99) ise türetilmiş yöntemlerdir. Türetilen bu yöntemlerden ara ödemeli erken teslim sisteminde katılımcı, finansman elde etmeden önce tasarruf finansman şirketine ara ödemede bulunarak, tahsis sırasını erkene alabilmektedir. Serbest planlı yöntemde katılımcı, dönemsel olarak ödeyeceği taksit tutarını ve finansmana erişim süresini kendisi belirlemektedir.

• **Vade ortası teslim yöntemi:** Vade ortası teslim yöntemi, katılımcının başlangıçta belirlenen vadenin yarısına kadar tasarruf ederek işletmeye ödemede bulunması ve vadenin yarısından sonra finansman elde etmesi ilkesine dayanmaktadır. Bu aslında Almanya’da uygulanan yapı tasarrufu sandığı sistemiyle neredeyse bire bir aynıdır (Koç, 2017: 37). Konut, taşıt ve çatılı işyeri gibi varlıklara sahip olmak için finansman ihtiyacı olan katılımcı, başlangıçta kullanacağı finansman miktarını ve taksit sayısını (vade) kendisi belirlemektedir. Finansmanın elde edileceği tarihin ve ödenecek taksitlerin baştan belli olması, katılımcılar için bir avantaj oluşturmaktadır.

• **Peşinatlı erken teslim yöntemi:** Peşinatlı erken teslim yöntemi, teslimatın ya da finansmanın erken alınması için katılımcının başlangıçta işletmeye daha büyük tutarda ödemede bulunduğu sistemdir. Bu sistemde finansmanın elde edileceği tarih, peşinat ödemesinin büyüklüğüne bağlıdır. Peşinat ödemesi ne kadar yüksekse, tasarruf dönemi de o ölçüde azalmaktadır.

Peşinat ödenerek finansmanın vade ortasından daha erken bir tarihte sağlanması, bireysel yöntem içerisinde bazı farklılıkların olduğunu göstermektedir. İster vade ortası teslim yöntemi şeklinde olsun ister peşinat ödenerek finansmanın vade ortasından daha erken teslimini sağlayan peşinatlı erken teslim yöntemi şeklinde olsun esasında her iki yöntem de bireysel yöntem niteliğindedir. Her iki yöntemde de çekiliş yapılmamaktadır. İhtiyaç duyulan finansman, başlangıçta belirlenmektedir.

2.2. Tasarruf Finansman Sistemi Yöntemlerine İlişkin Diğer Hususlar

Ülkemizde tasarruf finansman sistemini kullanarak, katılımcıları konut, taşıt ve çatılı işyeri sahibi olmalarını sağlayan şirketlerin uyguladığı yöntemler, aşağı yukarı benzerlik göstermektedir. Yukarıda anlatılan yöntemlerden biri olan kira yardimsız çekilişli yöntem ile konut sahibi olmak isteyen katılımcının ödeyeceği tutarlara ilişkin **Tablo 1**, aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 1. Kira Yardimsız Çekilişli Yöntemde Örnek Ödeme Tablosu

Emlak Değeri	200.000,00 TL
Peşinat	0
Grup Sayısı	60 Kişi
Teslim Aralığı	4-26 Ay Arası
Organizasyon Ücreti (Peşin yâda 12 ay taksitle denebilmektedir.)	20.416,00 TL
Taksit Tutarı	3.333,00 TL
Teslim Sonrası Taksit Tutarı	4.133,00 TL
Toplam Maliyet	220.416,00 TL

Kaynak: Ferhat Oral, Fuzulev Bingöl Şubesi, Kişisel Görüşme, Haziran 2021

Organizasyon ücreti, tasarruf finansman şirketleri arasında farklı tutarda olabilmekte, peşin ya da 12 taksit şeklinde ödenebilmektedir.

Kira yardimsız çekilişli yöntemde grup sayısı, aynı zamanda ödenecek taksit sayısını ifade etmektedir. Ancak tasarruf finansman şirketleri, konut tahsisini yaptıktan sonra taksit tutarını artırarak dolaylı olarak taksit sayısını kısaltabilmektedirler.

Konut tahsisi ilk birkaç ay yapılmayarak toplanan tutarlar ile başka grupların konut tahsisi erkene alınmaktadır. Yine 60 kişilik bir grupta son konut tahsisi en geç 30’uncu ayda yapılmaktadır. Tasarruf finansman şirketleri, sistemi daha cazip hale getirmek için erken teslim yöntemi adı altında uyguladıkları bu yöntemde finansman, diğer grupların ilk birkaç ay ödedikleri tutarlardan, ilk aylarda tahsisi yapılmayan tutarlardan ve şirketlerin kendi bütçelerindeki tutarlardan sağlanmaktadır.

Tasarruf finansman şirketleri, katılımcılardan topladıkları paralardan fon fazlası olan kısmını, tasarruf fonunda işletmekte ve kâr elde etmektedirler. Ancak bu kârdan, “şirketlerin sistemi kendi lehlerine fon fazlası

oluşturacak şekilde kurgulamaları” (Günay, 2017: 67) nedeniyle katılımcılara herhangi bir ödeme yapılmamaktadır.

Diğer taraftan tasarruf finansman şirketlerinin organizasyon ücreti adı altında topladıkları mevduatı, ne şekilde değerlendirdikleri bilinmemektedir. Toplanan mevduatın tasarruf finansman şirketleri lehine nemalandırılmadığına ilişkin bir netlik ve yaptırım yoktur (Yazıcı, 2019: 232). Bu durum faize karşı hassasiyeti olan katılımcıların endişe duymalarına sebep olabilmektedir.

Bazı tasarruf finansman şirketleri tarafından kira destekli yöntemler uygulanmakta ve bu durum İslam âlimleri tarafından caiz görülmemektedir. Zira finansman ilişkisinin katılımcıların kendi arasında gerçekleştirdiği kabul ettiğimizde kira yardımı, taraflar arasında akdi, “menfaat içeren her borç ilişkisi faizdir” ilkesi gereği faizli bir işlem haline getirmekte, şirketle katılımcı arasında gerçekleştiğini kabul ettiğimizde fasit bir şart olmaktadır (Günay, 2017: 66).

Şu anki sistemin borç (karz), emanet veya ortaklık akdine mi dayalı olduğu konusunda net bir tanımlama yapılamamaktadır (Yazıcı, 2019: 233). Ayrıca tasarruf finansman şirketlerinin topladığı paraların işletilmesi konusunda katılımcı ile tasarruf finansman şirketi arasında vekâlet akdi söz konusudur.

Katılımcı tarafından talep edilen konut finansman tutarı, katılımcının tahsis sırası ister ilk aylarda olsun isterse son aylarda olsun kullanılan birçok yöntemde değişmemekte, tahsis edilecek tutar aynı kalmaktadır. Örneğin 200.000,00 TL tutardaki konut finansman grubuna dâhil olan katılımcı, hangi sırada olursa olsun elde edeceği finansman tutarı 200.000,00 TL olacaktır. Konut fiyatında herhangi bir artış meydana geldiğinde ise katılımcı, elde edeceği 200.000,00 TL’lik finansman ile konut satın alamayacaktır. Bu durumda katılımcı ya ek finansman tedarik etmek ya da daha ucuz bir konut satın almak zorunda kalacaktır.

3. Literatür Taraması

Literatür taramasında, tasarruf finansman sistemi ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaların çok sınırlı olduğu ve bu çalışmalarda tasarruf finansman sisteminin de ayrı bir başlık altında değerlendirildiği görülmüştür. Sınırlı sayıda olan bu çalışmalar, makale ve yüksek lisans tezi düzeyinde kalmış, doktora düzeyinde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle tasarruf finansman sistemi hakkında yapılan makaleler, yüksek lisans tezleri incelenmiş ayrıca ülkemizde konu ile ilgili kongre ve sempozyumlarda yayınlanan bildirilerden bahsedilmiştir.

Ülkemizde tasarruf finansman sistemini kullanarak konut ve taşıt gibi varlıklara sahip olmak isteyen bireylerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Sistemin toplumumuzda çokça tercih edilmesinin birçok nedeni sayılabilir. Özellikle ülkemizde, bireylerin faiz konusunda hassasiyetlerinin olması ve kredi maliyetlerinin yüksek olması, başta gelen nedenler olarak görülmektedir.

Tekerek (2013), sistemin tercih nedenini ve memnuniyet düzeyini belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada, sistemi kullanarak konut sahibi olan kişiler ile yüz yüze görüşmeler yapmış ve sistemi kullanan katılımcılara bir anket uygulamıştır. Ankete katılanların %71’inin faizden kaçınmak, %18’inin de daha az maliyetli finansman elde etmek için sistemi tercih ettiklerini belirlemiştir. Ergüven ve Kaya (2016) çalışmalarında, katılımcılara uyguladıkları anket ile sisteminin faizsiz oluşu, sistemin tercih edilme nedenleri arasında %80 ile ilk sırada yer aldığını tespit etmişlerdir. Bu durum, sistemi tercih edenlerin çok büyük bir çoğunluğunun faizsiz bir sistem arayışında olduklarını göstermektedir (Tekerek, 2013: 67). Tasarruf finansman sisteminin faizsiz olması en büyük tercih nedeni olarak görüldüğü de sistemi kullanan şirketlerin yaptığı işlemlerin faiz şüphesi taşıdığı çeşitli platformlarda dile getirilmektedir.

Necmettin Erbakan Üniversitesi ve Karatay Üniversitesi (2015) tarafından düzenlenen kongrenin sonuç bildirgesinde katılımcılar, hâlihazırda konut finansmanı sağlayan şirketlerin yaptığı işlemlerin faiz şüphesi barındırdığını beyan etmişlerdir. Yapılan bu işlemlerin faiz barındırmaması için, grup üyelerinden alınan tahsilatların grup içinde kalması, yapılan tahsilatların şirket hesabında bekletilmemesi, bu tahsilatların konut alımı için kullanılması, finansal destek konusunda şirketin müdahil olmaması ve eklenecek enflasyon farkının baştan değil enflasyon gerçekleştikten sonra ödemelere eklenmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Sakarya Üniversitesi ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2016), sistemin hem fıkhi hem de finans boyutunu ele aldıkları ortak çalışmada katılımcılar, sistemin faizsiz finans ilkeleri çerçevesinde ve İslami ilkelere uygun olarak revize edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sistemin faiz şüphesi barındırmaması için fon fazlalıklarının nasıl değerlendirileceğinin netleştirilmesi gerektiği ifade edilse de çıkan yeni kanun ile bu konu açıklığa kavuşturulmuştur. Kanun ile fon fazlalıklarının değerlendirileceği alanların faizsiz olması

zorunlu hale getirilmiştir. Çalıştayda katılımcılar, teslimat dönemlerindeki farklılıklardan doğacak haksızlıkların giderilmesine yönelik yeni modellerin oluşturulması da önerilmiştir.

Kumbasar (2016), tasarruf finansman sistemi ile konut kredisi, mortgage (ipotek) ve diğer ev alma yöntemlerini karşılaştıran ve tasarruf finansman sistemini diğer sistemlerden ayıran özelliklerin belirlenmesine yönelik bir çalışma yapmıştır. Çalışmada, tasarruf finansman sistemini diğer sistemlerden ayıran özellikleri, tasarruf finansman sisteminin faizsiz bir sistem olması, her bütçeye göre seçenekler sunması, bu sistem ile Türkiye'nin her yerinden ev alınabilmesi, kirada olanlar için yardım yapılması ve geri ödemelerde kolaylıkların sağlaması şeklinde sıralamıştır.

Evli (2016), İslami finans ilkelerine göre sistemi değerlendirdiği çalışmasında, sistemde uygulanan kira desteği programının faiz şüphesi taşıdığını belirtmiştir. Kira yardımı yerine süreçten kaynaklanan enflasyon farkının hesaplanıp ödenebileceği, fikrini illeri sürmüştür. Ayrıca aynı çalışmada, şirketlerin aldığı organizasyon ücretinin de uygun olduğunu belirtmiştir. Çekin (2018), sistemin İslami finans ilkelerine göre değerlendirdiği çalışmasında, kirada olanlar için yardım yapılmasını ve yüksek organizasyon ücretinin alınmasını, İslami finans ilkelerine aykırı bulmuştur. Aykırı bulunan hususlar ile ilgili gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra sistemin uygulanmasını önermiş ve sistemi uygulayan her bir şirketin de şeri danışma mekanizmasına sahip olması gerektiğini ifade etmiştir.

Akpolat (2018), tasarruf finansman sistemindeki finansman maliyetlerini banka kredileri ile karşılaştırdığı çalışmasında, tahsis tarihine göre konut maliyetlerini her iki sistem için ayrı ayrı değerlendirmiştir. Tasarruf finansman sisteminin enflasyona, faiz oranlarına ve konut fiyatlarındaki artışlara bağlı olarak ilk 30'uncu aya kadar avantajlı olduğunu ancak sonraki aylarda bu avantajın kaybedildiği sonucuna varmıştır.

Ergüven (2019), bu önerilerden hareketle yaptığı çalışmada, "Tasarrufa Dayalı Finans Sistemi" adı altında tasarruf finansman şirketleri ile katılımcılar arasındaki ilişkiyi düzenleyen yeni bir ortaklık modelini geliştirmiştir. Bu modelde, tasarrufa dayalı finans sistemini kullanan şirketlerin, katılımcılar ile olan ilişkilerini vekil, katılımcıların kendi aralarındaki ilişkilerini de azalan müşâraka olarak konumlandırmıştır. Bu modele göre; tasarrufa dayalı finans sistemini kullanan şirketler, vekil sıfatıyla katılımcılar arasında azalan müşâraka/ortaklık ve yine katılımcılar ile kira akdi kurmaktadır. Dolayısıyla oluşturulan model ile tasarruf finansman şirketleri ve katılımcılar arasındaki ilişki İslami finans ilkelerine uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.

Beybur ve Çetinkaya (2021), tasarruf finansman şirketlerinin faaliyetleri ve katılımcılar açısından teşkil ettiği riskleri belirlemeye yönelik bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada, şirketlerin faaliyetlerinin katılımcılar açısından teşkil ettiği riskleri ortadan kaldırmak amacıyla İsveç'te kooperatif bankacılığı sisteminin bir örneği olan JAK bankacılık sistemi ve katılım bankacılığı finansman ürünlerinden karz-ı hasen sistemi ile oluşturulabilecek yeni bir finansman modeli önermişlerdir. Bu modelde, tasarruf finansman şirketlerine bankacılık lisansı verilmesini ve tasarruf finansman şirketlerinin sadece mevduat toplama ve fon kullandırma faaliyetinde bulunarak faaliyetlerine devam etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir.

Tasarruf finansman sistemi ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında daha çok sistemin İslami finans ilkeleri çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Çalışmalarda, sistemin eksik bulunan yönleri belirtilerek çözüm noktasında birçok öneri ile birlikte yeni model önerilerinde de bulunulmuştur. Önerilerde bulunan modeller daha çok tasarruf finansman şirketleri ile katılımcılar arasında yeni ortaklık modellerinin geliştirilmesine ve tasarruf finansman şirketlerinin yapısına yöneliktir.

4. Tasarruf Finansman Sistemi İçin Murabahaya Dayalı Bir Model Önerisi

Ülkemizde, tasarruf finansman şirketlerinin uyguladığı modellere yapılan eleştiriler değerlendirilmiştir. Eksik görülen hususları çözüme kavuşturmak amacıyla İslami finans ilkelerine uygun ve murabahaya dayalı yeni bir model önerilmiştir. Önerilen model, tahsis sırası nedeniyle katılımcılar arasında fiyat artışından kaynaklanan adaletsizliği gidermeye yöneliktir.

Modelde ihtiyaç duyulan finansman, katılımcının tercihine göre iki farklı yöntemle sağlanmaktadır. Finansman, ya konut fiyatına konut fiyat artışları dâhil edilerek konutun güncel fiyatı üzerinden ya da katılımcının almak istediği farklı bir konutun fiyatı üzerinden sağlanmaktadır. Önerilen modelde katılımcı, diğer katılımcılar ile birlikte satın alarak tahsisini yaptığı konutların satışından kâr elde etmektedir. Elde ettiği kâr kadar alacağı konutun maliyeti düşmektedir.

Netice itibariyle önerilen modelde katılımcı, konut fiyat artışları nedeniyle ek finansman arayışı içine girmemektedir. Katılımcı, diğer tasarruf finansman modellerine göre daha az maliyetle konut sahibi olabilmektedir.

Önerilen model, hâlihazırda tasarruf finansman şirketlerinin kullandığı ve konut tahsisi yapılıncaya kadar mudaraba, konut tahsisi yapıldıktan sonra azalan muşaraka şeklinde isimlendirilen İslami finans modelinden ayrı murabahaya dayalı İslami bir finans modelidir.

Modelin işletilmesinde, tahsis sırası önde olan katılımcıya, tahsis sırası kendisinden sonra olan katılımcılar (isterse tasarruf finansman şirketi) tarafından konut satın alınmakta ve belli bir kâr oranı ile kalan taksit sayısına göre vadeli satılmaktadır. Elde edilen kâr ise katılımcılar arasında konut satın alınması için ödedikleri tutarlar oranında dağıtılmaktadır. Konut tahsisi yapılan katılımcı, tahsisten sonra sadece taksitlerini ödemekte ve sonraki alım-satım işi içinde yer almamaktadır. Tahsisi geç yapılan katılımcı, elde ettiği kâr sayesinde alacağı konut fiyatının artışından daha az etkilenmektedir. Dolayısıyla katılımcılar arasında adalet ve hakkaniyet sağlanmaktadır. Konut tahsisi yapılmadan sistemden ayrılmak isteyen katılımcının ödediği tutarlar ise enflasyon karşısında değer kaybetmemekte, elde ettiği kâr sayesinde parasının değeri korunmaktadır.

Model, aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır. 60 kişilik bir grup şeklinde oluşturulan modelde tasarruf finansman şirketlerinin uyguladığı erken teslim yöntemi kullanılmamıştır. Konut tahsisinin ilk aydan itibaren yapıldığı, tasarruf finansman şirketinin murabahaya dâhil edildiği ve konut satın alınması için katılımcıların eşit tutarda katkı yaptıkları varsayılmıştır.

Modele geçmeden önce İslami finans ilkelerine göre kârın ne olduğu ve kâr oranının nasıl hesaplandığı açıklamakta yarar vardır.

İslam'ın ekonomik faaliyetler konusundaki yaklaşımları dikkate alındığında kâr, başkalarının zararına olmayan yani içinde kul hakkı bulunmayan, İslam dini tarafından yasaklanmamış ticari faaliyetlerden elde edilen, meşru kâr ya da helal kazançtır (Gündoğdu, 2021: 14). İslam dini tarafından yasaklanmış ticari faaliyetlerden elde edilen kazançlar meşru olarak görülmez ve caiz değildir. Kâr payı ise mutlaka bir mal veya hizmet alım satımı veya ortaklık neticesinde ortaya çıkar. Prensipte fiyatların ve dolayısıyla kâr haddinin serbestçe belirlenmesi esastır (Koroğlu, 1995: 45).

Kâr payı hesaplanırken finans sektöründe kullanılan formüllerden yararlanılmaktadır. Finansal formüllerin İslami versiyonu yoktur. Bir işlemin İslami olduğuna dair farkını ortaya koyduğu nokta akit ve niyettir. Finansal uygulamada farklılık beklenemez (Hurşit, 2018: 1).

Modelde kullanılan hesaplama formülü, anüitenin bugünkü değeri (Aydın, 2004: 34) şeklinde ve aşağıdaki gibidir.

ABD = Anüitenin bugünkü değeri

a = Aylık taksit tutarı

i = Aylık faiz oranı

n = Taksit sayısı

$ABD = a \times \frac{(1+i)^n - 1}{(1+i)^n \times i}$ ise $a = ABD \times \frac{(1+i)^n \times i}{(1+i)^n - 1}$ Şeklinde olacaktır.

Formülü finansman tutarı ve kâr payı olarak düzenlediğimizde taksit tutarını aşağıdaki şekilde bulabiliriz.

$$\text{Taksit Tutarı} = \text{Finansman Tutarı} \times \frac{\text{Kâr Payı Oranı} \times (1 + \text{Kâr Payı Oranı})^{\text{Taksit Sayısı}}}{(1 + \text{Kâr Payı Oranı})^{\text{Taksit Sayısı}} - 1}$$

Tahsis sırası gelen ve satın alınarak tahsis edilen konut için katılımcının aylık ödeyecek taksit tutarı, yukarıdaki formüle göre hesaplanacaktır.

Kâr payı, katılım bankalarının uyguladıkları kâr payı dikkate alınarak tasarruf finansman şirketlerince farklı oranlarda belirlenebilecektir. Modelde kâr payı oranı, %0,6 olarak kullanılmıştır.

Katılımcının ödeyeceği toplam tutar ise;

Ödenecek Toplam Tutar = Taksit Sayısı x Taksit Tutarı

Modelde kullanılan katılımcı grubu, 60 kişilik bir grup olarak tasarlanmıştır. Taksit sayısı, ilk katılımcı için 60 ay, sonraki katılımcılar için sırasıyla 60 aydan tahsisi yapılan katılımcı sayısının çıkarılması ile bulunmuştur.

Murabahaya dayalı model, katılımcıların konut finansmanına ihtiyaç duyduğu varsayılarak aşağıdaki şekilde önerilmiştir.

4.1. Murabaha Modeli

Murabaha modelinde, peşinatsız ve çekiliş ile tahsis sırası gelen katılımcıya henüz tahsisi yapılmamış katılımcılar ve eğer isterse tasarruf finansman şirketi tarafından konut satın alınmakta ve belirli bir kâr eklenerek satılmaktadır. İlk sıralarda olmanın avantajları nedeniyle tahsis sırası erken gelen katılımcılar daha fazla ödeme yapmaktadır. Son sıralarda olmanın dezavantajlarını ortadan kaldırmak amacıyla tahsis sırası geç gelen katılımcılar, elde ettikleri kâr ile daha az bir ödemede bulunmaktadır.

Önerilen modelde tahsis sırası gelen katılımcı, konut fiyatının gerçek değeri üzerinden finansman elde etmektedir. Finansman, aylık konut fiyat endeksindeki oranın konut fiyatına yansıtılması ile bulunan tutar üzerinden veya katılımcının almak istediği farklı bir konutun fiyatı üzerinden sağlanmaktadır. Dolayısıyla finansman, konutun gerçek değeri üzerinden elde edilmektedir.

Aşağıda, 60 aylık taksit sayısı dikkate alınarak örnek ödeme planı çıkarılmıştır. Güncel fiyatı bulmak için konut fiyatına, her ay konut fiyat endeksi oranı eklenerek yeniden hesaplanmıştır. 60 aylık taksit döneminin daha iyi anlaşılması için örnek ödeme planı hesaplamalarına, 2016 yılının 4'üncü ayından itibaren başlanılmıştır. Tahsis sırası gelen katılımcının başlangıçta 200.000,00 TL olarak belirlediği konutun güncel fiyatı, konut fiyat endeksi değişimine göre güncellenmiştir.

Aşağıdaki **Tablo 2'**de, 43'üncü ve 47'inci sırada yer alan ve konut fiyatının konut fiyat endeksine göre yeniden belirlendiği katılımcıların örnek ödeme planı çıkarılmıştır. Ayrıca **Tablo 2'**de, konut fiyat endeksi oranının uygulanmadığı ve farklı tutardaki bir konut için finansman ihtiyacı olan 50'inci sırada yer alan katılımcının ödeme planı da gösterilmiştir.

Modelde, tasarruf finansman şirketlerinin uyguladığı erken teslim yöntemi uygulanmamıştır.

60 kişilik sabit bir grup içinde 43'üncü, 47'inci ve 50'inci sırada yer alan katılımcıların başlangıçta talep ettikleri finansman ihtiyacının 200.000,00 TL olduğu varsayılmıştır. 50'inci sırada yer alan katılımcı, tahsis sırası geldiğinde 200.000,00 TL olan finansman talebini, 300.000,00 TL olarak değiştirdiği varsayılmıştır.

Tablo 2'de, 2019 yılının 11'inci ayında konut tahsisi yapılan 43'inci sıradaki katılımcının alacağı konutun fiyatı, konut fiyat endeksinin %31,70 (TÜİK) olması nedeniyle 263.401,21 TL olarak hesaplanmıştır. 60 kişilik gruptan daha önce konut tahsisi yapılan 42 katılımcı, murabahaya dâhil olmayacaktır. Geriye kalan 17 katılımcı ve tasarruf finansman şirketi (tasarruf finansman şirketi isterse dâhil olabilir) murabaha modeli ile 263.401,21 TL'lik konutu alarak aylık %0,6 kâr ile toplam 278.669,51 TL ile tahsis sırası gelen katılımcıya satacaklardır.

Toplam Tutar = Taksit Sayısı x Aylık Taksit Tutarı

$$\text{Aylık Taksit Tutarı} = 263.401,21 \times \frac{0,06 \times (1+0,06)^{18}}{(1+0,06)^{18}-1} = 15.481,64 \text{ TL}$$

$$\text{Toplam Geri Ödenecek Tutar} = 18 \times 15.481,64 \text{ TL} = 278.669,51 \text{ TL}$$

263.401,21 TL tutarındaki konutun satın alınması için 17 katılımcının her biri ve tasarruf finansman şirketi 14.633,40 TL ödeyecektir. Ancak, ödemenin yapılacağı ay, 17 katılımcının her biri ve tasarruf finansman şirketi alacağı taksit + kâr payı geri ödemesi 9.920,49 TL olacağından net ödeyecekleri tutar, 4.712,91 TL olarak gerçekleşecektir. Murabahaya dâhil her katılımcının elde edeceği kâr ise 848,24 TL olacaktır.

Tablo 2. Örnek Ödeme Planı

43. Katılımcı (2019/11)			47. Katılımcı (2020/03)			50. Katılımcı (2020/06)		
Konut Fiyat Endeksi: %31,701			Konut Fiyat Endeksi: %42,971			Konut Değeri: 300.000,00 TL		
Konut Değeri: 263.401,21 TL			Konut Değeri: 285.942,38 TL			Konut Satış Tutarı: 310.907,67 TL		
Konut Satış Tutarı: 278.669,51TL			Konut Satış Tutarı: 298.976,55 TL			Katılımcı ve Taksit Sayısı: 11		
Katılımcı ve Taksit Sayısı: 18			Katılımcı ve Taksit Sayısı: 14			Katılımcı Katkısı: 27.272,73 TL		
Katılımcı Katkısı: 14.633,40 TL			Katılımcı Katkısı: 20.424,46 TL			Aylık Geri Ödeme: 28.264,33 TL		
Aylık Geri Ödeme: 15.481,64 TL			Aylık Geri Ödeme: 21.355,47 TL					
Taksit Geri Ödemesi + Kâr	Ödenecek Tutar	Net Ödeme	Taksit Geri Ödemesi + Kâr	Ödenecek Tutar	Net Ödeme	Taksit Geri Ödemesi + Kâr	Ödenecek Tutar	Net Ödeme
0,00	3.333,33	3.333,33	0,00	3.333,33	3.333,33	0,00	3.333,33	3.333,33
66,32	3.427,12	3.360,80	66,32	3.427,12	3.360,80	66,32	3.427,12	3.360,80
135,46	3.514,10	3.378,63	135,46	3.514,10	3.378,63	135,46	3.514,10	3.378,63
207,38	3.611,50	3.404,12	207,38	3.611,50	3.404,12	207,38	3.611,50	3.404,12
282,38	3.694,38	3.411,99	282,38	3.694,38	3.411,99	282,38	3.694,38	3.411,99
360,25	3.787,88	3.427,62	360,25	3.787,88	3.427,62	360,25	3.787,88	3.427,62
441,32	3.877,31	3.436,00	441,32	3.877,31	3.436,00	441,32	3.877,31	3.436,00
525,59	3.982,07	3.456,48	525,59	3.982,07	3.456,48	525,59	3.982,07	3.456,48
613,53	4.087,06	3.473,54	613,53	4.087,06	3.473,54	613,53	4.087,06	3.473,54
705,25	4.217,21	3.511,95	705,25	4.217,21	3.511,95	705,25	4.217,21	3.511,95
801,49	4.353,17	3.551,68	801,49	4.353,17	3.551,68	801,49	4.353,17	3.551,68
902,52	4.477,55	3.575,03	902,52	4.477,55	3.575,03	902,52	4.477,55	3.575,03
1.008,26	4.621,11	3.612,85	1.008,26	4.621,11	3.612,85	1.008,26	4.621,11	3.612,85
1.119,35	4.743,03	3.623,68	1.119,35	4.743,03	3.623,68	1.119,35	4.743,03	3.623,68
1.235,46	4.855,83	3.620,37	1.235,46	4.855,83	3.620,37	1.235,46	4.855,83	3.620,37
1.356,57	4.978,63	3.622,05	1.356,57	4.978,63	3.622,05	1.356,57	4.978,63	3.622,05
1.483,15	5.122,33	3.639,18	1.483,15	5.122,33	3.639,18	1.483,15	5.122,33	3.639,18
1.615,95	5.283,38	3.667,43	1.615,95	5.283,38	3.667,43	1.615,95	5.283,38	3.667,43
1.755,72	5.441,63	3.685,92	1.755,72	5.441,63	3.685,92	1.755,72	5.441,63	3.685,92
1.902,68	5.607,80	3.705,13	1.902,68	5.607,80	3.705,13	1.902,68	5.607,80	3.705,13
2.057,37	5.788,23	3.730,86	2.057,37	5.788,23	3.730,86	2.057,37	5.788,23	3.730,86
2.220,57	5.978,21	3.757,64	2.220,57	5.978,21	3.757,64	2.220,57	5.978,21	3.757,64
2.392,95	6.190,75	3.797,80	2.392,95	6.190,75	3.797,80	2.392,95	6.190,75	3.797,80
2.575,63	6.447,08	3.871,45	2.575,63	6.447,08	3.871,45	2.575,63	6.447,08	3.871,45
2.770,45	6.725,56	3.955,11	2.770,45	6.725,56	3.955,11	2.770,45	6.725,56	3.955,11
2.978,73	6.952,30	3.973,57	2.978,73	6.952,30	3.973,57	2.978,73	6.952,30	3.973,57
3.199,54	7.171,10	3.971,55	3.199,54	7.171,10	3.971,55	3.199,54	7.171,10	3.971,55
3.433,33	7.344,07	3.910,74	3.433,33	7.344,07	3.910,74	3.433,33	7.344,07	3.910,74
3.679,30	7.505,41	3.826,11	3.679,30	7.505,41	3.826,11	3.679,30	7.505,41	3.826,11
3.937,79	7.801,75	3.863,97	3.937,79	7.801,75	3.863,97	3.937,79	7.801,75	3.863,97
4.214,34	8.118,25	3.903,91	4.214,34	8.118,25	3.903,91	4.214,34	8.118,25	3.903,91
4.510,84	8.297,41	3.786,57	4.510,84	8.297,41	3.786,57	4.510,84	8.297,41	3.786,57
4.823,43	8.559,37	3.735,94	4.823,43	8.559,37	3.735,94	4.823,43	8.559,37	3.735,94
5.156,43	8.965,14	3.808,72	5.156,43	8.965,14	3.808,72	5.156,43	8.965,14	3.808,72
5.517,09	9.347,20	3.830,11	5.517,09	9.347,20	3.830,11	5.517,09	9.347,20	3.830,11
5.906,44	9.750,25	3.843,81	5.906,44	9.750,25	3.843,81	5.906,44	9.750,25	3.843,81
6.327,60	10.247,92	3.920,32	6.327,60	10.247,92	3.920,32	6.327,60	10.247,92	3.920,32
6.787,35	10.779,03	3.991,68	6.787,35	10.779,03	3.991,68	6.787,35	10.779,03	3.991,68
7.290,49	11.426,75	4.136,26	7.290,49	11.426,75	4.136,26	7.290,49	11.426,75	4.136,26
7.846,48	12.210,30	4.363,82	7.846,48	12.210,30	4.363,82	7.846,48	12.210,30	4.363,82
8.467,06	12.923,38	4.456,32	8.467,06	12.923,38	4.456,32	8.467,06	12.923,38	4.456,32
9.154,71	13.712,39	4.557,68	9.154,71	13.712,39	4.557,68	9.154,71	13.712,39	4.557,68
9.920,49	Konut	-9.920,49	9.920,49	14.633,40	4.712,91	9.920,49	14.633,40	4.712,91
9.920,49	15.481,64	-4.359,34	10.780,58	15.757,59	4.977,01	10.780,58	15.757,59	4.977,01
9.920,49	15.481,64	1.201,81	11.758,35	17.094,03	5.335,68	11.758,35	17.094,03	5.335,68
9.920,49	15.481,64	5.561,15	12.882,03	18.744,17	5.862,15	12.882,03	18.744,17	5.862,15
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	Konut	-14.192,46	14.192,46	20.424,46	6.232,00

Tasarruf Finansman Sistemi İçin Murabahaya Dayalı Bir Model Önerisi

9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	-7.029,45	15.717,85	22.457,48	6.739,62
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	133,56	17.518,77	26.372,56	8.853,79
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	Konut	-19.803,14
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	-11.341,94
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	-2.880,74
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	5.580,46
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
9.920,49	15.481,64	5.561,15	14.192,46	21.355,47	7.163,01	19.803,14	28.264,33	8.461,20
310.255,85	557.927,75	247.671,90	379.994,87	644.463,99	264.469,12	452.174,68	725.649,60	273.474,92

Konut tahsisi yapılacak katılımcı, aylık 15.481,64 TL tutarında taksit ödemesini 18 ay boyunca yapacaktır. Ancak murabahadan alacağı taksit + kâr payı geri ödemesi ile birlikte net ödeyeceği taksit tutarı, ilk ay olmayacak, ikinci ay 1.201,81 TL ve sonraki aylarda 5.561,15 TL olarak gerçekleşecektir. 263.401,21 TL tutarındaki konutun 278.669,51 TL olan toplam geri ödemesi ise katılımcının tahsisten önce murabahaya dâhil olmasından dolayı elde edeceği toplam 30.997,61 TL'lik kâr düşüldüğünde 247.671,90 TL olarak gerçekleşecektir.

Mevcut tasarruf finansman sistemindeki modellerde 200.000,00 TL'lik gruba dâhil olacak olan katılımcının tahsis sırası geldiğinde alacağı konutun fiyatı, 263.401,21 TL'ye yükselecektir. Dolayısıyla katılımcı aynı konutu 63.401,21 TL daha fazla ödeyerek satın alabilecektir. Murabaha modelinde ise katılımcı aynı konutu, elde edeceği kar nedeniyle 47.671,90 TL farkla 247.671,90 TL ile satın alabilecektir. Murabaha modeli ile katılımcı, mevcut tasarruf finansman sistemi modeline göre 15.729,31 TL daha az maliyetle konut sahibi olabilecektir.

2020 yılının 3'üncü ayında konut tahsisi yapılan 47'inci sıradaki katılımcının alacağı konutun fiyatı, konut fiyat endeksinin %42,97 (TÜİK) olması nedeniyle 285.942,38 TL olarak hesaplanmıştır. 60 kişilik gruptan daha önce konut tahsisi yapılan 46 katılımcı murabahaya dâhil olmayacaktır. Geriye kalan 13 katılımcı ve tasarruf finansman şirketi (tasarruf finansman şirketi isterse dâhil olabilir) murabaha modeli ile 285.942,38 TL'lik konutu aylık %0,6 kâr ile toplam 298.976,55 TL ile tahsis sırası gelen katılımcıya satacaklardır.

Toplam Tutar = Taksit Sayısı x Aylık Taksit Tutarı

$$\text{Aylık Taksit Tutarı} = 285.942,38 \times \frac{0,06 \times (1+0,06)^{14}}{(1+0,06)^{14}-1} = 21.355,47 \text{ TL}$$

$$\text{Geri Ödenecek Toplam Tutar} = 14 \times 21.355,47 \text{ TL} = 298.976,55 \text{ TL}$$

285.942,38 TL tutarındaki konutun satın alınması için 13 katılımcının her biri ve tasarruf finansman şirketi 20.424,46 TL ödeyecektir. Ödemenin yapıldığı ay her katılımcının alacağı taksit + kâr payı geri ödemesi 14.192,46 TL, her katılımcının net ödeyeceği tutar ise 6.232,00 TL olarak gerçekleşecektir. Murabahaya dâhil her katılımcının elde edeceği kâr ise 931,01 TL olacaktır.

Konut tahsisi yapılan katılımcı aylık 21.355,47 TL tutarında taksit ödemesini 14 ay boyunca yapacaktır. Ancak murabahadan alacağı taksit + kâr payı geri ödemesi ile birlikte net ödeyeceği taksit tutarı ilk ay olmayacak ikinci ayda 133,56 TL ve sonraki aylarda 7.163,01 TL olarak gerçekleşecektir. 285.942,38 TL tutarındaki konutun 298.976,55 TL olan toplam geri ödemesi ise katılımcının tahsisten önce murabahaya dâhil olmasından dolayı elde edeceği toplam 34.507,43 TL'lik kâr düşüldükten sonra 264.469,12 TL'ye olarak gerçekleşecektir.

Mevcut tasarruf finansman sistemindeki modellerde 200.000,00 TL'lik gruba dâhil olacak olan katılımcının tahsis sırası geldiğinde alacağı konutun fiyatı, 285.942,38 TL'ye yükselecektir. Dolayısıyla katılımcı aynı konutu, 85.942,38 TL daha fazla ödeyerek satın alabilecektir. Murabaha modelinde ise katılımcı aynı konutu, elde edeceği kar nedeniyle 64.469,12 TL farkla 264.469,12 TL ile satın alabilecektir. Murabaha modeli ile katılımcı, mevcut tasarruf finansman sistemi modeline göre 21.473,26 TL daha az maliyetle konut sahibi olabilecektir.

2020 yılının 6'ncı ayında konut tahsisi yapılan 50'inci sıradaki katılımcının alacağı konutun fiyatı, 300.000,00 TL olarak hesaplanmıştır. 60 kişilik gruptan daha önce konut tahsisi yapılan 49 katılımcı, murabahaya dâhil olmayacaktır. Geriye kalan 10 katılımcı ve tasarruf finansman şirketi (tasarruf finansman şirketi isterse dâhil olabilir) murabaha modeli ile 300.000,00 TL'lik konutu alarak aylık %0,6 kâr ile toplam 310.907,67 TL ile tahsis sırası gelen katılımcıya satacaklardır.

Toplam Tutar = Taksit Sayısı x Aylık Taksit Tutarı

$$\text{Aylık Taksit Tutarı} = 300.000,00 \times \frac{0,06 \times (1+0,06)^{11}}{(1+0,06)^{11}-1} = 28.264,33 \text{ TL}$$

$$\text{Geri Ödenecek Toplam Tutar} = 11 \times 28.264,33 \text{ TL} = 310.907,67 \text{ TL}$$

300.000,00 TL tutarındaki konutun satın alınması için 11 katılımcının her biri ve tasarruf finansman şirketi 27.272,73 TL ödeyecektir. Ödemenin yapıldığı ay her katılımcının alacağı taksit + kâr payı geri ödemesi 19.803,14 TL, her katılımcının net ödeyeceği tutar ise 7.469,59 TL olarak gerçekleşecektir. Murabahaya dâhil her katılımcının elde edeceği kâr ise 991,61 TL olacaktır.

Konut tahsisi yapılan katılımcı, aylık 28.264,33 TL tutarında taksit ödemesini 11 ay boyunca yapacaktır. Ancak murabahadan alacağı taksit + kâr payı geri ödemesi ile birlikte net ödeyeceği taksit tutarı ilk 3 ay olmayacak dördüncü ayda 5.580,46 TL ve sonraki aylarda 8.461,20 TL olarak gerçekleşecektir. 300.000,00 TL tutarındaki konutun 310.907,67 TL olan toplam geri ödemesi ise katılımcının tahsisten önce murabahaya dâhil olmasından dolayı elde edeceği toplam 37.432,75 TL'lik kâr düşüldükten sonra 273.474,92 TL'ye olarak gerçekleşecektir.

Mevcut tasarruf finansman sistemindeki modellerde 200.000,00 TL'lik gruba dâhil olacak olan katılımcının tahsis sırası geldiğinde alacağı konutun fiyatı, 300.000,00 TL'ye yükselecektir. Dolayısıyla katılımcı aynı konutu, 100.000,00 TL daha fazla ödeyerek satın alabilecektir. Murabaha modelinde ise aynı konutu, elde edeceği kar nedeniyle 73.474,92 TL farkla 273.474,92 TL ile satın alabilecektir. Murabaha modeli ile katılımcı, mevcut tasarruf finansman sistemi modeline göre 26.525,08 TL daha az maliyetle konut sahibi olabilecektir.

5. Sonuç

Günümüzde kullanılan ve temel felsefesi karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve işbirliği olarak ifade edilen faizsiz tasarruf finansman sistemi, özü itibarıyla bu felsefeden çok uzaktır. Bu sisteme dâhil olan katılımcıların tek ve gerçek amacı, satın almak istedikleri konut, taşıt ve çatılı işyeri için tasarruf karşılığı finansman elde etmektir. Sisteme dâhil olan katılımcıların birbirilerini tanımaları çok zor olduğu gibi karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ya da işbirliği içinde olma gibi niyetleri de pek yoktur. Tasarruf finansman şirketlerinin amacı aslında sistemi işleterek kar elde etmektir. Katılımcıların ve şirketlerin niyetine bakıldığında, sistemin ticaretten ibaret olduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle önerilen murabaha modeli, tamamen alım ve satım esasına (Ticaret) dayalı, faizsiz bir İslami finansman modelidir. Bu yönüyle önerilen model, mevcut tasarruf finansman şirketleri ile katılımcılar arasında, konut tahsisi yapılmaya kadar mudaraba, konut tahsisi yapıldıktan sonra azalan müşaraka ve fon havuzundaki tutarların işletilmesi için vekâlet şeklinde düzenlenen ve İslam âlimleri tarafından eleştirilen ticari sözleşmeleri ortadan kaldırmaktadır. Bunun yerine konut, taşıt veya çatılı işyeri sahibi olmak isteyen katılımcılar ile tasarruf finansman şirketi arasındaki ticari ilişkiyi, murabahaya dayalı tek bir sözleşme ile gerçekleştirmektedir.

Murabaha modelinde, sisteme dâhil ve henüz tahsis sırası gelmemiş katılımcılar tarafından konut satın alınmakta ve tahsis sırası gelmiş katılımcıya belirli bir kâr eklenerek satılmaktadır. Elde edilen kâr ise konut satın alınması için katılımcıların ödedikleri tutarlar oranında dağıtılmaktadır. Model ile konut tahsisi geç yapılacak olan katılımcılar, elde edecekleri kar ile daha az tutar ödeyerek konut sahibi olabilmektedirler. Katılımcı, tahsis sırası geldiğinde alacağı konutun güncel fiyatı üzerinden finansman elde etmekte ve elde ettiği finansmandan daha az tutarda geri ödeme yapmaktadır. Önerilen model ile konut satın almak isteyen katılımcıların daha az maliyetle ve güncel fiyat üzerinden konut satın alabilecekleri açıkça gösterilmiştir.

Yine bu modelde katılımcıların ödeyeceği taksit tutarları, fon havuzunda işletilmemektedir. Katılımcının ilk ödemede bulunduğu andan itibaren ödediği tutarlar, konut satın alınması için kullanılmakta ve katılımcıya kâr sağlamaktadır. Ayrıca, katılımcı, başta belirlediği finansman tutarını dilediği zaman değiştirebilmektedir. Katılımcı, tahsis sırası geldiğinde ise güncel fiyat üzerinden konut satın alabilmekte ve ek finansman arayışı

içine girmemektedir. Katılımcının konut tahsisi yapılmadan sistemden ayrılması halinde ödediği tutarlar, enflasyon karşısında değer kaybetmemekte ve elde ettiği kâr sayesinde parasının değeri korunmaktadır. Tasarruf finansman şirketlerinin, sistemi daha cazip kılmak için kullandıkları erken teslim yöntemi veya peşinatlı vade ortası yöntemi gibi yöntemler modelde kullanılmamıştır. Bu yöntemler, istenildiği takdirde modelde rahatlıkla kullanılabilir. Önerilen modelin tasarruf finansman sisteminin gelişmesine ve tasarruf finansman sektörünün daha işlevsel hale gelmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Ayrıca model, bu alanda yapılacak başka çalışmalara da bir ön fikir niteliğinde ve dikkate değer olduğu düşünülmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma, Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Komisyonu tarafından (Proje Numarası: BAP-İİBF.2021.001) desteklenmiştir.

Kaynaklar

- Akpolat, O. M. (2018). *Konut Satın Alma Maliyet Analizleri: Bankalar-Katılım Bankaları elbirliği Sistemi Karşılaştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Aydın, N. (Ed.). (2004). *Finansal Yönetim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları.
- Beybur, M. ve Çetinkaya, M. (2021). Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finans Sistemine Jak Bankacılık ve Karz-I Hasen Sistemi Önerisi. *The Journal of Social Science*, 5(9), 269-281.
- Bilgin, N. ve Tanıyıcı, Ş. (2008). Türkiye’de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(2), 136-159.
- Birsin, M. ve Ötegeçeli, H. (2019). Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sistemi ve Fıkhî Meşruiyeti Üzerinde Yapılan Değerlendirmeler. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 85-114.
- Çekin, Ö. (2018). *Tasarrufa Dayalı Finansman Sistemi ve İslami Finans İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinç, Y. (2019). *Tasarrufa Dayalı Finans*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ergüven, M. (2019). *Tasarrufa Dayalı Finans Sistemi İçin İslami Finans İlkelerine Uygun Model Önerisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ergüven, M. (2021). *Tasarrufa Dayalı Finans Sistemi*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Ergüven, M. ve Kaya, F. (2016). Konut Finansmanında Elbirliği Sistemi: Müşterilerin Elbirliği Sistemi Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 24-39.
- Evli, M. (2013). El Birliği Sistemleriyle Ev Almaya Emin miyiz? *Kitap ve Hikmet Dergisi*, 2006(13), 28-33.
- Günay, H. M., Görmüş, Ş., Koç, İ. ve Çekin, Ö. (Ed.). (2017). *Tasarrufa Dayalı Finansman Sistemi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Gündoğdu, A. (2021). *Katılım Bankacılığında Kâr Dağıtım Sisteminin Analizi ve Türkiye Uygulaması İçin Yeni Bir Öneri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Güner, M. F. (2019). *Tarımsal Kalkınma Projesi Memleket Sandıklarından Türkiye’nin En Büyük Bankasına Dönüşüm: Ziraat Bankasının Osmanlı Dönemi Kuruluş ve Örgütlenme Süreci*. 3. Uluslararası Gıda ve Tarım Ekonomisi Konferansı. Alanya, Türkiye, 25-26 Nisan 2019.
- Hazar, N. (1990). *Kooperatifçilik Tarihi*. Ankara: Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları.
- Hurşit, E. (2018). İslami Finans’a Finansal Formüllerin Entegre Edilmesi, Kar Payı/Faiz Karşılaştırması. Erişim adresi <http://erdemhursit.blogspot.com/2018/02/islami-finansa-finansal-formullerin.html>
- Kaplan, E. (2021). Tasarruf Finans Sektörü Devlet Denetimi ile Hak Ettiği Değere Ulaşacak. Erişim adresi <https://www.cozumtasarruf.com.tr/tasarruf-finans-sektoru-devlet-denetimi-ile-degerine-ulasacak/>
- Koç, İ. (2017). *Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Sisteminin İşleyişi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kodres, L. E. (2013). What is Shadow Banking? *Finance and Development*, 50(2), 42- 43.
- Korkmaz, S. (2019). *Hile-İ Şer’iye Bağlamında Türkiye’deki Faizsiz Konut Finansman Sistemi Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köroğlu, M. (1995). *İslam Hukukunda Fiyat Tahdidi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kumbasar, M. (2016). Ev Sahibi Olmak ve Eminevim Örneği. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,

- 3(5), 155-166.
- Necmettin Erbakan Üniversitesi ve Karatay Üniversitesi (2015). *Faiz, Borsa, Zekat, Sigorta ve Yeni Ticari Uygulamalar*. II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi. Konya, Türkiye, 15-18 Ekim 2015.
- Okur, M. ve Çatıkkaş, Ö. (2018). Bir Gölge Bankacılık Uygulaması Olarak Gayrimenkul Finansmanında Alternatif Bir Faizsiz Finansman Modeli: İpoteğe Dayalı Paylaşımlı Faizsiz Finansman Modeli. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 384-400.
- Öztürk, M. K. ve Yumuşak, İ. G. (2020). Fon Toplama Yöntemi Olarak Yatırım Vekâleti ve Türkiye Uygulaması. *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi*, 6(1), 1-23.
- Peynircioğlu, N. (1988). *Türkiye’de Konut Finansmanında Uygulanan Yöntemlerin Değerlendirilmesi*. Ankara: DPT Yayınları.
- Sakarya Üniversitesi ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2016). *Elbirliği Sistemi*. Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finansman Çalıştayı. Sakarya, Türkiye, 20 Mayıs 2016.
- Shafiq, A. (2019). *Tekafül ve Tasarrufa Dayalı Finans*. İstanbul: İlke Yayınları.
- Şimşek, M. Ş. ve Çelik, A. (2016). *İşletme Bilimine Giriş*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Tekerek, S. (2013). *Konut Finansmanında Banka Kredilerine Alternatif Modellerden Elbirliği Sistemi Üzerinde Bir Çalışma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- TÜİK, (2021). Konut Fiyat Endeksi (KFE)(2010=100)(TCMB)(Arşiv). Erişim adresi <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/archiveMarket/>
- Yazıcı, M. (2019). Konutta Alternatif Finans Yöntemi Olarak Tasarrufa Dayalı Faizsiz Finans Sistemi. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 2(3), 224-235.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun tarih 29.04.2021 sayı ve karar 92342550/302.01.08/14874 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**DIŞ KAYNAK KULLANIMININ MALİYET MİNİMİZASYONU BAKIMINDAN
İNCELENMESİ: BİR SAĞLIK KURUMUNDA ÇAMAŞIRHANE HİZMETLERİ
ÖRNEĞİ**

*Examining Outsourcing In Terms Of Cost Minimization: An Example Of Laundry Services In A
Medical Institution*

Memiş KARACA¹ Mustafa Öz DAŞ² ve Adem ŞENGÜL³

¹Sağlık Memuru, Doktora Öğrencisi, Kayseri Devlet Hastanesi, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, memis.karaca.38@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8441-5929

²Sağlık Memuru., Kayseri Devlet Hastanesi, mustafadas_01@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-2783-1421

³İdari ve Mali Hizmetler Müdürü, Kayseri Devlet Hastanesi, ademsengul38@gmail.com, orcid.org/0000-0001-8967-4113

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
16.09.2021
Kabul/Accepted:
06.01.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.996360

Anahtar Kelimeler

Dış kaynak kullanımı,
Sağlık kurumu, Maliyet
minimizasyonu

ÖZ

Bu çalışma Kayseri ilinde faaliyet gösteren bir Kamu Hastanesinde gerçekleştirilmektedir. İlgili verilere, çalışmanın konusunu teşkil eden çamaşırhane birimi ve bu birimle etkileşimde bulunan diğer birimler ile yapılan görüşmeler neticesinde elde edilmiştir. Çalışmanın amacı ise hastanenin ana faaliyet konusu dışında olan ve yardımcı hizmetler içerisinde yer alan çamaşırhane hizmetlerinin, hastanenin kendi imkânları ile gerçekleştirilmesiyle aynı zamanda dış kaynak kullanım yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmesi halinde oluşan maliyeti, maliyet minimizasyonu açısından değerlendirmektir. Bu yöntem vasıtasıyla yapılan karşılaştırma sonucundan elde edilen veriler ile çamaşırhane hizmetlerini yürütme tercihini maliyet açısından, dış kaynak kullanımı ile mi yoksa kendi imkânlarıyla mı yürütmesinin doğru olacağı sorusuna cevap aranmıştır. Bu kapsamda hastanenin kendi bünyesi ile ilgili hizmeti ifa etmesi durumunda maliyetinin KDV hariç 857.758,39 TL olduğu tespit edilmiştir. Dış kaynak kullanım yöntemi ile ilgili hizmet yerine getirilmesi durumunda KDV hariç 255.029,08 TL olduğu ortaya çıkartılmıştır. Sonuç olarak dış kaynak kullanımının maliyet açısından oldukça büyük derece etkin ve verimli olduğu ve sorunun cevabının ise dış kaynak kullanımı olduğu ortaya çıkartılmıştır.

ABSTRACT

This work is carried out in a Public Hospital in Kayseri province. The relevant data were obtained as a result of interviews with the laundry unit that constitutes the subject of the study and other units interacting with this unit. The aim of the study is to evaluate the cost of the laundry services, which are outside the main activity of the hospital and which are included in the auxiliary services, in terms of cost minimization if they are carried out using outsourcing method at the same time as the hospital's own facilities. With the data obtained from the comparison result made through this method, the question of whether it would be right to carry out laundry services in terms of cost, outsourcing or with their own means was sought. In this context, it was determined that the cost of the hospital's service related to its structure was TL 857.758,39 excluding VAT. In case of service fulfillment related to outsourcing method, it was revealed that it was TL 255,029.08 excluding VAT. As a result, outsourcing was highly effective and efficient in terms of cost, and the answer to the question was outsourcing.

Keywords

Outsourcing, Health
institution, Cost
minimization

Atıf/Citation: Karaca, M., Daş, M. Ö. ve Şengül, A. (2021). Dış Kaynak Kullanımının Maliyet Minimizasyonu Bakımından İncelenmesi: Bir Sağlık Kurumunda Çamaşırhane Hizmetleri Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(203-214).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Memiş KARACA, memis.karaca.38@gmail.com

1. Giriş

İşletmelerin rekabet baskısı, artan gelir seviyeleri, teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte, insanların beklentilerinin artması, kuruluşların hayatta kalmak ve sürekliliğini korumak gibi nedenler dış kaynak kullanımının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle sürdürülebilir büyüme tahminleri ile birlikte son yıllarda dış kaynak kullanımı sürekli artış göstermiştir (Foxy ve ark., 2009).

Nüfusun hızla yaşlanması, sağlıkta yeni teknolojilerin kullanılması, sağlık hizmeti beklentilerinin artması, sosyal devlet olma zorunluluğu ve sağlık hizmetlerinde yüksek girdi maliyetleri gibi faktörler sağlık harcamalarını artıran başlıca faktörler olarak görülmektedir. Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) anlamında her yıl artmaya devam eden sağlık harcamaları, sağlıkta finansal sürdürülebilirliği gündeme getirmiştir. Sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, özellikle finansal kaynaklar yetersiz olduğunda büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde, GSYİH'nin %4,5'i sağlık harcamalarına tahsis edilmiştir. Bu harcamaların %78'i genel devlet bütçeden karşılanmaktadır. Sağlık harcamaları 2019 yılında bir önceki yıla göre %21 artarak 201 milyar 031 milyon TL'ye ulaşmıştır (TÜİK, 2020). Bu tür artan sağlık harcamaları etkin ve verimli bir ekonomik performansla yönetilmesini gerektirmiştir. Bu durum, sağlık kurumlarının ekonomik performanslarını arttırmalarını ve finansal sürdürülebilirliklerini devam ettirmelerini bir zorunluluk haline getirmiştir. Sağlık sisteminin performansını artırmayı ve ekonomide katma değer yaratmayı amaçlayan bir yönetim stratejisi olan "Outsourcing" olarak da bilinen dış kaynaklardan yararlanma yöntemi (DKY), birçok özel ve kamu sektöründe faaliyet gösteren hastaneler tarafından kullanılmakta ve 1990 yılından beri ülkemizde aktif olarak faaliyet göstermektedir (Koçyiğit ve ark., 2019:326).

Küreselleşmenin ve teknolojinin gelişmesi gibi yukarıda da belirtilen nedenlerden ötürü dış kaynak kullanımı zorunlu hale gelmiş bulunmaktadır. Sağlık kurumları faaliyetlerini ifa edebilmek için kendi ana faaliyetlerinin dışında kalan esas olmayan faaliyetler ile uzmanlık gerektirmeyen faaliyetlerde de hizmet sunmak zorundadırlar. Bu ana faaliyet konusu dışında kalan hizmetleri alanında uzmanlaşmış işletmelerin olması çok yönlü nedenlerde uzmanlaşmış işletmelere yönelmektedir.

Ülkemizde 1980-1990 yıllarını takiben, aktif olarak kullanılmaya başlanan dış kaynak kullanımı sadece ülkemizde değil aynı zamanda gelişmekte olan birçok ülkede, kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte özel sektör kuruluşlarının ana faaliyet konusu dışında kalan ve sağlamak zorunda olduğu faaliyetleri, özel sektör kuruluşlarına satın alma yoluyla yürütülmesi konusu gündeme gelmiş ve hemen hemen her sektörde bu yöntemle sıklıkla başvurulmuştur. Bu süreç sağlık sektöründe de oldukça büyük bir yer bulmuş ve ülkemizde sağlık kurum ve kuruluşlarının bazı hizmetlerini alanında uzmanlaşmış işletmelere yaptırılması başlanmıştır (Bozdemir ve Öcel, 2016:1052).

Bu çerçevede; sağlık kurum ve kuruluşları ana faaliyet konusu olan tetkik, teşhis, tedavi vb. sağlık hizmetlerini esas alırken, bu ana görevleri dışında yer alan yemek, temizlik, güvenlik, danışma, bakım onarımlar, klinik destek ve çamaşırhane gibi hizmetleri ile outsourcing yöntemi kullanarak yürütmektedirler. Gözüküçük ve Çelik, (2012)'in yapmış olduğu çalışmada kamu hastanelerinde dış kaynak kullanımı yoluyla alınan sağlık hizmetlerinin, ihale sürecinde ve uygulama safhasında yaşanan sorunlar ile sıkıntıların neler olduğunu belirlemek ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Yalçın, Akın, ve Şeker, (2011)'in araştırmalarında dış kaynak kullanımının sağlık sektörüne yaptığı katkılar üzerinde durulmuş ve çalışma bir uygulamayla desteklenmiştir. Bozdemir ve Öcel, (2016) tarafından yapılan bir çalışmada Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Manyetik Rezonans (MR) Cihazının dış kaynak kullanımı ile ilgili hastanenin Manyetik Rezonans (MR) hizmetini kendi bünyesinde vermesinde ki faaliyet karlılığına bakılmış ve dış kaynak kullanımının önemine dikkat çekilmiştir.

Bozdemir ve Terzi (2020)'nin ele aldıkları konuda amaç hastanelerin puan karşılığı alım yaptıkları dış laboratuvar tetkik hizmetlerinin nedenlerini ve gerekçelerini ortaya koyarak karlılık analizi ve muhasebeleştirilmesi hususu ile özel tıbbi laboratuvarların hizmet sunumlarını muhasebe bakış açısıyla değerlendirmek olduğu belirtilmiş ve Hastanenin dış laboratuvar hizmet alımında son yıllarda karlılığında artış sağlanmış olması bu tip bir hizmet alım tercihini devam ettirebilir olduğunu belirtmişlerdir. Karlılığın artması için tetkik sayısının azaltılarak katlanılan maliyetlerin düşürülmesi gerektiğini, hizmet alımının etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için sağlık yöneticilerinin, fason hizmet üretim sürecinde kontrol ve denetim mekanizmalarını iyi yönetmesi ve iki taraf arasındaki iletişimin güçlü olması gerektiği söylenmiştir.

Türkiye’de Sağlık Bakanlığı Hastaneleri’nde dış kaynaklardan yararlanmanın kuramsal değerlendirmesini yapmak, erişilen finansal büyüklüğü tespit etmek ve sektördeki yöneticilerin dış kaynaklardan yararlanma olgusunun sektörel performansa ilişkin değerlendirmelerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirmiş olduğu Akyürek (2013)’in doktora tezinde dış kaynaklardan yararlanma uygulamalarını tercih etmeme ve gerçekleştirilememeye nedenleri arasında en fazla altı çizilen maddeler ise kurum bünyesinde bu hizmeti verebilecek nitelik ve nicelikte personelin olmaması, finansal kaynak yetersizliği ve yasal altyapının yetersizliği olduğu belirtilmiş ve Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastanelerin araştırmaya konu olan zaman dilimi içerisinde en fazla harcama yaptıkları Dış Kaynaklardan Yararlanma alanları temizlik, çamaşırhane ve veri hazırlama - bilgi işlem hizmetleridir.

Devlet hastanelerinin dış kaynak kullanımı yoluyla sağladığı temizlik, güvenlik, yemekhane, veri hazırlama, laboratuvar ve görüntüleme hizmetlerinin mali açıdan değerlendirmesini yapmak amacıyla gerçekleştirilen Baç (2019)’ın yüksek lisans tezinde, dış kaynak kullanımı yoluyla sağlanan hizmetlerin ulaştığı finansal büyüklük, aylara ve yıllara göre artış ve azalışlar, hastanenin gelir ve gider kalemleri ortaya koyulduğu görülmüştür.

Bu çalışmada ise Kayseri ilinde faaliyet gösteren bir kamu hastanesinde gerçekleştirilmiş olup, çalışmanın yürütülebilmesi için Kayseri İl Sağlık Müdürlüğünden 26.04.2021 tarihli ve E-93079172-703.01 sayılı çalışma izni alınarak başlatılmıştır. Çalışmanın amacı ise hastanenin ana faaliyet konusu dışında olan ve yardımcı hizmetler içerisinde yer alan çamaşırhane hizmetlerinin, hastanenin kendi imkânlarıyla mı gerçekleştirilmesi yoksa outsourcing yöntemi kullanılarak mı gerçekleştirilmesi halinde oluşan maliyeti, maliyet minimizasyonu açısından karşılaştırmaktır. Bu yöntem ile yapılan karşılaştırma sonucundan elde edilen veriler ile çamaşırhane hizmetlerini yürütme tercihinin maliyet açısından, dış kaynak kullanımı ile mi yoksa kendi imkânlarıyla mı yürütmesinin doğru olacağı sorusuna cevap aranacaktır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

1.1.1 Dış Kaynak Kullanımının Tanımı ve Tarihiçesi

Literatüre bakıldığında, dış kaynak kullanımı ile ilgili yapılan tanımlarda kargaşa yaşansa da en basit hali ile tanımı “hizmetin veya ürünün işletmenin dışında bir kaynaktan tedarik edilmesi” olarak tanımlanmıştır (Karakullukçu, 2015, s.4). “Outsourcing” olarak ifade edilen dış kaynak kullanımı kurumun içsel faaliyetlerinde amaçlarına, hedeflerine ve stratejilerine etkin ve verimli bir şekilde ulaşılabilmesi için ihtiyaç duyduğu faaliyetlerin temin edilmesinde iş süreçlerinin tamamının veya bir kısmının başka işletmelere devredilebilmesidir (Azaklı, 2005, s.25). Dış kaynak kullanımının tam tersi iç kaynak kullanımı olarak karşımıza çıkmakta ve “insourcing” olarak bilinmektedir. Dış kaynaktan yararlanmanın asıl sorusu faaliyet konusu işi, işletmenin kendi kaynağı ile mi yoksa satın alma kararı verilerek anlaşma yapılan dış kaynak tarafından mı gerçekleştirilmesiyle ilgilidir.

Outsourcing’ten yararlanmanın tarihsel süreçlerine bakıldığında, ilk örneği Roma İmparatorluğuna dayandığı söylenmektedir. Roma İmparatorluğunda ise bu faaliyet vergi toplamanın etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi adına, yönetimin devredilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kakabadse ve Kakabadse, 2002, s.183). Ticarete depolama işlemleri için lojistik açıdan 14. yüzyıl Venedik’te dış kaynak kullanımının ilk örnekleri arasında olduğu söylenebilir (Sezer, 2009, s.6). Diğer taraftan dış kaynak kullanımının düşünce olarak ifade edilmesi ise Ekonomist Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği” kitabında belirtilmiştir (Karakullukçu, 2015, s.5). Bu kitap 18. yüzyılda yayımlanmasından sonra Amerika’da ilgi görmüş ve 20. yüzyılın sonlarına doğru tekrar gündeme gelmiştir. 1990 yıllarında ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar nedeniyle farklı görüşler ortaya atılmış veya daha önceki düşünceler tekrar konu edinilmiştir (Yılmaz, 2013, s.8).

Yakın zamanlarda ve modern dış kaynak kullanımının örneklerinden bahsetmek gerekirse, ilk olarak 19. yüzyılın başlarında İngiltere’de metal üretim işletmelerinde kullanılmıştır Daha sonra kamu hizmetlerinde de kullanılmaya başlanılmış ve hapisane yönetimi, yol yapım onarım hizmetleri, atıkların yönetimi gibi iş ve uğraşlarda dış kaynak kullanımı uygulamaları görülmüştür (Güngör, 2007, s.4). Sağlık kurumları açısından dış kaynak kullanımına bakıldığında, gelir-gider dengesinin sağlanması, maliyetlerin kontrol altına alınması, sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılması ve hasta odaklı yaklaşımların benimsenmesine yönelik başlatılan “Sağlıkta Dönüşüm Programı” adlı reform ile temizlik, güvenlik, yönlendirme ve karşılama, yemek,

laboratuvar hizmetleri ve görüntüleme hizmetleri gibi birçok faaliyetler outsourcing ile karşılanma stratejileri hızla artış göstermiştir

1.1.2. Dış Kaynak Kullanımının Avantaj ve Dezavantajları

Dış kaynaktan kullanımının birden çok avantajı bulunmaktadır. Burada sağlık kurumunun dış kaynak kullanımı ile ana faaliyetlerine odaklanmak, sağlık hizmet sunumunun kalitesini her zaman artırma gayreti içerisinde bulunarak, sağlık işletmesinin vizyon, misyon ve amaçları çerçevesince zamanında hizmeti sunabilmek gibi bir çok amacı bulunmaktadır. Ancak dış kaynak kullanımının avantajlarını daha geniş bir perspektiften bakarak bahsedilecek olursa aşağıda belirtilmiştir (Mollahaliloğlu ve ark, 2010: 16):

- **Verimliliği Arttırmak:** Outsourcing kullanımının asıl amaçlarından birisi maliyetleri azaltmaktır. Bu doğrultuda maliyet analizlerinin yapıp, sonuçlara göre dış kaynak kullanımı ile hizmetin ifa edilmesi değerlendirilmelidir. İç kaynak ile hizmet yapıldığında maliyet dış kaynağa göre daha uygun ise iç kaynak, tersi bir durum var ise dış kaynağın kullanılması daha uygun olacaktır.
- **Hizmet Kalitesini Geliştirmek:** Hizmette kalite avantajı en önemli unsurlardan bir tanesidir. Dış kaynak kullanımı ile sağlanan hizmetin, sağlık kurumunun kendi imkanları ile verdiği hizmet açısından daha kaliteli olması ya da en azında eşit derecede olması beklenmelidir.
- **Finansal Riskin Hafifletilmesi:** Günümüzde teknoloji hızla ilerlemektedir. Bu ilerleyen teknoloji ile birlikte maliyetlerde artmaktadır. Sağlık hizmetini sunarken en çok gereksinim ve maliyet duyulan unsurlardan bir tanesi de tetkik ve tedavi için gerekli olan tıbbi cihaz ve tıbbi demirbaşlardır. Örneğin hastaya tanı konulabilmesi adına, vazgeçilmez bir öge olan MR, Tomografi, PCT gibi yatırım kaleminde bulunan tıbbi cihazların, büyük parasal anlamda değeri bulunmaktadır. Bu vazgeçilmez öğelerin sağlık kurumu açısından sağlanabilmesi büyük finansal riskleri de beraberinde getirmektedir. Finansal risklerin hafifletilmesi veya risklerin sağlık kurumu dışından paydaş ile paylaşılmasına dış kaynak kullanımı imkân vermektedir.
- **Hizmetin Devamlılığı:** Sağlık hizmeti idame edilemez, ertelenemez ve talebin geciktirilemez bir hizmet olması, hizmetin ise ne zaman talep edileceği belli olmayan hizmet grubundan olması hizmetin devamlılığını sağlamayı önemli kılmaktadır. Dahası tedavinin ve müdahalesi gecikmesi sonucunda oluşan ölüm ve sakatlık risklerine karşı tedbirli olmak adına, hizmetin devamlılığı esastır. Bu doğrultuda outsourcing yöntemi ile sağlık kurumları gerek ileri teknoloji cihazlar, gerek alanında uzman eğitilmiş personel ile kendi imkânları çerçevesinde olmayan hizmetleri verme imkanına sahip olmaktadır.
- **Rekabet Avantajı Oluşturmak:** Bu avantaj, outsourcing yöntemi ile sağlık kurumunun kendi öz yeteneklerine olan sağlık hizmetlerine odaklanmalarına yardımcı olmaktadır. Talep edilen sağlık hizmetini karşılama noktasında, anında cevap verme, esnekliği sağlama, maliyet minimizasyonu, sağlık kurumları arası iletişim, paydaşlarla maliyet risk paylaşımı gibi hususlar, rekabet avantajı oluşturmaktadır.
- **Yönetimsel Yapılarda Esneklik Oluşturma:** Outsourcing kullanımı, sağlık kurumlarında, yönetimsel yapılarındaki esnekliği artırır. Sağlık hizmetinin yerinde idare edilmesi ve üretilmesinde ihtiyacı olduğu kaynak ve personele anında ulaşmaya yardımcı olur. Yönetimsel sorumluluğun ve riskin paylaşılmasına katkı sağlar. Ancak sağlık kurumlarında üretilen hizmeti sağlıklı bir şekilde devamlılığını sağlamak adına, sağlık hizmetinin işleyişinin takip edilmesini güçleştirebilir.

Bunların dışında sağlık kurumunun en iyi yaptığı iş olan sağlık hizmetine odaklanmasını sağlayarak etkinliğin ve verimliliğin artırılması, bu durumun sonucu olarak performansın artış göstermesine yardımcı olur. Kalifiyeli sağlık personeli havuzuna daha kolay erişim sağlanmasına, alanında uzman işletmeler ile çalışıldığından güvenilirliği ve kurum imajını geliştirilmesine katkı sağlarken, uzman işletmeye bağımlı kalma tehlikesi, bilgi güvenliliğin sağlanamama noktasında hassasiyet yaratması, gizli maliyetler oluşturabileceği gibi durumlar dezavantaj oluşturabilir.

1.1.3. Dış Kaynak Kullanım Stratejisi

Dış kaynak kullanım stratejisini belirleyebilmek ve istenilen stratejik başarıya ulaşılabilmesi için sağlık kurumunun avantajlı-dezavantajlı durumunun değerlendirilmesi ve gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Özellikle insan sağlığını birebir etkileyen sağlık hizmetlerinde outsourcing yönteminin kullanımında, ana faaliyet konusu dışında kalan hizmetlerin ilgili yöntemle sağlanmasında dikkat edilmesi gereken en önemli durum uzman firmalara yaptırılmasıdır. Yetersiz olan firmalara yaptırılması hizmet kalitesinin düşük olmasına sebebiyet vereceğinden verimliliği azaltmaktadır. Daha sonra ise maliyet açısından tasarruf sağlaması bir diğer unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısı ile outsourcing yönetimin tercih edilmemesinin sağlık yönetiminde asıl nedeninin sadece maliyet açısından olduğu düşünülmemelidir. Dışardan sözleşme yoluyla sağlanan hizmetlerin kalitesine bakılmalıdır. Bu durum, dışardan sağlanan hizmetin, sağlık kurumu tarafından üretilen aynı hizmetin kalitesinden yüksek veya onla en azından eşit olması beklenmelidir.

Sonuç olarak, diğer bütün tekniklerde olduğu gibi outsourcing yönteminde de yerine ve zamanına, uygunluğuna dikkat edilerek tercih edilmesi, işletme başarılarına katkı sağlayacağı söylenebilir (Söyler ve Zeki, 2017:14).

2. Materyal ve Metot

Çalışmanın yürütüldüğü hastane Kayseri il merkezinde bulunmakta olup, 300 yataklı B rolünde sağlık hizmeti veren bir kuruluştur. Hastanenin merkez kampüsü dışında hastaneye bağlı 3-15 km arası uzaklıklarda bulunan 6 klinik bulunmakta olup, hizmet üretim maliyeti yüksek ve tüm hizmet verdiği yerler toplu bir yerleşim yerinde değildir. Bu durum çoğu hizmet maliyetlerini etkilemekte ve hastanenin harcamalarını arttırmaktadır.

Bu kapsamda ilgili sağlık kurumunun ana faaliyetleri dışında kalan hizmetler içerisinde dış kaynak kullanımı esas alarak vermiş olduğu hizmetler; çamaşırhane hizmetleri, yemek hizmetleri, hastane bilgi yönetim sistemi hizmetleri, MR ve tomografi hizmetleri, Laboratuvar hizmetleri, araç kiralama hizmetleridir. Çalışmamızda dış kaynak kullanımı ile ilgili sağlık kuruluşunun kendi imkanları ile hizmeti yerine getirmesi halindeki maliyetlerin maliyet minimazasyonu açısından değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda ilgili dış kaynak kullanımı yoluyla verilen hizmetler içerisinde çamaşırhane hizmetlerinin tercih edilmesinin sebepleri, maliyeti etkileyecek çok fazla unsuru olmasıdır. Taşıt, şoför, demirbaş, endüstriyel ürünler, işçi, genel üretim gibi unsurların çok fazla olması, işçilik ve demirbaş maliyetinin oldukça yüksek olması, çamaşırhane hizmetlerini çalışma konusunda maliyet minimazasyonu açısından değerlendirmek gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca dış kaynak kullanımı hizmetlerinin analizi ve takibi uzun bir süreç ve detaylı bir çalışma gerektirdiğinden; araştırma çamaşırhane hizmetleri uygulamalarıyla sınırlandırılmıştır.

Sağlık ekonomisinde, ekonomik değerlendirme amacıyla sağlık hizmetlerinin maliyet ve etkililik açısından karşılaştırma yapmak için birçok metot bulunmaktadır. Bu metotlar sağlık sistemlerinde sağlık yöneticilerinin kaynakların daha etkin ve verimli kullanılmasını hedefler. Aynı zamanda hasta için en iyi sonucu alabilmek adına en düşük maliyet ile finansal anlamda büyük destek sağlar.

Literatürde dört ekonomik değerlendirme yöntemi vardır (Doğan ve ark., 2019:155). Bu kapsamda bu metodlar şekil yardımıyla aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 1. Ekonomik değerlendirme yöntemleri. Bu metotlar arasındaki ayrım; sonuçların ölçülme şeklidir (Doğan ve ark., 2019:155).

2.1. Maliyet Minimizasyonu

Maliyet minimizasyonu, yalnızca alternatif seçeneklerin maliyetinin ölçümünü yapan ekonomik değerlendirmenin en basit biçimidir. Aynı zamanda iki müdahale arasında sonuçların aynı olduğu varsayıldığında kullanılmalıdır. Hiç şüphesiz hizmetlerin, dışardan temin edilmesi halinde ortaya çıkan maliyet ile sağlık kurumunun kendi bünyesinde gerçekleştirmesi durumunda ortaya çıkan maliyetin karşılaştırılması yapılmaktadır. Bu hedefe odaklanan ve ekonomik değerlendirme yöntemlerinden olan maliyet minimizasyonu istenilen karşılaştırmaya hizmet etmektedir. Bu metotta karşılaştırılan hizmetin kalitesinin aynı olduğu farzedilerek, en düşük maliyetli olan seçenek tercih edilmelidir (Bozdemir ve Öcel, 2016:1059).

Bu çerçevede; maliyet minimizasyonu yönteminin temel amacı ile çalışmamızın amacının aynı olması, çalışmanın yöntemini seçilmesinde en önemli unsur olmuştur. Yani aynı sonucu veren farklı alternatiflerin maliyetlerini ortaya çıkartarak karşılaştırma yapmak, çalışmanın temel amacı olması nedeniyle çalışmada maliyet minimizasyonu yöntemi kullanılmıştır.

2.2. Maliyetlerin Belirlenmesi

Kamu hastanesine bağlı çamaşırhane hizmetlerinin 2020 yılı için maliyet analizi kapsamında hastanenin tüm maliyet kalemleri incelenmiş, maliyet dağıtım yöntemlerinden olan basit dağıtım yöntemi kullanarak ayrıntılı maliyet analizi yapılmıştır. Belirlenen maliyetler hizmet dağıtım yerlerine direkt ve indirekt olarak belirlenmiş, direkt maliyetler çamaşırhane birimi ile birebir ilişkisi bulunan maliyetler kapsamında olduğundan, herhangi bir dağıtım anahtarı olmadan yükleme yapılmıştır. Endirekt maliyetler ise özelliğine, cinsine ve niteliklerine göre çeşitli dağıtım anahtarları yardımı ile dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra tüm toplanan maliyetler verilen hizmet nitelik ölçü birimlerine (kg, adet, hasta, gün vb.) göre birim maliyet olarak hesaplanmıştır. Maliyet analizinden sonra hastanenin 2020 yılı için dış kaynak kullanımı ile çamaşırhane hizmetlerini yürütmesinden dolayı ihale teklif fiyat bedeli üzerinden karşılaştırma yapılması gerekmektedir.

3. Bulgular

3.1. Sağlık Kurumu Çamaşırhane Hizmetlerini Kendi Bünyesinde İfa Etmesi Durumdaki Maliyetleri

3.1.1. Hizmet Üretim Maliyeti

Çalışmaya konu olan sağlık kuruluşu tarafından ilgili hizmetin yapılması halinde oluşacak maliyet verileri, başlıklar halinde aşağıda gösterilerek hesaplamaları yapılmıştır.

3.1.1.1. Direkt ilk madde ve malzeme giderleri

İlgili hizmeti yürüten yüklenici firma ile çamaşır hane birim sorumlusu tarafından 2020 yılında ilgili birim için toplamda 76.585,31 kg çamaşır yıkandığı söylenmiştir. Bu kapsamda ilgili çamaşırlar için yıllık 1080 kg çamaşır deterjanı, 600 kg yardımcı çamaşır yıkama maddesi olan oksijen bazlı toz ağartıcı, 600 kg ağır kir, leke, sökücü- alkali güçlendirici, 1200 kg çamaşır suyu, 1800 kg çamaşır yumuşatıcı kullanıldığı tespit edilmiştir. Hastanenin hizmeti kendi bünyesinde gerçekleştirmesi için bu malzemelerin temin edilmesi gerekmekte olup, maliyet hesabının yapılabilmesi için ise DMO (Devlet Malzeme Ofisi) fiyatlarının ortalamaları esas alınmıştır.

- Çamaşır deterjanı: 1080 kg X 10,90 TL = 11.772,00 TL
- Oksijen bazlı toz ağartıcı: 600 kg X 8,57 TL = 5.142,00 TL
- Ağır kir, leke, sökücü- alkali güçlendirici: 600 kg X 11,80 TL = 7.080,00 TL
- Çamaşır suyu: 1200 kg X 3,50 TL = 4.200,00 TL
- Çamaşır yumuşatıcı: 1800 kg X 5,00 TL = 9.000,00 TL

Direkt ilk madde ve malzeme giderleri kapsamında 2020 yılı için toplam 37.194,00 TL olduğu tespit edilmiştir.

3.1.1.2 Direkt İşçilik Giderleri

İşçilik sabit giderleri: Çamaşırhane hizmetlerini yürütülmesi için 9 personelin bulunması gerektiği belirtilmiştir. Bu sayı çamaşırhane hizmetleri sorumlusu ve diğer yöneticiler tarafından belirlenmiştir. Personele ödenen maaş ve sabit ek ödeme, toplu iş sözleşmesinden doğan haklar sabit direkt işçilik gideri olarak hesaplanmıştır. Aşağıda belirtilen tabloda direk işçilik giderleri gösterilmiştir.

Tablo 1: İşçilik Sabit Giderleri

Branş	Kişi Sayısı	Net Maaş (Ortalama)	Tis Sözleşme Ödemeleri	Sgk Primleri (Ortalama)	Toplam Tutar
Yardımcı Hizmetleri Sınıfı (1)	2	4.200,00 ₺	- ₺	1.062,00 ₺	10.524,00 ₺
Sürekli İşçi (2)	7	3.000,00 ₺	1.400,00 ₺	1.800,00 ₺	43.400,00 ₺
Toplam	9				53.924,00 ₺

TİS: Toplu İş Sözleşmesi; SGK PRİMLERİ: İşveren tarafından ödenen primler

Hastanenin çamaşırhane hizmetleri biriminde 2 personel 657 4/A maddesine tabi yardımcı hizmetler sınıfında, 7 kişi de 4857 sayılı iş kanununa tabi olarak, sürekli işçi statüsünde çalışan personelin olması durumunda bahsi geçen hizmetin yerine getirilebileceği çamaşırhane birim sorumlusu ve hizmetlerden sorumlu idarecileri tarafından belirtilmektedir. Konunun uzmanı ilgili kişilerce yapılan görüşmede 9 personel sayısının belirlenmesinde ana etkenlerin, yukarıda bahsi geçen materyal ve metot kısmında belirtilen hastanenin konumu, bağlı klinik sayısı, çalışma süreleri gibi unsurların dikkat alındığı belirtilmiştir. Tablo 1 ile gösterilen işçilik maliyeti 2020 yılına ait ortalama olarak aylık hesaplanmıştır. Bu durumun en önemli nedenleri ise personelin farklı unvanlarda olması, ayrı kanunlara tabi olarak farklı statüde çalışması ve maaş hesaplamalarında kullanılan katsayıların farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda, sabit işçilik gideri aylık olarak toplam 53.924,00 TL olarak tespit edilmiştir. Yıl bazında ise $53.924,00 \text{ TL} \times 12 = 647.088,00 \text{ TL}$ olduğu ortaya çıkartılmıştır.

3.1.1.3 Genel Hizmet Üretim Giderleri

- **Demirbaş sabit giderleri:** Hastanenin kendi bünyesinde çamaşır hizmetini yerine getirebilmesi için ilgili demirbaşlara ihtiyaç duyulmaktadır. Direkt ilk madde ve malzeme giderlerinde olduğu gibi çalışmada hesaplama yapılırken DMO fiyatları esas alınmaktadır. Bu kapsamda ihtiyaç olunacak ilgili demirbaşlar sıralanarak maliyetleri hesaplanmıştır.

Sanayi tipi silindir ütü: $31.444,00 \text{ TL} \times 2 \text{ adet} = 62.888,00 \text{ TL}$

Sanayi tipi çamaşır yıkama makinesi: $34.643,50 \text{ TL} \times 5 \text{ adet} = 173.217,50 \text{ TL}$

Ev tipi çamaşır yıkama makinesi: $2.829,00 \text{ TL} \times 4 \text{ adet} = 11.316,00 \text{ TL}$

Sanayi tipi çamaşır kurutma makinesi: $30.048,50 \text{ TL} \times 6 \text{ adet} = 180.291,00 \text{ TL}$

Amortisman bedeli: $427.712,50 / 5 = 85.542,50 \text{ TL}$

Hesaplanan demirbaş sabit giderlerinin amortisman bedeli hesaplanması sonucu 2020 yılı 85.542,50 TL demirbaş sabit gideri olduğu tespit edilmiştir.

- **Yemek Gideri:** Çamaşırhane biriminde çalışacak 9 personel, bir ayda 22 gün çalışmaktadır. Bu kapsamda, aylık 22 günden yıllık olarak 242 gün çalışacaklardır. 9 kişiden ise toplamda 2178 gün çalışacağı tespit edilmiştir. 2020 yılı hizmet alımı yoluyla yapılan yemek hizmetinin birim maliyeti 5,00 TL'dir. Bu doğrultuda yemek gideri toplamda $5,00 \text{ TL} \times 2178 \text{ gün} = 10.890,00 \text{ TL}$ olarak tespit edilmiştir.

- **Su Gideri:** DMO kanalıyla alımı düşünülen demirbaşların tedarikçi firmaları ile görüşüldüğünde kg başı su giderini bildirmiştir. 2020 yılı toplam $76.585,31 \text{ kg}$ çamaşır yıkanmıştır. Alınan demirbaşlar ise 50 kg 'lık olması nedeniyle $76.585,31 \text{ kg} / 50 \text{ kg} = 1531,706$ sefer üzerinden ortalama tüketilen su litresi (sanayi tipi çamaşır makinesi için 200 LT, ev tipi çamaşır makinesi için 40 LT) ile çarpılmıştır. Daha sonra hastanenin ilgili birimleri ile görüşüldüğünde su giderini litre başı fiyatının 6,80 TL olduğu

söylenmiştir. Demirbaş sayıları, birim fiyat ve tüketilecek litre su üzerinden(1531,706 seferin, sefer başına 200 LT ve 40 LT çarpılması sonucu makine başı tüketilen litre ortaya çıkartılmıştır. Daha sonra çıkan litrenin makine sayısı ve litre fiyatı ile çarpılması sonrası ilgili harcama bedeli tespit edilmiştir) toplamda 12.082,10 TL olarak hesaplanmıştır.

- **Elektrik Gideri:** Elektrik gideri, su giderlerinin hesaplanma yönetimiyle hesaplanmıştır. Bu kapsamda birim fiyatının 0,89128 TL olduğu söylenmiş olup, toplamda 53.083,21 TL olarak hesaplanmıştır.

- **Isınma Gideri:** Alımı yapılacak demirbaşların enerji tüketimi sırasında açığa çıkan ısı, ısınma giderini oluşturacağından ısınma gideri hesaplamaya dahil edilmemiştir. Bu bilgiye ilgili hastanenin teknik birimi ve çamaşırhane sorumlusu ile görüşülerek temin edilmiş ve ilgili birimde herhangi bir kalorifer peteğinin bulunmadığı söylenmiştir.

- **Yıllık Bakım Onarım Gideri:** DMO kanalıyla alımı yapılacak sıfır demirbaşların 2 yıllık ücretsiz bakım onarım ve garanti vermesinden dolayı yıllık bakım onarım gideri hesaplamaya dahil edilmemiştir.

- **Giyim-kuşam Gideri:** Bu kapsamda, 9 personele aynı olarak giyim yardımı yapıldığı tespit edilmiştir. Satınalma yoluyla alınan kıyafetlerin birim maliyetleri giyim-kuşam giderlerinin ana unsurunu oluşturmaktadır. Yılda iki defa kışlık ve yazlık olmak üzere kıyafetler temin edilmektedir. Yazlık kıyafet bedeli 79,00 TL, kışlık kıyafet bedeli 83,00 TL olduğu görülmektedir. 9 personelden toplamda 1.458,00 TL giyim-kuşam gideri olduğu tespit edilmiştir.

- **Taşıt-Kiralama-Servis Gideri:** İlgili hastaneye bağlı dış birimlerde kliniklerinin olması nedeniyle çamaşırhanelerin toplanması, klinikler arası teslim edilmesi ve benzeri durumlar için taşıt hizmetine ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Taşıt hizmetinin giderleri satınalma yoluyla yapılması bir başka iş için panelvan tipli ve şoförlü olarak dış kaynak kullanımı yoluyla alım yapılmıştır. Bu hizmetin maliyeti ise **10.420,58 TL** olarak tespit edilmiştir.

Hastanenin kendi imkanları ile çamaşırhane hizmetini yerine getirmesi nezdinde yapılan maliyet unsurları ve tutarları aşağıda belirtilen tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Hastanenin kendi bünyesi ile çamaşırhane hizmetlerini yerine getirmesi halinde katlanmak zorunda olduğu maliyetleri

	Maliyet Unsurları	Tutar(TL)	Yüzde Oran
1	Direkt İlk Madde Ve Malzeme Giderleri	37.194,00 TL	4,34%
2	Direkt İşçilik Giderleri (İşçilik Sabit Giderleri)	647.088,00 TL	75,44%
3	Genel Hizmet Üretim Giderleri	173.476,39 TL	20,22%
4	Demirbaş Sabit Giderleri	85.542,50 TL	
5	Yemek Gideri	10.890,00 TL	
6	Su Gideri	12.082,10 TL	
7	Elektrik Gideri	53.083,21 TL	
8	Isınma Gideri	0,00 TL	
9	Yıllık Bakım Onarım Gideri	0,00 TL	
10	Giyim-kuşam Gideri	1.458,00 TL	
11	Taşıt-Kiralama-Servis Gideri	10.420,58 TL	
	TOPLAM	857.758,39 TL	100%

3.2. Sağlık Kurumu Çamaşırhane Hizmetlerini Dış Kaynak Kullanımı İle İfası Sonucu Maliyetleri

Kayseri İl Sağlık Müdürlüğüne 28.11.2018 tarihinde yapılan 2018/533775 ihale kayıt numaralı “Çamaşır Yıkama Kurutma Ütüleme ve Paketleme Hizmet Alımı” işi ilgili sağlık tesisi adına çamaşırhane hizmetleri

yürütmek üzere yüklenici firma ile sözleşme imzalanmıştır. Bu kapsamda sözleşmenin 9. maddesinde işe başlama tarihi 01.01.2019; işi bitirme tarihi olarak ise 31.12.2020 belirlenmiştir. Sözleşmenin 16. maddesinde ise “1- Sözleşme konusu işe sözleşmede öngörülen süre içinde başlanmadığı takdirde geciken her takvim günü için sözleşme bedelinin %0,1 (bindebir) i oranında gecikme ceza kesilerek yüklenicinin hak edişinden mahsup edilir. İdarenin nedenleri açıkça belirtilen ihtarına istinaden sözleşme konusu işe ihtar tarihinden itibaren 10 (on) gün geçmesine rağmen başlamaması halinde ayrıca protesto çekmeye gerek kalmaksızın kesin teminat gelir kaydedilerek sözleşme feshedilir ve hesabı genel hükümlere göre tasfiye edilir.

2-Yüklenici, yürüttüğü işi teknik şartnamede belirtilen hususlar doğrultusunda yerine getirmediği takdirde, bu durum Kontrol Teşkilatı tarafından bir tutanakla tespit edilir. Tutanağa istinaden, ilgili sağlık tesisi için sözleşme bedelinin %0,1 (bindebir) oranında, ceza kesilerek yüklenicinin takip eden o ayki hak edişinden kesilir ve aykırılığın 15 gün içerisinde giderilmediği durumlarda idare tarafından yükleniciye 10 gün süreli ihtar çekilir. Çekilen ihtarla rağmen yüklenicinin, yürüttüğü işi şartnameler ve diğer yasal prosedürler doğrultusunda yerine getirmemesi halinde, ayrıca protesto çekmeye gerek kalmaksızın kesin teminat gelir kaydedilir ve sözleşme feshedilerek hesabı genel hükümleri göre tasfiye edilir.” Yüklenici firmanın çamaşırhane hizmetlerini yerine getirirken hizmeti aksatmaya sebebiyet verilmemesi adına, cezai maddeler sözleşmeye eklenmiş ve yukarıda belirtilmiştir.

İlgili dış kaynak kullanımı 4734 sayılı Kamu İhale Kanununun 19. maddesine göre yapılmış olup yüklenici firma ile imzalanan sözleşmede birim fiyatının kilogram bazında alındığı ve kilogram başına fiyatın ise 3,33 TL olarak belirlenmiştir. Hastanenin ilgili birimlerden ihale dokümanları ve hakediş raporları temin edilmiş ve 2020 yılı için 76.585,31 kg çamaşırın yıkandığı tespit edilerek, toplamda 76.585,31 kg X 3,33 TL = **255.029,08 TL** yüklenici firmaya ödeme yapıldığı anlaşılmıştır.

Kamu kurumunun çamaşırhane hizmetlerini yerine getirebilmesi için yapılan dış kaynak kullanımı için yapılan ihale 2018 yılında 2019 ve 2020 yılını kapsayacak şekilde yapılması kayda değer bir biçimde karlılık kazandırmıştır. Bunun nedeni ise yüklenici firmanın ilgili hizmeti yerine getirebilmesi için harcama yapacağı giderlerin (ilk madde ve malzeme, işçilik, genel hizmet üretim giderleri) ihalenin yapıldığı yılın esas alındığını düşündürmektedir. Hastanenin kendi imkanlarıyla çamaşırhane hizmetleri yerine getirmesinde oluşan direkt işçilik giderlerinin 2020 yılı ücretleri ve diğerlerin hesaplanması ile elde edilmiştir. Ayrıca yüklenici firmanın hastanenin ilgili hizmeti için istihdam ettiği işçilerin çalışma konusu hastanenin dışında başka kurum ve kuruluşlar içinde çalıştığı düşünülmektedir. Bu durum dış kaynak kullanımının maliyet minimizasyonu açısından oldukça faaliyet karı yarattığını ortaya koymaktadır.

Sosyal güvenlik kurumu tarafından 28.04.2021 tarihli yayımlanan son güncellenmiş sağlık uygulama tebliğinde ilgili çamaşırhane hizmetleri için hastaneye gelir elde edici herhangi bir maddeye rastlanmadığı ve faturalandırma birimi ile yapılan görüşmeler neticesinde bahsi geçen hizmet için sosyal güvenlik kurumuna kesilen herhangi bir fatura bulunmadığı tespit edilmiştir.

Yalçın, Akın, ve Şeker (2011)’in araştırmalarında ele almış oldukları hastane 01.10.2007 tarihinden itibaren MR hizmetinde dış kaynak kullanımından faydalanmış ve ilgili hastane 2009 yılında 1.025.869,55 TL kâr elde edilmiştir. İki yıllık ortalama kâr 941.009,24 TL olmuştur. Çalışma konusu MR hizmeti, hasta taleplerini karşılayan tamamen kârlı bir dış kaynak kullanımı uygulaması olmuştur.

Kalkan, Sökmen ve Bıyık (2015)’in çalışmasında Ankara Halk Sağlığı Müdürlüğü’nün dış kaynak kullanımı ile yapmış olduğu hizmetler incelenmiş yemek hizmetinde DKK uygulaması sonucunda kurumun sağladığı maliyet tasarrufu KDV hariç; 75.600-28.415=47.185 TL (%62), güvenlik hizmetinde 3.158.400-2.434.993,32= 723.400 TL (%23), temizlik hizmetinde 6.585.600-4.833.789= 1.751.811 TL (% 27), veri hazırlama hizmetinde 6.174.000-4.759.402,17= 1.414.597,83TL (% 23), laboratuvar hizmeti 4.484.400-2.640.000= 1.844.400 TL olacaktır (%41), taşıt kiralama hizmeti 4.140.576-1.453.096= 2.687.480 TL (% 65), hemoglobin varyant analizi hizmetinde 625.912-325.680=300.212 TL (% 48) olduğu ortaya çıkartılmıştır.

Özdemir (2010)’in çalışmasında ise dış kaynak kullanımı uygulamaları incelenen Kafkas Üniversitesi’nin temizlik hizmetinde kendi personeli ile temizlik işini 1 yıl boyunca yerine getirmek isterse maliyet yaklaşık 221.000 TL iken; dış kaynak kullanarak yerine getirdiğinde ise maliyet yaklaşık olarak 135.000 TL olduğu belirtilmektedir. Güvenlik hizmetinde üniversitenin kendi personeli ile güvenlik işini 1 yıl boyunca yerine getirmek isterse maliyet yaklaşık 546.000 TL iken; dış kaynak kullanarak yerine getirdiğinde ise maliyet

yaklaşık olarak 315.000 TL olmuştur ve böylece yaklaşık 231.000 TL'lik kar avantajı sağladığı hesaplanmıştır.

Danvers ve Nikolov (2010)'un çalışması dış kaynak kullanımının hastane işletmelerinin kârlılığına etkisi olup olmadığı sorgulamaktadır. Dış kaynak kullanımının maliyetleri azalttığı ve stratejik faydalar sağladığı, bu iki avantajın da birlikte kârlılık performansına etki ettiği belirtilmektedir. Makale, yönetsel dış kaynak kullanımı kararları ve kârlılık arasındaki ilişkileri incelemekte, ABD'de 16 eyalette yapılan uygulamalar sonucunda, konu ile ilgili sonuçların bölgelere göre değişiklik gösterdiği ifade edilmektedir.

Yiğit, Tengilimoğlu vd. (2007) çalışmalarında Türkiye'nin en büyük illeri olan İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Eskişehir'de bulunan 14 üniversite hastanesi, 20 Sağlık Bakanlığı Hastanesi, 15 Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi ve 31 özel hastane örneklemini oluşturmuştur. Hastane yönetim bilgi sistemleri (%83,8), temizlik hizmetleri (%81,3), bakım hizmetleri (%72,5), kiralık tıbbi cihazlar (%75,0), yemek hizmetleri (%60,0), hasta yönlendirme hizmetleri (%63,8), manyetik görüntüleme hizmetleri (%60,0), diğer görüntüleme hizmetleri (%48,8), laboratuvar hizmetleri (%42,5), güvenlik hizmetleri (%38,8), çamaşırhane hizmetleri (%36,3), hasta taşıma hizmetleri (%33,8), muhasebe hizmetleri (%26,3), ambulans hizmetleri (%22,5), hasta memnuniyet ölçüm hizmetleri (%13,8), danışmanlık hizmetleri (%12,5) ve finans ve yatırım hizmetleri (%9,5) dış kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Özel hastaneler, kamu tesislerinden daha fazla hizmet satın aldığı belirtilmiş ve örneklemden hastaneler maliyetleri azaltmak (%78,8), verilen hizmetin kalitesini artırmak (%65,5), esnekliği ve riski paylaşmak (%36,6) ve kârı artırmak (%11,2) amacıyla hizmetleri dışarıdan temin etmeyi seçmiştir. Bu çalışmanın sonuçları, maliyet ve risk analizi yoluyla makul bir şekilde uygulandığında dış kaynak kullanımının çoğu hastane tarafından kullanılabilen maliyet etkin bir yaklaşım olduğunu göstermektedir.

Ekin, A., Yanık, A., Kıyak, M., (2012) yapmış olduğu çalışmada dışardan satın alınan hizmetlerin hangi maliyetlerle, hangi finansal kaynaktan (genel bütçe, döner sermaye, vakıf vs.) temin edildiğini ortaya koymak için hizmet ihaleleri değerlendirilmiştir. Hastane yöneticileri ile yüz yüze görüşme yapmalarının yanı sıra ihale işlem dosyaları, gider tahakkuk belgeleri ve döner sermaye kayıtları incelenerek bilgi toplanmıştır. Hastanede dışardan satın alınan hizmetlerle, bu hizmetlerin kurum tarafından sağlanması maliyeti karşılaştırılmıştır. Hastanede tıbbi olmayan hizmetler olarak; özel güvenlik hizmetleri, malzemeli yemek (beslenme) hizmetleri, bilgi işlem hizmetleri, malzemeli genel temizlik hizmetleri, teknik bakım onarım hizmetleri ve tıbbi hizmet olarak; bilgisayarlı tomografi hizmetleri dışardan satın alındığı tespit edilmiş ve hastanenin dışardan satın aldığı hizmetlerde maliyet tasarrufu sağladığı belirlenmiştir.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalar nezdinde, dış kaynak kullanımından yararlanılarak, sağlık kurum ve kuruluşlarında büyük ölçüde maliyet azalışı olduğu görülmektedir. Bu durum çalışmamızın sonuçlarını destekler nitelikte olup, sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

4. Sonuç

Sağlık kurum ve kuruluşlarının paydaşlarından olan sağlık hizmetini talep eden bireyler, sivil toplum örgütleri, sağlık sigortası, sosyal güvenlik sistemi gibi toplumun tüm katmanları ile yakın ilişkisi bulunan karmaşık bir yapıya sahiptirler. Özellikle kar amacı gütmeyen kamu kuruluşları kıt kaynakları ile yönetilmektedirler. Bu nedenden ötürü sağlık hizmeti için ayrılan kaynakların gerçekçe bir şekilde kullanılabilmesi için, sağlık kurum ve kuruluşları etkin ve verimli bir şekilde ekonomik ilkeler çerçevesince yönetilmelidir.

Hastanelerin dış kaynak kullanımının nedenleri arasında hizmet kalitesinin arttırması ile beraber maliyetleri azaltmak ve diğer yatırımlara destek olmaktır. Dolayısı ile sağlık kurum ve kuruluşları kurumu kara geçirebildiği durumlarda dış kaynak kullanımının tercih edilmesi gerekmektedir. Aksi bir durumda sağlık kurumları kendi bünyesinde hizmeti ifa etmelidirler.

Dış kaynak kullanımı stratejik bir yönetim yaklaşımı olmakla birlikte etkinlik ve verimlilik kavramları en üst düzeyde sağlayabilmek adına hukuki boşlukların doldurulması, dış kaynak kullanımına gidilirken hazırlanan ihale dokümanlarının daha açık, net şeffaf düzenlenerek, yoruma açık unsurların ortadan kaldırılmasında fayda bulunmaktadır. Ana faaliyet konusu dışında kalan işlerin firmalar aracılığıyla yapılması sürecinde nesnel kriterler kullanılarak, tarafsız bir seçim olması ilgili hizmetin kalitesi arttıracağı düşünülmektedir.

Sağlık kurum ve kuruluşları tarafından dış kaynaktan yararlanma stratejisine geçmeden önce faaliyete ait

maliyetlerinin nasıl azaltılacağına araştırmasının yapılması gerekmektedir. Outsourcing yönteminin maliyeti, Sağlık Kurumunun kendisinin bu hizmeti sunması karşısında daha az ise outsourcing yöntemi tercih edilmelidir.

Kamu Hastanesinin çamaşırhane hizmetlerini kendi imkanları ile gerçekleştirmesi esnasında çıkan maliyetler içerisinde direkt ilk madde ve malzemelerin ve genel hizmet üretim maliyetlerin toplamının direkt işçilik giderlerinden kayda değer bir ölçüde düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun nedeni ise çalışmada ele alınan konu emek yoğun bir hizmet olması düşük olması nedeniyle direkt işçilik giderlerinin oldukça fazla çıkması normal durum olarak değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda hastanenin kendi bünyesi ile ilgili hizmeti ifa etmesi durumunda maliyetinin toplam olarak KDV hariç **857.758,39 TL** olduğu tespit edilmiştir. Dış kaynak kullanım yöntemiyle ise toplamda KDV hariç **255.029,08 TL** olduğu ortaya çıkartılmıştır. Maliyetlere bakıldığında dış kaynak kullanımının **% 336,33 oranında** kar avantajı olduğu ortaya çıkartılmıştır. Bu kapsamda maliyet minimizasyonu yöntemi kullanılarak, iki hizmetin kalitesinin aynı olduğu varsayıldığında dış kaynak kullanımının oldukça büyük derece finansal ve maliyet anlamında etkin ve verimli olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamızın konusu oluşturan hastanenin dış kaynak kullanımı yönetimiyle yapmış olduğu hizmetin, şayet kendi bünyesinde gerçekleştirseydi KDV hariç **602.729,31 TL** faaliyet karını azaltmış olacaktı. Başka bir ifade ile hastanenin bu nedenden dolayı kazanç artışının KDV hariç **602.729,31 TL** olacağı tespit edilmiştir. Sonuç olarak ilgili sağlık kuruluşunun çamaşırhane hizmetlerini yürütme tercihini maliyet açısından, dış kaynak kullanımıyla mı yoksa kendi imkânlarıyla mı yürütmesinin doğru olacağı sorusunun cevabı; dış kaynak kullanımı ile gerçekleştirilmesi olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Akyürek, Ç. E. (2013). Sağlık sisteminde dış kaynaklardan yararlanma: T.C. Sağlık Bakanlığı hastanelerinde dış kaynaklardan yararlanma uygulamalarının değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Azaklı, A. (2005). Kamu hastanelerinde dış kaynak kullanımı ve Bursa Devlet Hastanesi örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Dumlupınar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya.
- Baç, A. (2019). Tekirdağ ili kamu hastaneleri genel sekreterliğine bağlı hastanelerde dış kaynak kullanımı: çorlu devlet hastanesi örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Tekirdağ.
- Bozdemir, E. & Terzi, M. (2020). Dış Laboratuvar Hizmetleri Alımı ve Laboratuvar Fason Hizmet Üretiminin Muhasebe İşlemleri Açısından Değerlendirilmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7, 196-203.
- Bozdemir, E., ve Öcel, Y. (2016). Hastanelerde Dış Kaynak Kullanımının Maliyet Minimizasyonu Açısından Analizi: Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Manyetik Rezonans (MR) Cihazı Örneği/The Analysis Of Outsourcing In Hospitals In Terms Of Cost Minimization: Bolu İzzet Baysal. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3).
- Çil Koçyiğit, S., Kadı, Z. ve Sorucuoğlu, A. (2019). Sağlık Bakanlığı Hastanelerinin Dış Kaynaktan Yararlanma Durum Analizi: Ankara İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22 (2), 325-344.
- Danvers, K., Nikolov, P. (2010). Does Outsourcing affect hospital profitability?. *Journal of Health Care Finance*, 37(1), s: 13-29
- Doğan, İ., Ünal, A. ve Çankaya, M. (2019). Sağlık Hizmetlerinde Ekonomik Değerlendirme Yöntemleri. *Fiscaoeconomia*. 3(3), 152-168.
- Ekin, A., Yanık, A., Kıyak, M. (2012). Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Dışardan Satın Alınan Hizmetlerin Ekonomik Değerlendirmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 15(1).
- Fox, W.K., Bunn, M.D. ve Mccay, V. (2009). Outsourcing services in the healthcare sector. *Journal of Medical Marketing*, 9 (1), 41-55.
- Gözüküçük, M. ve Çelik, Y. (2012). Sağlık Bakanlığı Hastanelerinde Dışarıdan Sağlık Hizmeti Alımı: Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 15 (2), 1-25.
- Güngör, M. (2007). Dış kaynak kullanımı (Outsourcing): Kahramanmaraştaki hastanelerde bir alan araştırması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Kakabadse, A. ve Kakabadse, N. (2002). Trends in outsourcing contrasting USA and Europe. *European Management Journal*, 20(2), 189-198.

- Kalkan, M., Sökmen, A., ve Bıyık, Y. (2015). Sağlık Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımı: Ankara Halk Sağlığı Müdürlüğü Uygulaması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 35-56.
- Karakullukçu, İ. (2015). Dış kaynak kullanımı yöntemi uygulayan işletmelerde çalışanların örgütsel bağlılık ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bolu İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Türk Hava Kurumu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Mollahaliloğlu, Salih ve diğ. (2010). Türk Sağlık Sistemi'nde Kurum Dışından Hizmet Alımı Uygulamaları Araştırma Raporu. *Sağlık Bakanlığı Yayınları*, s. 8-24.
- Özdemir, H. Ö. (2010). Kamu Kuruluşlarında Dış Kaynaklardan Yararlanma "Outsourcing": Kafkas Üniversitesi Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 20, s. 1-13
- Sezer, A. (2009). Hastane işletmelerinde dış kaynak kullanımının (Outsourcing) hizmet kalitesine etkisi ve bir uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- Söyler, S., ve Zekioglu, A. K. (2017). Sağlık Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımı: Bir Alan Araştırması. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 11-20.
- TÜİK, (2020). Sağlık Harcamaları İstatistikleri 2019. *TÜİK Haber Bülteni*, s. 33659.
- Yalçın, İ. Akın, M. ve Şeker, M. (2011). Kamu Hastanelerinde Dış Kaynak Kullanımı: Kayseri Eğitim ve Araştırma Hastanesi Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), 83-92.
- Yılmaz, N. (2013). Dış kaynak kullanımı (Outsourcing) ve hastanelerde dış kaynak kullanımı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Beykent Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Yiğit, V., Tengilimoğlu, D., vd. (2007). Outsourcing and its implications for hospital organizations in Turkey. *Journal of Health Care Finance*, 33(4), s. 86-92

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları Kayseri İl Sağlık Müdürlüğünden 26.04.2021 tarihli ve E-93079172-703.01 sayılı ile çalışma izni alınarak etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

YAĞLI TOHUM PİYASALARINDAKİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE KOLZA PİYASASI TREND ANALİZİ

Developments in the Oilseed Markets and Trend Analysis of Turkish Rapeseed Market

Nihat KÜÇÜK¹, Mustafa Hakkı AYDOĞDU² ve Zeliha ŞAHİN³

¹Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Şanlıurfa, nihatk@harran.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1483-0422

²Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Şanlıurfa, mhaydogdu@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-4945-5239

³Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Şanlıurfa, zelihasahiin@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9063-4474

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
29.07.2021
Kabul/Accepted:
27.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.976052

Anahtar Kelimeler

Yağlı tohum piyasaları,
kolza piyasası, trend
analizi, Türkiye

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, tüm dünyada bitkisel yağ üretiminde hammadde olarak kullanılan soya, ayçiçeği, kolza, çığıt ve palm gibi başlıca yağlı tohumların piyasalarındaki güncel gelişmeler eşliğinde Türkiye kolza tohumu piyasasının incelenmesidir. Yüksek besin değerlerine sahip kolza tohumu, dünya yağlı tohum piyasalarında artan talebi ve fiyatıyla dikkat çeken başlıca yağlı tohumlardan biridir. Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen 2000-2020 dönemi Türkiye kolza ekim alanı, üretim miktarı, verimi, satış fiyatı ile 2000-2018 dönemi kolza dış ticaret verilerinden yararlanılmıştır. Excel programında trend analizi yöntemi kullanılarak, veri setinin fiili dönem değişim eğilimleri ve 2025 yılına kadar yakın gelecek projeksiyonları hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de kolza ekim alanlarının, üretim miktarının, veriminin ve fiyatlarının gelecek dönemlerde de farklı şiddetlerde artma eğilimi gösterecekleri öngörülmüştür. Bu projeksiyonların elde edildiği trend analizlerinin regresyon katsayıları sırasıyla yaklaşık, %85,5, %86,3, %78,2 ve %93,5 olarak ölçülmüştür. Diğer taraftan ihracatın, ithalatın ve dış ticaret dengesindeki açığın da devam edeceği öngörülmüş, bu analizlere ilişkin regresyon katsayıları sırasıyla yaklaşık, %51,6, %5,7 ve %3,2 olarak belirlenmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine Turkish rapeseed market in the light of the recent developments in the markets of major oilseeds such as soybean, sunflower, rapeseed, cottonseed and palm, which are used as raw materials vegetable oil production all over the world. Rapeseed, which has high nutritional values, is one of the main oilseeds that attracts attention with increasing demand and price in the world oilseed markets. In this research, we used Turkey's rapeseed cultivation area, production, yield, and price data for 2000-2020 period and rapeseed foreign trade data for 2000-2018 period obtained from the Turkish Statistical Institute. The previous periods change trends of the data set and the projections until 2025 were calculated by using the trend analysis method in the Excel program. The results shows that rapeseed cultivation areas, production, yield and prices in Turkey will tend to increase at different intensities. The regression coefficients of the trend analyzes were measured as 85.5%, 86.3%, 78.2% and 93.5%, respectively. On the other hand, exports, imports and the deficit in foreign trade balance will continue. The regression coefficients for these analyzes were determined as 51.6%, 5.7% and 3.2%, respectively.

Keywords

Oilseed markets, rapeseed
market, trend
analysis, Turkey

Atf/Citation: Küçük, N., Aydoğdu, M. H. ve Şahin, Z. (2022). Yağlı Tohum Piyasalarındaki Gelişmeler ve Türkiye Kolza Piyasası Trend Analizi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(215-227).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Nihat KÜÇÜK, nihatk@harran.edu.tr

1. Giriş

Yağlı tohumlar, bileşimlerinde yüksek oranda yağ, protein, karbonhidrat ve muhtelif mineraller barındırmaları nedeniyle gıda, hayvancılık ve enerji sektörlerinde (Arioğlu ve ark, 2010; Arioğlu, 2016: 358; Kadakoğlu ve Karlı, 2019: 325) yaygın olarak kullanılan yenilenebilir hammaddelerin başında gelmektedir (Cheng, Dien ve Singh, 2019: 1). Yağlı tohumlar küresel pazarı, hem işlenmemiş tohumların hem de bitkisel yağ ve yağlı tohum küspesi gibi işlenmiş nihai ürünlerin ticaretinin yanı sıra, palm yağı ve zeytinyağı gibi diğer bitkisel yağların da işlem gördüğü karmaşık bir piyasa yapısına sahiptir (Gosselet, 2014: 1). Küresel pazardaki başlıca yağlı tohumlar; soya fasulyesi, kolza tohumu, ayçiçeği tohumu, yer fıstığı, pamuk tohumu (çiğit), palm çekirdeği ve hindistancevizidir (Altıntop ve Gıdık, 2019: 308; ESKGM, 2020:3; USDA, 2021: 3). Yağlı tohumların işlenmesinden elde edilen bitkisel yağlar (OECD-FAO, 2018: 128), %40 ile tüm zirai emtia arasında en yüksek küresel ticaret paylarından birine sahiptir. Dünyada proteinli besin maddelerine yönelik artan talep, yağlı tohum arzının nispi genişlemesinde etkili olmakta (OECD-FAO, 2020: 139-140) ancak hızla artan dünya nüfusu, hem hayvansal hem de bitkisel protein kaynaklarının arzında zorluklara da yol açmaktadır. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), protein kaynaklarının dengeli kullanılmasını tavsiye etmektedir. Ancak bitkilerden elde edilen proteinlerin hem piyasa fiyatı daha düşük, hem de sera gazı gibi çevresel etkileri hayvansal proteinlere nazaran daha azdır. Örneğin: 1 kg hayvansal protein üretmek için yem olarak 4,9 kg bitkisel proteine ihtiyaç duyulmaktadır (Arrutia, Binner, Williams ve Waldron, 2020: 1). Başlıca bitkisel protein kaynaklarından biri olarak değerlendirilen yağlı tohumlar (Asgar, Fazilah, Huda, Bhat ve Karim, 2010:513-515; Çetiner ve Bilek, 2019: 112), dünyanın bütün kıtalarına dağılmış çeşitli bitkilerden elde edilebilmektedir. Dünyadaki tüm yağlı tohumların ortalama %57'si Amerika kıtasında, %23'ü Asya'da ve yaklaşık %9'u Avrupa'da üretilmektedir (Carre ve Pouzet, 2014: 2).

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de tüketicilerin geliri artarken (Urak, Bilgiç ve Dağdeviren, 2018: 178), gelire bağlı tüketim alışkanlıklarının değişmesi nedeniyle besin maddeleri talebi de artmaktadır (Bilgiç ve Yen, 2013: 267-268; Terin ve ark., 2015: 501). Protein ve enerji kaynağı olarak insanların günlük diyetinde önemli bir rol oynayan bitkisel yağlar, sırasıyla kırım ve rafine işlemleri olmak üzere iki aşamada yağlı tohumlardan elde edilmektedir (Aydın ve Çatuk, 2018: 746). Türkiye, coğrafi yapısı, farklı iklimi ve ekim alanları itibarıyla yağlı tohum üretimi için gerekli potansiyel koşullara sahiptir (Altıntop ve Gıdık, 2019: 308; Kadakoğlu ve Karlı, 2019: 325; Yılmaz, Yılmaz, Arslan, Çiftçi ve Baloch, 2021: 94). Ancak, tarımsal desteklemelere (TEPGE, 2021: 1) rağmen bu potansiyelin doğru kullanıldığını (Kadakoğlu ve Karlı, 2019: 325) ve kamu desteklerinden beklenen faydanın sağlandığını söylemek pek mümkün değildir (Sevinç, Aydoğdu, Cançelik ve Sevinç, 2019: 10). Yağlı tohum olarak daha çok ayçiçeği üretimi yapılan Türkiye'de (Yılmaz ve ark., 2021: 94) ayrıca, kolza, pamuk tohumu, soya, susam, aspir, yer fıstığı, keten, haşhaş ve kenevir tohumu da üretilmektedir (Altıntop ve Gıdık, 2019: 308; TÜİK, 2021a).

Türkiye'deki yağlı tohum ürün çeşitlerinin çok olmasına rağmen üretim miktarı, bitkisel yağ ve yem endüstrisinin girdi talebini karşılamaya yetmemekte (Yılmaz ve ark., 2021: 94) ve Türkiye net yağlı tohum ithalatçısı konumunda bulunmaktadır. Türkiye'de artan nüfus ve gelirle birlikte, bitkisel yağ talebi de artmakta ancak, bitkisel yağ üretimi talebi karşılayamadığından (Küçük, 2015:107; Yılmaz ve ark., 2021: 94), üretim açığı ham yağ ithalatı yoluyla karşılanmaktadır (Arioğlu, 2016: 358; Aydın ve Çatuk, 2018: 747; GAIN, 2019: 1; USDA, 2020a: 1). Türkiye, yemeklik bitkisel yağın yanı sıra yem endüstrisinde kullanılan yağlı küspelerde de net ithalatçı konumundadır (GAIN, 2019: 1; USDA, 2020a: 1; USDA, 2020b: 2).

Türkiye'nin yağlı tohum üretimi 2019 ve 2020 dönemlerinde sırasıyla yaklaşık 4 milyon ton ve 3,7 milyon ton (TÜİK, 2021a), 2019 yılı yağlı tohum ihracatı yaklaşık 2,1 milyon ton ve ithalatı yaklaşık 6,4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021b). Yine TÜİK verilerine göre Türkiye, yağlı tohum ve yağ veren meyveler ile bitkisel sıvı yağlar ve fraksiyonlarından oluşan ürün grupları ihracatından 2019 ve 2020 yıllarında sırasıyla yaklaşık 1,3 milyar dolar ve 1,5 milyar dolar döviz geliri elde etmiştir. Türkiye, söz konusu ürün gruplarının ithalatı için ise 2019 ve 2020 yıllarında sırasıyla yaklaşık 3 milyar dolar ve 3,6 milyar dolar döviz ödemesi gerçekleştirmiştir (TÜİK, 2021c). Bu verilere göre bahse konu ürün gruplarında Türkiye, 2019 yılında yaklaşık 1,7 milyar dolar ve 2020 yılında yaklaşık 2,1 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir.

Kolza tohumundan elde edilen margarin ve sıvı formundaki yağlar, kaynama sıcaklığının yüksek olması ve diğer bitkisel yağlara nazaran daha düşük doymuş yağ oranına sahip olması nedenleriyle sağlık endişesi taşıyan tüketiciler tarafından tercih edilmektedir (Doğru, 2020: 35). Söz konusu kalite avantajları nedeniyle tüm dünyada soya yağı ve palm yağından sonra en fazla tüketilen bitkisel yağ, kolza tohumu yağıdır (Altıntop ve

Gıdık, 2019: 310). Dünyada soya fasulyesinden sonra en fazla alanda ekimi yapılan yağlı tohum bitkisi de kolzadır (Carre ve Pouzet, 2014: 2; USDA, 2021: 24-27; FAO, 2021a). Kolza tohumları, %45-50 oranlarında yağ ihtiva etmelerinden dolayı bitkisel yağ endüstrisi tarafından tercih edilen yağlı tohumların başında gelmekte, içeriğinde yüksek oranda protein (%30) bulunan kolza küspesi de yem sanayinde değerlendirilmektedir (Schmidt, Renard, Rondeau, Richomme, Popineau, ve Axelos, 2004; Çetiner ve Ersus Bilek, 2019:114). Dünya çapında kolza ekimi için tahsis edilen alanlar 1994 ile 2018 arasında 2 kat artarken, artan verime bağlı olarak kolza tohumu üretimi yaklaşık 3,3 kat artmıştır (Iriarte, Rieradevall ve Gabarrell, 2010; Fridrihsone, Romagnoli ve Cabulis, 2020: 1). COVID-19 krizinin şiddetli dönemine tekabül eden 2020 yılında 32,5 milyon ton olarak beklenen kolza yağı küresel pazar hacminin yıllık ortalama %4,7 oranında büyüyerek 2027 yılında 44,8 milyon tona ulaşacağı tahmin edilmektedir (ReportLinker, 2021).

Bu çalışmanın amacı, tüm dünyada bitkisel yağ üretiminde temel girdi olarak kullanılan soya, ayçiçeği, kolza, çığit, yerfıstığı ve palm çekirdeği gibi başlıca yağlı tohum piyasalarındaki güncel gelişmeler ışığında, kolza ekim alanı, üretim miktarı, verimi, ortalama satış fiyatı ve ithalat-ihracat verilerine dayalı olarak Türkiye kolza tohumu piyasasının incelenmesidir.

1.1. Yağlı Tohum Piyasalarında Güncel Gelişmeler

Gıda sektörü, yem sektörü, enerji sektörü ve kimyasal bileşenlerinin endüstriyel uygulamalarda kullanılması nedeniyle biyo-kimya sektörü tarafından talep edilen yağlı tohumların üretimi, küresel ölçekte artmaktadır (Iriarte ve ark., 2010; Fridrihsone ve ark., 2020: 1). Dünya yağlı tohum üretimi, 2016 yılında 574,6 milyon ton, 2017 yılında 582,6 milyon ton, 2018 yılında 600 milyon ton, 2019 yılında 576,3 milyon ton olarak gerçekleşmiş, 2020 dönemi itibarıyla de 595 milyon ton olması beklenmektedir. Yine 2020 dönemi yağlı tohum küresel ihracatının da 193,8 milyon ton olması beklenmektedir (USDA, 2021: 3). 2020 Dönemi itibarıyla dünya yağlı tohum üretiminin yaklaşık %60,7'sini soya fasulyesi, %11,6'sını kolza tohumu, %8,4'ünü ayçiçeği, %7,9'unu yerfıstığı, %7'sini çığit, %3,3'ünü palm çekirdeği ve %1'ini hindistancevizi oluşturmaktadır. Yağlı tohum üretimindeki artışa bağlı olarak küresel bitkisel yağ üretimi, tüketimi ve ticareti de kademeli olarak yükselmektedir. Dünya bitkisel yağ üretimi, 2016 yılında 188,59 milyon ton iken 2020 döneminde 209,58 milyon tona ulaşmış ve 2016-2020 dönemi 5 yıllık ortalaması 201,5 milyon tondur. 2020 itibarıyla küresel bitkisel yağ ihracatı 86,7 milyon tondur. 2020 Dönemi itibarıyla üretilen bitkisel yağın %37,5'i palm meyvesi yağı, %28,8'i soya yağı, 13,3'ü kolza yağı, %9,3'ü ayçiçeği yağı, % 4,3'ü palm çekirdeği yağı, %2,9'u yerfıstığı yağı, %2,3'ü pamuk yağı, 1,7'si hindistancevizi yağı ve 1,5'i zeytinyağından oluşmaktadır (USDA, 2021: 3-12). Dünya bitkisel yağ tüketimi, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus ve gelir artışının bir sonucu olarak gıda talebinin artmasına paralel bir gelişme göstermektedir. Buna ilave olarak, biyo-yakıt üretiminde girdi olarak kullanılsa da enerji sektörünün bitkisel yağ talebi, gıda sektörüne nazaran düşük seviyelerdedir (OECD/FAO, 2018: 130).

FAO (2021b) 2012-2021 Mayıs verilerine göre yağlı tohumlar, yağlı küspeler ve bitkisel yağ fiyat endeksleri neredeyse paralel bir seyir izlemektedirler. Her üç fiyat endeksi de 2012-2015 periyodunda düzenli bir düşüş gösterdikten sonra 2015-2017 döneminde toparlanma eğilimine girmiş ve 2019 ortalarına kadar nispeten yatay bir seyir göstermiştir. 2019 yılı sonlarına doğru ABD ve Çin arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesine (OECD-FAO, 2020: 139), COVID-19 salgın sürecine ve beklenen kuraklığa bağlı belirsizlik nedeniyle her üç fiyat endeksi de yükseliş trendine girmiş ancak, özellikle yağlı tohum ve bitkisel yağ fiyatlarının artış hızı 2020 ortalarından 2021 Mayıs ayına kadar güçlü bir şekilde yükselmeye başlamıştır. Yağlı tohum fiyat endeksindeki hızlı artış, esasen kolza tohumu ve soya fasulyesi fiyatlarındaki güçlü artıştan kaynaklanmıştır.

Dünyadaki başlıca yağlı tohum üreticileri, 2020 dönemi itibarıyla sırasıyla Brezilya (%23,1), ABD (%20,6), Çin (%10,9), Arjantin (%8,8) ve Hindistan (%6,4)'dir. Küresel piyasada en fazla yağlı tohum ihraç eden ülkeler sırasıyla, Brezilya (%44), ABD (32,2), Kanada (%7,7), Arjantin (%4,2), Paraguay (%3,2), Ukrayna (2,2) ve Avustralya (%1,3)'dir. En fazla yağlı tohum ithal eden ülkeler ise sırasıyla, Çin (%54,7), AB (11,9), Meksika (%4,2), Japonya (%3,1), Arjantin (%2,3), Mısır (%2,2), Tayland (%2,1), Türkiye (%2,1), Pakistan (%1,8) ve Bangladeş (%1,7)'tir (USDA, 2021: 13). Kanada, AB ve Çin gibi ülkeler aynı zamanda dünyadaki başlıca kolza tohumu üreticileri arasında yer almaktayken, soya üretiminde Brezilya, ABD, Arjantin ve Çin, palm meyvesi ve palm çekirdeği üretiminde ise Endonezya ve Malezya, başta gelmektedir (OECD-FAO, 2018: 128-133; ESKGM, 2020: 3; USDA, 2021: 3-16). Ayçiçeği üretiminde ise sırasıyla, Ukrayna, Rusya, AB, Arjantin ve Türkiye dünyadaki başlıca ülkelerdir (TEPGE, 2021: 1; USDA, 2021: 22). Dünyada en fazla bitkisel yağ

üretimi gerçekleştiren ülkeler sırasıyla, Endonezya (%23,6), Çin (%138), Malezya (%10,6), AB (%8,8), ABD (%6,2), Brezilya (%4,8) ve Arjantin (%4,3)'dir. En fazla bitkisel yağ ihraç eden ülkeler sırasıyla, Endonezya (36,2), Malezya (%21,4), Arjantin (%7,5), Ukrayna (%6,8), Rusya (%5), Kanada (%4) ve AB (%3,1)'dir. Aynı dönemde en fazla bitkisel yağ ithal eden ülkeler sırasıyla Hindistan, Çin, AB, ABD, Pakistan, Bangladeş, Mısır, Malezya, G. Kore ve Rusya'dır. Çin, AB, Hindistan, Endonezya, ABD ve Brezilya ise sırasıyla en fazla bitkisel yağ tüketen ülkeler olarak dikkat çekmektedir. Dünyada başlıca yağlı tohumlar için tahsis edilen ekim alanları, 2016-2020 döneminde sırasıyla yaklaşık 268 milyon hektar, 280 milyon hektar, 282 milyon hektar, 279 milyon hektar ve 283 milyon hektar olarak gerçekleşmiştir. Anılan son dönem itibariyle toplam ekim alanlarının yaklaşık % 45'i soya, %12'si kolza ve % 10'u ayçiçeği üretimi için tahsis edilmiştir (USDA, 2021: 15-27). Türkiye'de hindistancevizi ile palm dışındaki (Altıntop ve Gıdık, 2019:311) kolza, soya, yerfıstığı, ayçiçeği, çığıt, aspir ve susam gibi yağlı tohumlar üretilebilmektedir. Bunlardan çığıt, yağlı tohum olarak üretilmemekte, pamuk üretiminde yan ürün olarak elde edilmektedir (ESKGM, 2020: 3). Türkiye'de yaygın olarak üretimi yapılan zeytin, yağlı tohum grubunda değil, yağlı meyveler sınıfında değerlendirilmektedir. Benzer şekilde dünya genelinde tüketime arz edilen palm yağının oldukça büyük bir bölümü, yağlı meyveler sınıfında değerlendirilen palm meyvesinden, nispeten çok az bir kısmı ise yağlı tohumlar grubunda yer alan palm meyvesinin çekirdeğinden üretilmektedir.

Türkiye yağlı tohum üretiminin gösterildiği Tablo 1'de görüldüğü gibi 2010-2020 periyodunda, neredeyse yatay bir seyir izleyen çığıt ile nispi azalma gösteren susam ve aspir dışındaki diğer yağlı tohumların üretiminde ekim alanlarından ve özellikle artan verimden (TÜİK, 2021a) kaynaklanan önemli artışlar sağlanmıştır. 2010-2020 periyodunu kapsayan 11 yıllık dönemde toplam yağlı tohum üretiminde %24 artış kaydedilmiştir. Türkiye'de 2020 yılı itibariyle en fazla üretilen yağlı tohumlar sırasıyla yaklaşık; 2,1 milyon tonla ayçiçeği, 1,1 milyon tonla çığıt, 216 bin tonla yerfıstığı, 155,2 bin tonla soya, 121,5 bin tonla kolza, 21,3 bin tonla aspir ve 18,6 bin tonla susam olmuştur. Aynı dönem itibariyle Türkiye'de üretilen toplam yağlı tohum miktarı yaklaşık 3,7 milyon tondur. 2020 yılında bir önceki döneme kıyasla kolza ekim alanlarında %33,4 ve pamuk ekim alanlarında %24,8 oranında azalma meydana gelmiş (TÜİK, 2021a), dolayısıyla kolza ve çığıt üretiminde önemli bir kırılma yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 2019-2020 döneminde toplam yağlı tohum üretimi yaklaşık 4 milyon tondan 3,7 milyon tona gerilemiştir.

Tablo 1. Türkiye Yağlı Tohumlar Üretimi 2010-2020

Yıllar	Soya (Ton)	Yerfıstığı (Ton)	Ayçiçeği (Ton)	Susam (Ton)	Aspir (Ton)	Kolza (Ton)	Çığıt (Ton)	Toplam (Ton)
2010	86 540	97 310	1 320 000	23 460	26 000	106 450	1 272 800	2 969 477
2011	102 260	90 416	1 335 000	18 000	18 228	91 239	1 527 360	3 227 588
2012	122 114	122 780	1 370 000	16 221	19 945	110 000	1 373 440	3 138 361
2013	180 000	128 265	1 523 000	15 457	45 000	102 000	1 287 000	3 299 967
2014	150 000	123 600	1 637 900	17 716	62 000	110 000	1 391 200	3 508 640
2015	161 000	147 537	1 680 700	18 530	70 000	120 000	1 213 600	3 442 098
2016	165 000	164 186	1 670 716	19 521	58 000	125 000	1 260 000	3 480 629
2017	140 000	165 330	1 964 385	18 410	50 000	60 000	1 470 000	3 883 370
2018	140 000	173 835	1 949 229	17 437	35 000	125 000	1 542 000	4 009 495
2019	150 000	169 328	2 100 000	16 893	21 883	180 000	1 320 000	3 985 412
2020	155 225	215 927	2 067 004	18 648	21 325	121 542	1 064 189	3 684 675

Kaynak: TÜİK (2021a)

Türkiye'de 2020 dönemi itibariyle yaklaşık, 167 bin tonu çerezlik olmak üzere toplam 2,1 milyon ton ayçiçeği (TÜİK, 2021a), 1,3 milyon ton ayçiçeği küspesi, 1 milyon ton ayçiçeği yağı, 7 bin ton yerfıstığı yağı, 170 bin ton pamuk yağı ve 190 bin ton zeytinyağı üretimi gerçekleşmiştir. Anılan dönem itibariyle Türkiye, 875 bin ton ayçiçeği, 900 bin ton ayçiçeği küspesi ve 500 bin ton ayçiçeği yağı ile birlikte 40 bin ton zeytinyağı, 3 milyon ton soya fasulyesi ve 1 milyon ton soya küspesi ithal etmiştir. Türkiye, bu dönemde 100 bin ton ayçiçeği çekirdeği, 20 bin ton ayçiçeği küspesi, 450 bin ton ayçiçeği yağı ve 55 bin ton zeytinyağı ihraç etmiştir. Türkiye'nin yurtiçi tüketimi, ithal edilen soya ve soya küspesiyle birlikte 2,5 milyon ton ayçiçeği, 2,4 milyon

ton ayçiçeği küspesi, 1,2 milyon ton ayçiçeği yağı, 7 bin ton yerfıstığı yağı, 178 bin ton pamuk yağı ve 190 bin ton zeytinyağı olarak gerçekleşmiştir (USDA, 2021: 19-23).

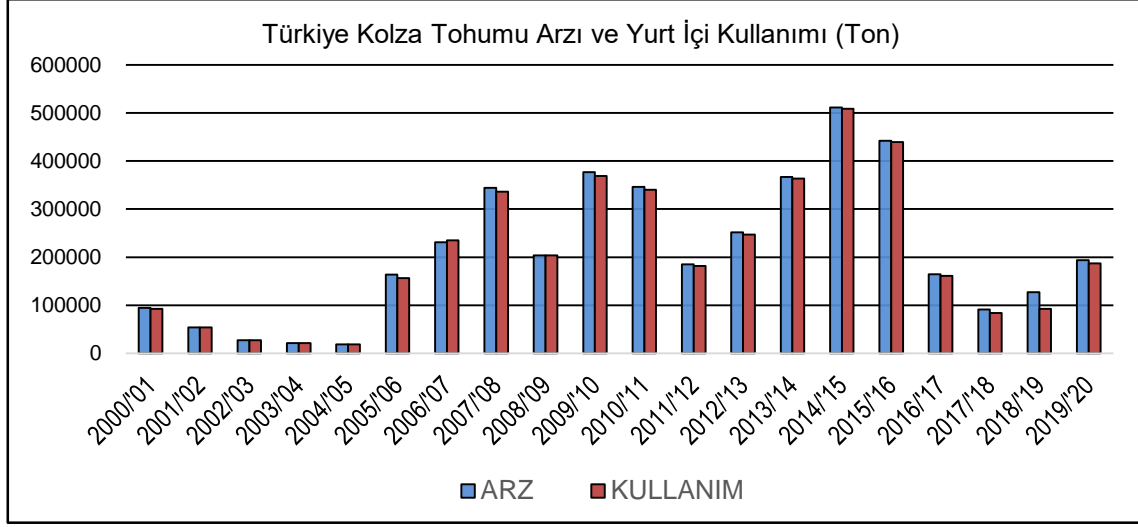
2. Türkiye Kolza Piyasası Analizi

Türkiye’de genetiği değiştirilmiş (GDO’lu) mısır ve soya üretimine izin verilmemesi ve dolayısıyla alternatif düşük fiyatlı yemeklik yağların bulunmaması nedeniyle (USDA, 2020b: 6-7) ayçiçeği yağı, hane halkları tarafından en fazla tercih edilen ve tüketilen yağların başında gelmektedir (USDA, 2020b: 6-7; ESKGM, 2020: 4-5). Buna bağlı olarak Türkiye’de en fazla alanda ekimi ve üretimi yapılan yağlı tohum da ayçiçeği çekirdeğidir (TÜİK, 2021a) ve bitkisel ham yağ üretiminin yaklaşık yarısı ayçiçeğinden elde edilmektedir (ESKGM, 2020: 4-5). Ancak, gelişmekte olan diğer ülkeler gibi Türkiye’de de Batı tarzı popüler kültürün yaygın hale gelmesiyle birlikte tüketicilerin gıda tüketimi konusundaki tercihleri değişmeye başlamıştır (Akbaş, 2007: 851). Özellikle ev dışı gıda tüketiminin artmaya başlaması (Yavuz, Bilgic, Terin ve Guler, 2013: 798; Terin, 2019: 3441), geleneksel yağların dışında farklı türde bitkisel yağların talebini de artırmaktadır (Akbaş, 2007: 851). Bununla birlikte hızla artan nüfusa ve değişen tüketim alışkanlıklarına bağlı olarak bitkisel yağ talebi de artmakta ancak, Türkiye’nin yurt içi üretimi bu talebi karşılamaya yetmemektedir. Türkiye’de kişi başı bitkisel yağ tüketimi 2019 yılı itibariyle 34,7 kg, yurt içi üretimin tüketimi karşılama oranı %66,4’dür. Bu durumda Türkiye, son yıllarda artan bitkisel yağ arz açığını ithalat yoluyla karşılayabilmektedir (TEPGE, 2021: 2). Bitkisel yağ sektöründe net ithalatçı konumunda olan ve dışa bağımlılığını azaltmak isteyen Türkiye, bu sektörde temel girdi olarak kullanılan yağlı tohum üretimini artırmaya ve çeşitlendirmeye çalışmaktadır (ESKGM, 2020: 4). Türkiye’de üretimde sürekliliği, kaliteyi, verimliliği geliştirmek, dış ticaret dengesine katkı sağlamak ve yeni ürün çeşitlerini teşvik etmek amacıyla tarımsal destekleme politikaları uygulanmaktadır (Sevinç, Aydoğdu, Cançelik ve Sevinç, 2019: 1-14). Türkiye, sahip olduğu uygun iklim ve toprak yapısına rağmen tarımsal destekleme politikaları kapsamında, yağlı tohum arz açığını karşılamak ve yağlı tohum üretimini çeşitlendirmek amacıyla kolza üretimini muhtelif destek araçlarıyla teşvik etmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021), tarımsal destekler kapsamında kolza üretimine 17 TL/da mazot, 4 TL/da gübre, 4 TL/da yurtiçi sertifikalı tohum kullanımı, 1,20 TL/da yurtiçi sertifikalı tohum üretimi, 40 TL/da numune toprak analizi ve 10 TL/da katı organik-organomineral gübre desteği sağlamaktadır.

Diğer yağlı tohum bitkilerine nazaran daha kısa vejetasyon süresine sahip olan kolza bitkisi (Gıdık ve Önemli, 2019: 66), tahıl tarımı yapılabilen tüm bölgelerde kışlık ve yazlık olarak üretilebilmektedir (Yaşar, 2004: 283). Bahse konu tarımsal üretim avantajlarına bağlı olarak uzun dönemde kolza üretimine tahsis edilen alanların genişlemekte olduğu görülmektedir (Altıntop ve Gıdık, 2019: 310). Türkiye’ye Balkanlar’dan getirilen kolza (Tıraş, 2009: 161), E vitamini bakımından zengin (Doğru, 2020: 35) tek yıllık bir yağlı tohum bitkisidir (Gıdık ve Önemli, 2019: 66). Türkiye’de Doğu Karadeniz bölgesi dışındaki coğrafi bölgeler, iklim şartları bakımından kolza tarımının yapılmasına uygun olup, Türkiye’de hem yazlık hem de kışlık kolza çeşitleri üretilebilmektedir (Tıraş, 2009: 161).

TÜİK verilerinden hareketle hesaplanan Türkiye kolza tohumu arzı ve yurt içi kullanım miktarları mukayeseli olarak Şekil 1’de gösterilmektedir. 2000/’01- 2019/’20 Dönemleri itibariyle Türkiye kolza üretim miktarından, üretim kayıplarının çıkarılmasıyla elde edilen kullanılabilir üretim miktarına, o dönemin ithalat miktarının ilavesiyle kolza tohumu arz miktarına ulaşılmıştır. Yurt içi kolza tohumu tüketim miktarına, tarımsal amaçlı tohum kullanımının ve tüketim kayıplarının ilave edilmesiyle de yurt içi kolza tohumu kullanım miktarları elde edilmiştir.

Araştırma dönemi başında 94.493 ton olan Türkiye kolza tohumu arzı yaklaşık %105 nispetinde artarak 2019/’20 döneminde 193.635 ton seviyelerine, kolza tohumu yurt içi kullanımı ise %101,4 oranında artış göstererek 92.753 tondan 186.815 ton seviyelerine ulaşmıştır. Araştırmaya konu edilen dönemlerde Türkiye’nin kolza tohumu arzı yıllık ortalaması 210.752 ton, kolza tohumu yurt içi kullanımı yıllık ortalaması ise 205.888 ton olarak hesaplanmıştır. 2019 Yılı itibariyle Türkiye’de kişi başı kolza tohumu tüketimi 2,2 kg, kolza tohumu yurt içi kullanımı yeterlilik derecesi %95,1’dir.

Şekil 1. 2000/01 - 2019/20 Dönemleri Türkiye kolza tohumu arzı ve kullanımı (TÜİK, 2021b)

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) 2019 yılı verilerine göre, dünyada 63 farklı ülkede ve toplam 34 milyon hektarlık alanda kolza tarımı yapılmaktadır. Kolza üretimi için tahsis edilen tarım alanlarının büyüklüğü itibariyle sırasıyla ilk 3 sırada yer alan Kanada, Çin ve Hindistan dünyadaki toplam üretim alanlarının yaklaşık % 62'sine ev sahipliği yapmaktadır (FAO, 2021c). Aynı dönem itibariyle yaklaşık 52.515 hektarlık kolza üretim alanıyla Türkiye (TÜİK, 2021a), bu sıralamada 30. sırada yer almaktadır. 2019 yılı dünya toplam kolza üretim miktarı 70,5 milyon ton olarak gerçekleşmiş, toplam üretim miktarının yaklaşık %59'unu Kanada, Çin ve Hindistan karşılamıştır (FAO, 2021c). Türkiye'nin 2019 yılındaki kolza üretim miktarı 180 bin ton olup (FAO, 2021c; TÜİK, 2021a), üretim miktarı itibariyle dünyada 28. sırada yer almaktadır. Aynı dönemde dünya ortalama kolza verimi 2,3 ton/ha iken, verim açısından dünyada 8. sırada yer alan Türkiye'nin (FAO, 2021c) kolza verimi 3,4 ton/ha olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021a).

3. Materyal ve Metot

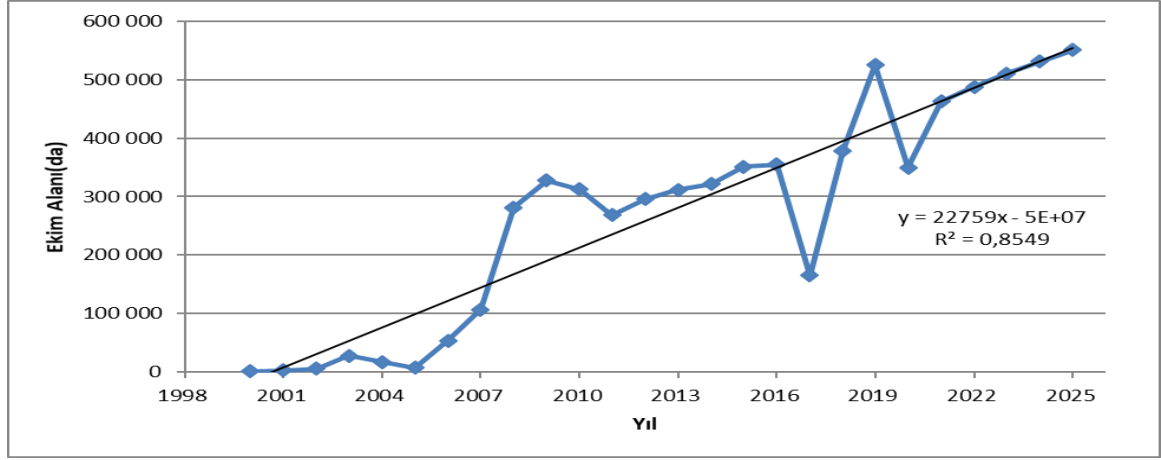
Bu çalışmada kullanılan 2000-2020 dönemi 21 yıllık Türkiye kolza ekim alanı, kolza tohumu üretim miktarı, kolza tohumu verimi, satış fiyatı ile 2000-2018 dönemi 19 yıllık kolza tohumu ithalat ve ihracat verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilmiştir. MS Excel tablolarına aktarılan veri seti, MS Excel programında trend analizi tekniği kullanılarak, kolza ekim alanı, kolza tohumu üretim miktarı, kolza tohumu verimi ve kolza tohumu satış fiyatı için; fiili dönem değişim eğilimleri ve 2021-2025 yılları arası 5 yıllık yakın gelecek tahmin değerleri elde edilmiştir. Türkiye kolza tohumu ihracat ve ithalatına dair TÜİK'ten temin edilebilen son dönem verisi 2018 yılına aittir. Dolayısıyla dış ticaret (ithalat ve ihracat) veri seti 2000-2018 dönemindeki 19 yılı kapsamaktadır. Yine trend analizi tekniği kullanılarak, kolza tohumu ithalat ve ihracat verileri ile bu verilerle elde edilen dış ticaret dengesi verisi için 19 yıllık dönemin değişim trendleri ve 2019-2025 arası 7 yıllık yakın gelecek tahmin değerleri hesaplanmıştır. Bu çalışmada ayrıca, FAO verileri, konuyla ilgili sektör raporları ve diğer araştırmalardan istifade edilmiştir.

4. Araştırma ve Bulgular

Türkiye'de kolza üretimi için tahsis edilen ekim alanlarının 2000-2020 dönemi 21 yıllık değişim seyri ve Trend Analizi Tekniğiyle hesaplanan 2021-2025 dönemi 5 yıllık yakın gelecek tahminleri Şekil 2'de gösterilmektedir.

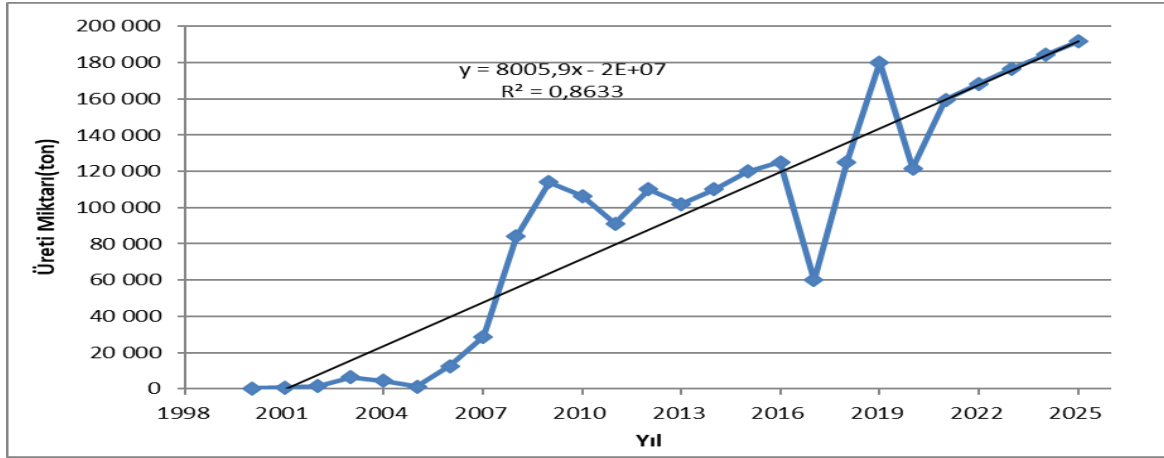
Türkiye kolza ekim alanlarında 2000-2020 yılları arasındaki 21 yıllık araştırma dönemi süresince, 2004, 2005, 2010, 2011, 2017 ve 2020 gibi nispi azalmaların yaşandığı yıllar dışında, genel olarak hızlı bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Ekim alanlarında azalmanın yaşandığı yıllarda girdi fiyatlarındaki artışların ve kolza bitkisi ile münavebeye alınabilen arpa, buğday, mısır, mercimek ve nohut gibi alternatif ürünlerin fiyat/maliyet rasyolarının daha yüksek olmasının etkili olduğu değerlendirilmektedir. Yirmi bir yıllık veri seti baz alınarak

yapılan trend analizinde kurulan modelin açıklama gücünü temsil eden regresyon katsayısı (R^2)= %85,49 olarak hesaplanmış ve 2021-2025 dönemi beş yıllık gelecekte kolza ekim alanlarının artış trendinin devam edeceği tahmin edilmiştir.

Şekil 2. 2000-2020 Türkiye kolza ekim alanlarında değişim ve 2021-2025 gelecek projeksiyonu

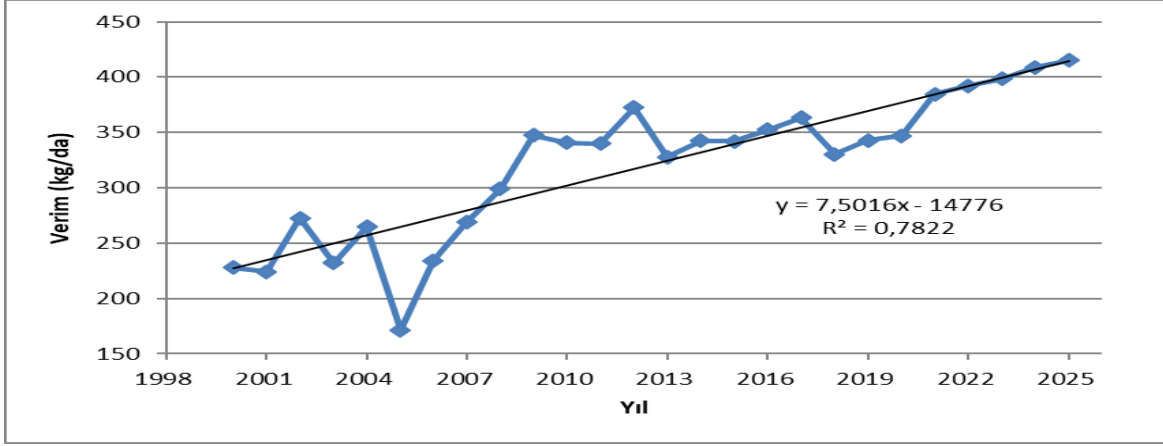
Araştırılan döneme ait Türkiye kolza tohumu üretim miktarları seyri ve gelecek 5 yılı kapsayan üretim projeksiyonu Şekil 3’de verilmiştir.

Şekil 3. 2000-2020 Türkiye kolza üretim miktarlarında değişim ve 2021-2025 gelecek projeksiyonu

2000-2020 dönemi 21 yıllık süreçte kolza tohumu üretimin dalgalı bir seyir izlediği ancak, genel trendin bariz bir şekilde artış eğilimine sahip olduğu görülmektedir. Üretim miktarındaki artış ve azalışların, ekim alanlarındaki değişimle birlikte iklim koşullarından etkilendiği değerlendirilmektedir. Mevcut veriler üzerinden yapılan trend analizi neticesinde elde edilen gelecek 5 yıllık projeksiyona göre, Türkiye kolza tohumu üretim miktarlarının 2021-2025 periyodunda artış eğilimini sürdüreceği tahmin edilmiştir. Bu analizde, $R^2 = \%86,33$ olarak ölçülmüştür.

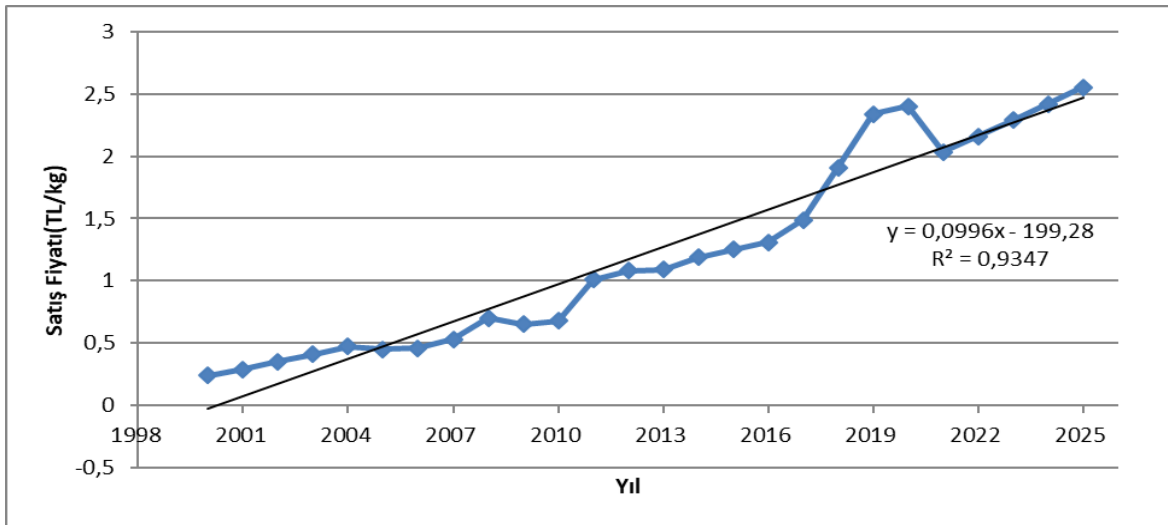
İklim koşulları, uygun toprak bileşimi, sıcaklık, ekim ve hasat zamanlaması, sertifikalı tohum kullanımı ve dayanıklı uygun çeşit seçimi kolza verimini etkileyen en önemli faktörlerdir. Dekar başına elde edilen kolza tohumu miktarının kilogram cinsinden (kg/da) ifade edildiği kolza verimindeki 2000-2020 periyodu 21 yıllık değişimin seyri ve 2021-2025 dönemi gelecek projeksiyonu Şekil 4’de gösterilmektedir.

Şekil 4. 2000-2020 Türkiye kolza veriminde değişim ve 2021-2025 gelecek projeksiyonu

Araştırma dönemi başında (2000 yılı) 228 kg/da olan kolza verimi, dalgalı ancak genel olarak artış trendi göstererek 2020 yılında 347 kg/da miktarına ulaşmıştır. Dönem başı ve sonu itibarıyla kolza veriminde %52,2 oranında bir artış gerçekleşmiş, 21 yıllık süreçte ortalama verim ise 302 kg/da olarak gerçekleşmiştir. Yapılan trend analizi neticesinde $R^2 = \%78,22$ olarak ölçülmüş ve 2021-2025 dönemi gelecek 5 yılda verim artış eğiliminin devam edeceği tahmin edilmiştir.

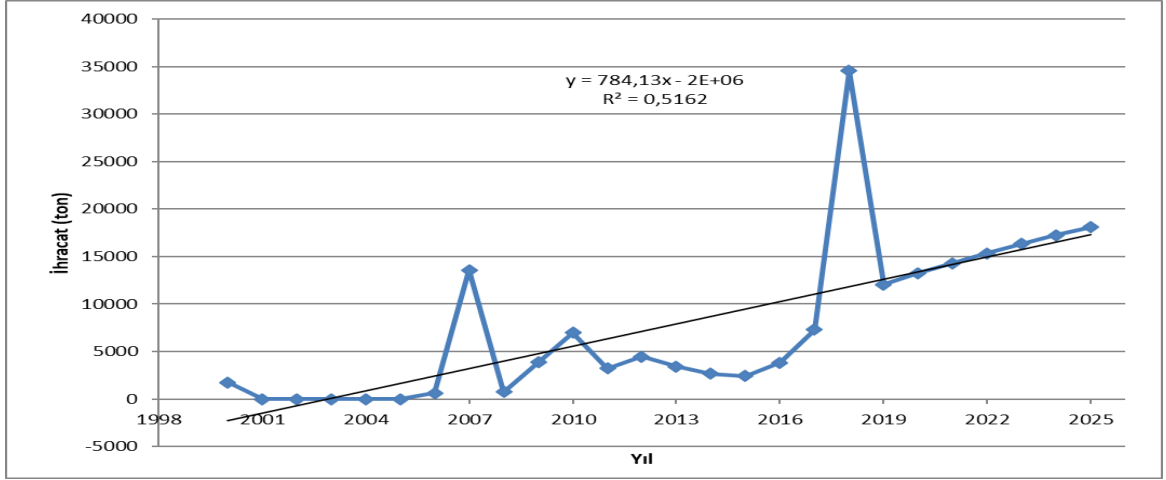
TÜİK'ten elde edilen Türkiye kolza tohumu ortalama satış fiyatının araştırma dönemindeki 21 yıllık eğilimi ve 2021-2025 dönemi için tahmin edilen 5 yıllık gelecek projeksiyonu Şekil 5'de gösterilmektedir.

Şekil 5. 2000-2020 Türkiye kolza ortalama satış fiyatı değişim seyri ve 2021-2025 gelecek projeksiyonu

Kolza tohumu yıllık ortalama satış fiyatları 2000-2020 periyodunda trend doğrusuna oldukça yakın bir dağılım göstermiş ve hafif dalgalanmalarla birlikte hızla artan doğrusal bir eğilim sergilemiştir. Araştırma dönemindeki hızlı artış trendine bağlı olarak 2000 ile 2020 yılları arasında kolza tohumu yıllık ortalama satış fiyatları yaklaşık 10 kat artış göstermiştir. Trend analiziyle 2020-2025 dönemi için hesaplanan gelecek 5 yıllık süreçte de satış fiyatlarının önceki hızlı artış eğilimini sürdüreceği hesaplanmış, bu analiz için regresyon katsayısı (R^2) ise %93,47 olarak ölçülmüştür.

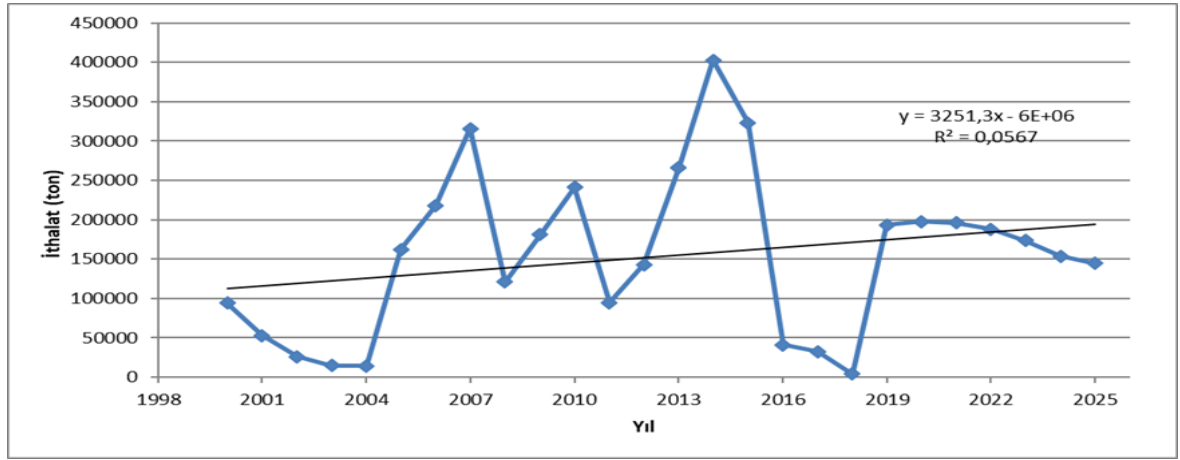
2000-2018 dönemi 19 yıllık Türkiye kolza tohumu ihracatı ortalaması 4.711 ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye kolza tohumu ihracat miktarının 19 yıllık eğilimi ve 2019-2025 dönemi için tahmin edilen 7 yıllık gelecek projeksiyonu Şekil 6'da gösterilmektedir.

Şekil 6. 2000-2018 Türkiye kolza ihracat miktarı değişim seyri ve 2019-2025 gelecek projeksiyonu

Türkiye’de 2001-2005 periyodunda kolza ihracatı yapılmamış, bu dönem üretiminin tamamı iç tüketimde kullanılmıştır. Müteakip yıllarda artan ve azalan bir seyir izleyen değişim grafiği 2018 yılında çok hızlı bir artışla (34.563 ton) zirve noktasına ulaşmıştır. 19 Yıllık araştırma dönemi için hesaplanan trend doğrusu hafif artış eğilimi göstermektedir. 2019-2025 dönemi 7 yıllık gelecek dönemde artış trendinin devam edeceği öngörülmüş ve bu analiz için regresyon katsayısı (R^2) %51,62 olarak belirlenmiştir.

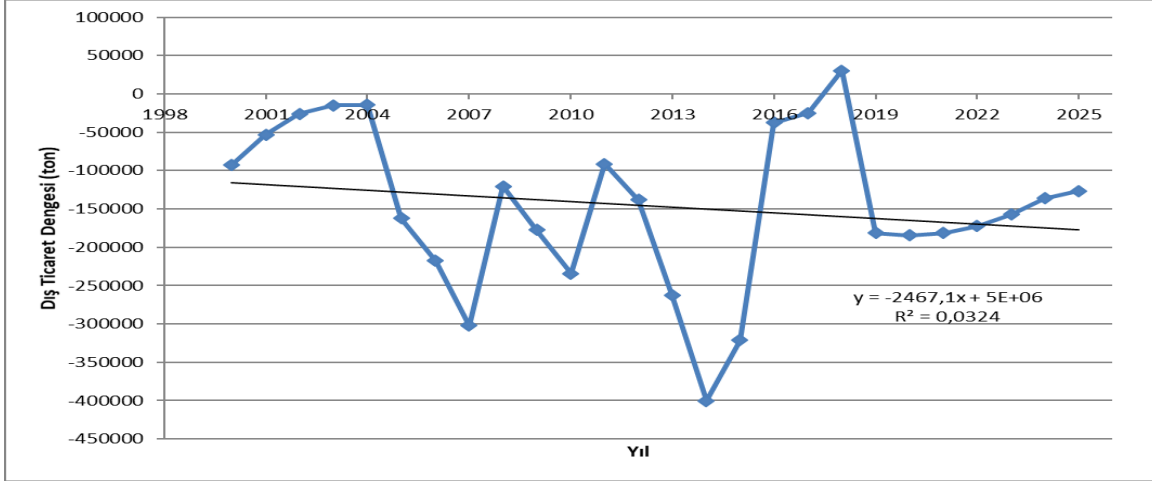
2000-2018 dönemi 19 yıllık Türkiye kolza tohumu ihracat miktarının eğilimi ve 2019-2025 dönemi için tahmin edilen 7 yıllık gelecek projeksiyonu Şekil 7’de gösterilmektedir.

Şekil 7. 2000-2018 Türkiye kolza ithalat miktarı değişim seyri ve 2019-2025 gelecek projeksiyonu

Araştırılan 19 yıllık dönem Türkiye, yıllık ortalama 144.745 ton kolza tohumu ithalatı gerçekleştirmiş, değişimin eğilimi artan ancak, önemli kırılmaların yaşandığı dalgalı bir seyir izlemiştir. Gelecek dönemler için hesaplanan trend doğrusuna göre kolza tohumu ithalatının devam edeceği tahmin edilmiş ve bu analiz için regresyon katsayısı %5.67 olarak düşük seviyede belirlenmiştir.

Türkiye’de kolza dış ticaret dengesinin 19 yıllık değişim seyri ve trend analiziyle belirlenen 7 yıllık gelecek dönem projeksiyonu Şekil 8’de verilmektedir.

Şekil 8. 2000-2018 Türkiye kolza dış ticaret dengesi değişim seyri ve 2019-2025 gelecek projeksiyonu

Araştırma dönemi itibariyle Türkiye kolza dış ticaret dengesi değişken ve şiddetli dalgalı bir görünüme sahiptir. Şekil 8'de görüldüğü gibi 2018 yılı dışındaki dönemlerde Türkiye kolza tohumu ithalatı, aynı dönem ihracatını aşmakta ve dış ticaret açığı vermektedir. 2000-2018 dönemi yıllık ortalama dış ticaret açığı 140.034 ton olarak gerçekleşmiştir. 2019-2025 dönemi gelecek 7 yıllık süreçte de dış ticaret açığının devam edeceği öngörülmektedir.

5. Sonuç

Türkiye'nin yağlı tohum üretimi bitkisel yağ endüstrisinin yanı sıra, yem ve enerji sektörlerinin artan yurt içi talebini karşılamaya yetmemektedir. Türkiye'de artan nüfusun güvenli ve yeterli gıda ihtiyacının karşılanması için alternatif üretim kaynaklarının kullanılması konusunda arayışlar giderek şiddetini artırmaktadır. Türkiye'nin, stratejik önemi artmaya başlayan yağlı tohumlar üretimini çeşitlendirmesi ve alternatif yağlı tohum üretim alanlarını yaygınlaştırması gerekmektedir. Kolza, ekonomik ve besin değeri açısından bu alternatifler arasındaki en önemli yağlı tohumlardan biri olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Türkiye, kolza tohumu konusunda da net ithalatçı olup, ithalat miktarı, üretim alanlarına, üretim miktarlarına, bitkisel yağ sektöründe girdi olarak kullanılan diğer alternatif yağlı tohum üretim miktarlarına ve dış ticaretine bağlı olarak yıllara göre değişim göstermektedir. Gıda, yem ve enerji sektörlerinin yağlı tohum talebinin önemli bir kısmı ithalat yoluyla temin edildiğinden, döviz piyasalarındaki yukarı yönlü hareketler bu sektörlerdeki firma maliyetlerini ve dolayısıyla tüketici fiyatlarını artırmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin dış ticaret açığı ve dolayısıyla döviz ihtiyacı giderek artmaktadır. Türkiye kolza piyasasına ilişkin geçmiş dönemlerin analizi ve gelecek projeksiyonlarına bağlı olarak; kolza tohumu ve veriminde gelecek 5 yıllık periyotta da artışlar beklenmektedir. Ancak bu artışın yurt içi talebi karşılamakta yetersiz kalacağı ve Türkiye'nin kolza tohumunda net ithalatçı konumunun yakın gelecekte de devam edeceği öngörülmektedir.

Diğer yağlı tohum türlerinde olduğu gibi, kolza tohumunda da ithalat bağımlılığını azaltmak için üretimin daha hızlı bir şekilde yaygınlaştırılması ve kolzayla birlikte diğer yağlı tohum bitkilerine daha fazla alanın tahsis edilmesi gerekmektedir. Özellikle kışlık kolza çeşitlerinin Türkiye'de uygun iklim koşullarında buğday ile münavebede yer alması, ekim alanlarının yaygınlaşmasına ve yağlı tohum arz açığının kapatılmasına katkı sağlayacaktır. Türkiye'deki kolza üretim alanlarının ve dolayısıyla üretim miktarlarının dünya ortalamasının altında olmasına rağmen, verim açısından üst sıralarda yer alması, Türkiye için mukayeseli bir üstünlük sağlamaktadır. Kolza üretim alanlarının artmasıyla birlikte Türkiye'nin kolza tohumunu, küresel yağlı tohum piyasalarında rekabetçi bir ürüne dönüştürmesi mümkün görünmektedir.

Türkiye'de belirlenen tarım politikaları kapsamında ürün deseni planlaması yapılırken kolza üretimine de yer verilmeli, uygun arazi ve iklim koşullarının bulunduğu bölgelerde ekimi yaygınlaştırılmalıdır. Kırsal alanların kısıtları ve dezavantajları nedeniyle, tarımsal üretimde ve ürün deseninde yapısal değişimler ve gelişmeler çoğunlukla tarımsal yayım faaliyetleri yoluyla yapılabilmektedir (Aydoğdu, 2017: 790). Üretim, hasat ve depolama aşamalarındaki kayıplara yol açan bilgi eksikliklerini telafi etmek için üreticilere yönelik tarımsal

yayım faaliyetlerinde kolza tarımına daha fazla yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca kolzanın tarımsal desteklemeler içindeki payı artırılmalı, üretici birliklerinin kurulmasının teşvik edilmesi suretiyle de pazarlama problemlerinin çözümüne katkı sağlanmalıdır.

Türkiye'nin iklim koşulları ve toprak yapısı, birçok ülkeye göre daha avantajlı bir konumdadır. Ayçiçeği çekirdeği stoklarının azaldığı dönemlerde atıl kalan bitkisel yağ üretim tesislerinde kolza tohumu ile üretime devam edilmesi, ulusal ekonomiye pozitif katkı sağlayacak ve emek istihdamını artıracak bir çözüm yolu olarak değerlendirilmektedir.

Bu araştırma, yağlı tohumlar piyasalarındaki güncel gelişmeler ışığında Türkiye kolza tohumu piyasasının analiziyle yakın gelecek dönemin projeksiyonunu kapsadığından önem arz etmekte ve tarım politikaları belirleyicilerine yararlı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, yağlı tohumların ekonomideki yeri ve önemi göz önüne alındığında bu ve benzeri çalışmaların, alternatif yağlı tohum çeşitlerine dikkat çekecek yeni yayınların yapılmasına zemin oluşturacağı değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

- Akbay, C. (2007). Urban households' cooking oil and fat consumption patterns in Turkey: Quality vs. quantity. *Quality & Quantity*, 41 (1), 851-867. <https://doi.org/10.1007/s11135-006-9029-3>
- Altıntop, M. ve Gıdık, B. (2019). Türkiye'de ayçiçeği, soya, kolza ve aspir üretimindeki gelişmeler. *Bayburt Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 307-315. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/en/pub/bufbd/issue/50962/500430>
- Arioğlu, H.H, Kolsarıcı, Ö., Göksu, A.T., Güllüoğlu, L., Arslan, M., Çalışkan, M., Sögüt, T., Kurt, C. ve Arslanoğlu, F. (2010). *Yağ Bitkileri üretiminin artırılması olanakları*. Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, Ankara, Türkiye, Cilt.1: 361-376 ss, 11-15 Ocak 2010
- Arioğlu, H. (2016). Türkiye'de yağlı tohum ve ham yağ üretimi, sorunlar ve çözüm önerileri. *Ç.Ü. Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 25 (Özel sayı-2), 357-368. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/266705>
- Arrutia, F. Binner, E., Williams, P. ve Waldron, K.W. (2020). Oilseeds beyond oil: Press cakes and meals supplying global protein requirements. *Trends in Food Science & Technology*, 100 (1), 88-102. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2020.03.044>
- Asgar, M. A., Fazilah, A., Huda, N., Bhat, R. ve Karim, A. A. (2010). Nonmeat protein alternatives as meat extenders and meat analogs. *Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety*, 9(1), 513-529. <https://doi.org/10.1111/j.1541-4337.2010.00124.x>
- Aydın, K. ve Çatuk, C. (2018). Türkiye'de dâhilde işleme rejiminin bitkisel yağ sektörü üzerindeki etkisi. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 4(15), 745-751. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iksd/issue/51711/671379>
- Aydoğdu, M. H. (2017). Evaluation of farmers' willingness to pay for agricultural extension services in GAP-Harran Plain, Turkey. *Journal of Agricultural Science and Technology*, 19 (4), 785-796. Erişim adresi <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?id=539900>
- Bilgic, A., ve Yen, S. T. (2013). Household food demand in Turkey: A two-step demand system approach. *Food Policy*, 43(1), 267-277. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2013.09.004>
- Carre, P. ve Pouzet, A. (2014). Rapeseed - tremendous potential for added value generation? Rapeseed market, worldwide and in europe. *OCL-Oilseeds and fats, Crops and Lipids*, 21(1),D-102:1-12. <https://doi.org/10.1051/ocf/2013054>
- Cheng, M-H. Dien, B.S. ve Singh, V. (2019). Economics of plant oil recovery: A review. *Biocatalysis and Agricultural Biotechnology*. 18, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.bcab.2019.101056>
- Çetiner, M. ve Ersus Bilek, S. (2019). Bitkisel protein kaynakları. *Çukurova Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 33 (2), 111-126. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/cutarim/issue/42081/470649>
- Doğru, A. (2020). Kolza bitkisine (Brassica napus L.) genel bir bakış. *Uluslararası Anadolu Ziraat Mühendisliği Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 31-37. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uazimder/issue/54501/675072>
- ESKGM, (2020). T.C. Ticaret Bakanlığı, Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, *2019 Yılı Ayçiçeği Raporu, Nisan 2020: 1-37*. Erişim adresi <https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/data>
- FAO. (2021a). Food and Agriculture Organization of the United Nations. *FAOSTAT, World Total Oilcrops, Area Harvested, Yield, Production*. Erişim adresi <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>
- FAO (2021b). Food and Agriculture Organization of the United Nations. *Oilseeds, Oils & Meals Monthly Price and Policy Update, No. 142, May 2021*. Erişim adresi <http://www.fao.org/3/cb4717en/cb4717en.pdf>
- FAO (2021c). Food and Agriculture Organization of the United Nations. *Crops, Rapeseed, Area Harvested*,

- Yield, Production*. Erişim adresi <http://www.fao.org/faostat/en/#data>
- Fridrihsone, A., Romagnoli, F. ve Cabulis, U. (2020). Environmental life cycle assessment of rapeseed and rapeseed oil produced in Northern Europe: A Latvian case study. *Sustainability*, 12(14), 1-21 (5699). <https://doi.org/10.3390/su12145699>
- GAIN (2019). United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service, Global Agricultural Information Network (GAIN), *Turkey Oilseeds and Products Annual. January 2019, GAIN Report Number: TR9004: 1-22*. Erişim adresi: <https://apps.fas.usda.gov>
- Gıdık, B. ve Önemli, F. (2019). Brassica juncea, Brassica napus, Sinapis alba ve Camelina sativa'nın yağ içeriği ve yağ asitleri kompozisyonunun belirlenmesi, *Bahçe*, 48(2), 65-72. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bahce/issue/51830/674271> 48 (2), 65–72
- Gosselet, N. (2014). The global market for oilseeds: Prospects and challenges for Morocco. *OCL-Oilseeds and fats, Crops and Lipids*, 21 (2), 1-8. <https://doi.org/10.1051/ocl/2013052>
- Iriarte, A., Rieradevall, J. ve Gabarrell, X. (2010). Life cycle assessment of sunflower and rapeseed as energy crops under Chilean conditions. *Journal of Cleaner Production*, 18(4), 336-345. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2009.11.004>
- Kadakoğlu, B. ve Karlı, B. (2019). Türkiye'de yağlı tohum üretimi ve dış ticareti. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(96), 324-341. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.36731>
- Küçük, N. (2015). Pamuğun dünyası küresel aktörler ve politikalar. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2(4), 60-85. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/pub/assam/issue/32281/358439>
- OECD/FAO, (2018). *Oilseeds and oilseed products, OECD-FAO Agricultural Outlook 2018-2027, Chapter:4: 127-274*, OECD Publishing, Paris/FAO, Rome. https://doi.org/10.1787/agr_outlook-2018-en
- OECD/FAO (2020). *Oilseeds and oilseed products, OECD-FAO Agricultural Outlook 2020-2029, Chapter:4: 138-149*. OECD Publishing, Paris/FAO, Rome. <https://doi.org/10.1787/1112c23b-en>
- ReportLinker (2021). Global canola oil industry, market impact survey - Covid-19 & looming recession. Erişim adresi <https://www.reportlinker.com/p05899176/Global-Canola-Oil-Industry.html>
- Schmidt, I., Renard, D., Rondeau, D., Richomme, P., Popineau, Y. ve Axelos, M.A.V. (2004) Detailed physicochemical characterization of the 2S storage protein from rape (*Brassica napus* L.). *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 52(19), 5995-6001. <https://doi.org/10.1021/jf0307954>
- Sevinç, G., Aydoğdu, M.H., Cançelik M. ve Sevinç, M. R. (2019). Farmers' attitudes toward public support policy for sustainable agriculture in GAP-Şanlıurfa, Turkey. *Sustainability*, 11(23), 1-14 (6617). <https://doi.org/10.3390/su11236617>
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). *Tarımsal Destekler*. Erişim adresi <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler/Alan-Bazli-Destekler/Mazot-Gubde-ve-Toprak-Analizi-Destegi>
- TEPGE, (2021). Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE), TC Tarım ve Orman Bakanlığı, *Tarım Ürünleri Piyasaları, Ayçiçeği, Ocak 2021: 1-4*. Erişim adresi <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF>
- Terin, M., Bilgiç, A., Güler, İ.O. ve Yavuz, F. (2015). Türkiye'de Süt Ürünleri Tüketim Harcamalarına Etki Eden Faktörlerin Analizi: Çoklu Heckman Örneklem Seçicilik Sistem Yaklaşımı. *Tarım Bilimleri Dergisi* 21 (4), 500-515.
- Terin, M. (2019). Determining factors in food away from home expenditure of Turkish households. *Applied Ecology and Environmental Research*, 17(2), 3441-3455.
- Tıraş, M. (2009). Türkiye'de kanola tarımı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(21): 159–172. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26905>
- TÜİK (2021a). Türkiye İstatistik Kurumu, *Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler, Yağlı Tohumlar*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=ya%C4%9Fl%C4%B1%20tohum>
- TÜİK (2021b). Türkiye İstatistik Kurumu, *Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler Denge Tabloları*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1>
- TÜİK (2021c). Türkiye İstatistik Kurumu, *Standart uluslararası ticaret sınıflamasına göre ihracat ve ithalat 2013-2021, İstatistiksel tablolar*. Erişim adresi <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=ihracat>, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=ithalat>
- Urak, F., Bilgiç, A. ve Dağdemir, V. (2018). Türkiye'de hane halkı süt ve süt ürünleri ile yenilebilir yağların harcama tutarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *KSU Tarım ve Doğa Dergisi*, 21(Özel Sayı), 177-189. <https://doi.org/10.18016/ksutarimdoga.vi.472701>
- USDA, (2020a). United States Department of Agriculture, *Turkey Oilseeds and Products Annual, March 2020, Report Number: TU2020-0003:1-19*. Erişim adresi <https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report>
- USDA, (2020b). United States Department of Agriculture, *Turkey Oilseeds and Products Annual, October 2020, Report Number: TU2020-0033:1-6*. Erişim adresi <https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report>

- USDA, (2021). United States Department of Agriculture, *Oilseeds: World Markets and Trade. World Production, Markets, and Trade Reports February 2021: 1-40*. Global Market Analysis Foreign Agricultural Service. Erişim adresi: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/oilseeds.pdf>
- Yaşar, O. (2004). Türk bitkisel yağ sanayii ve sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(12), 275-291. Erişim adresi <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26647>
- Yavuz, F., Bilgic, A., Terin, M. ve Guler, I.O. (2013). Policy implications of trends in Turkey's meat sector with respect to 2023 vision. *Elsevier Meat Science*, 95(4), 798–804. <https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2013.03.024>
- Yılmaz, A., Yılmaz, H., Arslan, Y., Çiftçi, V. ve Baloch, F.S. (2021). Ülkemizde alternatif yağ bitkilerinin durumu. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 22 (zel Sayı), 93-100. <https://doi.org/10.31590/ejosat.843220>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, Şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

TAŞRA ÖRGÜTÜ VE MAHALLİ İDARELERİN İNŞA HİZMETLERİ; TEK PARTİLİ DÖNEMDE KENTTE YÜRÜTÜLEN UYGULAMALARDA KOCAELİ ÖRNEĞİ¹

Construction Services of Provincial Organizations and Local Administrations; Carried Out Urban Practices with Kocaeli Case in the Single Party Period

Özden Senem EROL²

²Dr. Mimar, Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, ozdenbinici@gmail.com, orcid.org/ 0000-0002-2478-0473

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
03.04.2021
Kabul/Accepted:
01.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.908980

Anahtar Kelimeler

Kent politikaları, köy politikaları, taşra teşkilatı, mahalli idareler

ÖZ

Cumhuriyet dönemindeki mevcut hükümet, tek parti yönetimiyle CHP; politikalarını iç ve dış gelişmelerden ötürü köy ve kenti birbirinden ayrı önemli meseleler olarak ele almaktadır. Bu ikilemi ortaya koymak için öncelikle 'köy' ve 'kent' olarak ele alınan sınırlar tanımlanmaktadır. Ayrıca tartışma boyunca kullanılan 'taşra', 'merkez', 'mahalli' veya 'yerel' kavramları sorgulanmakta ve buradaki aktarımda taşra olarak 'Kocaeli' referans alınmaktadır. Köy ve kent mekânının farklılaşmasına hizmet eden başlıca etmen; iki yerin idaresinde farklı kanunların uygulanmış olmasıdır. Dolayısıyla taşra idarî örgütünün ve mahalli idarelerin yürüttüğü kent ve köy çalışmaları ayrılmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında il ve ilçe merkezlerindeki kamusal yapıların, projelendirmesinden uygulama safhasına kadar ilişkili olduğu kurumlar tespit edilmektedir. Öte yandan Tek Parti döneminde taşra teşkilatı ve mahalli idarelerin inşaa hizmetini konuşurken bu döneme özgü bir uygulama olan CHP Dilek Sistemi'ne ayrı bir çalışmada değinmek gerekmektedir. Mahalli idarelerin ve taşra teşkilatlanmasının kentle ilgili faaliyetlerinin yanında köy ve bucak merkezleri dahil olmak üzere bütün ilin yöneticilerden beklediği hizmetlere bu sistemin katkısı büyüktür.

ABSTRACT

The current government in the Republican period is the CHP with a single party administration; It considers village and town as separate essential issues due to internal and external developments. To reveal this dilemma, the boundaries considered "village" and "town" are defined. Also, the concepts of 'rural,' 'center,' 'local' or 'local' used throughout the discussion are questioned, and in the transfer here, 'Kocaeli' is taken as reference. The main factor that serves to differentiate the village and town space; Different laws have been applied in the two places' administration. Therefore, the town and village studies conducted by the provincial administrative organization and local administrations differ. In the light of all this information, the institutions that public buildings of the town centers related from the project design to the constructions phase are determined. On the other hand, when discussing provincial organizations' construction services and local administrations during the Single Party period, in an another study, it is necessary to mention the CHP Request System, an application-specific to this period. This system's contribution to the services expected from the administrators of the whole province, including village and subdistrict centers, and the activities of local administrations and provincial organizations regarding the town is excellent.

Atf/Citation: Erol, Ö. S. (2022). Taşra Örgütü ve Mahalli İdarelerin İnşaa Hizmetleri; Tek Partili Dönemde Kentte Yürütülen Uygulamalarda Kocaeli Örneği. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(229-238).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Özden Senem EROL, ozdenbinici@gmail.com

¹ Bu yazı, 'Tek Partili Dönemin Politikalarında Köy-Kent Ayrımı: Uygulamalarıyla Kocaeli'de Mekanın Örgütlenmesi' adlı doktora tezinden (Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli, 2019) üretilmiştir.

1. Giriş

Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında köylü nüfusun ağırlıkta olduğu demografik bir yapı hakimdir. Toplumsal kesimlerin bütününe kapsayan ortak refahın yaratılması hususunda devletin çözmesi gereken iki büyük problem vardır. Birincisi; sanayileşme sonrası olası sınıf çatışmalarının nasıl önleneceği, ikincisi şehir ve köy kutuplaşmasına yönelik uygulanacak politikalarla ilgilidir. Cumhuriyet dönemindeki mevcut hükümet, tek parti yönetimiyle CHP²; politikalarını iç ve dış gelişmelerden ötürü köy ve kenti birbirinden ayrı önemli meseleler olarak ele almaktadır.³

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmanın başlığını oluşturan köy kent ayrımını ortaya koymak için öncelikle 'köy' ve 'kent' olarak ele alınan sınırları belirlemek gerekmektedir. 'Köy' olarak tanımlanan yer, hukuki olarak mahalli idare oluşu ve taşra idari örgütünde bulunmayış nedeniyle kendi alanını tanımlayabilmektedir. Fakat 'kent' dahilinde il, ilçe ve bucak idari örgütünden hangilerinin incelenmesi gerektiği tartışmaya açık bir durum olup, netleşmeye ihtiyacı vardır.⁴ Merkezîyetçi yönetimin etkisiyle merkezî taşra örgüt idarîsi olan yerler; yatırımların gidebildiği ve kentleşme yaşanmasa da 'kentleşmenin mümkün olduğu yerler' olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla başlangıçta bir idari örgütlenmenin olması neticesinde kamusal idarî yapıların somut varlığı ve hizmetlerin götürülebilmesi noktasında o yer, 'köy' olmaktan ayrılabilir. Diğer yandan 'kent' sınıfına alınan yerler; mahalli idare olarak 'belediyelerin kurulabilirdiği yerler' olarak sınırlandırılabilir. Çünkü 1930 Belediye Kanunu'na göre il ve ilçe merkezlerinde ve nüfusu 2 bini aşan yerlerde belediye kurulması zorunlu kılınmıştır (Tablo 1).⁵ Bu yerlerde belediyelerin kurulabilmesi belirli bir toplanma sağlayan ve diğerlerine göre 'kentleşmeye açık olan yerler' olarak tarif edilebilmekle birlikte, dönemin etkin mahalli idaresine hak kazanması, bütçesi yettiği kadarıyla belirli olanaklara sahip olması anlamına gelmektedir.

İlçeler District	1940 - 1950									Yüzölçümleri Km ² Superficie	1950 Nüfus yoğunluğu Densité
	Şehirde - Villes			Bucak ve köylerde Communes et villages			Toplam - Total				
	1940	1945	1950	1940	1945	1950	1940	1945	1950		
Kocaeli											
İzmit.....	29 120	28 352	36 037	50 673	55 212	62 470	79 793	83 564	98 507	I 314	75
Adapazarı.....	25 793	29 386	35 581	74 117	55 387	62 412	99 910	84 773	97 993	791	124
Akyazı.....	-	2 797	3 469	-	30 219	36 061	-	33 016	39 530	-	558
Gebze.....	3 417	4 238	5 066	21 140	20 943	22 328	24 557	25 181	27 394	I 036	26
Geyve.....	2 130	2 413	2 278	37 015	38 699	41 831	39 145	41 112	44 109	I 195	37
Gölcük.....	5 115	8 834	4 153	11 007	10 766	18 455	16 122	19 600	22 608	160	141
Hendek.....	4 925	5 688	6 644	20 184	22 566	26 369	25 109	28 254	33 013	-	478
Kandıra.....	3 913	6 238	3 971	46 653	48 814	53 451	50 566	55 052	57 422	I 514	38
Karamürsel.....	2 511	2 762	3 176	17 463	19 044	21 197	19 974	21 806	24 373	-	478
Karasu.....	2 406	2 906	3 398	17 948	20 794	26 297	20 354	23 700	29 695	912	33
Toplam - Total	79 330	93 614	103 773	296 200	322 444	370 871	375 530	416 058	474 644	8 436	56

Tablo 1. 1940- 1950 yılları arasında Kocaeli'ye bağlı ilçeler ve nüfusları (Umumî Nüfus Sayımı, 1950)

² 1930 yılında olan son muhalefet parti girişimi 'tek parti dönemi' için başlangıç sayılsa da kent ve inşaa işleriyle ilgili yapılan yasalar, verilen kararlar 1923 yılı itibarıyla dönemin karakterini yansıtmaktadır. Bu nedenle çalışılan konu dahilinde önemli dönüm noktaları sayılan kararlar için 1930 yılı öncesine de bakılmakta, yapılan tartışma çok partili döneme geçiş yılı olan 1945 sonuyla birlikte sonlanmaktadır. Bu döneme ait genel bir bakış için bkz: (Erol, 2019).

³ Köy kent ayrımının öncelikle kendi iç yapısından kaynaklanan bir durum olduğu, diğer bir deyişle Boran'dan anlaşıldığı gibi üretim biçiminden ileri geldiği görülmektedir. Zirai üretim ile ticaret ve sanayi arasındaki fark, köy kent arasındaki yaşayış biçimini değiştirmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği, toprak etmeninin diğer üretim etmenlerine oranla daha fazla olmasıdır ((Boran, 1940a: 146-149), (Boran, 1940b: 183-190)). Hasan Güler'in yaptığı analizler neticesinde bunun karşısında sınırlı bir işçi sınıfıyla birlikte esnaf ve zanaatkarlık eksenli bir kent çalışma hayatı yaşandığı görülmektedir (Güler, 2011: 63-87). Yaşanan dış gelişmeler de köy ve kenti ayrı çalışmayı tetiklemiştir. Avrupa'da sanayileşme sonrası yaşanan köy kent karşıtlığının farkına varılıp, köyler boşalmadan ve kentlere yığılma olmadan bir an önce köy yapılandırılmak istenmektedir ((Boran, 1940a: 146-149), (Boran, 1940b: 183-190)). Afet İnan'a göre Avrupa'da yaşanan köycü akımdan etkilenilmiş olsa bile Türkiye'de köycülük, kentleşmeyi önlemekten çok göçmenleri yerleştirmek için başlamıştır (İnan, 1978). Fakat ardından Dünya'da ve Türkiye'de baş gösteren gelişmeler köyün ve köylünün desteklenmesini gerektirmiş ve çeşitli düşünceleri geliştirmiştir.

⁴ Taşra idari örgütünün anlaşılabilmesi için öncelikle 1929 yılı 1426 sayılı İl İdaresi Kanunu'na bakmak gerekmektedir. Kanunun tam metnine 'tmm.gov.tr. adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.

⁵ 1930 yılı 1580 sayılı 'Belediye Kanunu'nun tam metnine 'tmm.gov.tr. adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.

Bu Kanun'da '2 bini aşan yerlerde belediye kurulması' şartı bucak ve beldeler için konmuştur. Bucaklarda şartlı olarak belediye kurulması durumu, yeterli kalkınma koşullarını sağlayamadığını göstererek bucakları il ve ilçe merkezlerinden ayırmaktadır. Öte yandan köyle kent arasında gidip gelen bucakların ilçe statüsüne erişmeye çalıştığı, idari örgütlenme olarak hukuki zorunluluğu olsa da yeterli teşkilatlanmayı ve hizmeti sağlayamadığı gerekçeleriyle her daim kaldırılma riski olduğu gözlenmektedir. (Erol, 2019: 24).

Ayrıca Şekil 1'de görüldüğü gibi resmi nüfus sayımlarında bucak ve köylerin birlikte ele alınması, bucakların köylerle eşdeğer görüldüğünü ispatlar gibidir. Nüfus sayımlarına göre (Umumî Nüfus Sayımı, 1950) ilçelere bağlı köy adedi sayılırken, bucak merkezinin köylerle birlikte (communes et villages) 'şehir'den (villes) ayrı sayıldığı görülmektedir. Kaldı ki yapılan politikalarından en belirgin ayrışmayı yaşayan eğitim meselesinde ilkokulların adedi sayılırken; ilçelerde bulunanlar şehir okulları, bucak ve köydekiler köy okulu olarak sayılmaktadır (Erol, 2019: 141). Sonuç olarak her ne kadar yönetsel koşulları farklı olsa da fiziki imkanlar ve hatta başka bir çalışma konusu dahilinde incelenebilecek olan sosyoekonomik ilişkiler bağlamında görece köylere benzer yapıya sahip bucaklar; 'merkezi idarenin köylere en yakın adımı' şeklinde tanımlanarak bu çalışma kapsamında köylerle birlikte 'kır', 'kırsal' alan olarak genellenebilir.⁶

Bu dönemde kurulan sanayi kuruluşlarının götürüldüğü yeri kalkındırdığı, hatta zamanla bucakken ilçe statüsüne ya da köyken Halkevine kavuşturduğu istisnai örnekler tespit edilmektedir. (Erol, 2019: 221-225). Kurulan yerleşkelerin etrafında kentleşmenin tanımlandığı, geliştiği ve bağlı olduğu idari teşkilatlanmanın kademe atladığını söylemek mümkündür. Tüm bu tespitlerin sonucunda kent mekânı olarak; il merkezleri ve ilçe merkezleri ile belediye örgütlü diğer yerleşmeler (beldeler); kır mekânı olarak; bucak ve köyler ele alınmaktadır.

Yapılan tartışma boyunca araştırılan 'taşra'; başkent ya da anakentler dışındaki kentleri, 'mahalli' veya 'yerel' terimleri; bölgelere ait değişiklik gösterebilen yöresel durumları ifade etmektedir. Yeni kurulan ulus-devlete ait kurgulanan politikaların ortaya çıktığı, denendiği ve birçoğunun uygulanmaya çalışıldığı başkent Ankara, "merkez" olarak nitelendirilmektedir. Bu aktarımda taşra olarak 'Kocaeli' referans alınmaktadır. Fakat burada herhangi bir taşra kenti içerisinde de 'merkez' ve 'taşra' durumu olduğu görülmektedir. İlçeler arasında görülen bu ayırımı Özçağlar, merkez ilçeyi 'bir ilin idari sınırları dahilinde, il merkezi durumundaki kentsel yerleşmenin içinde yer aldığı ilçe alanı' olarak tanımlamıştır (Özçağlar, 2005: 1-25). 'Taşra ilçeleri'ni ise 'merkez ilçe dışındaki ilçeler' olarak nitelendirerek kavramsal bakımdan netlik sağlamıştır. Kocaeli özelinde bakılacak olursa İzmit 'merkez ilçe', diğerleri 'taşra ilçeler'dir. İdarî teşkilatlanma olarak diğerlerinden ayrılmasının yanında mimari olarak il idaresine ait kamu yapıları ve diğer kent yatırımlarında önceliği almasıyla, merkez ilçe ilk bakışta göze çarpmaktadır. Öte yandan 'ilçe' ve ona bağlı olan 'bucak' arasında da 'merkez' ve 'taşra' ilişkisi söz konusu olabilmektedir. Bu durum 'taşranın taşrasının taşrası' olarak tabir edilebilir.

3. Bulgular

Köy ve kent mekânının farklılaşmasına hizmet eden başlıca etmen; iki yerin idaresinde farklı kanunların uygulanmış olmasıdır. Bu nedenle öncelikle köylerde uygulanan Köy Kanunu, belediye sınırlarında uygulanan Belediyeler Kanunu ve il sınırları genelinde uygulanan İl Özel İdareler Kanunu'yla tüm bu ayrımları kanuni yolla belirleyen yönetim şekillerine değinilmelidir. Dolayısıyla taşra idarî örgütünün ve mahalli idarelerin yürüttüğü kent ve köy çalışmaları ayrılmaktadır.

3.1. Taşra İdarî Örgütü ve Taşra Teşkilâtlanması

Kamu hizmetleri merkezden yönetim ve yerinden yönetim şeklinde iki ayrı yöntemle teşkilâtlandırılmaktadır. Türkiye, merkezi yönetimin esas alındığı ve merkezi yönetimin taşradaki uzantısı konumunda yerel yönetimlerin olduğu Fransız sistemini kullanmaktadır (Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu Raporu, 1966).

⁶ Çalışmanın inşa işleri kapsamında inceleniyor olması sebebiyle dönemin incelenen Kocaeli koşulları dahilinde var olan yapıları çevre ve mimari planlamalar göz önüne alınarak böyle bir genelleme uygun görülmüştür. Fakat kırsal alan ve kentsel alan içinde bucakların nerede konumlanacağı ile ilgili kapsamlı tartışmalar mevcuttur. Örneğin bkzn; (Özçağlar, 2014).

1929 yılı Vilâyet İl İdaresi Kanunu'na göre taşra teşkilatlanması il, ilçe ve bucaklarda kurulmuştur. Bucak teşkilatı dahilinde köy idareleri ise Köy Kanunu hükümlerine göre bucak müdürünün gözetim ve denetimi altındadır.⁷

Tablo 2'de görüldüğü gibi il, ilçe ve bucak olarak ayrılan idarî yerlerin vali, kaymakam ve bucak müdürü olan idarî yöneticilerinin altında; çeşitli müdürlüklerden oluşan bir teşkilatlanma mevcuttur. Taşra teşkilatlanmasına alternatif olarak inşa işlerini idarî özerkliği olan mahalli idareler yürütmektedir.

Tablo 2. Taşra idarî örgütü ve taşra teşkilâtı (Erol, 2019: 23)

Taşra İdarî Örgütü			Taşra Kurumları			
İl (Vali)	İlçe (Kaymakam)	Bucak (Nahiye müdürü)	Merkeze bağlı taşra müdürlükleri	İdarî özerkliği olan mahalli idareler		
			Bayındırlık müdürlüğü	Diğerleri	İl özel idaresi	Belediye Köy

İl idaresi sistemini genel hatlarıyla anlatan 1924 Anayasası ve İl İdaresi Kanunları (1929 ve 1949) taşra birimlerinin ayrıntısına girmemiştir. Taşra teşkilâtı birimlerinin kuruluşu genellikle bakanlıkların teşkilât ve görev kanunlarına dayanmaktadır (Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu Raporu, 1966). Çeşitli tarihlerde çıkan veya değişikliğe uğrayan kanunlarda her biri başka şekilde düzenlendiği için birbirleri ile ilişkileri düşünülmemiş, bu nedenle karmaşık bir taşra teşkilâtı ortaya çıkmıştır.

3.2. Devlet Tarafından Yürütülen İnşa İşleri ve Bayındırlık Bakanlığı

Taşra teşkilâtında inşa işlerinin neredeyse tamamıyla alâkalı olan Bayındırlık Müdürlüğü, merkezdeki Bayındırlık Bakanlığına bağlıdır.

Bayındırlık hizmetleri ile görevli 'Şose, Köprüler ve Bina İşleri Reisliği' içinde yer alan bina işleri 'Binalar Fen Heyeti' ile yürütülmekteyken,⁸ 1935 yılında 2799 sayılı kanun ile genişletilmiş, şose ve köprülerden ayrı olarak 'Yapı İşleri Genel Müdürlüğü'⁹ kurulmuştur. Ayrıca vilâyetlerdeki 'Nafia Başmühendisliği' bu Kanun'la 'Nafia Müdürlükleri' olmuş, teşkilâtın illerdeki yapılanması ve görevleri açıklanmıştır.¹⁰

1939 yılı 3611 sayılı yeni teşkilât ve görev kanunu kapsamında, merkez teşkilâtında oluşturulan 'Yapı ve İmar İşleri Reisliği' ile Bakanlığın bina işleriyle ilgili tekelliği sağlanmıştır.¹¹ Fakat uygulamada Zeki Sayar'ın tespitlerine göre kadro yetersizliği ve imar kalkınmasına gerekli önemin verilmemesi nedeniyle, Nafia Vekilliği mimarî işleri tek elden idare edebilen etkin bir yapı teşkilâtı kuramamıştır. Hatta merkezde oluşturması istenen mimarî kadroyu dahi teşkil edememiştir. Neticede bu süreçte kapatılan devletin diğer mimarî büroları, özel kanunlar ile yeniden kurulmaya başlamıştır. Maarif Vekilliğinde, Posta Telgraf Müdürlüğünde, Devlet Deniz Yolları Umum Müdürlüğünde kurulan mimarî bürolar buna örnektir (Sayar, 1941/42: 239-240).

Diğer taraftan 1934 yılından itibaren Gümrük ve Tekel Bakanlığının, Milli Eğitim Bakanlığının, il özel idarelerin, Maliye Bakanlığının, Adalet ve Emniyet Teşkilâtlarının, Sağlık Bakanlığının, Devlet Meteoroloji Genel Müdürlüğünün, Ulaştırma Bakanlığının ve Tarım Bakanlığının çeşitli illerde Nafia Vekâletine yapım ve

⁷ 1929 yılı 1426 sayılı 'İl İdaresi Kanunu'nun tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.

⁸ 1934 yılı 2443 sayılı 'Nafia Vekâletinin Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.

⁹ Yapı İşleri Genel Müdürlüğü; devlet daire ve işletmeleri ile il özel idarelerine ait binaların inşa ve tamirlerinin proje ve keşiflerini gerçekleştirmektedir. Bu kurumlar inşaatlarını kendi bünyelerinde teşkil ettikleri fen heyetleri ve inşaat müdürlükleri aracılığıyla Bakanlığa yaptırmaktadır. Ayrıca Yüksek Fen Kurulu'nun görüşü alınarak bina teknik şartnameleri ve kent talimatnameleri hazırlamak bu müdürlüğün görevidir. Bayındırlık Bakanlığı çalışma alanı dışında kalan kuruluşlar; Milli Savunma Bakanlığı, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve bunlara ait yapı işleridir (1935 yılı 2799 sayılı Kanun, tbmm.gov.tr.).

¹⁰ 1935 yılı 2799 sayılı 'Nafia Bakanlığının Teşkilât ve Vazifelerine Dair Ek Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.

¹¹ 1939 yılı 3611 sayılı 'Nafia Vekâleti Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun'un tam metnine 'tbmm.gov.tr.' adresinin kanunlar ve kararlar erişim ekranından ulaşılabilir.

onarım yaptırdığı işler mevcuttur (Bayındırlık Dergisi, 1946: 135). Kamusal yapıların yıllara göre değişen projelendirme ve onay işlerinin bakanlıklar arasında yıllara göre görev dağılımı Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde kamusal yapıların merkezde (bakanlıklarda) projelendirme ve onay işleri (Erol, 2019: 27)

	Bayındırlık Bakanlığı	Diğer Bakanlıklar
1934 yılına kadar	Cumhuriyet’in ilk yıllarında bazı demiryolları hatlarının yapımı ağırlıkta olup ihtiyaç halinde Bakanlığın hizmet dışı alanlara el attığı görülmektedir. Bakanlığın başlıca görevleri; demiryolları, su işleri, yollar ve köprüler gibi altyapı yatırımlarıdır.	Hükümet binaları, okullar, hastaneler gibi binaların projelendirilmesi, kontrolü ve onaylanması, 1934 yılında çıkarılan 2443 sayılı Nafia Vekâleti Teşkilatı Kanununa kadar ilgili bakanlıklarca yapılmaktadır.
1934 yılı ve sonrası	1934 yılı itibarıyla bakanlık bina işlerine ve imar planlarını da yapmaya başlamıştır.	1934 yılında çıkarılan teşkilat kanunundan sonra bina işlerinin yapımı, projesi ve onaylanması Bayındırlık Bakanlığı tarafından yapılmaya başlanmıştır. Diğer bakanlıklar proje konusunda destek vermeye devam etmiştir.
1939 yılı ve sonrası	1939 yılı 3611 sayılı yeni teşkilat ve görev kanunu kapsamında, Bakanlığın tüm yapım işleriyle ilgili tekelliği sağlanmıştır, proje onay ve kontrol onarım gibi işlerin tamamı Bakanlığa verilmiştir.	1939 yılı Bayındırlık Bakanlığının yeni teşkilat kanunu ile bu bakanlıkların mimari büroları kapatılmış ve projelendirme görevlerine son verilmiştir. Fakat kısa bir süre sonra Bayındırlık Bakanlığıyla birlikte mimari büroları olan bakanlıklar ilgili binalarını projelendirme işlerine tekrar başlamıştır.

Zeki Sayar, Nafia Vekâletinin merkez yapı işleri bürosuna ait kadronun Maarif Vekilliği veya İnhisarlar Umum Müdürlüğü mimarî teşkilâtından dahi ufak olduğunu söylemektedir. Bu durumda nafia teşkilâtı, sadece formalite icabı gelen işleri tasdik etmekten ve bazı projeleri kendi elemanlarına yaptırmaktan öteye gidememiştir (Sayar, 1944: 162). Arkitekt Dergisi’nin bu yıllardaki sayılarına bakıldığında; sıklıkla resmi bürolardan çıkan fabrikasyon tipi üretime karşı çıkılmakta, mali ve mimari kaygıdan dolayı piyasa mimarlarını en azından prestij getirecek kamu projelerine dahil etmek için yarışmalar açılması istenmektedir. Devlet genel nitelikteki kamusal ihtiyaçları karşılamasının yanında, belirli yerel hizmetlerden bir kısmını yerinden yürütülmek üzere merkezi idare dışında mahalli örgütlere devretmektedir (Tablo 2). Bu nedenle mahalli idarelerin özellikleri ve yapılaşmayla ilgili görev dağılımı ortaya konmaktadır.

3.3. Mahalli İdareler

Tüzel kişiliği olan mahalli idareler idarî ve malî alanlarda sahip oldukları karar ve hareket özerkliği, merkezi idarenin vesayet denetimi çerçevesindedir (Özçağlar, 2005: 1-25). Üzerlerindeki görevler ancak merkezin malî ve teknik yardımları ile yerine getirilebilmektedir. Dolayısıyla yerel yönetimlerin kanunlarla belirtildiği şekilde malî ve idarî yönden özerk çalışması mümkün olmamaktadır (Gözübüyük, 1967). Hatta Kocaeli’de görüldüğü üzere uygulama esnasında yasada görünenden daha ağır bir kontrol mekanizması ve merkeziyetçilik vardır ki Tek Parti Dönemi’nde belediye başkanı, vali ve parti başkanı aynı kişidir (Tablo 4).

Kamu idareleri hep birlikte şehrin her yerini kalkındırmayı amaçlasa da Hasan Refik Ertuğ’a göre merkez idarenin isteğine göre bölünen taşra idaresi ve mahalli idare tipleri aralarında sıkı bir işbirliği sağlayan hükümler mevcut değildir (Ertuğ, 1949: 1-2). Dolayısıyla mahalli idareler ile (belediye, il özel idaresi, köy) taşra idarî bölünmesi (il, ilçe, bucak) arasında doğal ve yapısal ilişkiler kurulmadığı anlaşılmaktadır. İller; tüzel kişiliğiyle bütün olarak bir mahalli idare teşkil ederken, diğer taraftan devletin merkezi teşkilâtının taşradaki en büyük birimi olarak bulunmaktadır. İlçeler ve bucaklar tüzel kişiliğe sahip olmadıkları halde idarî bölünmede ikinci ve üçüncü kademedir. Köy ise merkezi teşkilâtlanmaması olmayan fakat tüzel kişiliği olan bir mahalli idare birimidir. Mahalli idarelere verilen görevlerdeki dengesizlik, toplum ihtiyaçlarında meydana

gelen hızlı değişim ve teknik hizmetlerin merkezden yönetilerek daha verimli ilerlemesi gibi durumlar belirince, zamanla bazı hizmetler merkezi teşkilat tarafından yürütülmeye başlamıştır. Şeref Gözübüyük'e göre il özel idaresinin verdiği hizmetler, merkezi devlet teşkilâtının ildeki makamlarının yürüttüğü hizmetler ve belediyenin görmekte olduğu hizmetler birbirine karışabilmektedir (Gözübüyük, 1967). Örneğin bir bucak sınırı dahilinde; köy mahalli idareler, belediyelerin hizmet verdiği kentsel alanlar ve bu alanlarla iç içe giren il özel idaresinin veya yetkili devlet kuruluşlarının yönetim ve denetimindeki araziler bulunabilmektedir (Özçağlar, 2014).

Tablo 4. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde mahalli idarelerin görev alanları ve tanımları (Erol, 2019: 29)

İl özel idareleri	Belediyeler	Köyler
Temeli Tanzimat'tan sonra atılmış ve batı ülkeleri örnek alınmıştır. Özel idareler 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu ile kurulmuştur. Cumhuriyet sonrasında Kanun, 1929 tarih ve 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu'nun kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır.	Temeli Tanzimat'tan sonra atılmış ve batı ülkeleri örnek alınmıştır. 1930 yılı Belediye Kanunu itibariyle planlı belediyecilik dönemine başlanmıştır.	Köy ve mahalleler eski bir geleneğin devamıdır. Köye ait hükümler ilk defa Tanzimat'tan sonra 1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi'nde yer almıştır. 1924 yılı Köy Kanunu ile köye tüzel kişilik verilmiş ve millet hakimiyeti öncülünmüştür.
Mahalli İdarelerin en büyük bölümünü teşkil eden il özel idareleri, "mahalli idarelerin üstünde bir mahalli idare" olarak görülmektedir. İlgili kanunlarla verilen görevlerin sonucunda mahalli idare ve merkezi idare arasında aracı bir kurum görevi yapmaktadır.	Mahalli idareler arasında en geniş görev alanına sahiptir.	En az görev alanına sahiptir.
İl özel idaresinin görev alanı genel olarak il sınırlarını kapsar. Ancak bazı konulardaki görev ve sorumluluklar o ildeki belediyelerin sınırları dışında geçerlidir.	Belediye Kanunu'na göre nüfusu 2 binden fazla olan yerler ile nüfusuna bakılmaksızın il ve ilçe merkezlerinde belediyeler kurulmaya başlamıştır.	Nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara (kasaba) ve yirmi binden çok nüfusu olanlara (şehir) denir. Nüfusu iki binden aşağı olsa dahi belediye teşkilatı mevcut olan bucak, ilçe ve il merkezleri kasaba olarak sayılır ve Belediye Kanununa tabidir.
İl özel idarelerin görevleri Anayasa'da geniş tutulsa da yıllar içinde hizmetleri idari ve teknik güçsüzlüğü nedeniyle merkezi idareye geçmektedir.	Kanun belediyelerin çok sayıda görevlerinin bir kısmını zorunlu, diğerlerini isteğe bağlı olarak düzenlemiş ve gerçekleştirmeleri sırasında belediyelerin gelirlerini ölçü almıştır.	Köyün zorunlu ve isteğe bağlı işleri olup imcece usulü yürütülmektedir. Birçoğunu genel idare zamanla üzerine almıştır.
Görev kapsamı dahilinde bütçelerine göre en çok okullara harcama yapılmaktadır. Eğitim konusunda ilkokula il özel idareleri, orta ve yüksekokullara merkez bakmaktadır. Bunun dışında; vilayet fidanlılığı, il yolları, bataklık kurutma gibi işlere ağırlık vermektedir.	Başlıca işleri temizlik, imar planı, mezbaha, elektrik, su ve itfaiye işleridir.	Köylerde okul, yol, su ve barınma öncelikli işlerdir. Yapım işlerinde malzeme temininin zorluğu, ustaların yetersizliği veya köylere ulaşamaması, Köy Enstitüsü ekiplerinin her köye yetememesi gibi büyük sorunlar vardır.
Kredi yardımıyla belediyelerden sonra gelmektedir.	Krediler en çok belediyelere verilmiştir.	En az köylere kredi verilmiştir.

Dolayısıyla bayındırlık işlerinin tümüne yol göstericilik, danışmanlık, ekonomi ve belirli bir standart izlenmesi bakımından merkezi idarenin talimatları izlenmekte, beklentiler artmakta ve süreçler gecikmektedir. Bu sırada en ücra köşede kalan fakat ülkenin çoğunu oluşturan köy biriminin merkezi idareyle ilişkilerinin güçlendirilmesi, teknik personelin ve maddi kaynağın köye akıtılması mümkün olamamaktadır. Köyü kendi kaderine terk ederek, köylüden kanunlarda geçen görevleri tek başına yerine getirmesini beklemek mucize olmaktadır.

3.4. Taşra Örgütünün ve Mahalli İdarelerin Kent Hizmetlerinde Kocaeli Örneği

Herhangi bir taşra kentinin idarî ve inşa organizasyonundaki işleyişinin anlaşılması ve yapılan uygulamaların ortaya konması adına Kocaeli ili ele alınmaktadır. Merkez ilçe İzmit başta olmak üzere Kocaeli'nin ilçelerinde bulunan belediyelerin yaptığı işler kent içi düzenlemeler olarak incelenmektedir. Taşra örgütü ve İl Özel İdaresi dahilinde yapılan kent işleri, il özel idaresinin ilgili taşra birimlerine yaptığı bütçe dağılımı ve çıkarılan ihalelerle anlaşılmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında kamusal yapıların, projelendirmesinden uygulama safhasına kadar ilişkili olduğu kurumlar tespit edilmektedir (Tablo 5).

Tablo 5. Taşra teşkilatlanmasında bina türlerine göre yapılan görev dağılımı (Erol, 2019: 55)

Yapı Türü	İşin Taşradaki Sahibi ve Yapımını İhale eden	Bütçenin Tamamı veya Bütçe Yardımı	Projelendiren	Onaylayan	Kontrol Eden
Stadyum, Yüzme Havuzları, Spor Salonları	Beden Terbiyesi Kocaeli Bölge Başkanlığı	İl Bütçesine Beden Terbiyesi Kocaeli Bölge Başkanlığı Yardımı	CHP'ye ait Türk Spor Kurumu ve sonrasında Başkanlığına ait Mimari Büro	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Hükümet Konağı	İl Özel İdaresi Nafia Müdürlüğü	İl Bütçesi	Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Ana Yollar ve Büyük Su İşleri gibi Büyük Alt Yapı İşleri	Nafia Müdürlüğü Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Demiryolları	Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
İl Yolları ve Küçük Bataklık Kurutma gibi Küçük Altyapı İşleri	İl Özel İdaresi	İl Bütçesi	Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Cadde Yolları, Kaldırım, Mezbaha, Çeşme, Belediye Binası gibi belediye görevleri	Belediye	Belediye Bütçesi	Belediye	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
PTT Binası	PTT Müdürlüğü	İl Bütçesine Genel Müdürlük Yardımı	PTT veya Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Askeri Binalar	Askeriye	Askeriye	Askeriye	Askeriye	Askeriye

İstisnai durumlar olabilmekle birlikte genel olarak Tablo 4 ve 5'deki gibi bir teşkilatlanma mevcuttur. İşlerin dağılımında bütçe durumuna göre karışıklıklar ve değişiklikler yaşandığı anlaşılmaktadır. Anlatılanları fiili olarak örneklemek, karmaşık olan görev ağını anlamayı kolaylaştıracaktır;

İzmit Memleket Hastanesi inşası İl Özel İdaresi tarafından ihaleye konmuş (Türkyolu Gazetesi, 4 Eylül 1945, s.3.), Sağlık Bakanlığı bütçeye yardım etmiş ve projesini göndermiş (Türkyolu Gazetesi, 5 Nisan 1940, s.1-2.), ildeki Nafia Müdürlüğü inşa kontrolünü yapmış, Nafia Vekâletinden kontrol için fen memurları göndermiştir. İl bütçesiyle yapılması mümkün olmasa da Vekaletten gelen ek bütçe ilin sağlık işleri bütçesine eklenmiş ve dolayısıyla İl Özel İdaresi işin ildeki sahibi yani sorumlusu olmuş ve işi müteahhit firmaya ihale etmiştir. Dolayısıyla ihale örneklerine kanunlarda mahalli idarelere ve bakanlıklara verilen görevlere bakılarak yapılan tespitlere göre;

Tablo 5. Taşra teşkilatlanmasında bina türlerine göre yapılan görev dağılımı (Devamı) (Erol, 2019: 55).

Yapı Türü	İşin Taşradaki Sahibi ve Yapımını İhale eden	Bütçenin Tamamı veya Bütçe Yardımı	Projelendiren	Onaylayan	Kontrol Eden
İlkokul	İl Özel İdaresi	İl Bütçesi	Maarif veya Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Ortaokul, Lise	Nafia Müdürlüğü	İl Bütçesine Vekâlet Yardımı	Maarif veya Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Meslek Lisesi	Nafia Müdürlüğü veya Maarif Müdürlüğü	İl Bütçesine Vekâlet Yardımı	Maarif veya Nafia Vekâleti	Maarif veya Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Hastane	İl Özel İdaresi	İl Bütçesine Vekâlet Yardımı	Sağlık veya Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Vilayet Fidanlığı veya Aygır Deposu	İl Özel İdaresi	İl Bütçesi	Ziraat veya Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Tohum Islah İstasyonu, Meyve Islah İstasyonu, Silo	Nafia Müdürlüğü	Ziraat Vekâleti	Ziraat veya Nafia Vekâleti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Su ve Elektrik İşleri	Belediye	Belediye Bütçesine Belediyeler Bankası (İller Bankası) yardımı	Belediyeler İmar Heyeti	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
İmar Planları	Belediye	Belediye Bütçesine Belediyeler Bankası (İller Bankası) yardımı	Belediyeler İmar Heyeti ve Yapı İşleri Genel Müdürlüğü	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü
Halkevleri, Parti Binaları	CHP İl Başkanlığı veya İlçe Başkanlığı veya Genel Sekreterliği	İl Bütçesine Parti Genel Sekreterliği Yardımı	Parti Genel Sekreterliği	Nafia Vekâleti	Nafia Müdürlüğü

Bir ilde sahibinin taşra müdürlükleri ve il özel idaresinin olduğu inşa işlerini; yerinde nafia müdürlüğü kontrol etmekte, bütçesini valilik vermektedir. Bütçeye ve kontrol durumuna göre değişen gerekçelerle ihaleler, işin ildeki sahibi sıfatıyla il özel idaresi tarafından,¹² nafia müdürlüğünden veya ilgili müdürlüklerden çıkmaktadır. Müdürlüklerin çıkardıkları işler il özel idaresinin bütçesiyle yapılmakla birlikte ayrıca bakanlıklardan kontrol personeli, bütçe ve proje gibi takviyeler alınabilmektedir. Tablo 4 ve 5'te bütçe yardımı aldığı gözükten yapı birimlerinin inşa edilebilmesi il bütçesiyle mümkün olmamakta ve doğrudan o işe özel büyük bir vekâlet yardımı olmadan başlanamamaktadır. Tablo 4 ve 5'te il bütçesi yazan işler genellikle ilin kendi bütçesiyle idare edilebilmekle birlikte bazı durumlarda vekâlet takviyeleri de alabilmektedir.

Sonuçta il özel idaresinin bütçesi ilin bütçesi olup kurum, taşra teşkilâtının yapacağı hizmetlerin bütçelendirilmesi ve uygulanmasını düzenleme mercisi gibi tanımlanabilmektedir. Yaptığı binaların uygulamasında proje ve kontrol desteğini çoğunlukla bayındırlık müdürlüğünden, proje desteğini ayrıca ilgili diğer müdürlüklerden sağlamakta, dolayısıyla mali gücü ve karar yetkisindeki bağımlılıkları bakanlıklarla

¹² İlin bütçesi ve taşra idari örgütünün yapım işleri il özel idareleri tarafından yönetildiği için ihalenin sahibi İl Özel İdaresi yerine Kocaeli Valiliği veya ilçe kaymakamlıkları olarak yazılabilmektedir.

birlikte hareket etmesini gerektirmektedir. Her ne kadar ilin en yetkilisi olarak il özel idareleri inşaat işlerini kontrol altında tutmaya çalışsa da yapım ve proje aşamasında en etkin olan Nafia Vekâleti taşrada gücünü belli etmektedir.

İhaleye başvuran kişi işle ilgili tüm bilgilere basın aracılığıyla, işlerin keşif, proje ve evraklarına genellikle nafia müdürlüğünden, ilgili müdürlüklerden veya valilikten ulaşabilmektedir.¹³ Fakat işi yapacak usta ve işçi eksikliğinden dolayı işi yüklenen firmalara köylülerden destek verilmektedir. Hatta özellikle büyük işleri özel sektör yokluğundan devlet hallettiği için devlet görevlileri tarafından işçiler ve malzemeler gibi tüm yapım süreci organize edilmektedir.¹⁴

4. Sonuç Yerine; Taşra Örgütünün ve Mahalli İdarelerin İnşa Çalışmalarında Köy- Kent Karşılaştırması

Kurumların yönettiği inşa hizmetleri ve yerel gazete haberlerinde ortaya çıkan inşa hikâyeleri değerlendirildiğinde; Anadolu kentlerinde kamu yapılarına ait mimari projelerin uzaktan çizilmesi ve kontrol edilmesiyle mimarların kentle ilişki kurmasında zorluklar yaşanmaktadır. Ayrıca binanın yapımında kontrol görevini üstlenen mimar ve mühendislerin taşrada eksik olması nedeniyle bazı problemler oluşmaktadır. Müteahhit bulunamadığı için işlerin yapımı gecikmekte, usta ve işçi eksikliğinden dolayı işi yüklenen firmalara köylüden destek verilmektedir. İnşaatı üstlenen firmaların kimlikleri tespit edilememekle birlikte büyük işlerde bankaların, mahalli idarelerin ve vekâletlerin birleşerek firmalar kurduğu, binaları inşa ettiği görülmektedir. Öte yandan işin müteahhidi devletin kendisi olabilmektedir. Özetle Tek Parti döneminin açıktan ve doğrudan benimsediği merkezi anlayış özellikle kentteki kamu binalarının yapım organizasyonu üzerinden, vekâletlerin başrolde olmasıyla kendini açıkça belli etmektedir. Yerelin eksik yanlarından ötürü görece zorunlu da olduğu gözlenen bu merkezilik inşa aşamalarındaki uzun bekleyişleri ve aksamaları beraberinde getirmektedir. Ayrıca yapıldığı yere ve döneme bağlı olarak uygulamadaki sonuçlarıyla yerel olgulara gebe kalınması; durumun kendisinden kaynaklı 'istemisiz' sistemin dışına taşmalara neden olabilmektedir.

Tek Parti döneminde taşra teşkilâtı ve mahalli idarelerin verdiği inşa hizmetini konuşurken bu döneme özgü bir uygulama olan CHP Dilek Sistemi'ne ayrıca değinmek gerekmektedir. Mahalli idarelerin ve taşra teşkilatlanmasının kentle ilgili faaliyetlerinin yanında kırsal alanlar da dahil olmak üzere bir ilin tamamında yaşayan halkın yöneticilerden beklediği hizmetlere bu sistemin katkısı büyüktür. Bunun yanında bu dönemin köydeki inşa örgütlenmesi başka bir tartışma konusu olup bu makalenin devamı niteliğinde ikinci bir çalışma olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç yerine bir üst bakış olarak kent ve kıra özet bir ayrıştırma yapmak; meselenin karşılaştırmalı bir konu olduğunu gözler önüne serecektir.¹⁵ İl merkezleri ve ilçe merkezleri kapsamında ele alınan kent mekânında taşra idari örgütlenmesi varken, kır dahilinde incelenen bucak taşra idari örgütü her bucakta örgütlenememektedir. Köy olan yerlerde ise taşra teşkilatlanması yoktur.

Mahalli idareler olarak kentte; belediyeler ve il özel idarelerin inşa faaliyetleri görülmektedir. Fakat tanımlanan köy kurumu yetersiz kaldığı için il özel idaresi ve köy ortaklığıyla 'Köyler Birliği' ve 'Köy Büroları' kurulmaktadır.

Kentteki inşa işlerinde yapı çeşitliliği fazla olup, birçok yapı türüyle ilgili ihaleler görülmektedir. Bu işlerin sahibi olarak kentte; 'belediyeler' ve 'il özel idaresi' ile 'taşra müdürlüklerinin tamamı' etkindir. Merkezden gelen yardımlar dışında vilayetin bütçesinden en çok maarif işlerine para ayrılmakta, dolayısıyla il özel idaresi tarafından en çok okul yapılmaktadır. Köyde ise devletin doğrudan yönettiği işler olmakla birlikte, yapılan ihaleler 'göçmen evleri (numune köyler)' ve 'köy okulları' ihaleleridir. Bu işlerin sahibi olarak köyde 'İskân Müdürlüğü' ile 'il özel idaresi (Köyler Birliği)' kurumları etkindir.

Kentin tüm yapım işleri 'kurumlar yoluyla' yapılmaktadır. Fakat devletin 'doğrudan' üstlendiği, ya da 'ihale yoluyla' firmalara yaptırılan işlere usta ve işçi eksikliğinden dolayı yine 'köylüden' destek gelmektedir. Köyde ise köylünün bütçe, malzeme ve doğrudan işgücüne 'kendisinin yer aldığı işler' vardır.

¹³ Gazetenin ihale haberlerinin sonunda bu bilgilere ulaşılabilir.

¹⁴ Örneğin Kocaeli Halk Bankası'nın ortak olduğu Sapanca Gölü ve Cıvarı Bayındırlık ve Türk Anonim Şirketi; Kocaeli İl Özel İdaresi, Sapanca ve Adapazarı Belediyeleri, Nafia Vekâleti ve bankanın verdiği sermayelerle kurulmuştur (Türkyolu Gazetesi, 16 Kanunuevvel 1937, s.1-2).

¹⁵ Merkeze bağlı taşra teşkilâtı ve mahalli idarelerin yaptığı inşa çalışmalarında köyle ilgili ortaya konan kamusal hizmetlerin ve kurumsal kavramların tamamı için bkz: Erol, 2019: 57-69.

Kaynaklar

- Başarır, A. (1972). Mahalli İdareler Kuruluş, Organları ve Görevleri, *İçişleri Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı 1972 Yılı İl Mahalli İdareler Planlaması Semineri*. Ankara, Türkiye. 10-27 Temmuz 1972. *Bayındırlık Dergisi*. (1946). Cumhuriyet'in 23'üncü Yılında Yapı ve İmar İşleri, Ekim, 135-180. *Belediyeler Dergisi*. (1937). Mahalli İdareler, Belediyeler, Hususi İdareler, Köyler, 2(19), 21-49. Boran, B. S. (1940a). Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır. *Siyasi İlimler Mecmuası*, 10(111), 146-149. Boran, B. S. (1940b). Köy Davası Şehirleşmek Davasıdır II. *Siyasi İlimler Mecmuası*, 10(112), 183-190. Çoker, Z. (1986). İller Bankası ve Mahalli İdareler. İstanbul: Kazancı Matbaacılık. Ankara. Erol, Ö. S. (2019). Tek Partili Dönemin Politikalarında Köy-Kent Ayrımı: Uygulamalarıyla Kocaeli'de Mekânın Örgütlenmesi. *Doktora Tezi. Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*. Kocaeli. Ertuğ, H. R. (1948). İl Özel İdarelerimizi de Unutmayalım. *İller ve Belediyeler Dergisi*, 37, 1-3. Ertuğ H.R. (1949). Mahalli İdare Rejimimizde de İnkılap Lazım. *İller ve Belediyeler Dergisi*, 40, 1-2. Gözübüyük, Ş. A. (1967). Türkiye'de Mahalli İdareler. *Ankara Üniversitesi Basımevi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü*. Ankara. Güler, H. (2011). Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 63-87. İnan, A. (1978). Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz. *Türk Tarih Kurumu Basımevi*. Ankara. Merkezi Hükümet Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri. Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi Yönetim Kurulu Raporu. (1966). *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları*. Ankara. Mutlu Y.N. (2005). Bayındırlık Bakanlığı Tarihi. Genişletilmiş 2. Baskı. *Bayındırlık Bakanlığı*. Ankara. Neumark, F. (1936). Komün Bilgisinin Esas Meseleleri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Neşriyatı*. İstanbul. Özçağlar, A. (2005). Türkiye'de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-25. Özçağlar, H. (2014). Türkiye'de Bucak Yönetimi. *Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara. Reuter, E. (1941). Mahalli İdarelerin Mali Kaynakları ve Devletle Mali Münasebetleri. *Belediyeler Dergisi*, 7(73), 4-26. Sayar, Z. (1941/42). İmar Politikamızı Kuralım ve Teşkilatlandırılm. *Arkitekt*, 11-12(131-132), 239-240. Sayar, Z. (1944). Resimli Hadiseler. *Arkitekt*, 7-8 (151-152), 162. Yavuz, F. (1946). Köy İdarelerimizin Maliyesi. *Milli Eğitim Bakanlığı Siyasal Bilgiler Okulu No:16*. Ankara. 22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı. *Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü*. 1950.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

4/B SÖZLEŞMELİ PERSONEL DİSİPLİN İŞLEMLERİNİN MEVZUAT AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Legislation Evaluation of 4/B Contracted Personnel Discipline Procedure

Tahir BAYSAL¹

¹ Dr. Türkiye İstatistik Kurumu, e-posta: thrbysl@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6699-7478

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

08.04.2021

Kabul/Accepted:

12.11.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.911778

Anahtar Kelimeler

Sözleşmeli Personel,
Disiplin, Kamu Personel
Rejimi, Yeni Kamu
Yönetimi Yaklaşımı

ÖZ

Kamu kurum ve kuruluşlarında sözleşmeli personel istihdamı uygulamaları yıllar içerisinde yaygınlaşmış ve çeşitli statülerde sözleşmeli personel çalıştırılmaya başlanmıştır. Önceleri süreklilik arz etmeyen, istisnai ve özellikli hizmet ihtiyacını karşılamak üzere kullanılan bu istihdam türü, zaman içerisinde yaygınlaşarak daimi ve sürekli hizmetlerin gördürülmesine, uzman ya da yönetici pozisyonundaki görevlendirmelere kadar geniş bir uygulama alanına kavuşmuştur. Özellikle Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının benimsenmesiyle birlikte, kamuda esnek istihdamın yaygınlaşması, sözleşmeli personel sayısını ve toplam içindeki ağırlığını artırmıştır. En kapsamlı uygulama, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 4/B maddesi kapsamında sözleşmeli personel istihdamıdır. Sözleşmeli personel istihdamı, kamu personel sistemi için pek çok yeniliğin yanında uygulamada çok sayıda sorun alanları da meydana getirmektedir. Bu sorunlardan biri de sözleşmeli personele yönelik olarak düzenlenmiş, standart ölçü ve ilkeleri olan bir disiplin mevzuatının oluşturulamamış olmasıdır. Bu durum, sözleşmeli personelin hak kaybına uğramasına neden olabildiği gibi kamu hizmetlerinin sunumunda aksamalara, çalışma koşullarını belirleyen kuralların uygulanamamasına da neden olabilmektedir. Sözleşmeli personele ilişkin disiplin işlemlerine yasal dayanak teşkil edecek hukuki düzenlemelerin bir an önce yapılması bir zorunluluk hâline gelmiştir.

ABSTRACT

Contracted personnel employment practices in administrative organizations have become widespread over the years and contracted personnel of various statuses have started to be employed. This type of employment, which was used to meet the need for impermanent, exceptional and specific service formerly, has become widespread over time and has reached a wide range of applications, from the provision of permanent and continuous services, to appointments in expert or administrator. Especially with the adoption of the New Public Management Approach, the widespread use of flexible employment in the public increased the number of contracted personnel and their weight in the total. The most comprehensive practice is the employment of contracted personnel within the scope of Article 4 / B of the Civil Servants Law No. 657. Contracted personnel employment creates many problem areas in practice as well as many innovations for the public personnel system. One of these problems is that a disciplinary legislation with standard measures and principles has not been established for contracted personnel. This situation may cause the contract personnel to lose their rights, as well as cause disruptions in the provision of public services, and the inability to apply the rules determining the working conditions. It has become a necessity to make the legal arrangements that will constitute the legal basis for disciplinary proceedings regarding contracted personnel as soon as possible.

Atf/Citation: Baysal T. (2022). 4/B Sözleşmeli Personel Disiplin İşlemlerinin Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi.

Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32, 1(239-250).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Tahir BAYSAL, thrbysl@gmail.com

1. Giriş

Kamu personel rejimi, devlet tarafından üstlenilen görevleri yerine getiren, kurum ve kuruluşlarda istihdam edilen kamu görevlilerinin tabi olduğu temel politikalar, kurallar, yöntem ve uygulamalar bütünü olarak tanımlanabilir (Eryılmaz, 2002; Gözler, 2003). Bu yönüyle kamu personel rejimi; kamu görevlisi, kamu hizmeti ve kamu otoritesi arasındaki hukuki statüyü belirlemektedir.

Türkiye’de Kamu personel rejiminin yasal dayanağını 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK) oluşturmaktadır. Bu kanun, kamu personelini üçlü sınıflamaya dayandırmaktadır. Bu sınıflandırmada memurlar, sözleşmeli personel ve işçiler yer almaktadır.

Sözleşmeli personel, memur ya da işçi sayılmayan, belirli bir kamusal hizmetin yerine getirilmesinde görev almak üzere kısmi süreli hizmet sözleşmesi ile kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen kamu görevlisi olarak tanımlanabilir (Mavili, 2019; İzci ve Yıldız, 2017). Kamuda ilk defa sözleşmeli personel istihdamı 1949 yılında çıkarılan 5441 sayılı “Devlet Tiyatrosu Kuruluş Kanunu” ile sağlanmış, sanatçıların sözleşmeli olarak çalıştırılması öngörülmüştür. 657 sayılı DMK yürürlüğe girene kadar sınırlı düzeydeki sözleşmeli personel istihdamı, Bakanlar Kurulu Kararlarıyla mümkün olmuştur (Sayan ve Özgür, 2020:141). DMK’nın yürürlüğe girmesiyle birlikte kamu kurum ve kuruluşlarında, özel mesleki bilgi birikimine ihtiyaç duyulan geçici işler için istisnai olarak sözleşmeli personel istihdam edilebileceği hükme bağlanmıştır. Ancak zaman içerisinde sözleşmeli personel istihdamı giderek yaygınlaşmış, asli ve sürekli iş ve işlemler için de bu istihdam modeline uygun personel alımı yapılmıştır (Mavili, 2019:11).

Sözleşmeli personel tanımı, sadece 657 sayılı DMK’nın 4/B maddesine dayanılarak istihdam edilen personeli kapsamamaktadır. Bunun yanında farklı yasal düzenlemelerle sözleşmeli statüde istihdam edilen kamu görevlileri de bulunmaktadır. Bu çalışmada, DMK madde 4/B’ye tabi sözleşmeli personele ilişkin bir değerlendirme yapılmaktadır.

Kamu Personel Sisteminde yer alıp son yıllarda sayısı ve toplam içindeki ağırlığı artan sözleşmeli personelin özlük haklarından çalışma koşullarına, hak ve yükümlülüklerinden statülerindeki belirsizliklere kadar çok sayıda sorun alanı bulunmaktadır (Sayan, 2016: 281-682).

Bu sorun alanlarından biri de haklarında yürütülecek disiplin işlemlerini düzenleyen mevzuat hükümlerinin, belirli bir standarda sahip olmaktan uzak olmasıdır. Öyle ki, aynı statüdeki tüm personeli kapsayacak genel düzenleyici hükümler belirlenmemiştir. Sözleşmeli personelin istihdam edildiği kurum ya da kuruluşlarca ayrıca bir düzenleme yapılmamışsa ya da hizmet sözleşmelerinde disiplin işlemlerine ilişkin şartlara yer verilmemişse, haklarındaki disiplin işlemlerinin nasıl yürütüleceği hususunda yasal boşluklar bulunmaktadır. Kaldı ki, T.C. Anayasasının 128. maddesi uyarınca, kamu görevlilerinin hak ve yükümlüklerine ilişkin düzenlemeler ancak kanunla gerçekleştirilebilir¹. Dolayısıyla kamu kurum ve kuruluşlarının kendi düzenlemeleri ile akdedilen sözleşme hükümlerine dayalı disiplin işlemleri yasal dayanaktan yoksundur.

Bu çalışma, Türk Kamu Personel Rejimine yasal dayanak teşkil eden mevzuat hükümleri açısından sözleşmeli personelin disiplin işlemlerinde yaşanan sorunları ve çözüm önerilerini ele almaktadır.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmada öncelikle kamu personel sistemi ve bu sistem içerisinde sözleşmeli personelin yeri irdelenmektedir. Kamu personel rejiminin yasal dayanakları, mevzuat hükümleri çerçevesinde değerlendirilmekte ve sözleşmeli personele ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler yapılmaktadır.

Ardından, yeni kamu yönetimi yaklaşımı bağlamında bir değerlendirme yapılarak, kamu personel rejimi üzerindeki etkisi, sözleşmeli personel örneği üzerinden incelenmektedir. Tarihsel süreç içerisinde sözleşmeli personel istihdamının gelişimi, bu perspektif üzerinden yorumlanmaktadır.

Genel çerçevenin bu şekilde oluşturulmasının ardından, kamu personelinin disiplin mevzuatı ayrıntılı olarak incelenmekte ve sözleşmeli personel özelinde uygulama örnekleri karşılaştırılmaktadır. Mevzuat hükümleri çerçevesinde, sözleşmeli personele yönelik disiplin işlemleri hakkında uygulamada yaşanan sorunlar ele alınarak yasal boşluklar ve farklı uygulamalar temelinde tespit ve öneriler sunulmaktadır.

Sözleşmeli personele ilişkin çok sayıda bilimsel yayın bulunmakla birlikte, spesifik olarak sözleşmeli personelin disiplin mevzuatına ilişkin yayımlanmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan çalışmamız, özgün bir niteliğe sahip bulunmaktadır.

¹ T.C. Anayasası madde 128: “...Memurların ve diğer kamu görevlilerinin nitelikleri, atanmaları, görev ve yetkileri, hakları ve yükümlülükleri, aylık ve ödenekleri ve diğer özlük işleri kanunla düzenlenir...”

3. Türk Kamu Personel Rejiminin Hukuki Dayanakları

Türk kamu personel rejiminin anayasal dayanağını T.C. Anayasasının 70, 128 ve 129. maddeleri oluşturmaktadır (İzci ve Yıldız, 2017: 399). 70. madde, kamu hizmetine girmeyi bir hak olarak tanımlamakta, görevin gerektirdiği nitelik ve şartlar dışında herhangi bir sınırlama yapılamayacağını ifade etmektedir. 128. madde kamu görevlilerini, genel idare esaslarına göre, kamu hizmetinin gerektirdiği asli ve sürekli görevleri yerine getiren kişiler olarak tanımlamaktadır.

Kamu görevlileri hakkında gerçekleştirilen ilk hukuki düzenleme, 31 Aralık 1926 tarih ve 788 sayılı Memurun Kanunu'dur. Kanun, 'memur' ve 'müstaahdem' tanımı yapmış; asker ve jandarma hariç tüm memurları kapsama almış; memur ve müstaahdem olma şartları, adaylık, hak ve yükümlülükler, sicil², seçme, atama, yükselme, özendirme, ceza, yer değiştirme, çalışma, yardım sandığı, emeklilik, rapor gibi konuları düzenlemiştir. Bu kanunla, hizmete alımlar kurumların inisiyatifine bırakılmış; liyakat ilkeleri belirlenmemiş ve sınıflandırmaya gidilmediğinden ücret eşitsizliklerine neden olunmuştur (Kara, 2006: 150–151).

44 yıl yürürlükte kalan bu yasa, 1965 yılında yürürlüğe giren 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu yayımlanana kadar devlet memurları hakkındaki düzenlemelerin yasal dayanağını oluşturmuştur. Kanun, hizmete alım şartlarında standartlaştırma yapmamış, liyakat esas alınarak bir personel belirleme süreci öngörmemiş ve ücret politikasına temel dayanak teşkil edecek sınıflandırma uygulaması yapmamıştır. Buna rağmen, kamu görevlilerinin hak ve yükümlüklerinin belirlenmesi, atama yükselme ve yer değiştirme şartlarının belirlenmesi, sicil ve emeklilik gibi temel konularda düzenlemeler içermesi bakımından kamu personel sisteminin temelini oluşturan kanun olması niteliğiyle önem arz etmektedir.

1962 tarih ve 160 sayılı Devlet Personel Dairesi Kurulması Hakkında Kanun ile, kamu görevlilerinin istihdamına ilişkin iş ve işlemlerin bir kamu otoritesince gerçekleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır³. 160 sayılı Kanunun gerekçesinde Dairenin kurulmasının nedenleri; kamu çalışanlarına yapılacak ödemelerin hizmetin gereği ve objektif ilkeler gözetilerek belirlenmesini sağlamak, kadro ve görev belirlemede standardizasyon, ücretlerin günün koşullarına uygun hâle getirilmesi ve adil bir ücretlendirme sisteminin kurulması olarak sayılmıştır.

23.7.1965 tarih, 12056 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, kamu personel rejiminin bugünkü yapısının oluşmasına kaynaklık etmiştir. Kanun; sınıflandırma, kariyer ve liyakat ilkelerine dayandırılmıştır (DMK md. 3). Genel ve katma bütçeli kurumlarda istihdam edilen Devlet memurları, görevin gerektirdiği niteliklere, mesleklere ve kamu için taşıdıkları değere göre sınıflandırılmıştır (DMK md. 36).

657 sayılı DMK, memurların çalışma esaslarını ve özlük haklarını düzenleyen genel düzenleyici nitelikli bir yasadır (Eryılmaz, 2002: 43). Farklı kurum ve kuruluşlarda çalışan memurlar kendi kuruluş kanunları ve diğer mevzuat hükümlerinin açıkça düzenlemediği her konuda bu yasa hükümlerine tabidirler. Ancak hemen hemen tüm kamu kurum ve kuruluşunda söz konusu diğer yasal düzenlemeler ile birbirinden farklı şartlarda personel istihdam edilmekte ve özlük hakları düzenlenmektedir.

Kamu görevlileri, bu kanunun 4. maddesi uyarınca dört istihdam şekline göre kamu kurum ve kuruluşlarında çalıştırılmaktadır. Bu istihdam şekilleri; memur, sözleşmeli personel, geçici personel ve işçi olarak düzenlenmiştir. Aynı yasaya göre bunun dışında bir istihdam şekli bulunmamaktadır (DMK md. 5). 24/12/2017 tarih 696 sayılı KHK ile 4. maddenin C fıkrası yürürlükten kaldırılmış, bu kapsamda istihdam edilen geçici personel, 02/04/2018 tarihi itibarı ile B fıkrasınca düzenlenen sözleşmeli personel statüsüne kavuşturulmuştur. Böylece kamu görevlileri için memur, sözleşmeli personel ve kamu işçisi olmak üzere üçlü bir yapı ortaya çıkmıştır.⁴

² 15/06/2011 tarih, 27965 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2011/1837 sayılı BKK'nın 5. maddesi ile 08/09/1986 tarihli ve 86/10985 sayılı BKK ile yürürlüğe konulan Devlet Memurları Sicil Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmıştır.

³ 09/07/2018 tarih, 30473 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 703 sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile DPB kapatılmıştır.

⁴ Bunlara bir de taşeron işçi istihdamı uygulaması eklenebilir. Kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet alanlarına ilişkin iş ve işlemlerini yürütürken, doğrudan yürütmekle görevli oldukları hizmetler dışında kalan diğer alanlarda (temizlik, güvenlik, ulaşım vs.) doğrudan faaliyette bulunmayıp hizmet alımı yoluyla bu faaliyetleri sözleşme ile alt işverene devretmesi de söz konusu olabilmektedir. Bu uygulamaya taşeronlaşma, taşeron işverenin istihdam ettiği personele de taşeron personel denilmektedir (Kaya, 2015: 258).

Taşeronlaşma uygulamaları genellikle temizlik, güvenlik gibi kamu kurumlarının asli nitelikli hizmetlerinden sayılmayan faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla, zamanla geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Ancak 24/12/2017 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 396 sayılı KHK 127. Maddesi gereği, personel çalıştırılmasına dayalı hizmet sözleşmeleriyle yükleniciler tarafından çalıştırılan işçilerin çalıştırıldıkları kurum ve kuruluşlarda işçi kadrosuna ya da mahalli idare şirketlerine işçi statüsünde geçirilmesi sağlanmıştır. Böylece taşeron işçi olarak kamu kurumlarında istihdam edilen personelin önemli bir

Kamuda istihdam edilen personele ilişkin bir diğer önemli yasa, Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) statüsünde olup özelleştirme sürecindeki kurum ve kuruluşlarda istihdam edilen personele yönelik olarak çıkarılan 22/01/1990 tarih ve 399 sayılı KHK'dır⁵. Bu KHK, özelleştirme süreci kapsamına alınmış kurum ve kuruluşlarda istihdam edilen kamu görevlilerinin çalışma esaslarını ve özlük haklarını belirlemektedir. Yasanın 3. maddesine göre kamu iktisadi teşebbüsleri ve bağlı ortaklıklarında hizmetler memurlar, sözleşmeli personel ve işçiler eliyle yürütülmektedir. İşçiler bu KHK hükümlerine tabi değildir. Memurlar ve sözleşmeli personel toplu sözleşme kapsamı dışında tutulmuştur (399 sayılı KHK madde 3). Bu yasa aynı zamanda kamuda son dönemlerde ağırlık kazanmaya başlayan esnek istihdam modelinin uygulanmasına kaynaklık eden en önemli yasalardan biridir.

657 sayılı DMK madde 4/B kapsamında istihdam edilen personele ilişkin genel esaslar, 06/06/1978 tarih, 15754 sayılı BKK ile düzenlenmiştir. Zaman içerisinde çok sayıda değişiklik yapılan bu düzenleme, sözleşmeli personelin kamuda istihdamına ilişkin genel esasları belirlemektedir. Söz konusu düzenleme, sözleşme ücretleri (md. 3); görev yeri (md. 4); sözleşme sürelerinin mali yılla sınırlandırılması (md. 5); emeklilik hakları (md. 7); izin hakları (md. 9); mesai saatleri (md. 13) gibi konuları içermektedir. Ayrıca sonradan yapılan değişikliklerle yeniden hizmete alınma (md. Ek-1); sınav şartı (md. Ek-2); kurum içi yer değişikliği (md. Ek-3); unvan değişikliği (md. Ek-4 ve 5); sözleşme fesih nedenleri (md. Ek-6) gibi hükümler eklenmiştir. Çalışmamızın odak noktasını teşkil eden disiplin işlemlerine ilişkin olarak, Ek-6 maddedeki sözleşme fesih nedenleri⁶ dışında herhangi bir hüküm yer almamaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte sözleşmeli personel çalıştırılmasına ilişkin esasları belirleme, bu esaslarda değişiklikler yapma yetkisi, 02/07/2018 tarih, 703 sayılı KHK⁷ ile Bakanlar Kurulu yerine Cumhurbaşkanına verilmiştir (703 sayılı KHK, madde 182).

657 sayılı DMK genelde üç istihdam modeli öngörmesine rağmen, kurumların kendi düzenlemeleri ve ilgili kanunların getirdiği düzenlemelerle uygulamada, memurluk, kadro karşılığı sözleşmelilik, 399 sayılı KHK'ya tabi sözleşmelilik, 657 sayılı DMK'ya tabi geleneksel sözleşmelilik, daimi işçilik, geçici işçilik gibi farklı kategoriler ortaya çıkmıştır (Güler, 2003:11).

Devlet Personel Dairesi, 8.6.1984 tarih ve 217 sayılı Devlet Personel Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında KHK ile Devlet Personel Başkanlığı (DPB) olarak yeniden düzenlenmiştir. 217 sayılı KHK; Devlet Personel Rejimi için temel ilke ve politikaların belirlenebilmesi, kamu personel sisteminin ülkenin sosyo-ekonomik, kültürel ve hukuki şartlarına uygun hâle getirilmesi, geliştirilmesi gibi konularda bilimsellik ve tarafsızlık ilkelerine uygun olarak görev yapması amacıyla Devlet Personel Başkanlığı'nın kurulduğunu ifade etmektedir (217 sayılı KHK).⁸

Uzun yıllar kamu görevlilerinin çalıştırılma esaslarına ilişkin bu önemli görevleri yerine getiren DPB, Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte kapatılan kurumlardan biri olmuştur. 02/07/2018

kısmı kamu işçisi ya da mahalli idare şirketleri bünyesinde işçi statüsüne kavuşmuştur. İhale bedelinin %70'i ve üzerini personel gideri oluşturmayan hizmet alım sözleşmeleri kapsamındaki işçiler kapsam dışı sayılmıştır (01/01/2018 tarih, 30288 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Çalışma Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca çıkarılan Uygulama Tebliği).

⁵ 29/01/1990 tarih, 20417 (mükerrer) sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Kamu İktisadi Teşebbüsleri Personel Rejiminin Düzenlenmesi ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname

⁶ Sözleşme fesih nedenleri olarak, işe alınma açısından sahip olunması gereken niteliklere sahip olunmadığının sonradan anlaşılması; bu niteliklerden birinin sonradan kaybedilmiş olması; sözleşme dönemi içinde kesintisiz üç gün ya da toplamda on gün mazeretsiz olarak göreve gelinmemesi; hizmetin gerektirdiği pozisyona ihtiyaç kalmaması; bir proje kapsamında istihdam ediliyorsa projenin süresinin bitmesi ya da projenin tamamlanması; terör örgütleriyle eylem birliği içinde olunması, yardım edilmesi, kamu imkân ve kaynaklarının bu yönde kullanılması veya örgüt propagandası yapılması sayılmıştır (Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Genel Esaslar Ek 6. Madde).

⁷ 09/07/2018 tarih, 30473 (3. Mükerrer) sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

⁸ 217 sayılı KHK'da yer alan görev tanımı: "Kamu hizmetlerinin düzenli, süratli, etkin ve ekonomik şekilde yürütülebilmesi için Devlet Personel Rejiminin temel ilke ve politikasının, Devletin ve diğer Kamu Kurum ve Kuruluşlarının teşkilat, görev ve yetkilerinin; kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevlerde çalışacak memur ve diğer kamu görevlilerinin tabi olacakları personel rejimlerinin; memleketin kültürel, sosyal ve ekonomik şartlarına ve hukuki esaslarına uygun şekilde düzenlenmesi, personel rejimleri arasında uyum, denge ve koordinasyon sağlanması, uygulamada karşılaşılan aksaklıkların giderilmesi, mevzuatın değişen şartlara göre geliştirilmesi, Kamu personelinin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerinin sağlanması ve bu konulardaki uygulamaların takip ve denetlenmesi; kullanılan idari usul ve metotların değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için gereken tüm mevzuat çalışmalarının bilimsel ve tarafsızlık esaslarına göre yürütülmesiyle görevli ve yetkili olmak üzere." şeklindedir.

tarif, 703 No'lu KHK'nın geçici 3. maddesi ile kapatılan Devlet Personel Başkanlığı'na verilen görevler, Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı'na devredilmiştir⁹ (703 No'lu KHK, Geçici 3. madde).

Kamu personelinin yakından ilgilendiren en önemli yasal düzenlemelerden biri de kamu görevlilerine sendikal haklar tanıyan 25/6/2001 tarih ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Yasa kamu görevlilerine, ortak iktisadi, sosyal ve meslekî hak ve çıkarlarını korumayı ve geliştirmeyi sağlamak üzere, hizmet kolu esasına göre kurulan sendikalara özgürce üye olabilmek ve üyelikten çekilebilme hakkı vermiştir. Bir hizmet kolunda istihdam edilen kamu görevlilerinin üye olduğu sendikalar, ülke çapında faaliyette bulunmaktadır. 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanununun ilk hâlinde sözleşmeli personel kapsam dışı tutulmuş olup daha sonra yapılan düzenlemeyle Sözleşmeli personele de bu hak tanınmıştır.¹⁰

Personel rejimine ilişkin önemli düzenlemelerden bir diğeri de kamuda istihdam edileceklerin merkezi sınavla belirlenmesini düzenleyen 30.01.1986 tarih, 19004 sayılı 'İlk Defa Kamu Hizmeti ve Görevlerine Devlet Memuru Olarak Atanacaklar İçin Mecburi Yeterlik ve Yarışma Sınavları Genel Yönetmeliği'dir. Bu yönetmelikle kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilecek kişilerin seçiminde, merkezi olarak düzenlenecek bir sınavın esas alınması öngörülmüştür.

Bu yönetmelik, 18.03.2002 tarih ve 2002/3975 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlükten kaldırılmış, yerine 'Kamu Görevlerine İlk Defa Atanacaklar İçin Yapılacak Sınavlar Hakkında Genel Yönetmelik' çıkarılmıştır. Böylece 'Devlet Memuru Olarak Atanacaklar İçin Seçme Sınavı' (DMS) ile 'Kurumlar İçin Merkezi Eleme Sınavı' (KMS) kaldırılarak 'Kamu Personel Seçme Sınavı' (KPSS) adıyla tek bir sınav uygulamasına geçilmiştir. 657 sayılı DMK'nın dayandığı 3 temel ilkeden biri olan liyakat ilkesine uygun kamu hizmetine alımlar açısından önem arz eden merkezi sınav uygulamasına sözleşmeli personel alımları da dâhil edilmiştir. Kamu Personel Rejiminin yeniden yapılandırılması çalışmaları bağlamında en önemli çalışmalardan biri de 14/10/2005 tarihli Kamu Personel Kanun Tasarısı Taslağıdır. Taslağın içeriği, Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımından derin izler taşımaktadır. Çalışmamızın devam eden bölümü, Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı açısından Kamu Personel Rejimi hakkında değerlendirmeler içerdiğinden, bu taslağa ilişkin ayrıntılı bilgiler de bu bölümde yer almaktadır.

4. Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı ve Kamu Personel Rejimi

1980 sonrası dönem, tüm dünyada neo-liberal politikaların yaygın bir biçimde uygulanmaya başlandığı, kamu yönetimi sisteminin de önemli ölçüde dönüşüp değiştiği dönem olarak kabul edilir (Christensen ve Legreid, 2002: 95). Bu sürecin bir sonucu olarak yeni kamu yönetimi yaklaşımı, işletme yönetimi ile kamu yönetimi disiplinlerinin iç içe geçtiği, bazı temel tanım ve kavramların (motivasyon, performans ölçümü, esnek istihdam vb) kamu yönetimine entegre edildiği bir anlayışı ifade etmektedir (Vries, 2010; Lane, 2000; Peters ve Pierre:1998).

Yeni kamu yönetimi yaklaşımının temeli küreselleşme, yerelleşme, yönetim ve idari reformlara dayanmaktadır. Ekonomik sınırların kaldırılarak sermayenin rahat dolaşımının sağlanması olarak değerlendirilen (Bayramoğlu, 2000; Özdek, 1999) küreselleşme, bununla sınırlı kalmayıp bilginin, emeğin, teknolojinin, kültürün vs. dünya genelinde yaygınlaşmasını da içerir. Yeni Dünya Düzeni olarak ifade edilen süreç, ülkelerin yönetim yapılanmasını da doğrudan etkilemektedir.

Yönetim sürecine sivil inisiyatifi de dâhil eden yönetim, 'yeni dünya düzeni'ne uygun bir yönetim anlayışını hedeflemektedir (Kettl, 2005; Güzelsarı, 2003; Şaylan, 2000). Karar alma mekanizmasına yeni aktörlerin (sivil toplum, şirketler, bürokratik yapılar vs.) dâhil olmasını sağlayan yönetim (Güler, 2005: 24) aynı zamanda, küreselleşme ile yerelleşme arasında bir köprü olma işlevine de sahiptir (Özdek, 1999: 44-45).

İdari reformlar ise Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımına uygun yönetim mekanizmalarının kurulması ve devlet yönetimine entegre edilmesini sağlaması bakımından önem taşımaktadır. İdari reformlar, bazen kurum ve kuruluşları yeniden yapılandırarak, bazen yeni kurum ve kuruluşların oluşmasını sağlayarak, bazen de yasal düzenlemeler getirerek bu sürecin yürütülmesine kaynaklık eder (Şaylan, 2003; Aslaner, 2006).

Yeni kamu yönetimi anlayışı, yönetim mekanizmasının etkililik, verimlilik ve ekonomiklik ilkelerine uygun biçimde yapılandırılmasını öngörmektedir. Bu ilkeler, 10/12/2003 tarih 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi

⁹ Aynı madde, 08/06/1984 tarih 217 sayılı KHK ile Devlet Personel Başkanlığına verilen görevlerin, maddenin yürürlüğe girmesinden itibaren 1 yıl süreyle DPB tarafından yerine getirilmeye devam edeceğini belirtmiştir. Bu sürenin sona ermesiyle Başkanlığın kapanmış olacağı hükme bağlanmıştır (02/07/2018 tarih, 703 No'lu KHK'nın Geçici 3. Maddesi).

¹⁰ 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanununun 3. Maddesinde yer alan "... daimi surette çalışan..." ifadesi, sözleşmeli personelin sendika üyeliğine engel teşkil ederken, 04/04/2007 tarih 5620 sayılı Kanunun 4. Maddesi ile bu hüküm "...sözleşmeli personel pozisyonunda..." şeklinde değiştirilmiş ve sözleşmeli personelin sendikal haklarını elde etmesinin önü açılmıştır.

Kontrol Kanunu¹¹ ile hukuk sistemimize de girmiş bulunmaktadır. Kanun, kamuda hesap verebilirliği ve mali saydamlığı sağlamayı birer hedef olarak belirlenmiştir (5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu md. 1).

Yeni kamu yönetimi yaklaşımı çerçevesinde kamu personel rejiminin yeniden yapılandırılmasının temel dinamikleri; performansa dayalı ücretlendirme, personel motivasyonunun artırılması, kurumsal aidiyet, esnek istihdam modelinin kamuya uygulanması olarak sıralanabilir (Usta, 2010; Kettl, 2005). Bu strateji, 14/10/2005 tarihli Kamu Personel Kanunu Tasarısında¹² kendini net bir biçimde göstermektedir.

Tasarıda yer alan bazı tanım ve kavramlar, yeni kamu yönetimi yaklaşımının tasarı üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Örneğin “sözleşmeli personel” ile birlikte “tam ve kısmi zamanlı” personel tanımlamalarının yapılmış olması (14/10/2005 tarihli Kamu Personel Kanunu Taslağı md. 1, 35 ve 65), esnek istihdam modelinin benimsendiğini göstermektedir. 'Eşit işe eşit ücret' ilkesine yer verilmesi (md.1), ücret politikasında bir değişimi ifade etmektedir. Liyakat ilkesine vurgu yapılması ve merkezi sınav uygulamasına atıf yapılması (md. 32), performans değerlendirme ölçütlerinin belirlenmesi (md. 111) gibi düzenlemeler de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Özel nitelikteki bazı hizmetler için 'hizmet alımı' yoluna gidilebileceği yönündeki düzenleme de (md. 5) kamu personel rejimi açısından son derece önemli görülmektedir (Özsalmanlı vd., 2005; Altunok & Erençin, 2014). Tasarı, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından veto edildiğinden yürürlüğe girmemiştir. Ancak sonraki dönemlerde yapılan kısmi düzenlemelerle tasarıda yer alan uygulama esasları belli ölçüde hayata geçirilebilmiştir.

Son dönemlerde esnek istihdam modeline uygun kamu personeli istihdamı uygulamalarının yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle kısmi süreli veya sözleşmeli pozisyonlarda istihdam uygulamaları yaygınlaşmaktadır. 2018 yılından beri de üst düzey yönetici, uzman, müfettiş gibi unvanlarda istihdam edilen personelin sözleşmeli statüde görevlendirilmesi mümkün olabilmektedir (Sayan ve Özgür, 2020: 152). Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın güncel verilerine göre, 2021 yılı Haziran ayı itibarıyla toplam 4.834.208 kamu görevlisi bulunmaktadır. Oransal dağılımlara bakıldığında, % 61,25 kadrolu, % 10,94 sözleşmeli personel, % 25,59 geçici ve sürekli işçi, % 2,21 diğer personel şeklinde bir tablo ortaya çıkmaktadır (sbb.gov.tr, 2021).

Kamu personelinin yaklaşık %11'ini oluşturan sözleşmeli personelin çalışma şartları, izin hakları, ücretlendirmeleri gibi pek çok sorun alanı bulunmaktadır. Bunlardan biri de sözleşmeli personel hakkında yürütülecek disiplin işlemlerinin yasal standartlardan yoksun olmasıdır. Çalışmamızın devam eden bölümünde bu konunun ayrıntıları yer almaktadır.

5. Kamu Personeli Disiplin Mevzuatı Açısından Sözleşmeli Personel

Fransızca kökenli disiplin kelimesi, çalışma düzeninin sağlanması ve korunması ile iş ve işlemlerin standartlara uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarını gerçekleştirmek üzere, önceden belirlenmiş kurallara uygun bir yönetim düzeneğinin kurulması olarak tanımlanabilir (Eryılmaz, 2002; Gözler, 2003; Gözübüyük, 2000; Günday, 2002). Disiplin suçu bu kurallara uygun davranmamayı ya da kusurlu davranmayı ifade ederken, karşılığında uygulanan yaptırım da disiplin cezası olarak tanımlanır (Kayar, 2021; Dönmez, 2021).

Yönetim sürecinin temelini teşkil eden anayasal ilkelerden biri olan idarenin kanuniliği ya da yasal yönetim ilkesi, disiplin hukukunun da en önemli dayanaklarından biridir (Boz, 2017: 21). Bu ilke, idarenin tüm iş ve işlemlerinin mevzuat hükümleri çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini ifade eder. T.C. Anayasasının 6. maddesi, kaynağını anayasadan almayan hiçbir devlet yetkisinin kullanılamayacağını; 123. maddesi, yönetim aygıtının kuruluş ve görevleri açısından bir bütünlük arz ettiğini ve yasayla düzenlenebileceğini hükme bağlamıştır. 125. madde ise idarenin her türlü eylem ve işlemi aleyhine yargıya başvurulabileceğini vurgulayarak yargısal denetime tabi olduğunu altını çizmiştir.

İdare tarafından icra edilecek herhangi bir yaptırımın yasal dayanağının olması, hem evrensel hukuk ilkelerinin bir gereği hem de anayasal bir zorunluluktur. T.C. Anayasasının 38. maddesi bu evrensel normu, “*Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suç işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez... Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur...*” hükümleri ile suç ve cezaya ilişkin genel esaslar arasında saymıştır.

Kamu görevlilerinin disiplin işlemleri de birer idari tasarruf olarak bu ilkelerden bağımsız düşünülemez. Anayasamızın 129. maddesi, disiplin kovuşturmalarında yasal dayanak, savunma hakkı ve yargı denetimini zaruri görmüştür (Aslan ve Altındağ, 2018: 49). Tanımlanan suç türleri için uygulanacak müeyyidelerin belirlenmesi, ceza aralıkları, ağırlaştırıcı ve/veya hafifletici nedenler gibi unsurlar yasayla belirlenmelidir

¹¹ 24/12/2003 tarih, 25236 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

¹² 14/10/2005 tarihli Kamu Personel Kanun Tasarısı Taslağı, T. C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü tarafından kamuoyunun ve ilgili kurum ve kuruluşların bilgi ve görüşlerine sunulmuştur.

(Bulut, 2018: 236). Aksi takdirde idari düzenlemelerle suç ve/veya ceza ihdas edilmesi gibi bir uygulama söz konusu olabilecektir. Bu çerçevede, kamu görevlilerinin disiplin işlemlerinin yasallık, savunma hakkı ve yargı güvencesi olmak üzere üç anayasal ilkeye tabi olduğu anlaşılmaktadır (Kılınçarlan, 2015: 21-23).

Genel olarak devlet memurlarının disiplin işlemleri 657 sayılı DMK'nın "Disiplin" başlıklı 7. bölümünde düzenlenmiştir. Bu bölümde, disiplin amirlerinin kimler olduğu (md. 124); disiplin cezaları ve uygulanacağı hâller (md. 125); ceza vermeye yetkili amirler ve kurullar (md. 126); hukuki süreler ve disiplin sürecine ilişkin uygulama esasları (md. 126-135 arası) yer almaktadır.

Ancak bu düzenlemeler, DMK'nın 4/A maddesinde tariflenen memur statüsündeki kamu görevlilerine yöneliktir. 15754 sayılı Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Genel Esasları belirleyen BKK'da sözleşmeli personelin disiplin işlemlerine ilişkin, Ek 6. maddesinde sözleşmenin fesih nedenlerine ilişkin kısmi bir düzenlemeyi¹³ bir kenara bırakırsak, ayrıntılı hükümler yer almamaktadır. Bu maddeyle, sözleşmeyi sona erdiren hâller sayılmakla yetinilmiştir. Maddenin (ç) bendi, hizmet sözleşmesinde yer alan koşullara uygun hareket edilmemesi üzerine, sözleşmeli personelin yazılı olarak uyarılmasına rağmen koşullara uymama hâlinin tekrarı hâlinde sözleşmenin idarece fesih edilebilmesi hükmünü içermekteyken, Danıştay 12. Dairesinin 10/12/2014 tarihli ve E:2011/6048, K:2014/8538 sayılı kararı ile iptal edilmiştir. Bu hüküm, sözleşme fesih nedenleri arasındaki disipline ilişkin tek düzenleme olması açısından önemlidir. Hükmün iptali ile sözleşme fesih nedenleri ile disiplin uygulamalarının bir bağı kalmamıştır.

Sözleşmeli personelin görevlerini yerine getirirken işledikleri kusur ya da mevzuata aykırı iş ve işlemleri için nasıl bir disiplin süreci işletileceği, müeyyidelerin neler olduğu gibi konularda herhangi bir düzenleme söz konusu değildir. Bu yasal boşluğu doldurmak üzere kimi kurum ve kuruluşlar, sözleşmeli personele yönelik disiplin yönetmelikleri hazırlarken bazıları da hizmet sözleşmelerinde bazı düzenlemeler yapma yoluna gitmektedir. Hukuk sistemimizin, idarenin kanuniliği ilkesi kapsamında, idarenin genel düzenleyici işlemle idari yaptırım ihdas etmesine cevaz verdiği ileri sürülmektedir (Günday, 2002: 202).

Ancak bu yorum tartışmaya açıktır. Özellikle yaptırım içeren disiplin hükümlerinin yasal dayanak olmaksızın idari düzenlemelere konu olmasının hukuka aykırı olduğu düşünülmektedir. Anayasa Mahkemesi'nin bunu destekler nitelikte verdiği bir iptal kararı da bulunmaktadır¹⁴. 1.3.2014 tarihli ve 6528 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 7. maddesiyle değiştirilen, 4.11.1981 tarihli ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 53. maddesinin (b) fıkrasının¹⁵ iptali istemiyle dava açılmıştır. İptal isteminin kabulünü içeren kararda, disiplin işlemlerine ilişkin usul ve esasların kanunda gösterilmeyerek idarece düzenlenmesinin Anayasanın 38, 128 ve 130. maddelerine aykırı olduğuna hükmedilmiştir.

Aynı paralelde, Danıştay 12. Dairesinin TEDAŞ Genel Müdürlüğü Disiplin Yönetmeliğine göre tesis edilen bir disiplin işlemine ilişkin verdiği 2019/2009 sayılı karar¹⁶, söz konusu yönetmeliğin üst norm olan kanun hükmü aşarak çıkarıldığından, bu yönetmeliğe dayanarak yapılan disiplin işleminin iptali istenmiştir.

¹³ Sözleşmenin feshi

Ek Madde 6 –Personelin;

a) İşe alınma açısından gerekli olan niteliklerden herhangi birini taşımadığının sonradan anlaşılması,

b) İşe alınma açısından gerekli olan niteliklerden herhangi birini sonradan kaybetmesi,

c) Sözleşme dönemi içerisinde mazeretsiz ve kesintisiz üç gün veya toplam on gün süreyle görevine gelmemesi,

ç) **Mülga**

d) Hizmetinin gerektirdiği pozisyona ihtiyaç kalmaması,

e) Bir proje kapsamında işe alınması durumunda istihdam edildiği projenin tamamının veya proje bölümlerinin sözleşmede öngörülen süreden önce tamamlanması,

f) Terör örgütleriyle eylem birliği içerisinde olması, bu örgütlere yardım etmesi, kamu imkân ve kaynaklarını bu örgütleri desteklemeye yönelik kullanması ya da kullandırması, bu örgütlerin propagandasını yapması,

hâllerinden herhangi birinin gerçekleşmesi hâlinde, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarınca sözleşmesi tek taraflı feshedilir.

Personel; kendi isteği ile bir ay önceden haber vermek koşuluyla veya Ek 1 inci maddenin dördüncü fıkrasının (b) ve (c) bendi uyarınca sözleşmeyi tek taraflı feshedebilir.

¹⁴ 14/01/2015 tarih, 2015/6 sayılı Anayasa Mahkemesi Kararı (07/04/2015 tarih, 29319 sayılı Resmi Gazete)

¹⁵ İptali istenen hüküm: "(Değişik: 1/3/2014 - 6528/7 md.) Öğretim elemanları, memur ve diğer personele uygulanabilecek disiplin cezaları uyarına, kınama, yönetim görevinden ayırma, aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması, üniversite öğretim mesleğinden çıkarma ve kamu görevinden çıkarma cezalarıdır. Hangi fiillere hangi disiplin cezasının uygulanacağı, bu bentte sayılan kişilerin disiplin işlemleri ve disiplin amirlerinin yetkileri, Devlet memurlarına uygulanan usul ve esaslar da göz önüne alınmak suretiyle Yükseköğretim Kurulunca düzenlenir."

¹⁶ Dava, 399 sayılı KHK kapsamında istihdam edilen sözleşmeli personele ilişkindir. Ancak verilen karar, T.C. Anayasasının 128/2 ve 38. maddeleri çerçevesinde 'kanuni düzenleme' ve 'suçta ve cezada kanunilik' ilkeleri açısından ele alındığından, konumuzla doğrudan ilintilidir.

Bu kapsamda yönetmelik çıkararak kamu kurum ve kuruluşlarının çoğu KİT statüsünde olup, 399 sayılı KHK'ya tabi olarak istihdam edilen sözleşmeli personele yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Çalışmamızın temelini oluşturan 657 sayılı DMK madde 4/B kapsamında istihdam edilen personel, bu çerçevenin dışındadır.

KİT statüsünde olmayıp sözleşmeli personelinin disiplin işlemlerini de içeren düzenleme yapan az sayıdaki kurum ya da kuruluş ise kendi kuruluş kanunlarındaki amir hükme istinaden yönetmelik çıkarmıştır. Örneğin, Sağlık Bakanlığı'nda, 10/07/2003 tarih, 4924 sayılı 'Eleman Temininde Güçlük Çekilen Yerlerde Sözleşmeli Sağlık Personeli Çalıştırılması Hakkında Kanun' kapsamında istihdam edilen personel için, bu kanunun 9. maddesi gereğince¹⁷ disiplin yönetmeliği çıkarılmıştır. Aynı şekilde belediyeler de kendi bünyelerinde istihdam edilen sözleşmeli personel için 03/07/2005 tarih, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 49. maddesine istinaden sözleşmeli personel disiplin yönergeleri hazırlamaktadır.

Bazı kurumlar ise mevcut disiplin yönetmeliklerinin kapsamına sözleşmeli personeli dâhil ederek bu yasal boşluğu giderme yoluna gitmektedir. Örneğin 05/04/2017 tarih 30029 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Adalet Bakanlığı Disiplin Yönetmeliğinin 2. maddesi, yönetmelik hükümlerinin hâkim ve savcılar hariç¹⁸, merkez ve taşrada görev yapan tüm memur ve sözleşmeli personel hakkında uygulanacağını hükme bağlamıştır¹⁹.

Bir diğer uygulama da kurum ve kuruluşların sözleşmeli personelle imzaladığı tip sözleşmelerde disiplin işlemlerine ilişkin genel hükümlere yer vermesidir. Sözleşmede yer alan ilgili maddeler eliyle sözleşmeli personele yönelik disiplin işlemlerinin hangi durumlarda ve nasıl yürütüleceği belirlenmektedir. Sözleşme metninde, sözleşmeli personele belli durumlarda 657 sayılı DMK hükümlerine göre disiplin işleminin uygulanacağı yönünde bir ifadeye yer verilerek de bu uygulama gerçekleştirilebilmektedir.

Disiplin soruşturmasına konu herhangi bir kusur ya da işlem için sözleşmeli personel hakkında 'referans norm' olarak 657 sayılı DMK hükümlerine göre işlem tesis edilmesi de bir başka uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'nun 2017/2483 No'lu Kararına göre²⁰, sözleşmeli personele ilişkin kendi mevzuatında açıklık olmayan hâllerde 657 sayılı DMK hükümlerinin referans norm olarak uygulanabilmesi mümkündür (emsal.danistay.uyap.gov.tr, 2021). Benzer şekilde, Danıştay 12. Dava dairesinin 2015/4717 sayılı kararı²¹ da 657 sayılı DMK hükümlerinin referans norm olarak uygulanabilmesine cevaz vermektedir.

Sözleşmeli personele referans norm olarak 657 sayılı DMK 125. Maddesi hükümlerine göre disiplin işlemi uygulanması açısından karşılaşılan sorunlardan biri, ilgilinin kademe ilerlemesinin durdurulması cezası alındığında nasıl bir yaptırım uygulanacağıdır. Bilindiği gibi sözleşmeli personel, derece kademe sistemi dışındadır. Bu durumda kurumlar, sözleşmenin feshi yönünde kararlar verebilmektedir. Ancak bu konuda Danıştay 12. Dairesinin almış olduğu bir karara göre, kademe ilerlemesinin durdurulmasını gerektiren bir fiil için sözleşme feshi, yasaya uyarlık göstermediği ve hakkaniyete uygun değildir²².

Tüm bu düzenlemeler çerçevesinde tanımlanan cezai müeyyideler; DMK'da düzenlenen uyarma, kınama, aylıktan kesme, kademe ilerlemesinin durdurulması, memuriyetten çıkarma ile diğer düzenlemelerle ihdas edilen ders ücreti kesintisi, ücret artışından faydalanamama, kıdem tenzili, sınıf tenzili, yer değiştirme, idari görevden alınma, istifa/emekliliğe davet gibi uygulamalar olarak sayılabilir (Sağlam, 2003: 43).

¹⁷ Madde 9: "...Sözleşmeli personel hakkında uygulanacak disiplin cezaları ile sicil hususunda bu Kanun ile ilgili düzenlemeler dışında, 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun ilgili maddelerine göre işlem yapılır. Aylıktan kesme cezası, sözleşmeli personelin brüt ücretinin 1/30-1/8 arasında kesinti yapılması; kademe ilerlemesinin durdurulması cezası, sözleşmeli personelin ücretinin belirlenmesinde esas alınan kıdem süresinde indirim yapılması; Devlet memurluğundan çıkarma cezası ise sözleşmenin feshedilmesi suretiyle uygulanır. **Sözleşmeli personele disiplin cezalarının uygulanması ile sicil verilmesine ilişkin usul ve esaslar Devlet Personel Başkanlığının görüşü üzerine Bakanlık tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirlenir...**"

¹⁸ Hâkim ve savcıların disiplin işlemleri, 24/02/1983 tarih, 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanununun 62. maddesi gereği, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca gerçekleştirilmektedir.

¹⁹ Madde 2: "Bu Yönetmelik hükümleri, adli ve idari yargı hâkim ve savcılar dışında kalan Adalet Bakanlığı merkez ve taşra teşkilâtlarında görevli memurlar ile **sözleşmeli personel** hakkında uygulanır."

²⁰ Karar, Sağlık Bakanlığı bünyesinde 657 sayılı DMK'nın 4/B maddesine tabi ebe olarak görev yapan başvuruçunun, bakmakla yükümlü olduğu çocuğunun 3 aylık tedavi sürecinde refakat izni talebinin idarece reddedilmesi üzerine açılan davaya ilişkindir. Mahkeme, Sözleşmeli Personel Çalıştırılmasına İlişkin Esaslarda hüküm bulunmayan somut olayda, 657 sayılı DMK'nın referans norm niteliğinde olduğuna hükmetmiştir. (Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'nun 08/06/2017 tarihinde verdiği 2015/1150 Esas, 2017/2483 Karar No'lu Kararı, emsal.danistay.uyap.gov.tr, 2021)

²¹ Türkiye İstatistik Kurumunda 4/C Geçici Personel (Bu statünün ilga edilmesiyle 4/B sözleşmeli personel statüsü kazanılmıştır) statüsünde görev yapan personele verilen disiplin cezasına ilişkin verilen kararda, 657 sayılı DMK hükümlerinin referans norm olarak uygulanmasının yerinde olduğuna hükmedilmiştir. (09/09/2015 tarihli, Esas No 2015/1695, Karar No 2015/4717, emsal.danistay.uyap.gov.tr, 2021, Erişim Tarihi: 04/03/2021)

²² 23/03/2011 tarih, 2010/8730 Esas No'lu Danıştay 12. Dairesi kararı, (emsal.danistay.uyap.gov.tr, 2021)

Görüldüğü gibi, aynı statüde olup farklı kurum ve kuruluşlarda istihdam edilen sözleşmeli personele yönelik disiplin işlemlerini standart hâle getirecek genel düzenleyici bir mevzuat hükmü bulunmamaktadır. Her kurum ya da kuruluş kendi çalışma koşullarına uygun bir yöntem ile disiplin işlemlerini yürütmektedir. Özellikle, yönetmelik ve/veya yönergelerle düzenleme yapma yoluna gitmeyip sözleşme metninde de disiplin işlemlerine ilişkin herhangi bir hüküm bulunmayan kurumlarda istihdam edilen sözleşmeli personel hakkında yürütülecek disiplin işlemleri yasal dayanaktan yoksun kalmaktadır.

Yasal dayanaktan yoksun olarak, sadece idari tasarrufla disiplin suçu tanımlaması yapmak ve/veya bu suçlara ilişkin ceza ihdas etmek, dolayısıyla cezai işlemlerin yasal dayanaktan yoksun olması, suç ve cezanın yasallığı ilkesine aykırı bir durum teşkil etmektedir (Kangal, 2011: 68).

T.C. Anayasası madde 128'e göre, kamu görevlilerine ilişkin hak ve yükümlülüklerin kanunla düzenlenmesi esastır. Disiplin işlemleri de hak ve yükümlülükler kapsamında değerlendirildiğinden, sözleşmeli personele yönelik disiplin işlemlerinin de yasal dayanaktan yoksun olmaması gerekmektedir. Öte yandan, İdari karar niteliğindeki disiplin cezalarının (Oğurlu, 2001: 105) da normlar hiyerarşisine uygun olarak düzenlenmesi ve bir üst hukuk normuna aykırılık teşkil etmemesi gerekir (Selçuk, 1979: 57).

Tüm bu nedenlerle, yukarıda sayılan sözleşmeli personele yönelik disiplin uygulamalarının hemen hepsi hakkında hukuki itirazlar öne sürülebilir. Sürecin kendisi tartışmalıyken alınan karar ve uygulanan müeyyideler de tartışmalı hâle gelecektir. Alınan karar ve uygulanan ceza, kişinin hak kaybına neden olabileceği gibi personelin hatalı ya da kusurlu eylem ve işlemine karşı hakkaniyetli bir ceza tayininin de önüne geçebilir. Sonuçta, ya kişinin hak kaybı ya da kamunun maddi ve/veya manevi zararı ortaya çıkacaktır. Hatta bazı durumlarda her iki olumsuzluk da bir arada yaşanabilir.

Burada vurgulanmak istenen, sözleşmeli personele yönelik disiplin işlemlerinin doğrudan bir yasayla düzenlenmesi değildir. Elbette ki sözleşmeli personel istihdamının genel ilke ve yasal çerçevesini belirleyen müstakil bir düzenleme yapılabilir ancak bu yapılmadan da sözleşmeli personele ilişkin disiplin işlemleri yasal dayanak kazanabilir. Bunun için 657 sayılı DMK'da gerekli düzenleme yapılarak, sözleşmeli personelin de memurlar gibi yasada düzenlenen disipline ilişkin hükümlere tabi olması sağlanabilir.

Kurumların çalışma düzenleri ve iç işleyişlerinin standart bir uygulamayı imkânsız kıldığı düşünülüyorsa, kurum ve kuruluşların kendi kuruluş kanunlarına eklemeye yapılarak disiplin işlemlerine ilişkin düzenleme yapılabilir. Kuruluş kanunlarında disiplin işlemlerinin ayrıca yönetmelikle belirlenebileceğine ilişkin bir ifade eklenmesi de düşünülebilir. Ancak bu tür bir düzenlemenin de T.C. Anayasasının 128/2 maddesine aykırı olup olmayacağı tartışmaya açıktır.

Anayasanın 104. maddesi, Cumhurbaşkanına yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarma yetkisi tanımaktadır. Bu yetki, çalışmamızın konusu açısından dikkate değerdir. Akla gelen ilk soru, sözleşmeli personelin disiplin mevzuatına ilişkin yasal boşluğu giderecek içerikte bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılıp çıkarılmayacağıdır. Kanımızca, bu kapsamda çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Anayasanın 128/2 maddesine aykırılık teşkil etmez. Ancak, Anayasanın 104. maddesi Cumhurbaşkanına bu yetkiyi verirken bir sınırlama da getirmektedir²³. Buna göre temel haklar, kişi hak ve ödevleri ile siyasi hak ve ödevlere ilişkin kararname düzenlemez. Disiplin işlemleri de hak ve yükümlülük kapsamında olduğundan, kanımızca bu şekilde bir düzenleme yapmak da mümkün değildir.

Öte yandan, yukarıda bahsedilen sözleşmeli personel çalıştırılmasına ilişkin esasları düzenleyen BKK yerine yeni ve kapsamlı bir Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi hazırlanarak disiplin işlemleri için genel bir çerçeve oluşturulabileceği düşünülebilir. Ancak yeni sistemde Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin kanun ya da KHK niteliğinde olduğu iddia edilemez (Temiz ve Güneş, 2020: 969).

Sözleşmeli personelin kusurlu bir eylem ya da işlemde bulunduğu isnadı ile hakkında kurum içerisinde yapılan tahkikat neticesinde kişinin kusurlu olduğunun tespit edilmesi hâlinde, başka herhangi bir yasal düzenleme olmaması durumunda, kişinin sözleşmesi ilgili bölümde zikredilen BKK'nın Ek 6. maddesine istinaden feshedilme tehlikesi de göz ardı edilmemelidir. Memurlar gibi daha hafif nitelikli ve işine son verilmesiyle sonuçlanmayacak bir yaptırımdan yoksun olan sözleşmeli personel, tek yaptırım olduğu gerekçesiyle işini kaybetme riskiyle karşı karşıya geldiğinde, suçuyla orantısız bir cezaya uğramış olacaktır.

Aynı nedenle, sözleşmeli personel için daha hafif bir ceza öngörülmediği, sözleşme feshinin de ağır olacağının düşünüldüğü bir durumda idare, herhangi bir yaptırım uygulamama yoluna gittiğinde de kamu hizmetinin

²³ T.C. Anayasasının 104. maddesinde yer alan hüküm: "...Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması hâlinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hâle gelir..."

gereklilerinin yerine gelmemesi, çalışma düzeninin sağlanmasının zorlaşması, iş barışının bozulması gibi yönetsel sorunlar yaşanabilecektir. Dolayısıyla suç ve ceza arasında sağlanması gereken denge iki durumda da oluşamayacaktır. Sonuçta, ya sözleşmeli personelin kusuru ya da mevzuata aykırı eylem veya işlemine karşı herhangi bir disiplin uygulaması yapılamayacak, ya da yürütülen disiplin süreci hukuken tartışmalı hâle gelecektir.

6. Sonuç

Şüphesiz sözleşmeli personele ilişkin disiplin mevzuatındaki eksiklikler, kamuda sözleşmeli personel istihdamı konusunda ne tek sorundur ne de en önemli sorun olduğu iddia edilebilir. Kamuda sözleşmeli personel istihdamının yerinde bir uygulama olup olmadığı, farklı sözleşmelilik uygulamaların yarattığı sorunlar, sözleşmeli personelin maaş, izin vs. özlük haklarına ilişkin sorunlar gibi çok sayıda tartışmalı husus bulunmaktadır.

Bu çalışma, yukarıda zikredilen tartışmalı alanlardan sadece birini oluşturan disiplin işlemleriyle sınırlı olduğundan, ortaya konan sorunlar ve çözüm önerileri de bu başlıkla sınırlı tutulmuştur. Önceleri istisnai ve spesifik görevler için hizmetine ihtiyaç duyulan kişilerin istihdamı için sözleşmeli personel çalıştıran kurum ve kuruluşlar, bu istihdam türünün giderek yaygınlaşmasıyla artık yönetici pozisyonları için dahi sözleşmeyle personel temin edebilmektedir. Kısmi süreli hizmet sözleşmeleri de yerini sürekli işler için düzenlenen ve her mali yılda yenilenen tip sözleşmelere bırakmıştır.

Toplam kamu istihdamının yaklaşık %11'ini oluşturan sözleşmeli personele uygulanacak standartları ve sınırları belirli, suç ve ceza tanımlamaları yapılmış, uygulama esasları netleştirilmiş bir disiplin mevzuatı bulunmamaktadır. Birer idari işlem niteliğindeki disiplin işlemleri, sözleşmeli personel istihdam eden kurum ve kuruluşların kendi kuruluş kanunlarında bir düzenleme varsa bu düzenleme çerçevesinde; memurların tabi olduğu disiplin sürecine dâhil edildiklerine ilişkin bir yasal düzenleme ya da yönetmelik varsa 657 sayılı DMK hükümleri çerçevesinde; kendilerinin hazırladığı yönetmelikler varsa bu yönetmelikler çerçevesinde; tip sözleşmelerinde disiplin işlemlerine ilişkin hükümler yer alıyorsa bu hükümler çerçevesinde yürütülmektedir. Kimi kurum ya da kuruluşlar da yukarıdaki düzenlemelerden herhangi biri söz konusu değilse referans norm olarak 657 sayılı DMK hükümleri çerçevesinde disiplin işlemlerini yürütmektedir.

Her bir uygulamada suç ve ceza tanımları, ilgili kurumların kendi işleyişine uygun olarak belirlenmektedir. İlk bakışta olumlu olarak değerlendirilebilecek bu yapı aslında pek çok açıdan mahsurludur. Bir kere idari işlem niteliğindeki disiplin işlemlerinin de mevzuata uygun olması ve normlar hiyerarşisine aykırılık teşkil etmemesi gerekir. Evrensel hukuk ilkelerinden olan ve anayasamızca temel ilkelerden kabul edilen 'Kanunsuz suç ve ceza olmaz' ilkesi çerçevesinde, suçun niteliğinin ve karşılığında öngörülen cezanın yasayla düzenlenmesi esastır. Dolayısıyla disiplin cezalarının da ya yasayla, ya da yasanın açıkça verdiği yetkiye dayanarak, yasaya aykırı olmamak üzere kararname, yönetmelik gibi idari düzenlemelerle belirlenmesi gerekir.

Öte yandan benzer suç tanımları için benzer yaptırımların öngörülmüş olması, yönetim düzeneğinin sağlıklı işleminin de gereklerinden biridir. İşlenen idari kusur karşısında öngörülen yaptırım, kusurun tespiti ve yaptırım uygulama merciinin belirli olması, sürecin işleyişi gibi temel konuların yasal olarak belirlenmiş olması, idarenin kanuniliği ilkesinin bir gereği olduğu kadar öngörülebilirlik ilkesinin de bir gereği olarak görülmelidir.

Yasal çerçevesi belirlenmiş bir disiplin süreci, hem kamu hizmetini yürüten kurum ve kuruluşlar hem de disiplin soruşturmasına muhatap olacak sözleşmeli personel için bir güvencedir. Bu sayede kamu hizmeti ile kamu görevlisinin hak ve yükümlülükleri arasında bir denge kurulması mümkün olabilecektir.

Kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen sözleşmeli personel hakkında, başta hukuki statüleri olmak üzere, çözüme kavuşturulması gereken çok sayıda sorun bulunmaktadır. Bu sorunların giderilebilmesi, bütüncül bir bakış açısıyla sözleşmeli personel istihdamının değerlendirilmesiyle mümkündür. Yapılacak bu değerlendirme sonucunda netliğe kavuşturulması gereken konulardan biri de disiplin mevzuatına ilişkin sorunlardır.

Kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen sözleşmeli personelin tek bir statüde toplanarak, çalışma esaslarını belirleyecek yeni bir yasal düzenleme yapılması, bu sorunların giderilebilmesi için atılan büyük bir adım olacaktır. Bu sayede, sözleşmeli personel istihdamının farklı yasal dayanaklarla, farklı statülerde gerçekleştirilmesinin önüne geçilerek uygulama birliği sağlanabilecektir. Bunun ardından da özlük haklarından, çalışma esaslarına, hak ve yükümlülüklerinden disiplin işlemlerine kadar geniş bir çerçevede değerlendirme yapmak mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- Altunok, M ve Erençin, A. (2014). Öz ve Biçim Yönünden Bir Yasa Metni İncelemesi: Kamu Personel Yasa Tasarısı Taslağı. *Mülkiye Dergisi*, 30 (250), 157-176.
- Aslan, Z. ve Altındağ, H. (2018). *Memurların Disiplin ve Ceza Soruşturması*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Aslaner, A. (2006). Kamu İdaresinde Yeniden Yapılanma Çalışmaları. *Türk İdare Dergisi*, Sayı:453, İçişleri Bakanlığı Yayını, 47-67.
- Bayramoğlu, S. (2000). Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim. *Praksis*, 7, 85-116.
- Boz, S. S. (2017). Memur Disiplin Hukukuna Hâkim Olan Temel İlkeler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 25 sayı 2, 15-41.
- Bulut, M. (2018). Kamu Görevlileri Disiplin Hukukunda Kanunilik İlkesini Yeniden Düşünmek. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 12, 227-278.
- Christensen, T. & Legreid P. (2002). New Public Management-Undermining Political Control. *New Public Management*, (Ed. Tom Christensen & Per Legreid), England: Ashgate, 93-120.
- Dönmez, M. (2021). *Devlet Memurları Disiplin Hukuku*. Ankara: Bilge Yayınevi.
- Eryılmaz, B. (2002). *Bürokrasi ve Siyaset*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Gözler, K. (2003). *İdare Hukuku Cilt: 1*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (2000). *Yönetim Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güler, B. A. (2003). *Devlette Reform*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.
- Güler, B. A. (2005). Kamu Personel Kanunu Tasarısı Üzerine. *Tarım ve Mühendislik Dergisi*, Sayı:75. 20-23.
- Günday, M. (2002). *İdare Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Güzelsarı, S. (2003). Neo-liberal Politikalar ve Yönetişim Modeli. *TODAİE Amme İdaresi Dergisi*, 36 (2), 17-34.
- İzci, F. ve Yıldız, M. Ş. (2017). Türkiye'de Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynaklarına Geçiş: Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017 1/3, 397-412.
- Kangal, Z. (2011). Anayasal Güvence Olarak Suçta ve Cezada Kanunilik İlkesi. *Ceza Hukuku Dergisi*, Cilt 6 Sayı 17, 61-106.
- Kara, B. (2006). Türkiye'de Personel Reformu Çalışmalarının Altyapısı: 1930-60 Yılları Arasında Yabancı Uzmanların Kamu Yönetimine İlişkin Hazırladıkları Raporlar. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 30, No: 2, 149-162.
- Kaya, G. (2015). Kamudaki Taşeron İşçiler Üzerine Bir Alan Araştırması: Adıyaman Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 257-267.
- Kayar, N. (2021). *Kamu Personel Yönetimi*. Ankara: Ekin Yayınevi.
- Kettl, D. F. (2005). *The Global Public Management Revolution*. Second Edition, Brookings Institution Press.
- Kılınçarslan, S. (2015). Disiplin Hukukunda İdarenin Takdir Yetkisinin Kanunilik İlkesi Çerçevesinde Yargısal Denetimi. *Fasikül Hukuk Dergisi*, Cilt 7 Sayı 62, 20-31.
- Lane, J. E. (2000). *The Public Sector: Concepts, Models and Approaches*. Third Edition, London: Sage Publications.
- Mavili, T. (2019). Kamu Personel Sözleşmeleri. *Gümrük Ticaret Dergisi*, Şubat 2019 5(15), 10-31.
- Oğurlu, Y. (2001). *İdari Yaptırımlar Karşısında Yargısal Korunma*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Özdek, Y. (1999). Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar. *TODAİE Amme İdaresi Dergisi*, 32(3), 25-47.
- Özsalmanlı, A.Y., Arap, İ. ve Acar, A. (2005). 14/10/2005 Tarihli Kamu Personel Kanunu Tasarısı Taslağı Üzerine İnceleme ve Değerlendirmeler. *Mevzuat Dergisi*, Yıl 8 Sayı: 96, <https://www.mevzuatdergisi.com/2005/12a/02.htm>, (09/03/2021).
- Peters, B. G. & PIERRE J. (1998). Governance Without Government? Rethinking Public Administration. *Journal of PA Research & Theory*, 8, 223-244.
- Sağlam, M. (2003). *Türk Personel Hukukunda Disiplin Suç ve Cezalarına İlişkin Esaslar ve Uygulaması*, Ankara: Mahalli İdareler Derneği Yayınları.
- Sayan, İ. Ö. (2016). Türkiye'de Kamu Personel Sisteminde Sorun Alanları ve Çözüm Önerileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 71 No:3, 669-691.
- Sayan, İ. Ö. ve Özgür, E. (2020). Türkiye'de İdari ve Askeri alanda Sözleşmeli Personel İstihdamı. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2) 139-153.
- Selçuk, S. (1979). Yönetimde Yasallık İlkesi ve Bunun Sağlanması. *Danıştay Dergisi*, 45-85.
- Şaylan, G. (2000). *Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Şaylan, G. (2003). Bir Yapısal Değişim Sorunu Olarak İdari Reform. *Türkiye'de Kamu Yönetimi* (Ed. Burhan Aykaç vd.). Ankara: Yargı Yayınevi.

- Temiz, Ö, Güneş, F. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Niteliği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2), 959-979.
- Usta, A. (2010). Kamu Kurumlarında Örgütsel Performans Yönetimi. *Sayıştay Dergisi*, Sayı 78, 31-78.
- Vries, J. (2010). Is New Public Management Really Dead?. *Journal on Budgeting*, Volume 2010/1, Paris: OECD Publishing, 1-5.
- <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/>, (04/03/2021).
- <https://www.sbb.gov.tr/resmi-istatistik-programina-katkilarimiz/> (01/11/2021).

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 - Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

FRANSA'DA JANSENİZMİN GELİŞİMİ VE SONU¹

Rise and Fall of Jansenism in France

Osman ŞAHİN¹ ve İskender OYMAK²

¹Öğr. Görv. Dr. İnönü Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Malatya, osman.sahin@inonu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2959-241X

²Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Elazığ, ioymak@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7494-873X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
23.09.2021

Kabul/Accepted:
13.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.999730

Anahtar Kelimeler

Jansenizm, Molinizm,
Unigenitus, İhsan Doktrini.

ÖZ

Jansenizm, Hıristiyanlıkta ihsan doktrini ile ilgili birtakım tartışmalar etrafında gelişen ve özellikle Fransa'da etkili olan bir akımdır. İsmi Aziz Augustin'i yeniden yorumlayarak "Augustinus" isminde yeni bir eserle konuyu gündeme taşıyan Cornelius Jansen'den almıştır. Augustinus adlı eserinde Jansen, Aziz Augustin'in Pelagianizm'e karşı yürüttüğü tartışmaları, ilk günahı ve cennetten kovuluşu ele almış, kendi zamanında ortaya çıkan "yeni bir eğilim" şeklinde ifade ettiği Molinizm'i ve onu takip eden Cizvitleri, Semi-Pelagian olmakla itham etmiştir. Molina özelinde Cizvitler, Luther ve Calvin gibi Reform liderlerinin aşırı kadercer Augustinci kurtuluş teolojisine karşı çıkmış ve insanın özgür iradesini ön plana çıkaran hümanist bir teolojii benimsemiştir. Bu sebeple Jansen ve onun takipçileri, insanın iradesini Tanrı'nın iradesinin önüne geçirmekle eleştirilmişlerdir. Katolik Kilisesi içinde ortaya çıkan "kurtuluş doktrininde insanın ve Tanrı'nın rolü" ile ilgili bu teolojik tartışmalar, Jansenizm ekseninde özellikle Fransa'da yıllar boyunca gündemi meşgul etmiştir. Bu çekişmeler sadece teolojik alanla sınırlı kalmamış, 1879 Devrimi'ne giden süreçte siyasi arenada da yankıları olmuştur. Bu çalışma Jansenizm'in ortaya çıkışını, Fransa'da konu ile ilgili gelişen olay ve tartışmaları ve devrime doğru giden süreçte gündemden düşüşünü ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Jansenism was a movement about the doctrine of grace in Christianity and was especially effective in France. The movement took its name from Cornelius Jansen, who reinterpreted St. Augustin in his work "Augustinus" and started the discussions on the doctrine of grace. In Augustinus, Jansen wrote about Saint Augustin's arguments against Pelagianism, original sin and expulsion from heaven. He accused Molinism, which he described as a new trend that emerged in his time, and the Jesuits who followed it as Semi-Pelagian. The Jesuits opposed the ultra-fatalistic Augustinian justification theology of the Reformation and adopted a more humanistic theology that emphasized human free will. They were criticized by Jansen and his followers for elevating the will of man above the will of God. Those theological debates about the "role of man and God in the doctrine of justification" that emerged within the Catholic Church on the axis of Jansenism occupied the agenda for many years especially in France. Those conflicts were not only limited to the theological field, but also had repercussions in the political arena in the process leading up to the 1879 Revolution. This study defines the emergence of Jansenism, the events and discussions on the subject in France, and its fall from the agenda in the process leading to the revolution.

Keywords

Jansenism, Molinism,
Unigenitus, Doctrine of
Grace

Atf/Citation: Şahin, O. ve Oymak, İ. (2022). Fransa'da Jansenizm'in Gelişimi ve Sonu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(251-264).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Osman ŞAHİN, osman.sahin@inonu.edu.tr

¹ Bu makale Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalında 03/08/2021 tarihinde kabul edilen "Utrecht Birliği Eski Katolik Kiliseleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Cornelius Otto Jansen'in (1585-1638) Aziz Augustin'i (354-430) yeniden yorumlayarak yazdığı eseri (Jansenii, 1642)² üzerine başlayan tartışmalardan dolayı, Jansen'in ve takipçilerinin geliştirdikleri fikir ve düşünceler Jansenizm olarak isimlendirilmiştir. Bu isimlendirme Jansenistlerin en önemli rakipleri olan Cizvitler³ tarafından yapılmıştır. Jansenistler bu isimle herhangi bir kurum kurmamış ve yayın yapmamıştır. Augustinci teolojiiyi yeniden canlandırma iddiası, ahlak vurgusu ve ulusal kiliselerin Papalık tarafından kontrolüne karşı olmasıyla Protestan Reformasyonuna benzeyen Jansenizm, 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa özelinde sıkça tartışılan bir konu olmuştur. Cizvitler başta olmak üzere Jansenizm'e karşı düşüncelere sahip kişiler, onları reformculara benzetmiş ve heretik olmakla itham etmişlerdir. Ancak Jansenistler hiçbir zaman Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılma amacıyla olmamışlardır. Zamanla sosyal ve politik bir karakter kazanan hareket, Fransa Katolik Kilisesi özelinde veya genel anlamda Katolik teoloji üzerinde kalıcı bir etki de bırakmamıştır (Ferguson, 1927:16). Ancak Jansenistler, Fransa parlamentosu ve Kilise çevrelerindeki çalışmaları ve etkili yayınlarıyla⁴ Fransa'nın sosyal ve politik hayatını önemli ölçüde etkilemiştir.

Jansenizm'e ismini veren Cornelius Otto Jansen, 1585 yılında, Hollanda'nın Leerdam kentinde doğmuş, Utrecht ve Louvain Üniversiteleri'nde eğitim görmüştür. Louvain'de eğitimi esnasında Michael Baius'tan⁵ (1513-1589) ders almış ve ondan önemli ölçüde etkilenmiştir. Jansen, bir süre Paris'te çalıştıktan sonra Louvain Üniversitesi'ne dönmüş ve daha sonra buranın rektörü olmuştur. 1636 yılında Ypres piskoposu olarak atanan Jansen, bu görevini ifa ederken ortaya çıkan salgında vebaya yakalanmış ve 1638 yılında vefat etmiştir (Hunt, 1873: 398-399; Otten, 1918: 507).

Jansen, Louvain Üniversitesi'ndeki eğitimi esnasında Jean Baptiste Duvergier de Hauranne (1581-1643) ile tanışmış ve arkadaşlıkları daha sonra da devam etmiştir. İki arkadaş kilise babaları üzerine çalışmış ve özellikle Aziz Augustin üzerine yoğunlaşmışlardır. Duvergier, St. Cyran Manastırı'nın başrahibi olmuş ve bu süreçte Cizvitleri eleştiren bazı yazılar kaleme almıştır. *Petrus Aurelius* takma adı ile yayımladığı yazılarında, Kilise anayasasının temelinde Cizvitlerin desteklediği mutlakiyetçi Papalık sisteminin değil, episkopal aristokrasinin olması gerektiğini ifade etmiştir (Nielsen, 1906: 4). Her iki yazarın Louvain Üniversitesi'nde başlayan yakın arkadaşlıkları ve Cizvitleri hedef alan görüşleri, Cizvitler tarafından düşman ilan edilmelerine sebep olmuştur. Jansen, Aziz Augustin'in öğretilerini yorumladığı "*Augustinus*" isimli eseriyle Fransa'yı uzun yıllar meşgul eden tartışmaların başlamasına sebep olmuş ve bu tartışmalar etrafında gelişen akıma ismini vermiştir. Duvergier ise Jansen'in vefatından sonra onun fikirlerini savunmaya devam etmiş ve zamanla güçlenen Jansenist gurubun liderlerinden biri olmuştur.

2. Jansenizm'in Özünü Oluşturan İhsan Doktrini ve Üzerinde Yapılan Tartışmalar

İhsan doktrini, Jansenist düşüncenin temelini oluşturduğu için bütün boyutlarıyla irdelenmesi gerekmektedir. Jansenizm'e göre insan, asli günahı işleyerek doğal bütünlüğüne zarar vermiş ve böylelikle doğasının mutlak bir şekilde bozulmasına sebep olmuştur. Bu durum, insan iradesinin acizliğine yol açmıştır (Otten, 1918: 508). Jansen'e göre düşüşten sonra insanın doğası öylesine bozulmuştur ki, iyi amel seçmek bir yana, insan özgür iradesi ile Tanrı'yı sevmeye ve onun emirlerini yerine getirme kabiliyetine dahi sahip değildir. Hatta özgür irade her tür kötülüğe meyaldir. İnsanı tekrar iyi amel işlemeye muktedir kılmak için Tanrı, bazı insanlara "etkili

² Eserin Latince orijinali açık erişimde bulunmaktadır. 1964'te Almanca çevirisi yayınlanmıştır. Eserin İngilizce çevirisine rastlanmamıştır. Bu çalışmada eserin içeriği ile ilgili ikincil kaynaklar değerlendirilmiştir.

³ Ignatius Loyola tarafından 1534 yılında kurulan Cizvitler, Trent Konsili'nden birkaç yıl önce 1540 yılında Papa III. Paul tarafından resmi olarak onaylanmıştır. Cizvitler özellikle misyonerlik faaliyetlerinde etkin olabilecek elemanlar yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla oldukça ünlü ve başarılı eğitim kurumları oluşturmuşlardır. Reformdan sonra Roma Katolik Kilisesi'nin sadık destekçileri olarak ön plana çıkmışlardır. Cizvitler ile ilgili geniş bilgi için bkz: (Güngör, 2016; Wilmot, A., 1884).

⁴ Bu yayınların en ünlüsü *Nouvelles Ecclesiastiques*'tir. 1728 yılında yayımlanmaya başlamıştır, ancak geriye dönük olarak 1713 yılından itibaren Fransa Kilisesi ile ilgili birtakım baskılar da yapılmıştır. Yayımlandığı süreç içerisinde çoğunlukla gizli bir şekilde basılıp dağıtılmıştır. Birçok defa sansürlemeye çalışılmışsa da, yayımlandığı basımlarını bulmak her zaman kolay olmamıştır. Bkz: (Doyle, 2002: 45; Hudson, 1984: 390).

⁵ Michael Baius, Trent Konsili'nin (1545-1563) hemen akabinde 1566 yılında yayımladığı bir eserde, insanın günahkâr doğası, özgür iradesi ve Tanrı'nın kurtarıcı ihsanı hakkında konsilin kararları ile çelişen birtakım ifadeler yer vermiştir. Bu eseri 1567 ve 1579 yıllarında yayımlanan Papalık fermanları ile mahkûm edilmiştir. Bkz: (Otten, 1918: 505-06; Brueck, 1885: 276).

ihşanda” (efficacious grace) bulunmuş, diğerlerini ise mutlak bir lanete mahkûm etmiştir. İnsan, kendisine bahşedilen etkili ihşan sayesinde iyi ameller işleyerek kurtuluşu hak edebilir (Van Kley, 1975: 9-10). İnsanın doğası ve kurtuluşa dair bu tutumu ile Kalvinizm'e benzetilen (Keen, 2017: 405) Jansenizm, Rönesans ve Reform ile Katolik Kilisesi'nde gelişen Katolik hümanizmine karşı çıkmıştır.

Jansenizm'in temelinde yer alan ihşan doktrini ile ilgili tartışmanın kökenleri Aziz Augustin ile onun çağdaşı olan Pelagius'a (öl. 420 veya 418) dayanır (Hunt, 1873: 396; Aykıt, 2010: 176-178). MS. 4. yüzyılın sonu ile 5. yüzyılın ilk dönemlerinde yaşayan Pelagius, insanın özgür iradesi ve Tanrı'nın ihşanı ile ilgili konularda o dönemin önemli teologlarından Augustin ile birtakım tartışmalara girmiştir.⁶ Augustin, henüz Yeni Eflatunculuğun etkisi altında iken insanın özgür irade ve iyi amelleri ile kurtuluşu hak edebileceğini yazmıştır. Ancak onun bu fikirleri MS. 397'den itibaren değişmeye başlamıştır. Pavlusçu teoloji ile Yeni Eflatuncu fikirleri birleştirmeye çalışan Augustin'in bu ilk dönemlerdeki düşünceleri, daha sonra Augustin ile tartışacak olan Pelagius tarafından benimsenmiştir. Augustin, MS. 397'den sonra yazdığı bir eserinde (Ad Simplicianum), insanın sadece özgür irade ile iyi ameller işleyerek “kurtarıcı ihşanı” temin edemeyeceğini, bunun için Tanrı'nın ihşanına ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Augustin'in düşüncelerindeki bu değişikliği ele alan Pelagius, “*insanın ilahi ihşan olmadan iyi amel ve özgür iradesi ile de kurtuluşa ulaşabileceği*” şeklindeki düşüncesini açıkladığı bir mektubu Augustin'e göndermiştir (Creswell, 1997: 61-100). Augustin'e göre, Adem'in cennette bilgi ağacının meyvesinden yiyerek işlediği ilk günah, insanlığı cehenneme mahkûm etmiştir. Ona göre Adem'in işlediği bu ilk günah ile lekelenen insanlık, Tanrı'nın ihşanı olmadan kurtuluşu hak edemez. İnsanın iyi amellerinin veya günahlarının kurtuluşa herhangi bir etkisi yoktur. Pelagius'a göre ise Tanrı'nın ihşanı ve özgür iradesi ile insan günah işlememeyi seçebilir (Whitacre, 1916: 777).

İki teolog arasında başlayan bu tartışmalar⁷ onları destekleyenlerin de tartışmalara dâhil olması ile kilise içinde birtakım gerilimlere sebep olmuştur. Augustin ve takipçilerinin çabaları ile toplanan bazı yerel sinodlarda Pelagius hatalı bulunmuş ve konu ile ilgili Papa I. Innocent'in (378-417) bir karar vermesi talep edilmiştir. I. Innocent bu talebi olumlu karşılamış ve Pelagius ile onun öğrencilerinden Caelestius'u aforoz etmiştir. Ancak bu aforozdan iki ay sonra Papa I. Innocent'in ölümü üzerine yerine seçilen Papa Zosimus (öl. 418), Pelagius ve Caelestius'u aklamıştır. Bu aklanma üzerine Augustin taraftarları ile Pelagius taraftarları arasındaki gerilim, kilise dışına taşmış ve İmparator Honorius'u (384-423) rahatsız etmiştir. Kilise içindeki bu tartışmaların ülkenin huzurunu bozacağından çekinen İmparator Honorius, Pelagius ve Caelestius'u Roma'dan sürgün etmiştir. Bunun üzerine Papa Zosimus, 418 yılında Kartaca'da yeni bir sinod toplamış ve Roma İmparatoru Honorius'un da etkisi ile Pelagianizm'i mahkûm etmiştir (Aykıt, 2010: 185-186).

Özgür iradeyi ön plana çıkaran Pelagius, Tanrı'nın kurtuluştaki rolünü önemsizleştirmekle suçlanmış ve düşünceleri mahkûm edilmiştir. Aziz Augustin'in düşünceleri ise Thomas Aquinas (1225-1274) tarafından geliştirilmiş ve zamanla “*Thomizm*” şeklinde ifade edilen ekolü oluşturmuştur.⁸ Trent Konsili'nde Katolik Kilisesi'nin temel referansı olarak kabul edilen Thomizm, Cizvit Rahip Luis De Molina (1535-1600) tarafından eleştirilmiştir (Whitacre, 1916: 777). Molina'nın görüşlerini Pelagian olmakla suçlayan Jansen ise Aziz Augustin'i yeniden yorumlayarak konu ile ilgili tartışmalara dâhil olmuştur (Abercrombie, 1936: ix-xv).

2.1. Molinizm

Reform döneminde Martin Luther'in (1483-1546) sadece iman ile aklanma (justification only by faith, sola fide) tezi,⁹ “ihşan” ile ilgili tartışmaları yeniden canlandırmıştır. Cizvitlerin çabaları ile (Tregelles, 1853: 4-5) Trent Konsili'nde Roma Katolik Kilisesi, Luther'in “*sadece iman ile aklanma*” tezini mahkûm etmiştir. Ancak bu durum ihşan ile ilgili tartışmaları daha da derinleştirmiştir. Luther'in “*sadece iman ile aklanma*” formülünün karşısında “*sadece iyi ameller ile aklanma*” formülü ön plana çıkmıştır. Molina gibi öne çıkan bazı Cizvit yazarlar, Tanrı'nın ihşanı olmadan, insanın özgür iradesi ile iyi ameller işleyebileceğini ileri sürmüştür. Hümanizmden etkilenen bu yazarlara göre, insan özgür iradesi ile iman ve sevgiye ulaştıktan sonra Tanrı'nın ihşanı ona verilir (Hunt, 1873: 397; Ferguson, 1927: 23).

⁶ Augustin ve Pelagius'un birbirlerine karşı yazdıkları eserler ile ilgili bkz: Aykıt, 2010: 178-179.

⁷ Aziz Augustin ve Pelagius arasında geçen tartışmalar ve konu ile ilgili geniş bilgi için bkz: (Augustine, 2010; Keech, 2012; Aykıt, 2010)

⁸ Thomas Aquinas'ın konu ile ilgili düşünceleri için bkz: (Abercrombie, 1936: 61-85).

⁹ Bkz., (Olgun Hakan, 2019: 151-160).

Luis de Molina, 1588 yılında Lizbon’da yayımlanan eserinde¹⁰ konu ile ilgili kendi teorisini açıklamıştır (Whitacre, 1916: 774; Tregelles, 1853: 6). “Orta Bilgi” anlamına gelen “*Scientia Media*” (middle knowledge) terimi ile ifade ettiği teorisine göre, Tanrı gelecekte gerçekleşecek olayları özel bir şekilde bilir. Bu teorisinin temelinde Tanrı’nın ihsanı tahsis etmesi ve insanın özgür iradesi ile bu ihsanı kabul etmesi eşzamanlıdır. Dolayısıyla insanın kurtuluşu Tanrı tarafından daha önceden tahsis edilmemiştir (De Molina, 2004: 46-49; Brueck, 1885: 277).

Molina, insanın kurtuluşunu karamsar bir kaderci anlayış ile seçilmiş olup olmamaya bağlayan Reform’un “*sola fide*” anlayışına karşı, zamanın hümanist fikirleri ile de uyumlu olarak, insan iradesini ön plana çıkaran bir yaklaşımı savunmuştur. Adem’in cennetten düşüşü ile gerçekleşen bozulmuşluğun, insanı tamamen iyi ameller yapmaktan mahrum bırakmadığını, sadece sonsuz hayat gibi tabiatüstü ihsanlardan mahrum bıraktığını ileri sürmüştür. Molina’dan hareketle Molinizm şeklinde ifade edilen düşünceye göre, iyi veya kötü ameli tercih etme özgürlüğü insandan alınmamıştır. Hatta Tanrı, insanın bu özgürlüğünü olumlu yönde desteklemek için “*yeterli miktarda ihsanda*” (sufficient grace) bulunmuştur. Molina, Aziz Augustin’in konu ile ilgili geliştirdiği kaderci “*keyfi yazgı*” (gratuitous predestination) ve “*etkili ihsan*” (efficacious grace) anlayışlarına karşılık, “*yeterli miktarda rahmet*” anlayışını öne sürmüştür. Ona göre Tanrı, insanın özgür bir şekilde hak edeceği erdem ve kabahatleri önceden bilir ve ona göre insanı ödüllendirir (Van Kley, 1975: 7-8).

Molina’nın insan iradesi ile ilgili bu fikirleri Katolik Kilisesi içinde de aşırı bulunmuş ve eleştirilmiştir. Hatta Dominikanlar, Molina’nın eserinde yer alan birtakım savların hatalı olduğunu ileri sürmüş ve bunların mahkûm edilmesini talep etmiştir. Papa VIII. Celement (1536-1605), 1594 yılında konuyu değerlendirmek üzere “*Congregatio de Auxiliis*” adı altında bir kurul oluşturmuştur. Bu kurul uzun çalışmalar neticesinde Molina’nın eserinde yer alan birtakım fikirlerin mahkûm edilmesine karar vermiştir. Bu amaçla bir ferman hazırlanmış ancak Papalık, söz konusu fermanı yayımlamaya yanaşmamıştır (Whitacre, 1916: 774; Tregelles, 1853: 7-8). 1607 yılında kurulun çalışmalarına son verilmiş ve Papalık nihai bir karar verene kadar her iki tarafın kendi görüşünü sürdürebileceği belirtilmiştir. Ancak konu ile ilgili nihai bir karar gelmemiş, onun yerine Papalık 1611 yılında konu ile ilgili herhangi bir yayının yapılmasını yasaklamıştır (Matava, 2016: 16-36). Molinizm, Jansen’in 1640 yılında yayımlanan Augustinus adlı eserinde ciddi bir eleştiri ile karşılaşmıştır (Van Kley, 1975: 7-8).

2.2. Jansen’in Augustinus İsimli Eseri

Jansen’in Augustinus adlı eseri vefatından sonra 1640 yılında yayımlanmıştır. Kısaca “Augustinus” diye bilinen eser üç bölümden oluşur. İlk bölüm Pelagianizm ile ilgilidir, ikinci bölüm ilk günahı ele almış, son bölümde ise ilahi ihsan açıklanmıştır. Jansen, Augustinus adlı eseri üzerinde yaklaşık yirmi yıl çalışmıştır. Vefatından önce bir örneğini Papa VIII. Urban’a (1568-1644) göndermiş ve ondan uygun görmediği kısımları çıkarmasını veya değiştirmesini istemiştir. Ancak Cizvitlerin etkilerinden korkan arkadaşları, Augustinus adlı eseri Roma’dan cevap gelmeden 1640 yılında yayımlamıştır. Nielsen’e göre Cizvitler, matbaada çalışan biri aracılığıyla örnek bir kopya edinmiş ve içeriğini fark edince hemen Papalık elçisine şikâyet etmişlerdir. Ancak Papalık elçisinin girişimi, kitabın basılmasını engelleyememiştir. Eser, 1642 yılında Papa VIII. Urban tarafından yayımlanan bir ferman ile mahkûm edilmiştir (Hunt, 1873: 399-400; Nielsen, 1906: 5; Ferguson, 1927: 25-26; Tregelles, 1853: 9-10).

Jansen, Aziz Augustin’in Pelagianizm’i eleştirdiği yazılarını yeniden yorumladığı eserinde, Cizvitlerin dinin dışsal özelliklerini vurgulayan şekilciliklerini eleştirmiştir. Aziz Augustin’in *papanın yanılmazlığı* düşüncesi ile çelişeceği değerlendirilen fikirlerine yer vermiştir. Kendisinden önce bu konu hakkında Aziz Augustin’e atıfla benzer şeyler yazan Michael Baius hakkında verilen mahkûmiyet kararını “*huzuru sağlamak amaçlı bir karar*” olarak yorumlamıştır. Ona göre Baius’un yorumlarında hatalı veya heretik bir içerik söz konusu değildir. Kitabının sonunda Aziz Augustin’in doktrinine zıt olarak Semi-Pelagian fikirlere kapılan ve hocası Baius’u eleştiren Luis Molina gibi Cizvit yazarları sert bir şekilde eleştirmiştir. Son olarak Jansen, eserde ifade ettiği düşüncelerin kendisine ait olmadığını, Aziz Augustin’den alıntı yaptığını vurgulamıştır (Nielsen, 1906: 4-5).

¹⁰ Eserin 1595 yılında yayımlanan baskısı için bkz: (Molina, 1595).

3. İlk Yargılamalar: Cum Occasione ve Ad Sanctam Fermanları

Augustinus, yayımlandıktan hemen sonra 1642 yılında Papa VIII. Urban tarafından yasaklanmış (Tregelles, 1853: 17) ancak bu yasak çok etkili olamamıştır. Jansen'in yakın arkadaşı Duvergier, hem kendi idaresindeki St. Cyran Manastırı'nda hem de Port Royal Manastırı'nda Jansen'in fikirlerini öğretmeye devam etmiştir. Etkin eğitim kurumları ile bu iki manastır Jansenizm'in gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Port Royal Manastırı'nın¹¹ yöneticisi olan Angelique Arnould (1591-1661) vasıtasıyla Sorbonne Üniversitesi'nin önemli teologlarından Antoine Arnould (1612-1694) ile tanışan Duvergier, Jansen'in fikirlerini ona da aşılamıştır. Antoine Arnould'un Augustinus'a atıfla yazdığı "*de la Frequentate Communion*" (Arnould, 1644), Fransızca yazıldığı için, Latince yazılan Augustinus'tan daha etkili olmuş ve Jansen'in fikirlerini sıradan halk için erişilebilir kılmıştır (Van Kley, 1975: 12; Ferguson, 1927: 26-27).

Jansen'in eserinde ifade ettiği görüşler, doğrudan Cizvitler ile ilişkilendirilen Molina'ya sert eleştiriler getirdiği için, Cizvitlerin eleştirilerine maruz kalmıştır. Cizvitler, Jansenistlerin Calvinistler gibi "kaderci" (predestinarian) bir sapkınlığa düştüğünü ifade etmiştir. Eş zamanlı olarak, Jansen'in arkadaşı Duvergier tarafından tavsiye edildiği üzere Port Royal Manastırı'nda "*içsel bir yenilenme*" gerçekleşmeden, evharistiya sakramentinin ifa edilmesini erteleyen uygulama da Cizvitler tarafından eleştirilmiştir. Bu şekilde başlayan Jansenizm tartışmaları Fransa'da gittikçe alevlenmiş ve Temmuz 1649'da Sorbonne Üniversitesi'ne ulaşmıştır. Nicolas Cornet (1572-1663) isminde Fransız bir rahip, birtakım öğrenciler tarafından yeni yazılan tezlerden çıkardığını iddia ettiği yedi savı Sorbonne hocalarına sunmuş ve bu savların mahkûm edilmesini talep etmiştir. Ancak Sorbonne hocaları söz konusu savların asıl kaynağının "Augustinus" olduğunu fark etmiş ve Rahip Cornet'in girişimi akim kalmıştır. Bunun üzerine Cornet liderliğindeki Molinist grup,¹² Augustinus adlı eserde yer aldığı ileri sürdükleri söz konusu savların ilk beş tanesini Roma'ya şikâyet etmiştir (Brueck, 1885: 278-80; Van Kley, 1975: 12; Ferguson, 1927: 26-27). Jansen'in hataya düştüğünü iddia eden bu savlar özetle şöyledir (Ottens, 1918: 508-509):

1. Tanrı'nın bazı emirleri, onları yerine getirmek isteyen ve bu uğurda çaba gösteren insanlar için imkânsızdır. Zira onların bu emirleri yerine getirmeye güçleri yoktur; bu emirlerin yerine getirilmesi için gerekli olan ihsana sahip değillerdir.
2. İnsanın düşmüş doğası gereği, hiç kimse içsel ihsana (interior grace) direnemez.
3. İnsan, içinde olduğu düşmüş doğasıyla bir şeye layık olmak veya olmamak için içsel zaruretten (interior necessity) değil ama tüm dışsal kısıtlamalardan bağımsız olmalıdır.
4. Semi-Pelagianlar, imanın başlangıcı da dâhil bütün eylemler için içsel önleyici ihsanın (interior preventing grace) gerekliliğini kabul ettiler. Ancak onlar, insanın bu ihsana uymak veya karşı çıkmak konusunda özgür olduğunu iddia ederek sapkınlığa düştüler.
5. Mesih'in tüm insanlar için öldüğünü veya kanını döktüğünü söylemek Semi-Pelagianlıktır.

Papa X. Innocent (1574-1655), kendisinin teoloji çalışmadığını ileri sürerek ilk başta bu konuda bir hüküm vermek istememiştir. Ancak 1653 yılında baskılara dayanamayıp bu savların ilk dördünün heretik, hatalı, ihtiyatsız, dine saygısız ve küfür içinde olduğunu, beşinci savın ise hatalı olduğunu ifade eden "*Cum Occasione*" isimli bir ferman yayımlamıştır (Abrecrombie, 1936: 232-39; Van Kley, 1975: 12; Ferguson, 1927: 27; Tregelles, 1853: 18). Ancak Papa, Fransız Kilisesi'ni gücendirmemek ve Aziz Augustin'i lekelememek için bu savların Jansen'in eserinde olduğunu açık bir şekilde ifade etmemiştir. Dört Fransız piskopos bu konuda kendilerine danışılmadığı ve papanın tek başına değil bir konsil toplayarak konu ile ilgili bir karar vermesi

¹¹ Port Royal Manastırı, Jansenizmin mekânsal olarak ilişkilendirildiği önemli bir yerdir. Konu ile ilgili çalışmalarda bu manastırın Jansenizmin yuvası olduğu, Jansenistlerin zaman zaman bu manastırda ikamet ettikleri ve propaganda yazılarını burada kaleme aldıkları ifade edilir. Port Royal Manastırı'nın ruhani direktörü, aynı zamanda St. Cyran Manastırı'nın başrahibi olduğu için St. Cyran adıyla bilinen Duvergier'dir. Duvergier, daha önce de ifade edildiği gibi Cornelius Jansen'in yakın arkadaşıdır. O da Cizvitler tarafından Jansenist olmakla suçlanmış, hatta bu sebeple beş yıl hapse mahkûm edilmiştir. Port Royal Manastırı'nın baş rahibesi Sorbonne Üniversitesi hocalarından Antoine Arnould'un kız kardeşidir. Antoine Arnould, Jansenizmin önde gelen savunucularındandır. Oldukça etkili ve ön planda olan manastır, Fransa'nın önde gelen ailelerinin çocuklarının eğitimini sağlamıştır. Manastır bu yönü ile de eğitim alanında ön plana çıkmak isteyen Cizvitlere önemli bir rakip olmuştur. Cizvitlerin Jansenistler ile yoğun tartışmalarında bu rekabetin de kısmen etkili olduğu düşünülebilir (Hunt, 1873: 401-04; Nielsen, 1906: 12-13). Port Royal Manastırı ile ilgili geniş bilgi için bkz: (Kostroun, 2011).

¹² Nielsen, bu şikâyetin 85 piskopos tarafından yapıldığını ifade eder (Nielsen, 1906: 6). Van Kley, bu sayının 75'in üzerinde olduğunu belirtir (Van Kley, 1975: 12).

gerektiğini ifade etmiştir. Piskoposların bu kararının ardından zaten Roma'nın Fransa Kilisesi'ne müdahale etmesine karşı olan Fransız Parlamentosu da fermanı yasa olarak kayıtlara geçmemiştir (Hamscher, 1977: 399). Piskoposların daha önceki yüzyılların Konsilyarizm'ini¹³ anımsatan bu tutumları, daha sonra Jansenistlerce tekrarlanmıştır. Bu, Jansenistlerin Gallikan¹⁴ duygulara sahip Fransa Parlamentosu'nda desteklenmelerini de sağlamıştır.¹⁵

Sorbonne Üniversitesi hocalarından Antoine Arnould'un başını çektiği Jansen taraftarları, bu savların gerçekten heretik olduğunu ifade etmiş, ancak bu savların Augustinus adlı eserde yer aldığını kabul etmemişlerdir. Ancak Cizvitler, tekrar Roma'ya başvurarak bu savların Jansen'e ait olup olmadığını kararlaştırılmasını talep etmiştir. Papa VII. Alexander (1599-1667), 1656 yılında bu savların Jansen'e ait olduğunu teyit eden "*Ad Sanctam*" (bazı kaynaklarda Ad Sacram diye geçer) isimli yeni bir ferman yayımlamıştır. Bunun üzerine Antoine Arnould ve arkadaşları, Papa'nın yanıldığını ileri sürmüştür. Onlar bu savların hatalı olduğu konusunda yayımlanan fermanı kabul etmiş, ancak bu savların Jansen'in eserinde var olduğu iddiasına "saygılı bir sessizlik" ile karşılık vermişlerdir. Paris Parlamentosu 1657 Aralık ayında daha önce onaylamadığı *Cum Occasione* ile birlikte *Ad Sanctam* fermanını da yasa olarak onaylamış ve kayıtlara geçirmiştir (Kostroun, 2011: 86-102; Abrecrombie, 1936: 250-54; Van Kley, 1975: 14; Ferguson, 1927: 28-29; Tregelles, 1853: 26; Hamscher, 1977: 401-02). Böylece Jansenistlere yönelik kovuşturmaların önu açılmıştır.

3. 1. Blaise Pascal'ın Mektupları

Jansen'in eserine atıfla Jansenistleri hedef alan Papalık fermanları soruna çözüm olmamış, Jansenistler ve onların karşısında yer alanlar arasındaki düşmanlık gittikçe artmıştır. Öyle ki, iki taraf arasındaki kavgalar konu ile ilgisi olmayan alanlara da yayılmıştır. Örneğin Antoine Arnould, farklı bir konuda yayımladığı bir metinde yer aldığı ileri sürülen birtakım heretik fikirleri yüzünden, Sorbonne Üniversitesi'nde yargılanmıştır. Bu yargılama neticesinde 1656 Şubat'ında Sorbonne'daki görevinden kovulmuştur (Tregelles, 1853: 21). Liderleri konumundaki Arnould'un üniversitedeki görevinden kovulması Jansenistlerin durumunu oldukça müşkül bir hale getirmiştir. Ancak bu süreçte Jansenist literatürün önemli isimlerinden biri olan Blaise Pascal¹⁶ (1623-1662) ortaya çıkmıştır. Arkadaşı Antoine Arnould'un tavsiyesi üzerine yayımlamaya başladığı mektupların ilkini 23 Ocak 1656'da yayımlayan Pascal, "*Provincial Letters*" diye bilinen 18 adet mektup yazmıştır. Bu yazılar, Jansenizm'in halk arasında gündem olmasını sağlamıştır. İlk üç mektubu ile Arnould'un Sorbonne'daki yargılama sürecini etkilemeye çalışan Pascal, bu amacına ulaşamamıştır. Bunun üzerine Cizvitleri karşısına almış ve özellikle onları hedef alan yazılar yazmıştır. Cizvitler, zamanın ruhuna uygun olarak kiliseden uzaklaşan ve istediğini yapmak isteyen insanları kilisede tutabilmek için özellikle günah itirafı gibi konularda oldukça esnek davranıyorlardı. Pascal, onların bu uygulamalarını sert bir şekilde eleştirmiştir

¹³ Konsilyarizm, özellikle 14, 15 ve 16. yüzyıllarda gelişen, Katolik Kilisesi'nde mutlak otoritenin papada değil konsillerde olduğunu ileri süren harekete verilen addır. Konsilyarizm, Roma Katolik Kilisesi'nde genel bir konsilin papadan daha yüksek bir otoriteye sahip olduğunu ve gerektiğinde papayı azledebileceğini ileri süren teoridir (Moss, 2005: 14-17). Geniş bilgi için bkz: (Oakley, 2003; Burns, James Henderson ve ark., 1997).

¹⁴ Gallikanizm, Latince Gallia ifadesinden türetilmiştir. İngiltere Birleşik Krallığı'ndaki Galler ile ilişkisi yoktur. Gallia (Gaul, Gaule), Fransa ve Almanya'nın batı bölgeleri, İtalya'nın kuzeyi ile Belçika'nın bazı bölgelerini kapsayan coğrafyaya verilen addır. Gallikanizm, 15-18. yüzyıllarda, Fransa Kilisesi özelinde papanın yetkilerini kısıtlamayı ve Roma Katolik Kilisesinin otoritesinden az ya da çok bağımsız olmayı hedefleyen fikir ve uygulamalardır. Hedefleri özü itibarıyla aynı olsa da Gallikanizm üç farklı şekilde tezahür etmiştir. Royal Gallikanizm, Fransa Kilisesi üzerinde kralın yetkisini arttırmayı amaçlamıştır. Parlementer Gallikanizm, kiliseyi Parlemantonun kontrolüne almayı amaçlamıştır. Episkopal Gallikanizm ise Fransız Kilisesinin Roma'dan kısmen bağımsız olmasını amaçlamıştır. Royal ve Parlementer Gallikanizm, kilise görevlilerinin sadece dini işlerle uğraşmalarını, kralın kilisenin başı olduğunu ve gerektiğinde kilisenin mallarına el koyabileceğini ileri sürmüştür. Episkopal Gallikanizm ise siyasi otoritenin, papanın otoritesinden bağımsız olduğunu, papanın kralları azledebileceğini ve genel konsillerin papanın üzerinde yetki sahibi olduğunu ileri sürmüştür. Bkz: (Turmel, 1914: 156-163; Gündüz, 2017: 175).

¹⁵ Jansenizmin Konsilyarist düşünce ve Gallikanizm ile ilişkisi için bkz: (Hudson, 1984: 389-406).

¹⁶ Blaise Pascal, 1623-1662 yılları arasında yaşamış Fransız matematikçi ve din felsefecisidir. Modern olasılık teorisinin temellerini atmıştır. Din alanında, Tanrı'nın akıldan ziyade kalp aracılığı ile tecrübe edileceğini ileri sürmüştür. Onun sezgicilik prensibi, Jean-Jacques Rousseau ve Henry Bergson gibi filozofları etkilemiştir (Orcibal, Jean-Lucien Jerphagnon, 2020).

(Pascal, 1847; Ferguson, 1927: 21-23; Van Kley, 1975: 15-16).¹⁷ Böylelikle kavga Jansenistler ile Cizvitler arasında indirgenmiştir. Pascal'ın özellikle Cizvitleri hedef alan mektupları oldukça etkili olmuş, Fransa Kilisesi'nde ve Parlamentosu'nda Gallikan çevrelerin de takdirini kazanmıştır. Pascal'ın mektuplarının etkisi ile Jansenistleri hedef alan kovuşturmalar bir süreliğine durmuştur (Ferguson, 1927: 29). Jansenistler daha sonra bu başarılı yöntemi sürekli bir şekilde uygulamışlardır. Bu durum Cizvitlere karşı olan birtakım siyasi çevrelerin de Jansenistlere sempati ile bakmalarına vesile olmuş ve Jansenizm'in zamanla siyasi bir karakter kazanmasına yol açmıştır. Fransa Parlamentosu'nda destekçiler kazanan Jansenizm (Hamscher, 1977: 392-410), zamanla Fransa sınırlarının dışına taşmış ve Hollanda, İspanya, İtalya ve Avusturya'da da karşılık bulmuştur (Hunt, 1873: 400-404; Nielsen, 1906: 6-7). Ancak bu ülkelerde Jansenizm, Cizvit karşıtlarının propagandalarına katkı sunmaktan başka önemli bir gelişme gösterememiştir.

3. 2. Formulary Belgesi ve Gallikanizm

Cizvit karşıtlığından beslenerek güçlenen Jansenizm'i yayımladığı fermanlar ile bastıramayan Papalık, yeni bir taktik geliştirmiştir. Toulouse başpiskoposu, 1660'ta daha önce mahkûm edilen beş tezin papanın da ifade ettiği gibi Jansen'e ait olduğunu ve bu tezlerin Aziz Augustin'de bulunmadığını ifade eden bir metin hazırlamıştır. Piskopos, bu metnin bütün din adamları, öğretmenler ve rahibeler tarafından imzalanmasını talep etmiştir. Toulouse başpiskoposunun hazırladığı metni imzalamayan dört piskopos, Papa VII. Alexander tarafından kınanmıştır. Kral XIV. Louis (1638-1715) 1661 yılında tüm Fransız ruhban sınıfının bu metni onaylamasını istemiştir. Antoine Arnould dâhil bazı Jansenistler, kralın gözünde suçlu duruma düşmemek için metni imzalamış ancak imzalarının üzerine birtakım şerhler düşmüşlerdir. İmzalarına ekledikleri açıklamalarda metinde heretik olarak ifade edilen düşüncelerin gerçekten heretik olduğunu kabul ettiklerini, ancak bu düşüncelerin Jansen'in eserinde yer alıp almadığı konusunda “saygılı bir sessizlik içinde” kalarak fikir belirtmeyeceklerini ifade etmişlerdir (Kostroun, 2011: 4; Ferguson, 1927: 31-32). Papa VII. Alexander, Jansenistlerin bu kaçamak yöntemini bertaraf etmek ve uygulamayı bütün Fransa'ya yaymak istemiştir. Papalık, 1656 tarihli Ad Sanctam Fermanı'nın Fransa'da tüm teolog, din adamları ve kilise görevlileri tarafından imzalanarak kabul edilmesini sağlamak için, 15 Şubat 1664 tarihinde kaynaklarda “formulary” şeklinde ifade edilen bir metin hazırlamıştır. Metin özetle şöyledir (Kostroun, 2011: 100-101; Tregelles, 1853: 27):

“Kutsal Babamız VII. Alexander'in 16 Ekim 1656 tarihli Ad Sanctam fermanında ortaya konan gerçek anlamına uygun olarak, Papa X. İnnocent'in 31 Mayıs 1653 tarihli Cum Occasione fermanına içtenlikle boyun eğiyorum. Vicdan gereği bu yasalara uymak zorunda olduğumu kabul ediyorum ve Jansenius'un Augustinus başlıklı kitabında yer alan beş önermesinde ifade ettiği doktrini -ki bu doktrin Aziz Augustin'in kötü bir şekilde yorumlanmasıyla ortaya atılmış ve iki papa ve piskoposlar tarafından Aziz Augustin'e ait olmadığı belirtilerek mahkûm edilmiştir- yüreğimden ve sözümle kınıyorum.”

Bu metne onay verenler, söz konusu savlar ile ilgili olarak Roma Kilisesi'nin hükmünü kabul etmiş sayılmıştır. Jansenistler bu metne onay vermeyi kabul etmemiş, ancak karşı çıkmak yerine “saygılı bir sessizlik” ile karşılık vermişlerdir. Metni imzalamayı reddeden Jansenistler görevlerinden alınmış, yetkileri iptal edilmiş ve hapsedilmiştir. Öyle ki, Hunt ve Tregelles bu süreçte Bastille hapishanesinin Jansenistler ile dolduğunu ifade etmiştir (Hunt, 1873: 405-406; Tregelles, 1853: 28-32).

Bu esnada Papalık ile Kral XIV. Louis arasında yaşanan birtakım anlaşmazlıklar, bu metnin zorla imzalanma sürecini ertelemiş ve bir süreliğine dikkatleri Jansenizm üzerinden kısmen uzaklaştırmıştır. Jansenistler, Fransa kralı ile papa arasında gelişen tartışmalarda kısmen Papalık tarafını desteklemiştir. Bu destek üzerine Papa IX. Clement (1600-1669), Jansenistler ile barış yapmıştır. O, söz konusu beş savın heretik olduğunun onaylanmasını yeterli görmüştür. Jansenistler için bu zaten kabul edilebilir bir şeydi. Bu barış ortamı 1668-1679 arasında hâkim olmuştur. Bu süreçte Jansenistler birçok taraftar kazanmış, onların idaresindeki okullar Cizvitlerin kontrolündeki eğitim sitemini tehdit eder konuma gelmiştir (Nielsen, 1906: 7; Otten, 1918: 509; Ferguson, 1927: 33; Tregelles, 1853: 28-32).

Bu süreçte Kral, parlamento, Papalık ve Fransa Kilisesi arasındaki hassas dengeler bazen Jansenizm için uygun bir ortam oluşturmuş, bazen ise tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Papalık ile Kral XIV. Louis arasındaki

¹⁷ Pascal'ın özellikle 5. ve 6. Mektupları, Cizvitlerin ahlak noktasında gösterdikleri toleranslı tutumlarını eleştirmektedir. Bkz: (Pascal, 1847: 57-95).

anlaşmazlıkların sebebi, özü itibariyle Gallikanizm ile ilgilidir. Fransa Kilisesi üzerindeki Papalık otoritesini kısmen azaltmayı hedefleyen Gallikanizm, Kral XIV. Louis zamanında en güçlü dönemini yaşamıştır. Gallikanizm, Fransız piskoposların seçim işlemleri ve Papalık belgelerinin onaylanmadan yayımlanmaması gibi eklesiastik birtakım yetki ve hakları Fransa Krallığı'nın uhdesinde görmüştür. Kral bu yetki ve hakları kendi hedefleri doğrultusunda kullanmış, ancak bu haklar Papalık tarafını rahatsız etmiştir. Sorbonne Üniversitesi teologlarının 1663 yılında hazırladıkları bir bildiriye, seküler konularda papanın kral üzerinde bir otoritesinin olmadığı ve papanın Fransa Kilisesi yasaları ile çelişen bir tasarrufta bulunamayacağı ifade edilmiştir. Kral tarafından onaylanan bu bildiri, birtakım çevrelerce ifade edilen “papanın yetki olarak genel konsillerin üzerinde olduğu” düşüncesini de reddetmiştir. Papa VII. Alexander bu bildiriye şiddetle kınayan bir ferman yayımlamış ancak Paris Parlamentosu, kralın da takdiri ile söz konusu Papalık fermanını yayımlamamıştır (Nielsen, 1906: 7-9). İşte Jansenizm, Papalık ile Fransa kralı arasındaki tartışmaların gittikçe şiddetlendiği bu ortamda, Roma Katolik Kilisesi'nin ve Cizvitlerin kovuşturmalarından kaçabilmiş ve Fransa Kilisesi'nde kısmen etkili olmuştur.

Gallikanizm ile ilgili tartışmalar 1693 yılında Kral XIV. Louis ile Papa XII. Innocent'in (1652-1681) anlaşmasıyla sönmeye başlamıştır. Jansenizm, Fransa Kilisesi'nde tekrar ana gündem maddesi haline gelmiştir. Gallikanizm ile ilgili tartışmalarda, özellikle piskoposluklar ile ilgili konularda kısmen Papalık tarafında olan Jansenistler, kralın nefretini cezbetmiştir (Ferguson, 1927: 33-34). Öyle ki Kral XIV. Louis, Jansenistler ile ilişkilendirilen bir manastır olan Port Royal ile ilgili olarak “Port Royal'e gidenler, saraya gelemezler” anlamında bir ifade kullanmıştır (Nielsen, 1906: 12-13).

3. 3. Vineam Domini Sabaoth Fermanı

Papa XI. Clement (1649-1721), Jansenistlerin cumhuriyetçi tutumlarından rahatsız olan (Van Kley, 1975: 21) Kral XIV. Louis'in talebi ile 1705 yılında Jansenistlere karşı yeni bir ferman yayımlamıştır. “*Vineam Domini Sabaoth*” isimli ferman Jansenizm'i mutlak bir şekilde lanetlemiştir. Ferman, konu ile ilgili daha önceki fermanları “saygılı bir sessizlik ile” karşılayanları da aynı şekilde lanetlemiştir (Ferguson, 1927: 36). Port Royal rahibeleri bu fermanı reddetmiştir. Bunun üzerine 1708'de (Nielsen'e göre 1709) manastır, kralın emriyle kapatılmış ve rahibeler farklı manastırlara sürülmüştür. Manastır binası 1709'da tahrip edilmiş, 1711'de manastır mezarlığındaki cesetler yerinden çıkarılmıştır. 1713'te ise manastırın kilisesi yerle bir edilmiştir. Binaların yer aldığı alan bir tarla gibi sürülmüş, manastırdan herhangi bir iz bırakılmamıştır. Bu fermanı takiben artan kovuşturmalar neticesinde bazı Jansenistler Hollanda'ya kaçmıştır (Kostroun, 2011: 210-238; Wilmot, 1884: 107; Abrecrombie, 1936: 312-13; Van Kley, 1975: 1; Tregelles, 1853: 40; Hunt, 1873: 407-408; Nielsen, 1906: 13).

3. 4. Pasquier Quesnel ve Unigenitus Fermanı

Bu süreçte Jansenistleri hedef alan diğer bir gelişme ise Pasquier (Paschasius) Quesnel'in (1634-1719) “*Le Nouveau Testament en Francois, Avec des Reflexions Morales sur Chaque Verset*” eseri (Quesnel, 1693) ile ilgilidir. Pasquier Quesnel, Jansenizm'in önemli isimlerinden biridir. Öyle ki, Jansen'in *Augustinus* adlı eserinden sonra bir Papalık fermanı ile mahkûm edilen ikinci eser ona aittir. Quesnel'in Yeni Ahit'i yorumladığı eserin ilk nüshaları 1668'de yayımlanmaya başlanmıştır. Jansenist fikirlere yakın olduğu gerekçesi ile 1684 yılında Fransa Oratoryosu'ndan kovulmuştur. Quesnel, eserinin isminden de anlaşıldığı gibi Yeni Ahit'i, her bir pasajına yorumlar ekleyerek Fransızcaya çevirmiştir. Chalons Piskoposu Noailles'in (1651-1729) tensipleriyle 1693 yılında dört cilt halinde de yayımlanan eser, Fransızca yayımlandığı ve Yeni Ahit metinlerini halkın anlayabileceği bir şekilde yorumladığı için yaygın kabul görmüştür. Ancak Baius ve Jansen'in özellikle “ihsan ve Tanrı'nın kurtarıcı iradesi” ile ilgili düşüncelerini içerdiği için, eser bazı piskoposlar tarafından yasaklanmış ve özellikle yorumlar kısmında Jansenist fikirleri güçlü bir şekilde savunduğu için Cizvitlerin tepkisini çekmiştir. Daha sonra Papalığın da gündemine gelecek olan bu eser ilk olarak Cizvitlerin etkisi ile Paris başpiskoposu tarafından yasaklanmıştır (Hunt, 1873: 407; Tregelles, 1853: 37). Bir süre sonra Fransa kralının itiraftısı olan Cizvit rahip Le Tellier (1643-1719) de Quesnel'in eserini Roma'ya şikâyet etmiştir. Bu esnada Paris kardinali olan Noailles, eser için daha önce verdiği onayı geri çekmiştir. Kralın da talebi doğrultusunda Papalık tarafından yapılan değerlendirmeler sonucunda, eserle ilgili olarak 1713 yılında *Unigenitus Fermanı* yayımlanmıştır. Ferman, Quesnel'in eserinde bulunan Jansenizm ile

ilişkili 101 savı mahkûm etmiştir. Bu ferman Fransa'da büyük tepki toplamış ve özellikle parlamento ve kilise çevrelerinde uzun süre tartışılmıştır (Brueck, 1885: 281-82; Nielsen, 1906: 14; Otten, 1918: 510; Wilmot, 1884: 107; Doyle, 2002: 53; Tregelles, 1853: 42-43).¹⁸

Fransız din adamları arasında yapılan bir toplantıda dokuz piskopos, fermanda ifade edilen bazı hususların Papalık tarafından açıklanmasını talep etmiştir. Onları en çok rahatsız eden husus, konu ile ilgili olarak Fransız Kilisesi'ne başvurulmamasıdır. Yapılan oylamada ferman oy birliği ile değil oy çokluğu ile kabul edilmiştir. Parlamento da ilk etapta, Fransız din adamlarının oy birliği ile kabul etmediği bu fermanı olduğu gibi devlet yasası olarak kabul etmeyi reddetmiştir. Ancak kraliyet tarafından yapılan baskılar neticesinde birtakım değişiklikler ile fermanı kabul etmek zorunda kalmışlardır (Van Kley, 1975: 23).

Kral XIV. Louis'in ölümünden sonra yerine vekâlet eden Orleans Dükü II. Philip (1674-1723), Cizvit rahipleri saraydan uzaklaştırmış ve daha önce mahkûm edilen bazı Jansenistleri hapishaneden çıkartmıştır. Kral XIV. Louis'in ölümü ve Kral Naibi II. Philip'in Jansenistlere ve Protestanlara daha ılımlı yaklaşımı insanları cesaretlendirmiştir. Fransa'da "*Unigenitus*" fermanına itiraz edenler daha güçlü bir şekilde düşüncelerini ifade etmeye başlamıştır. Dört Fransız piskopos, söz konusu fermanı ilerde toplanacak bir genel konsile havale etmiştir. Hatta onların bu temyiz başvurusu bir Fransız tarafından Roma'da Aziz Peter Katedrali'nin duvarına asılmıştır (Nielsen, 1906: 15-16; Wilmot, 1884: 108; Ferguson, 1927: 36-37).

Kral Louis'in ölümü ile cesaretlenen Fransa parlamentosu, bu fermana teolojik içeriğinden ziyade Papa'nın dışarıdan Fransız Kilisesi'ne müdahalesi olduğu için itiraz etmiştir. Parlamento için asıl önemli olan konu da bu olmuştur. Onlara göre bu ferman 1682 Gallikan ilkelerini¹⁹ ihlal etmiştir. Örneğin fermanın 91. maddesi, Quesnel'in "*adil olmayan bir aforozun kişinin görevlerini yapmasına engel olmadığı*" iddiasını mahkûm etmiştir. Bu durumda papa tarafından aforoz edilen bir kişinin krala sadakat yemini iptal edilebilir. Sonuç olarak bu madde "*krallar dünyevi işlerde sadece Tanrı huzurunda hesap verir*" şeklinde anlaşılabilir Gallikan ilkesine terstir. Yine söz konusu Gallikan ilkelere göre Papalık tarafından yayımlanan bir belgenin Fransa'da geçerli olabilmesi için Fransa Kilisesi piskoposları tarafından kabul edilmesi ve parlamentoda kayıt altına alınması gerekir. Ancak bu ferman Fransız piskoposlar tarafından *oybirliği* ile de kabul edilmemiştir. Parlamento ise meftun kralın baskıları ile ve üzerinde birtakım önemli değişiklikler yaparak fermanı onaylamıştır (Van Kley, 1975: 38). Dolayısı ile bu ferman ne kilisesinin ne de ülkenin bir kanunu hükmünü taşımamaktadır.

4. Jansenistlere Yapılan Baskılar ve Jansenizm'in Siyasallaşması

Kral Naibi II. Philip ilk etapta Unigenitus Fermanı ile ilgili tartışmalar hakkında tarafsız kalmıştır. Papa XI. Clement ise 1718'de yayımladığı bir pastoral mektup ile Unigenitus Fermanı'nı mutlak bir şekilde kabul etmeyenleri ve konuyu genel bir konsile havale etmek isteyenleri aforoz etmiştir. Fransız parlamenterler, "*pastoralis officii*" şeklinde ifade edilen bu pastoral mektubu şiddetle protesto etmişlerdir. Bu ana kadar konuya ilgisiz kalan Paris ve Sorbonne Üniversiteleri de parlamentonun safında yer almıştır. Ancak II. Philip tarafsızlığını bozarak Roma'nın safında yer almış ve Unigenitus'un onaylanması için açık bir şekilde Cizvitleri desteklemiştir. Kardinal olmak isteyen piskoposlar da Roma'nın ve sarayın gözüne hoş görünmek için II. Philip'in bu tutumunu desteklemiştir. Sarayın itibarlı rahipleri tekrar Cizvitlerden seçilmiş ve prensin eğitimini de Cizvitler üstlenmiştir. Unigenitus ve Papalık karşıtı yazıların sansürlenmesi ve yargılanması için Paris'te bir birim oluşturulmuştur. Roma'nın çıkarlarını korumak için çalışan Cizvitlerin Fransa sarayında bu denli etkin olmaları, durumu Jansenistlerin aleyhine çevirmiştir (Nielsen, 1906: 16-17; Otten, 1918:510).

¹⁸ Quesnel'in eserine karşı gösterilen ilk tepkiler, diğer dillere çevrilmesi ve eser ile ilgili diğer olaylar hakkında geniş bilgi için bkz: (Cheely, 2013: 576-616).

¹⁹ Fransız din adamlarının 1682 yılında ilan ettikleri "Dört Gallikan İlke" (The Four Gallican Articles), Gallikanizmi ilk kez resmi bir dokümanla formüle etmiştir. Bu ilkelere göre: "(1) *Krallar dünyevi işlerde herhangi bir kilise otoritesine tabi olmazlar.* (2) *Konstanz Konsili'nin papanın ruhani üstünlüğü ile ilgili kararları geçerlidir.* (3) *Papa, Gallikan Kilisesi'nin işlerini yürütmesinde kendi gelenek ve kanunlarını dikkate almak zorundadır.* (4) *Papa, inançla ilgili konularda üstündür, ancak onun kararları episkoposluk tarafından onaylanmadan bağlayıcı olmazlar.*" Bu kararlar, papalar tarafından her zaman dikkate alınmamış, ancak 1789 Devrimi'nden sonra oluşturulan Kilise Sivil Anayasası'nda ve Napolyon'un Papa VII. Pius ile yaptığı 1801 tarihli antlaşmada yönlendirici olmuşlardır. Roma Katolik Kilisesi, en son I. Vatikan Konsili'nde kabul ettiği Papanın yanılmazlığı dogması ile Gallikanizm'in Katolik Kilisesi'ne uygun olmadığını ilan etmiştir. Böylece Gallikanizm, Katolik Kilisesi içinde önemli bir fark yaratamamıştır. Bkz: (Moss, 2005: 54-55; Moody, 2005: 409-420).

XV. Louis, 1723 yılında Kral Naibi II. Philip'in vefatı ile yönetimi eline almıştır. Cizvit rahipler tarafından koyu bir Katolik olarak yetiştirilen kral, Protestanlara karşı daha önce uygulanan birtakım yasakları tekrar uygulamaya koymuş, Katolik ibadet haricinde diğer tüm kilise ibadetlerini yasaklamıştır. Unigenitus Fermanı'na onay vermeyen din adamları yargılanmış ve Jansenist olmakla suçlanmıştır. Kraliyet ve Papalığın baskıları ile 1730 yılında Unigenitus Fermanı, Sorbonne Üniversitesi'nde kabul edilmiştir. Nielsen'e göre bunu yapabilmek için 48 Sorbonne doktorunun oy kullanma hakkı ellerinden alınmıştır. Yine 1730 yılında Fransa kardinali, kraldan bu konu ile ilgili parlamentoya baskı yapmasını talep etmiştir. Bu şekilde parlamentonun tüm din adamlarının ve kilise görevlilerinin Unigenitus Fermanı'nı kayıtsız şartsız kabul etmelerini emreden bir talimatname hazırlaması sağlanmıştır. Paris Üniversitesi de daha fazla direnememiş ve fermanı kabul etmiştir. Burada da 82 üye itiraz ettikleri için akademik dereceleri ellerinden alınmıştır (Nielsen, 1906: 19-20). Dini hassasiyetleri ile ön plana çıkan Jansenistleri bu süreçte en çok zorlayan uygulama ise Paris Başpiskoposu Christophe De Beaumont'un (1703-1781) başlattığı bir uygulama olmuştur. De Beaumont, Jansenistleri fermanı kabul etmeye zorlamak için onlara son sakramentin (hasta yağlama) ifa edilmesini yasaklamıştır. Unigenitus Fermanı'nı onayladıklarını bildiren "*billets du confession*" şeklinde ifade edilen belgeyi imzalamayan Jansenistlere hasta yağlama sakramentini ifa eden rahipler cezalandırılmıştır. Bu belgeyi imzalamadan vefat eden Jansenistlerin kutsanmış bir Katolik mezarlığında defnedilmelerine müsaade edilmemiştir ("*Unigenitus*", *Encyclopedia Britannica*, 2020).

Unigenitus Fermanı etrafında gerçekleşen tartışmalar parlamento ile Jansenistleri birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır. Paris başpiskoposunun 1749 yılında Jansenistlere, hasta yağlama sakramentinin sunulmasını yasaklaması üzerine parlamento bu karara karşı çıkmıştır. Parlamento, başpiskoposun bu talimatını uygulayan rahipleri cezalandırmış ve hapisanelerde bu durumda olan Jansenistlere bu sakramenti ifa edecek rahipler ulaştırmıştır. Parlamento bu yardımlarına karşılık Jansenistler de parlamentoyu desteklemeye başlamıştır. Bu durum, Jansenistlerin teolojik davalarından uzaklaşmalarına ve daha da politik bir konuma gelmelerine yol açmıştır. Gallikan ilkelerin ilan edilmesinde dâhi krala karşı Papalığın tarafında olan Jansenistler, artık kilisenin tamamen devletin kontrolünde olmasını savunan Parlamenter Gallikanizmi desteklemeye başlamıştır. Parlamento ile olan bu ilişkiler, Jansenistleri gittikçe siyasi arenaya çekmiş ve sonuçta onların cumhuriyetçi olarak yaftalanmalarına sebep olmuştur (Van Kley, 1975: 24-26).

18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Jansenistler, cumhuriyetçi ve devrimci fikirleri ile ön plana çıkmıştır. Jansenizm bu dönemde tanrının ihsanı ve kader ile ilgili bir akım olarak ön plana çıkmaktan ziyade, daha çok siyasi bir parti gibi cumhuriyetçilerin sesi olmuştur. Parlamento tarafından da desteklenen Jansenistler, yayın organları ile geniş halk kitlelerine ulaşmış ve halkı etkilemekte başarılı olmuşlardır. Cizvitlere karşı besledikleri düşmanlıkta parlamento ile ortak olan Jansenistler, Molinizm'e karşı teolojik bir hareket olma özelliğini kaybetmiştir (Van Kley, 1975: 28). Böylece onlar, Papalık ve Cizvitlere karşı milli değerleri savunan cumhuriyetçiler haline gelmiştir.

5. Jansenistler ile Parlamento İşbirliğinde Cizvit Tarikatının Yasaklanması

Van Kley, Fransa'da Cizvitlerin bastırılmasında Jansenistlerin etkin bir rol oynadığını ileri sürmektedir (Van Kley, 1975: ix). Jansenistler 1757 yılında Cizvit Tarikatı karşısı yoğun bir karalama kampanyası başlatmışlardır. Örneğin Jansenist "*Nouvelles Ecclesiastiques*" isimli dergi, Cizvitlerin Pelagian, Nestoriusçu veya Ariuşçu sapkınlar olduklarını ileri sürmüş, onların prenslere suikast düzenlediğini ve halkı dolandırarak zenginleştiklerini yazmıştır. Jansenistler, Cizvitlerin Roma'daki başkanlarına itaatleri ve başkanlarının Cizvit üyelerinin fikirlerini bile belirlediğini, tarikatın despotik bir sistemi olduğunu yazarak onları eleştirmişlerdir. Ayrıca Cizvitlerin gizli bir politik hayallerinin olduğunu, evrensel bir monarşi kurmak istediklerini ileri sürerek, Fransız milliyetçiliğine hitap etmişlerdir (Van Kley, 1975: 29-34). Bunu yaparken muhtemelen zamanın ruhuna da uygun olarak yükselen ulusçu duyguları kullanarak kendi amaçlarına kavuşmak istemişlerdir. Onların bu iddiaları, özellikle 1789 Devrimi öncesi artan ekonomik sıkıntılar (Roberts, 2013: 733-735) yüzünden halkı etkilemiştir.

Bu süreçte Fransa Parlamentosu'nda Cizvit Tarikatı karşıtlığı oldukça yükselmiştir. Hem Gallikan duygularla Fransız Kilisesi'ni Roma'nın etkisinden arındırmak isteyen hem de Jansenist olan veya onlara sempati besleyen parlamenterler, Cizvitleri hedef almışlardır. Bu esnada gerçekleşen birtakım olaylar onların bu amaçlarına uygun ortam yaratmıştır. 1755 Yılında Cizvit Batı Hindistan Misyonu tarafından Mersailles'teki ortaklarına borçları karşılığında gönderilen mal yüklü birkaç gemiye İngilizler tarafından el konulmuştur. Bu gemiler ve

taşıdıkları mallar, Cizvitlerin kolonilerde misyonerlik çalışmalarının yanı sıra ticari işlere de giriştiklerini ortaya koymuştur. Cizvitlerin dâhil olduğu bu ve benzeri ticari faaliyetler, Cizvitlerin haksız bir şekilde zenginleştikleri şeklindeki karalama kampanyalarına mazeret teşkil etmiştir. Aynı şekilde 1757 yılı Ocak ayında Kral XV. Henry'nin (1710-1774) bıçaklanması Cizvitlerin üzerine atılmış ve özellikle Jansenist yayınlarda Cizvitleri karalamak için kullanılmıştır (Van Kley, 1975: 62-90).

Fransa'da Cizvit Tarikatı karşıtı düşünceler özellikle parlamentoda oldukça güçlü olsa da, bu tutumun geniş kitlelere yayılması Jansenistlerin eseridir. Jansenistlerin yayınları ile Cizvitler özgür, cumhuriyetçi ve Fransa'ya ait olan her şeyin karşısında bir güç olarak konumlandırılmıştır. Fransız Parlamentosu'nda etkin olan Jansenistlerin çabalarının da etkisiyle, 1762 Nisan'ında Fransa'daki Cizvit okulları kapatılmış, 1764 yılında ise Cizvitlerin faaliyetleri tamamen yasaklanmıştır. Jansenistlerin Cizvitlerle olan bu savaşı, diğer ülkelerde de yankılanmış ve nihayet 1773 yılında Roma Katolik Kilisesi tarafından yasaklanmalarında etkili olmuştur (Güngör, 2016: 71; Doyle, 2002: 54; Wilmot, 1884: 111-34).²⁰

Bu dönemde 1789 Devrimi'ne yol açacak olan, halkı ön plana çıkaran fikirler yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Halkın kraldan üstün olduğunu ima eden bu devrimci fikirler, Jansenizm ve Gallikanizm özelinde "kilisenin papadan büyük olduğu" şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır. Bu minvalde Jansenist bir yazar, kaleme aldığı bir eserde "piskoposlar hata yaptığı zaman halkın onu yargılaması gerektiğini" ifade etmiştir. Yine bir Jansenist olan Montpellier piskoposu, benzer imalar taşıyan ifadeler kullanmıştır. Ona göre yaklaşan devrim, yanlış yönlendirilen ve bozulan kilisenin yerine yeni bir kilisenin kurulmasına yol açacaktır. Bu ve benzer ifadeler sıkça dillendirilmeye çalışılmıştır. Siyasi bir grup olarak güçlenen Jansenistler, gittikçe daha cesur davranmaya başlamışlardır. Cizvitlerin etkisi altındaki genç kraldan ümitlerini kesen Jansenistler, 1750'lerde Fransa Meclisi'nde cumhuriyetçiler olarak bilinmeye başlamıştır (Nielsen, 22). Bu şekilde devrimci fikirler ile ilişkilendirilen Jansenizm, Krallığın ve Papalığın nefretini üzerine çekmiştir.

6. Jansenizm'in Sonu

Jansenistlerin Cizvit Tarikatı karşıtı girişimleri en sonunda, Cizvitlerin Roma Katolik Kilisesi tarafından yasaklanmasını sağlasa da, Jansenizm de bu süreçte ciddi yaralar almıştır. Fransa'da ortaya çıkan birtakım aşırı dinci hareketler Jansenizm ile ilişkilendirilmiş ve Jansenizm ismini lekelemiştir. Nihayet 1760'lı yıllara doğru Jansenizm akımı, Fransa'da yavaş yavaş gücünü kaybetmeye başlamıştır (Neale, 1858: 58-59).

Devrime doğru giden Fransa'da, kilise ve parlamento çevrelerinde de Jansenistlerin etkisi azalmıştır. Ortak düşmanları Cizvitler ortadan kalkınca, parlamento ile Jansenistlerin beraberlikleri de zamanla anlamsızlaşmıştır. Parlamento 1789 Fransız Devrimi'nin önemli etkenlerinden biri olan ekonomik problemler ile ilgilenmiştir. Jansenistlerden istenen "billet du confession" uygulamasına 1765 yılında son verilmiştir. 1782'de ise Papa VI. Pius (1717-1799), 1713'teki yayımından itibaren Jansenistlerin ve onları destekleyenlerin savaş açtığı Unigenitus Fermanı'nın "ölü bir mektup" olduğunu ifade etmiştir (Van Kley, 1975: 231-232). Böylelikle Jansenistlerin varoluş sebepleri yok olmuş veya önemini kaybetmiştir. Bu da onların yavaş yavaş gündemden düşmelerine yol açmıştır.

Bazı yazarlar, Jansenizm'i 1789'da başlayan Fransız Devrimi ile ilişkilendirmiş, Fransız Devrimi'nin radikal liderlerinden Robespierre (1758-1794), Marat (1743-1793) ve Danton'un (1759-1794) Jansenist olduğunu ileri sürmüştür. Onlara göre Kral XVI. Louis'in öldürülmesi, Jansenistler tarafından gerçekleştirilen bir suikasttır; akla tapınma Jansenist teolojinin bir ürünüdür (Neale, 1858: 58-59). Yine bazı yazarlar Devrim'in başarılı olmasında Jansenizm'in sergilediği despotizme ve tiranlığa karşı koyma kültürünün ve vicdan özgürlüğü idealinin etkisinin olduğunu ileri sürmüştür (Bolton, 1969: viii). Buna göre, Jansenistler yeri geldiğinde kraliyete karşı, bazen de Papalığa karşı çıkmış ve muhalif tutumları ile daha sonra gerçekleşecek olan Fransız Devrimi'ne dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. Onlar, 1789 Devrim'i öncesinde Fransızlar arasında muhalefet ve isyan kültürünün gelişmesine öncülük etmiştir.

Kilisenin Fransa Hükümetine tabi olmasını öngören 1790 tarihli Sivil Ruhban Nizamnamesi,²¹ Fransa Kilisesinde Roma taraftarı akımı güçlendirmiştir. Bu nizamname ile din adamlarının Ulusal Meclis'e tabi olma

²⁰ Cizvitlerin Fransa'da yargılanmaları ve yasaklanmaları ve Jansenistlerin bu süreçteki rolleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: (Van Kley, 2008: 302-328; Van Kley, 1975: 108 vd).

²¹ Fransızca "Constitution Civile Du Clerge" şeklinde ifade edilen yasa, 12 Temmuz 1790'te Fransa Ulusal Meclisinde kabul edilmiştir. Yasa ile 135 olan piskopos sayısı 83'e indirilmiştir. Kilise diyakozluk bölgelerini Fransa'nın siyasi yönetim bölgeleri ile eşleştirmiştir. Vatandaşlara rahip ve piskoposları seçme hakkı vermiştir. Din adamlarının maaşını

zorunluluğu, Fransız din adamlarının derin bir şekilde ikiye bölünmesine yol açmıştır. Devrimin gittikçe Hıristiyanlık'tan uzaklaşan ortamında din adamları, her ne kadar Gallikan ideallere zıt olsa da, Roma Katolik Kilisesi'nde kendilerine destek olacak bir güç aramaya başlamıştır (Van Kley, 1975: 324-326). Bu süreçte Jansenizm ile ilgili anlaşmazlıklar arka planda kalmıştır.

7. Sonuç

Jansenizm, başlangıçta ihsan doktrini ile ilgili teolojik bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Tanrı'nın ihsanı ve kader ile ilgili olarak Reform liderlerinin katı kadere öğretilerine karşı, zamanın hümanist fikirlerinden etkilenen birtakım Cizvit yazarlar, insanın özgür iradesini yücelten fikirler ileri sürmüştür. Cornelius Jansen, Augustinus adlı eserinde Cizvitlerin bu fikirlerini eleştirmiş ve katı Augustinci ihsan doktrinini, insanın özgür iradesine pay vermeyecek bir şekilde yorumlamıştır. Onun fikirlerinden hareketle ortaya çıkan Jansenizm, Cizvitlerin çabaları ile yayımlanan birtakım Papalık fermanları ile mahkûm edilmiştir. Bu fermanlar Fransa'da Jansenistlerin birtakım kovuşturmalara maruz kalmasına yol açmıştır. Cizvitler ile Jansenistler arasındaki bu çatışma, Fransa Parlamentosu'na ve kamuoyuna da yansımıştır. Fransa Parlamentosu, parlamenterler arasındaki bazı Jansenistlerin de etkisi ile Jansenistleri korumaya çalışmıştır. Jansenistlerin Cizvitlere, Papalığa ve Papalık fermanlarını uygulamak isteyen Fransa Krallığı'na karşı duruşları ve Fransa Parlamentosu'ndaki nüfuzları, onların cumhuriyetçilik ve ulusalcılık ile ilişkilendirilmelerine yol açmıştır. Yine onların çabalarının da katkısı ile Roma Katolik Kilisesi, Cizvit Tarikatı'nı lağvetmiştir.

Fransa'da devrime doğru giden süreçte Cizvitlerin ülkeden kovulması ve Jansenizm'i mahkûm eden Papalık fermanının ölü bir mektup olarak tanımlanması ile Jansenizm, aykırı bir akım olmaktan çıkmıştır. Fransız Devrimi ile başlayan süreçte kilisenin yetkilerini kısıtlayan birtakım kararlar, Jansenistlerin savunmacı bir üslup ile Papalığa bağlanmasına yol açmıştır. Ancak onların Gallikan ve milliyetçi parlamenterlerin desteğini alarak yürüttükleri kampanyalar ve yaptıkları yayınlar, 1789 Fransız Devrimi'ne önemli bir etkiye bulunmuştur. Onların Cizvitlere karşı yürüttükleri karalama kampanyaları, Cizvitlerin destekçisi olan kraliyetin de sorgulanmasına vesile olmuştur. Cizvitlerin maddi zenginlikleri ile ilgili yayınlar, kilisenin mal varlığının sorgulanmasını sağlamıştır. Böylelikle Jansenizm, 1789 Fransız Devrim'i ile hiçbir şekilde organik bir ilişki içinde olmasa bile, devrimin gerçekleşmesini sağlayan ortamın oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Kaynaklar

- Abercrombie, Nigel. (1936). *The Origins of Jansenism*. London: Oxford University Press.
- Arnould, Antoine. (1644). *De la Frequent Communion*. Paris: Imprimeur Ordinaire du Roy.
- Augustine, Saint. (2010). *Four Anti-Pelagian Writings*. (Çev. John A. Mourant ve William J. Collinge). Washington: CUA Press.
- Ayık, Dursun Ali. (2010). Pelagianizm'in Tarihi ve Öğretileri, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 175-196.
- Bolton, Charles A. (1969). *Church Reform in 18th Century Italy, (The synod of Pistoia, 1786)*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Bruce, Heinrich. (1885). *History of the Catholic Church*. Vol. II. New York: Benziger Brothers.
- Burns, James Henderson ve ark. (1997). *Conciliarism and Papalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cheely, Daniel. (2013). Legitimizing Other People's Scriptures: Pasquier Quesnel's "Nouveau Testament" across Post-Reformation Europe. *Church History*, 82 (3), 576-616.
- Civil Constitution of the Clergy. (2020) *Encyclopædia Britannica*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/event/Civil-Constitution-of-the-Clergy>.
- Creswell, Dennis. (1997). *Saint Augustine's Dilemma*. New York: Peter Lang Publishing.
- Doyle, William. (2002). *The Oxford History of the French Revolution*. New York: Oxford University Press.
- Ferguson, Wallace K. (1927). The Place of Jansenism in French History. *The Journal of Religion*, 7 (1), 26-42.
- Gündüz, Şinasi. (2017). *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Güngör, Ali İsmail. (2016). *Cizvitler ve Katolik Kilisesindeki Yeri*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat.

devletin karşılayacağını kararlaştırmıştır. Fransa Kilisesini ulusal bir temel üzerinde yeniden inşa etmeyi planlayan yasa, Fransa Kilisesi içinde bir ayrılığa sebep olmuştur. Dindar Katolikler Devrime verdikleri desteği geri çekmiştir. "Civil Constitution of the Clergy", (*Encyclopædia Britannica*, 2020). Erişim tarihi: (25.08.2021).

- Hamscher, Albert N. (1977). The Parlement of Paris and the Social Interpretation of Early French Jansenism. *The Catholic Historical Review*, 63 (3), 392-410.
- Hudson, David. (1984). The "Nouvelles Ecclésiastiques", Jansenism, and Conciliarism, 1717-1735. *The Catholic Historical Review*, 70 (3), 389-406.
- Hunt, John. (1873). *Contemporary Essays in Theology*. London: Strahan & Co.
- Jansenii, Cornelii. (1642). *Augustinus, Seu Doctrina S. Augustini de Humanae Naturae Sanitate, Aegritudine, Medicina, Adversus Pleaginos et Massilienses*. (?): Joan & Davidis Berthel.
- Keech, Dominic. (2012). *The Anti-Pelagian Christology of Augustine of Hippo, 396-430*. Oxford: Oxford University Press.
- Keen, Ralph. (2017). The Critique of Calvin in Jansenius's Augustinus, (Ed. Maria-Cristina Pitassi ve Daniela Solfaroli Camillocci). *Crossing Traditions: Essays on the Reformation and Intellectual History* içinde (405-415 ss). Leiden: Brill.
- Kostroun, Daniella. (2011). *Feminism, Absolutism, and Jansenism: Louis XIV and the Port-Royal Nuns*. New York: Cambridge University Press.
- Matava, R. J. (2016). *Divine Causality and Human Free Choice*. Leiden: Brill.
- Molina, D. Ludovico. (1595). *Liberi Arbitrii cum Gratiae Donis, Diuina Praescientia, Prouidentia, Praedestinatione, et Reprobatione, Concordia*. Antverp: (?).
- Molina, Luis De. (2004). *On Divine Foreknowledge, Part IV of the Concordia*. (Çev. Alfred J. Freddoso). Ithaca and London: Cornell University Press.
- Moody, Joseph N. (2005). Gallicanism. Lindsay Jones (Ed.), *The Encyclopedia of Religion, Vol. 5* içinde (409-420 ss). USA: Macmillan Reference.
- Moss, Claude Beaufort. (2005). *The Old Catholic Movement: Its Origins and History*. London: Apocryphile Press.
- Neale, John Mason. (1858). *A History of the So-called Jansenist Church of Holland: With a Sketch of its Earlier Annals, and Some Account of the Brothers of the Common Life*. Oxford: John Henry and James Parker Press.
- Nielsen, Fredrik. (1906). *The History of the Papacy in the XIXth Century*. (Çev. A. J. Mason). London: John Murray.
- Oakley, Francis. (2003). *The Conciliarist Tradition: Constitutionalism in the Catholic Church, 1300-1870*. New York: Oxford University Press.
- Olgun, Hakan. (2019). *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu: Protestanlık*. İstanbul: Milet Nihal.
- Orcibal, Jean ve Lucien Jerphagnon. (2020). Blaise Pascal, *Encyclopædia Britannica*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Blaise-Pascal>.
- Otten, Bernard J. (1918). *A Manual of the History of Dogmas, Vol. II: The Development of Dogmas During the Middle Ages and After*. London: B. Herder Book Co.
- Pascal, Blaise. (1847). *The Provincial Letters*. (Çev. M. Willemain). London: Seeley Burnside and Seeley.
- Quesnel, Pasquier. (1693). *Le Nouveau Testament en François: Avec des Reflexions Morales sur Chaque Verset*, Vols.1-5. Paris: Andre Pralard.
- Roberts, J. M., ve O. A. Westad. (2013). *The History of the World*. Oxford: Oxford University Press.
- Tregelles, S. P. (1853). *The Jansenists: Their Rise, Persecutions by the Jesuits, and Existing Remnant*. London: Samuel Bagster and Sons.
- Turmel, Joseph. (1914). Gallicanism. James Hastings ve ark. (Ed). *Encyclopedia of Religion and Ethics Vol. 8* içinde (156-163 ss). New York: Charles Scribner's Sons.
- Unigenitus. (2020). *Encyclopedia Britannica*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/Unigenitus>. Erişim tarihi: (25.08.2021).
- Van Kley, Dale. (1975). *The Jansenists and the Expulsion of the Jesuits from France 1757-1765*. New Haven and London: Yale University Press.
- Van Kley, Dale. (2008). Jansenism and the International Suppression of the Jesuits. Stewart J. Brown ve Timothy Tackett (Ed). *The Cambridge History of Christianity: Enlightenment, Reawakening, and Revolution 1660-1815, Vol.7* içinde (302-328 ss). Cambridge: Cambridge University Press.
- Whitacre, Aelred, (1916). Molinism. James Hastings (Ed). *Encyclopaedia of Religion and Ethics, Vol. 8* içinde (774-777 ss). New York: Charles Scribner's Sons.
- Wilmot, A. (1884). *The History of the Society of Jesus*. London: Burns and Oates.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

WEIMAR CUMHURİYETİ SEÇİM KAMPANYALARINDA PAUL VON HINDENBURG'UN LİDERLİK İMAJI

The Leadership Image of Paul von Hindenburg in The Election Campaigns of The Weimar Republic

Abdülhakim Bahadır DARI¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, Yeni Medya ve İletişim Anabilim Dalı daribahadir@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3525-5823

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
09.11.2021
Kabul/Accepted:
04.01.2022

DOI:

10.18069/firatsbed.1021371

Anahtar Kelimeler

Almanya, Lider, Seçim,
İmaj, Seçim Kampanyası

Keywords

Germany, Leader, Election,
Image, Election Campaign

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda Paul von Hindenburg, Rusya'ya karşı Tannenberg Savaşı'nı kazanarak, Alman toplumunda ulusal kahraman haline gelmiştir. Alman İmparatorluğu, İtilaf Devletleri'ne karşı savaştan yenilgiyle çıkmasına karşılık, Hindenburg, Alman halkı için ulusal kahraman olarak kalmaya devam etmiştir. Bu aşamada Almanya'da güçlü bir liderlik imajına sahip olan Hindenburg, savaştan sonra Alman siyaset sahnesinde ön plana çıkan Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (NSDAP) adayı Adolf Hitler ve Almanya Komünist Partisi'nin (KPD) adayı Ernst Thälmann'a karşı bağımsız aday olarak girdiği seçimlerde Cumhurbaşkanı olmayı başarmıştır. Çalışmada Hindenburg'un liderlik imajının seçim kampanyalarında ne şekilde sunulduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır, bu amaçla Hindenburg'un seçim kampanyalarında kullanılan posterler liderlik imajı boyutunda göstergebilim yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında Rus dilbilimci Roman Jakobson'un duygusal, gönderimsel ve çağrı olmak üzere üç işlevi üzerinden Hindenburg'un Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında kullanılan posterler analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ışığında, Hindenburg'un NSDAP ve KPD'ye karşı Almanya'da düzeni sağlayabilecek bir lider olarak yansıtıldığı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte çalışmada seçim kampanyalarında Hindenburg'un liderlik imajının düzen ve bütünleşme kavramları üzerinden inşa edilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

In the First World War, Paul von Hindenburg became a national hero in German society by winning the Battle of Tannenberg against Russia. Although the German Empire came out of the war in defeat against the Allies, Hindenburg remained a national hero for the German people. At this stage Hindenburg, who had a strong leadership image in Germany, ran as an independent candidate against Adolf Hitler, the candidate of the National Socialist German Workers Party (NSDAP) and Ernst Thälmann, the candidate of the Communist Party of Germany (KPD), who came to the fore in the German political scene after the war and succeeded in becoming president in the elections. In the study, it was aimed to reveal how Hindenburg's leadership image was presented in election campaigns and for this purpose the posters used in Hindenburg's election campaigns were examined using semiotics method in the context of leadership image. Within the scope of the study, the posters used in the presidential election campaign of Hindenburg were analyzed through the three functions of the Russian linguist Roman Jakobson: emotive, referential and conative. In the light of the findings obtained in the study, it was revealed that Hindenburg was reflected as a leader who could provide order in Germany against the NSDAP and KPD. At this stage, it was concluded that Hindenburg's leadership image was tried to be built on the concepts of order and integration in election campaigns.

Atıf/Citation: Dari, A. B. (2022). Weimar Cumhuriyeti Seçim Kampanyalarında Paul Von Hindenburg'un Liderlik İmajı. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(265-277).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Abdülhakim Bahadır DARI, daribahadir@gmail.com

1. Giriş

Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmasına karşılık savaş sırasında çeşitli başarılar da elde etmiştir. Bu başarılarından biri -ve belki de en önemlisi- Alman İmparatorluğu'nun Rus Çarlığı'na karşı Alman General Paul von Hindenburg liderliğinde kazandığı Tannenberg Savaşı'dır. Savaşta kazandığı zafer, Alman kamuoyunda Hindenburg'un ulusal kahraman haline gelmesini sağlamıştır. Hindenburg'un savaştan sonra da Alman toplumundaki ulusal kahraman imajı devam etmiştir. Savaştan sonra ordudan emekli olan Hindenburg, siyasete atılmış ve 1925 yılında Almanya Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 1932 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçiminde de Hindenburg, en yakın rakibi Hitler'i büyük bir oy farkıyla geçmeyi başarmıştır.

Hindenburg üzerinde çeşitli akademik çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Faust, 1930; McNutt, 1931; Binchy, 1937). Bu çalışmalar içerisinde: Marecks ve von Eisenhart Rothe (1932), devlet adamı ve general olarak Hindenburg'u; Hubatsch (1985), Weimar Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak Hindenburg'u; Cary (1990), Alman muhafazakârlığını ve Hindenburg'un adaylığını; Scully (2012), Weimar Cumhuriyeti'nin karikatürlerinde Hindenburg'u ve Pyta (2014), Alman ulusunun karizmatik lideri olarak Hindenburg'u incelemiştir.

Hindenburg'un Cumhurbaşkanı adayı olarak katıldığı 1932 (Childs, 1932; Leibholz, 1932) ve 1925 Almanya Cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerine de çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda da: Zeender (1963), Alman Katolikleri ve 1925 Cumhurbaşkanlığı seçimini; Falter (1990), 1925 ve 1932'deki seçimleri ve Hindenburg'u; Jones (1997), Hindenburg ve 1932 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr ikilemini; Koellreutter (1932), 1932 Parlamento-Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin geçerliliği hakkında anayasal teorik açıklamaları ve Treiber (1997), 1932'deki Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve Üçüncü Reich'in yükselişini ele almıştır.

Akademik çalışmalara bakıldığında Hindenburg ve seçimlerin çeşitli konu başlıkları üzerinden incelendiği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ise doğrudan Hindenburg'un seçim kampanyalarındaki liderlik imajına odaklanılmıştır. Bu aşamada çalışmada, Hindenburg'un katıldığı seçimlerdeki kampanyalarda liderlik imajının nasıl inşa edildiğinin ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki başarısının seçim kampanyalarına ne şekilde yansıtıldığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada Hindenburg'un savaştaki başarısının, savaş sonrasında katıldığı seçimlerde doğrudan liderlik imajı üzerinde etki oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Bu aşamada seçim kampanyalarında kullanılan posterler, Hindenburg'un liderlik imajı boyutunda göstergebilim yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda çalışmada aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır:

- Hindenburg'un seçim kampanyalarında kullanılan posterlerde Hindenburg'un liderlik imajı hangi temel üzerinden inşa edilmiştir?

- Hindenburg'un seçim kampanyalarında kullanılan posterlerde Hindenburg ne şekilde yansıtılmıştır?

- Hindenburg, liderlik imajı boyutunda NSDAP ve KPD'nin adaylarına ne şekilde alternatif olarak sunulmuştur?

Çalışma, Hindenburg'un Alman siyasi tarihindeki rolünü yansıtması ve Weimar Cumhuriyeti'ndeki siyasal kampanyalara ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Bu açıdan çalışmanın, Weimar Cumhuriyeti dönemi üzerinde çalışma yürüten tarih, siyaset bilimi ve iletişim alanındaki araştırmacıların yararlanabilecekleri bir kaynak olması amaçlanmıştır.

2. 1925 ve 1932 Almanya Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Hindenburg, 1925 ve 1932 yıllarında Almanya'da gerçekleştirilen iki Cumhurbaşkanlığı seçiminde aday olmuş ve her iki seçimde de rakiplerini geride bırakarak Alman Cumhurbaşkanı seçilmeyi başarmıştır.

28 Şubat 1925 tarihinde Almanya Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Friedrich Ebert hayatını kaybetmiş ve Ebert'in ölümü üzerine yeni Alman Cumhurbaşkanının belirlenmesi amacıyla seçime gidilmiştir (Wright, 1925: 414). 1925 Almanya Cumhurbaşkanlığı seçimleri 29 Mart 1925 ve 26 Nisan 1925 tarihlerinde iki tur olarak gerçekleştirilmiştir. Hindenburg'un yer almadığı Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda on yedi aday yarışmıştır. Seçimde Alman Halk Partisi'nden (Deutsche Volkspartei, DVP) Karl Jarres %38.77 oy oranıyla birinci, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nden (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD) Otto Braun %29.04 oy oranıyla ikinci ve Alman Merkez Partisi'nden (Deutsche Zentrumspartei, Zentrum)

Wilhelm Marx %14.47 oy oranıyla üçüncü olmuştur. Jarres ilk turda en çok oyu almasına rağmen, çoğunluğu sağlayamamıştır. Bunun üzerine Jarres, Hindenburg'un lehine Cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmiştir. Monarşi yanlısı Hindenburg (Zeender, 1963: 366), DVP, Alman Ulusal Halk Partisi (Deutschwölkische Freiheitspartei, DVFP) ve Bavyera Halk Partisi (Bayerische Volkspartei, BVP) tarafından ikinci tur oylamada desteklenmiştir. İkinci turda Hindenburg'un karşısında ise SPD, Zentrum ve Almanya Demokrat Partisi'nin (Deutsche Demokratische Partei, DDP) desteklediği Marx ve Almanya Komünist Partisi'nin (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD) desteklediği Ernst Thälmann yer almıştır. 26 Nisan 1925 tarihinde gerçekleştirilen ikinci tur oylamada ise Hindenburg %48.3 oy oranı elde ederek Cumhurbaşkanı seçilmeyi başarmıştır.

1932 Almanya Cumhurbaşkanlığı seçimi de tıpkı 1925 yılında olduğu gibi iki tur gerçeklemiştir. 13 Mart 1932 tarihinde gerçekleştirilen seçime Hindenburg bağımsız olarak katılmış ve oyların % 49.54'ünü elde etmiştir. İlk tur oylamada Hindenburg'u Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) adayı Hitler %30.12 oy oranıyla takip etmiştir. KPD'nin adayı Thälmann ise %13.24 oy oranıyla seçimde üçüncü olmuştur. 10 Nisan 1932 tarihinde gerçekleştirilen ikinci tur oylamaya Hindenburg ikinci kez bağımsız olarak katılmış ve bu oylamada da rakiplerine karşı %53.05 oy oranı elde ederek ikinci kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

3. Hindenburg'un Liderlik İmajı

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Rusya ve müttefiklerine karşı savaşmıştır. Savaşın başında Alman General Paul von Hindenburg'un liderliğindeki Alman ordusu, 23–30 Ağustos 1914 tarihlerinde meydana gelen Tannenberg Savaşı'nda Rus ordusuna karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu zafer, Hindenburg'u Alman halkının nezdinde önemli bir yer elde etmesini sağlamış, Rus işgalinin büyük tehlikesini ortadan kalkmıştır (Faust, 1930: 45). Alman propagandası, Hindenburg'u ulusal kahraman olarak Alman kamuoyuna sunmuş ve Hindenburg'un başarısı savaş boyunca Alman halkının savaşın kazanılması yönündeki inancının sürdürülmesinde önemli bir etken olmuştur. Alman medyasında Hindenburg, Rusya'ya karşı önemli bir tehdit olarak yansıtılmıştır (Kladderadatsch, 1915, 3 Ekim; Ulk, 1914, 25 Eylül). Hindenburg'un Rusya'ya karşı elde ettiği başarıya karşılık, Alman İmparatorluğu savaşı kaybetmiş ve Alman imparatoru II. Wilhelm ülkeyi terk etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Almanya'nın yenilgisiyle sonlanmasına karşılık, Hindenburg Alman nezdinde ulusal kahraman olarak kalmaya devam etmiştir. Hindenburg'un halk nezdindeki popülaritesi onun 1925 yılında Alman Cumhurbaşkanı seçilmesini sağlamıştır. Hindenburg'un ilk Cumhurbaşkanlığı döneminde (1925-1932), 1929 Dünya Ekonomik Buhranı meydana gelmiş ve bu buhrandan Alman ekonomisi sert bir şekilde etkilenmiştir. Bunun sonucunda Alman siyasetinde radikal bir değişim meydana gelmiş ve Hitler'in liderliğindeki NSDAP Alman siyasetinde etkili olmaya başlamıştır. NSDAP propagandası Hitler'i ön plana çıkarmış, Hitler'i ekonomik buhranda kurtarıcı olarak sunmuş ve Hitler'in liderliğinde Alman ekonomisinin tekrar güçleneceğine yönelik algı meydana getirmeye çalışmıştır. Hitler'in halk nezdinde artan popülaritesi, Hitler karşıtlarının 1932 yılında gerçekleştirilecek olan Cumhurbaşkanlığı seçiminde Hindenburg'a yönelmesine yol açmıştır. 1929 yılındaki büyük buhran sırasında Cumhurbaşkanı olmasına karşılık Hindenburg'un halk nezdindeki olumlu imajının sürmesi, 1932 yılındaki seçimde Hindenburg'un Hitler'e karşı zafer kazanma olasılığını arttırmıştır. Nitekim Hitler'in kült liderlik propagandasında Hitler'in Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan bir onbaşı olduğu vurgulanmış ve bir savaş gazisi olarak Alman halkından Hitler için destek istenmiştir. Hitler'e karşı seçimde etkili bir aday olan Hindenburg ise savaş kahramanı olarak ön plana çıkmıştır. Nihayetinde 1932 yılında Hindenburg, başarıyı yakalamış ve yönetime gelmiştir (Falter, 1990: 225). Buna karşılık Hindenburg'un 2 Ağustos 1934 tarihinde ölümüyle Hitler, *Führer* unvanı altında Almanya'nın hem başbakanı hem de cumhurbaşkanı olmuştur.

4. Yöntem

Çalışmada Hindenburg'u konu alan posterlere, ABD'deki Minnesota Üniversitesi Kütüphanesi'nin 800 (Omnia, 2021) ve Hollanda'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün 181 (International Institute of Social History, 2021) dijital kaynağının taranması sonucunda ulaşılmıştır. Çalışmada amaçlı örneklem metodundan yararlanılarak ulaşılan dijital kaynaklar içerisinden, Hindenburg'un Cumhurbaşkanlığı seçim

kampanyalarında kullanılan altı poster çalışmanın örneklemini olarak belirlenmiştir. Posterler belirlenirken, posterlerin Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kullanılmış olmasına, görsellere yer verilmesine ve doğrudan Hindenburg'un liderlik imajına vurgu yapılmış olmasına dikkat edilmiştir. Bu süreçte bu üç özelliğe sahip olan toplam altı postere ulaşılmıştır. Çalışmanın örneklemini olarak belirlenen altı poster, göstergebilim yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Posterler, görsel ve yazılı kodlardaki açık ve gizli mesajların açıklanması ve kitlelerde ne gibi değişimin amaçlandığının ortaya konulması için çalışma kapsamında Roman Jakobson'un göstergebilim anlayışı ışığında analiz edilmiştir. Bu aşamada Jakobson'un göstergebilim modelinde yer alan üç işlev özelinde (duygusal işlev, gönderimsel işlev ve çağrı işlevi) posterler incelenmiştir. Duygusal işlev, iletişim sürecinde mesajı meydana getiren kişiye odaklanmaktadır. Duygusal işlevde mesajı oluşturan kişinin düşünce, davranış ve konumu ön plana çıkmaktadır. Gönderimsel işlev, mesajın hangi şartlarda meydana getirildiğini ifade etmektedir. Bu süreçte gönderimsel işlevde mesajın ne zaman, nerede ve ne şekilde hazırlandığı önem taşımaktadır. Çağrı işlevi ise mesajı alan kişi veya kişilerde meydana getirilmesi amaçlanan değişimi açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle mesajı gönderen tarafın, mesajın ulaştığı tarafta oluşmasını planladığı duygu, düşünce veya davranışı belirtmektedir.

Göstergebilim alanında Claude Lévi-Strauss (Karaca vd., 2020), Charles William Morris (Gülada, 2019; Avcı ve Çakı, 2020), Roland Barthes (Gazi vd., 2020) ve Charles Sanders Peirce'in (Baytimur ve Çakı, 2021) göstergebilim anlayışları üzerinden çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunun yanında Zorlu vd., Ferdinand de Saussure ve Barthes'ın (Zorlu vd., 2017) ve Işık vd., Louis Hjelmslev ve William Labov'un (Işık vd., 2021) göstergebilim kavramları üzerinden göstergebilimsel incelemede bulunmuştur. Jakobson'un bu üç kavramı üzerinden de farklı konu ve içeriklerde poster analizleri gerçekleştirilmiştir (Şahan, 2020: 278; Türk vd., 2021: 167). Posterlerin dışında da bu üç işlev üzerinden şarkıdan (Çalışkan ve Karaburun Doğan, 2020: 268), radyo konuşmasına (Yılmaz, 2020, 548) kadar farklı alanlarda incelemelerde bulunulmuştur. Çalışmada ise posterler, ilk olarak duygusal işlev üzerinden mesajı oluşturan, ardından gönderimsel işlev üzerinden mesajın bağlamı ve son olarak çağrı işlevi üzerinden mesajı alan odaklı analiz edilmiştir.

5. Analiz ve Bulgular

Çalışmanın bu kısmında örneklem olarak belirlenen altı poster, göstergebilim yöntemi kullanılarak liderlik imajı boyutunda analiz edilmiştir.

5. 1. Birinci Poster

Birinci posterde üstünde Almanya'nın simgesi kartal figürünün olduğu siyah büyük bir küre tutan Hindenburg ve hemen yanında NSDAP üniforması içerisinde iki elini havaya kaldıran Hitler resmedilmiştir (Görsel 1). Posterde Hitler'e, üstünde "Ben çok daha güçlüyüm! (Ich bin noch viel stärker!)" şeklinde yazı bulunan konuşma baloncuğu yapılmıştır. Posterde Hindenburg, Hitler'e göre devasa boyutta ve kaslı vücut hatlarıyla resmedilmiştir. Posterin altında ise "Hindenburg'a oy verin! Kahraman yükü, kahramanlar gerektirir (Wählt Hindenburg! Heldenlast erfordert Helden!)" şeklinde yazıya yer verilmiştir.

Duygusal işlev boyutunda incelendiğinde posterde Hindenburg'un liderlik imajının, Hitler'in kült liderliğine karşı kullanılmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır (Tablo 1). NSDAP'nin propaganda faaliyetlerinde Hitler, Almanya'nın kurtarıcısı olarak sunulmakta ve Alman halkının geleceği için doğru kararlar aldığı ileri sürülmektedir. Hitler'in liderliğinde Almanya'nın güçlü bir ülke olacağı ve Versay Antlaşması sonucunda Alman halkına dayatılan zor şartların ortadan kaldırılacağı düşüncesi ön plana çıkarılmaktadır. Bu aşamada posterde Hindenburg'un güçlü olarak sunulması, Hitler'den daha başarılı olacağı algısının oluşmasına yol açmaktadır. Diğer yandan 1932 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçiminde Hindenburg, 85 yaşında Hitler'e karşı aday olmuştur. Bu açıdan düşünüldüğünde Hindenburg'un ileri yaşına rağmen Hitler'e karşı güçlü gösterilmesi sürecinde posterde Hindenburg, Hitler'e göre devasa boyutta ve kaslı vücut hatlarıyla resmedilmiştir.

Gönderimsel işlev üzerinden ele alındığında posterde Hindenburg'un taşıdığı devasa küre Almanya'nın sorunlarının bir metaforu olarak kullanılmaktadır. Nitekim kürenin üzerinde yer alan kartal figürü Almanya'yı simgelemektedir. Boyutsal olarak değerlendirildiğinde posterdeki kürenin Hitler tarafından değil Hindenburg tarafından kaldırılabilmesi aktarılmaktadır. Posterde Hitler'in "Ben çok daha güçlüyüm!" söylemi, posterdeki Hitler ve Hindenburg'un görselleriyle tezat oluşturmaktadır. Bu şekilde Hitler'in

Almanya'nın maruz kaldığı sorunlarının üstesinden gelebilecek gücünün olmadığı aktarılmakta ve Hitler'in kült liderlik imajı doğrudan hedef alınmaktadır.

Görsel 1. Birinci Poster (University of Minnesota, 1918-1939a)

Çağrı işlevi boyutunda incelendiğinde posterde güç olgusu üzerinden Alman halkının seçimde Hitler'i değil Hindenburg'u seçmesi istenmektedir. Posterde her ne kadar Hindenburg'un gücü fiziksel olarak yansıtılmakla birlikte, yaşı itibarıyla asıl gücünün fiziksel değil geçmişteki başarıları üzerinden oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu aşamada Birinci Dünya Savaşı'ndaki askeri başarısının doğrudan Hindenburg'un liderlik imajının inşasında kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. Birinci Poster

Duygusal işlev	Hindenburg'un Hitler'den daha güçlü sunulması
Gönderimsel işlev	Hindenburg'un Almanya'nın sorunlarını çözebileceği düşüncesi
Çağrı işlevi	Almanya'nın sorunlarının çözümü için Alman halkının Hindenburg'u seçmesi

5. 2. İkinci Poster

İkinci posterde eski Töton şövalyelerinin kıyafeti içerisinde iki eliyle bir kılıcı tutan Hindenburg görseline yer verilmiştir. Posterin arka planında ise büyük kale surlarını andıran yapılar resmedilmiştir (Görsel 2). Posterde “Sınırlarınızın kurtarıcısı Hindenburg’u seçin (Wählt Hindenburg, Den Retter Eurer Marken)” yazısına yer verilmiştir.

Görsel 2. İkinci Poster (University of Minnesota, 1918-1939b)

Duygusal işlev üzerinden ele alındığında posterde doğrudan Hindenburg’un Birinci Dünya Savaşı’ndaki Tannenberg Savaşı’nda Alman sınırlarını, Rus ordusuna karşı savunmasına atıf yapılmaktadır (Tablo 2). Posterdeki yazılı kodlar üzerinden de doğrudan Hindenburg’un Alman sınırlarını Almanya’nın düşmanlarından kurtardığı aktarılmaktadır. Tannenberg Savaşı kahramanı olarak ön plana çıkarılan Hindenburg, Almanya’nın güvenliğinin teminatı olarak kitlelere yansıtılmaktadır.

Gönderimsel işlev boyutunda incelendiğinde posterde Hindenburg’un Töton şövalyesi üniforması içerisinde gösterilmesiyle Hindenburg ve Alman tarihinde önemli başarılarla sahip olan Töton şövalyeleri arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Töton şövalyelerinin başarılarına atıfta bulunularak, Hindenburg’un ulusal kahramanlık imajı ön plana çıkarılmaktadır. Posterde Hindenburg’un arkasında yer alan sur görünümlü yapılar, Almanya’nın metonimi olarak kullanılmakta, bu şekilde Hindenburg liderliğinde Almanya’nın güven altında olduğu vurgulanmaktadır.

Çağrı işlevi üzerinden ele alındığında posterdeki görsel ve yazılı kodlar üzerinden Hindenburg, efsanevi bir kişilik olarak Alman halkına sunulmakta ve Almanya’nın güvenliği için Alman halkının Hindenburg’u desteklemesi gerektiğine yönelik mesaj verilmektedir.

Tablo 2. İkinci Poster

Duygusal işlev	Hindenburg'un Tannenberg Savaşı kahramanı olarak ön plana çıkarılması
Gönderimsel işlev	Hindenburg liderliğinde Almanya'nın güven altında olduğu
Çağrı işlevi	Alman halkının, Almanya'nın güvenliği için Hindenburg'u desteklemesi gerektiği

5. 3. Üçüncü Poster

Üçüncü posterde, siyah şekilde Hindenburg'un başının silueti resmedilmiştir. Posterdeki görselin üstünde de "Bir adama oy verin, partiye değil, Hindenburg'a oy verin (Wählt einen Mann, wählt keine Partei, wählt Hindenburg)" yazısına yer verilmiştir (Görsel 3).

Görsel 3. Üçüncü Poster (University of Minnesota, 1918-1939c)

Duygusal işlev boyutunda incelendiğinde posterde doğrudan Hindenburg'un karizmatik liderliğine vurgu yapıldığı ortaya çıkmaktadır (Tablo 3). Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde NSDAP, Hitler'i ve KPD ise Thälmann'ı desteklerken, Hindenburg Almanya'daki pek çok siyasi partinin desteğini arkasına almıştır. Bu süreç Hindenburg'un pek çok farklı siyasi görüşten seçmenin oyunu almasını gerektirmiştir. Posterde Hindenburg'un karizmatik liderliği ön plana çıkarılarak, seçmenlerin herhangi bir partiye değil, doğrudan Hindenburg'a oy vereceği algısının oluşturulmasına çalışmıştır. Hitler ve Thälmann, Alman siyasi arenasında önemli bir yer edinmiştir. Özellikle 1932 parlamento seçimlerinde NSDAP'nin hızlı yükselişi, Hitler'in Cumhurbaşkanlığı için önde gelen adaylardan biri haline gelmesine yol açmıştır. Bu süreçte posterde Hitler'in Almanya'daki siyasi gücüne karşı Hitler muhaliflerinin Hindenburg'un liderliği altında bir araya getirilmesine çalışılmıştır.

Gönderimsel işlev üzerinden ele alındığında posterde Hindenburg'un partiler üstü bir kişi olarak sunulduğu ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde Alman seçmenlerin karşıt oldukları siyasi partilerin desteğini aldığı için Hindenburg'a oy vermesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Posterde herhangi bir vaade yer verilmeden

doğrudan Hindenburg'un adı ön plana çıkarılmıştır. Bu aşamada posterde Hindenburg'un Tannenberg Savaşı'ndaki başarısı üzerinden kitlelerin Hindenburg'a yönelmesine çalışılmıştır.

Çağrı işlevi boyutunda incelendiğinde posterde Alman halkının birlik için Hindenburg'u seçmesi istenmektedir. Posterde Alman seçmenlerin, Hindenburg'u destekleyen siyasi partilere değil doğrudan Hindenburg'a odaklanmasına çalışılmıştır. Bu şekilde Hitler'in seçimleri kazanmasında en büyük engel olarak Hindenburg ön plana çıkarılmıştır.

Tablo 3. Üçüncü Poster

Duygusal işlev	Hindenburg'un karizmatik liderliğinin ön plana çıkarılması
Gönderimsel işlev	Hindenburg'un partiler üstü bir kişi olarak sunulması
Çağrı işlevi	Alman halkının birlik için Hindenburg'u seçmesinin istenmesi

5. 4. Dördüncü Poster

Dördüncü posterde kavga etmekte olan iki erkek görseli bulunmaktadır. Posterin arka planında tartıştıkları izlenimi veren farklı insan görselleri de resmedilmiştir (Görsel 4). Posterde "Almanların birbirleriyle çatışmasını durdurun! 10 Nisan'da sadece Hindenburg! (Haltet ein mit der deutschen selbstzerfleischung! Am. 10. April nur Hindenburg!)" şeklinde yazıya yer verilmiştir.

Duygusal işlev üzerinden ele alındığında posterde Almanya'daki siyasi karmaşaya vurgu yapılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da imparatorluğun yıkılması ve cumhuriyetin ilanından sonra ülke NSDAP ve KPD'nin sert siyasi mücadelesine tanık olmuştur (Tablo 4). Bu mücadeleler kimi zaman sokak çatışmalarına dönüşmüş ve nasyonal sosyalistlerle komünistler arasında kavgalar yaşanmıştır.

Gönderimsel işlev boyutunda incelendiğinde posterde kavga eden kişilerin Alman seçmenlerinin metonimi olarak kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde posterde siyasi nedenlerden dolayı şiddetli çatışmaların yaşandığı vurgulanmış ve Almanya'da huzursuzluğun hâkim olduğu mesajı verilmiştir.

Çağrı işlevi üzerinden ele alındığında posterde Almanya'da huzurun tesis edilmesi için Alman halkının Hindenburg'u desteklemesi istenmiştir. Bu aşamada posterde Hindenburg, huzur ve istikrar kavramları üzerinden ön plana çıkarılmıştır.

Tablo 4. Dördüncü Poster

Duygusal işlev	Hitler'in Almanya'da siyasi çatışmaya yol açtığı ve Hindenburg'un bu çatışmayı durdurabileceği
Gönderimsel işlev	Almanya'da siyasi karmaşanın olduğu düşüncesi
Çağrı işlevi	Almanya'daki siyasi karmaşanın son bulabilmesi için Alman halkının Hindenburg'u desteklemesi

Görsel 4. Dördüncü Poster (International Institute of Social History, 1932)

5. 5. Beşinci Poster

Beşinci posterde Hindenburg'un bir görseline ve görselin hemen altında ise "En iyimizi seç (Wählt unsern besten)" yazısı bulunmaktadır (Görsel 5).

Görsel 5. Beşinci Poster (University of Minnesota, 1918-1939d)

Duygusal işlev boyutunda incelendiğinde posterde Hitler'in kült liderliğine benzer şekilde Hindenburg'un da kült lider olarak ön plana çıkarılmaya çalışıldığı ortaya çıkmaktadır (Tablo 5). Hitler'in seçim kampanyalarında kullanılan posterlerde Hitler'in Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan asker olduğuna vurgu yapılmıştır. Posterde yine Hindenburg'un savaştaki başarısı üzerinden Hindenburg efsanevi kişilik olarak Alman halkına aktarılmıştır. Bu süreçte Hindenburg'un kült liderlik imajı, Hitler'in kült liderlik imajına önemli bir alternatif olarak sunulmuştur.

Tablo 5. Beşinci Poster

Duygusal işlev	Hindenburg kült kişilik olarak Alman halkına sunulmakta
Gönderimsel işlev	Hindenburg'un Almanya'yı başarılı bir şekilde yöneteceği düşüncesi
Çağrı işlevi	Almanya'nın başarılı bir şekilde yönetilmesi için Alman halkının Hindenburg'u seçmesi gerektiği

Gönderimsel işlev üzerinden ele alındığında posterde Alman halkının Hindenburg'un görseline ve "En iyimizi seç" yazısına odaklanması amaçlanmıştır. Hindenburg'un "en iyi olduğu düşüncesi", doğrudan Hindenburg'un savaştaki başarısıyla ilişkilendirilmiştir. Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesine karşılık Hindenburg liderliğinde Doğu sınırlarını başarıyla savunmuş ve düşmanına ağır bir hezimet yaşatmıştır. Bu süreçte Hindenburg, savaştan mağlup çıkan Alman halkı için başarının bir sembolü haline gelmiştir.

Çağrı işlevi boyutunda incelendiğinde posterde Hindenburg'un kült liderliği ön plana çıkarılarak, Alman halkının Hindenburg'u desteklemesine çalışılmıştır. Hindenburg'un kült kişiliği üzerinden Almanya'yı en başarılı şekilde yönetebilecek liderin Hindenburg olduğuna yönelik algı oluşturulmaya çalışılmıştır.

5. 6. Altıncı Poster

Altıncı posterde iki gurubun birbirleriyle mücadele ettikleri, bu sırada devasa boyuttaki bir erkeğin elindeki yine devasa boyuttaki süpürgeyle insanları süpürdüğü resmedilmiştir (Görsel 6). Posterdeki insanların arasında NSDAP bayrakları ve üstünde yıldız, orak ve çekiçin olduğu bir bayrak bulunmaktadır. Posterde "Hitler'in fitnessini şimdi bitirin!: Hindenburg'u seçin (Schluss jetzt mit Hitlers Volksverhetzung!: Wählt Hindenburg)" yazısına yer verilmiştir.

Görsel 6. Altıncı Poster (University of Minnesota, 1918-1939e)

Duygusal işlev üzerinden ele alındığında posterde Hindenburg'un Almanya'da huzur ve istikrarın teminatı olarak sunulduğu ortaya çıkmaktadır (Tablo 6). Posterdeki yazılı kodlarda ise doğrudan NSDAP lideri Hitler hedef alınmış ve Almanya'daki siyasi huzursuzluğun nedeni olarak Hitler sunulmuştur. Hitler'in önderliğinde nasyonal sosyalistlerin komünistlerle mücadelesinin Almanya'da huzursuzluğa yol açtığı üzerinde durulmuştur. Bu aşamada Almanya'daki huzursuzluğun önlenmesinde de Hindenburg ön plana çıkarılmıştır.

Tablo 6. Altıncı Poster

Duygusal işlev	Hindenburg, Almanya'da huzur ve istikrarın teminatı olarak sunulmakta
Gönderimsel işlev	NSDAP ve KPD'nin siyasi çatışma içerisinde olduğu vurgulanmakta
Çağrı işlevi	Alman halkının Hindenburg'u seçmesiyle NSDAP ve KPD'nin siyasi çatışmasının son bulacağı düşüncesi

Gönderimsel işlev boyutunda incelendiğinde posterde NSDAP ve KPD'nin siyasi çatışma içerisinde olduğu vurgulanmıştır. Bu aşamada posterde NSDAP bayrakları ve üstünde yıldız, orak ve çekicinin olduğu bir bayrağın etrafında çatışan insanlar, NSDAP ve KPD'lilerin metonimi olarak kullanılmıştır. Poster üzerinden Almanya'da huzursuzluğun hâkim olduğu vurgulanmış ve çözüm olarak da Alman halkına Hindenburg sunulmuştur. Posterde elinde süpürgeyle devasa boyutta yansıtılan erkek görseliyle Hindenburg'un seçilmesi durumunda ülkedeki siyasi karmaşanın önleneyeceği algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu aşamada metalepsis bir anlatıma yer verilerek Hindenburg'un Almanya'daki düzeni sağlaması, bir kişinin süpürgeyle temizlik yapması şekliyle ifade edilmiştir. Erkeğin ve süpürgeyle devasa boyutta sunulmasıyla doğrudan Hindenburg'un gücüne atıfta bulunulmuştur.

Çağrı işlevi üzerinden ele alındığında posterde Alman halkının Hindenburg'u seçmesiyle NSDAP ve KPD'nin siyasi çatışmasının son bulacağı mesajı verilmektedir. Bu aşamada Alman halkı, ülkede huzur ve istikrarın sağlanması için Hindenburg'u desteklemeye çağrılmıştır. Posterde Almanya'da Hitler'in yol açtığı ileri sürülen çatışmaların son bulması için Hindenburg'un seçilmesi istenmiştir.

6. Sonuç

Çalışma kapsamında incelenen propaganda posterlerinde Hindenburg'un liderlik imajının doğrudan Birinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen Tannenberg Savaşı'ndaki başarısı üzerinden inşa edildiği ortaya çıkarılmıştır. Propaganda posterlerinde savaşta başarısına atıfta bulunularak Hindenburg, Alman halkına cephede olduğu gibi siyasette de bir kurtarıcı olarak sunulmaya çalışılmıştır. Bu aşamada propaganda posterlerinde Almanya'da NSDAP ve KPD'nin birbirlerine karşı –kimi zaman şiddet içeren- mücadelesine değinilmiş ve bu mücadelenin Almanya'da kaosa yol açtığına yönelik algıya yol açılmıştır. Tüm bu süreçte Hindenburg, NSDAP ve KPD'nin yol açtığı ileri sürülen bu kaosa karşılık her iki partinin adayına alternatif olarak Almanya'nın düzen ve huzurunun teminatı olarak yansıtılmıştır.

NSDAP ve KPD kendi adaylarıyla Cumhurbaşkanlığı seçimine katılırken Hindenburg farklı siyasi çevrelerin ortak adayı olarak ön plana çıkarılmıştır. Bu aşamada NSDAP'nin adayı Hitler'e ya da KPD'nin adayı Thälmann'a karşı başarı sağlanabilmesi için Hindenburg, farklı siyasi düşüncelere sahip seçmenlerin oylarını alabilecek ortak bir aday olarak sunulmuştur. Bu nedenle Hindenburg'un seçim kampanyasında "partiye değil adaya oy verin" vurgusunda doğrudan Hindenburg'un Alman halkı nezdindeki popülaritesi kullanılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle propaganda posterlerindeki yazılı ve görsel göstergelerde Alman halkının doğrudan Hindenburg'a odaklanması amaçlanılmıştır. Diğer yandan kimi propaganda posterinde Hindenburg'un diğer adaylara karşı gücüne vurgu yapılabilmesi için Hindenburg devasa boyutta ya da Töton şövalyesi şeklinde resmedilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde propaganda posterlerinde 1920'li yılların ikinci yarısında ve 1930'lu yılların başlarında Almanya'daki siyasi şiddetin önlenmesinde Hindenburg'un kült liderlik imajından yararlanılmasına çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndan Almanya'nın yenilgiyle çıkmasıyla Alman imparatorunun ülkesini terk etmesi üzerine ülkede boşalan kült liderlik imajının benzeri bir kült liderlik imajı doğrudan Hindenburg'a atfedilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Alman halkının ülkede huzuru sağlayabilecek kişinin Hindenburg olacağına ikna edilmesi hedeflenmiştir. Bu aşamada NSDAP lideri

Hitler'in Almanya'da hızla artan kült liderlik imajının önüne geçilebilmek için geçmişteki askeri başarıları vurgulanarak Hindenburg'un Hitler'den daha başarılı olacağına yönelik algı oluşturmasının amaçlandığı ileri sürülebilmektedir. Sonuç olarak Hindenburg özelinde bir siyasinin liderlik imajının inşasında siyasinin geçmişteki askeri başarısının önemli bir propaganda unsuru olarak kullanılabilmesi ve farklı siyasi grupların bir araya getirilmesinde siyasinin askeri başarısından önemli bir propaganda aracı olarak yararlanılabileceği ortaya çıkarılmıştır.

Kaynaklar

- Avcı, Ö. & Çakı, C. (2020). Milan Nedić İktidarında Sırp Toplumunda Düşman İnşası Propagandasına Yönelik Bir İnceleme. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (21), 81-110.
- Baytimur, T. & Çakı (2021). İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'deki Yahudi Diasporasının Avrupa'daki Yahudileri Konu Alan Propaganda Pulları Üzerine İnceleme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 99-128.
- Binchy, D. A. (1937). Paul von Hindenburg 1847-1934. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 26(102), 223-242.
- Cary, N. D. (1990). The making of the reich president, 1925: German conservatism and the nomination of Paul von Hindenburg. *Central European History*, 23(2-3), 179-204.
- Childs, H. L. (1932). The german presidential election of 1932. *American Political Science Review*, 26(3), 486-496.
- Çalışkan, S., & Karaburun Doğan, D. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'ndeki Radyo Yayınlarında Propaganda Şarkılarının Kullanılması: "Kutsal Savaş" Şarkısı Üzerine İnceleme. *Eurasian Journal of Music and Dance*, (16), 263-280.
- Falter, J. W. (1990). The two Hindenburg elections of 1925 and 1932: A total reversal of voter coalitions. *Central European History*, 23(2-3), 225-241.
- Faust, A. B. (1930). Paul von Hindenburg. *Current History* (1916-1940), 32(1), 41-46.
- Gazi, M. A., Çakı, C., Gülada, M. O., & Çakı, G. (2020). Çin Halk Cumhuriyeti Kültür Devrimi Sürecinde Okuma Alışkanlığının Propaganda Posterlerinde Sunumu. *Türk Kütüphaneciliği*, 34(3), 406-431.
- Gülada, M. O. (2019). 1936 Berlin Olimpiyatları'nda Spor Yayıncılığının Propaganda Amaçlı Kullanımı: Olympia Filmi Üzerine İnceleme. *TRT Akademi*, 4(8), 326-344.
- Hubatsch, W. (1985). Hindenburg as reichspräsident of the Weimar Republic. W. Hubatsch (Ed.), *Studies in medieval and modern German history* içinde (165-172. ss.). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-17822-3_9
- International Institute of Social History. (1932). Poster. Erişim adresi <https://search.iisg.amsterdam/Record/836008>
- International Institute of Social History. (2021). Paul von Hindenburg. Erişim adresi <https://search.iisg.amsterdam/Search/Results?lookfor=Paul+von+Hindenburg&type=AllFields&limit=20&sort=relevance>
- Işık, M., Gazi, M. A., Çakı, C., & Çakı, G. (2021). Birinci Dünya Savaşı'nda Amerikan Kütüphane Derneği'nin ABD Ordusuna Yönelik Hazırladığı Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme, *Türk Kütüphaneciliği*, 35(2), 131-158.
- Jones, L. E. (1997). Hindenburg and the conservative dilemma in the 1932 presidential elections. *German Studies Review*, 20(2), 235-259.
- Karaca, M., Gazi, M. A. & Çakı, C. (2020). Kore Savaşı Ekseninde ABD-Çin İlişkilerinin Çin Propaganda Posterleri Üzerinden Analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1142-1156.
- Kladderadatsch. (1915, 3 Ekim). Hindenburg, Sayfa 1. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kla1915/0623/image>
- Koellreutter, O. (1932). Verfassungstheoretische Bemerkungen zur Gültigkeit der geplanten parlamentarischen Reichspräsidentenwahl 1932. *Archiv des öffentlichen Rechts*, 61(2), 129-146.
- Leibholz, G. (1932). Die Verfassungsdurchbrechung. Betrachtungen aus Anlaß der geplanten parlamentarischen Reichspräsidentenwahl vom Januar 1932. *Archiv des öffentlichen Rechts*, 61(1), 1-26.
- Marcks, E., & von Eisenhart Rothe, E. (1932). *Paul von Hindenburg als mensch, staatsmann, Feldherr*. Deutschland: Stollberg.
- McNutt, R. T. (1931). Paul von Hindenburg, Germany's soldier-president. *Historical Outlook*, 22(7), 319-324.
- University of Minnesota. (1918-1939a). Wahl Hindenburg! Heldenlast erfordert Helden! Ich bin noch viel starker!. Erişim adresi <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll208:4876>
- University of Minnesota. (1918-1939b). Wahl Hindenburg, Den Retter Eurer Marken. Erişim adresi

- <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll208:4560>
University of Minnesota. (1918-1939c). Wahl einen Mann: wahl keine Partei: wahl Hindenburg. Erişim adresi <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll208:4287>
- University of Minnesota. (1918-1939d). Schluss jetzt mit Hitlers Volksverhetzung!: Wahl Hindenburg. Erişim adresi <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll208:3306>
- University of Minnesota. (1918-1939e). Wahl unsern Besten. Erişim adresi <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll208:4607>
- Omnia. (2021). Explore Your Results. Erişim adresi https://www.omnia.ie/index.php?navigation_function=3&europeana_query=Hindenburg%2C+Paul+von+europeana_cursor=AoQhRn3DkLvL4gJKPwAvOTIwMzQvR1ZOUkNfU0ZBMDNfU0ZBMDIyMDAxNDA4&europeana_prev_cursor=AoQhRn3DkLvL4gJKPwAvOTIwMzQvR1ZOUkNfU0ZBMDNfU0ZBMDIyMDAxNDA4&dpla_nav_start=1&prev_obcnt=200
- Pyta, W. (2014). Paul von Hindenburg als charismatischer Führer der deutschen Nation. F. Möller (Ed.), *Charismatische Führer der deutschen Nation* içinde (109-148. ss.). München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag. <https://doi.org/10.1515/9783486833966.109>
- Scully, R. (2012). Hindenburg: The cartoon titan of the Weimar Republic, 1918-1934. *German Studies Review*, 35(3), 541-565.
- Şahan, S. (2020). Sovyetler Birliği'nde Batı Blok'unun Radyo Yayınlarının Karikatürler Üzerinden Eleştirisi. *TRT Akademi*, 5(9), 270-291.
- Treiber, H. (1997). Stepun zur Heraufkunft des Dritten Reiches anlässlich der Reichspräsidentenwahl 1932. K. S. Rehberg (Ed.), *Differenz und Integration: Die Zukunft moderner Gesellschaften* içinde (882-884. ss.). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-322-83268-9_199
- Türk, M. S., Avcı, Ö. & Baytimur, T. (2021). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sovyet Revizyonizmi'ne Karşı Kitapların Propaganda Amaçlı Kullanımı. *Türk Kütüphaneciliği*, 35(2), 159-182.
- Ulk. (1914, 25 Eylül). *Ulk*, Sayfa 5. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/ulk1914/0301/image>
- Wright, H. F. (1925). The German presidential election. *Advocate of Peace through Justice*, 87(7), 411-420.
- Yılmaz, M. B. (2020). İkinci Dünya Savaşı'nda Japon Medyasının ABD'ye Yönelik Faaliyetleri: Tokyo Rose Radyo Yayınları Üzerine İnceleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 541-563.
- Zeender, J. K. (1963). The German Catholics and the presidential election of 1925. *The Journal of Modern History*, 35(4), 366-381.
- Zorlu, Y., Çakı, C., & Karaca, M. (2017). Türk Sinemasında Nazizm İdeolojisi: "Kırımlı" Filmi ve Göstergebilimsel Analizi. *Sosyoloji Konferansları*, (56), 67-95.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

POST-TRUTH ÇAĞINDA COVID-19 AŞISI ÜZERİNDEN SOSYAL MEDYADAKİ KAMUSAL KOMPLO TEORİSİ ÜRETİMİNİN İNCELENMESİ

Investigation of Public Conspiracy Theory Production in Social Media over Covid-19 Vaccine in the Post-truth Age

Sertaç KAYA¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, İstanbul, sertackaya1@aydin.edu.tr,
orcid.org/ 0000-0003-3483-572X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
14.09.2021
Kabul/Accepted:
13.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.995633

Anahtar Kelimeler

Post-truth, Sosyal Medya,
İnfodemi, Komplo Teorisi,
Covid-19.

Keywords

Post-truth, Social Media,
Infodemia, Conspiracy
Theories, Covid-19.

ÖZ

Covid-19, 2019 yılının sonlarında Çin'de görülmesinin ardından 2020'nin başından itibaren küresel halk sağlığına yönelik ciddi bir tehdit olarak varlığını sürdürmektedir. Hükümetlerin aldığı önlemlerin yanında bilim insanlarının da virüse karşı aşı geliştirmesi bu tehdide karşı mücadeledeki önemli adımlardan birini oluşturmaktadır. Türkiye'de de, farklı ülkelerin geliştirdiği bu aşilar satın alınarak vatandaşlar üzerinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu ilerlemeler kaydedilirken bir yandan da sosyal medyada aşilar hakkında söylentiler, aşı karşıtı ifadeler ve komplo teorileri yaygın olarak üretilmekte, ilgi çekmekte ve paylaşılmaktadır. Genetik kodların değiştirilmesi, insanların bedenlerine mikroçipler yerleştirilmesi, aşiların cenin dokusu içermesi gibi farklı komplo teorileri öne çıkmaktadır. Bu çalışmada sosyal medya platformlarından biri olan Twitter'da #AşıDeğilSeriKatil etiketi altında paylaşılan tweetler değerlendirmeye alınarak kullanıcıların paylaşımlarındaki aşı karşıtı görüşleri ve komplo teorisi üretimini ortaya koymak hedeflenmektedir. Bu amaçla 14.07.2021-17.07.2021 tarihleri arasında atılan tweetler değerlendirmeye alınmış ve en çok retweet edilen %5 oranındaki paylaşım içerik analizi ile incelenerek kategoriler oluşturulmuştur. Çalışma neticesinde kullanıcıların aşı karşıtı düşüncelerini desteklemek adına çeşitli teoriler ortaya koyduğu, örnekler gösterdiği ve yorumlarını paylaştıkları görülmüştür.

ABSTRACT

Covid-19 has remained a serious threat to global public health since the beginning of 2020, after being detected in China in late 2019. In addition to the measures taken by governments, the development of a vaccine against the virus by scientists is one of the important steps in the fight against this threat. In Turkey, these vaccines developed by different countries have been purchased and started to be applied to citizens. While these progresses are being made, rumors, anti-vaccine statements and conspiracy theories about vaccines are widely produced, attracted and shared on social media. Different conspiracy theories such as changing genetic codes, implanting microchips in people's bodies, and vaccines containing fetal tissue come to the fore. In this study, tweets shared under the #AşıDeğilSeriKatil tag on Twitter, one of the social media platforms, are evaluated and it is aimed to reveal the anti-vaccine views and conspiracy theory production in the shares of the users. For this purpose, the tweets that sent between 14.07.2021 and 17.07.2021 were evaluated and the most retweeted 5% share was analyzed by content analysis and categories were created. As a result of the study, it was seen that users put forward various theories, showed examples and shared their comments in order to support their anti-vaccine thoughts.

Atıf/Citation: Kaya, S. (2022). Post-Truth Çağında Covid-19 Aşısı Üzerinden Sosyal Medyadaki Kamusal Komplo Teorisi Üretiminin İncelenmesi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(279-290).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sertaç KAYA, sertackaya1@aydin.edu.tr

1. Giriş

Coronavirüs, 2019 yılında Çin’de ortaya çıkmış ve 2020 yılı itibarıyla pandemi haline gelerek yüz binlerce insanın ölmesine neden olmuştur. Uluslararası toplum, bu virüsün neden olduğu vakalar ve yaşanan ölümler sebebiyle önemli bir sağlık sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Kalabalık ortamlardaki insan yoğunluğunun sosyal mesafenin sağlanmasına engel olması nedeniyle hastalığın yayılma hızını artırması, milyarca insanın evlerine kapanmasına, temas ortamını azaltmasına ve dolayısıyla izole bir yaşama geçmesine sebep olmuştur. Bu durum da, Covid-19 pandemisinin tüm dünyayı etkisi altına alarak insanların sosyalleşme faaliyetlerinin, haberleşme kanallarının ve iletişimlerinin internet dolayımı araçlar ile gerçekleştirmesine neden olmuştur.

Sosyal medya platformlarını kullanarak fikir ve düşünceleri paylaşmak, dolaşıma sokmak ve başkalarının söylemlerine erişmek geleneksel iletişim kanallarının aksine çok daha kolaylaşmaktadır. Dijital iletişim teknolojileri ve kullanıcı dostu cihazlar pandemi sürecinde insanların etkileşime geçmesinde ve duygu/düşüncelerini diğer kişilere aktarmasında önemli rol oynamıştır. Sosyal medya platformlarının eğlence, bağlantı ve bilgi kaynağı olma durumu pandemi sürecinde de insanların evde buldukları dönemlerde kullanım biçimlerinin belirleyicisi olmuştur.

Sosyal medya, pandemi sırasında hükümetlerin, yetkililerin ve bilim insanların aktardığı bilgilerin doğru biçimde insanlara ulaşmasında gerçek zamanlı bir iletişim stratejisi olarak kullanılabilirdiği gibi bilinçli veya bilinçsiz biçimde yanlış ve çarpıtılmış veri ve bilgilerin dolaşımında da kullanılmıştır. Salgına inananlar, tedbirleri gereksiz görenler ve aşı karşıtları bilimsel olarak ortaya konulan doğruları görmezden gelerek kendi inandıklarını bu platformlar aracılığı ile ifade edebilmişlerdir. Aynı zamanda kendileri gibi düşünenleri bulmaları ve örgütlenmeleri için de önemli bir fırsat yaratmıştır. Bu sayede farklı temalarda ürettikleri komplo teorileri ile sosyal medya üzerinden gündemleri belirleyebilmişlerdir.

Bu çalışmada nesnel olarak bilim insanları tarafından ortaya konulmuş gerçekliklere rağmen kendi inançları doğrultusunda sosyal medya üzerinden kullanıcıların ürettiği komplo teorileri ve aşı karşıtı düşünceleri ele alınmaktadır. Bu amaçla Twitter’da #AşıDeğilSeriKatil etiketi ile açılan başlık altındaki kullanıcıların yorumları çekilmiş, analiz edilmiş ve arkasından içerik analizi ile kodlanarak çeşitli kategorileri ayrılmıştır. Tablolaştırılan kategoriler bağlamında öne çıkan tweetlerden örnekler verilmiş ve değerlendirmeleri yapılmıştır.

2. Hakikatin Yitimi: Post-truth Kavramı

Post-truth kavramı, hem Brexit referandumu hem de Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan 2016 yılındaki başkanlık seçimlerinin ardından tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle nesnellüğün yitimi, bireysel yaklaşımların gerçekliğin yerini alması ve yalan habere zemin hazırlaması dolayısıyla sosyal ağ siteleri üzerinden kavram açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle popüleritesini artıran terim, 2016 senesinde Oxford English Dictionary tarafından yılın sözcüğü seçilmiştir.

Oxford Sözlükleri, “post-truth” kelimesinin “nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygu ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkili olduğu durumlarla ilgili veya bunları ifade etmek” ile ilgili olduğu yönünde bir tanımlamada bulunmaktadır. Kelimede bulunan “post” ön eki, zamansal manada bir ifadeden çok gerçeğin gölgede kalmasına vurgu yapmaktadır. Bu kavram hakikati önemseyen ve ona karşı saldırı olduğunu düşünenlerin kaygı ifadesini oluşturmaktadır. Yani bu yaklaşım, gerçeklerin istenildiğinde gölgelenebileceği, seçilebileceği ve bir gerçeğin yorumunu diğerine tercih ederek siyasal bir bağlam içinde sunulabileceğine dair görüşü taşımaktadır (McIntyre, 2018: 5-6).

Stuart Sim, post-truth kavramının, bir dünya görüşü ortaya koyduktan sonra oluşturulan durumdan geri adım atmamayı ya da bu görüşün doğruluğuna işaret eden kanıtların kabul edilmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Belli görüşlerin kabul edilmesinin ardından, pozisyonlara sert bir biçimde bağlı kalınmakta ve yöneltilen itirazlardan habersiz olunmaktadır. Ön yargıları her durumda pekiştirmek adına mücadele verilmektedir. Bireyler akılları yerine hisleri üzerinden hareket etmektedir; böylece kişinin muhakeme yetisi devre dışı kalmaktadır. Bu yüzden de süreç, rasyonel düşünce adımları yerine hislerden kaynaklanan köklü önyargıları uyandırmaya çalışmaktadır (2019: 13-14). Bu nedenle de belli bir düşünce sahibi olduktan sonra nesnellığe göreceli yaklaşılmakta, sahip olunan fikirler tutucu bir biçimde savunulmakta ve aksi yöndeki eleştiriler ve kanıtlar görmezden gelinip reddedilmektedir.

Kişinin gerçeği bildiğini düşünmesi hakikati tehdit edebilmektedir. Kişi hakikati yıktığında ilk olarak hata yaptığını ve yanlış şeylere anlam verdiğini kabul etmelidir. Böyle bir durumda hata bilinçli olmadığından bu yalan yerine geçmez; yalnızca temelsiz bir yaklaşım olarak değerlendirilir. Ancak kişi bir şeyin doğru olup olmadığını gerçekten bilmiyor ve bildiklerinin doğruluğunu öğrenmek adına zaman ayırmadan söylemlerine devam ediyorsa bu “kasıtlı cehalet”e girmektedir. Post-truth, “kendini kandırma ve yanılsamanın söz konusu olduğu, birisinin gerçekte tüm güvenilir kaynakların itiraz edeceği bir gerçek olmadığına inandığı zamanlarda” kendisini göstermektedir. Cehalet, yalan, yanılgı, ilgisizlik ve alaycılık bir yana post-hakikat çağında daha ziyade, yeni olan durum, yalnızca gerçeği öğrenme düşüncesine değil, hakikatin varlığına da aynı zamanda bir meydan okumadır. Toplumun büyük bir kısmı temel gerçekleri inkâr ettiğinde, bunların neticeleri büyük olabilmektedir. Örneğin, Güney Afrika Devlet Başkanı Thabo Mbeki, antiretroviral ilaçların batılı ülkelerin emellerinin bir parçası olduğunu, sarımsak ve limon suyuna AIDS'i ortadan kaldırmak için başvurulabileceğini iddia ettiğinde, 300.000'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Donald Trump, iklim değişikliğinin Çin hükümetinin Amerika'nın ekonomisine darbe vurmak amacıyla ortaya atılan bir aldatmaca olduğunu savını öne sürmesi uzun vadede olumsuz etkileri beraberinde getirme potansiyeli barındırmaktadır. Buradaki temel problem, bazı gerçeklerin diğerlerinden daha fazla önem taşıdığına yönelik düşüncedir. Yani insanların gerçeklere inanmamaları değil, yalnızca ideolojilerini meşrulaştıran gerçekleri kabul etmek istemeleri sorun olmaktadır (McIntyre, 2018: 7-10). Bilimsel kanıtları olan gerçeklikler onlara inanmayanlar tarafından sorgulanmakta ve görmezden gelinmektedir. Bu durum, konunun uzmanları veya alandaki yetkililerin hakikati bulma çabası için konuyu tartışmalarının ötesine geçmektedir. Bilimsel gerçeğin ortaya çıkması için konunun eleştirilmesi, farklı bakış açıları getirilmesi ve çürütülme çabalarının olması doğal karşılanırken post-truth çağında konulara duygular çerçevesinden bakılmakta, bireyler inanışları dışındakilere kendini kapamakta ve çıkarları doğrultusunda hakikati esnetmeye yatkın olmaktadır.

Gerçeği inkâr edenlerin ve ideolojilerine bağlı olanların inanmak istemedikleri hakikatlere karşı şüpheli yaklaşımları ve gerçekliklere karşı saflık sergilemeleri gerçekleri kendi inançlarına göre kullanmalarına neden olmaktadır. Bir insan açık ya da zahmetsiz olarak doğrulanabilir bir gerçeğe nedensizce karşı çıkmamakta, bunu kendi yararına olduğu vakit yapmaktadır. Bu nedenle bireyin inançları “uygunsuz bir gerçek” ile tehdit altında olduğunda, kimi zaman gerçeğe meydan okumak kasıtlı ya da kasıtsız olarak tercih edilmektedir. Post-hakikat, bir tür ideolojik üstünlük manası taşıırken, uygulayıcıları, iyi bir kanıt olsun ya da olmasın, birini bir şeye inanmaya zorlamaktadırlar (McIntyre, 2018: 11-13).

Keyes, hakikat sonrası kendisini göstermesini televizyonun yükselişiyle eş görmektedir. İzleyiciler televizyon ile yalanlara, yarı gerçekliklere ve aldatmacalara maruz kalmışlardır. Bu araç, yapısından kaynaklı dramatik olanı her zaman olgusal olana tercih etmiştir. Bu nedenle, süreç içinde kurgusal olmayan yapımlar dahi kurmaca yöntemleri benimsemek zorunda kalmışlardır (2019: 229-230). Yine Keyes'e göre, televizyonun temelini görseller oluşturmaktadır ve bunların ahlaki bulunmamaktadır. Bu araçtaki imgeler, dürüstlük yerine onun görünümü ile ilgilenmektedir. Drama vurgu yapması nedeniyle de sürekli olarak duyguları gerçeklere tercih etmektedir (2019: 232-233).

Post-truth çağında düşünceler kanıtlarla değil, anlatı üzerinden kurgulanan hikâyeler ile desteklemektedir. Kısa bir süre içinde kişisel hakikat edinimi gerçekleştirebilirken bunları ortadan kaldırmak uzun uğraş ve çaba gerektirmektedir. Aslında doğru olmayan, fakat onlara inananların olduğu, ayrıca başkalarını da ikna edip bunlara inanmalarını sağlayarak yayılabilen düşünceler dizisi oluşmaktadır. Bu anlamda sağlıktan ulusal politikalara kadar geniş bir konuda kişilerin sahip olduğu düşünceler kendisini gösterebilmektedir. Bu düşünceler sağlam kanıtları olan veya gerekçelendirilebilen yapıda bulunmamaktadır.

McIntyre, ortaya konan bilimsel sonuçları beğenmeyenlerin yaygın gerekçelerinden birinin, onu bulan bilim insanının önyargılı olduğu düşüncesi olduğunu belirtmektedir (2018: 18). Ekonomik ya da ideolojik bir yaklaşım bilimin reddine neden olabilmektedir. Genellikle bu yaklaşımlar, kaybedecek bir şeyi olanlarca başlatılır, ardından yanlış bilgilendirme faaliyetlerine takılanlar tarafından sürdürülmektedir (2018: 21). Kişinin pozisyonunu destekleyen gerçeklerin seçici kullanımı veya tamamen reddedilmesi, yeni hakikat sonrası gerçekliği yaratmanın ayrılmaz bir parçası şeklinde görülmektedir. Bir şeyin destekçileri olan insanlar, kanıtların söylediğinden daha çok bunu söyleyen kişi veya diğerlerinin hangi tarafta olduğunu önemseydiği zaman, gerçekler fikirlerin altında kalabilmektedir (2018: 32-34).

Bireyler bilinçli şekilde seçimde buldukları sonuçları destekleyen yaklaşımları ve verileri tercih etmektedirler. İnançlarına karşıtlık oluşturacak her türden bilgi ise kişi tarafından “yanlış haber” olarak

sınıflandırılmaktadır. Bu yeni bir problem olmamasına rağmen internet ve sosyal medya, inanılmaz bir hızda ve çok daha geniş bir coğrafi aralıkta bu tarz düşüncelerin paylaşımına izin vermektedir (Dalkır ve Katz, 2020: xvii).

3. Komplo Teorisine Dair Açıklamalar

Komplo teorisi kaynağını, kanıtların kişinin konumu, önyargıları ve gündeminden yorumlanması sonucu ortaya konan tuhaf, paranoyak veya çılgın şeklinde nitelendirilebilecek düşüncelerden almaktadır. İnsanlar yanlış olduğu kanıtlanan, düşündükleri delilleriyle zayıflatılan ve hatta gerçekte var olmayan şeylere, dünya görüşlerine ve inançlarına uyduğu için yatkın olabilmektedirler. Kişilere ya da kurumlara zarar vermek amacıyla gizli şekilde yürütülen gerçek komplolar olabildiği gibi kişilerin bilgiden ve araştırmadan yoksun düşünceleri ortaya atması sonucu sahte komplolar da olabilmektedir.

Bir komplo teorisi, bir bireyin ya da bir grup insanın güç, zenginlik, etki ya da farklı bir yarar elde etmek gayesi ile gizlice hareket ettiği fikridir. Bu bağlamda çocukların oyunlarına konu olabilecek kadar küçük, ülke yönetimlerini ilgilendirecek kadar büyük, insanlığı tehdit edecek kadar kötü, kişilerin hayatlarını altüst edecek kadar ürkütücü nitelikte olabilmektedir. Komplolar, olaylara farklı açılardan iyi veya kötü, doğru veya yanlış olarak yaklaşmanın yoludur. Bir komplo teorisi ile bir olaya bakıldığında görünenden fazlası olduğu ve yaşananların arkasında farklı güçler olduğu varsayılmaktadır (Hodapp ve Von Kannon, 2008: 9-10).

Bir başka tanımlamada komplo teorisi en temel düzeyde, mevcut, istenmeyen durumları gizli bir gruptan sorumlu tutmaktadır ibaresi yer almaktadır. Gerçekte, şeylerin her zaman göründükleri gibi olmadıklarını, daha çok rastgele bir tarzda ortaya çıkmadıklarını ve tesadüfen böyle olmadıklarını, kötü niyetli kişi veya kişilerce böyle planlandığını iddia eden yorum şeklidir. Ayrıca “komplo teorisi” etiketi çoğunlukla ortaya konan düşüncenin yanlış olduğunu göstermek için kullanılmakta ve genellikle birçok kişi bir komplo teorisine inandığını ifade etmemektedir (Knight, 2003: 16).

Coady’ye göre ise komplo teorisi, destekleyici delillerin çok az olduğu ya da hiç olmadığı inançlardır. Bir diğer açıklamada da olayların resmi biçimlerinin reddi, yetkililerin gerçeği vatandaşlarından gizlemek adına bir girişimde bulunması manasına gelmektedir. Bu tanımlama açısından bakıldığında komplo teorilerine karşı yalnızca teori oldukları için küçümseyici bir yaklaşım benimsenmesi gerektiği sonucu çıkarılmaktadır (2006: 2-3). Kimi zaman yanlış komplo teorilerini ısrarlı biçimde savunmak doğruya karşı direnç doğurmaktadır. Kişiler tamamıyla kendi doğru kabul ettiği “gerçeğe” odaklanarak var olan hakikati görmezden gelebilmektedir. Hatta yetkililerden veya resmi kurumlardan yapılan açıklamalar inkâr olarak algılanıp bu unsurlar kendi düşüncelerinin doğruluğunu kanıtlayan argümanlara dönüştürülmektedir.

Sunstein’e (2014) göre, bazı komplo teorileri yanlış olduğu gibi bazılarının da doğru çıkma ihtimali bulunmaktadır. Ayrıca tüm sahte komplo teorileri zararlı olmayabilir. O yüzden gerçeğe ve gerçeğin farklı konular olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Gerçek bir inanç haksız olabilir veya haklı bir inanç da yanlış olabilir. Komplo teorileri çoğunlukla belli kişilere; planlamak, başkalarını kontrol etmek, sırları korumak veya benzeri şekillerde güçler atfetmektedir. İddialarını çürütmek isteyenler onların gözünde güvenilmez olduğundan dolayı inançlarını ortadan kaldırmak zor olabilmektedir. Bilgiyi ortaya koyan kişi veya kurumlar serbest bir bilgi akışını topluma yansıtıklarında güven artacak ve komplo teorileri çoğunlukla haksız olacaktır. Fakat sansüre maruz kalmış, bilginin hatalı ve önyargılı biçimde işlediği kurumların bulunduğu, basın özgürlüğünün tanınmadığı toplumlarda yaşayan bireylerin bilgilere inanmamak veya bunları reddetmek için nedenleri olmaktadır. Bu insanlar açısından komplo teorileri, doğru olsun veya olmasın, daha sık gerekçelendirilmektedir. Benzer biçimde izole gruplarda ya da ağlarda yaşayan bireyler de sıklıkla yanlış olan ancak yine de sınırlı bilgiden kaynaklı haklı olan komplo teorilerine sahip olacaklardır. Çoğu insan kesin olarak inandığı çok az gerçek ile ilgili doğrudan ya da kişisel bilgiye sahiptir. Bilinenler çoğunlukla diğer insanların ifadelerinden, inançlarından ve eylemlerinden gelmektedir. Bu sebeple izole insan gruplarda ya da sosyal ağlarda bulunanlar komplo teorilerini kolayca ve mantıksız bir biçimde değil, başkalarının inançlarını kabul ediyor olabilirler.

Eğer kişi konu hakkında yeterince bilgi sahibi değilse, başkalarının yargılarında etkilenebilmekte ve ortada bir komplo olduğuna dair fikri kabul edebilmektedir. Böylece birey komplo düşüncesini benimserken yayılmasına da katkı sağlamış olmaktadır. Düşünce birçok insan tarafından kabul gördüğünde gerçek olduğu izlenimi artacak ve inanmayanlar üzerinde baskı unsuruna dönüşebilecektir. Özellikle yakın ilişkilerin

bulduğu küçük gruplarda dile getirilen söylemler üyeleri tarafından kabul görebilmektedir. Dışlanmama, uyum sağlama ve konu hakkında bilgi sahibi olmadığının ortaya çıkmaması isteği bu anlamda kişi üzerinde baskısını hissettirebilmektedir. Duygu perspektifinden yaklaşılacak konularda da kişi kendini haklı çıkarma ve düşüncesini meşru göstermenin yollarını aramaktadır. Meydana gelen bir olay sonucu kişilerin canlanan duygularına yönelen ve bu noktalara seslenen komplo teorileri kişinin hislerinde haklı olduğu yanılsamasını yaratacak ve kabul görmesi ile yayılmasını hızlandıracaktır.

4. Sosyal Medya ve Bireysel Görüş İfade Etmenin Yükselişi

Sosyal medya kavramı, insanların, arkadaşları ve diğer bağlantıları ile iletişimi, oluşturdukları içerikleri izlemelerine imkân sağlayan teknolojilerin bütünüdür. Bu teknolojiler, bireyler interneti kullanarak kolay şekilde içerik üretmelerine ve diğer kullanıcılarla paylaşmasına yardımcı olmaktadır. Bu siteler, kullanıcıların kendi yayıncıları olup diledikleri kişilere içerik paylaşmasının zeminini oluşturan altyapı desteği sunmaktadır. Ayrıca benzer ilgi alanları, ortak bakış açısı veya arka plana sahip insanların bir araya gelerek gruplar oluşturabileceği ağları sağlamaktadır (Treadaway ve Smith, 2010: 24-25).

Sosyal medya en kısa tanımıyla, bir insanın diğer kişilerle içerik, haber, fotoğraf vb. paylaşımlarda bulunarak çevrim içi sosyalleşmesine imkân sağlayan ortamlardır. Bu ortamlara katılan bireyler dilediklerinde içerikler oluşturarak bunları ağlardaki diğer kullanıcılarla alışverişe sokabilmekte, geri bildirimleri anında alabilmekte, farklı bağlantıları kullanabilmekte ve topluluklar oluşturarak çift taraflı iletişimi mümkün kılan etkileşimi gerçekleştirebilmektedir. Bu nitelikleri sağlayan web tabanlı uygulamalar, sosyal medya kategorisine dâhil edilmektedir.

Sosyal medya platformlarına akıllı cihaza ve internete erişebilen tüm bireyler kolayca dâhil olabilmektedir. Birçok uygulamanın kullanımı kolaydır ve kullanıcılara sunulan arayüzler herhangi bir özel beceri ve bilgi gerektirmemektedir. Bu nedenle de diğer insanlarla basitçe bağlantı kurulabilmekte ve grupların parçası olunabilmektedir. Sosyal medya, iki veya çok yönlü iletişim kanalları ile insanların paylaşımlarını hızlı biçimde ağdaki kişileri iletebilmesini ve geri bildirim alabilmesini sağlamaktadır. Kullanıcılar yorumlarla ve beğeniler ile farklı gönderilere tepkilerini verebilirken birçok konuda sorular sorabilmekte, ürünleri veya hizmetleri tartışabilmekte, düşüncelerini, fikirlerini ve yapmak isteyebilecekleri ses, metin veya görseller ile paylaşabilmektedir.

Brogan'a göre, sosyal medya platformlarının kullanıcılarına sağladığı bloglama, podcasting, video bloglama, mikroblog ve diğer özellikler kişisel bir güç sağlamaktadır. Bu güç kullanıcılara seslerini duyurma ve izleyici sağlama olarak geri dönmektedir. Bu alanlar kişilerin kendi ilgi alanlarına, günlük işlerine ve hatta karşı oldukları konulara ilişkin fikirlerini beyan etmesinin önünü açmaktadır. Bunun yanı sıra, kendi ağını yaratıp geleneksel medya araçlarında yer bulmayı beklemek yerine kendini takip edecek kitleyi buralarda yaratabilmektedir. Böylece kullanıcılar hemen hemen her yerden insana ulaşabilmekte ve her yere düşüncelerini yayabilmektedir (2010: 14). Sosyal medya, insanların birbirleriyle ve bu ortamlardaki gönderiler ile ilişki kurması için yeni yollar açmaktadır. Daha önce zamanın ve mekânın kısıtladığı iletişim, kişinin sahip olduğu imkânlarla paralellik gösteren görüşlerini yayması ve duyurması bu araçlar vasıtasıyla çevrimiçi hale gelerek yeni olasılıklara ulaşmasına vesile olmaktadır.

Öte yandan geleneksel medya, sıradan insanların düşüncelerini ve duygularını yayınlamak için kullanılamıyordu. Eğer bir kişi sesini duyurmak isterse kalabalık bir grubu toplayıp onlara seslenmesi gerekirdi. Ancak internetin gelişmesi ile içerik yayınlama ve paylaşma bu insanlar için kolay hale dönüştü. Sosyal medyanın yapısı ile az sayıda insanın yaratıcılık gösterdiği ve fikirlerini sunduğu dünya, herkesin aktif olarak katılabileceği yeni bir duruma doğru gelişme göstermiştir. Bu sayede herkes bir şey yayınlatabilmekte, kolay kontrol edilmez ve sansürlenmez yapısı ile oluşturdukları içerikleri kamuya açık hale getirebilmektedir (Wyrwoll, 2014: 1-2). Bugün sosyal ağ siteleri ile milyonlarca insan yazı, ses, fotoğraf veya video ile kendi yaşamlarına dair içerikler oluşturup paylaşabildiği gibi gündemde olan, konuşulan konulara dair de yorumlarını değerleri, inançları, amaçları ve düşünceleri çerçevesinde paylaşabilmektedir. Buralarda insanlar kendi fikirlerini ifade edebilmekte, diğer kullanıcıların gönderilerine ve kurumların paylaşımlarına yorumlar yapabilmektedir.

Sosyal medya platformları kullanıcılarına sunduğu özellikler ile onların paylaşımlarına olanak tanıyan internet tabanlı oluşumlardır. Bu alanlara oluşturdukları profillerle katılım gösteren bireyler, etkileşimli bir ortamda yer alarak pasif bir şekilde içeriklere maruz kalmak yerine aktif bir biçimde kendilerini ifade

edebilmektedirler. Ürettikleri içeriklerin yanı sıra diğer kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikleri de paylaşarak görüşlerini aktarabilmektedirler. İnsanlar tecrübelerini, olaylara yaklaşımlarını ve bildiklerini düşündüklerini kendi ağlarından yazılı, görsel veya işitsel malzemeler aracılığı ile paylaşabilmektedirler. Castells'e göre sosyal ağlar, hem hükümetlerin hem de şirketlerin geçmişte elinde bulundurduğu iletişim kanalları üzerindeki kontrolü zayıflatmaktadır. Kullanıcılar, üzüntü ve umutlarını barındıran her türlü içeriği internetin yarattığı serbestlikle kamusal alanlarda paylaşmakta, diğer insanlarla etkileşim kurmakta ve bağımsız sanal bağlar oluşturmaktadırlar (2012: 17). Sosyal medya, her ne kadar iletişim tekeli kırılmış ve bilginin yayılmasını kolaylaştırmış olsa da bununla beraber yalan haberin, yanlış bilginin, nefret söyleminin de üretilmesinde ve yayılmasında pay sahibi olmaktadır. Bu sayede hem bireyler hem de gruplar kendi inançları doğrultusunda diğer kullanıcıları etkileme girişiminde bulunabilmektedirler. Duygu ve düşüncelerin kolay biçimde ifade edilmesini sağlayan yapısı sosyal medya platformlarını, komplo teorilerinin dolaşımına sokulmasında ve bu sayede algıların biçimlendirilmesinde rol oynar konuma getirmektedir.

5. İnfodemi Kavramına Kısa Bir Bakış

Pandemi sürecinde insanlar yalnızca hastalıkla değil, yanlış bilgi ve bunun yayılımından kaynaklanan sorunlarla da uğraşmak zorunda kalmışlardır. Covid-19'un nitelikleri, sebebiyet verdikleri ve sonuçları ile ilgili olarak hem geleneksel kitle iletişim araçlarında hem de sosyal medyada çok sayıda doğrulanmamış bilgi yayılmıştır. Bu durum, kamu sağlığını yakından ilgilendirdiği için yanlış bilginin engellenip doğru bilginin insanları ulaşması büyük önem arz etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Genel Müdürü Tedros, 15 Şubat tarihinde Münih Güvenlik Konferansı'nda, "Biz sadece bir pandemiyle değil, aynı zamanda bir infodemiyle de savaşıyoruz" açıklamasında bulunarak bilgi kirliliğinin önüne geçilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır (who.int, 2020). İngilizce olan "infodemic" kavramı, "information" ve "pandemic" kelimelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmış ve salgın süresince bilgi yoğunluğunun neden olduğu yanlış ya da doğrulanmamış bilgilere işaret etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü "infodemic" kavramı için, bir salgın sırasında ortaya çıkan ve aralarında doğru ve yanlış bilgilerin olduğu aşırı bilgi bolluğu ifadesinde bulunmaktadır. Hem dijital hem de fiziksel bilgi sistemleri aracılığıyla bireyler arasında tıpkı salgın gibi yayılmaktadır. Böyle bir durumda insanların gereksinim duyduğu güvenilir kaynakları bulmaları zorlaşmaktadır. Pandemi dönemlerinde insanlar kendilerini ve ailelerini korumak adına doğru bilgiye çok fazla ihtiyaç duysa da sosyal medya ve diğer kanallar vasıtasıyla yanlış bilgi yayılmakta ve kullanıcılar tarafından tüketilmektedir (who.int, 2020).

Bilim, teknoloji ve sağlıkta eksik veya yanlış bilginin üretilip yayılması yalnızca koronavirüse özgü bir durum değildir. Eysenbach, Powell, Kuss ve Sa (2002), yaptıkları çalışmada internette bulunan sağlık ile ilgili bilgilerin çoğunun kanıt dayalı kaynaklardan gelen bilgilerle uyumsuz olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum pandemi süreciyle birlikte sadece internet sayfaları ile sınırlı kalmamış, sosyal medya platformlarının genişlemesi ve insanların buralarda toplanması ile bu alanlarda da görülür hale gelmiştir.

Bilgi kirliliği sosyal medyada varlığını sürdürmektedir; bu yüzden, sahte haberleri engellemeye yönelik mücadelenin de, insanların doğru bilgilendirilmesi için verilen çabanın da koronavirüs varlığını sürdürüp tehdit olarak görüldüğü müddetçe devam etmesi muhtemel gözükmektedir. Çünkü sosyal ağ sitelerinde insanlarda kafa karışıklığına yol açabilecek çok sayıda spekülasyonlu bilgi ve haber paylaşılmakta ve yayılmaktadır. İnfodemi kavramı da, yanlış bilgilerin, sahte haberlerin, söylentilerin, komplo teorilerinin salgın hastalık kadar tehlikeli olabileceğini vurgulamaktadır. Koronavirüsün neden kaynaklandığı, bulaşma yolları, vakaların kontrolü ve tedavisi için nelerin gerektiği hakkında yanıltıcı ifadelerin yanı sıra virüsü ve salgını tamamıyla yok sayan, böyle bir gerçekliğin olmadığını iddia eden teoriler sosyal medyadaki kullanıcılar tarafından dile getirilmektedir. Bu durum kişinin, doğru bilgiden mahrum kalmasıyla, salgına karşı gerekli adımlara atamamasına ve hem kendi sağlığı hem de kamu sağlığı açısından tehdit oluşturabilmesine neden olabilmektedir.

Bu bağlamda Dünya Sağlık Örgütü infodemi ile mücadele için bazı ilkeler çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Bunlardan ilki, kanıt ve bilgilerin güçlendirilmesidir. İkinci olarak bilgileri basitleştirip açıklarken, gerçekleri kontrol edip yanlış bilgileri ele alma gerekliliğidir. Bir diğer önemli nokta bilgiye en çok ihtiyaç duyan topluluklara ve bireylere ulaşmaktır. Adımlardan bir diğeri ise, bilgi akışlarındaki infodemiği ölçüp analiz etmek, bireysel ve toplumsal seviyede davranışı etkileyen faktörleri değerlendirmektir. Son adımda da sosyal medya platformları, akademi ve sivil toplum kuruluşları ile

ortaklıklar kurularak infodemik yönetim için sistemlerin güçlendirilmesi yer almaktadır (who.int, 2020). Yanlış bilginin yayılması tamamıyla engellenemese bile şeffaf bir şekilde yetkili kurumların doğru bilgiyi kamuya paylaşması söylentilerin ve komplo teorilerinin inanılabilirliğini azaltabilir, yanlış inançlar taşıyan kişilerin nesnel gerçeklikler yönünden ikna edilmesini sağlayabilir.

6. Koronavirüs Aşısına Yönelik Sosyal Medyadaki Kullanıcı Tepkilerinin Ölçümü

6.1. Amaç, Yöntem ve Sınırlılıklar

Bu çalışmada sosyal medya platformlarının bireylerin kişisel görüşlerini ifade etmesini kolaylaştıran yapısının pandemi sürecinde aşı ile ilgili tartışmaların yapılmasında ne şekilde gerçekleştiğini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsamında 14.07.2021-17.07.2021 tarihleri arasında #AşıDeğilSeriKatil etiketi üzerinden atılan 17.984 tweet çekilmiştir. Bunlar içerisinden tekrar tweetlerin çıkarılmasının ardından kalan 4155 tweet, retweet alma durumlarına göre sıralanmış ve en çok retweet edilen %5 oranındaki paylaşım araştırmaya dâhil edilmiştir. Böylece etiket içerisinde görüşlerin taraftar bulma ve yayılma durumlarının yoğunlukları ortaya konulmaktadır.

Bu kapsamda filtrelenmiş olan tweetlere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi, metin, ses ve görsel gibi farklı türden içeriklerin belli kategoriler kapsamında analiz edilmesini sağlayan bir tekniktir (Geray, 2004: 133). Bahsettikleri konular dâhilinde farklı kategorilere göre kodlanan paylaşımlar içerisinden öne çıkanlar ve bu kapsamda atılan tweet sayıları tablolaştırılarak değerlendirilmeleri gerçekleştirilmiştir.

6.2. Çalışmanın Problemi ve Hipotezleri

Çalışmanın problemi, sosyal medyanın bireysel görüşlerdeki yükselişe sağladığı katkı ile bilimsel gerçekliklerin bile değersizleştirilip kullanıcıların kendi kanaatlerinin “gerçek doğrular” olarak algılanmasıdır. Bu durumun ortaya konulabilmesi açısından Covid-19 aşısı üzerinden yapılan yorumlar değerlendirilmekte ve bilimsel gerçekliklerin ortaya konulmasına rağmen yapılan aşı karşıtı görüşler ve üretilen komplo teorileri ele alınmaktadır. Problemin çözümüne katkı sağlaması amacıyla ortaya konulan hipotezler aşağıda belirtilmektedir:

H1: Sosyal medya platformlarından olan Twitter, Covid-19 aşısı ile ilgili bireylerin komplo teorileri üretimi, paylaşımı ve bunları yaymaları için zemin hazırlamaktadır.

H2: Twitter üzerinden açılan aşı karşıtı etiketler, bilimsel gerçekliklerin değersizleştirilerek kişisel kanaatlerin ön plana çıkarılmasına neden olmaktadır.

6.3. Bulgular ve Değerlendirme

Twitter’da #AşıDeğilSeriKatil etiketi üzerinden yapılan paylaşımlar 11 başlık altında toplanmış ve elde edilen verilere tablolarda yer verilmiştir. Tabloların değerlendirilmesi ve oluşturulan kategoriler bağlamında atılan toplam tweet sayıları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: Kodlanmış Olumsuz Olaylardan Örnek Gösterme Durumu

Kodlanmış olumsuz olaylardan örnek gösterme durumu	Tweet Sayısı: 18
T1	Köyün sütçüsü, aşı olana kadar 4 dönüm bahçesini tek başına ekip biçen, ekmeğini yapan kadın, 5 kg sütü 9 yaşındaki torunuyla taşıyor artık. "Bu aşıdan sonra mahvoldum" diyor. "Bilim adına" ilginizi çekiyorsa bu durum buyrun gelin araştırın. @saglikbakanligi #AşıDeğilSeriKatil
T2	Genç bir arkadaşımız sağlıklı olmak için deneye dahil oldu, umudu korunmaktı! Ama yan etki yaşıyor ve ilaç kullanıyor. Bu risk genç grup için değer mi?
T3	Annem aşı oldu ve kac gün yataktan kalkamadı, kustu defalarca ateşi çıktı hala bası dönüyo , kac kisi öldü aşıdan kim bilir, bunları saklayıp zorunlu hale getirip kaç canı daha alıcaksınız?? #AşıDeğilSeriKatil
T4	Aşıdan sonra eniştem kalp spazmı geçirdi abim acilde tedavi gördü annem bir aydır grip gibi hiç ilyilemiyor ben olmadım bende birsey yok. #AşıDeğilSeriKatil
T5	Dün arkadaşımı aradım ben acildeyim dedi. Aşı vurulduktan 1 saat sonra yolda bayılmış ve kafasını sert bir şekilde kaldırma vurmuş. Şu an tedavi oluyor. Aciller aşıdan sonra bayılan insan kaynıyor. Kendi gözlerimle gördüm. #AşıDeğilSeriKatil

Tabloda aşı sonrası kullanıcıların yaşadıkları, gördükleri veya duydukları olaylardan deneyimlerini aktardıkları içeriklere yer verilmiştir. Bu kodlama altında toplam 18 tweet atılırken bunlarda aşının olumsuz yönleri ve yaşamlar üzerindeki negatif tesiri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşımlardan aşının yararlı olmadığı vurgulanmak istediği anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Kodlanmış Aşı Olmayanların Örnek Gösterilme Durumu

Kodlanmış aşı olmayanların örnek gösterilme durumu	Tweet Sayısı: 18
T1	"Yıllarını bu mesleğe vermiş bir Mikrobiyolog olarak konuşmak gerekirse, bırakın insanı, sağlıklı hayvanlara bile mRNA aşı yapmam." -Dr. Marcus De Brun- #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/IIduKxYhEj
T2	"Arkadaşlar "iş" başka bir yere doğru evriliyor. Emin olun kokusunu alıyorum. Bu "iş" bu pandemiyi kurgulayanların da kontrolünden çıktı. Lütfen ve sakın aşı olmayın!.. Olanlarınız sakın 3. dozu olmasın."Op.Dr.Bilgehan BİLGE #GerçekVirüsMedyadır #AşıDeğilSeriKatil

Tabloda aşı olmayanların örnek gösterilmesiyle ilgili atılan 18 tweet içerisinden örneklere yer verilmektedir. Bu bağlamda aşı olmayanların söylemleri alıntılanmış veya yaptıkları açıklamalara atıflar yapılarak kullanıcıların kendi görüşlerini eklediği görülmektedir. Uzmanların ve bu konuda yetkin olan insanların görüşlerinin öne çıkarılarak savunulan görüşe destek sağlamak ve böylece düşüncelerinin ikna ediciliğinin artırılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Kodlanmış Maske Karşıt Olma Durumu

Kodlanmış maske karşıt olma durumu	Tweet Sayısı: 6
T1	Sağlıklı insanın MASKE takmasına gerek yok ! MASKE ÖLDÜRÜR! #GerçekVirüsMedyadır #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/riG8pC2gHp
T2	RT @Merve09354843: Oksijenimizi geri istiyoruz!! #gercekVirüsMedyadır #Aşıdeğilserikatil https://t.co/zgH3LAjF7L

Tabloda etiket üzerinden maskeye yönelik atılan tweetler olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda toplam 6 tweet tespit edilmiş olup içeriklerinden öne çıkanlara tabloda yer verilmektedir. İçeriklerde maske takmanın zararlı olduğu ve buna gerek olmadığı yönünde ifadeler ağırlık kazanmaktadır.

Tablo 4: Kodlanmış Ötekileştirme Durumu

Kodlanmış ötekileştirme durumu	Tweet Sayısı: 1
T1	Aşı olmamak için iyi bir neden daha. #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/IMgYgAwUfT

Tabloda ötekileştirmenin yer aldığı ve bu kapsamda tespit edilen 1 tweet bulunmaktadır. Burada kullanıcı, karşıt olduğu bir siyasi görüşten kişinin aşı olunması istediği ifadesi alıntılanarak aşuya bu nedenle de karşı olunması gerektiğini belirttiği söylemi yer almaktadır.

Tablo 5: Kodlanmış Gizlenmiş Gerçekler Olduğunu Düşünme Durumu

Kodlanmış gizlenmiş gerçekler olduğunu düşünme durumu	Tweet Sayısı: 30
T1	virüs ufak bir hapşırma ile kolayca bulaşabilecek kadar ağızda, burunda fıkır fıkır kaynıyor, sokaklarda, dilediği gibi uçabiliyor, neden PCR testiniz için 15 cmlik koca çubuğu illa burun içinden geçirip beyin tabanına sürdürmek gerekiyor? #GerçekVirüsMedyadır #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/ztxMbJjCKw
T2	Önce insanı eve hapsed, işyerini kapat yani D vitaminini kes, psikolojisini boz Sonra maskeyle oksijenini çal, bağışıklık sistemini çökert, hastalığa açık hale getir PCR testi ile sahte pozitifler çıkar korku ortamı oluştur Sonuç: Aşı olmalısınız alıntı #AşıDeğilSeriKatil
T3	ABD'DEDE aşılar talep olmayınca kapıya hizmet başlamış Overlokçu geldi hanımmmm☺ Kapıdan kapıya deneysel covid aşısı Amerika'ya yayılıyor, bu bir gizlilik istilası ve bir tür taciz! #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/Itr3k06eOv
T4	RT @Nuriyepalaa: Aşıdan zarar gören vatandaşların hiç bir şekilde gündeme gelmemesi neden? Aşınının 2 doz yerli olduğunu söyleyip 3. Dozu ortaya atmaları neden? Her varyanta yeni bir aşı yapıp dünyayı aşuya muhtaç halemi getiriliyor? Aklımda bu ve bu gibi sorular varken asla #AşıDeğilSeriKatil

T5	Küreselcilerin maşaları işlerini yapmaya devam ediyorlar. #GerçekVirüsMedyadır #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/Q6YOAjH93B
T6	Gerçekleri yazmayan ana akım medya, aşından ölenleri bile virüs kaynaklı ölüm olarak aktaran medya. #GerçekVirüsMedyadır #AşıDeğilSeriKatil
T7	Bu adamlar "aşı olmayın, bu doğru değil" dedikleri için suikast ile öldürüldüler. #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/61wzH2ep0I

Tabloda insanlara aşı yapılmasının arkasında bilinmeyen başka amaçlar olduğunun ifade edildiği 30 tweet içerisinde örnekler yer almaktadır. Aşının zorunlu tutulmasının, medyanın haberleri verip vermeme şekillerinin ve hatta kimi aşı karşıtı olan liderlerin ölümünün bazı amaçlara ulaşmak için gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Bu tarz ifadelerden olduğu düşünülen kimi güçlerin belli hedefleri olduğu fikrinin kullanıcılar arasında ağırlık kazandığı görülmektedir.

Tablo 6: Kodlanmış Gelecek Tahmini Durumu

Kodlanmış gelecek tahmini durumu	Tweet Sayısı: 18
T1	Anlayın artık aşı değil nüfus planlaması!!! #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/aw7O9N4sgp
T2	RT @BenHasan3363: Bu iddiaları çürütecek bilgi, belge ve kanıtı olan varsa gelsin, yoksa kesin sesinizi. Aşı bir biyolojik silahtır... #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/g7C3P3OZNT
T3	RT @AlperYvzderki: #AşıDeğilSeriKatil Ailenizden birinin ilacı bile olsa doktor yazmadıkça aynı ilacı kullanmayın diyen sözüm ona bilimci doktorlar şimdi milyarlarca insanı aynı aşıya yönlendiriyor. Demek ki bu öyle bir hastalık değil de bir kod bir düzenleme diye düşünmek neden yanlış olsun?
T4	#asıdeğilserikatil Aşılama dünya nüfusunu 500 milyona düşürme projesinin ta kendisidir.
T5	Transhümanizme nereden giriyorduk? #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/JebI1WPhlB

Tabloda kullanıcıların geleceğe dair yapıldığını iddia ettiği kimi düzenlemelerin ifadelerinin bulunduğu toplam 18 tweet içerisinde örnekler bulunmaktadır. Atılan tweetlerde aşının biyolojik silah olduğu, transhümanizm, nüfus düzenlemesi ve kod düzenlemesi için kullanıldığı fikirleri öne sürülmektedir.

Tablo 7: Kodlanmış Güvensizlik Durumu

Kodlanmış güvensizlik durumu	Tweet Sayısı: 50
T1	Sebebi ne olursa olsun öldüyseniz virüsten ama ✂ olduktan sonra öldüyseniz sebebinin ✂ olduğunu da nerden çıkardınız oluyor☹️#AşıDeğilSeriKatil #GerçekVirüsMedyadır
T2	Sağlığın için, hayatını riske atacak o sıvıyı sana enjekte edelim diyorlar, fıkrı bu kadar☺️ #AşıDeğilSeriKatil
T3	RT @oylesine1deli00: #AşıDeğilSeriKatil vurunmadım, vurunmayacağım. Ne idüğü belirsiz sıvıları bulanlar bile olmuyor ben denek miyim de olayım, kendimi onlara teslim edeyim? Çok koruyor diyorsanız çifter çifter zerk ettirin...
T4	Aşı oldunmu; oldum. Peki neden. Eşim çok fena covid oldu korktum. Ee peki durduk yeremi fena oldu. Yoo ilaçları aldıktan sonra kalbi sıkıştı nefesi daraldı diye cvp verdi komşu..! İşte insanların aklını böyle hacklediler. #AşıDeğilSeriKatil
T5	RT @CumaTatilOlsun: "Korona Ölümü Sayıları" ise temelden HATALI. Çürük bir temel üzerine inşa edilen BÜYÜK BİR YALAN ve temeli incelemeyen bu yalana inanan BÜYÜK BİR KİTLE. Hala bu işte bir terslik olduğunu düşünmüyor musunuz? #GerçekVirüsMedyadır #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/XFv1v45Uer
T6	RT @0606Erkan: #AşıDeğilSeriKatil Gribi tamamen bitirecek bir aşı buldummu ???Başka sorum yok. Asıl tehlike virüs değil uzun vadeli etkileri bilinmeyen denek sıvıları.
T7	Aşı karşıtı değilim.* Ruhsatlandırılmamış, * Bilimsel metodlarla hazırlanmamış,(YouTube @NevaCiftcioglu izleyiniz.)* Mucidinin Kendi aşısını olmadığı,* Firmanın sorumluluk kabul etmediği,* Denekler için hazırlanmış sıvıya karşıyım. #AşıDeğilSeriKatil
T8	RT @yiyildi: aşı olmamış biri olarak aşı olmuş birine virüs bulaştırabiliyorsam o aşı işe yaramıyor demektir #AşıDeğilSeriKatil
T9	RT @OturBiKonusscaz: Aşı olun,delta varyantı geliyor ,virüsss varrr,corona , hes kodu bla bla.. Ya ülkeye elini kolunu sallayarak bir yığın Afgan giriyor onlarda virüs yok ama ülkede virüs var.Peki bu ciddi bir

salgınsa bu adamlar nasıl kontrolsüzce ülkeye giriyor? #AşıDeğilSeriKatil

- T10** Aşıladın, altı ay sonra korumuyor dedin.. Sonra yine aşıladın.. Şimdi de deltaya karşı bu aşilar korumaz, yeni aşilar yapacağız diyorsun..Yarın Delta plus diyeceksin.. Sonra gelsin taze aşilar ?Bu sonsuz kısır bir döngü..#AşıDeğilSeriKatil

Tabloda aşıya karşı güvensizlik olarak kodlanan ve bu bağlamda atılan toplam 50 tweet içerisinde öne çıkanlar yer almaktadır. Aşı için ne olduğu belli olmayan bir “sıvı” tanımlanmasının yapıldığı ve kullanıcıların aşının sonuca ulaşmasıyla ilgili şüpheler barındırılması sebebiyle kullanılmaması gerektiğini belirttikleri görülmektedir.

Tablo 8: Kodlanmış Suçlayıcı İfade Kullanma Durumu

Kodlanmış suçlayıcı ifade kullanma durumu	Tweet Sayısı: 28
T1 Sapasağlam insanların ölümüne /sakat kalmasına neden olan deney sıvılarıyla kobay yapılan bir halk! Sorumluluk almayan hükümet, bu yan etkileri dile getirmeyen muhalefet/ basın.. Hesap soramayan yargı! #asımağdurları #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/zu2BF9U2yw	
T2 RT @pirireisbudak11: Ama o, seri katil kim? Bill Gates mi, Uğur Şahin mi, Aşı/İlaç sektörü mü?. DSÖ mü? Hükümetler mi?Acaba kim? #asıdeğilserikatil	
T3 Bu nasıl bir katliam, katiller alenen insanların canına kastediyorlar. (Herşey sizin sağlığınız) adı altında söylenerek, bilinçli işleniyor. Katil zanlıları direk sağlıkçılar ve tıp mafyası #asıdeğilserikatil https://t.co/TEugHDT3e2	
T4 RT @B81670: Gerçek komplocu medyadır biz değil #GerçekVirüsMedyadır #AşıDeğilSeriKatil	
T5 işte gerçekler, her medya kanalına aylık dahi bağlanmıştı bu sahte pandemi sürecinde. yazıklar olsun! #GerçekVirüsMedyadır #AsıDeğilSeriKatil https://t.co/HjoVjHCeC2	

Tabloda suçlayıcı ifadeler şeklinde kodlanan ve bu bağlamda atıldığı tespit edilen 28 tweet içerisinde öne çıkanlara yer verilmiştir. Kullanıcılar aşıyla ilgili farklı kişi ve kurumları suçlayarak aşı karşıtı düşüncelerini ifade etmektedirler. Bunlar arasında Dünya Sağlık Örgütü, hükümetler ve medya kuruluşları yer aldığı gibi Bill Gates ve Uğur Şahin gibi isimlerin de olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Kodlanmış Özgürlükçü Olma ve Özgürlük Karşıtı Olma Durumu

Kodlanmış özgürlükçü olma ve özgürlük karşıtı olma durumu	Tweet Sayısı: 23
T1 Senin düşüncene göre ilaç benim düşüncem ise ☹️#AşıDeğilSeriKatil	
T2 #AşıDeğilSeriKatil insanların fikirleriyle alay etmek yerine şüpheci olun ve bu insanlar ne demek istiyor diye anlamaya çalışın, sorgulayın, araştırın. https://t.co/xzYcsKLFgD	
T3 RT @MuhtesemTesbit: #asıdeğilserikatil Madem kişisel seçim ve kimse zorunluluk kabul etmiyor, bu yoğun baskı bu afra tafra da nedir?! https://t.co/3Xe0Arofd6	
T4 Özgür bi ülkede yaşıyorum...aşı falan da olmuyorum..!!!!!!şimdiye kadar 2 kez covid oldum ne ilaç kullandım ne bise..şimdiye kadar ölmediysem bundan sonrada ölmem!!Aşı #AşıDeğilSeriKatil 🙄♀	
T5 RT @hasan_h_colak: Herkes salak birtek siz mi akıllısınız diyenlere diyoruz, siz salaksınız diye kendi aklımızı kiraya mı verelim? Doğru tektir, bir yanlış milyolar inanıyor olsa da yanlış yanlıştır. #asıdeğilserikatil https://t.co/WXP10wWbiG	

Tabloda özgürlük ve özgürlük karşıtı olma biçiminde kodlanan ve bu bağlamda atıldığı tespit edilen 23 tweet içerisinde öne çıkanlara yer verilmiştir. Kullanıcılar aşı karşıtı olan düşüncelerini paylaşımlarının ifade özgürlüğü olduğunu, aşı olmama nedenlerinin kendilerini ilgilendirdiğini ve zorunlu aşı uygulamalarının baskı olduğunu ifade eden paylaşımlar yapmaktadırlar. Bu bağlamda hem kendi özgürlükleriyle ilgili ifadelerin olduğu hem de onlara yapılan baskılara yönelik özgürlük karşıtı uygulamaları eleştiren açıklamaların yer aldığı görülmektedir.

Tablo 10: Kodlanmış Aşı Karşıtı Olmama Durumu

Kodlanmış aşı karşıtı olmama durumu	Tweet Sayısı: 15
T1	Yıl olmuş 2021 hala nüfus planlaması diyorlar. Emin olun bunu yapmak isteselerdi çoktan yapmışlardı ve bundan senin haberin bile olmazdı. #AşıDeğilSeriKatil
T2	RT @muhendisyyenn: Bu aşı öldürüyorsa tüm aşılari bana vurun. Ben 1 hafta sonra 2. Doz alman aşısını da yaptırıyorum. Aşı yaptırmak istemeyen arkadaşlar size saygım sonsuz, kimse size yaptırım da yapamaz böyle bir şey olursa tağa destek veririm. Fakat yapmayın etmeyin aşı olun. #AşıDeğilSeriKatil
T3	RT @millibekacelal: Canlar aşılarımızı olalım maske ve kısıtlamalardan temelli kurtulalım. Aşı sağlıklıdır hayattır ve umuttur. Bakmayın siz laf salatası yapanlara onların hepsi İngiliz ve bizans seviciler #AşıDeğilSeriKatil#KılıçdaroğluNeSöyledi https://t.co/RhNmrEEE1r
T4	İnsanlar yıllarca tıp okuyor. Bilim insanı oluyor, binlerce deney yapıyor, aşı buluyor ama çorumdan bir dayı çıkıyor diyor ki aşı korumaz. Aynen dayı sen olma zaten boşver. Çip takıyorlar #AşıDeğilSeriKatil
T5	Kemoterapinin o kadar yan etkisi varken bir umut diye tedaviye devam ediyorsunuz. Ama iş aşıya gelince oşo oldoroyor #AşıDeğilSeriKatil

Tabloda aşı karşıtı olmama biçiminde kodlanan ve bu bağlamda atıldığı tespit edilen 15 tweet içerisinden öne çıkanlara yer verilmiştir. Her ne kadar aşı karşıtı bir etiket üzerinden atılan tweetler ağırlıkta olsa da aşı karşıtılarını eleştiren ve onları aşı olmaları yönünde ikna etmeye çalışan içeriklerin de oluşturulduğu görülmektedir.

Tablo 11: Kodlanmış Gündemde Olma Durumu

Kodlanmış gündemde olma durumu	Tweet Sayısı: 1
T1	Bizi konuşuyolar 😊 #AşıDeğilSeriKatil https://t.co/JOKYKSHN5b

Tabloda gündemde olma şeklinde kodlanan ve bu bağlamda atıldığı tespit edilen 1 tweete yer verilmiştir. Bu tweet aşı karşıtılarının bir program kapsamında konuşulmasını konu edinmektedir.

7. Sonuç

Hakikat sonrası çağ, rızaya dayalı normalliklere, “benim bakış açım” temelinde dayanak oluşturulmaya çalışılan her düşüncenin rasyonelize edilip meşru gösterilmesine yol açmaktadır. Bu durum bilimsel gerçekliklerin, nesnel hakikatlerin göz ardı edilmesine ve inkâr edilmesine neden olmaktadır.

Yükselen bireysellikler, özgür ifade ortamının zemin hazırladığı benliğin bir projeksiyonunu sunan görüşlere ortam yaratmaktadır. Bu sayede doğru veya yanlışlığına bakılmaksızın her bireyin kendi görüşü, nesnel doğruyu kişi için geçersiz kılmaktadır. Böylece “kendi doğrularını” yaşayan insan sayısının arttığı bir dünyada aslolan hakikat kişisel perspektifler arasında yok olabilmektedir.

Bu durumları pandemi sürecindeki paylaşımlar üzerinden düşündüğümüzde insanların, Twitter’da açtıkları etiketler üzerinden bir araya gelerek aşı karşıtılığı adına düşüncelerini ve komplo teorilerini aktarabilecek alanlar bulabildiği anlaşılmaktadır. Herkesin fikir beyan edebileceği bir durum olmamasına rağmen sosyal medyanın sağladığı zemin herkesin kendi görüşleri, deneyimleri ve gördükleri doğrultusunda yorumlar yapmasına neden olmaktadır. Benzer görüşlere ve inançlara sahip kişilerin varlığı ile de paylaşımlardaki yaklaşımlar güç bulmakta ve sarsılmazlığını perçinlenmektedir. Aşı karşıtılarının aşı yapılmaması gerektiğine yönelik düşüncelerini aktardıkları ve savlarını kuvvetlendirmek adına kimi örnekleri ve durumları kullandıkları görülmektedir. İddialar kanıt gösterilmeksizin dolaşıma sokulabilmekte veya olay ve olgular kendi gerçekliklerini oluşturabilmek adına biçimlendirilebilmektedir. Bu da komplo teorilerinin üretimini ve dağıtımını kolaylaştırdığı gibi bilimsel bilgilerle aralarına mesafe konulmasına da sebebiyet vermektedir.

Aşı karşıtı ve komplo teorileri barındıran tweetlerde şüpheli yaklaşımların ağırlıkta olduğu, aşı ile başka hedeflerin varlığından bahsedildiği ve dolayısıyla gizlenen gerçekliklerin olduğundan konuşulduğu görülmektedir. Kullanıcılar kendi yaşadıkları veya çevrelerinde olup biten aşının neden olduğunu düşündükleri olumsuzlukları örnek göstererek iddialarını desteklemek amacıyla oldukları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra aşı karşıtı olan farklı kesimden insanların söylemleri ve aşı olmayan kişilerin isimleri dolaşıma sokularak yaklaşımlarının doğruluğunun gerekçelendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Bilim insanları tarafından önerilen uygulamaların ve tedavilerin reddinin toplum sağlığı üzerinden ciddi etkileri olabileceği unutulmamalıdır. Aşı, ilaç ve salgınla mücadelenin bilimsel bir mesele olması kişisel kanaatlerin, değerlerin ve inançların geri planda tutulmasını gerektirmektedir. Temel konulara hâkim olmayıp olası sonuçların neler olabileceğini göz önünde bulundurmamak, başka planlar olduğunu düşünmek ve bunun da kişinin kendisinin farkına vardığını algısı tehlikelere yol açabilmektedir. Bir kişinin bile hastalığın önlenmesine yönelik uygulamaları ve aşığı reddetmesi olası yeni salgının başlangıcı tetikleme potansiyelini barındırmaktadır.

Komple teorilerin önüne geçmek ve söylentilerin yayılmasını engellemek adına yetkili kurumların şeffaf olarak toplum sağlığını doğrudan ilgilendiren bilgileri halkın tüm kesimlerinin anlayabileceği biçimde aktarması büyük önem arz etmektedir. Bunun için tüm iletişim kanallarını doğru kullanıp işlevsel kılmak da doğru bilginin aktarımında kritik bir konumda bulunmaktadır. Böylece kişiler hem takip ettiği mecralardan bu bilgi akışlarına maruz kalacak hem de kurumların güvenilirliği artacağı için farklı arayışlara girme ihtiyacı azalacaktır. Bu da insanların zihinlerinden belirsizlikleri kaldırarak doğru bilgi kapsamında hareket etmelerinin önünü açacaktır.

Tüm bunların yanı sıra kişisel olarak yanlış bilgiyle mücadelede etkili olması adına bilim okuryazarlığının artırılması gerekmektedir. Bu, düşünsel aşamaların aktif olarak devreye sokulmasına, dolayısıyla kaynağın güvenilirliğinin kontrol edilerek bilginin sorgulanması neden olacaktır.

Kaynaklar

- An ad hoc WHO technical consultation managing the COVID-19 infodemic: call for action. (2021, Mayıs 07) Erişim adresi <https://www.who.int/publications/i/item/9789240010314>
- Brogan, C. (2010). *Social media 101: Tactics and tips to develop your business online*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Castells, M. (2012). *İsyan ve umut ağları*. Ebru Kılıç (Çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Coady, D. (2006). An introduction to the philosophical debate about conspiracy theories. David Coady (Ed.), *Conspiracy theories: The philosophical debate*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Dalkir, K. and Katz, R. (Ed.). (2020). *Navigating fake news, alternative facts, and misinformation in a post-truth world*. Pennsylvania: IGI Global.
- Eysenbach, G., Powell, J., Kuss, O. and Sa, E. (2002). Empirical studies assessing the quality of health information for consumers on the world wide web: A systematic review. *JAMA*, 287: 2691–2700.
- Hodapp, C. and Von Kannon, A. (2008). *Conspiracy theories & secret societies for dummies*. Indiana: Wiley Publishing.
- Keyes, R. (2019). *Hakikat sonrası çağ: Günümüz dünyasında yalancılık ve aldatma*. Deniz Özçetin (Çev.), İzmir: Deli Dolu.
- Knight, P. (2003). *Conspiracy theories in American history: An encyclopedia (Vol 1)*. California: Abc-Clio.
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. Cambridge: MIT Press.
- Munich Security Conference: WHO; 15 February 2020 (2021, Mayıs 07) Erişim adresi <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference>
- Sim, S. (2019). *Post-Truth, scepticism & power*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Sunstein, C. R. (2014). *Conspiracy theories and other dangerous ideas*. New York: Simon and Schuster.
- Treadaway, C. and Smith, M. (2010). *Facebook marketing: An hour a day*. Indiana: Wiley Publishing.
- Wyrwoll, C. (2014). *Social media: Fundamentals, models, and ranking of user-generated content*. Hamburg: Springer Fachmedien Wiesbaden.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

COVID-19 DÖNEMİNDE TOPLUMSAL RİSK ALGISI, REFLEKSİVİTE VE BELİRSİZLİK: TWİTTER PAYLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR ANALİZ

Social Risk Perception, Reflexivity and Uncertainty Under Covid-19: An Analysis of Twitter Messages

Elif GÜN¹ ve Suat KOLUKIRIK²

¹Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya, elifgun@akdeniz.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5916-7871

²Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya, suatkolukirik@akdeniz.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0399-666X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

31.08.2021

Kabul/Accepted:

13.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.989222

Anahtar Kelimeler

Covid 19, Risk Algısı,
Refleksivite, Belirsizlik,
Twitter

ÖZ

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinin bireysel ve toplumsal düzeyde farklı etkilerinin olduğu ve yeni bir toplumsal düzene karşılık geldiği tartışılmazdır. Öyle ki üretim ve tüketim ilişkilerinin değişiminden gündelik ilişkilerimize kadar her birey ve kurum yeniden şekillenmiş ve kendi varoluşunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle pandeminin ne zaman sonlanacağı, aşılamanın seyri, işkollarında yaşanan değişimler, ev merkezli toplum ve esnek çalışma biçimleri tartışılan konu başlıklarını oluşturmuş ve belirsizlik durumunun varlığı toplumsal endişe ve kaygı hallerini beslemeye devam etmiştir. Pandeminin sonlandırılmasına yönelik alınan önlemler ve uygulanan kısıtlamalar politik bir karşılık olarak kullanılmış ve istihdam kaybı yaşayan, işyeri kapanan ya da istihdama erişim imkanı bulamayan toplumsal kesimler tarafından bir araç olarak tartışılmıştır. Bu perspektif içerisinde, çalışmada küresel risk unsuru olarak Covid-19 algısı ve ortaya çıkan toplumsal eğilimlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla bir sosyal medya platformu örneği olarak Twitter'da 11-16 Mart 2020 tarihleri aralığında içinde risk, tehlike ve belirsizlik kavramlarından herhangi birisinin kullanıldığı paylaşımlar içerik analizi tekniğinden faydalanılarak incelenmiştir. Yapılan çözümlenmeler sonucunda Covid-19 pandemisi karşısında 5 farklı risk algısı ve sosyal tepkinin geliştiği belirlenmiş ve bunlar toplumsal kırılğanlıkların yanı sıra dayanaklılıkların da göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

It is indisputable that the Covid-19 pandemic, which has affected the whole world, has different effects on the individual and social level while corresponding to a new social order. During this process, every individual and institution, by changing their production and consumption habits, changed their daily affairs as all human matters have been reshaped by articulating their existence in this time of uncertainty. The time that the pandemic will be over, how the vaccine will be used, how the professional world will be altered by considering new work descriptions, and the givens of the home-based society with its flexible working hours have not only become topics of discussion but also fed the feeling of uncertainty in a way to further social anxiety. The precautions taken and the restrictions applied to end the pandemic were used as a tool by political opposition. They were also discussed by various social agents who became unemployed, shut their workplaces, or had no access to the workforce. Hence, this study aims to determine the social attitudes and behaviors brought forward by Covid-19, a global risk experienced worldwide. In line with this purpose, an example of a social media platform, Twitter, was analyzed between 11-16 March 2020 utilizing the content analytical procedures that focus on the messages or "Tweets." As a result of these analyses, five significant risk perceptions and social reactions were developed against the Covid-19 pandemic. These were evaluated as indicators of resilience as well as social vulnerabilities.

Keywords

Covid-19, Risk Perception,
Reflexivity, Uncertainty,
Twitter

Atf/Citation: Gün, E. ve Kolukirik, S. (2022). Covid-19 Döneminde Toplumsal Risk Algısı, Refleksivite ve Belirsizlik: Twitter Paylaşımları Üzerine Bir Analiz. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(291-305).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Suat KOLUKIRIK, suatkolukirik@akdeniz.edu.tr

1. Giriş

18. yüzyılda yaşanan dönüşümler, toplumsal değişmeyi odak noktası haline getirmiş ve sosyolojinin bir bilim dalı olarak doğma sürecini hızlandırmıştır. Geleneksel düzenin çözülmesi sonucunda ortaya çıkan yeni toplum biçimini Max Weber rasyonelleşme, Karl Marx kapitalizm ve Emile Durkheim toplumsal işbölümü temelinde ele almıştır. Günümüzde ise modern yaşamın vaatleri, olanakları ve imkansızlıkları esas alınarak modern ötesi toplum tartışmaları belirginlik kazanmıştır. Meta-anlatı olarak bilginin dönüşüme uğraması ve iktidar ilişkileri üzerinden deneyimlenme süreci olarak postmodern durum (Lyotard, 1994), metaların gösterge değeri üzerinden konumlandırıldığı gösteri toplumu (Debord, 2019), iletişim teknolojileriyle gerçekliğin yeniden üretildiği ve ulaşılamaz bir şekilde yitirildiği simülasyon evreni (Baudrillard, 2011), insanların nesnelere ve onların değişim değeri tarafından kuşatıldığı tüketim toplumu (Baudrillard, 2008) ve ilişkilerin tehlike ve güven temelinde belirlendiği risk toplumu (Beck, 2019) içinde yaşadığımız sosyal dünyanın anlamlandırılmasına yönelik olarak geliştirilen yaklaşımlar olmuşlardır.

21. yüzyılda tehlike, güvensizlik, kuşku, şüphe, korku, bilinmezlik, sağlıksız ve zararlı gibi ifadeleri kapsayan söylem alanları, kişisel eylem ve etkileşim biçimlerini şekillendiren unsurlar haline gelmiştir. İçinde bulunduğumuz dönemde tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 hastalığı ile risk toplumu söylemleri en çarpıcı şekilde deneyimlenmiştir. Salgının yayılması sonucunda Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilmiştir. 5 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla dünyada toplam 200.174.883 kişiye hastalık tanısı konulmuş ve 4.255.892 kişinin ölümü gerçekleşmiştir. Türkiye’de ise 5 Ağustos 2021 itibarıyla toplam vaka sayısı 5.822.487 olup ölen kişi sayısı ise 51,767 olarak bildirilmiştir (WHO, 2021). Hızla dünyayı etkisi altına alan salgınla birlikte mekânsal hareketlilik kısıtlanmış, ekonomik ve sosyal yaşam sektöre uğramıştır. Bunun yanı sıra alternatif çalışma ve eğitim seçenekleri deneyimlenmiş ve yeni bir toplum yapısının zorlayıcı gücü olmuştur. Çalışma kapsamında küresel bir tehdit kaynağı olarak Covid-19 pandemisi ele alınmış ve toplumsal etkileşim üzerindeki yansımaları risk toplumu tartışmaları ve tehlike, risk ve belirsizlik kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Hastalığın pratikteki yansımalarına ve algılanma biçimine odaklanılarak kriz dönemlerinde toplumsal kırılmalıkların ve dayanıklılıkların saptanması amaçlanmıştır.

2. Tehlikenin Belirsizliği ve Güvenliğin Yüceltilmesi

Modernleşme küresel boyutta etkileşime imkan verecek ölçekte yaygınlaşmış ve kişisel alanı biçimlendirebilecek yoğunluğa ulaşmıştır (Giddens, 2018: 12-13). Zaman ve mekan uzaklaşmasıyla birlikte yerel ile küresel olanın etkileşimi ve ilişkisi iç içe geçmiştir (Giddens, 2010: 37). Beck’e göre iki aşamalı bir süreç olan modernitenin birinci aşamasında ilişkiler, ağlar ve topluluklar bölgesel bir zemine sahiptir ve ulus devlet belirleyici mekanizmadır. Bu süreç birbiriyle bağlantılı olan *küreselleşme*, *bireyselleşme*, *cinsiyet devrimi*, *eksik istihdam* ve *küresel riskler* tarafından sarsılmış ve bu dönemin betimleyici unsurları olan kontrol edilebilirlik, kesinlik ve güvenlik zayıflamıştır. Bir sonraki aşama olan ikinci modernitede kimlik, grup ve toplum ontolojik bağlayıcılığını yitirmiştir (Beck, 1999: 1-2, 10). Böylece riskin tanımlayıcı olduğu ve tüm eylemlerin bilinmeyen sonuçlara sahip olabileceğinin göz önünde bulundurulduğu “refleksif modernleşme” ortaya çıkmıştır (Slattery, 2018: 456). Teknoloji ve ilerlemenin bedeli insan ve doğa yaşamı üzerinden deneyimlenmiş ve modernitenin çıkmazları risk toplumu tartışmalarının referans noktalarından biri olmuştur. Risk toplumu, 20. yüzyılın sonunda Soğuk Savaşın sona erdiği ve küresel boyutta köklü değişikliklerin yaşandığı yeni bir toplumsal aşamayı betimlemek için Ulrich Beck tarafından geliştirilmiştir (Delibaş, 2017: 51). Bu kuramsal yaklaşım, yarının öngörülen tehlikelerini önleyebilmek adına bugünden eyleme geçilen gelecek odaklı bir toplum anlayışına dayanmaktadır (Beck, 2019: 45-46).

2.1. Modern Toplumda Riskin Yeni Görünümleri

Risk, geçmişten giderek uzaklaşması ve geleneksel olanın belirleyiciliğinin reddedilmesi ile birlikte bilinmez, öngörülemez ve problemleri bir geleceğe doğru yol alan toplumları betimlemek için kullanılan temel kavramlardan birisidir (Giddens, 2010: 146). Maddi bir boyuta sahip olmayan risk “gerçekleşmemiş bir potansiyel”dir ve zararın hesaplanmasına yönelik bir girişimdir (Rigakos ve Law, 2009: 80). Günümüzde risk, maceracı bireyler ve girişimci kapitalistlere özgü bir davranış olmaktan çıkmış ve “her gün omuzlanılması gereken bir zorunluluk” alanına dönüşmüştür (Sennett, 2018: 90). Aynı zamanda bu kavram tehlike, kırılmalık

ve sonuçların bir kesişimi olarak da tanımlanmaktadır (Willis, 2007: 599). Tehlike kavramının da risk tanımları kapsamında ön plana çıktığı görülmekle birlikte birbirinden farklı içerimlere sahip olduklarının da ayrıca vurgulanması gerekmektedir. Risk karşılaşılabileceği tahmin edilen tehlikelere ilişkidir (Giddens, 2000: 74). Bir diğer ifadeyle risk tehlikeden özerk bir görünüme sahiptir ve somut tehlike karşısında gösterilen bir tutum olmaktan ziyade soyut faktörlerin kombinasyonuna ilişkin bir durumdur (Turner, 2011: 263).

Riskin kökenlerini saptama yönündeki girişimler sonucunda bilgi, gelişme ve teknolojinin araçsallığı ve amaçsal kullanımına ilişkin tartışmalar gündemin başat konuları arasındaki yerini korumaktadır. Günümüzdeki riskler ve tehlikeler kaynağını, insan eylemlerinin bir sonucu olarak doğa üzerinde tahakküm kurma isteği, bilgi, teknolojik gelişmeler, aşırı üretim ve üretim güçlerinin büyümesinden almaktadır (Beck, 2019). Geleneksel kültürlerde de deneyimlenmiş olan kaygı ve güvensizlik, günümüzde içerik ve biçim bakımından oldukça farklı bir görünüme sahiptir (Giddens, 2010: 50-51). Refahın bölüşümü ile ilgili problemler günümüzde riskin bölüşümü problemine doğru evrilmiş bilimsel, teknik gelişmeler ve hukuk devleti güvencesiyle birlikte maddi nitelikli sorunlar azalmış ancak tüm dünyayı tehdit eden riskler ortaya çıkmıştır (Beck, 2019: 21-24). Buna göre Giddens modern topluma özgü risk profilini 7 maddede sıralamaktadır: Riskin ayırım gözetmeksizin tüm dünyayı tehdit edebilecek *yoğunluğa* ulaşarak küreselleşmesi, riskin dünya çapında etkileyebileceği durum ve olayların artarak düzene dahil olan pek çok kişiyi etkileyebilmesi, gelişen bilgi sistemi ile doğanın dönüştürülmesi sonucunda risklerin ortaya çıkması, “kurumsallaşmış risk ortam”larının gelişmesi, riskten din ve büyü yoluyla kurtulunabileceği düşüncesinin terk edilmesi, riskin kitlelerin çoğunun bilgisine sunulması ve uzmanlık alanlarının sınırlarının anlaşılmasıdır (Giddens, 2018: 123-130).

Günümüzde üretim yerinden bağımsızlaşan riskler “bumerang etkisiyle” sınıf farkı gözetmeksizin herkesi etkileme potansiyeline sahiptir (Beck, 2019: 27-52). Ancak riske maruz kalma, riskten korunma ve kaçınmayı sağlayabilecek imkanlara erişim açısından toplumsal eşitsizlikler ve sınıfsal farklılıklar söz konusudur (Beck, 2019: 47). Ön plana çıkan bir diğer unsur ise kültürel bağlama göre değişkenlik gösterebilen risk algısıdır. Riskli olarak değerlendirilen durumlar veya olaylar, mekânsal ve zamansal düzlemde farklılık gösterebilmektedir. Risk, gözlemciye göreli olarak değişebilen bir özelliğe sahiptir (Kaplan ve Garrick, 1981: 12). Çeşitli tehlikeler olmasına rağmen bazılarının risk olarak seçilmesi ve tepkilerin değişkenlik arz etmesi, riskin sosyal bağlama ve kültüre göreli olduğunun göstergesidir (Douglas ve Wildavsky, 1983: 8).

2.2. Güvenliğin Temel Değer Haline Gelmesi ve Soyut Sistemlere Yönelim

Toplumsal sistemlerde yaşanan yapısal dönüşümlerle birlikte toplum üyelerinin geleceklerini belirleyen referans noktaları bağlayıcılığını yitirmiştir. Bireyin tercihlerinde özgür ve yaşamından tamamen kendisinin sorumlu olduğu bir özerkliğe kavuşması “düşünümSELLİK” tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. “DüşünümSELLİK, düşünme ve kendi üzerine düşünme” ile ilişkilidir ve çeşitli kuramcılar tarafından ele alınan köklü bir geçmişe sahiptir (Giddens ve Sutton, 2018: 77). Cooley’e göre benlik diğerleriyle etkileşim sürecinde gelişen sosyal bir inşa sürecidir (Turner, Beeghly ve Powers, 2018: 473-476). Bu manada doğuştan gelen özelliklere sahip olmamakta, sosyal etkileşimler ve ilişkiler sonucunda gelişmektedir (Mead, 1972: 135). Sembolik etkileşimci bakış açısına göre “ ‘benlik’ inşası süreci insanoğlunu ‘refleksif’ yapmakta –sosyal yaşama aktif bir biçimde katılmasını sağlamakta ve aynı zamanda bunun üzerine düşünebilmesine imkân tanımaktadır” (Giddens ve Sutton, 2018: 78).

Risk toplumunda insanların davranışları ve etkinlikleri risk ve güvenlik temaları temelinde yeniden tanımlanmakta ve belirlenmektedir (Delibaş, 2017: 56). Risk altında olduğuna ilişkin algı yaygın bir ruh haline dönüşerek bireylerin eylemlerine etkide bulunabilmektedir (Furedi, 2017: 49). Vadettiği fırsatların ve güvenli yaşamın yanı sıra içinde bulunulan dönemde modernliğin gerginlik ve tehlikelerle dolu karanlık yönü belirginlik kazanmıştır (Giddens, 2018: 15-17). Hayatta kalmak temel amaç haline gelmiş, güven ve istikrar kârın yerini almıştır (Slattery, 2018: 456). Bu kapsamda güven “bireyin modern kurumlarla yaptığı bir tür ‘pazarlık girişimi’ olan faydacı kabulle iç içe geçmektedir (Giddens, 2010: 38). Özellikle Giddens ve Beck gibi kuramcıların çalışmalarıyla ön plana çıkan düşünümSELLİK, bireyin risk bilinci çerçevesinde karar alma ve davranışlarını yönlendirme sürecine odaklanmaktadır. Birey modern yaşamda hayatta kalabilmek için eylemlerinin farkında ve olası sonuçlarını gözeterek hareket eden ve risk konusunda bilinçli ve planlı davranmalıdır (Slattery, 2018: 459). Günümüzde güvenlik yaşamın en önemli amacı olarak vurgulanmakta ve problem, şüphe ve riskler insanların hayatlarında olmaması gereken unsurlara dönüşmektedir (Fromm, 2002:

188-189). Bireyler artık daha fazla özgürlük ve bağımsızlık kazanırken, onu kollayan yapılar çökmeye başlamış ve sosyal problemler kişisel alana indirgenmiştir (Slattery, 2018: 455). Geleneksel olanın belirleyiciliği ve koruyucu kalkarak benlik “refleksif bir tasarım” haline dönüşmüş ve geleneksel kurumlar yerine soyut sistemler ön plana çıkarak uzmanların yönlendirmelerine daha bağımlı hale gelinmiştir (Giddens, 2010: 51-52). Güvenilir büyük alanlar yaratan bu mekanizmalar “geleceğin kolonileştirilmesine” hizmet etmekte ve toplumsal hayatı çeşitli boyutlarıyla dönüştürmektedir (Giddens, 2010: 173-179).

2.3. Risk Algısı ve Korku Kültürü

Gelecek algısı olumlu olabileceği kadar karşılaşılabileceği kadar riskler, tehlikeler ve belirsizliklerle doludur. Bilinmeyen ve kasıtsız sonuçlar baskın güç haline gelmiş, “hesaplanamaz” riskler ve algı alanını aşan tehlikeler ön plana çıkmıştır (Beck, 2019: 25-27). Risklerin etki alanları ve nihai sonuçları “kestirilemez” bir hal almıştır (Beck, 2019). Risk toplumu tartışmaları karşısında Frank Furedi *Korku Kültürü* isimli çalışmasında riski bir algı olarak ele almakta ve tehlikenin kendisi ile ortaya çıkan korku arasındaki ilişkiyi eleştirel bir perspektiften irdelemektedir. Douglas ve Wildavsky (1983: 1) tehlikelerin gerçekten arttığı mı yoksa daha mı çok korktuğumuz sorusunu yöneltmektedir. Nitekim Furedi’nin bu sürece yaklaşımı “bizi öldüren risklerin, bizi paniğe sokan ve korkutan risklerle aynı şeyler olduğu söylenemez” şeklindedir (Furedi, 2017: 33). İnsanların davranışlarını etkileyen toplumsal kurallar, kişilerin risk ve tehlikeye ilişkin algılarını da şekillendirmektedir (Douglas ve Wildavsky, 1983: 6). İnsanlığa hizmet eden ve kullanılan pek çok araç uzak durulması gereken unsurlar olarak adeta suçlulara dönüşmektedir (Delibaş, 2017: 24). Korku kültüründe dayanağa sahip olmayan savların dahi ciddiyet kazandığı, gündelik yaşamı tehlikelerin kuşattığı fikrinin hakim olduğu, sorunların ve tehlikelerin abartılarak korkunun kendini haklı çıkarır hale geldiği tehlikeli bir dünya algısı söz konusudur (Furedi, 2017). Tehlikenin gerçek boyutu, tehlike algısından farklılaşabilmekte, toplumsal ve kültürel düzlemde değişkenlik gösterebilmektedir. Toplumsal algı ve pratikteki yansımaları krizin yönetilme ve aşılma sürecini doğrudan etkileyebilmektedir. Bu sebeple çalışmanın kuramsal zemininde risk toplumu tartışmaları temel alınmakta ve bir kriz olarak pandeminin toplumsal etkilerine odaklanılmaktadır.

2.4. Salgın Dönemlerinde Toplumsal Etkileşim ve Sosyal Medya

Savaş, kıtlık, demografik değişim, ekonomik krizler gibi salgınlar da kalkınmanın bir bileşeni ve toplumsal değişimin önemli bir parçasıdır (Snowden, 2019: 2). Her bir krizin toplum üzerindeki etkileri ve deneyimlenme biçimleri farklılaşmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönem pek çok riskle çevrili olmakla birlikte salgın hastalıklar, küreselleşmenin zaman ve mekan boyutunu elimine edici etkisi nedeniyle tüm dünyayı hızla etkisi altına alabilmektedir (Karakaş, 2020: 545). İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan salgınlar, toplu ölümlere sebebiyet vermenin yanı sıra imparatorlukların yıkılmasına ve orduların telef olmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2017: 27). Geleneksel toplumların tersine çağdaş toplumlarda hastalık küresel bir olguya dönüşmüş ve hastalıkların tecrit edilmesi zor bir hal almıştır (Turner, 2011: 253). Taylor, tarihteki örneklerinden hareketle olası bir salgının sonuçlarına ilişkin öngörülerde bulunmaktadır: Yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığında artış, kurum veya kuruluşların suçlanması ve komplo teorilerin yükselmesi, haber medyasının pandemi sürecini sansasyonel hale getirmesi, asılsız söylentilerin internette dolaşımının artması ve bunların mücadele edilecek alanlardan birisi haline dönüşmesi, belirli bir kesim tarafından bilimsel uygulamaların ve tedavi yöntemlerinin reddedilmesi ve hastalığın yayılımına sebep olmaları, pandemi koşullarını fırsat bilenlerin kendi ürünlerini pazarlama konusunda harekete geçmeleri ve bazı ürünlere yüklü fiyat artışı uygulamaları, okul, ibadethane gibi toplu kullanım alanlarının kapatılması ve insanlara evlerinde kalmalarının tavsiye edilmesi, sosyal medyanın aktif kullanıcılarının bu süreçle iyi bir şekilde başa çıkabilirken diğerlerinin yoğun bir can sıkıntısı ve yalnızlık çekmesi, pandemi süreci bittikten sonra dahi sürecin sona ermediği konusunda şüphelerin devam etmesi, belirsizliğe karşı tahammülsüzlük ve tehdidin abartılması gibi endişelerin yaşanması söz konusu olabilmektedir (Taylor, 2019: 107-109).

Hastalığa ilişkin risk algısı, tepki ve uyum süreçleri arasında bir ilişki olduğu ifade edilebilir (Ardıç Çobaner, 2021: 40). Salgın dönemlerinde her toplum kendisine özgü kırılma noktaları üretir ve bunlar toplumun yapısını ve dokusunu anlamayı mümkün kılan göstergeleri oluşturur (Snowden, 2019: 7). Diğer krizlerden farklı olarak kişiler arası etkileşimde zorunlu değişiklikler yapmayı gerektiren salgın dönemlerinde toplumsal dayanışma,

çözülme ve kırılma noktaları görünürlük kazanabilmektedir. Bu temelden hareketle çalışma kapsamında hastalığın yayılım sürecinde gelişen toplumsal tepkiler, toplumların güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin göstergeler olarak değerlendirilmiştir. Covid-19 sürecinde evlere kapanma ve evde daha fazla vakit geçirme sonucunda sosyal medya kanalları birincil etkileşim alanları ve hastalığın seyrine ilişkin bilgi edinme araçları olarak ön plana çıkmıştır. Günümüzde salgına verilen tepkinin ve oluşan algının sosyal medya göz ardı edilerek tam anlamıyla anlaşılması mümkün görünmemektedir. Zira sosyal medya platformları, sağlık krizlerinde halka bilgi iletme ve erişim amacıyla kullanılan önemli kanallardan birisidir (Adebayo, Neumark, Gesser-Edelsburg, Abu Ahmad ve Levine, 2017). Dijital çağda sosyal medya kullanıcıları belirli bir içerik oluşturma ve dağıtma, bazılarını ön plana çıkarıp bazılarını görmezden gelebilme imkanına sahip olarak “eşik bekçisi” konumunda bulunmaktadır (Kilgo, Yoo ve Johnson, 2019).

Öte taraftan medya aracının kendisi ve taşıdığı içerik, bilincin şekillenmesini sağlamaktadır (Finn ve Palis, 2015: 781-782). Mesajın içeriği kadar aracın kendisi ve taşıdığı özellikler de algının şekillenmesinde belirleyicidir. McLuhan “araç mesajdır” metaforu ile iletişim kanalının algı ve bilinç üzerindeki etkisinin göz ardı edilemeyeceğini vurgulanmaktadır. Bu metafor ile iletişim sürecinde kanalın kilit bir konumda bulunduğunu, mesajı ileten aracın insanların düşünce yapılarını şekillendirmede içerikten daha etkin bir role sahip olduğunu anlatmaya çalışmaktadır (Altay, 2005: 15-16). Mesajın iletildiği araç dile yeni bir yönelim ve biçim kazandırarak yeni baştan yaratılmasını sağlamaktadır (Postman, 2014: 19). Mesajın aktarıldığı kanal ile yeniden yaratım sürecine girmesi, medya araçları ve toplumsal algının karşılıklı etkileşim sürecinin gözetilmesini gerekli kılmaktadır. Günümüzde sosyal yaşamla bütünleşmiş olan teknolojik araçlar, toplumsal bilincin ve zihniyet yapısının anlaşılmasında göz ardı edilemeyecek bir role sahiptir. Benzer şekilde kriz ortamlarında da sosyal medya kitle algısının şekillenmesinde etkin bir role sahiptir (Bkz. Ungar, 1998; Kilgo ve diğerleri, 2019; Fernández-Luque ve Bau, 2015; Oyeyemi, Gabarron ve Wynn, 2014). Kullanım alanı giderek artan Twitter, Facebook ve Youtube gibi yeni medya kanalları büyük pandemi dönemlerinde geleneksel medyayı ve resmi kanalları aşacak ve bastıracak güce sahip niteliktedir (Walker, 2016: 43).

3. Araştırmanın Yöntemi

Kriz dönemlerinde oluşan toplumsal tepki ve etkileşim biçimleri, bu süreçlerin aşılabileceği ve yönetilebilmesinde belirleyici bir öneme sahiptir. Çalışma kapsamında Covid-19 pandemisi örnek alınarak kriz karşısında gelişen risk algısının kategoriler temelinde çözümlenmesi amaçlanmıştır. Böylelikle oluşan sosyal tepkiler saptanarak toplumun kırılma ve güçlü yönlerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Araştırma sahası olarak salgın döneminde kitlelerin evde kalma sürelerinin artmasına bağlı olarak zaman geçirmek, salgın sürecini takip edebilmek ve sosyal etkileşim sağlamak gibi çeşitli amaçlarla kullanılan sosyal medya platformlarından birisi olan Twitter’den faydalanılmıştır. Çalışmanın amacı kapsamında veri elde edebilmek ve verileri sınırlandırabilmek adına bazı anahtar kavramların kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda risk toplumu tartışmalarında temel bir öneme sahip olan Beck’in *Risk Toplumu* kitabında sıklıkla kullanılan “risk”, “belirsizlik” ve “tehlike” kavramları seçilmiştir. Risk kavramı güncel sosyal teori tartışmalarında ön plana çıkmakla birlikte bu üç terim, bazı sosyal bilimlerin temel kavramları arasında yer almaktadır (Turner, 2011: 255). Türkiye’de ilk Covid-19 vakasının resmi olarak açıklandığı 11 Mart 2020 tarihi başlangıç noktası olarak seçilerek Twitter’da 11-16 Mart 2020 tarihleri aralığında içinde “risk”, “tehlike” ve “belirsizlik” kelimeleri ve/ya #risk, #tehlike ve # belirsizlik etiketlerinden en az biri kullanılarak Türkçe dilinde gerçekleştirilen tüm paylaşımlar incelenmiştir. Bu kapsamda verilere erişebilmek adına uzman desteği alınarak veri çekimine imkan sağlayan ve bir Python kütüphanesi olan Scrapy’den faydalanılmıştır. Python programlama dili aracılığıyla oluşturulan kodun çalıştırılabilmesi aşamalarında Jupiter Notebook ve Spyder programları kullanılmış ve erişilen veriler Scrapy kütüphanesi yardımıyla otomatik olarak Excel formatında kaydedilmiştir. Çekilen veriler ile kullanıcı adı, paylaşım zamanı, emoji, etkileşim sayısı ve URL bilgilerine erişim sağlanmıştır. Bu çerçevede risk kavramının 8006, tehlike kavramının 2768 ve belirsizlik kavramının ise 879 kez kullanıldığını tespit edilmiştir.

Konusu Covid-19 ile ilgili olmadığı tespit edilen paylaşımlar veri analizi dışında bırakılmıştır. Veriler içerik analizi tekniğinden faydalanılarak değerlendirilmiştir. İçerik analizi, metin ve onun kullanıldığı bağlamı da kapsayacak şekilde tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlara ulaşılabilir verileri elde etmek için kullanılan bir tekniktir (Krippendorff, 2004: 18). Bu teknikte birbirine benzeyen veriler belirli temalar veya kavramlar altında

4. Araştırmanın Verileri ve Bulguları

Covid-19 virüsü, ölüm ve yoğun bakım gibi hayati risklerle ön plana çıkan ve henüz etki alanı ve sonuçları öngörülemeyen bir hastalık olarak 21. yüzyıla damgasını vurmuştur. İlk vakanın tespitinin resmi olarak açıklandığı tarihe istinaden hastalık Türkiye’den önce diğer ülkelerde yayılım göstermiş ve salgının seyri iletişim teknolojileri aracılığıyla gözlemlenebilmiştir. İlk vakanın açıklanmasının hemen ardından Türkiye’de de toplumsal tepki hızla kendisini göstermiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Covid-19 salgını örneğinden hareketle toplumsal kriz karşısında farklı zihniyet dünyasının yansıması olarak bulgularan 5 farklı toplumsal eğilim saptanmıştır (Şekil 2). Her bir toplumsal tepki incelenirken “araç mesajdır” metaforu dikkate alınmış ve bir medya platformu olan Twitter’ın araçsallığı gözetilerek çözümlenmeler yapılmıştır.

Şekil 2. Covid-19 salgını örneğinde toplumsal kriz karşısında farklı zihniyet dünyasının yansıması

4.1. Fırsat Olarak Kriz

Pandemi koşullarını fırsat bilenler kendi ürünlerini pazarlama konusunda harekete geçmenin yanı sıra maske gibi ihtiyaç alanı artan malzemelerin fiyatlarında artış gerçekleştirebilmektedir (Taylor, 2019: 107-108). Covid-19 vakalarıyla birlikte maske, kolonya, dezenfektan ve eldiven gibi hijyen malzemelerine yönelik artan talep fiyatlara yansıtılmış ve bu durum paylaşımlarda “fırsatçılık” olarak ifade edilmiştir. Twitter söylemlerinde virüsten daha tehlikeli bir zihniyet olarak ele alınan fırsatçılığın yarattığı mağduriyete dikkat çekilmekte ve salgının maddi kaygılar gözetilerek kullanılması eleştirilmektedir (Tablo 1).

Risk grubunu koruma ve salgını kontrol altında tutma amacıyla gerçekleştirilen çözüm odaklı paylaşımların dışında Twitter’ın ideolojik zeminde provokatif söylemlerin inşa edildiği bir mecra olarak da kullanıldığı saptanmıştır. Pandemi dönemlerinde bazı yıkıcı gruplar tarafından medyanın imkânlarından faydalanılarak yanlış ve yıkıcı söylemler ile bilgi yönlendirilebilmekte ve biyo-terör propagandası gerçekleştirilebilmektedir (Walker, 2016: 43). Ülkede Covid-19 vakalarının görüldüğü ilk günlerde gerçekleşen paylaşımların incelendiği göz önünde bulundurulduğunda kapatılma, kısıtlama, yasaklama ve serbest bırakılma gibi içeriklerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu durum Twitter’ın kamuoyu oluşturmak amacıyla kışkırtıcı, yaftalayıcı ve ötekileştirici söylemlerin inşa edildiği bir mecra olarak kullanılabilirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda hastalığın yayılımını azaltabilmek adına yükselen tedbir söylemlerinin dışında iş yükünü hafifletme, çalışmama ve tatil olarak değerlendirme yönündeki talepler krizin fırsat olarak kullanımı kapsamında değerlendirilmiştir.

Belirsizlik ortamının tehlikeden korunmaya yönelik önlemlere olan talebi arttırması yeni tüketim süreçlerini ortaya çıkarabilmektedir. Risk algısıyla birlikte öncelikli ihtiyaçlar silsilesi yeniden gözden geçirilmekte ve bazı alanlarda yoğunlaşma gözlenebilmektedir. Yaşanan yığılma acil ihtiyaç duyulan hizmet ve nesnelere ulaşımı engellemenin yanı sıra yanıtıcı ihtiyaçların da yaratılmasına hizmet edebilir. Covid-19 örneğinden hareketle risk söylemlerinin ön plana çıktığı dönemlerde maske gibi bazı malzemelere karşı artan ihtiyaçların dışında yeni gereksinimlerin de yaratıldığı ve kriz dönemlerinin uygun bir ortam olarak kullanılabilirdiği ifade edilebilir. Bu nedenle risk toplumunda ihtiyaç kavramı gelecek ihtimaller gözetilerek yeniden belirlenebilmekte ve tüketim ve üretim sürecinde yaşanan yığılmalar dengesizlik yaratabilmektedir. Arz talep sürecinde yaşanan hareketlenmenin, daha fazla kazanç sağlamaya elverişli ortamlar olarak değerlendirilmesi yönünde eğilimler görünürlük kazanmıştır. Risk karşısında gözetilen çıkarlar maddi çıkarların ötesinde ideolojik bir amaca da hizmet edebilir.

Tablo 1. “Fırsat Olarak Kriz” Temasının Kod Listesi

Seçim Kriterleri	Kodlar
Talepler/Eleştiriler	Tedbir, 15 gün mola, tutuksuz yargılama, seyircisiz, ücretli izin, virüse karşı mücadele, bedava seyahat kartı iptal edilsin, iki hafta tatil, gereği yapılmalı, ertelenecek, tedbir alınmalı, zorunlu karantina, evden çalışma, uzaktan çalışma, kısa çalışma, işten çıkarma, idari izin, fiyatlar çıldırdı, mağduriyet, kul hakkı, iş hakkı, önlem, evde 14 gün, maske yok, tatil, korona tedbiri, tahliye, karantina, uzaktan öğrenme, e-öğrenme, dijital eğitim, kontrol altına alınana kadar, ligler ertelenmeli, maske pahalı, yakın temas, kulak verin, fırsatçılık, zihniyet, kısıtlama, yasaklama, kapatılma, pahalı, çocuklar tehlikeye atılamaz, fiyatlar arttı, ahlaksız zihniyet
Olaylar/Mekanlar	Avrupa ligleri, maçlar, cuma namazı, konaklama, okul, cami, cezaevi, lavabo, yemekhane, sınıf, stat, toplu taşıma, mülteci kampı, yurt, umre, öğrenci yurtları, tribünler, işyeri, kıraathane, kafeler, lokanta, barlar, kahvehaneler, düğün salonları, süpermarketler, özel halk otobüsü, özel okul, devlet okulu, koğuş, kampüs, ibadethane
Kişiler/Kurumlar	Kronik hastalar, özel sektör, diyanet, gardiyan, gebeler, hamile kadınlar, çocuklar, yaşlılar, hasta, öğrenci, öğretmen, sağlık çalışanları, hamile, hekim adayları, turist, personel, özel eğitim çalışanları, mülteci, 112 ambulans sürücülere, yüksek risk grubu, ilaç firması çalışanları, Umre'den dönenler, işçi, çalışan anne, PTT çalışanları, 60 yaş üstü, bankacı, kargocular, market çalışanları, AVM çalışanları
Betimleyici Durumlar/Unsurlar	Hapşuruk, fiziki şartlar, mikrop yuvası, can sağlığımız tehlike altında, havası kirli, sağlıklı gıda, grip, öksürük, salgının seyri, tedirgin, tamı, kit, kreş tatil, virüs, koruyucu ekipman, bedava kart, kolonya, staj, hijyen sıfır, sıvı sabun, nefes, hijyenden yoksun, toplum sağlığı için tehlike altında, ikinci İtalya, salgın, fiyatlar, dezenfektan, hepimiz risk altındayız, tıka basa dolu, maske, karaborsa

4.2. Yaşamsal Tehdit Olarak Kriz

Salgın gibi toplumsal kriz koşullarında yaşanan panik ortamı sonucunda korunma ve kaçınma eylemleri ortaya çıkabilmektedir (Ardıç Çobaner, 2021: 36). Belirsizlik en kötü ihtimallerin gözetilmesine neden olarak aşırı ve abartılı davranışları tetikleyebilir. Covid-19 pandemisiyle birlikte yaşanan panik sonucunda şehirden kaçma, tatil beldelerinde yoğunlaşma ve yiyecek stoklama gibi yönelimler söz konusu olmuştur. Hastalığın seyri ve sonuçlarının bilinmezliği karşısında uzun ömürlü yiyeceklerin ve temizlik malzemelerinin stoklanması ortaya çıkan toplumsal reaksiyonlardan birisidir (Tablo 2). Twitter paylaşımlarında da stoklama davranışına karşı güçlü bir eleştiri ve tepki geliştiği görülmektedir. “Stoklama” ve “yağmalama” yayılan kaygının bir sonucu olarak değerlendirilerek boş market raflarının korku düzeyini pekiştireceği ve bunun yerine tedbir almanın ve hijyene dikkat etmenin hastalıkla mücadelede yeterli olduğu vurgulanmaktadır. Paniğin daha büyük zarara sebep olabilme ve virüsten daha tehlikeli bir hal alabilme durumuna ilişkin kaygılar ön plana çıkmıştır. Risk toplumu tartışmaları kapsamında ele alındığında Covid-19 riskinin gelecekteki olası olumsuz sonuçların ön plana çıkarılarak tehlike ve korku ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Ortaya çıkması ihtimal dahilinde olan olumsuz bir durumun “gerçekleşme olasılığına karşı duyulan gergin bekleyiş” (Köse, 2007: 43) hali olan risk geri döndürülemez, tahrip edici ve zarar verici sonuç ve olasılıklarla özdeşleştirilebilmektedir Bu temelde “[r]isk felaket anlamına gelmez, felaket *öngörüsü* anlamına” karşılık gelmektedir (Beck, 2019: 357).

Tablo 2. “Yaşamsal Tehdit Olarak Kriz” Temasının Kod Listesi

Seçim Kriterleri	Kodlar
Talepler/Eleştiriler	Bilgi kirliliği, abartılı tepkiler, basın insanları kaygılandırıyor, hijyen önemli, karantina, kontrolden çıkma, market rafları, önlem al, panik havası, kıtlık, rafları boşaltıyoruz, mesajlar, saldırap durmayın, ses kayıtları, yanlış bilgi, yanlış bilgi, paniğe itenler, panik olmayalım, panik yapma, sıkı yönetim, sokağa çıkma yasağı, şehir efsaneleri, tedbir, söylenti, tedbirli olalım, şeffaflık, sakın kalın, sakın olun, abartmayın, akılcı çözüm, sosyal medya, televizyon, videolar
Olaylar/Mekanlar	Marketleri yağmalama, alışveriş, işyeri, marketler
Kişiler/Kurumlar	65 yaş üstü, hamile kadınlar, risk grubu, kamuoyu
Betimleyici Durumlar/Unsurlar	Hijyen, insan psikolojisi, makarna, küresel panik, normal, korku, maske, grip, kaygı, endişe, gelecek, depresyon, kolonya, kaygı, panik virüsü, risk grubu için tehdit, gergin, tedirginim, temizlik ürünleri, duyular, haberler, kontrolümüzün dışında, kaos, hafif atlatıyor, yabancı bir deneyim, vaka sayısı, temizlik, son kullanma tarihi, kaygı bozukluğu, sağlıklı gıda, başımıza gelecekler, belirsizlik, beslenen korku, bilgi, bilinmezlik, cehalet, çaresizlik, açlık, akıl sağlığımız bozuk, ölüm oranı %3

Söylentiler, yanıltıcı ve yönlendirici kurgular ve içerikler olumsuz unsurların ön plana çıkarılmasını ve krizin yaşamsal tehdit olarak algılanmasını pekiştirebilir. Bir taraftan hastalığa ilişkin bilgi kirliliğinin ortaya çıkardığı “şehir efsaneleri” diğer taraftan hastalık verilerinin şeffaflığına yöneltelen şüpheler söz konusudur. İncelenen verilerde düşünce ve algıyı yönlendirmede medya kanallarının rolünün farkında olunarak sosyal ağlar aracılığıyla yayılan yanıltıcı bilgilerin yarattığı tedirginlik ortamı eleştirilmektedir. Sosyal medya kanallarında gerçekliğin bazı parçalarının ön plana çıkarılması ve belirli mesajların kısıtlanması yanlış bilgilerin yayılmasına, gerginlik ve panik ortamının oluşmasına neden olabilir (Kilgo ve diğerleri, 2019: 812). Ebola örneğinde deneyimlendiği üzere sosyal medya kanalları aracılığıyla yayılan söylentiler ve bilgi kirliliği, küresel gerginlik ortamını beslemekte ve insan davranışlarını etkileyebilmektedir (Fernández-Luque ve Bau, 2015: 71). Söylentiler, sansasyonel haberler ve yanlış bilgiler özellikle de sosyal medya aracılığıyla kolayca yayılabilir (Taylor, 2019: 77). Düşük olasılıklı risklere aşırı vurgu yapılarak, rutin gerçekleşen olaylar görmezden gelinebilmektedir (Bernstein, 1998: 272). Öyle ki yaşanan bilgi kirliliğinin kontrol edilemez bir boyuta ulaşması, hastalığın seyrine tesir edebilmektedir (Walker, 2016: 44). Ebola örneği kapsamında Twitter paylaşımlarının incelendiği bir başka çalışmada, yanlış tıbbi bilgi içeren paylaşımların doğru bilgi içeriklerinden daha fazla etkileşim aldığı saptanmıştır (Oyeyemi ve diğerleri, 2014). WHO (2020), salgın dönemlerinde doğru olan ve olmayan bilgi bolluğunu ifade etmek için “infodemic” kavramını kullanmıştır. Fiziksel ve dijital kanallar aracılığıyla salgın gibi yayılan bu akış, insanların en fazla ihtiyacı olan güvenilir bilgiye erişimlerini zorlaştırabilmektedir. Sosyal medya, korkuyu körükleme veya bastırma gibi potansiyel etkileriyle salgının veya korku ortamının yayılmasında tetikleyici bir unsur olabilmektedir (Taylor, 2019: 75). Bu nedenle resmi medya kanallarının yanı sıra kullanıcıların da içerik yaratmasına imkan sağlayan Twitter’ın risk algısının ve panik ortamının biçimlenmesine uygun bir ortam ve eleştirel bir zemin sağladığı ifade edilebilir.

4.3. Krize Karşı Duyarsızlık ve Kadercilik

Salgın dönemlerinde bilimsel tedavi ve tedbirleri uygulayanların dışında aşı gibi korunma yollarını ve karantina uygulamalarını reddeden ve enfeksiyonun bulaşmasına sebep olan bir kitle de bulunacaktır (Taylor, 2019: 107). Salgınların, kitlelerin davranış ve yaşam alışkanlıklarında zorunlu değişiklik gerektiren durumlar olarak ön plana çıkması, hastalığa ve tedavi yöntemlerine ilişkin farklılaşan tutumları beraberinde getirmektedir. Covid-19 salgını da hastalık adı altında farklı amaçların güdüldüğüne yönelik şüphelerin merkezinde yer almıştır. Krize karşı duyarsızlık teması, özellikle hastalığa ilişkin kuşkucu bir yaklaşım sergileyerek tedbir ve uygulamaları reddedenlere karşı geliştirilen eleştiriler üzerinden ön plana çıkmaktadır. Hastalığın dolaşımını engelleyebilmek adına yeterli önlem almama durumuna karşılık kullanılan duyarsızlık, diğer insanlara hastalık taşıyabilme ihtimali sebebiyle sorumsuz olma ile özdeş tutulmaktadır. Kitlelerin yeteri kadar önlem almadığı

ve bilinçli şekilde davranışlarını yönlendirmedikleri gibi şikâyetler de hastalığın reddi karşısında gelişen reaksiyonlardan birisidir. Gündelik ritüellerin eskisi gibi sürdürülmesi, bir araya gelinmesi ve yakın temaslı selamlaşma ritüelleri eleştiri konularının başında yer almaktadır. Özellikle risk grubunda olmayan kitlelerin hastalığı *ciddiye almamalarının* bedeli, aile üyeleri ve sevdiklerine virüs taşıyabilme ihtimalleri ile vurgulanmaktadır. Aynı zamanda Covid-19 pandemisinin şaka konusu edilmesi ve espritüel dille ele alınması da bir diğer eleştiri noktasıdır (Tablo 3).

Tablo 3. “Kriz Karşı Duyarsızlık ve Kadercilik” Temasının Kod Listesi

Seçim Kriterleri	Kodlar
Talepler/Eleştiriler	14 gün karantina, abartıyorlar, bir süre ara verilmeli, biz genciz bir şey olmaz, bulaştırma, ciddiye alalım, dalga geçmeyelim, dışarda oturuyor, empati yapalım, espri yapma, gevşeklik, seyahatlerden kaçının, sağlığını tehlikeye atma, sevdiklerimizi önemseyelim, karantinadan kaçanlar, virüsü ciddi alalım, virüsün yayılmasına sebep olma, bir şey olmazcı, önlem alın, tepki yeterli değil, tatil değil önlem, tedbirli olmakta fayda var, millet parklarda, taşıyıcı olmak, tatil sananlar, karşınızdakini düşünün, ölenler sevdiklerimiz olabilir, hafife almak, lütfen önemseyin, ölüm Allah’ın emri, ölüm Allah’tan, ölümden korkmuyorum, ölümüne sebep olma, önlem almak lazım
Kişiler/Kurumlar	Aile ferdi, anne baba, bakan, milletimiz, mizahşör, mümin, yakın çevremiz, ziyaretçi, toplum
Betimleyici Durumlar/Unsurular	Artan ölümler, gevşek, şarkılar, şehirlerarası ulaşım, şiirler, ölüm, hastalık, salgın, ciddi etkiler, herkes risk altında, ilk vakadan sonra, işin sakası yok, kadercilik, cemiyet, manevi hastalıklar, ölüm, kalp, hastalıktan korkmuyorum, kıyamet, virüs beni korkutmuyor, bana bir şey olmaz, tüm sevdiklerimiz tehlike altında, tehlike yüksek, tehlike ciddi, tek sığınak Allah, sadece sebep, ruh, risk almayın, risk grubuna bulaştırmak, risk grubunda değilim

Hastalık karşısında gelişen bir diğer tutum ise dini inanç ve kadercilik yaklaşımından temellerini almaktadır. Sağlık konularında gösterilen bir tutum olarak kadercilik, sağlık sorunlarının bireyin kontrolünün dışında geliştiğine ilişkin inançtır (Straughan ve Seow, 2000). Dini inançlardan beslenen kadercilik söylemine göre hastalık kapmak yazgı, kısmet ve yaratıcının emri olarak görülmektedir. Kişilerin denetimlerinin dışında bir durum olan sağlıklı olmama hali, bireylerin risk algılarını ve önlem alma tutumlarını şekillendirebilmektedir. Hastalık kapma veya ölümlerle sonuçlanma durumu ilahi takdir olarak değerlendirilmekte ve korku gereksiz bir konuma indirgenmektedir.

4.4. Geçici ve Çözüm Üretilebilir Bir Durum Olarak Kriz

Kriz durumlarında çözümcül yaklaşımlara yönelik övgüler paniğin azalması yönünde, suçlama, spekülasyon ve risklerin vurgulanması ise paniğin artması şeklinde netice verebilir (Kilgo ve diğerleri, 2019). Verilen mesajların yapıcı veya yıkıcı içeriği, toplumsal algının şekillenmesinde ve krizin deneyimlenme biçiminde belirleyici olabilmektedir. Salgının geçici ve çözüm üretilebilir bir endişe kaynağı olarak görülmesi, toplumsal dayanışmayı teşvik edici bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda riskin ciddiye alınması gerektiği ancak panik ve kaos ortamının krizin çözümüne yarardan çok zarar getireceği düşüncesi belirginlik kazanmaktadır. Ölüm oranı gibi istatistik verilerin sıklıkla kullanılarak ölümcül sonuçların daha çok risk grubunu kapsadığı vurgulanmaktadır. Risk grubunda olmayanlar ise hastalığı yayma ihtimalleriyle ön plana çıkarılmakta ve salgının seyri üzerindeki olası etkileri vurgulanmaktadır. Risk grubuna hastalık taşımak, hastalığın yayılmasına sebep olmak, aile ve tanıdıkları için tehlike arz edebilmek gibi sorumluluk duygularını harekete geçirmeye yönelik paylaşımlar söz konusudur. Mevcut bilgilerin hastalığın önlenmesi ve kontrol altına alınması için yeterliliği vurgulanmakta, hastalığın bulaşma riskini azaltabilmek adına mekânsal yoğunlaşmayı ve fiziksel teması azaltacak tedbirler üzerinde durulmaktadır. Tokalaşma, sarılma gibi yakın teması gerektiren selamlaşma ritüellerine son verilmesi, toplu taşıma, hastane ve alışveriş merkezi gibi alanların zorunlu olmadıkça kullanılmaması gibi uyarılar dikkat çekmektedir. Çözümcül tutumlar ile toplumsal birlik ve

bütünlüğe çağrı yapıldığı, kişisel önlemin aynı zamanda toplumun diğer üyelerini de gözetmek ile eş değer tutulduğu, bireysel faaliyet ve adımların önemsenmesi gerektiği yönündeki mesajlar belirginlik kazanmaktadır. Krizin geçici ve çözüm üretilebilir bir dönem olarak ele alınması, risk karşısında ortaya çıkan “endişeden kaynaklanan dayanışma”nın (Beck, 2019:72) göstergesi olarak yorumlanmıştır. Aynı zamanda Modern refleksivitenin bir ögesi olan ve gündelik yaşamda görünürlük kazanan uzmanlık bilgileri, kişilerin davranışlarını şekillendiren referans noktalarını oluşturmaktadır (Giddens, 2010: 38). Bu kapsamda tanımlanan tehlikenin aşılmasında ön plana çıkarılan bilimsel açıklamalar, risk toplumunda güven mekanizması olarak belirginlik kazanan soyut sistemin bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. “Geçici ve Çözüm Üretilebilir Bir Durum Olarak Kriz” Temasının Kod Listesi

Seçim Kriterleri	Kodlar
Talepler/Eleştiriler	Acil işi olmayan dışarı çıkmasın, ara verilmeli, aşı, Avm'ye gitme, başkasına bulaştırmak, bilgi kirliliği, bedava seyahat kartı iptal edilsin, dışarda yiyip içme, evde kal, evden çalışma, kişisel önlem alınmalı, kişisel temizlik, lütfen önemseyin, maske tak, on dört kural, panik yapmayın, her şeyi hükümetten beklememeliyiz, zorunlu oldukça dışarı çıkılmasın, tehlikeye atma, tedbir, sarılma yok, kurallara uymalıyız, neyi bekliyoruz, risk almayalım, sakın olun, seyahat kısıtlaması, sık sık el yıkama, tedbir basit, bilinçlendirmeliyiz, yayılmadan, tedbirli olalım, telaşa yol açmayalım, temastan kaçın, tokalaşma yok, ücretli izin, virüse karşı mücadele
Mekanlar	Cami, cezaevi, barlar, kafeler, kahvehaneler, lokanta, memleket, metro, okul, sınıf, stat, toplu taşıma, toplu ulaşım, yurtdışı
Kişiler/ Kurumlar	Ailem, anne baba, bilim insanları, bilim uzmanları, doktorlar, çevrem, çocuklar, evcil hayvanlar, gebe, kanser hastaları, konunun uzmanlar, öğretmen, personel, risk grubu, turist, yaşlılar, yakınlarım, yüksek risk grubu, hekim adayları, hamile kadınlar
Betimleyici Durumlar/Unsurlar	Alerjik hastalık, anksiyete, bağışıklık, bağışıklık sistemi, bedava kart, bol su, bulaşıcı, dezenfektan, diyabet, ekmek, kart, keyfi, kolonya, konaklama, öksürük, ölüm hızı, hijyen, ilaç, işin şakası yok, kişisel önlem, ölüm oranı %3, turizm, yüksek tansiyon, temas halinde, risksiz, risk somut, sabun, sağlıklı gıda, salgın, salgının seyri, pos cihazı, pos makineleri, risk altındayız, risk ciddi, hastalığın belirtileri, havası kirli, risk grubu için tehdit, korunma malzemesi, korunma önlemi, kronik, maske, mesafe, mutasyon, önlem, risk grubunda değilim, sebep olmak, seksen derece, seyircisiz, sigara, sirke, solunum yolu, şehirler arası ulaşım, tanı, taşıyıcı, tedavi, tuvalet kağıdı, virüs, virüsün yayılması, yakın temas, el antisaptığı, kişisel bakım, karantina, izolasyon, eldiven, enfekte, corona korkusu, fiziksel temas, gezip tozan, göç, grip

4.5. Dışsal Yaptırım ve Müdahale Gerektiren Bir Durum Olarak Kriz

Covid-19 krizinin ülkede görülmeye başlandığı ilk günden itibaren tedbir, kısıtlama, kapatılma ve yasak istemleri ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda mekansal yoğunlaşmanın/bir aradalığın engellenmesi yönündeki talepler ile riskin mekansallığına vurgu yapılarak bazı gruplar ön plana çıkmıştır. Yaşlıların etkileşim ve sosyalleşme mekanlarının geçici bir süre kullanılmamasına ilişkin istekler belirginlik kazanan durumlar arasındadır. Cami, kiraathane, kahvehane gibi ortak kullanım alanlarını kapatma ve hareketliliği önlemek adına ücretsiz toplu ulaşım hakkının bir süreliğine kaldırılması örneklerden birkaçıdır. Sadece risk grubunda yer alan kitleler değil fiziksel etkileşimin yoğun olduğu mekanlar da hastalık ile özdeşleştirilmektedir. Bu kapsamda duyarlılık gösterilen alanlardan birisi okullar olmuştur. Çocuklar taşıyıcı olabilme, öğretmen ve aileler ise hastalık kapabilme ihtimalleriyle ön plana çıkarılmakta ve eğitime ara verme, tatil ve online eğitim gibi istemler göze çarpmaktadır. Okullar dışında etkileşimin yoğun olduğu hastaneler de sağlık çalışanlarının sağlığını gündeme getirmekte ve çalışma koşullarının yeniden düzenlenmesi yönünde paylaşımlar yoğunluk göstermektedir. Fiziksel hareketlilik de bir diğer ön plana çıkan unsurdur. Seyahatler, tatil beldelerine ve kırsal alanlara doğru gerçekleşen hareketlilik ve yurt dışından akışlar eleştirilmekte ve kısıtlamalar ile önüne

geçilmesi istenmektedir. Ancak yasak, kısıtlama ve tedbir söylemlerinin sadece hastalığın yayılımını azaltmak amacıyla öne sürülmediği, ideolojik ve keyfi durumlarla da iç içe geçebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Hükümet yetkililerinden artan talep ve istekler doğrultusunda kriz dışsal müdahale ve kararlarla üstesinden gelinebilecek bir durum olarak değerlendirilmiştir. Halkın belirli bir kesiminin kurallara uymadığı, hastalığı yeteri kadar ciddiye almadıkları yönündeki gözlemlerden hareket ederek krizin otorite ve zorlayıcı kurallar ile çözülebileceği düşüncesi savunulmaktadır. Hastalık karşısında birlik ve beraberlik sağlanabileceği düşüncesine karşı şüpheyle yaklaşıldığı ve ancak sorunun dışsal yaptırımlarla çözülebileceği düşüncesi belirgindir. Twitter’ın gerekli önlemlerin alınması için karar alıcılara ulaşabilmek amacıyla kullanıldığı ifade edilebilir (Tablo 5).

Tablo 5. “Dışsal Yaptırım ve Müdahale Gerektiren Bir Durum Olarak Kriz” Temasının Kod Listesi

Seçim Kriterleri	Kodlar
Talepler/Eleştiriler	Anne babanızın sağlığını tehlikeye atma, dijital eğitim, 14 gün karantina, iptal edilsin, ertelenmeli, evde 14 gün, evden çalışma, gereği yapılmalı, idari izin, iki hafta mola, iki hafta tatil, iptal edilmeli, izolasyon, tedbir alınmalı, ücretli izin, Avm’ler açık kalmaya devam edecek, İtalya gibi olmak istemiyorsak, kreş tatil, sokağa çıkma yasağı, tehlike geçene kadar tatil, ülke dışına çıkma yasağı, yurt dışına kapıların kapatılması, zorunlu karantina, ligler ertelenmeli, neyi bekliyoruz, OHAL, okullar tatil edilsin, online eğitim, seyahat kısıtlaması, kontrol altına alınana kadar, Korona tedbiri, seyircisiz, sıkı yönetim
Mekanlar	Barlar, cezaevleri, devlet okulu, ibadethane, lokanta, memleket, metro, öğrenci yurtları, otogar, özel sektör, özel okul, koğuş, stat, toplu taşıma, ülkemiz, umre, sınıf
Kişiler/Kurumlar	112 ambulans sürücüleri, 60 yaş üstü, aile, anne baba, bankacı, bankacılar, çalışan anne, çocuklar, mülteci, diş hekimleri, hekim adayları, yaşlılar, diyanet, hamileler, kafeler, kahvehaneler, kampüs, gebeler, personel, turist, ilaç firması çalışanları, kronik hastalar, öğrenci, öğretmen, market çalışanları, özel eğitim çalışanları, PTT çalışanları
Betimleyici Durumlar/Unsurlar	Bulaşıcı, bilinmezlik, can sağlığımız tehlike altında, bedava kart, el antisaptığı, enfekte, öğrenme, fiziksel temas, hepimiz risk altındayız, hapsuruk, hastalık kapmak, hijyenden yoksun, hijyen sıfır, göç, işten çıkarma, kit, kıyamet, alerjik hastalık, artan ölümler, konaklama, yakın temas, yarı zamanlı, yayılım hızı, yoğun bakım üniteleri, yurtdışı, güven, tedirgin, tehlike kapıda, sıvı sabun, tuvalet kağıdı, umreden dönenler, uzaktan çalışma, uzaktan öğrenme, virüs, virüse karşı mücadele, staj, tahliye, tatil, tüm aile tehlike altında, toplum sağlığı için tehlike, tanı, taşıyıcı, maske, mikrop yuvası, mutasyon, ölüm, ölüm hızı, önlem, koruyucu ekipman, kötülük, kul hakkı, küresel risk, risksiz, sabun, salgın, salgının seyri, şehirlerarası ulaşım, panik içindeyiz, pozitif, risk altında, risk ciddi, ihmal, kalabalık alanlar, kalabalık ortam, karantina, kıraathane, kısa çalışma, karantinadan kaçanlar

Twitter söylemlerinde bulgulandığı üzere Covid-19’un pek çok unsur, durum ve grupla özdeşleştirildiği ve adeta kişilerin ve mekanların tehlike kaynağı olarak ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Risk toplumunda korkular, yansıtılarak sembolik nesne ve objelere yöneltilebilir ve “tehlikeler değil, tehlikelere işaret edenler aniden genel huzursuzluk kaynağı haline gelir” (Beck, 2019: 114). Bu kapsamda sadece hastalık değil, hastalıkla özdeşleştirilen pek çok kişi, kurum, mekan ve olayın problemin kaynağı olarak ön plana çıkmıştır.

5. Sonuçlar ve Tartışma

İçinde bulunduğumuz yüzyılda riskler dünya çapında yaygınlık göstermiş, gündelik aktiviteler, tüketilen ürünler, kullanılan nesnelere ve araçlar, gelecekte insan veya doğa yaşamını tehdit etme potansiyeline sahip unsurlara dönüşmüşlerdir. Küresel ısınma, hava, su, toprak kirliliği, renklendiriciler, GDO’lu ürünler gibi pek çok örneği sunulabilecek bu tehlikelere güncelliğini koruyan Covid-19 pandemisi eklenmiş ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Çalışma kapsamında ise toplumsal kriz dönemlerinde çözülme ve bütünleşme

noktalarının saptanması amaçlanarak hala güncelliğini koruyan ve etkileri devam eden Covid-19 pandemisi örnek olgu olarak irdelenmiştir. Salgın karşısında gelişen risk algısı ve sosyal tepkiler sistematik bir şekilde kategorize edilerek toplumsal kriz süreçlerinde oluşan toplumsal dinamikler belirlenmiş ve tematik olarak resmedilmiştir. Bu çerçevede 5 farklı risk algısı ve toplumsal tepki; fırsat olarak kriz, yaşamsal tehdit olarak kriz, dışsal yaptırım ve müdahale gerektiren bir durum olarak kriz, geçici ve çözüm üretilebilir bir durum olarak kriz ve krize karşı duyarsızlık ve kadercilik başlığında değerlendirilmiştir.

Toplumsal krizler, sosyal sisteminin işleyişinin önemli bir parçasıdır ve toplum üzerindeki deneyimlenme biçimleri birbirinden farklılaşabilmektedir. Bu manada araştırmadan elde edilen verilerin gelecekte karşılaşılabileceği olağan krizlerin yönetilmesi ve öneriler geliştirilmesine katkı sunabileceği öngörülmektedir. Araştırma verilerinde de anlaşılabilen gibi sansasyonel haberler, ayrımcı tutumlar, belirsizlik ve şüphenin köriklenmesi, tedavi yöntemlerinin reddedilmesi ve asılsız söylentiler toplumsal işleyiş olumsuz anlamda etkileyebilmekte ve mücadele edilmesi gereken bir alana dönüştürebilmektedir. Öte taraftan bu durum, bir toplumsal kırılma hali olarak içinde bulunulan sosyal yapı ve dokunun anlaşılmasına imkan veren özellik olarak karşımıza çıkmakta ve görünürlük kazanmaktadır.

Araştırmanın diğer sonuçları bağlamında ise paylaşım yapanların Covid-19 kaynaklı risk algısını, yaygın bir konu haline dönüştürerek belirsizlik teması etrafında şekillendirmiş olmalarıdır. Bu anlamda içinde yaşadığımız dönemde modernlik beraberinde krizler ve gerginliklerle dolu tarafının da izlenmesine imkan sunmuştur. Zira paylaşım yapanların risk ve tehlikeye ilişkin “*Anne babanın sağlığını tehlikeye atma, 14 gün karantina, iptal edilsin, ertelenmeli*” ifadeleri, gündelik yaşamı tehlikelerin kuşattığına ilişkin kavramsallaştırmalarla somutlaşmış ve sosyal yapının sorunu nasıl anlamlandırdığına ilişkin veriler ortaya koymuştur. Başka önemli bir sonuç pandemi kaynaklı endişelerin *bağımsızlık sistemi, ölüm hızı, salgın ve temas* gibi ifadelerle abartılarak korkunun kendisinin haklı çıkarılmaya çalışılmasıdır.

Kriz dönemlerinde dayanışma ve yardımlaşma duygusuyla hareket etmenin önemi tartışılmazdır. Elbette bireylerin düşüncelerini özgür biçimde paylaşması arzu edilen bir durumdur ancak sosyal medya platformları üzerinden korku ve bilgi kirliliğine sebep olabilecek ve ideolojik nitelikli paylaşımların varlığı da dikkate alınması gereken bir husustur. Bu çerçevede Covid-19 pandemi sürecinde, toplumların iç dinamiklerinin anlaşıldığı kadar beraberinde çözümlenme ve bütünleşme noktalarına ilişkin ipuçları veren aşamaları içerdiği varsayımından hareket edilmiştir. Çalışmada çeşitli kaygılar ve çıkarlar temelinde krizin araçsallaştırılması, toplumun hassas noktalarından birisi olarak karşımıza çıkmıştır. İdeolojik ve maddi çıkarların yanı sıra alternatiflerle birlikte yükselen keyfiyetçilik, sorumlulukların ertelenmesi veya azaltılması gibi kolaycılıklar ön plana çıkan diğer konulardır. Bir diğer zaafiyet ise asılsız bilgilerin yaygınlaşması ve korku ortamını besleyecek paylaşımların yapılmasıdır. Bu tür durumlar pandemi sürecinin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesi önündeki engeller olarak yer almıştır. Nitekim güvensizlik algısı, krizin otorite ile aşılabileceği yönündeki istemleri ortaya çıkarmıştır. Krizlerin ancak dışsal müdahale gözetilerek çözümlenebileceği düşüncesi, bütüncül bir şekilde hareket etmeye ilişkin güvensizliğin bir göstergesi olarak da okunabilir. Bunların yanı sıra Covid-19 süreci ile birlikte dayanışma, sorumluluk bilinci ve diğerlerini gözeterek hareket etmeye yapılan vurguyla topluluk duygusu tekrar önem kazanmıştır. Komşuluk, aile büyükleri ve tanınmayan pek çok diğer insan ile ilişkilerin sorumluluk süzgecinden geçirilerek yeniden kurgulandığı bir dönem deneyimlenmiştir. Ulusal çabalar kapsamında sınırların önem kazanması da topluluk duygusunu arka planda canlandıran bir diğer unsur olarak yer almıştır.

Kaynaklar

- Adebayo, G., Neumark, Y., Gesser-Edelsburg, A., Abu Ahmad, W., Levine, H. (2017). Zika pandemic online trends, incidence and health risk communication: A time trend study. *BMJ Global Health*, 3 (2:e000296). <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2017-000296>
- Altay, D. (2005). McLuhan. N. Rigel, G. Batuş, G. Yücedoğan, B. Çoban (Haz.), *21. yüzyıl iletişim çağını aydınlatan kuramcılar: Kadife karanlık, McLuhan- Foucault – Chomsky – Baudrillard – Postman – Lacan – Zizek* içinde (9-74, ss.). İstanbul: Su Yayınevi.
- Ardıç Çobaner, A. (2021). Covid-19 sürecinde değişen sağlık/risk algısı ve medya tüketim pratikleri. G. Çalışır, e. Diker (Ed.), *Covid-19 sürecinde iletişimin değişen yüzü* içinde (35-61. ss.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu: Söylenceleri/yapıları*. (Çev. H. Deliceçaylı, F. Keskin). İstanbul: Ayrintı Yayınları.

- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon*. (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Beck, U. (1999). *World risk society*. Cambridge, UK/Malden, MA: Polity Press/Blackwell Publishers.
- Beck, U. (2019). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. (Çev. K. Özdoğan, B. Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Berg, B. L., Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. Ed. H. Aydın). Konya: Eğitim Yayınevi
- Bernstein P. (1998). *Against the Gods: The remarkable story of risk*. New York: John Wiley & Sons.
- Debord, G. (2019). *Gösteri toplumu ve yorumlar*. (9. Basım) (Çev. A. Ekmekçi, O. Taşkent). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Delibaş, K. (2017). *Risk toplumu: Belirsizlikler ve söylentiler sosyolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Douglas, M., Wildavsky, A. (1983). *Risk and culture: An essay on the selection of technological and environmental dangers*. Berkeley: University of California Press.
- Fernández-Luque, L., Bau, T. (2015). Health and social media: Perfect storm of information. *Healthcare Informatics Research*, 21 (2), 67–73. <https://doi.org/10.4258/hir.2015.21.2.67>
- Finn, J. C., Palis, J. (2015). Introduction: The medium, the message, and media geography in the 21st century. *GeoJournal*, 80, 781–790. <https://doi.org/10.1007/s10708-015-9646-2>
- Fromm, E. (2002). *The sane society* (2. Baskı). London: Routledge.
- Furedi, F. (2017). *Korku kültürü: Risk almamanın riskleri*. (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Üçüncü yol: Sosyal demokrasinin yeniden dirilişi*. (Çev. M. Özyay). İstanbul: Birey Yayınılık.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel-kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum*. (Çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Giddens, A. (2018). *Modernliğin sonuçları*. (Çev. E. Kuşdil). (8. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A., Sutton, P. W. (2018). *Sosyolojide temel kavramlar*. (Yay. Haz. ve Çev. A. Esgin) (3. baskı). Ankara: Phoenix.
- Hunt, C. A., Gao, J., Xue, L. (2014) A visual analysis of trends in the titles and keywords of top-ranked tourism journals. *Current Issues in Tourism*, 17 (10), 849-855. <https://doi.org/10.1080/13683500.2014.900000>
- Kaplan, S., Garrick, B.J. (1981). On the quantitative definition of risk. *Risk Analysis*, 1 (1), 11-27. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.1981.tb01350.x>
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40 (1), 541-573. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0048>
- Kilgo, D. K., Yoo J., Johnson T. J. (2019). Spreading ebola panic: Newspaper and social media coverage of the 2014 ebola health crisis. *Health Communication*, 34 (89), 811-817. <https://doi.org/10.1080/10410236.2018.1437524>
- Köse, H. (2007). Yeni risk tanımlamaları bağlamında küresel medya. *Selçuk İletişim*, 5 (1), 42-51.
- Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology* (2.baskı). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lyotard, J. F. (1994). *Postmodern durum: Bilgi üzerine bir rapor*. (Çev. A. Çiğdem). Konya: Vadi Yayınları.
- Mead, G. H. (1972). *Mind self and society from the standpoint of a social behaviorist*. C. W. Morris (Ed.). (18. Baskı.). Chicago: University of Chicago Press.
- Oyeyemi S.O., Gabarron, E., Wynn, R. (2014). Ebola, Twitter, and misinformation: a dangerous combination? *BMJ*, 349 (g6178). <https://doi.org/10.1136/bmj.g6178>
- Postman, N. (2014). *Televizyon: Öldüren eğlence, gösteri çağında kamusal söylem*. (Çev. O. Akınhay). (5. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rigakos G.S., Law A. (2009). Risk, realism and the politics of resistance. *Critical Sociology*, 35 (1), 79-103. <https://doi.org/10.1177/0896920508098658>
- Riggs, R. J., Hu, S. J. (2013). Disassembly liaison graphs inspired by word clouds, *Procedia CIRP*, 7, 521-526.
- Sennett, R. (2018). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri*. (Çev. B. Yıldırım) (13. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Slattery, M. (2018). *Sosyolojide temel fikirler*. (Yay. Haz. Ü. Tatlıcan, G. Demiriz). Bursa: Sentez.
- Snowden, F. M. (2019). *Epidemics and society: From the black death to the present*. New Haven: Yale University Press.
- Straughan, P.T, Seow, A. (2000). Attitudes as barriers in breast screening: A prospective study among Singapore women. *Social Science & Medicine*, 51 (11), 1695-1703. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(00\)00086-1](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(00)00086-1)

- Taylor, S. (2019). *The psychology of pandemics: Preparing for the next global outbreak of infectious disease*. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Turner, B. S. (2011). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi*. (Çev. Ü. Tathıcan). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Turner, J. H., Beehley, L., Powers, C. H. (2018). *Sosyolojik teorinin oluşumu*. (Çev. Ü. Tathıcan) (7. Baskı). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Ungar, S. (1998). Hot crisis and media reassurance: A comparison of emerging diseases and Ebola Zaire. *British Journal of Sociology*, 49 (1), 36–56. <https://doi.org/10.2307/591262>
- Walker, j. (2016). Civil society's role in a public health crisis. *Issues in Science and Technology*, 32 (4), 43-48.
- WHO (2020). An ad hoc WHO technical consultation managing the COVID-19 infodemic: Call for action, 7-8 April 2020. Geneva: World Health Organization; 2020. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
- WHO (2021) WHO Coronavirus (COVID-19) dashboard. Erişim adresi <https://covid19.who.int/>
- Willis, H. H. (2007). Guiding resource allocations based on terrorism risk. *Risk Analysis*, 27 (3), 597-606. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2007.00909.x>
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (Genişletilmiş 10. Baskı) Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI (1), 23-55. <https://doi.org/10.26650/jes371499>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

ÇAĞDAŞ DÖVME ANLATILARINDA KADIN BEDENİ VE TEMSİLİ
(BÜYÜKÇEKMECE SAHİLİ ÖRNEĞİ)

The Woman Body and Its Representation in Contemporary Tattoo Narratives

(Büyükçekmece Beach Example)

Figen KANBİR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Siirt, f.kanbir@siirt.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2094-399X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
17.08.2021
Kabul/Accepted:
22.11.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.983933

Anahtar Kelimeler

Dövme, kadın, beden,
kadın bedeni.

Keywords

Tattoo, woman, body,
woman body.

ÖZ

Dövme deri altına bir boyanın kalıcı bir şekilde işlenmesiyle oluşmuş işaret, resim ve süslemelerdir. Dövme yaptırarak kişi yaş, cinsiyet, eğitim durumu, bağlı olunan sınıf, inanç biçimi gibi kişisel veya topluluk özelliklerinden bir veya birkaçını bedeninde yansıtmaktadır. Dövme yaptırmanın nedenleri zaman içerisinde değişim göstermiştir. Geleneksel kültürde dövme topluluğa aidiyet, güzellik, erginlik gibi nedenlerle yapılmaktadır. Modern dövme yaptırmanın nedenleri ise kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Bu çalışma kadınların dövme yapma tercihleriyle yerleşik kadınlık rollerini devam ettirme veya yeniden kurgulama istekliliklerini sorgulamaya açmıştır. Çalışma İstanbul Büyükçekmece Sahili'nde, 2021 yılı Temmuz ayında, 16 kişiyle görüşme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın katılımcıları (en az bir dövmesi olanlar arasından) amaçlı örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Çalışmada dövmenin kadınların farklı olduklarını anımsatan bedenlerindeki bir işaret olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yaşa, eğitim durumuna, cinsiyete bağlı kişisel farklılıkların dövme tercihlerini belirlediği ortaya çıkmıştır. Katılımcılar arasında dövmeyi çoğunlukla düşük eğitimliler ve gençler tercih etmektedir. Çalışmadan elde edilen veriler bu algının (dövmenin tarihsel süreç içerisindeki değişimine benzer şekilde) dönüştüğünü göstermiştir.

ABSTRACT

Tattoos are signs, pictures and decorations formed by the permanent processing of a dye under the skin. The person reflects one or more of the person or community characteristics such as age, gender, education level, class, belief style by getting a tattoo on her body. The reasons for getting a tattoo have changed over time. In traditional culture, the tattoo is done for reasons such as belonging to the community, beauty, and puberty. The reasons for modern tattooing differ from person to person. This study has opened the question of woman's willingness to maintain or reconstruct their established femininity roles with their tattooing preferences. The study was carried out in İstanbul Büyükçekmece Beach, in July 2021, by interviewing 16 people. Participants of the study (among those with at least one tattoo) were determined by purposive sampling. In the study, it was concluded that the tattoo is a mark on the body that reminds women that they are different. In addition, it was revealed that personal differences depending on age, education level, and gender determine tattoo preferences. Among the participants, tattooing is mostly preferred by the low-educated and young people. The data obtained from the study showed that this perception (similar to the change of tattoo in the historical process) was transformed.

Atıf/Citation: Kanbir, F. (2022). *Çağdaş Dövme Anlatılarında Kadın Bedeni ve Temsili (Büyükçekmece Sahili Örneği)*. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(307-320).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Figen KANBİR, f.kanbir@siirt.edu.tr

1. Giriş

Deriye şekil vermek ve onu süslemek hemen hemen her dönemde tercih edilen yaygın uygulamalardır. Deriye yönelik uygulamalar farklı olmakla birlikte bunlar içerisinde dövmenin uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Dövme yaptırmanın bireye ve topluluğa göre değişen farklı nedenleri bulunmaktadır. Dövmenin bireysel aidiyetle özdeş görülerek tanımlanması yakın tarihtedir. Bu tarihten önce dövme topluluk aidiyetini onama işlevi görmekteydi. Topluluk aidiyetini onamaktan başka geleneksel kültürde dövme yaptırmanın nedeni olarak erginlik ön plana çıkarken, modern kültürde dövme yaptırmanın asıl amacı kişinin kendisini ifade etmek, toplumdan farklı görünmek istemesidir. Başka bir deyişle dövme modern toplumda bireyselliği ve özgürlüğü ifa ve ifşa etmektedir. Dövme ile kişiler bedenlerinde ürettikleri veya daha önce başkalarınınca üretilmiş veya kendileri tarafından üretilen sembollerle bağ geliştirmekte ve belli bir yaşam tarzını içselleştirmektedir.

Batı dillerinde dövme ifade etmek için kullanılan *tattoo* sözcüğünün menşei Tahiti, Tonga ve Samoa adalarında “çizmek” anlamına gelen *tatau* kelimesine dayanır. Bununla birlikte dövmenin Eski Mısır’da kamış ve yaprak boyaları ile yapıldığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Eski Roma’da suçluları ve köleleri ayırt etmek için dövmenin kullanıldığı bilinmektedir (Öztürk, 2009: 311). 1990’lı yıllara kadar çoğunlukla çeteler, denizciler, motorcular, mahkûmlar ve sosyal dışlanmışlar arasında dövme yaptırmaya talep fazladır (DeMello, 1995; Irwin, 2001). Bununla birlikte dövme yaptıran kesim zaman içerisinde değişime uğramıştır. Bu durumun oluşmasında dövme yaptıran üniversite öğrencilerinin, genç şehirlilerin ve iş profesyonellerinin sayısı kadar medyanın mesajı eve taşınmasının da katkısı bulunmaktadır (Irwin, 2001: 49). Modern dövme dışlanmışların sembolü olmaktan ziyade rock yıldızı, modeller ve postmodern gençliğin sembolü haline gelmiştir. Dövme önceleri insanları damgalamak için kullanılmakta iken sonraki zamanlarda statü belirleyicilik rolüne evrilmiştir (DeMello, 1995: 49).

Dövme konusunda kadınları özel bir kategori olarak ele almamızın nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, son yüz yılı dışarıda bırakarak konuşursak kadınları modern dövme yaptırmaya motive eden nedenlerin azlığıdır. Erkeklerle nazaran kadınların dövme yapmasına eğilen çalışmaların azlığı bu bakımdan anlamlıdır (Atkinson, 2002; Kang ve Jones, 2007; Kosut, 2000; Fisher, 2002; Martin ve Cairns, 2015; Dann vd., 2016; Dann ve Callaghan, 2019). Modern dövmenin uygulayıcıları ve yaptırıcıları her ikisi de uzun zaman erkekti. Bugün kadınlar da en az erkekler kadar dövme yapmaya istekli görünmektedir. Çalışmamız kadınlar arasında dövme yaptırmanın nedenlerini sorgulamaya açmaktadır.

Ülkemizde dövmeyle ilgili yakın tarihli çalışmalar yapılmış olup (Ertan 2013; Ertan, 2017; Kaya 2020; Tezgeç 2015; Yücel 2015) bunların çoğunu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde bulunan illerin kırsal kesimleri oluşturmaktadır (Begiç ve Çapık, 2020; Okutan Akalın, 2019; Bulut, 2002; Tülüce, 2014; Kılıç Karatay, 2018; Öztürk, 2014; Fırat, 2019: 45; Anlat bana: Dövmeler/ağıtlar/hikâyeler belgeseli, 8 Haziran 2016; *Beden ayetleri belgeseli*, 11 Nisan 2016). Bunlar arasında kırsal kesimde yaşlı kadınlar üzerine yapılmış çalışmalar çoğunlukta olup çağdaş kültürde dövme yaptırmanın nedenlerine odaklanan az sayıda çalışma bulunmaktadır (Ertan, 2017; Tezgeç, 2015; Yücel, 2015; Akarsu, 2013). Modern dövmeyle ilgili çalışmalar sınırlı bir perspektifle dövme konusuna yaklaşmakta ve modern dövmeyle alakalı kadınları merkeze alan bu denli kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bunun bir nedeni kadınlar merkeze alındığında geleneksel dövmenin toplumda meşru dayanakları olduğu kabul edilmesine rağmen modern dövmenin meşru kabul edilmemesidir. Bu durum kadınların dövme yaptırmalarını geciktirmiştir. Yabancı kaynaklarda cinsiyet faktörü temele alındığında bu tarihsel dönüşümün dinamikleri ülkemizle benzerlik taşımaktadır. Bütün bu nedenlerle kadınların dövme yaptırma nedenlerinin incelendiği bu çalışma, (kadınların toplumda verili sınırlarının sorgulandığı bir değişimi yansıtmaya bağlamında) yerli kaynakların yanı sıra yabancı kaynakları çözümlenmede referans kabul etmiştir.

Çalışmanın ilk kısmı dövme ve dövmenin damgalamayla ilişkisiyle alakalı alanyazında bulunan çalışmalara ayrılmıştır. İkinci kısım ise dövmeli kadın anlatılarını içermektedir.

2. Dövme Kavramı ve Tarihsel Gelişimi İçerisinde Damgayla İlişkisi

Dövme veya döğme vücudun derisi üzerine iğne gibi sivri aletle çizilmesi ve içine renk veren maddeler konulmak suretiyle yapılan çıkmaz resim veya yazıdır. Başka bir anlatımla dövme, cilt tarafından tamamen bertaraf edilmeyen bir boyanın belirli bir şekilde, içerdi yüzeyine kadar çizilmesidir (Meydan Larousse,

1970: 871-2; Öztürk, 2009: 311). “Dövme is, çivit, kız çocuğu doğurmuş anne sütü, mürekkep, likit, çinko-karbon, nadiren de olsa koyun ve inek sütü ile elde edilen karışımın deri altına iğneler ile işlenmesine denir. Dövme nazardan koruma, tılsım, bereket gibi inanç amaçlı beklentilerin yanında bir topluluğa aidiyet ve güzellik için de yapılmıştır. Anadolu coğrafyasında yaşayan bazı topluluklarda bir geleneğin simgesi hâline gelen dövme o topluluğun dikkat çekici bir işaretidir. Yapılan dövmeler kişilerin bir inanca dayanan bağlılığının, bir gruba olan aidiyetinin veya sosyal kimlik ifadelerinin dışa vuran işaretleridir” (Begiç ve Çapık, 2020: 153; Bulut, 2002: 37).

Dövme insanın kendisini sembolik olarak ifade ettiği, varlığı insan bedeninin organik süresiyle sınırlı yöntemlerden biridir (Uğur Çerikan ve Alanko, 2016: 170). Dövme kişinin bedenini ve benliğini kendi arzu ettiği şekilde inşa etmesinin bir yolu olmasının yanı sıra kültürel etkileri yansıtmaktadır. Dövmenin bir iletişim biçimi olarak önemli bir özelliği, sözlü olmayan aktarımla konuşmasıdır; başkaları tarafından okunmasının şartı ise kendisi tarafından görülür (veya okunur) ve görünür bir yere konulmasıdır (Kosut, 2000: 80). Buradan dövmenin başkaları tarafından fark edildiğinde bir anlam ifade ettiği sonucu çıkmaktadır. Bununla birlikte dövmeyle ilişkilendirilebilecek anlam tek değildir. Dövmenin bedenin hangi kısmına yapıldığı, vücuda çizilen işaret veya yazının ne olduğu gibi hususlar gören kişinin dövmeyle ilişkin yorumunu, dövmeyle yönelik anlamı farklılaştırmaktadır. Değişmeyen husus ise dövmenin her halükarda bir mesaj taşımasıdır. Beden üzerindeki işaretler, toplumsal örgütlenmedeki farklılıkların nesnel görünümünü taşımaktadır. Bu bakımdan dövme ile iletişimin görülebilir temsili bedene kazanmakta ve oradan anlam çıkarılmaktadır. Bu her koşulda olumlu bir anlam içermemektedir. Dövme konusundaki anlam farklılığının anlaşılmasında damga¹ önemli bir yol göstericidir.

Damga kavramı, sosyal açıdan kabul görme vasfından men edilmiş bireyin durumunu anlatmak için kullanılmaktadır (Goffman, 2014: 21). “Karma temaslar” ile damgalı ve damgasız bireyler aynı sosyal ortamı paylaşarak fiziki olarak birbirleriyle doğrudan temas halinde bulunmaktadır (2014: 40). Normal ve damgalı somut kişiler değildir, her ikisi de bakış açılarıdır. Bu bakış açıları toplumsal olarak üretilirler (2014: 190). Damganın farkına varıldığı ortam koşulları sonucunda kişiler kategorileştirilmektedir.

Damgalamanın temel özelliği bir bağlamda ortaya çıkmasıdır. Buna göre kişinin bedensel durumları, toplumsal normlar ve değerler ile ilgili deneyimle bağlantılıdır (Yang vd. 2007: 1531). Diğer taraftan Yang vd.’ne göre birini damgalamak yalnızca sosyolojik belirleyicilere bir yanıt ya da kültürel bilinç dışında gerçekleştirilen derin bir yorumlayıcı çaba değildir. Bunun yanı sıra algılanan tehditlere, gerçek tehlikelere ve bilinmeyenden duyulan korkuya karşı pragmatik bir tepkidir (2007: 1528). Bireye ve topluluğa ait bu iki özellik bir araya getirilerek damgalanmanın toplumdaki nedenlerine ve işlevlerine daha yakından bakılmalıdır. Tarihsel süreklilik içerisinde damganın görülebilir temsillerinden birini dövme oluşturmaktadır.

Jill A. Fisher hem Jones hem de Gustafson’ın dövmelerin görünürlüğü ve mesajı ile ilgilendiğini belirtmektedir. Jones Yunanlılar tarafından dövmenin benimsenme şeklinin cezalandırıcı ve tescilli bir eylem olduğunu ifade etmiştir. Yunanlılar damgayı rakip komşularıyla ilişkilendirdiklerinden dövmenin sosyal önemi azalmıştır. Daha sonra damga Yunan kültüründe suçlular ve köleler gibi “diğerlerini” işaretlemek için kullanılmıştır (Akt: Fisher, 2002: 92). Bu işaretler bedene kazılır ya da yakılır; taşıyıcının bir köle, suçlu ya da hain olduğunun kanıtını oluştururdu (Goffman, 2014: 27). Gustafson ise dövmenin Romalılar tarafından bir devlet kontrol mekanizması olarak uygulandığını belirtmiştir (Akt: Fisher, 2002: 92). Her iki halde de Batı’da dövmenin tanınırlığından bahsedebilirsek de, zaman içerisinde dövmeyle yüklenen anlam değişmiştir.

Yunanistan’da cezalandırıcı ve tescilli bir sembol olarak kurulan dövme, suçluların bedenini işaretlemenin bir yolu olarak Avrupa’da Ortaçağ boyunca devam etmiştir. Dövmenin Avrupa kültürüne yeniden girişi 18. Yüzyıl boyunca benzer koşullardan geçmiştir. Afrika, Asya ve Yeni Dünya’daki sömürgeci projeler yeniden dövme yapmayı sömürgeleştirilecek ülkelerin (Afrika ve Asya) veya sömürgeleştirilmenin düşmanlarının (Yerli Kuzey ve Güney Amerikalıların) bir uygulaması olarak sunmuştur (Fisher, 2002: 93).

¹ Bununla birlikte damga her zaman olumsuz anlamla bir arada düşünülmemelidir. Bedeni damgalamanın mitolojisi kabilecilik, ilkelcilik gibi anahtar kelimelerle ilişkilidir. Birçok toplulukta beden damgaları varoluşun farklı uğraklarına törenlerle ya da topluluk içerisindeki belirlenmiş anlamlarla bağlantılıdır. Damgalamanın biçimlerinden biri olan dövme kimlik değeri taşımaktadır. Öznenin bir gruba ya da toplumsal sisteme aidiyetini teninde ifade etmektedir. Dinsel uyruklukları kesinleştirmekte ve ad koymanın değerini bu kültürel himaye dolayısıyla bir biçimde insanileştirmektedir (Le Breton, 2014: 34, 36).

Afrika, Amerika ve Polinezya'nın fethinden sonra dövmeler ve dövme yapma Avrupa'da tanınmaya başladı. Tarihsel olarak Batı kültüründe dövme sanatının büyümesi ve dövme konusunda aydınlanma, Batı'nın erken modern yolculukları ve seyahatlerine dayanmaktadır ve bu dönem üçüncü dünyada Avrupa sömürge devrinin başlangıcıdır. Sömürgeleştirmeye yapılan atıf, sadece Batılı erkeğin vücuduna dövme yapmamasından değil, tam olarak dövmeler kolonileştirilmiş ötekinin işareti olduğu için tarihsel bir işareten fazlasıdır (Blanchard, 1991: 13).

1880'lere kadar suçlular, denizciler ve işçi sınıfı dövme yaptıran ana gruptu. Aniden 1880'lerin sonlarına doğru dövme moda olmuştur; İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde üst sınıflara yayılmıştır (Fisher, 2002: 94). Belli çevrelerin dövme geleneğini korumuş ya da erken tarihlerde yeniden keşfetmiş olmasına rağmen, Batı toplumunda dövmenin hiçbir meşru zemini bulunmamaktadır. Amerika'da dövme modası temelde bir oyun hissiyle başlamıştır. Daha sonra ise bir plastik sanat olarak kendini kabul ettirmeye çalışan, ustalık gerektiren bir pratiğe dönüşmüştür (Ory, 2013: 117). Bu modanın toplumda meşruiyet kazanmasında sadece geleneğe dönüş anlamında sınırlı ekonomik değere sahip ürünleri kopyalamak değil, orijinal tasarımlar üretmek için girişimlerin olması belirleyicidir. Dövme yapmanın merkezi konu olarak yer aldığı müze, arşiv ve filmlerde dövme numuneleri sunulmuştur. Bununla birlikte bu meşrulaştırma sürecinde fotoğrafik reproduksiyon önemli bir rol oynamıştır (Blanchard, 1991: 16).

Yukarıdaki açıklamalardan görülebileceği gibi çağdaş kültürde dövme kullanımı toplumun farklı kesimleri arasında yaygınlaşmıştır. Ancak buna rağmen dövmeyle ilişkili damgalama bugün bile kişileri belirlemektedir. Dövmeye yönelik damgalama toplumsaldan bireysel belirleyicilere doğru kaymıştır. Dövmeli ve dövmesiz toplam 10 katılımcıyla derinlemesine görüşme ile gerçekleştirilen bir çalışmada, dövme yaptırmada yaygınlık görülmesine rağmen, damgalama yargısının sosyalden kişisel normlara kaydığı ifade edilmiştir. Damgalamanın nedeni geçmişte tek iken, bugün çok boyutludur. Öyle ki tehditkâr ortam, meslekî uğraşlar; yapılan dövmenin ne olduğu, kişisel anlamdan uzak olması, moda tabii olması gibi pek çok unsur damgalamada etkilidir (Larsen vd., 2014: 675-6). Amerika Birleşik Devletleri'nde 500 kişilik bir veri setinden yola çıkan bir çalışmada dövmenin geniş bir demografik çekicilik geliştirmesine rağmen sapkınlıkla, özellikle de suçlulukla bazı güçlü çağrışımlarının olduğunu göstermiştir (Adams, 2009: 266). Söz konusu bakışlarda farklılığın belirleyicilerinden birini yaş oluşturmaktadır. Amerika'da bir dövme salonunda katılımcı gözlem yoluyla yapılmış bir çalışma, yaşlı Amerikalıların gençlere göre daha az dövme yaptırdıklarını ve dövmeler konusunda geçmiş alışkanlıklara daha bağlı olduklarını göstermiştir. Bir başka deyişle yaşlı Amerikalılar dövmenin olumsuz bir sapma biçimi olduğunu ifade etmişlerdir (Roberts, 2012: 159).

Ülkemizde ulusal çapta kaç tane dövmeci ya da dövmeli olduğunu gösteren bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte 18 ülkede internet kullanıcısı bir grup insanla 2018 yılında yapılmış uluslararası bir çalışma söz konusudur. Söz konusu çalışmanın sonucuna göre ülkemizde dövmeli insan sayısı % 30 oranında ve bahsi geçen ülkeler içerisinde 17. sıradadır².

Ülkemizde yapılmış çalışmalardan kişileri dövme yapmaya motive eden nedenler arasında bir moda unsuru ve bireysel kimliğin ifadesi (Yücel, 2015: 77-8); estetik, kendini ifade etme, dövme sayesinde olay ya da kişiyi hatırlama, bağımsızlık ve özentisi (Akarsu, 2013: 165, 237); kendi kararlarını verme, cesaret, özgürlük ve estetik temaları (Tezgeç, 2015: 105) yer almaktadır. Ancak bu nedenler her yaş kategorisi için aynı değildir. Öyle ki Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yapılan bir çalışma birey ne kadar erken yaşta dövme yaparsa daha yüksek beden algısına sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca dövmesiz bireylere göre dövmeli bireyler daha dışa dönük olmaktadır (Özadmaca, 2017: 32-3). Dövmenin iletişimin bedene iliştilmiş önemli bir boyutu olduğu düşünüldüğünde, diğerleri tarafından tanı(mla)nabilir açık kodların varlığı sınırların kalkmasına aracılık etmektedir. Böylelikle bireyler sembollere yüklenen ortak dilin avantajlarıyla kendilerine benzer bir çevre edinebilmektedir.

3. Araştırmanın Amacı, Evren ve Örneklemi

Bu çalışma çağdaş dövme anlatılarında dövmenin yerini ve değerini anlamak amacıyla yapılmıştır. Çalışma kadınların dövmelerini kimlik oluşturma ve ifade aracı olarak kullanmasının nedenlerine odaklanmaktadır.

² Dövmeli Olmak: "Evet Acıyor" | Türkiye'de dört kişiden birinde dövme var <https://www.youtube.com/watch?v=1ZcHIO6jUAU> (Erişim tarihi: 14.01.2021).

Çalışma bedeninin görünürlüğünün belirgin olduğu yerlerden biri olan İstanbul Büyükçekmece Sahili'nde, 16 kadınla derinlemesine görüşme yoluyla gerçekleştirilmiştir³. Çalışmanın katılımcıları (en az bir dövmesi olanlar arasından) amaçlı örneklem yoluyla belirlenmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

İsim	Yaş	Öğrenim durumu	Mesleği	İlk kez ne zaman dövme yaptırdığı	Çevrenin tepkisi (aile, arkadaş, okul, iş)
Nazan	37	Lise	İşletmeci (Saç tasarımcısı)	27 yaşında	Olumlu
Ferhan	38- Almanya	Üniversite (turizm)	Emekli	28 yaşında	Olumlu
Elif	50	Lise	Emekli	35 yaşında	Olumlu
Merve	20	Lise	Cankurtaran	18 yaşında	Olumlu
Çiğdem	21	Üniversite öğrencisi (BESYO)	Cankurtaran	16 yaşında	Olumlu
Belma	20	Lise	Çalışmıyor	16 yaşında	Olumlu
Züleyha	17	Ortaokul	Çalışmıyor	14 ya da 15 yaşında	Olumlu
Esra	41	Ortaokul	Makyöz	32 ya da 33 yaşında	Olumlu
Melek	26	Ortaokul	Tekstil	22 yaşında	Olumsuz
Selcan	28	Lisans (hemşirelik)	Hemşire	18 yaşında	Olumlu-olumsuz
Gül	33	İlkokul	Aşçı (Evde dışarıya yemek yapıyor)	13 yaşında	Olumsuz
Kevser	31	Lise	Kozmetik	28 yaşında	Olumsuz
Sevim	47	İlkokul	Tekstil	44 yaşında	Olumlu
Melike	21	Üniversite öğrencisi (Hukuk-Ukrayna)	Stajyer	17 yaşında	Olumlu
Serpil	42	İlkokul	Ev hanımı	32 yaşında	Olumlu
Rezan	32	Eğitmen (Spor, fitness, dans)	Lisans (BESYO)	15 ya da 16 yaşında	Olumsuz

Dövmenin damgalamayla ilişkilendirilebilecek geçmişine karşın katılımcılarımızın tamamı hapiste yatmadıklarını, nadir olarak alkol kullandıklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte katılımcılar, sigara dışında

³ Çalışmanın gerçekleştirilmesine, Siirt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu 06.07.2021 tarihinde saat 15:00'te 183 numaralı oturum sayısında; sağlık alanında ise Siirt Üniversitesi Rektörlüğü Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'na 01.10.2021 tarihinde saat 13:00'te 01 numaralı oturum sayısında izin verilmiştir. Pandemi koşulları dolayısıyla maske, mesafe ve hijyen koşullarına azami ölçüde dikkat edilmiştir.

bağımlılık derecesinde kötü alışkanlıklarının (uyuşturucu, alkol) olmadığını belirtmiştir. Genç katılımcıların çoğunda dövmenin yanı sıra piercing de bulunmaktadır. Katılımcıların biri (Atatürk dövmeli) dışında diğerlerinin birden fazla dövmesi bulunmaktadır. Çalışmada en çok 11 dövmeyle sahip katılımcı bulunmaktadır. Katılımcıların dövmeleri vücutlarının görünür yerlerinde olup görünür dövmelerinin yanı sıra görünmeyen yerlerinde dövme taşıyan bir kişi bulunmaktadır. İki dışında katılımcılar bir kez dövme yaptırmanın yeni dövmeler konusundaki istekliliği artırdığını ifade etmişlerdir. Özellikle genç yaşta katılımcılar mevcut dövmelerinin yanı sıra yeni dövme yaptırmak konusunda daha isteklidir. Bu bakımdan dövmenin kişiler üzerinde bir tür bağımlılık etkisi yarattığı söylenebilir. Üçü dışında dövmesinden pişmanlık duyan olmayıp sildirmeye yönelik düşüncesi olan iki katılımcıdır. Genç katılımcılardan biri dövmelerinden birini beğenmediği gerekçesiyle; diğeri ise kaba, erkeksi olması ve çevresinin tepkileri nedeniyle bir dövmesini sildirmek istemektedir. Üç katılımcı ise başka dövmelerle mevcut dövmelerini kapatmıştır. Hâlihazırda bir katılımcı, bir dövmesini başka bir dövmeyle kapatılmak istemektedir. Katılımcıların tamamı çocuklarının belli bir olgunluk düzeyine (genel olarak 18-20 yaşlarına) ulaştıktan sonra dövme yaptırabileceğini söylemiştir.

Büyükçekmece Sahili'nde güneşlenen, kafede bekleyen kadınlarla görüşme yapılmıştır. Çalışmada dövmelerinin fotoğraflarının çekilmesi için katılımcılardan (kimliklerinin açığa çıkmayacağı yönünde kendilerine teminat verilerek) izin istenmiştir. Katılımcıların çoğu dövmelerinin fotoğraflarının çekilmesine izin vermemiştir. Çalışmada erkek dövmesi yaptırdığını ifade eden iki genç katılımcı dışında diğer katılımcıların dövme tercihleri daha küçük motiflerden oluşmaktadır. Bunlar arasında doğum tarihleri, isimler, çiçek, hayvan, göksel motifler bulunmaktadır. Bu dövmelerden çalışmada dört örnek sunulmuştur. Bununla birlikte bazı katılımcılarımızın dövmelerinin fotoğrafları çekilmiş olmasına rağmen doğum tarihi, isim gibi mahrem özellikler taşımaları gerekçesiyle bu fotoğraflara yer verilmemiştir. Dövmeler genel olarak sevgiyi, anıları, ailevi ya da arkadaşlık bağları ile ilgili ilişkileri anlatmaktadır. Genellikle genç katılımcılar arkadaşlık bağları ile beğenileri; yetişkin katılımcılar ise ailevi bağları ve beğenileri ile ilgili dövmeler yaptırmaktadır.

4. Büyükçekmece Sahili'nde Dövmeli Kadın Anlatıları

Geleneksel toplumda bedendeki izler topluluğa aidiyeti göstermektedir; statü değişikliğini hafızalara kazıyarak maddileştirmektedir. Dövme, geleneksel toplulukta tüm diğer inisiyasyon törenlerinde olduğu gibi ontolojik değişimi, dünyayla eski ilişkileri silerek bir toplumsal dünyadan başka birine geçişi kanıtlamaktadır (Le Breton, 2010: 197-8). Geleneksel dövme uygulamalarında, toplulukların yaşama dair ürettiklerinin somut bir şekilde dışa vurulması söz konusudur (Beğiç ve Çapık, 2020: 154). Modern dövmeyle kurulan görünürlük ilişkisi üzerinden ise birey, hem kamusal alanda oluşturulmuş normatif kurallara uyumunu sergilemekte hem de böylelikle kendi direniş ve muhalif söylemini oluşturma alanı kazanmaktadır (Ertan, 2017: 260-1). Bu şekilde dövmeli beden direnişin ikili okumasına fırsat vermektedir: Doğrudan direniş ve dolaylı direniş. Doğrudan direniş mesajını açık, anlaşılabilir görüncü bir şekilde direkt olarak hedefine taşımaktadır. Oysa dolaylı direnişin anlamı hem taşıyıcısının kendisiyle sınırlıdır hem de ona aittir. Bu nedenle dolaylı direnişin kavranması güçtür, semboliktir ve bazen amacı direnmek bile değildir (Ertan, 2017: 266). Dövme bedeninin açık veya örtük kısımlarında bulunması nedeniyle direnişin iki kutbunu da üzerinde taşımaktadır. Çalışmada tüm katılımcılar bedenlerinin sahibinin kendileri olduğu, vücutlarının hangi kısmında dövmelerinin olacağına yalnızca kendilerinin karar vereceğini ifade etmiştir. Ayrıca istedikleri yaşta dövme yapmaya ve sildirmeye yalnızca kendilerinin karar verebileceğini ifade ederek bu iki farklı direnişi de söylem düzeyinde göstermiştir.

Maskülenite tarafından belirlenen, yalnızca işçi sınıfına ya da toplumun ötekileştirdiği gruplara ait bir görünüm sergileyen geleneksel dövme yaptırmanın bağlayıcı sınırlarına rağmen günümüzde bu sınırlar muğlak, grift ve meşru bir hal almıştır (Tezgeç, 2015: 103-4). Bu durum katılımcıların aşağıda ifade ettiğine benzer şekilde öğrenim durumu, yaş, cinsiyet, dini inanç gibi değişkenler dikkate alındığında fark göstermemektedir:

“Eğitim durumuna çok bakmıyor ama şimdi ortaokula giden bile yaptırıyor. Hiç şey yapmıyorlar yani yaş durumuna bakmıyorlar bence... Kapalılarda da var... Ya benim bi tane ablam var adliyede çalışan icracı. Onun mesela hani burasında oğlunun ismi yazıyor. Burasında ağaç var. Hani bacağına da başka

bi dövme vardı. Ama hani yani diyor ki ben yaptırmak istedim yaptırdım diyor. Kapalı olmam benim için önemli mi, başka birisi görmüyor zaten diyor...” (Melike, stajyer, 21 yaşında).

“Herkes yaptırabilir. Bunu kapalılar da yaptırıyor, açıkklar da yaptırıyor. Ben beğeniyorum aynen. Ben beğeniyorum. Herkese de, eşime de söylüyorum yaptır diye, o da günah olduğu için yaptıramıyor. İşte Rabbim bizi böyle şey yapmış, ne gerek var işte üstüne bir şeyler çizmeye falan filan yani” (Serpil, ev hanımı, 42 yaşında).

Modern dövme yaptırmaya istekliliğinde yaş anlamında belli bir farklılaşma bulunmamaktadır. Öyle ki dövme seçimlerinin geç yaş dönemlerinde belirginlik kazanmasında yaşam tecrübeleri ve bireysellik etkili bir motivasyon kaynağıdır. Bu durum uzun yıllar yurt dışında kalan katılımcımızın anlatılarında daha da belirgin bir hal almaktadır:

“Her kesim yaptırıyor. Hele bu zamanda her kesim yaptırıyor. Almanya’dan geldiğimi göz önünde bulundurursak Almanya’da yaşlılarda da gördüm, gençlerde de... (Almanya’da mı daha fazla burada mı diye sorduğumuzda) Orda daha çok... Belki buradaki gibi ters bakılmıyor dövmelelere. Burda galiba biraz mesela benim bu tarafımda dövmem olduğu için bazen insanlar bir tuhaf bakıyor. Onu fark ettim. Ama Almanya’da pek ilgi çekmiyor. Her türlü yapabiliyorsunuz. (Fark neden kaynaklanıyor diye sorduğumuzda) Belki Almanya’nın bu durumda biraz daha önde olması... Hani nasıl desem? Türkiye’de yavaş yavaş artık almaya başlıyor” (Ferhan, emekli, 38 yaşında).

Kadınlar dövmelelerini aynı şekilde deneyimlemezler. Bu deneyimleri anlayabilmek için yaş, sosyal sınıf gibi birbiriyle kesişen konuların farklı katmanlarının etkilerine bakılması gerekmektedir (Dann vd., 2016: 2-3). Dövme deneyimi kişilerin yaşa bağlı geçişleriyle ilişkilendirilebileceği gibi, bilinçli bir deneyim olarak da bedene işlenebilmektedir. Bu nedenler kadınların kendi yaşam tecrübeleri içerisinde değişime uğramaktadır. Katılımcılar kendi içlerindeki anlam arayışının bir sonucu olarak dövme yaptırdıklarını şu sözlerle ifade etmektedir:

“İçinde kendi kendine savaş verenler genelde. Bir nevi içindeki duyguları dışarı yansıtma şeyi diyelim” (Gül, aşçı, 33 yaşında).

“Ruhtaki o bazı şeyler var ya... Ruhun içindeki şeyleri dışarı vurmak istersiniz, o yani. Dövmenin anlamı benim için o... İçindeki şeyleri, içindeki sesleri anlatmak...” (Rezan, öğretmen, 32 yaşında).

Bir başka katılımcı ise dövme yaptırmaya arkadaşının etkisi (özentisi) ile başlamış olsa da daha sonra dövme için bir hafıza aracı olarak kullandığını ifade etmiştir:

“İlki kız arkadaşım permanent makeup (kalıcı makyaj) öğrenmişti yeni. O bir şey yaptı. Yapamadı, onun üstüne değişik bir şey olsun diye yaptırdım. Yani isteyerek, bilinçli yaptırdığım bir şey değil. (Ama sonrakiler) Bunlar bilinçli. (Bir dövmesini gösteriyor) Bunu babamı kaybettiğim için, onun hatırası onun için yaptırdım daha çok” (Ferhan, emekli, 38 yaşında). Bu cevabın dışında bazı katılımcılar da çocukları ve anne-babalarının dövmelelerini vücutlarına kazıyarak bedenlerinde kendileri için anlam inşa ettiklerini ifade etmişlerdir.

Yukarıdaki açıklamaya benzer şekilde çalışmamızda farklı yaş dilimlerinde dövme yaptıran katılımcılar bulunmaktadır. Genç yaşta dövme yaptıranlar çevrelerinden etkilenerek özentisiyle, yaşça olgun insanlar ise kendileri için anlamlı olduğu gerekçesiyle dövme yaptırmayı tercih etmişlerdir. Çalışmada genel olarak eğitim seviyesi düşük insanların dövmeleleri tercih etmiş olduğunu söyleyebilirsek de farklı eğitim seviyelerinden ve meslekten insanlar da dövmeleleri tercih etmektedir. Bu durum dövmenin tarihsel geçmişine uyumlu görünmektedir. Dövme yaptırmaya yaşa bağlı algılanışının farklı olduğunu ifade eden katılımcılar bulunmaktadır:

“Çocuklukta, çok gençlikte yapılmış dövmeleler genellikle hata olarak görülür. Çünkü bilinçsiz yapılır. Ama sonradan yapılan insanın daha çok kendini ifade eder” (Ferhan, emekli, 38 yaşında).

Margaret DeMello’ya göre dövmeleli bedenler erkeklik ve kadınlık hakkındaki muhafazakâr dini⁴ ve politik fikirlerin yanı sıra vücudun doğal kutsallığına bir tehdit oluşturdukları için benzersizdir (Akt: Kosut, 2000:

⁴ Yahudi-Hıristiyan geleneği içerisinde, dövme vücudun kirletilmesi olarak görülmektedir. Bu tür ana akımlar dini geleneklere bilinçli ve bilinçsiz olarak karşı durmaktadır. Oysa doğaüstüyle bağlantı kuran diğer kültürel dünyalarda dövme diğer insanlarla özdeşleşmenin bir yoludur. Bu anlamda bağlı bulunan topluluk içerisinde kimlik belirleyici bir işlev yüklenmektedir (Schwarz, 2006: 248).

Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslam dini de dövmele olumlu yaklaşmamıştır. Dövme yaptırmak konusunda açık bir ayet bulunmamakla birlikte, bazı müfessirler Nisa suresinin 117-119. ayetlerine dayanarak dövme yaptırmayı

98). Birçok kadın için dövme, vücutlarının erkekler için çekici olması beklentisine hem uyumu hem de direnci içeren karmaşık bir uygulamadır. Tarihsel olarak birçok kadın cinsiyet rollerini ihlal etmenin bir yolu, çağdaş kadınlar ise artan şekilde kadınsı güzelliğin geleneksel işaretleri olarak dövmelemlerin peşindedir (Kang ve Jones, 2007: 45). Aynı zamanda spesifik olarak kadın bedeninin görünümünü tanımlayan ve düzenleyen kapitalist ataerkil yasakları reddederek, kendi sahipliğini ve kontrolünü ele geçirmek kadınların dövme yapmalarını motive eden nedenler arasında yer almaktadır (Kosut, 2000: 97).

“Kadınlar bence biraz daha agresif dövme yaptırıyor. Daha uzun, daha çok vücudu kaplayan... Erkekler genellikle kollarında çok görüyorum. Üst bölümlerinde ama kadınlarda daha çok buradan yukarı çıkan yani kendi çevremden yola çıkarsak daha çok yukarı çıkan daha böyle belirgin, renkli... Kadınlar daha çok renkli yaptırıyor gibime geliyor” (Ferhan, emekli, 38 yaşında).

“Ya daha marjinal bir görüntü, marjinal görüntü hoşuma gidiyor. O yüzden yaptırmıştım. O yani belli, belli bir amacı yok” (Elif, emekli, 50 yaşında).

Geleneksel feminenliğe karşı direniş (Roberts 2012) olarak bu şekilde ifade edilebilse de modern kültürde dövme yaklaşım başkalaşmıştır. Melek babasının Batman’da yetişmiş Arap etnik kökene mensup bir insan olmasının onun Doğulu geleneklere tabi olmasını, bu nedenle de dövmelemlerine olumlu yaklaşmamasını belirlediğini ifade etmiştir. Ancak bunun geleneksel dövmelemlere bakışla aynı çizgide olmadığını şu sözlerle açıklamaktadır:

“Aslında bizim geçmişimizdeki, bizim büyüklerimizde, nenelerimizde falan vardır. Yüzünde, mesela şu hizmete bile babam çok kızardı. Ama benim nenemin de burnu delikti. 80 küsur yaşında mesela. Geçmişte var. Ama ben çok özendim falan. Yaptırdım öyle. Kızdılar tabi ki dövmelemlerime de piercinge de hepsine” (Melek, tekstil, 26 yaşında).

Melek’in ifadelerine benzer şekilde ülkemizin Doğu ve Güneydoğusunda gerçekleştirilen pek çok çalışma dövmelemleri kültürel sürekliliğin önemli bir göstereci olarak açıklamaktadır. Bu bölgelerde yapılan çalışmalarda dövme özellikle cinsiyete bağlı rollerin sürdürücülüğünü yapmaktadır. Geleneksel kültürde kadınlar makyaj ve takı olmadığı zamanlar güzelleşmek ve kendilerini eşlerine beğendirmek (Okutan Akalın, 2019: 429); zarıflık, soyluluk, güzellik, çekicilik (Bulut, 2002: 45, Tülüce, 2014: 33, Kılıç Karatay, 2018: 154); süslenmek ve gelenek (Öztürk, 2014: 229); süslenmek, güzelleşmek, erkekten ayrı görünmek; nazardan korunmak ve çocukları ölümden korumak; âdet veya moda olduğu; şans, uğur getirdiği; tedavi edicilik; elin lezzeti; koca şiddetinin engellemek, kocasının kıymetini bilmesi ve kuma getirmesini engellemek; doğurganlığı sağlamak (Fırat, 2019: 45, Anlat bana: Dövmeler/ağıtlar/hikâyeler belgeseli, 8 Haziran 2016; *Beden ayetleri belgeseli*, 11 Nisan 2016) gibi nedenlerle dövme yaptırdıklarını ifade edilmiştir. Ülkemizin Doğu ve Güneydoğusunda kadınların dövmede başat role sahip olmasına rağmen modern kültürde dövme erkekler lehine artış göstermiştir.

ABD’de dövme yaptıranların yaklaşık % 85’ini erkekler oluştururken, dövme ağırlıklı olarak erkek işidir. Kadın dövmeciler genellikle erkek dövmecilerle aynı ücreti alsalar da mesleğe kadınların girmesi çok zordur. Dövme ticaretini öğrenmek çıraklık ilişkisine dayanmaktadır. Kadınlar çıraklık eğitiminde genellikle caydırılmışlardır (Fisher, 2002: 97). Dövme yaptırmaya oranı erkekler lehine artış gösterse de, dövmelemler aracılığı ile kadınlar bedenleri üzerindeki kontrolleri tekrar ele geçirmektedir (Tezgeç, 2015: 65). Kim Hewitt’e göre bedenlerini korumalarını, muhafaza etmelerini ve erkeklere nazaran belirli noktalarda daha kısıtlı davranmalarını bekleyen bir kültürde yoğrulmuş kadınlık olgusu sonucunda dövmelemler, kadınlar için erkek egemen sınırları belirleyen diğerlerine karşı bir bağımsızlık bildirgesi olmuştur (Akt: Tezgeç, 2015: 65). Ancak bu her koşulda kişiler için olumlu bakış sunmamaktadır. Buna örnek olarak damgalanmanın etkileri verilebilir. İki İngiliz üniversitesinde çeşitli kurslara kayıtlı 84 kadın, 76 erkek lisans öğrencisi ile esmer ve sarışın saç renkleri, 8 dövme seviyesiyle değişen 16 kadın çizim serisi değerlendirilmeye alınmıştır. Söz konusu çalışmada dövmeli kadınlar dövmesiz kadınlara göre fiziksel olarak daha az çekici, cinsel olarak daha karışık ve daha alkolik olarak derecelendirilmiştir ve artan dövme sayısı ile daha olumsuz puanlar almıştır. Aynı zamanda sarışın kadınlar esmerlerden daha olumsuz olarak değerlendirilmiştir (Swami ve Furnham, 2007: 349). Bu durum damgalanmanın farklı etkilerini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Saç

Allah’ın yarattığı bedenini değiştirilmesi olarak yorumlamıştır. Hadislerde ise açık bir şekilde dövme yapmak veya yaptırmak yasaklanmıştır (Memetçik, 2019: 23-5, 28). Bununla birlikte semavi dinlerin dışındaki pek çok dinde dövmenin ritüel ve gelenekle yakın bir bağının olduğu söylenebilir. Dövme kişilere koruma ve bağlayıcılık sağlamaktadır (Scheinfeld, 2007: 362).

rengi ve vücutta bulunduğu kısma göre dövme olumsuz niteleyicileri daha çok içermektedir. Bu bakımdan dövmenin farklı fiziksel özelliklerle birlikteliği olumsuz algının belirgin bir şekilde artışı için hazırlayıcı görülebilir.

Katılımcı gözlemlerle yapılmış bir çalışmada, dövme yaptırmamanın nedenleri arasında ebeveynlerle ilişkiye zarar vermeme ve meşru statüleri koruma arzusu bulunmuştur (Irwin, 2001: 57). Bu bulguya benzer şekilde bir başka çalışma Kasım 2011- Nisan 2012 tarihleri arasında ortaöğretim sonrası okula devam eden, 18-29 yaş aralığında, vücutlarında piercing ve dövme taşıyan sekiz kadınla Alberta’da (Kanada) görüşme yoluyla yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, kadınların piercing ve dövmelemlerinin iş, arkadaşlar ve aile yaşamlarını ne ölçüde belirlediği sorgulamaya açılmıştır. Çalışmada toplum içerisinde vücut modifikasyonuna sahip kişilerde artış olmasına rağmen kadınların hala iş yerlerinde ve aile içerisinde damgalanmayı deneyimledikleri ortaya çıkmıştır. Vücut modifikasyonunun aynı anda deneyimlenmesinin arkadaşlarla ilişkide damgalanmayı ortaya çıkarmadığı ifade edilmiştir (Martin ve Cairns, 2015: 151). Bu bakımdan dövmenin paylaşılan bir deneyim olması damgalanmanın ortadan kalkmasında belirleyicidir. Paylaşılan bir deneyim olmaması, meşru olarak kabul edilen kuralların ihlali görülerek dövme yönelik damga algısını güçlendirmektedir:

“Ben çıkarılmadım. Ama arkadaşlarımda oldu, dövme yüzünden işten çıkarılan. Mesela güvenlikçiymi. Kız işten çıkarıldı” (Rezan, eğitmen, 32 yaşında).

“Erkekler daha çok (dövme) yaptırır. (Neden diye sorduğumuzda) Bence baskıdan ötürü erkekler daha özgür olduklarını düşündüğüm için... Bayanlar erkekler kadar özgür değil. Tamamen buna bağlıyorum. Erkekler daha özgür... (Hangi anlamda özgür diye sorduğumuzda) Her anlamda... Yani bugün bir bayanın dövme yaptırması abes bulunurken bir erkeğin dövme yaptırması böyle daha normalmiş gibi karşılanıyor toplumda bence” (Selcan, hemşire, 28 yaşında).

“Erkekler daha fazla (dövme yaptırır) diye düşünüyorum ben. Erkeklerde bacaklarından tut her yerinde var ama kadınlarda da var çoğunlukla görüyorum zaten. Ya yaptırabilirler. Ben kendim düşünmüyorum” (Sevim, tekstil, 47 yaşında).

“Kadınlar için de ben mesela bazen bakıyorum. Sakın beni yanlış anlamayın. İnsan bazen karşıdan baktığı zaman diyor ki ya hani bu kız mı? Bi dışına bakıyorsun, bi görünüşüne bakıyorsun. Kendi gibi naif, minik tercih ediyor. Ama bi bakıyorsun hayata resmen aykırı yaşamış ve bu yaşamışlığın da bedenine kazdığı dövmelemlerle de belli ediyor” (Kevser, kozmetik, 31 yaşında).

Kevser adlı katılımcımızın yukarıda ifade ettiğine benzer şekilde, Antalya’da dövme 50 erkek ve kadın üzerine yapmış olduğu çalışmasında Cihan Ertan, dövme pratiğinin tamamen bireysel bir deneyim olduğuna, dolayısıyla anlamının sabit olmadığına, değişken bir yapıya büründüğüne işaret etmektedir (2017: 191). Başka bir deyişle dövme olarak seçilen motif ve anlamı kişiye göre değişmektedir. Bu durum katılımcıların kadın ve erkek dövmelemlerini tanımlamalarına da yansımaktadır. Erkek dövmelemleri seçen kadınlar ve bunlara yükledikleri anlam bazı katılımcılar tarafından olumsuzken bazıları için olumludur. Genç kadınlar bu sınırları ihlal etmek konusunda daha istekli görünürken yetişkin kadınlar dövme motiflerindeki cinsiyet ayrımının daha çok altını çizmektedir.

Dövmenin motifi, boyutu ve yaptırılan yeri bedenlerin cinsiyetlendirilmesinde büyük bir rol oynamaktadır (Ertan, 2017: 199). Kanada’da yapılmış nitel bir çalışmadan toplanan veriler, içinde bulunduğumuz çağda yeni dövme müşterilerinin önemli bir bölümünü kadınların oluşturduğunu, bununla birlikte dövme uygulamalarının yerleşik cinsiyet kodlarına sıkı sıkıya bağlı kaldığını göstermiştir (Atkinson, 2001: 279). Bu durum Atkinson’un 40 kişiyle yaptığı bir başka araştırmanın verilerinden hareketle izlenebilir. Atkinson’a göre kişinin kadınlığını tehlikeye atma endişeleri dövme yaptırma istekliliği üzerinde belirleyicidir. Bazı kadın dövmelemlerinin stratejik yerleşimi, yerleşik kadınlık imajlarına uygundur. Başkalarının azarlamasından veya küçümsemesinden korkan kadınlar, flörtlerine dövmelemlerini alenen göstermemektedir; vücutlarının kolayca saklayabilecekleri yerlerinde dövme yaptırmaktadır. Mevcut cinsiyet kodlarına uyumun bir başka göstereni ise dövme olarak seçilen motiftir. Kadınların dövme motifleri çiçek görüntüleri (örneğin güller, orkideler, zambaklar veya soyut asma işi), hayvanlar veya böcekler (örneğin kuşlar, yunuslar, balıklar, böcekler veya uğur böcekleri), göksel motifler (örneğin güneş, ay ve yıldızlar) ve çizgi film karakterleri (örneğin Minnie Mouse, Hello Kitty, Snoopy) genellikle nazik, besleyici, oyuncu gibi yerleşik kadınsı özellikleri çağrıştırmaktadır (Atkinson, 2002: 226). Bu motiflere benzer şekilde çalışmada kadınların dövmelemleri tercih nedenleri farklılaşmaktadır:

“Bence erkekler görsel olarak daha büyük dövme ve genelde kollarda şu kısımlarda, omuz kısımlarında yaptırıyorlar. Bayanlar ise daha küçük dövme tercih ediyorlar. (Neden diye sorduğumuzda) Erkekler daha çok göstermeyi seviyor demek ki (Gülüyor)... Başka ne olabilir ki?” (Selcan, hemşire, 28 yaşında).

“Erkekler daha fazla (dövme yaptırıyor)... Onlar biraz daha herhalde görüntü olarak ön planda olmayı tercih ediyorlar. Onların dövmeleleri biraz daha ön planda...” (Gül, aşçı, 33 yaşında).

“Var. Erkeklerin daha vahşi oluyor. Kadınların daha kibar, daha naif oluyor dövmeleleri bana göre. (Biraz açar mısınız dediğimizde) Yani erkekler genelde kaplan, aslan, yılan, akrep yaptırıyor. Kadınlar daha çok çiçek, böcek, kelebek, kuş... (Bunun nedenini sorduğumuzda)... Erkek daha böyle erkeksi olduğu için daha kaba şeylerle herhalde kendini ön plana atıyor. Kendini ön plana atmak için herhalde görseelliği şey olsun diye...” (Esra, makyöz, 41 yaşında).

“Erkekler daha kaba yapıyorlar. Daha şey... Büyük yapıyorlar ama. Hani kadın, bayanlar daha, biraz küçük bir şeyler yapabiliyorlar çoğunlukla. (Peki bu neden kaynaklanıyor diye sorduğumuzda) Bilmiyorum erkekler daha şey, gösterişli olsun diye olabilir... Güç göstergesi olabilir belki de” (Belma, çalışmıyor, 20 yaşında).

“Erkeğinki daha farklı yerde ve daha farklı modeller seçer ama kadınlarınki biraz daha farklı modeller olduğunu görüyorum ben. Erkekle kadının modellerini hiç aynı, bir gördüğüm olmadı. (Peki nasıl tarif eder misiniz diye sorduğumuzda) Erkekler daha çok ne diyorlar o dövmenin ismine? ... (?) mu diyorlar, ne bir tarz, bir şey var. O, onlardan daha çok onları yaptırıyorlar. Ama kadınlar daha çok isim, çiçek, böcek o tarz şeyler yaptırdığı için erkekler onları yapmadığı için dövme aralarında fark var... Erkekle bayanın dövmesinin belirli bir yerden ayrıldığını düşünüyorum. Yaptırdıkları yerler de farklı oluyor genelde. (Nereye yaptırıyorlar diye sorduğumuzda) Erkekler daha çok koluna, göğsüne, boynuna, sırtına yaptırıyor. Ama kadınlar göbeğine, sırtına, koluna, parmaklarına; erkekler de parmağına yapar. Boynuna, göğsüne, bacağına, baldırına, bileğine...” (Nazan, işletmeci, 37 yaşında)

“Erkek dövmeleleri daha büyük, daha vücudu kaplayan dövmeleler yaptırıyorlar. (Kadın dövmeleleri ise) Daha ufak tefek, minyatür şeyler... (Neden kaynaklanıyor bu fark diye sorduğumuzda) Kadınlar ne amaçla dövme yapıyorlar? Yani çok fazla dikkat çekmemek için olabilir veya ben kendi adıma öyle. Erkeklerde daha çok vücut geliştirme, falan onlar hani üstsüz mesela denize mayo, şeyi denize, havuza giriyorlar. Üstsüz, daha geniş çaplı dövmeleler yaptırıyorlar. Güzel duruyor yani” (Elif, emekli, 50 yaşında).

Aşağıda araştırmada karşılaşılan dövme motiflerine ilişkin dört örnek sunulmuştur (Foto: 1, 2, 3, 4). Başka bir katılımcımız ise arada fark olmadığını vurgularken bile farkın kendisi nezdinde belirleyiciliğini şu sözlerle açığa çıkarmaktadır:

“Yok artık. Artık yok yani şu an yok. Mesela az önce bir beyefendinin şurdan (gerdanından) bir kolye deseni yaptırdığını gördüm. Bence erkeğe yakışan bir şey değil. Boynunda kolye gibi duruyor mesela. Onu bir bayanda ben daha hoş bulabilirim diye düşünüyorum... Artık o farklılık kalktı. Erkek bayanın, bayan erkeğinkini yapabiliyor şu anda” (Melek, tekstil, 26 yaşında).

Yetişkinlerin aksine genç yaştaki katılımcılar erkekler ve kadınlar arasında dövme yaptırılan bölgenin ve dövme sembollerinin farklılık arz etmediğini ifade etmiştir. Bu bulgu değişimi analiz etmede önemli bir yol göstericidir. Erkek ve kadın dövmeleleri arasındaki sınırın ortadan kalktığını ve kendisinin de erkek dövmelelerine sahip olduğunu ifade eden katılımcılarımız bulunmaktadır:

“Var. Benim erkek dövmelelerim var zaten çoğunlukla. Var ama bence ikisi de yaptırılabilir yani. Erkek kız dövmesi yaptırabilir bence. Kızlarda erkek dövmeleleri yaptırabilir. (Neden bu fark var ve bu farkın nasıl kapatılabileceğini düşünüyorsunuz diye sorduğumuzda) Bu fark niye var? İnsanlar şey yapıyor böyle hani ne bileyim. Mesela bir erkekte çiçek dövmesi ya da kelebek dövmesi gördüğünüz zaman genelde insanlar şey der. Neden gittin kız dövmesi yaptırdın der. Ama aslında onda çok güzel duruyor o simge. Öyle insanların algısı ya bence. Ben öyle düşünüyorum ama” (Çiğdem, cankurtaran, 21 yaşında).

Foto: 1-2-3-4: Dövme Motiflerine Örnekler

“Pek bir fark yok açıkçası. (Biraz açar mısınız dediğimizde) ...Farkı yok. Çünkü dövmenin kızı erkeği olmaz. (Erkeklerin dövmesinin büyük, kadınların dövmesinin küçük olduğunu söyleyebilir miyiz dediğimizde) Yo... Kendi tarzı... Hani bazı kadınlar vardır normal iri yarı dövmeleri sever. Bazı erkekler vardır narın dövmeleri sever. Hiç fark etmez bunlar” (Merve, cankurtaran, 20 yaşında).

“(Erkek ve kadın dövmeleri arasında fark) Bence yok, yaptırmak isteyen her türlü yaptırır. Bence fark etmiyor. İkisi de aynı” (Züleyha, çalışmıyor, 17 yaşında).

Dövmeli kadınların direniş ve uyum pratikleri iyi ve kötü dövmeler etrafında normatif değerler üreten sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamlar içerisinde oluşturulur (Dann ve Callaghan, 2019: 1). Kadınlarda kişisel olarak anlamlı dövmeler aile, sağlık ve kadınlık etrafında şekillenen cinsiyete özgü çoklu anlam üzerine inşa edilmiştir. Dövmelerin yapımı kadınlar için anlamlı olduğundan sadece dövmeyle değil, aynı zamanda dövmenin kullanıcısıyla da özgünlük üretmektedir. Bu dövmeleri başkaları için kabul edilebilir kılmaktadır (Dann ve Callaghan, 2019: 5-6). Dövme yaptırmak, kadınların kendilerine ve çevreye yaşadıklarını göstermelerinin ve bedenleri üzerinde anlam yaratmalarının bir aracıdır. Kesikler, çizikler, yanıklar, yaralar, darbeler, deri altına sokulan objeler yaşama girişimleridir; bedene anlam yüklemenin son parçalarıdır. Yaşamaya devam edebilmek için kendinden bir parçayı vermeye razı olmaktır (Le Breton, 2010a: 35-6).

Anlamlı dövmelerden biri olarak ele alınabilecek bedenin kırılğanlığına karşı yapılan dövmeler, kadınların hayatları içerisinde maruz kaldıkları maddi ve manevi zararın telafi edicisidir. Kadınlar vücutlarını hastalık ve istismar da dâhil olmak üzere travmatik deneyimlerden kurtarmak için dövme yaptırmaktadır. Özellikle meme kanserinden iyileşen insanlar mastektomi izlerine estetik bir görünüm kazandırmak ve hastalığın yıkıcı

etkilerini onarmak için dövme yaptırmaktadırlar. Bu bağlamda vücutları dövmelemlerle işaretlemek, kadınların kaybettikleri veya ihlal edilen kısımlarını geri kazanmış hissetmelerine yardımcı olmaktadır (Kang ve Jones, 2007: 44-5). Bir katılımcımız ayağındaki kedi tırmalamasının izini dövmesiyle kapattırıldığını ifade etmiştir. Başka bir katılımcımız ise kendisinde olmasa bile başka insanlarda dövmenin bedenın kırılğanlığına yönelik etkisini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Bazı insanlarda vücudunda kalıcı hasar oluyor. Yani yara gibi onları kapatmak istiyö da olabilir kimi insan. Ben öyle istemedim...” (Melek, tekstil, 26 yaşında).

Sağaltıcılık dövmeyi uygularken olduğu gibi ölüm itkisine ya da bir diğer deyişle bedenın kırılğanlığına karşı duruş içermektedir. Buradan ikili bir anlam çıkarabiliriz: Dövme öncelikle dünyada olmanın bir tezahürü olarak var olmanın, ikinci olarak dünyada görülen maddi ve manevi (olası) zararlardan kaynaklanan kırılğanlığın telafisini içermektedir. Her iki halde de dövme ölüme karşı yaşamın varlığını, sürekliliğini ifade etmektedir.

5. Sonuç

Dövme tarihin en eski devirlerinden beri uygulanan bir vücut modifikasyonudur. Geleneksel dönemi dışarıda bırakarak konuşursak modern dövmeye iliştirilen ilk anlam olumsuzdur. Günümüzde bu olumsuz imaj ortadan kalmıştır. Bunun yerine yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sınıf gibi farklı özelliklere sahip kişiler dövme yaptırmaktadır. Dövme yaptırmanın nedenleri kişiden kişiye değişmektedir. Bununla birlikte dövmenin tek bir anlamı yoktur. Dövmenin anlamı yaptıran kişi nezdinde olduğu gibi her okuyucu tarafından da farklı şekilde yorumlanabilecek bir mesaj niteliğine bürünmüştür. Bunu kadınları merkeze alarak değerlendirdiğimizde kadınlar kendi kimliklerini tanımlamalarının ve başkalarından ayırmanın bir yolu olarak dövmeyi tercih etmektedir. Kadınlar verili rollerinin kimi zaman yanında, kimi zaman karşısında dövmeyi sahiplenmektedir. Bu ikili farka rağmen kadınlar bedenlerinin kontrolünün kendilerinde olduğu konusunda hemfikirdir. Dövme terciğini belirleyen kendileridir. Bu durum kadınlarda dövmenin bedenın özgürleşme sembollerinden biri olarak ön plana çıktığını göstermektedir.

Kadınlar dövme arayıcılığıyla kişisel hafızalarını oluşturmakta ve tazelenmektedir. Kadınlar ebeveynlerinin ve çocuklarının isimlerini vücutlarına kazıyarak anılarını ölümsüzleştirmektedir. Bu durum yetişkin kadınlarda daha fazla görülmekte olup genç yaştakiler verili sınırların ötesine gitmenin aracı olarak dövmeyi meşrulaştırmaktadır. Aynı zamanda dövme olarak seçilen motifler, yaşa bağlı değişkenlerle ilişkili olarak cinsiyet farklarını belirginleştirmektedir veya ortadan kaldırmaktadır. Genç yaştakiler bu farkları ihlâl etmeye daha istekli görünürken, yetişkin kadınlar meşru farkları daha belirgin hale getirmektedir. Bu durum değişimin temposunu anlamak açısından ilgi çekicidir. Tüm dünyada olduğu gibi değişime istekli olan grupları gençler oluşturmaktadır. Bu durum kuşaklar arası zevk ve beğenilerin neler olduğunu okumak konusunda sonraki çalışmalar için ufuk açıcı görünmektedir. Aynı zamanda çalışmada tarihsel geçmişine benzer şekilde, eğitim seviyesi düşük kesimler ve gençler arasında dövmeye talebin daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum Avrupa ülkeleri ve Amerika'ya benzer şekilde değişime uğramaktadır. Her kesimden insan dövme yaptırmaya daha istekli görünmektedir.

Kaynaklar

- Adams, J. (2009). Marked difference: Tattooing and its association with deviance in the United States. *Deviant Behavior*, 30(3), 266-292. Erişim adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01639620802168817?needAccess=true>
- Akarsu, Ş. (2013). *Türkiye'de vücut dövme (tattoo) sanatı ve uygulamalarının mevcut durumunun belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Anlat bana: dövmelemler/ağutlar/hikâyeler belgeseli- 9 Haziran 2016. (2021, 21 Mayıs) Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=xWzODvSZRmQ>
- Atkinson, M. F. (2001). *Miscreants, malcontents, and mimesis: Sociogenic and psychogenic transformation in the Canadian tattoo figuration* (Unpublished doctoral thesis). University of Calgary, Canada.
- Atkinson, M. (2002). Pretty in ink: Conformity, resistance, and negotiation in women's tattooing. *Sex Roles*, 47(5), 219-235.
- Beden ayetleri belgeseli- 11 Nisan 2016. (2021, 20 Mayıs). Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=OmCoM--0erA>

- Beğiç, H. N., Çapık, H. Ö. (2020). Anadolu kültüründe damga/tamga/dövme: Mardin örneği. *Millî Folklor*. Yıl: 32. 16(126). 153-174.
- Blanchard, M. (1991). Post-Bourgeois tattoo: Reflections on skin writing in late capitalist societies. *Visual Anthropology Review*. 7(2). 11-21.
- Bouillon, C. (2009). *Deri: Bedenin örtüsü*. (Çev. Ö. Aygün). İstanbul: YKY.
- Bulut, F. (2002). Dövme: Doğunun Tenindeki Nakış. *Atlas Dergisi*. Sayı: 113, 36-54.
- Dann, C., Callaghan, J. (2019). Meaning-making in women's tattooed bodies. *Willey*, 1-8. Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/spc3.12438>
- Dann, C., Callaghan, J., & Fellin, L. (2016). Tattooed female bodies: Considerations from the literature. *Psychology of Women Section Review*, 18(1).
- DeMello, M. (1995). "Not just for bikers anymore": Popular representations of American tattooing. *Journal of Popular Culture*, 29(3), 37-52.
- Dövmeli Olmak: "Evet acıyor" | Türkiye'de dört kişiden birinde dövme var. (2021, 14 Ocak). Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=1ZcHIO6jUAU>
- Dövme Maddesi** (1970). Meydan Larousse: Büyük Lûgat ve Ansiklopedisi Üçüncü Cilt. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Ertan, C. (2013). Kültürel bir ifade aracı olarak dövme ve farklı toplumsal bağlamlardaki görünüşleri. *VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler, Sapmalar Bildiri Kitabı 1*. (Ed: M. Tuna). 2-5 Ekim-Muğla. s.189-199.
- Ertan, C. (2017). *Dövmeli bedenler: Bir beden sosyolojisi kitabı*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Fırat, M. (2019). *Güneydoğu'da geleneksel dövme ya da dek ve dak*. (2. Baskı). İstanbul: YKY.
- Fisher, J. A. (2002). Tattooing the body, marking culture. *Body and Society*. Vol. 8(4), 91-107.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. (Çev. Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Irwin, K. (2001). Legitimizing the first tattoo: Moral passage through informal interaction. *Symbolic Interaction*, 24(1), 49-73. Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1525/si.2001.24.1.49>
- Kang, M., Jones, K. (2007). Why do people get tattoos?. *Contexts*. 6 (1), 42-7.
- Kaya, Y. (2020). *Dövme pratikleri üzerine bir araştırma: Ankara kent örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç Karatay, S. (2018). Aksaray'da unutulmuş bir gelenek "Dövme sanatı". *Journal of Awareness*. Cilt: 3. Sayı: Özel, 151-6.
- Kosut, M. (2000). Tattoo narratives: The intersection of the body, self-identity, and society. *Visual Studies*, 15(1), 79-100. Erişim adresi: https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/1110-%CE%93001%CE%9A/Tatoo_narratives_article.pdf
- Larsen, G., Patterson, M., Markham, L. (2014). A deviant art: Tattoo-related stigma in an era of commodification. *Psychology and Marketing*, Vol. 31(8), 670-681. Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/mar.20727>
- Le Breton, D. (2010). *Acının antropolojisi*. (2. Baskı). (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Le Breton, D. (2010a). *Ten ve iz: İnsanın kendisini yaralaması üzerine*. (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Le Breton, D. (2014). *Bedene veda*. (Çev. A. U. Kılıç). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Martin, C. R., & Cairns, S. L. (2015). Why Would You Get THAT Done?! Stigma experiences of women with piercings and tattoos attending postsecondary schools. *Canadian Journal of Counselling & Psychotherapy/Revue Canadienne De Counseling Et De Psychothérapie*, 49(2), 139-162.
- Memetçik, H. (2019). *Dövme yapmak ve yaptırmakla ilgili hadislerin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Okutan Akalın, E. (2019). Şanlıurfa'nın Harran ilçesinde dövme geleneği. *Folklor Akademi Dergisi*. 2(3), 422-439. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/887850>
- Ory, P. (2013). Sıradan beden. (Haz: A. Corbin, J. J. Courtine, G. Vigarello). *Bedenin tarihi: 3 (Bakıştaki değişim: 20. Yüzyıl)*. (Çev. S. Özen). İstanbul: YKY. s.105-29.
- Özadmaca, K. (2017). *Dövme yaptıran ve yaptırmayan bireylerin kişilik özellikleri, benlik alguları ve benlik saygılarının karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşa.
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve mitoloji sözlüğü*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Öztürk, N. (2014). Konya kırsalındaki kadın dövmelerinde ana tanrıçanın izleri. *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 11. Sayı: 41-2, 227-245.

- Roberts, D. J. (2012). Secret ink: Tattoo's place in contemporary American culture. *The Journal of American Culture*, 35(2), 153-165.
- Scheinfeld, N. (2007). Tattoos and religion. *Clinics in dermatology*, 25(4), 362-366. Erişim adresi: [https://www.cidjournal.com/article/S0738-081X\(07\)00099-5/pdf](https://www.cidjournal.com/article/S0738-081X(07)00099-5/pdf)
- Schwarz, M. T. (2006). Native American tattoos: Identity and spirituality in contemporary America. *Visual Anthropology*, 19, 223-254.
- Swami, V., & Furnham, A. (2007). Unattractive, promiscuous and heavy drinkers: Perceptions of women with tattoos. *Body Image*, 4(4), 343-352.
- Tezgeç, M. S. (2015). *Kendini ifade aracı olarak dövmeleer: Nitel bir çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tülüce, S. (2014). *Dövmenin bedendeki yeri ve sanat üzerine yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Uğur Çerikan, F., Alanko, M. R. (2016). "Dövme"nin çeşitli dillerdeki etimolojisi ve kısa tarihçesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25/1, 166-193. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34754/384372>
- Yang, L. H., Kleinman, A., Link, B. G., Phelan, J. C., Lee, S., Good, B. (2007). Culture and stigma: Adding moral experience to stigma theory. *Social Science & Medicine* 64, 1524-1535. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953606005958>
- Yücel, Ö. D. (2015). *Dövme yaptıran erişkinlerin kişilik özellikleri, kimlik yönelimi özellikleri ve beden algularının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Siirt Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'nun tarih 01.10.2021 sayı 01 ve karar 04 ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-

**ERZURUM'DA KADIN SÜRÜCÜ OLMAK: GERİLİMLER, AŞINAN SINIRLAR
VE DEĞİŞEN TOPLUMSAL YÜZLER BAĞLAMINDA KADINLARIN
SÜRÜCÜLÜK DENEYİMLERİ**

*Being a Woman Driver in Erzurum: Women's Driving Experiences in the Context of Tensions,
Erosion Borders and Changing Social Faces*

İlknur BEYAZ ÖZBEY¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Artvin, ilknurbeyaz@artvin.edu.tr, orcid.org/ 0000-0001-9809-9085

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
29.03.2021
Kabul/Accepted:
22.12.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.904995

Anahtar Kelimeler

Kadın, Sürücü, Kadın
Sürücü, Trafik, Erzurum.

ÖZ

Toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki farklılaşmalar, toplumsal ilişki ve etkileşim sahasında farklı deneyimlerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Kadınların sürücülük deneyimleri de söz konusu deneyimlerden biri olup, kadın kimliğinin ayrılmaz parçalarını oluşturmaktadır. Kadınların sürücülüklerini nasıl gerçekleştirdikleri, sürücülük deneyiminin hangi sorunları ortaya çıkardığı, kimliklerini nasıl etkilediği ve bunun nasıl bir değişimi beraberinde getirdiği bu çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu sorunsal çerçevesinde, bu çalışmada, Erzurum'da yaşayan 8 kadınla nitel araştırma yöntemi kapsamında derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Yapılan mülakatlarda, sürücülüğün kadınlara bireyselleşme ve kamusallaşma deneyimi oluşturduğu görülmüştür. Sürücü olmanın kadınlara özel bir alan açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Kadın sürücülerin Erzurum'da muhafazakarlığın sınırlarını aşındırdıkları ve toplumsal yaşamda yeni yüzleri görünür kıldıkları tespit edilmiştir. Kadın sürücü sayılarının giderek artmasına rağmen, trafikte kadın sürücülerin erkek sürücüler tarafından şiddete maruz kaldıkları, ötekileştirildikleri ve damgalandıkları görülmüştür. Erzurum'da kadınların sürücülük deneyimlerinin birbirinden farklı sonuçlar ortaya koyduğu anlaşılmıştır. Bu açıdan Erzurum'da kadın sürücü olmak, gerilimleri içeren, toplumsal cinsiyet sınırlarının aşındığı ve kamusal yaşamda toplumsal yüzlerin giderek değiştiği bir yapıda karşımıza çıkmaktadır.

ABSTRACT

Differences in gender relations lead to different experiences in the field of social relations and interaction. Women's driving experiences are also one of the experiences in question and form integral parts of women's identity. The main problematic of this study is how women perform their driving, what problems their driving experience creates, how they affect their identities and what kind of change this brings about. In this problematic framework, in this study, in-depth interviews were conducted with 8 women living in Erzurum within the scope of qualitative research method. In the interviews conducted, it was observed that driving creates an experience of individualization and publicization for women. It was concluded that being a driver opens up a special space for women. It has been determined that female drivers erode the limits of conservatism in Erzurum and make new faces visible in social life. Despite the increasing number of female drivers, it has been observed that female drivers in traffic are subjected to violence, marginalized and stigmatized by male drivers. In this respect, being a female driver in Erzurum emerges in a structure that includes tensions, erosion of gender boundaries and gradually changing social faces in public life.

Keywords

Woman, Driver, Woman
Driver, Traffic, Erzurum.

Atf/Citation: Beyaz Özbey, İ. (2022). Erzurum'da Kadın Sürücü Olmak: Gerilimler, Aşınan Sınırlar ve Değişen Toplumsal Yüzler Bağlamında Kadınların Sürücülük Deneyimleri. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(321-333).

Sorumlu yazar/Corresponding author: İlknur BEYAZ ÖZBEY, ilknurbeyaz@artvin.edu.tr

1. Giriş

Kadın ve erkekte beklenen rol ve davranışlar, cinsel kimliklere göre şekillenmektedir. Kadın ve erkek arasındaki biyolojik ayrım, toplumsallaşma sürecini de farklı kılmaktadır (Topuz ve Erkanlı, 2016). İnsanın cinsiyeti, biyolojik ve toplumsal olarak pek çok noktada önemli işlevlere sahiptir. Erkek veya kadın doğmak ya da olmak nüfus dağılımında ve artımında dengeleri değiştirebileceği gibi cinsiyete dayalı toplumsal ayrım ve eşitsizlik konularında başrolü oynayan öğelerden biridir (Bingöl, 2014: 108). Toplumsal olarak üretilen toplumsal cinsiyet rolleri, kadın ve erkeklerden belirli davranış kalıplarını beklemesinin yanı sıra, belirli eşitsizliklerin de kaynağını oluşturmaktadır.

Kadınlar toplumsal yaşamda önemli bir alanı oluşturmaktadır. Fakat kadınların ekonomik yaşamdan yararlanma düzeyleri aynı oranda değildir. Kadınların genelde erkeklerin gerisinde kaldığı bir gerçektir (Kocacık ve Gökçaya, 2005). Ülkemizde ve dünyada kadınların ekonomik yaşamda yer almaları ve çeşitli işlerde istihdam edilmeleri, yalnızca kadın olmalarından kaynaklanan pek çok sorunla da karşı karşıya gelmelerine yol açmaktadır. Tarihin her döneminde kadınlar, mesleki yaşamlarında kimlikleri nedeniyle pek çok sorunla karşılaşmaktadır. Cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık olarak adlandırabileceğimiz bu sorun, kadınların çalıştıkları işlerde dışlanması, psikolojik baskı ve şiddet görmesi (mobbing) gibi sonuçlarla kendini göstermektedir. Fakat kadınların yaşadıkları sorunlar, iş yaşamı ile de sınırlı değildir. Kadınların iş yaşamında yer alması, özel yaşamlarında da kimi güçlükler yaşamalarına neden olabilmektedir (Ulutaş, Sapaz ve Dumanlı, 2015: 145). Sadece ekonomi ve çalışma yaşamı değil, gündelik yaşamda pek çok olumsuz durum ve eşitsizliklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu alanlardan birisini ise otomobil kullanmak oluşturmaktadır.

Toplumsal yaşamda kadınlara yönelik pek çok basmakalıp tutum ve algılamalar mevcuttur. Bu tutum ve algılamaların birisini ise, karayolunda kadın sürülere yönelik gerçekleştirmektedir. Kadın sürücülerin iyi otomobil kullanmadığı yönünde algı mevcuttur. Bu algıya göre yanlış yapan genellikle kadın sürücüler olmaktadır (Ünal, Özdek ve Ünal, 2017). Haber metinlerindeki trafik kazalarının sunulmasında kadın sürücüler ön plandadır. Kadın sürücülerin otomobil kullanma deneyimi erkek sürücülere göre tarihsel olarak çok yeni olan bir durumdur. Buna karşın, otomobil kullanan kadın sayısı her geçen gün artmaktadır. Özellikle muhafazakâr bir kent olan Erzurum'da (Bkz. Öner ve Koç, 2002) otomobil kullanan kadın sayısının çok fazla olduğu görülmektedir. Bu anlamda çalışmanın konusunu Erzurum'da otomobil kullanan kadın sürücüler oluşturmaktadır. Otomobil kullanan kadınların otomobil kullanma deneyimini nasıl edindikleri, muhafazakâr bir kentte otomobil kullanan kadınların toplumsal olarak nasıl bir değişikliğe neden oldukları, otomobil kullanmak kadınlar için hangi avantajlı durumları ortaya çıkardığı, çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Ayrıca, otomobil kullanan kadın sürücülerinin artmasına rağmen, kadın sürücülere yönelik trafikte şiddet, önyargı, damgalama gibi tutum, algı ve davranış kalıplarının nasıl oluştuğunu, bununla birlikte trafikte kadın sürücülerin, erkek sürücüler gibi tutum ve davranışları nasıl sergilediklerini anlamayı amaçlamaktadır.

2. Kadınların Değişen Toplumsal Cinsiyet Rollerini

Tarihsel süreçte toplumsal olarak üretilmiş konulardan biri de toplumsal cinsiyettir. Toplumsal cinsiyet, biyolojinin kodladığı maddi bedenlere manevi anlamlar yükleyerek onları kültürel olarak tanımlamak ve ayırmaktır. Kadın ve erkeği, kadınlık ve erkeklik denen rol ve statüler bütünüyle özdeşleştirmektedir. Bu ayrım, kadının aleyhine birçok eşitsizliğin doğmasında başrolü oynamaktadır (Bingöl, 2014: 108).

Toplumsallaşma sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunda aile olmak üzere okul ve kitle iletişim araçlarının önemi büyüktür. Toplumsal cinsiyet kavramının doğal farklılık ve kültürel farklılık olmak üzere iki farklı yaklaşımı bulunmaktadır. Doğal farklılık yaklaşımı, cinsiyetin biyolojik bir farklılık temeline dayanmaktadır. Kültürel farklılık yaklaşımı ise, cinsiyete göre belirlenen rol ve davranışların toplumsal olarak öğrenilmesiyle gerçekleşmektedir. Toplumsal cinsiyetle ilgili olarak üzerinde durulması gereken nokta, cinsiyete dayalı oluşturulan kimliklerin, farklı ve eşitsiz bir konumda olmasıdır (Akkaş, 2019). Biyolojik kalıpların yanı sıra, toplumsal rol ve tutumlarla çerçevelenen kalıplar, kadın ve erkekler açısından önemli farklılıklar barındırmaktadır. Bu anlamda toplumda kadınlık ve erkeklik olarak beklenen rol ve davranışlar mevcuttur. Söz konusu olan rol ve davranışlar ise, kadınlar ve erkekler arasında hiyerarşik bir düzen sunmaktadır.

Sınıf, etnisite, cinsiyet, din v.b kimliklere göre farklılaşan çoğul erkeklikler eşit değil, hiyerarşik bir cinsiyet mimarisi yaratmaktadır. Kabul gören, desteklenen, kutsanan, takdir edilen bu hegemonik erkeklik biçimi daima erkeklerin kadınlardan üstünlüğünü salık veren yapısal hakikat ile uyum içinde olmak zorundadır. Erkeklik krizini takiben farklı aktörlerin katılımıyla kolektif şekilde inşa edilen 'yeni erkeklik' eskilerden pek çok bakımdan farklılıklar taşıyabilse de hegemonikleşebilen tüm erkeklikler, erkeklerin kadınlardan üstün olduğunun imâ edildiği cinsiyet rejimleri ve düzenleri ile uyumlu oluyor ve bunları sorguya mahal vermeksizin yeniden üretiyor (Özbay, 2013: 186). Toplumsal olarak üretilen cinsiyete dayalı rol ve statüler, özellikle hegemonik erkeklik, toplumsal olarak eşitsizliğin kaynağını oluşturmaktadır. Bu anlamda toplumda kadınların, erkeklere göre ikinci bir düzeyde konumlanmasına dayalı algı ve tutumlar mevcut olduğu görülmektedir.

Toplumsal yapıda meydana gelen değişimlere paralel olarak kadın, eğitim almaya, hizmet sektöründe ve diğer sektörlerde çalışmaya başlamıştır. Kadın kendi hayatında önemli değişimlerin öznesi olmaya başlamıştır; fakat kadının yeri evidir düşüncesi varlığını devam ettirmektedir. Bu yüzden hem dışarıda çalışma hayatın yer alan kadın aynı zamanda ev içerisindeki işlerini de yürütmeye çalışmaktadır. İkili çalışma sisteminin bir arada yürütülmesinden kaynaklanan çatışmalar mevcut olmaktadır. Ev içinde ve ev dışında çalışan kadınlar, şiddete maruz kalmaktadır. Kadınların önemli bir kısmı, ev içinde evdeki fertler tarafından (özellikle eş) ev dışında ise iş yerindeki fertler tarafından sözlü ve fiziki olarak şiddete uğramakta veya taciz edilmektedirler (Kocacık ve Gökkaya, 2005).

Toplumda yaşanan değişimler, kadınların toplum içerisindeki konumlarında ve kadınlara yönelik kalıplaşmış algı ve tutumlarda önemli değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle kadınlar arasında eğitim oranındaki artışlar ve kadınların çalışma hayatında yer almaları, kadınlara yönelik algı ve tutumların değişmesinde önemli bir itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamusal ve özel alanda toplumsal cinsiyete dayalı kalıplaşmış rol ve statülerde kadınlar lehine önemli oranda değişimler gerçekleşmiştir. Söz konusu değişimlerin yanı sıra, hala hegemonik erkekliğin hüküm sürdüğü alanlar da mevcuttur. Bu alanlardan birini trafikte otomobil kullanmak oluşturmaktadır. Kadınlar lehine önemli değişimlerin yaşanmasının yanı sıra, hegemonik erkekliğin hüküm sürdüğü sembolik görüntüler hala varlığını devam ettirmektedir.

3. Kadın Sürücüler ve Türkiye'deki Kadın Sürücü Profili

Ekonomik gelişmeye paralel olarak motorlu taşıt sahibi olmak da o oranda artmıştır. Otomobil sahipliğinin artması aynı zamanda trafik yoğunluğunu da kaçınılmaz bir şekilde arttırmıştır (Alptekin, Aladağ ve Alptekin, 2017). Trafik akışı, araçların ve otoyolların kapasiteleri ve çeşitli trafik akışını sürdürme yetenekleri gibi temel özelliklerini belirleyen etkileşimlerinin sonuçlarıdır (Gazis, 2002: 1). Gelişmelere paralel olarak araç sayısının artması, trafikte belirli sorunlara da yol açmıştır. Özellikle artan ulaşım talebi, rahat bir şekilde ulaşım sağlama isteği özel araç kullanım sayısını da arttırmıştır. Dolayısıyla bu durum trafikte sıkışıklığa neden olmuştur (Ceylan, Başkan vd., 2007). 2018 yılında sürücü belgesine sahip kişi sayısı bir önceki yıla göre % 4,03 artmış. 2018 yılında trafiğe kayıtlı araç sayısı bir önceki yıla göre % 2,91 oranında artmıştır (Akbulut, 2019: 35). Artan araç yoğunluğuyla birlikte, erkek sürücülerinin yanı sıra kadın sürücüler de trafikte yoğunlukta görülmeye başlamıştır.

Kadınların trafik deneyimleri erkeklere oranla daha geç başlamıştır. Kadın sürücülerin trafikte yer almaya başlaması aynı zamanda trafikteki yoğunluğu da artırmıştır. Bu durum ekonomik, politik ve kültürel olgunun merkezi konumu, kadınların trafik hareketliliğine eklenmesini mümkün kılmıştır (Parvulescu, 2014: 9). Erkeklerin sürücülük deneyimi kadınlara göre tarihsel olarak çok öncelere dayanmaktadır. Bu anlamda kadınların trafik tecrübeleri azdır. Ayrıca trafik kurallarının içselleştirilmesi, cinsiyete göre farklılıklar bulunmaktadır (Ünal, Özdek vd., 2017).

Ülkemizde kadın sürücülerin artışının trafikte ve özellikle trafik kazalarında nasıl bir etkisi olduğuna dair bilimsel araştırmalar nadiren yapılmıştır. Kadın sürücülerle ilgili halk arasında yaygın olan ancak objektif olmayan algılar vardır. Ayrıca medyada yapılan haberlerle de kadın sürücüler hakkında bir stereotip oluşturulmuştur. Ancak gerçekte kadın sürücülerin trafiğe etkileri ampirik olarak incelememiştir. Kadınlarla erkeklerin birbirlerinden fiziksel, psikolojik, duygusal, vb. yönlerden farklı oldukları literatürde yaygın olarak rapor edilmiştir. Ayrıca bu farklılıkların bu iki cinsiyet arasında farklı davranışlara yol açtığı da belirtilmektedir (Delice, 2012: 66). Toplumda var olan toplumsal cinsiyet rolleri ve buna yönelik algı ve tutumların, trafikte yer alan kadınlara, belirli algı ve tutumlara neden olmaktadır. Özellikle trafikte kadınların

yer alması, erkek sürücüler kadar tarihsel bir geçmişi olmaması, otomobil kullanmanın erkeklere özgü bir iş olarak görülmesine neden olmaktadır. Sürücülüğün erkeklik kimliğiyle özdeşleştirilmesi, mesleğin cinsiyetlendirilmesi olarak düşünülebilir. Dolayısıyla bu durum, trafikte sürücü olarak yer alan kadınlara karşı olumsuz tutum ve algılara neden olmaktadır.

4. Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Nitel araştırmanın amacı bireylerin kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturmakta olduğunu anlamak ve içinde yaklaştıkları toplumsal dünyayı nasıl algıladıklarını yorumlamaya çalışmaktır. Nitel araştırma; ne? Nasıl? Niçin? sorularına yanıt aramaktadır. Nitel Araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır (Kurt, 2013, s. 9). Nitel araştırma, kişiler, gruplar ve kurumlar arası ilişkilere yer vermektedir (Kümbetoğlu, 2017). Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kapsamında derinlemesine mülakat tekniğine başvurulmuştur. İnsanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine vakıf olmanın iyi bir yoludur. Aynı zamanda, başkalarını anlamak için kullanılan en güçlü yöntemlerdendir (Punch 2011, ss. 165-166). Nitel araştırma ve derinlemesine mülakat tekniği, araştırılmak istenen olgu hakkında açıklayıcı ve derinlemesine bilgilere ulaşılmasını sağlamaktadır.

Çalışmada kullanılan veri toplama tekniği, kartopu örnekleme tekniğidir. Bu teknik, örneklemin ana kütle içinden seçilebileceğinin belli olmadığı durumlarda ve özellikle nitel araştırmalarda kullanılmaya elverişlidir. Bu teknik ulaşılmakta güçlük çekilen konularda başvuru ve örneklem grubu hakkında temel bulguları içeren bir tekniktir (Böke, 2011, s. 129). Bu bağlamda çalışma, Erzurum'da gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda çalışmanın evrenini Erzurum'da yaşayan kadınlar oluştururken; örneklemini ise, Erzurum şehir merkezinde yaşayan ve otomobil kullanan kadınlar oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında otomobil kullanan 8 kadınla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, görüşülenlerle telefon üzerinden gerçekleştirilirken; görüşmeler esnasında görüşmecilerin izni dâhilinde ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler 18-31 Ocak 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya ait E-18457941-050.99-4981 no'lu etik kurul raporu Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğü tarafından 25.02.2021 tarihinde alınmıştır.

5. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Alan araştırmasından elde edilen bulgular, kavramsal çerçeve dâhilinde yorumlanmıştır. Ayrıca görüşmecilerin yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durumuna ait demografik bilgilere yer verilmiştir.

5.1. Araç Kullanmaya Başlama Deneyimleri: Fırsatlar, İmkânlar, Potansiyeller

Toplumda kadın-erkek eşitliği ve o toplumun uygarlık düzeyini belirten en önemli kriter toplumda kadının durumudur. Toplumsal cinsiyet toplumun kadına verdiği görev ve sorumluluklar, toplumda kadının nasıl görüldüğü, algılandığı ve beklentileri ile ilgili bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet kişinin kültürel, toplumsal rolü, ruhsal-işsel tanımlanması ve onların temsil edilmesi anlamında kullanılmaktadır (Alisbah Tuskan, 2012: 445). Toplumsal cinsiyete bağlı olarak edinilen rol ve statüler, bireylerin davranış ve tutum kalıplarını belirlemektedir. Bireylerin davranış kalıpları topluma göre şekil almaktadır. Şekil alan davranış kalıplardan birisini ise, kadınların otomobil kullanma deneyimi oluşturmaktadır. Erkeklere göre kadınlar daha sonradan otomobil kullanmaya başlamıştır. Bu anlamda kadınların otomobil kullanmaya başlama deneyimleri şu şekildedir:

“Kadın, bir araba alacağı zaman önce ekonomik alanını oluşturmak zorunda. Erkeğe bu şartlar hemen verilirken, kadın bu şartları kendisi oluşturmak zorunda kalıyor. Senin hazır olman yetmiyor, çevrendekilerin de buna hazır olması gerekiyor. Babam çok karşı çıkmıştı. Babam geçici bir heves gibi düşündü. Tamam, hevesini aldın, arabayı garaja kaldıralım dedi. Kışın zaten gidip gelemezsin diye düşündü. İlk başta kendi arabamı kaçak kaçak kullandım. Sonradan alışıldı tabi.” (39, Önlisans, Kamu Çalışanı, Evli).

“Eskiden yakın mesafeleri tercih ederdim. Uzak mesafede hem zaman kaybı hem de ulaşım sıkıntılıydı. Bir yere gitmenin zorluğu ortadan kalktı artık. Bir acil durumunda sıkıntı yaşamıyorsun. Parkta kızım düştü, çenesini parçaladı. Kucağımda kalakaldım. Kimse de yardım etmedi. Kucağımda taksii aradım,

bulamadı. O olaydan sonra otomobil benim için ihtiyaç oldu. İhtiyaç seviyesi var ya yemek içmek gibi, araba benim için o seviyede” (41, Önlisans, Ev Kadını, Evli).

“İlk babamın aracını kullandım, ama rahat edemedim. Evlendim sonra. Bir yerlere gitmek istediğimde eşime bağılıyım. O gelip götürecekti beni. Ya eşim beni bekliyordu ya da ben onu bekliyordum. Diyorum ki, gelip ben al buradan. O da işte arkadaşlarımla muhabbet ediyorum, biraz daha bekle. Bu sefer de aramızda çatışma çıkıyordu. Şimdi her yere rahatlıkla gidiyorum” (34, Lisans, Öğretmen, Evli).

“Gideceğim yere daha rahat gidebiliyorum. Özellikle çocuklarla daha rahatım. Araba olmadığı zamanlar çok zorlanıyorum.. Önceden babam gelip alıyordu bazen. Çocuk olunca çantası, tantanası çok oluyordu. Bu yüzden çok zorlanıyordum. Kendi aracımda çocuklar daha rahat, süt içebiliyorlar rahatlıkla. Kayınpederim çok titiz arabasına. Onun arabasına bindiğimde süt paketini bile açamıyordum araca dökülür diye. Ama şu anda hiç öyle bir problemim yok. İstedğim kadar eşyayı çantayı yanıma alıyorum. Arabamda çocuklar istediğini yiyorlar. Çocuklarla otobüslerle gidip gelmemiz çok zordu. Bu sefer taksiye bağlandık, ama herkesin arabasına binemiyorsun, güvenemiyordum, korkuyordum taksi şoförlerinden.” (28, Lisans, Öğretmen, Evli).

Kadının sosyo-ekonomik, kültürel, politik vb. alanlardaki uzun soluklu ve çok yönlü var olma mücadelesinin uzun tarihi, kimi önemli kazanımlara tanıklık etmiş olsa da bu alandaki sorunlar varlığını derinleşerek sürdürmektedir. Oysa kadın sorununa ilişkin olarak büyük ölçekli sosyo-ekonomik, politik, kültürel vb. olguların bir dışı vurumu olan gündelik hayatın içinde saklanan manzaraların deşifre edilmesi de büyük önem taşımaktadır (Kayın, 2013: 815). Gündelik yaşamda kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak değişen konumları mevcuttur. Bu durumlar arasında otomobil kullanma deneyimi yer almaktadır. Kadınların otomobil kullanma deneyimleri, erkek sürücülere göre tarihsel olarak çok yeni olan bir durumdur. Bu durum ise, kadınların otomobil kullanmaya başlama deneyimlerini önemli bir hale getirmektedir. Toplumsal olarak erkekler, otomobil kullanmaya başlama deneyimleri çok erken yaşlarda gerçekleşmektedir. Özellikle erkekler, otomobil kullanmaya teşvik edilmektedir. Kadınların otomobil kullanmaları erkekler göre ikincil bir düzeyde yer almaktadır. Kadınların otomobil kullanmaya başlamaları, birkaç faktöre bağlanmaktadır. Kadınların ekonomik bir gelire sahip olmaları, kadınların otomobil kullanmaya başlamalarında birinci faktörü oluşturmaktadır. Ekonomik gelire sahip olan kadınların, otomobil kullanmaya başlamaları sözü edilen gelire birlikte gerçekleştiği görülmektedir. Kadınların ekonomik olarak belirli bir gelire sahip olmalarının yanı sıra, ihtiyaçların artması da kadınları otomobil kullanmaya yönlendiren ikinci faktör olarak görülmektedir. Özellikle bir yere giderken ya da gelirken bir başkasına bağlı olmadan ya da ihtiyaç duymadan ve güvenli bir şekilde hareket edebilme özgürlüğü istenmektedir. Çocuklu aileler de ise kadınlar, çocuklarının ve kendilerinin ihtiyaçlarını konforlu bir şekilde yerine getirebilmeleri, yine kadınların otomobil kullanmaya yönlendiren önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınları otomobil kullanmaya teşvik eden bir diğer faktör ise şu şekildedir:

“Birincisi maddi imkanların yükselmesi. İkincisi, Ev hanımları daha çok kullanıyor araçları. Eşleri iş yerinde olduğu için çocukların okul ya da sosyal aktivitelerinde anneleri götürüp getiriyor. O yüzden ev hanımları daha çok kullanıyor araç. Üçüncüsü ise, kadın kadını kıskanıp imrenmesiyle araba kullanmaya başlıyor. Başkalarının eşi araba kullanıyor, ben de kullanmak istiyorum, benim de arabam olsun siye düşünüyor kadınlar” (31, Lisans, Öğretmen, Evli).

“Çalışan kadın sayısı çoğalınca ekonomik yapı da değişti. Kendilerine ya araba aldılar ya da var olan aracı kullanmaya başladılar. Çalışmayan kadınlarda bu kadınlarla bir araya gelince eksiklik olduğunu hissedip, onlar da otomobil kullanmaya başladılar. Kadının çalışıp çalışmamasının çok da etkisi kalmadı. Kadınlar hep bir arada birbirlerine öğretebiliyorlar, gaz verebiliyorlar. Başta çalışan kadınlar kullanmaya başladı, sonrasında diğer kadınlara da yayıldı” (40, Yüksek Lisans, Öğretim Görevlisi, Evli).

“Kadınların illa çalışmasına gerek yok ya ihtiyaçları dahilinde araba kullanıyorlar ya da eşleri teşvik ediyor. Erzurum'da biraz kıskançlık da var. Eğer onun eşi sürüyorsa benim karım da sürmeli diye teşvik ediyorlar. Ya da kadınlar kendi aralarında görüp araba kullanmaya karar veriyorlar. O sürüyorsa ben de sürmeliyim. Eltim, görüncem, arkadaşım sürüyorsa ben kullanacağım diyor kadın. Artık algı da değişti. Artık her evde iki otomobil var” (34, Lisans, Öğretmen, Evli).

Kadınları otomobil kullanmaya yönlendiren bir diğer faktör ise, kültürel yapı oluşturmaktadır. İlk öncelikle çalışma hayatında yer alan ve belirli bir ekonomik gelire sahip olan kadınların otomobil kullanmaya

başlaması, çalışma hayatında yer almayan kadınlara örnek oluşturmuştur. Çalışmayan ve daha çok ev kadını olan kadınların otomobil kullanma deneyimleri, çalışan ve otomobil kullanan kadınları göreyerek ve örnek alarak başlamıştır. Ayrıca otomobil kullanan kadınların sayısı gün geçtikçe artıyor oluşu, kadınları otomobil kullanmaya teşvik etmiştir. Dolayısıyla sözü edilen faktörler, kadınların otomobil kullanmaya yönlendirilerek, otomobil kullanan kadın sayısını arttırmıştır. Bu anlamda trafikte yeni yüzlerin var olmasına, yeni yüzlere aşinalığın artmasını sağlamıştır.

5.2. Erzurum’da Kadın Sürücü Olmak: Muhafazakâr Kentin Kadın Sürücüleri

Toplumı yaşayan bir organizma olarak gören muhafazakârlık, toplumun bütün parçalarını uyum içinde olması gerektiğine inanmaktadır. Muhafazakârlara göre toplum, yaşayan ve gelişen bir beden gibidir. Bu organizmanın en önemli parçaları en başta aile olmak üzere, devlet ve birey arasındaki ara kurumlardır. Bireyin yalnız ve savunmasız kalmaması için, aile, din ve gelenek gibi yapıların gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar (Yılmaz, 2004: 144-145). Bu açıdan, muhafazakârlar, bireylerin başkalarına muhtaç olmadan, kendi ayakları üzerinde durabilen bir anlayışa dayanan atomist bir toplum görüşünü benimsemeler (Heywood, 2007: 96). Muhafazakâr toplumsal yaşam gelenek ve din ekseninde yaşamayı öngörmektedir. Özellikle kadınların kamusal hayattan uzak bir yaşam anlayışıyla sınırlandırdığı bir gerçektir. Fakat değişen toplum yapısı sözü edilen anlayışın kalın duvarlarını yıkmıştır. Kadınların eğitim seviyesindeki artış ve çalışma hayatında yer edilmeleri değişimin önemli dinamiğini oluşturmaktadır. Özellikle kadınların otomobil kullanması muhafazakâr bir kentin dönüşümü açısından önemli bir değişken olmaktadır. Bu anlamda muhafazakâr bir kentte otomobil kullanan kadınların deneyimi şu şekildedir:

“Önceden kadın şoför sayısı çok azdı. Toplumda doğal olarak kadınlar yapamaz, araba kullanamaz, erkekler kadar pratik olamazlar diye düşünüyorduk. Kadın kesin arabayı bir yere çarpar, bir kaza varsa kesin kadın yapmıştır. Artık o kadar duymuyorum bu sözleri. Toplum değişti, kadın şoförlerin sayısı arttı. Durum eşitlendi. Toplum da alıştı buna artık. Artık bir ailede tek bir araba yok Erzurum’da hem kadının arabası var hem de erkeğin. Önceden sen park edemezsin ben park edeyim diye saçma sapan teklifler geliyordu. Park ettiğimizi görünce o durumlar da ortadan kalktı. Hep güven kırıcı şeyler vardı, kadın yapamaz, kadın park edemez, kadın iki araç arasına park edemez, kadın iki araç arasından çıkamaz diye. Kadınların da zorlu yerlerde ve durumlarda araba kullandığını görünce artık bunları da duymuyoruz” (32, Lisans, Öğretmen, Evli).

“Erkek şoförler tarafından sıkıştırılıyordu, taciz ediliyorduk, ama eskiye nazaran azaldı. Kırmızı ışıkta durduğumuzda erkek şoförden kadın şoför sayısı çok fazla. İnsanlar alıştı kadın şoförlere” (32, Y. Lisans, Öğretmen, Evli).

“İnsanların fikirler yumuşadığı için bu kadar kadın sürücü fazla. Kimse eskisi kadar muhafazakâr değil. Erzurum muhafazakârlık azaldı. İhtiyaç arttı. İşe gitmekte araç kullanma ihtiyacı da arttı” (31, Lisans, Öğretmen, Evli).

Kadının, insan olarak var olma mücadelesi, içinde bulunduğu toplumsal yapıya bağlı olarak değişmiş ve gelişmiştir. Kadına ve onun tarihsel açıdan bulunduğu konuma bakıldığında birçok evreden geçtiğini görürüz (Kocacık ve Gökkaya, 2005: 196). Buna bağlı olarak kadın sürücülerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Ekonomik ve sosyo-kültürel dinamikler, kadın sürücülerin sayısındaki artışın önemli bir faktörünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla genel olarak artan kadın sürücü sayısı, muhafazakâr bir kent olan Erzurum’da da artmıştır. Çoğu ailede tek bir otomobilden ziyade kadın ve erkeğin kendine ait otomobilleri bulunmaktadır. Bu durum toplum olarak kadınların otomobil kullanmasına yönelik aşinalığın arttığını da göstermektedir.

“Eskiden erkeklerin becerisiyle yapılacak bir iş gibi görüyorlardı. Ama şimdi çok değişti. Kadın artık bu işi çok güzel yaptığını gösteriyor. Toplumun algısı da buna göre değişti. Erzurum’un bir beş yıl öncesine şimdiki arasında dağlar kadar fark var. Araç kullanan kadın sayısı çok arttı. Tabi bu durum işgücüyle alakalı, kadının kültürel yapısıyla da alakalı. Kadın artık toplumun içinde. Önceden kadın evin içinde çocuk bakıyordu. Araba kullanmak çok büyük bir özgürlük. Dini açıdan da büyük bir rahatlık oldu. Kendi başına tek bir ortamda gidip gelmek çok iyi. Kimseyle muhatap olmuyorsun neticede. Kendi mahremiyetini kendi alanında yaşama fırsatı da verdi” (39, Önlisans, Kamu Çalışanı, Evli).

“Erzurum’da ağıktan çok kapalı araç kullanan çok fazla. Çarşafly araç kullanan sayısı çok fazla. Burada sistem daha hızlı ilerliyor. Denizli’de bunu yapabilen kadın sayısı çok az. Erzurum bu konuda gayet iyi seviyede” (41, Önlisans, Ev Kadını, Evli).

Muhafazakâr bir kent olan Erzurum’da, otomobil kullanmak, kadınlar için özgür bir alan sunmaktadır. Toplu taşıma ya da diğler ulaşım araçlarının kullanılması muhafazakâr kadınlar için uygun koşullar sunmamaktadır. Birçok insanla bir arada bulunma hali, muhafazakâr kadınlar için dezavantajlı bir durum oluşturmaktadır. Bu durum, kadınlara belirli sınırları olan dar bir alan çizmiştir. Kadınların kendilerine ait araçlarda seyahat edebilme özgürlüğü, muhafazakâr kadınlara çizilen sınırların aşılmasına, daha geniş alanlarda var olabilmelerini sağlamıştır. Genel bir değişim ve dönüşümün etkisine bağılı olarak da kadınların ve muhafazakâr kadınların konumlarında da değişim yaşanmıştır. Söz konusu bu değişim, otomobil kullanan kadın sayısına yansımıştır.

5.3. Kadın Sürücülerin Bireyselleşme ve Kamusallaşma Deneyimleri

Kamusal alanlarda bireyler sosyalleşir ve diğler bireylerle paylaşımlarda bulunur. Sosyal ilişkiler, sosyal sistemler ve genel olarak toplumsal yapı denilen bütünlük, içinde pek çok unsuru barındıran büyük bir ortaklıktır. Toplumsal yapı, görelî denge ve birliğinin yanı sıra çeşitli zıtlıklar, çatışmalar ve eşitsizlikleri de bünyesinde barındırır. Bunların en önemlilerinden biri toplumsal cinsiyet ayrımı ve ona dayalı haksız tanımlama, konumlandırma ve uygulamalardır (Bingöl, 2014: 108). Toplumsal cinsiyet rolleri aynı zamanda kadının başkalarına bağımlı olmayı ve kamusal hayattan uzak kalmayı dikte etmektedir. Dolayısıyla bu durum kadınları gündelik yaşamda sınırlandırmaktadır. Fakat otomobil kullanmaya başlayan kadınlar bu sınırları aşmış, kamusal hayatta daha fazla yer almaya başlamışlardır. Bu anlamda otomobil kullanan kadınların bireyselleşme ve kamusal hayatta daha fazla yer alma deneyimleri şu şekildedir:

“Araba kullanmanın en güzel yanı istediğın yere vaktinde varabilmen. Otobüs geldi, gelmedi, bu tarz şeylerle uğraşmıyorsun. Dakik olabiliyorsun. Çünkü araba kullanan bir kadın kimseye bağımlı ve bağılı olmuyor. Daha özgür ve daha ayakları yere sağlam basan birisi oluyor. Araba kullanmak artı özgüven diyorum. Kadınların araba kullanması lüks değıil, artık olması gereken bence. Her şey sana ait, kimseyle paylaşmadığın, kimseyi beklemediğın bir yöntem. Onun öncesinde her yere otobüsle gidiyordum. Özellikle geceleri çok tehlikeli oluyordu kadınlar için. Gece korkuyorsun, otobüste tek kaldın mı, başka kadın var mı, hep bunlara dikkat ediyorsun. Araba kullanmaya başladığımdan beri daha güvende hissediyorum kendimi. Kendimi kendi arabamda güvende hissediyorum. Kimseye minnet etmiyorsun beni buraya bırak, beni buradan al. Bir pikniğe bile giderken artık kız kıza gidebiliyoruz. Ya da şehir dışına artık bir erkek olmadan yine kız kıza gidebiliyorsun. Birisinin bizi götürmesine ihtiyaç duymuyoruz. Kız kıza tatiller, seyahatler arttı ve daha keyifli olmaya başladı” (32, Lisans, Öğretmen, Evli).

“Çok büyük bir özgürlük. Herhangi planım için kimseyi beklemek zorunda değıilim. Kendim yapıyorum. Saatlerimi başkasına göre plan yapmak zorunda değıilim” (31, Lisans, Öğretmen, Evli).

“Benim için özgürlük demek. Bir anlam da erkeklerle eşitlik demek. Biraz kadının güç göstermesi demek araç kullanmak. Kadın ben de varım diyor. Araba aynı zamanda korunaklı bir ortam demek. Çocuklarla birlikte rahatlıkla seyahat edebilme imkanı sağlıyor. Çocuk olduktan sonra çocuklar eksenin de düşünmek zorunda kalıyorsun. Büyük bir özgürlük alanı. Birisini bekliyordum ki gelsin beni istediğım yere götürüp getirsin. Taksi ya da başka bir insanla muhatap olmak zorunda değıilsin. İsteddiğın zaman istediğın yere gidebileceğın bir ortam sağlıyor. İnsanda bir güven oluşuyor. Bir yerde oturuyorsun ve birazdan başka yere gidebiliyorsun, istediğın saatte kalkıyorsun. Bu gücü görüyorsun. Bulduğın ortamdan hızlıca ayrılabilme ya da tekrardan geri dönebilme gücünü görüyorsun. Birine bağılı değıilsin” (39, Önlisans, Kamu Çalışanı, Evli).

“Kadınların araç kullanması benim için medeniyet, özgürlüktür. Özgüvenim arttı. Tek başıma zor bir şeyi başardığıımı hissettim. Bağımlı olmamayı öğrendim. Kendi işimi kendim yapıyorum. Ben kullanmaya başladığımda şehirler arası yolculuk yapmayı bırak tek gider gelirim diyorsun. Dışarıda oturmalarımın sayısı arttı. Önceden evlere alışkındık. Eşler götürürdü. Araç kullanmaya başladıktan sonra dışarıda vakit geçirilen süre de arttı. Saat hiç önemli değıil. Artık kız kıza tatile çıkıyoruz erkekler olmadan. Araç kullanmanın artısı bunlar bence” (40, Yüksek Lisans, Öğretim Görevlisi, Evli)

“Hayatı kendi tasarladığım zaman diliminde yaşıyorum. Belirli bir zaman dilimine kısıtlamak zorunda kalmıyorum. Çünkü arabamla istediğim yere istediğim vakitte gidip, geri dönüyorum. Çocuklara bazen servise güvenmiyorum, okula ben götürüp getiriyorum. Y ada okulda gidip gözlemleye biliyorum” (41, Önlisans, Ev Kadını, Evli).

“Sosyal çevremdeki arkadaşlarımla daha rahat görüşme imkânım oldu. İstedğim saatte çıkıyorum istediğim saatte eve geliyorum. Gece geç kaldım, dolmuş saatini kaçırdım, aman taksiye nasıl güveneceğim derdim kalmadı. Araba olmasaydı ya erken kalkmak zorunda kalırdım ya da katılamazdım. Şimdi kadınlar vaktinin çoğunu dışarıda geçiriyor. Evde vakit geçirmek zorunda değiliz artık” (28, Lisans, Öğretmen, Evli).

Kamusal alanın bir özelliği onun ortaya çıktığı ortam ise, diğer özelliği bireyleri ve toplumu bir arada tutan dünya ve bu dünyanın “herkese açık” oluşudur. Ancak bu sayededir ki, deneyimler paylaşılr ve kimlikler açıklanabilir. Bu da bizi hem birleştirdiğini hem de gerekirse birleştirmedini gösterir. Böylece kamusal alan, topografik (kara parçasına ilişkin) ve kurumsal olmayan nitelikte özgürlüğün kendini gösterebildiği yerdir (Lefebvre, 2013: 22-23). Erzurum’da otomobil kullanmak, kadınlar için büyük bir özgürlük alanı oluşturmaktadır. İstedikleri saatte ve istedikleri yere bireysel bir şekilde gidebilme özgürlüğüne sahip olmuşlardır. Otomobil kullanmadan önce, birisinin veya toplu taşıma araçlarının saatine riayet edilmek zorunda değildir. Ya da ulaşım sıkıntısından dolayı, sosyal aktivitelere katılamama durumu söz konusu olabilmektedir. Otomobil kullanmaya başladıktan sonra, bireysel bir şekilde hareket edebilmekte, güvenli bir şekilde seyahat edebilme alanı oluşmuştur. Ayrıca, kadınlar otomobil kullanmaya başladıktan sonra eskiye nazaran daha fazla kamusal alanda yer almaktadırlar. Başka bir ifadeyle, kadınlar otomobil kullanmaya başladıktan sonra daha fazla bireysel bir şekilde karar alıp hareket özgürlüğüne sahip olurken; kamusal alanda daha fazla yer almaya başlamışlardır. Zaman ve mekân tasarımı, katılımı ve ulaşımı kadınların kararıyla şekillenmeye başlamıştır. Otomobil kullanmak kadınlar için daha fazla kamusal hayatta yer alabilme alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla bireyselleşmenin ve kamusallaşmanın önemli itici güçleri arasında, kadınların otomobil kullanmaya başlamaları bulunmaktadır.

5.4. Bir Hegemonik Erkeklik Alanı Olarak Sürücülük: Şiddet, Ötekileştirme ve Damgalama

Toplumsallaşma süreci kadın ve erkekleri hem biyolojik hem de kültürel olarak sosyal hayata hazırlamaktadır. Cinsiyete dayalı kimlikler söz konusu olduğunda, farklılıklar da mevcut olmaktadır (Akkaş, 201). Sözü edilen farklılıklar hemen hemen her alanda karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisini erkeklerle özgü alanlarda kadınların genellikle konuk statüsünde bulunmasıdır. Erkek ve kadınlarla birlikte paylaşılan mekânlarda ise, işbölümünün mevcut olduğu görülmektedir (Özbay, 2013). Sözü edilen alanlar, kadın ve erkeklerle birlikte paylaşılmasına rağmen, hegemonik erkekliğin tahakkümü altında yer almaktadır. Sözü edilen alanlarda kadınlar, ötekileştirilmekte, belirli yargı kalıpları içerisine dahil edilmekte ya da şiddete maruz bırakılmaktadır. Bu alanlardan birisini ise, otomobil kullanma deneyimleri oluşturmaktadır. Bu anlamda otomobil kullanan kadınların trafikte karşılaştıkları olumsuz durumlar şu şekildedir:

“Ekonomik duruma göre değişebilir, ama bazı erkekler kadınların araba kullanmasından çok da hoşlanmıyorlar. Erkekler ellerinde güç bulunmasını istiyorlar. Bu gücün kadına geçmesini istemiyorlar. Kadın ayrıca örnek de oluyor. Kadının örnek olmak gibi eylemi de var toplumda. Çevresindeki kadınların, eşlerinin veya kız kardeşlerinin bunu görüp talep etmesinden çok hoşnut değiller. Kadın şoför kurala uyuyor kavşağı, dıştan dönmesi gerekiyorsa dönüyor. Karşıdan gelen araç içten dönmesi gerekirken, o da dıştan dönmeye zorluyor. Ben kurala uyuyorum aslında kendisi uymuyor kurala ve kalkıp kadınlara diyorlar ki, siz uymuyorsunuz kurallara (39, Önlisans, Kamu Çalışanı, Evli).

Trafikte karşılaştığım sorunlar var, daha doğrusu kadın olmamdan kaynaklı tavırlar var. Benim geçemeyeceğimi düşünüp araçların hızlı bir şekilde sollama yapması. Sürekli kornayla rahatsız ediyorlar. Trafikte kadın olduğumuz için hemen bir sıkıştırma yapıyorlar, bu geçemez diye tehlikeli yerlerden sollama yapıyorlar. Araçlarını önümüze kırıyorlar. Gereksiz kornayla rahatsız ediyorlar. Trafikte erkekler kadınlara panik yaptırıyorlar. Hep kadınlar otomatik kullanıyor, onu herkes kullanır diye düşünüyorlar. Daha doğrusu yine küçümseme modundalar. Arabayı yalnızca erkekler kullanmış gibi bir düşünce var, ama öyle değil.” (32, Lisans, Öğretmen, Evli).

“Park sorunlarında, tepkiler oluyor. Çarpacak, park edemez de. Bir kaza olsun kesin kadın yapmıştır. Laf atan erkek çok oluyor. Ben buradan sürekli ilçeye gidip geliyorum. Yolda yarışa giren erkek sayısı çok fazla. Beni bir kadın geçemez diyor ve yarışa giriyorlar benle. Bir de yakıt alırken çok bakıyorlar. Aa kadın mı gelmiş, diye. Şehirler arasında bakıp, ne işi var bu kadının bu yollarda diye. Park etmeye başlayınca herkes dışarıya dökülüyor, abla sağ sağ, şuraya yanaş abla diye yol gösteriyorlar. Yol vermiyorlar, sen geçemezsin ben hemen geçerim diye” (40, Yüksek Lisans, Öğretim Görevlisi, Evli).

“Kadın genelde yavaş kullanır gibi görünür, ama şehir içi belirli bir limitin var. Belirlenen hız limitini aşamıyorsun. Erkeklerin çok seri olduklarını düşünüyorlar, ama ilgisi yok. Dikkatleri çok düşük. Sürekli şoförün kadın olduğunu görünce sıkıştırmaya çalışıyorlar. Geçen gün park halindeyim. Bir çocuk geri geri geldi, beni görüyor. Bilerek çarptı ve kaçtı. Bilerek ve isteyerek vurdu kaçtı. Buna gülüyorlar bir de. Hoşlarına gidiyor. Nasıl bir haz alıyorlar anlamış değilim. Kadın- şoförleri korkutmaya çalışıyorlar galiba ve bundan da inanılmaz haz alıyorlar. Yaş itibarıyla de yaş aralığında bunu yapan erkekler” (41, Önlisans, Ev Kadını, Evli).

“İnsanlar kendilerini pat diye yola atıyorlar. Tamam, yaya geçişlerinde durma zorunluluğumuz var, onun dışındaki yerlerde de durmamızı bekliyorlar. Özellikle ergen gençler senin kadın olduğunu görünce hop yola kendilerini atıyorlar, gülüşüyorlar. Erkek şoförün önüne atamıyorlar kendilerini. Biliyorlar ki, adam araçtan ise dövecek. Kadınların sabrıyla oynuyorlar gerçekten” (34, Lisans, Öğretmen, Evli).

Gündelik yaşamda cinsiyete dayalı farklılıklar toplumsal eşitsizlikleri de beraberinde getirmektedir. Bu durum, topluma, kültüre ve zamana göre farklılıklar göstermektedir. Çoğu toplumda kadın ve erkeği ayıran değerler bulunmaktadır (Sezgin, 2015). Bu anlamda gerek toplumun gerekse de trafikte erkek sürücülerin, kadın sürücülere yönelik önyargıları bulunmaktadır. Otomobil kullanmak erkeklere özgü bir eylem olarak düşünülmektedir. Kadınların otomobil kullanma deneyimlerine sahip olmadığı, iyi otomobil kullanamadığı, kadınların trafikte sürekli hata yaptığı yönünde belirli yargılar mevcuttur. Bu nedenle trafikte kadın sürücülere yönelik şiddet ve taciz olayları gerçekleşmektedir. Trafikte kadın sürücülerin araçlarını sıkıştırma, korna ve selektör ile panik havası oluşturma, sollama gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Erkek yayalar özellikle ergen yaş grubunda bulunan erkek yayalar ise, kadın sürücülerini trafikte zor durumda bırakacak tutum ve davranışlar sergilemektedirler. Özellikle aynı davranış kalıplarını erkek sürücülere göstermedikleri, kadın sürücüler söz konusu olduğunda gösterildiği anlaşılmıştır.

Yapılan çalışmalara göre gençlerin trafik kurallarını ihlal etme eğilimlerinin fazla olduğu görülmektedir. Özellikle genç sürücülerin trafikte heyecan aramaları, trafik kazalarına neden olmaktadır (Mutlu ve Alver, 2014). Genç erkeklerin ya da genç erkek sürücülerin, trafikte kadın sürücülere yönelik olumsuz tutum ve davranışlar sergilediği görülmektedir. Genç sürücüler kadın sürücülerini sollama, sıkıştırma, bilerek kadın sürücünün aracına çarpma gibi eylemler, genç yayaların ise, yola atlama gibi davranışları bulunmaktadır. Sözü edilen durumlar, trafikte kadın sürücü olmalarından dolayı gerçekleşen olumsuz davranış kesitleridir. Dolayısıyla toplumda her ne kadar kadın sürücü sayısı artmış olsa da kadınlara yönelik önyargı, ötekileştirme ve damgalama ritüelleri bulunmaktadır. Sözü edilen davranış kalıpları şu şekildedir:

“Trafikte kadınsan araçla sıkıştırıyor erkek sürücüler. Yol benim hakkımsa, benim kadın olduğumu görünce yol vermemeye çalışıyorlar. Kadınlar kurallara çok dikkat ediyor. Erkekler karşısında kadın olduğunu görünce kurallara uymuyorlar. Kendileri yazıp kendileri oynuyorlar. Erkek erkeğe bunu yapmıyorlar, korkuyorlar. Kadın olunca daha cesur davranıyorlar. Senin onları geçmene tahammülleri yok” (31, Lisans, Öğretmen, Evli).

“Benim kullandığım araç, erkeklerin kullandığı araçlara yakın. Trafikte benim o aracı kullandığımı görünce önce şaşırıyorlar. Kadın bunu nasıl kullanıyor diye. Bu aracı kullanmaya başlayınca saygıları arttı. Küçük aracı kullanınca hemen sıkıştırıyorlar. Büyük aracı kullanınca demek ki araba kullanmasını biliyor diyorlar. Sanki normal de bilmiyorum da.” (31, Lisans, Öğretmen, Evli)

“Erkekler trafikte bir hata yaptığında bunu hata olarak dile getirmiyor toplum. O bu işi biliyor, sadece kısa yoldan yapmayı istiyor diye bir algı var erkeklere. Ama o hatanın en ufağını kadın yapsa; kadın değil mi kadın hata yapmıştır diyorlar.” (40, Yüksek Lisans, Öğretim Görevlisi, Evli).

“Erkekler trafikte inanılmaz özgüvenliler. Baktığında en çok hataya maruz bırakan da erkekler. Seni trafikte hiçe sayıyorlar. Senin kapasiten olmadığını düşünüyorlar. Gülüyor, laf söylüyor. Seni kırmızı ışıkta geçmeye zorluyor, kornayla taciz ediyor. Kural diye bir kavramları yok. Ama senden beklentisi çok yüksek. Senin her şeyi doğru yapmanı bekliyor, ama kendisi hiçbir şeyi doğru yapmıyor. Erkeklerin

yanlış yapmasından kadınlar da hataya düşüyor. Erkeklerin elde olanı kaptırmak ağır geliyor. Uzun yolda durum daha farklı. Sen onu geçince sinirleniyor, kadın nasıl beni geçer diye, seninle yarışa giriyor” (41, Önlisans, Ev Kadını, Evli).

Araştırmalara göre, erkek sürücülerin kadın sürücülere göre trafik deneyiminin fazla olması ve buna bağlı olarak trafik kurallarına ilişkin bilgileri yüksektir. Kadın sürücülerin erkeklere göre deneyimi daha az ve bilgi konusunda göreceli olarak zayıftır. Buna rağmen kadın sürücülerin tutum konusunda erkeklere göre görece daha iyi konumdadır. Ayrıca trafikte kadınlar daha temkinli, daha kuralcı ve daha yavaşırlar. Erkekler ise kadın sürücülere göre, daha hızlı, kural dışı ve yüksek özgüvene bağlı olarak risk alan gruptur. Kadın sürücüler daha dikkatli ve daha az risk almaktadırlar (Ünal, Özdek vd., 2017). Kadını ve erkeği birbirinden ayıran değerler, aynı zamanda kadınlara yönelik önyargının da temelini oluşturmaktadır. Önyargının kaynağı, subjektif deneyimler, kanaatler ve söylentiye dayalı haberlerdir. Önyargı, uzun sürede ve değişik kaynaklardan aktarıla aktarıla toplumsal bir boyuta sahip olabilmektedir (Vatandaş, 2007: 32). Trafikte kadın sürücülerin sayısı artmış olsa da kadınlara yönelik belirli yargı kalıpları bulunmaktadır. Trafikte yavaş giden bir otomobil varsa, yanlış bir davranışta bulunulduysa, kaza yapıldıysa ya da park ile ilgili bir sorun yaşandığında, tüm bu örneklerin muhatabı kadın olmaktadır. Başka bir ifadeyle genel olarak toplumda veya erkeklere göre, trafikte sözü edilen davranış kalıplarında bulunan kadınlar olmaktadır. Bunun en önemli nedeni, trafikte kadınların otomobil kullanma deneyimleri, erkeklere göre daha yeni bir tarihselliğe sahip olmasıdır. Erkek sürücülerin otomobil kullanma deneyimlerinin fazla olduğu, kadınların ise bu deneyime sahip olmadığı düşünülerek; kadınların otomobil kullanmayı bilmediklerine yönelik bir damgalama söz konusudur. Dolayısıyla otomobil kullanmak erkeklere özgü bir iş olduğu genel kabul gören bir durumdur. Bu nedenle trafikte kadın sürücüler taciz ve ötekileştirilmeyle karşılaşmaktadırlar. Bu anlamda gerilimlerin yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir.

5.5. Erkeklik Halleri: Dildeki Tezahürleri

Toplumsal cinsiyet rolleri bireyin zihin ve benlik süreçlerini etkileyen en önemli araçsal semboller bütünüdür. Bu araçsal semboller üzerinde eril söylemin iktidar kurması bu araçları kullananların bu bakışın iktidarına maruz kalmalarına neden olmaktadır (Sankır, 2010: 2). Özellikle kadın ve erkeklerin ortak paylaştıkları alanlarda, erkelerin kullandıkları dil, söz konusu alana yerleşmiş bulunmaktadır. Bu alanlardan birisini ise, sürücü koltuğu oluşturmaktadır. Bu anlamda kadın sürücülerin sürücü koltuğu deneyimleri şu şekildedir:

“Artık ben de erkeklerin kullandığı dili kullanmaya başladım. O koltuğa oturunca istemsiz oluyor galiba. Kör müsün görmüyor musun yol benim, diye çok küfrettiğim olmuştur. Önceye göre şu anda çok iyiler alıştılar. Ama yine de çok çok iyi sayılmaz” (32, Lisans, Öğretmen, Evli).

“Argo kelime istemsiz kalıyorsun. Direksiyona geçince kendimi tanıyamıyorum. Belki de bilinçaltımızda bu var. Erkeklerden araç kullanmayı gördük, onlar da bu şekilde kullanıyor. Direksiyonda normalde ağzımdan çıkmayacak kelimeleri kullanmaya başlıyorum. Bilinçaltı öğrenmesi var. Trafikte yanlış bir şey olunca erkeklerden hemen sinirle kötü kelime kullanmayı öğrendik. Öğrenince aynı durumla karşılaşınca öğrendiğimizi gösteriyoruz. Tamamen bilinçaltı bir durum bence” (31, Lisans, Öğretmen, Evli).

“Trafikte artık argo kelimeleri kadınlar da kullanıyorlar. Öyle bir algımız var. Sürekli trafikte küfreden erkek profillerini gördük. Çocukluğumdan itibaren hiç kadın şoförle muhatap olmadım. Ama bizim çocuklar araç kullanan annelerin çocukları olacaklar. Biz babamın, abimin, amcamın şoförlüğüyle büyüdük. Çocukken bir kadın şoför komşumuz vardı. O da sağ olsun çok kötü kullanırdı. Bu artık ekonomik şartlarla da alakalı. Otomatik vitesin konforluğu, park sensörlü olan, ön arka cam kameraları olan araçların konforluğu da inkar edilemez” (39, Önlisans, Kamu Çalışanı, Evli).

“Kurallara uymayanları gördün mü ben de küfrediyorum. Çok oluyor istemsiz bir şekilde araç içinde kendi kendime konuşuyorum” (28, Lisans, Öğretmen, Evli).

Kadın ve erkeklerin doğal olarak farklılığı hem tarihsel hem de kültürel olarak mevcuttur. Yeni doğan bebekler biyolojik olarak farklıdır, fakat cinsiyete göre belirlenen rol ve davranışlar kültürel olarak içselleştirilmektedir. Çocuklar toplumsallaşma süreçlerinde toplum içerisinde var olan kuralları ve davranışları öğrenmektedir (Sezgin, 2015: 155). Toplumsal öğrenme araçları, bireylerin sosyalleşmesini, toplumda yaşama kalıplarının öğrenilmesini sunmaktadır. Davranışlarda, tutumlarda ya da eylemlerde, daha önce yaşanmışlığın vermiş olduğu kalıplar sunularak öğrenme gerçekleşmektedir. Söz konusu öğrenme,

toplumsal cinsiyet kalıplarını da içermektedir. Bu anlamda otomobil kullanmaya yönelik kurallar dışında belirli davranış kalıpları mevcuttur. Söz konusu kalıplar ise, erkeklik hegemonyası altında gerçekleşen ve kendini dil üzerinden göstermektedir.

Trafikte kadın sürücüler, erkek sürücülerin otomobil kullanma eylemlerine tanık olmuş ve daha çok erkek sürücülerden otomobil kullanmak öğrenilmiştir. Başka bir ifadeyle kadınlar, erkek sürücülerin deneyimlerine tanık olarak otomobil kullanma deneyimi edinmişlerdir. Dolayısıyla erkeklerin otomobil kullanma deneyimi kadınlara örnek teşkil etmektedir. Bu anlamda trafikte erkeklerden görülen ve edinilen davranış kalıpları mevcuttur. Bunlardan birisi de, şoför koltuğuna oturulunca, trafikte yanlış bir şeyle karşılaşıldığında argo ifadeler yer almaktadır. Gündelik hayatta kadınlar tarafından kullanılmayan ya da tercih edilmeyen konuşma kalıpları, trafikte sürücü koltuğuna oturulunca gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kadınların otomobil kullanırken erkeklerden edindikleri ve bilinçaltında yer eden erkeklik halleri olarak değerlendirilen konuşma kalıpları, trafikte kadın sürücüler tarafından kullanılmaktadır.

6. Sonuç

Kadınların otomobil kullanma deneyimleri, erkek sürücülere göre tarihsel olarak çok yeni olan bir durumdur. Kadınların otomobil kullanma deneyimini erkeklerden sonra edinmesinin ve otomobil kullanmanın toplumsal olarak erkeklerden beklenen davranış kalıbı içerisinde değerlendirilmesinin, toplumsal olarak önemli sonuçları bulunmaktadır:

1. Kadınların otomobil kullanmaya başlamaları, birkaç faktöre bağlanmaktadır. Kadınların ekonomik bir gelire sahip olmaları, kadınların otomobil kullanmaya başlamalarında birinci faktörü oluşturmaktadır. Kadınların ekonomik olarak belirli bir gelire sahip olmalarının yanı sıra, ihtiyaçların artması da kadınları otomobil kullanmaya yönlendiren ikinci faktör olarak görülmektedir. Özellikle bir yere giderken ya da gelirken bir başkasına bağlı olmadan ya da ihtiyaç duymadan hareket edebilme özgürlüğü ve çocuklarının ve kendilerinin ihtiyaçlarını rahat bir karşılayabilme isteği yer almaktadır. Kadınların otomobil kullanmaya yönlendiren bir diğer faktör ise, kültürel yapıdır. Otomobil kullanan kadınların sayısı arttıkça, kadınları otomobil kullanmaya teşvik etmiştir. Dolayısıyla sözü edilen faktörler, kadınları otomobil kullanmaya yönlendirerek, otomobil kullanan kadın sayısını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
2. Kadınlar otomobil kullanmaya başladıktan sonra eskiye nazaran daha fazla kamusal alanda yer almaktadırlar. Başka bir ifadeyle, kadınlar otomobil kullanmaya başladıktan sonra daha fazla bireysel bir şekilde karar alıp hareket özgürlüğüne sahip olurken; kamusal alanda daha fazla yer almaya başlamışlardır. Bireyselleşmenin ve kamusallaşmanın önemli itici güçleri arasında, kadınların otomobil kullanmaya başlamaları bulunmaktadır.
3. Muhafazakâr bir kent olan Erzurum'da, otomobil kullanmak, kadınlar için özgür bir alan sunmaktadır. Kadınların kendilerine ait araçlarda seyahat edebilme özgürlüğü, muhafazakâr kadınlara çizilen sınırların aşılmasına, daha geniş alanlarda var olabilmelerini sağlamıştır.
4. Her ne kadar otomobil kullanan kadın sayısının artmış olması ve toplumun bu durumu kabullenmiş olmasına rağmen; kadın sürücülere yönelik trafikte şiddet, ötekileştirme ve damgalamaya yönelik eylemler mevcuttur. Kadınların otomobil kullanma deneyimlerine sahip olmadığı, iyi otomobil kullanmadığı, kadınların trafikte sürekli hata yaptığı yönünde belirli yargılar mevcuttur. Erkek yayalar özellikle ergen yaş grubunda bulunan erkek yayalar ise, kadın sürücülerini trafikte zor durumda bırakacak tutum ve davranışlar sergilemektedirler. Özellikle aynı davranış kalıplarını erkek sürücülere göstermedikleri, kadın sürücüler söz konusu olduğunda gösterildiği anlaşılmıştır.
5. Trafikte erkek sürücülerden deneyimlenen davranış kalıpları mevcuttur. Bunlardan birisi de, şoför koltuğuna oturulunca, yanlış bir şeyle karşılaşıldığında argo ifadeler yer vermek oluşturmaktadır. Gündelik hayatta kadınlar tarafından kullanılmayan ya da tercih edilmeyen konuşma kalıpları, trafikte sürücü koltuğuna oturulunca gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kadınların otomobil kullanırken erkeklerden edindikleri ve bilinçaltında yer eden erkeklik halleri olarak değerlendirilen konuşma kalıpları, trafikte kadın sürücüler tarafından kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, erkeklerin, otomobil kullanmaya başlama deneyimleri çok erken yaşlarda gerçekleşmektedir. Özellikle toplumsal olarak erkekler, otomobil kullanmaya teşvik edilmektedir. Kadınların otomobil kullanmaları erkeklere göre ikincil bir düzeyde yer almaktadır. Sözü edilen olumsuz tablonun ötesinde

otomobil kullanan kadınların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu anlamda sürücülük, kadınlara bireyselleşmeyle birlikte kamusal alanda yeni bir alan açmıştır. Ayrıca kadın sürücülerin Erzurum'da muhafazakârlığın sınırlarını aşındırdıkları ve toplumsal yaşamda yeni yüzlerin var olmasını sağlamıştır. Kadın sürücü sayılarının giderek artmasına rağmen, trafikte kadın sürücülerin erkek sürücüler tarafından şiddete maruz kaldıkları, ötekileştirildikleri ve damgalandıkları görülmüştür. Bu açıdan Erzurum'da kadın sürücü olmak, gerilimleri içeren bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır.

Kaynaklar

- Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı, *Ekev Akademi Dergisi*, ICOAEF Özel Sayısı, 97-118.
- Alisbah Tuskan, A. (2012). Toplumsal Cinsiyet Toplumda Kadına Bıçilen Roller ve Çözümleri, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 25(99), 445-449.
- Alptekin, D., Aladağ, Ç. H. ve Alptekin, B. (2017). Trafığe kayıtlı araç sayısı, gerçekleşen kaza sayısı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesi: Türkiye örneği, *Uluslararası Trafik ve Ulaşım Güvenliği Dergisi*, 3(1), 5-12.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (Özel Sayı I), 108-114.
- Ceylan, H., Başkan, Ö., Haldenbilen, S. ve Ceylan, H. (2007). Şehirçi toplu taşıma sorunları ve çözüm şehirçi toplu taşıma sorunları ve çözüm yöntemleri: Denizli örneği. 5. *Kentsel Altyapı Ulusal Sempozyumu*, s. 121-132, Antakya, Hatay.
- Delice, M. (2012). Kadın Sürücülerin Trafik Kazaları Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 63-87.
- Gazis, D. C. (2002). *Traffic theory*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Heywood, A. (2007). *Siyasi ideolojiler*. Bayram, A. K., Tüfekçi, Ö. ve İnaç, H. vd. (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Kayın, E. (2013). Kentsel mekân-kadın ilişkisinde gündelik haklar ve TMMOB İzmir İKK kadın çalışma grubunun koltuğuma oturma projesi, *TMMOB 2. İzmir kent sempozyumu*, içinde (815-820 ss.). İzmir.
- Kocacık, F. ve Gökçaya, V. B. (2005). Türkiye'de çalışan kadınlar ve sorunları, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Kurt, A. A. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2013). *Kentsel devrim*. Selim Sezer (Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Mutlu, M. ve Alver, Y. (2014). Genç sürücülerin trafik kural ihlalleri ve sosyo-ekonomik yapıları arasındaki ilişkiler: Aydın ve Malatya örnekleri, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 20(9), 344-350.
- Öner, S. ve Koç, H. (2002). Erzurum'un kentleşme sürecinde kültürel yapılanması, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(28-29), 341-351.
- Özbay, C. (2013). Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak, *Doğu Batı*, 63, 185-204.
- Parvulescu, A. (2014). *The Traffic in women's work*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Punch, K. F. (2011). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar*, Dursun Bayrak, H. Bader Arslan ve Zeynep Akyüz (Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Sankır, H. (2010). Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Anlamlandırılış Biçiminin Kadın Sanatçı Kimliğinin Oluşum Sürecine Etkileri, *Hacettepe Üniversitesi, Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*, 1-26.
- Sezgin, D. (2015). Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Sağlık ve Tıbbileştirme, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 153-186.
- Topuz, S. K. ve Erkanlı, H. (2016). Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkeğe atfedilen anlamların metafor yöntemiyle analizi, *Alternatif Politika*, 8(2), 300-321.
- Ulutaş, B., Sapaz, D. ve Dumanlı, D. (2015). Ulaşım sektöründe kadın emeği: Ankara'da çalışan kadın sürücü ve makinistler, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 48(2), 141-164.
- Ünal, L., Özdek, N., Ünal, N. ve Keçici, B. (2017). Hep şu kadın sürücüler basmakalıbı, trafikte kadın olmak, *Uluslararası Trafik ve Ulaşım Güvenliği Dergisi*, 3(1), 87-110.
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 2(35), 29-56.
- Yaprak, Ş. ve Akbulut, A. M. (2019). *Trafik kaza ve denetim istatistikleri*. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

Yılmaz, M. (2004). Muhafazakâr Demokrat Bir Politikanın Temel Özellikleri Neler Olabilir?, *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 1, 144-145.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarı, Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'nun 25.02.2021 tarih ve E-18457941-050.99-4981 sayısı ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.

MİHRİŞAH VALİDE SULTAN'IN 1798-1805 YILLARI ARASI HAS GELİRLERİ VE HARCAMALARI

Has Revenues and Expenditures of Mihrişah Valide Sultan Between 1798-1805

Eşref TEMEL¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin / Türkiye, srftml@artvin.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7411-4922

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.09.2021
Kabul/Accepted:
26.11.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.994559

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti,
Hayırsever, Dindar, Zarif,
Teşrifat

ÖZ

Sultan III. Mustafa'nın (1757-1774) başkadını ve Sultan III. Selim'in (1789-1807) de annesi olan Mihrişah, Osmanlı Devleti'nde 1789-1805 yılları arasında valide sultanlık yapmıştır. Mihrişah padişahтан sonra en fazla gelire sahip olmuştur. O, literatürde daha çok "nazik, hayırsever ve dindar" olarak tanıtılmıştır. Genelde yaptığı hayratla anılmıştır. Bu çalışma ile valide sultanın, vakıf gelirleri ve giderleri dışında, has gelirleri ve bunları harcama yerleri arşiv belgeleri doğrultusunda incelenmiştir. Mihrişah'ın kendisi, çalışanları, hanedan çevresi, fakirler ve devlet için yaptığı harcamalar üzerinden sosyo ekonomik durumu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Literatürde denildiği gibi bir şahsiyet olup olmadığı test edilmiştir. Mihrişah özelinde diğer valide sultanların hayatına da ışık tutulmak istenmiştir. Çalışma, Mihrişah'a ait 1213-1220/1798-1805 arasına tarihlenen yaklaşık sekiz yılın, 21 ay hariç, gelir giderlerini kapsamaktadır. Mihrişah'ın gelirini harcadığı yerlere ve harcama tercihlerine bakarak onun nazik, dindar ve hayırsever kişiliğinin yanında zarif de olduğu iddia edilebilir. Bu çerçevede gelirinin büyük bir bölümünü hayrat için kullandığı, kazancının kalanıyla da bulunduğu mekân ve giyim kuşama için harcama yaptığı söylenebilir. Söz konusu dönemde borç verdiği halde herhangi bir borç almamıştır. Osmanlı hanedanının devamı için çok çaba sarfettiğini ve oğlunun her yönden destekçisi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca özellikle dini, örfi ve hareme ait törenleri teşrifat kuralları çerçevesinde, padişaha benzer şekilde, yaptığı iddia edilebilir.

ABSTRACT

Mihrişah was the headwoman of Sultan Mustafa III (1757-1774) and the mother of Sultan Selim III (1789-1807) in the Ottoman State, and served as a valide sultan between 1789-1805. Mihrişah Valide Sultan became one of the people with the highest income after the sultan, thanks to the has she ran. He was introduced in the literature as "kind, benevolent and religious", and was generally discussed in the context of the foundation works he had commissioned or the charity he had done. In this study, the has income of the valide sultan and the places of spending them were examined in accordance with the archive documents. The socio-economic status of Mihrişah Valide Sultan has been tried to be revealed through the expenditures she made for herself, her employees, the dynasty, the poor and the state. However, it has been tested whether there is a personality as it is said in the literature. Thus, it was aimed to shed light on the lives of other valide sultans, especially Mihrişah Valide Sultan. The study covers the income expenses of Mihrişah Valide Sultan for about eight years (1213-1220/1798-1805). However, the 21 month expense records during this period could not be reached. As a result, it was understood that the valide sultan was elegant as well as being kind, benevolent and religious. In this context, it can be said that he uses a large part of his income for charity and spends the rest of his income for the place and clothing he lives in. During the period in question, he did not take any debt, although he made a loan. It is possible to say that he made great efforts for the continuation of the Ottoman dynasty and was a supporter of his son in every way. In addition, it can be claimed that he performed religious, customary and harem ceremonies within the framework of the rules of ceremony, similar to the sultan.

Keywords

Ottoman Empire,
Benevolent, Religious,
Elegant, Ceremony

Atf/Citation: Temel, E. (2022). Mihrişah Valide Sultan'ın 1798-1805 Yılları Arası Has Gelirleri ve Harcamaları. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 1(335-348).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Eşref TEMEL, srftml@artvin.edu.tr

1. Giriş

Mihrişah III. Mustafa'nın (1757-1774) baş kadınıdır. III. Selim ile küçük yaşlarda vefat eden Hibetullah ve Fatma Sultan'ın da annesidir. 1774'te III. Mustafa'nın ölümü üzerine Eski Saray'a gönderilmiştir. Mihrişah, III. Selim'in (1789-1807) padişah olması üzerine "valide sultan" (Deny, 1986: 178-187; Akyıldız, 2012: 494-495)¹ olmuş ve yeniden "valide alayıyla" Yeni Saray da denilen Topkapı Sarayı'na (Önal, 2015, s. 431-432) gelmiştir (Uluçay, 1980: 99; Sakaoğlu, 2015: 457-463; Akyıldız, 2017: 414-416). Genel anlamda valide sultanlar harem en büyük amiri olup devlet idaresinde de mühim bir yere sahiplerdi (Peirce, 2000: 6). Osmanlı Devleti, devlet adamlarına verdiği gibi, Mihrişah'a da valide sultan olduktan sonra miri araziden haslar tayin etmiştir. O da hayatta kaldığı sürece verilen hasları idare etmiştir (Sofyalı Ali Çavuş, 1992: 45-78; Akgündüz, 1992: 474-484; Orhonlu ve Göyünç, 1997: 268). Valide sultan elde ettiği bu gelirleri bazı yerlere harcamıştır. Mihrişah'ın en bilinen harcaması da valide sultan olduktan sonra hayrat için sarf ettikleri olmuştur. Bu bağlamda kurduğu vakıf kanalıyla başta Eyüp'teki Mihrişah Valide Sultan Külliyesi (Parlak, 2005: 42-44) olmak üzere birçok cami, mescit, mektep, kitaplık, hamam, su yolları ve çeşmeler inşa ettirmiştir (Uluçay, 1980: 99; Sakaoğlu, 2015: 461-462; Akyıldız, 2017: 416-434; Akarçeşme, 2019: 159-182; Kala ve Akarçeşme, 2019: 38-84). Bunlara ilaveten yine banisi olduğu vakıf vasıtasıyla; kendisi de dâhil olmak üzere, askeri ocak, mevlevihane, tekke, zaviye, cami, mescit, mektep ve hastane ve diğer vakıf kurumları ile Mekke ve Medine'deki reayanın yararlanabileceği devamlı şekilde aynı ve nakdi yardımlar yapmıştır (Kala ve Akarçeşme, 2019: 84-94). Bu hayırların ebediyen sürmesi için de vakfa önemli gelirler tahsis etmiştir (Kala ve Akarçeşme, 2019: 22-31; Hançer, 2017). 16 yıl boyunca sıkı şekilde her türlü maddi, manevi olarak oğlunun yanında olmuş ve onun yenilikçi girişimlerini desteklemiştir (Sakaoğlu, 2015: 459-460; Uğurlu, 2016: 87-101). Ancak ateşli bir hastalıktan dolayı², 22 Recep 1220'de (16 Ekim 1805) vefat etmiş, Eyüp'teki türbesine gömülmüştür (Uluçay, 1980: 99; Sakaoğlu, 2015: 460. Akyıldız, 2017: 416). Mihrişah Valide Sultan, literatürde "nazik, hayırsever ve dindar" olarak tanıtılmış ve kurduğu vakıflar ya da yaptığı hayırlar bağlamında ele alınmıştır. Bu hususta Akarçeşme, Kala, Sakaoğlu ve Uğurlu'un çalışmalarına bakılabilir. Bu çalışma ile padişahın sonra en fazla gelire sahip olan Mihrişah Valide Sultan'ın has gelirleri ve bunları harcama yerleri Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgeler doğrultusunda incelenmiştir. Bu kapsamda gündelik yaşamındaki dinî ve kişisel nitelikli harcamalar ile yardım ve hediyeleşme için harcadığı paralar ortaya çıkarılmıştır. Mihrişah Valide Sultan'ın, vakıf gelir (Hançer, 2017: 131-132) ve giderleri dışında, haslardan elde ettiği gelire kendisi, çalışanları, hanedan çevresi, fakirler ve devlet için yaptığı bu masraflar ve harcamalar üzerinden de onun sosyo ekonomik durumu hakkında bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

2. Materyal ve Metot

Çalışma, Mihrişah Valide Sultan'ın son sekiz yılında, 01 Safer 1213'ten (15 Temmuz 1798) vefatı olan 22 Receb 1220 (16 Ekim 1805) tarihi dâhil yaklaşık sekiz yılın gelir ve giderlerini kapsamaktadır. Ancak 1216'dan sekiz ay, 1217'den 12 ay, 1218'den ise bir ay olmak üzere toplamda 21 aylık gider kayıtlarına ulaşılamamıştır. Buna göre 69 aylık gider ile sekiz yıllık gelir kayıtları araştırma kapsamında değerlendirilmiştir³. Bu çerçevede zikredilen dönem zarfındaki bütün yıllarda ne kadar gelir elde edildiği tespit edilmiştir (bkz. Tablo 1).

¹ Tahta çıkan padişahın sağ olan annesi için "vâlide-i pâdişâh", "vâlide-i saâdetpenâh", "mehd-i ulyâ-yı saltanat" unvanları kullanılmıştır. Valide sultanlardan Kösem Sultan için "ümmü'l-mü'minîn", Pertevniyal Sultan için "ümmü'l-cihân" sıfatları ifade edilmiştir. Valide sultanlar ilk dönemlerde oğullarına "beyceğizim", daha sonraları "aslanım" diye hitap etmişlerdir.

² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları (TS.MA.e), 484/7. (20 Mart 1806). Hekimbaşı Behçet Ağa, valide sultanın vefatından üç ay önce ateşinin artmasından dolayı muayene etmiş. Hekim, valide sultanın vücut direnci düştüğü için ateşinin sık sık arttığından hareketle, kendisine gizli asıtma teşhisi koymuş ve kuvvet verici ilaçlar önermiştir.

³ BOA, Ali Emiri Sultan Selim III (AE.SSLM.III), 417/23931. (3 Haziran 1799); BOA, Bab-ı Defteri Haslar Mukataası Kalemî Defterleri (D.HSK.d), 25838. (24 Mayıs 1800); BOA, D.HSK.d. 25840 (8 Eylül 1801); BOA, D.HSK.d. 25849 (4 Kasım 1804); BOA, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d.), 7005. (16 Ekim 1805).

Tablo 1. Mihrişah Valide Sultan'ın Hicri yıllara göre esedi kuruş cinsinden has gelir tablosu

Hasların Adı/Yıllar	1213 geliri	1214 geliri	1215 geliri	1216 geliri	1217 geliri	1218 geliri	1219 geliri	1220 geliri
Esbkeşan (Atçeken)	22.000	22.000	22.000	22.000	24.500	29.500	29.500	35.400
Karaman Bozulus Türkmeni	10.920	10.920	10.920	10.920	13.420	13.420	13.420	14.420
Ankara Bozulus Türkmeni (Tabanlı)	16.433	16.433	16.433	16.433	16.433	16.433	16.433	20.933
Denizli	86.500	96.500	96.500	109.000	114.000	124.000	124.362	124.362
Turgudlu	55.500	60.500	65.500	68.000	68.000	68.000	68.296	68.296
Menemen	57.768	62.768	62.768	62.768	62.768	62.768	70.268	70.268
Zile	29.500	29.500	29.500	33.688	33.688	33.688	33.787	33.787
Drama Çeltüğ-i Enhar	26.600	26.600	26.600	26.600	26.600	26.600	30.800	30.800
Narda	10.818	10.818	10.818	10.816	10.816	10.816	10.816	10.816
Ağzaz ve Kilis	83.749	83.749	83.749	103.749	103.749	108.749	108.749	108.749
Çiftlikan-ı Semek	51.500	51.500	51.500	51.500	51.500	51.500	51.500	51.500
Mihaliç ve Tevabii Çiftliği	5.000	5.000	5.000	5.000	5.000	6.000	6.000	6.000
İzmir Voyvodalığı Eshamı	500	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000	1.000
O yılki has geliri toplamı	456.788	477.288	482.288	521.474	531.474	552.474	564.931	576.331

Valide sultanın öncelikle bir ayda ne kadar gelir elde ettiğini bulmak için de bir yıllık kazanç on ikiye bölünmüştür. Bu verilerden hareketle 69 aya tekabül eden; toplam 2.959.684 kuruş has geliri elde edildiği, bunun 2.362.133 kuruşunun (% 79,81) harcandığı ve geriye de 597.551 kuruş (% 20,19) kaldığı vefatından sonra arta kalanın da Darphane'ye teslim edildiği tespit edilmiştir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Mihrişah Valide Sultan'ın Hicri aylara göre esedi kuruş cinsinden harcama ve gelir tablosu

Sıra No	Aylar	Aylık Harcama	Yıllık Gelir	Aylık Gelir	Sıra No	Aylar	Aylık Harcama	Yıllık Gelir	Aylık Gelir
1	S/1213	18.839		38.066	36	M/1216	23.222	1216'nın geliri 521.474	43.456
2	Ra/1213	17.205		38.066	37	S/1216	38.469		43.456
3	R/1213	22.065		38.066	38	Ra/1216	86.632		43.456
4	Ca/1213	16.981		38.066	39	R/1216	32.796		43.456
5	C/1213	29.561	1213'ün geliri	38.066	40	S/1218	16.603		46.040
6	B/1213	10.926		38.066	41	Ra/1218	18.112		46.040
7	Ş/1213	125.523	456.788	38.066	42	R/1218	16.181		46.040
8	N/1213	10.019		38.066	43	Ca/1218	17.228		46.040
9	L/1213	26.144		38.066	44	C/1218	33.786	1218'in geliri	46.040
10	Za/1213	4.560		38.066	45	B/1218	21.486		46.040
11	Z/1213	38.498		38.066	46	Ş/1218	28.218	552.474	46.040
12	M/1214	26.588		39.774	47	N/1218	42.442		46.040
13	S/1214	16.814		39.774	48	L/1218	87.746		46.040
14	Ra/1214	6.810		39.774	49	Za/1218	29.575		46.040
15	R/1214	8.399		39.774	50	Z/1218	26.941		46.040
16	Ca/1214	10.460	1214'ün geliri	39.774	51	M/1219	29.677		47.078
17	C/1214	23.252		39.774	52	S/1219	14.509		47.078
18	B/1214	21.360	477.288	39.774	53	Ra/1219	10.188		47.078
19	Ş/1214	24.296		39.774	54	R/1219	12.556		47.078
20	N/1214	48.167		39.774	55	Ca/1219	16.093	1219'un geliri	47.078
21	L/1214	63.643		39.774	56	C/1219	76.193		47.078
22	Za/1214	13.402		39.774	57	B/1219	50.017	564.930	47.078
23	Z/1214	37.029		39.774	58	Ş/1219	34.853		47.078
24	M/1215	13.675		40.191	59	N/1219	51.063		47.078
25	S/1215	20.675		40.191	60	L/1219	28.108		47.078
26	Ra/1215	20.835		40.191	61	Za/1219	5.263		47.078
27	R/1215	14.172		40.191	62	Z/1219	39.851		47.078
28	Ca/1215	55.379		40.191	63	M/1220	34.660		48.028
29	C/1215	24.656	1215'in geliri	40.191	64	S/1220	106.998		48.028
30	B/1215	8.604		40.191	65	Ra/1220	30.648	1220'nin geliri	48.028
31	Ş/1215	25.410	482.288	40.191	66	R/1220	14.820		48.028
32	N/1215	51.087		40.191	67	Ca/1220	35.492	576.331	48.028
33	L/1215	14.754		40.191	68	C/1220	61.768		48.028
34	Za/1215	166.544		40.191	69	B/1220	107.134		48.028
35	Z/1215	46.487		40.191		Toplam Harcama	2.362.133	Toplam Gelir	2.959.684

Mihrişah Valide Sultan'ın has gelirine oranlarıyla birlikte harcamalarını üç ana grupta toplamak mümkündür. Buna göre valide sultan elde ettiği has gelirinden; % 27,58'ini günlük yaşamındaki ve cenaze törenindeki ihtiyaçlar için, % 62,90'ını başta çalışanları olmak üzere, çevresindeki ve diğer borçlulara, başka vakıflara, devlete yardım ederken ve nereye sarfedeceği belirtilmeyen nakit paralara ve % 9,52'sini ise bayramlarda veya diğer önemli günlerde hediyeleşirken harcamıştır. Aşağıda haslardan elde edilen gelirlerin nerelere harcandığı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ancak konuya geçmeden valide sultanın gelirinin mali olarak ne anlam ifade ettiğini kavramak için Hazine-i Amirenin bir yıllık geliriyle kıyaslamak yerinde olacaktır. Buna göre hazinenin, çalışma dönemine en yakın bilinen bütçesinin, 1809'daki tahmini geliri 18.258.302 kuruş olduğu kayıtlıdır (Cezar, 1986: 238). Buradan da valide sultanın bir yıllık gelirinin hazinenin bir yıllık gelirinin yaklaşık % 3'üne karşılık geldiği, bu oranın da oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır.

3. Gündelik Yaşamındaki Rutin Harcamalar

3.1. Dinî Nitelikli Harcamalar

Mihrişah Valide Sultan dinî yükümlülüklerini (Akyıldız, 2017: 260-261) yerine getirmeyi ihmal etmemiştir. Bu vecibelerini eda ederken gelirinin % 1,14'üne tekabül eden 33.750 kuruş harcamıştır. Bu bağlamda zekatını (Akyıldız, 2017: 333-336) her yılın Muharrem veya Safer ayında yaklaşık 3.500-4.000 kuruş olarak vermiştir. İlaveten “zekat akçesi” adı altında 6.000 kuruş daha ödemiştir. Bu iki meblağın toplamı yaklaşık 10.000 kuruş olmuştur. Buradan da valide sultanın her yıl yaklaşık 400.000-500.000 kuruşun zekatını verdiği anlaşılmaktadır. Valide sultanın hacca gittiğine dair bilgi yoktur. Ancak bu ibadeti, kurduğu vakıf vasıtasıyla vekaleten yerine getirdiği bilinmektedir (Kala ve Akarçeşme, 2019: 92). Nitekim vefatından birkaç ay önce, hacca gidecek olan cariyeye harçlık olarak 1.500 kuruş vermiştir. Valide sultanın oruç tuttuğu konusunda da herhangi bir kayıt yoktur. Ancak anılan dönem içerisinde ramazan ayında belirli sayıdaki bazı çocuklar baştan ayağa giydirilmiştir. Bu da valide sultanın oruç tutup tutmadığı ya da ne kadar tuttuğu konusunda bir fikir verebilir. Valide sultan 1213'ün Ramazan ayında 10 yetim çocuk için 569 kuruş, 1214 ve 1215'te 20 çocuk için 610'ar kuruştan fazla ve 1219'da ise 30 çocuk için 1.040 kuruş tasadduk etmiştir. Bir çocuğun giydirilmesi için harcanan yaklaşık 30-60 kuruş arasındaki meblağın, dönemin ekonomik şartları düşünüldüğünde hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu da valide sultanın Ramazan ayının tamamında, kuvvetle muhtemel hastalığından dolayı, oruç tutamadığı ancak bunun yerine tutamadığı günler için kefaret olarak fakir çocukları giydirdiği görüşünü gündeme getirmektedir. Hatta hayatta olduğu son Ramazan'da sağlığının iyice bozulduğu ve hiç oruç tutamadığı söylenebilir. Valide sultanın doğrudan namaz kıldığına dair de bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak vefatından kısa bir süre önce Selimiye Camii'ne bütün maiyetiyle gelmiştir. Kuvvetle muhtemel burada kaldığı süre boyunca vakit namazlarından en az birini eda etmiş olmalıdır. Bununla birlikte yukarıda belirtildiği üzere, dinî yükümlülüklerini yerine getirme konusunda bu kadar hassas davranan birinin namaz kılmadığı pek düşünülemez. Bu çerçevede valide sultan kuvvetle muhtemel namazlarını sağlığı el verdiği sürece eda etmiş olmalıdır. Valide sultanın Kurban Bayramı'nda (Şahin, 2011: 522; Serin, 2021: 467) kendisinin kurban kestigiğine dair bir kayıt yoktur. Ama padişaha hediye olarak her yıl hediye olarak sunduğu, Mısri ve Mihaliç koçlarından birisi, muhtemelen valide sultan adına kesilmiş olmalıdır.

Valide sultan yıl boyu dinî önemi olan gün ve geceleri ihya etmiştir. Bunun için de gelirinin % 3,11'ine karşılık gelen 91.949 kuruş harcamıştır. Aşağıda örnek olması için bu hususta bir yılda harcama yaptığı yerler ve miktarlar belirtilmiştir. Muharrem ayının birinde “muharrem günü verilen sadaka” adı altında fakirlere 500 kuruş tasaddukta bulunmuştur. Muharrem'in 15'inde yine fakirlere dağıtılmak üzere aşure pişirilmesi için 324,5 kuruş sarf etmiştir. Rebiyülevvel ayında muhtemelen de Hz. Muhammed'in doğum günü olan “Mevlid Kandili'nde” Çırağan Sarayı'nda (Kalfazade, 1993: 304-306) Mevlevihane dervişlerinin katılımıyla dinî tören tertip etmiştir. Bunun için de mevlevihane dervişlerine kişi başı 60 kuruş, şeyhlerine 200 kuruş, saraya komşu fakir kadınlar için de 300 kuruş, toplamda 1.060 kuruş ihşanda bulunmuştur. Rebiyülahir'de Mekke'de; kendi adına hatim indirmesi için vekalet verdiği 40 adet harem ağasına 600 kuruş, bu yolculuğa katılan büyük sakabaşına 900 kuruş, küçük sakabaşına 750 kuruş, Mekke'deki fakirlere dağıtılmak üzere mektup içine koyulmuş beşlik ve Mekke ve Medine'ye “surre alayıyla” (Buzpınar, 2009: 567-569; Önal, 2015: 413-417) gönderilen mektuplara konulan altınlar (Ünyay Açıkgöz, 2012) için de 5.905 kuruş vermiştir. Yine aynı ayda Beşiktaş, Galata ve Kasımpaşa mevlevihanelerinin (Tanrıkorur, 2004: 468-475) şeyhlerine 150 kuruş, bütün dervişlere 300 kuruş ve fakirlere verilmek üzere Galata Mevlevihanesi (Tanman, 1996: 317-321) şeyhine 100 kuruş vermiştir. Muhtemelen aynı yardım, üç aylar (Yaşaroğlu, 2012: 276) olarak bilinen, içlerinde önemli gün ve gecelerin olduğu, Recep, Şaban ve Ramazan ayında da tekrar edilmiş olmalıdır. Zira Cemaziyelahir ayında Kabe'ye gidecek büyük sakabaşına 1.500 kuruş, küçük sakabaşına ise 1.000 kuruş ihşan etmiştir. Buradan da valide sultanın üç aylara özel önem gösterdiği sonucuna varılabilir. Burada dikkati çeken bir husus olarak sakaların yanında hiçbir yardım olmadan Mekke'ye gitmiş olmaları pek makul değildir. Ne var ki kayıta valide sultana iki kez 7.500 kuruşluk para aktarıldığı belirtilmektedir. Muhtemelen bunlardan birisi Mekke'deki fakirler için olmalıdır. Zira daha önceki seferde fakirler için yaklaşık 6.000 kuruş gönderilmişti. Üç ayların önemine binaen sakalara da önceki seferden daha fazla ihşanda bulunulduğu düşünülürse nereye harcadığı belirtilmeyen 7.500 kuruşluk meblağın Mekke'deki fakirler için harcadığı sonucuna varılabilir. Şaban ayında “Berat Gecesi” için “mum akçesi” adı altında fakirlere 300 kuruş vermiştir. Ramazan ayında muhtemelen de “Kadir Gecesi” (Önal, 2015: 420-431)⁴ münasebetiyle, fakir ve yetim 10 çocuk için 569 kuruş değerinde elbise almıştır. Yine aynı ayda sarayda hocalardan ders almış bunun için de görevlilere 12.000 kuruş vermiştir.

⁴ Bu çalışmada Recep ayında ihya edilen Regaib ve Miraç kandilinin sarayda kutlandığına dair bir işarete rastlanmamıştır. Ancak bu gecelerin BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), 5483. (17 Ekim 1792)'teki kayda göre sarayda ihya edildiği bilinmektedir.

Valide sultan kendisi için önemi olan bazı günleri de kutlamıştır. Buna da gelirinin % 0,94'ü olan 27.785 kuruş harcamıştır. Örneğin 27 Cemaziyelevvel 1175'te (24 Aralık 1761) dünyaya gelen oğlu Sultan III. Selim'in doğum gününü (Beydilli, 2009: 420; Önal, 2015: 432-436) ihya etmiş, bu gün geldiğinde onun için fakirlere 2.500 veya 3.000 kuruş sadaka vermiştir. Valide sultan, yine bu doğrultuda 11 Recep 1203'te (7 Nisan 1789) padişah olan (Beydilli, 2009: 421) oğlunun tahta çıkışının yıl dönümlerinde fakirlere "cülus sadakası" adı altında 2.500 kuruş dağıtmıştır.

Valide sultan örfi olarak sarayda kutlanan Nevruz Günü (Akyıldız, 2017: 237; Şahin, 2011: 535-537) için de gelirinin % 0,45'ini yani 13.357 kuruş harcamıştır. 21 Mart'ta "Nevruziye" takdim eden etibba ve cerrahin-i hassa (Sarı, 1993: 423-424) çalışanlarına valide sultan tarafından 2.434 kuruş değerinde çuka ve hatayı hediye etmiştir. Buradan da sarayda Nevruz'un rutin şekilde kutlandığı ve bu güne gereken önemin verildiği sonucuna varılabilir. Ayrıca Nevruz'u tiple uğraşanların ihya etmesi dikkat çeken bir husustur.

3.2. Kişisel Nitelikli Harcamalar

Valide sultan, giyim kuşamına (İpşirli Argıt, 2015: 230-263; Dağlı, 2007), süs eşyalarına, takılara, bulunduğu mekâna (Bozkurt, 2015: 382-389) ve buranın tefrişatına (Çavdar, 2015) da önem vermiştir. Bu doğrultuda gelirinden; giyimi, kuşamı için 268.258 kuruş (% 9,06), kendisinin ve etrafındaki kadınların süsü ve ziynet eşyaları için 131.757 kuruş (% 4,45) ve bulunduğu mekanın aydınlatması ve tefrişatı için de 12.265 kuruş (% 0,41) harcama yapmıştır. Örneğin 1213'te yıl boyunca farklı zamanlarda kendisi için harcama yapmıştır. Bu kapsamda iki top altınoluk için 150 kuruş ve bir tulum kakım (gelincik kürkü) için 130 kuruş, iki top şetarî (çitarî diye de bilinen kumaşın % 25'i ipek, % 75'i pamuktu) için 85 kuruş olmak üzere toplam 495 kuruş harcamıştır. Bir top pullu işleme sarayı için 150 kuruş ve iki top düz sarayı ve altı top şetariye 510 kuruş verilmiştir. İki top altınoluk ve bir arşın parça için 170 kuruş sarf edilmiştir. Bir elmas çiçek için 570 kuruş, elmaslı zümrüt küpe için 470 kuruş ve elmaslı bilezik için 230 kuruş ve gümüş tepsi için 95,5 kuruş toplamda 1.365,5 kuruş verilmiştir. Ramazan Bayramı için 3.300 kuruş değerinde "bayramlık bohçası" hazırlanmış ve bilezik ve kavaf (hazır ayakkabı) için de 1.300 kuruş olmak üzere toplamda 4.600 kuruş masraf edilmiştir. 20 arşın eskaki? (bir kumaş türü olmalı) ve 20 arşın işleme şal için de 1.380 kuruş harcama yapılmıştır. 23 adet elmas yüzüğün elması ve ustaya verilen 2.124 kuruş, bilezik ve küpe için 1.250 kuruş, elmaslı saat ve kuşak için 1.850 kuruş ve elmaslı saat kösteği için de 270 kuruş toplamda 5.494 kuruş verilmiştir. 40 adet iğne için alınan elmas ve altın için 5.418 kuruş, 40 arşın eskaki? için 540 kuruş olmak üzere toplam 5.958 kuruş sarf edilmiştir. Yıl boyu alınan kumaşlardan kendisine elbise diken Terzi Arslan'ın⁵ hesabının kesilmesi için 3.403 kuruş ve 86 parça altınlı beldar ve sarayı ile sade beldar ve sarayı için 13.330 kuruş toplamda 16.733 kuruş vermiştir. "nevzuhur" tabir edilen iki şala da 2.000 kuruş ödemiştir. Ayrıca mekânın aydınlatılması için her ay yaklaşık 20 okka balmumu için 60 kuruş "şişe mumu bahası" vermiştir (bkz. Tablo 3).

Valide sultanın giysilerinin, oturduğu yerin mekân tefrişatının ve süs eşyalarının bir kısmı haremdeki cariyeler⁶ tarafından yapılmıştır. Valide sultan cariyelerin yaptığı her işin ücretini ödemiştir. Örneğin sadrazama hediye edilen çamaşır, telli işleme örtü, gömlek, ince helalî gömleklilik, patista, çukadan ferace, kuşak, oyalı kuşak, pullu işleme, şal, dilpare, oyalı çevre, başörtüsü, tülbent, beyaz işleme, bardak örtüsü, havlu, düşme, incili, elmaslı kahve örtüsü ve elmas iğne, tenekeli anbar (?) cariyeler tarafından işlenmiştir. Hatta cariyeler, ücreti karşılığında valide sultana ait çekmeceleri de tamir etmişlerdir.

Valide sultan yaşadığı mekânların, tefrişinde olduğu gibi, tertibine, düzenine ve iç dizaynına da önem vermiştir. Buraların tamiri için de has gelirlerinden 122.594 kuruş (% 4,14) harcama yapmıştır. Örneğin yaşadığı mekânlardan Yahya Efendi civarında Kasr-ı Hümayun'a (Tanman, 2001: 573-575) gelen su yollarının lağım masrafı için 42.044,5 kuruş, Yıldız Kasrı'nın (Bilgin, 2013: 541-544) cam çerçeveleri, boya, sıvası için 5.374 kuruş ve Çırağan Sahilsarayı'nın tamiratını yapması için de şehreminine (Akyıldız, 2010: 459-461) toplamda 75.175 kuruş⁷ vermiştir.

⁵ BOA, TS.MA.e. 915/77. (3 Haziran 1763). Bu kayda göre, Terzi Arslan, Mihrişah'ın başkadın olduğu zamanlarda da terzisidir.

⁶ Haremdeki cariyelerin ilgi alanları için bkz. Kocaaslan, 2019: 1615-1636; Peirce, 2000: 185-191.

⁷ BOA, TS.MA.d. 5196. (2 Mayıs 1802); BOA, Cevdet Saray (C.SM.) 88/4408. (25 Kasım 1802); BOA, C.SM. 106/5337. (25 Kasım 1802); BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT). 116/4661. (10 Nisan 1804); BOA, TS.MA.d. 2953. (10 Nisan 1804); BOA, TS.MA.e. 399/21. (2 Mayıs 1804). Bu kayıtlara göre Çırağan Yalısı III. Selim tarafından 1802-1803 yıllarında tamir edilmiş hatta Mabeyn-i Hümayun inşa edilmiştir. Ancak hemen bir yıl sonra BOA, TS.MA.d. 6202. (25 Mayıs 1805). Bu kayıttan anlaşıldığına göre anılan yerlerde valide sultan tarafından yeniden bir düzenleme yapılmıştır. Bu çerçevede Çırağan Yalısı diye adlandırılan sahil sarayın ve bitişindeki Mabeyn-i Hümayunun tamiratı 18 Recep 1219'dan (23 Ekim 1804) 20 Muharrem 1220'ye (20 Nisan 1805) kadar yaklaşık altı ay sürmüştür. Bu düzenleme dönemin şehremini olan Derviş Mustafa Bey gözetiminde yapılmıştır. Mustafa Bey Çırağan'ın tamiri için keresteci Sotiri'ye? 13.592 kuruş, mirmarcı Hecar'a 2.534 kuruş, boyacı İsmail Ağa'ya 3.798 kuruş, Çırağan su yolcusuna (Rum) 389,5 kuruş, Mabeyn-i

Tablo 3. Mihrişah Valide Sultan'ın Hicri aylara göre esedi kuruş cinsinden harcama ve gelir tablosu

Har. Yap. Ay/Gün	Harcamanın Türü	Harcanan Miktar (Kırş)
Ra/1213	Valide Sultana gönderilen iki top altın oluk	150
Ra/1213	Valide Sultana gönderilen bir tulum kakım bahası	130
Ra/1213	Valide Sultana gönderilen iki top şetari (% 25'i ipek, % 75'i pamuktan çizgili kumaş)	85
R/1213	Valide Sultana gönderilen bir top pullu işleme sevai için	150
R/1213	Valide Sultana gönderilen iki top düz sevai ve altı top şetari	510
Ca/1213	Valide sultana iki top altın oluk 150 kuruş, bir arşın parça 20 kuruş	170
C/1213	Valide Sultana lazım oldukça sarf olunmak için alınan 12 adet telli parça tanesi 129 kuruş	1556
B/1213	Valide Sultana gönderilen bir elmas çiçek 570 kuruş, elmaslı zümrüt küpe 470 kuruş ve elmaslı bilezik 230 kuruş	1270
B/1213	Valide Sultan'ın gümüş tepsisinin; iki tane meşin kabı, uçlarının çukası, cılası ve yazıları için	95,5
Ş/1213	Valide Sultanın bayramlık bohçası için şal bahası	3330
Ş/1213	Valide Sultana gönderilen bilezik ve kavaf bahası	1300
N/1213	Valide Sultana gönderilen 20 arşın eskaki, 20 arşın işleme şal bahası	1380
L/1213	Valide Sultan için alınan 23 elmas yüzüğün elması ve ustaya verilen	2124
L/1213	Valide Sultana gönderilen bilezik ve küpe için	1250
L/1213	Valide Sultana gönderilen elmaslı saat ve kuşak bahası	1850
L/1213	Valide Sultana gönderilen elmaslı saat kösteği bahası	270
Z/1213	Valide Sultana 40 adet iğne için alınan elmas ve altın bahası ve üstadiye	5418
Z/1213	Valide Sultana gönderilen 40 arşın eskaki bahası	540
M/1214	Terzi Arslan'ın hesabının kesilmesi için	3403
M/1214	Valide Sultana alınan 86 parça altınlı beldar ve sevai ile sade beldar ve sevai için	13330
L/1215	iki adet nevezur şal bahası bir adet 2.000 ve bir adet 1.250 kuruş	3250
S/1216	Valide Sultana gönderilen 20 okka bal mumu	59,5

Osmanlı Devleti'nde bilindiği gibi sarayda yaşayanların her türlü yiyecek ve ihtiyacı Matbah-ı Amire denilen kurum vasıtasıyla karşılanmıştır. Ancak valide sultan kahve ve salebe özel ilgisi olduğundan bazen bu çerçevenin dışında hareket ettiği anlaşılmaktadır. Buradan da valide sultanın içecek konusunda özellikle de

Hümayun suyolcusuna (Rum) 129,5 kuruş, çıkırıkçı Ömer Sipahi'ye 129 kuruş, alıcısı Artin'e 674 kuruş, tuğlacı Karabet'e 1171,5 kuruş, Kireççibaşı Ahmet Ağa'ya 2.163,5 kuruş, dökmece/düğmece Süleyman Ağa'ya 1.034,5 kuruş, Sarıoğlu Musa Yahudi'ye 1.776,5 kuruş, çilingire (Ermeni) 197,5 kuruş, kapı aletçi Arates'e 1.216 kuruş, taşçı Ligor'a 324 kuruş, Camcıbaşı Lütfullah Ağa'ya 383 kuruş, Perdecibaşı Hacı Ali Ağa'ya 187,5 kuruş, kafesçi İbrahim Ağa'ya 144,5 kuruş, altıncı Osman Ağa'ya 160,5 kuruş, altıncı Dimitri'ye bezir-i revgan baha 112 kuruş, Kurşuncubaşı el-Hac Ahmet Ağa'ya 1.256,5 kuruş, beziryağcıdan bezir baha 79 kuruş, doğramacıya (Ermeni) 239,5 kuruş, duvar için moloz taşına (Rum) 1.075 kuruş, çukacı Anton'a 150 kuruş, Esmâ Sultan Sarayı'ndan satın alınan mermer kaideler, kiremit gibi malzeme için 5.724 kuruş, mermer kireci, Hurasan ve keten teymesini?, kum gibi malzeme için 1.158 kuruş, amele yevmiyesi için (Ermeni), çeşitli masraflar için (Ermeni) 3.566,5 kuruş olmak üzere toplam 72.500 kuruş vermiştir.

kahvede kendi damak tadına özel önem gösterdiği ileri sürülebilir. Zira bunun için sadece kendi hizmetini görmesi için üç görevli kahvecibaşı, ikinci kahveci ve üçüncü kahveci istihdam etmiştir. Yine bu kapsamda muhtemelen bu kurumun kendisi için tahsis ettiği salep bitmiş olmalı ki takviye için kendi parasından kilercilere 40 kuruş inamda bulunmuştur.

Valide sultan “Göç-i Hümayun” (Pakalın, 1993a: 674; Akyıldız, 2017: 272-273) ve günübürlük yaptığı geziler (Akyıldız, 2017: 270-271) için de gelirinin % 2,5’i olan 73.900 kuruş sarfetmiştir. Göç-i Hümayun olarak bilinen taşınma ile Topkapı Sarayı’nın (Uzunçarşılı, 1948: 16-28; Tarım Ertuğ, 2012: 256-261) dışında belirli yerlerde yaz boyu kalır sonbaharda da dönerdi. Örneğin 20 Muharrem 1219’da (01 Mayıs 1804) Beşiktaş Sahilsarayı’na⁸ gitmiş, 05 Recep 1219’da (10 Ekim 1804) da Topkapı Sarayı’na⁹ dönmüştür. Beşiktaş’taki sarayına gittiğinde kendine eşlik eden sandal ve filika-i hümayun görevlilerine, tersane eminine, topçubaşı ve top arabacılarına abdest takımı, destar örtüsü, yağlık ve boyama bahası adı altında 614 kuruş, buraya giderken kayığa serpilen¹⁰ 500 kuruş, vardığı yerde selamına duranlara ve taşra etbaini da “göç bahşişi” olarak 6.565 kuruş vermiştir. Topkapı Sarayı’na dönüşte aynı seremoni yine tekrar etmiş, bu kez anılan kişilere 5.250 kuruş atıyye buyurmuştur. Burada şundan da bahsedilmelidir ki 1219 yılı göç-i hümayunlarının aslında padişah için tertip edildiği, valide sultan ile birlikte diğer hanedan üyeleri ve saray görevlilerinin de buna iştirak ettiği¹¹ anlaşılmaktadır. Valide sultan, maiyetiyle birlikte günü birlik geziler de yapmıştır. Bu gezilerin “padişahın tebdil kayığıyla” (İpşirli, 2011: 213-214; Önal, 2015: 404-408) yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1213’ün rebiyülevvel ayında muhtemelen de Hz. Muhammed’in doğum günü olan “Mevlid Kandil’nde” Çırağan Sarayı’nda Mevlevihane dervişlerinin katılımıyla sema töreni tertip etmiştir. Bunun için de onlara 1.000 kuruş ihşanda bulunmuştur. Valide sultan, dinî nitelikli etkinliklerin dışında saraydan gezinti amaçlı olarak da çıkmıştır. Bu gezinin birinde kendisine eşlik eden tebdilci ve adamlarına 370 kuruş, kahvecibaşının adamlarına da 80 kuruş değerinde çıkılar vermiştir. Yine başka bir gezi de 1.000 kuruş değerindeki dokuz çıkıyı kendisine eşlik eden; tebdil kayığına, tebdilcilere, halvet tutan (Pakalın, 1993a: 713-714; Akyıldız, 2017: 270-272) bostancılara, ustaya, bekçiye, suyolcuca, mabeyn bostancılara, baltacılara ve hasakilere vermiştir. Safer 1220’de Selimiye Camii’ne gitmiş buradan bağa geçerek Çelebi Efendi’nin köşkünde kalmıştır. Bu sırada onu gören veya hizmetinde bulunan kişilere yaklaşık 8.700 kuruş değerinde beşlik, onluk, rubiye ve ak akçe dağıtmıştır.

Mihrişah Valide Sultan 22 Recep 1220’de (16 Ekim 1805) vefat etmiştir¹². Onun vefatının ardından o ay yapılması gereken bazı rutin harcamaların yanında, yalnızca vefat gününe özel masraflar da yapılmıştır. Cenaze töreninde (Akyıldız, 2017: 257-259; Önal, 2015: 445-448) gelirinin % 1,38’ine karşılık gelen 40.886 kuruş harcanmıştır. Örneğin darüssaade ağası vasıtasıyla hareme 15.000 kuruş gönderilmiştir. Valide sultanın vefat gününde; öd, anber, kabirin kazılması diğer masraflar için 2025,5 kuruş, türbede hatim okuyanlara ve tekyelerde yetmişer bin kelime-i tevhid çekenlere 2.460 kuruş, Hazine-i Amire kethüdası vasıtasıyla 21.400 kuruş sadaka dağıtılmıştır.

4. Yardım İçin Yaptığı Harcamalar

Valide sultan maiyetinde çalışan bazı kişilerin maaşını ödemediği gibi onlara bu aylığın çok üzerinde ihşanda bulunmuştur. Çalışanlarına bu doğrultuda gelirinin % 6,11’ne karşılık gelen 180.821 kuruş harcamıştır. Sadece kendi hizmetinde olan bu kişilerin “Kara Ağa” olarak da bilinen Darüssaade Ağası (Altındağ, 1994: 1) riyasetinde Harem’de kadınlardan oluşan başlala (Serin, 2021: 462), kethüda kadın (Peirce, 2000: 177-178; Akyıldız, 2017: 152-155) ve hazinedar usta (Akyıldız, 2017: 155-159) başta olmak üzere, ikinci lala, ibrikdar usta, kutucu usta, kilerci usta, kahveci usta (birinci, ikinci ve üçüncü kahvecibaşı), kalfalar (Akyıldız, 2017: 159-164) ve cariyeler (Akyıldız, 2017: 165-179) ile dışarıda da valide sultan kethüdasının gözetiminde “taşra etbar” denilen erkeklerden (Akyıldız, 2017: 317-325) oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu çalışanlar arasında sadece başlala 60 kuruş aylık almıştır. Bunların dışındaki görevlilerin, doğrudan valide sultandan aylık aldığına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Zira bilindiği gibi bu çalışanların maaşları Ceyb-i Hümayun (Sahillioğlu,

⁸ Valide sultanın Yeni Saray’dan göç-i hümayunla çıkışında kimlere ne kadar verdiği hakkında tam bir bilgi yoktur. Ancak padişahın verdikleri hakkında kayıtlar mevcuttur. Bu çerçevede fikir vermesi bakımından BOA, TS.MA.d. 2450/210. (10 Mayıs 1804)’daki belgeye bakılabilir.

⁹ Valide sultanın Yeni Saray’a göç-i hümayunla dönerken kimlere ne kadar verdiği hakkında tam bir bilgi yoktur. Ancak padişahın verdikleri hakkında kayıtlar mevcuttur. Bu çerçevede fikir vermesi bakımından BOA, TS.MA.d. 2450/7. (3 Kasım 1804)’deki belge incelenebilir.

¹⁰ Safer 1213’teki göç-i hümayun sırasında valide sultanın kayığına 250’şer kuruş değerinde çılpara ve beşlik serpilmiştir.

¹¹ BOA, TS.MA.d. 2450/210. (10 Mayıs 1804); BOA, TS.MA.d. 2450/7. (3 Kasım 1804).

¹² BOA, TS.MA.e. 484/7. (20 Mart 1806). Hekimbaşı Behçet Ağa, valide sultanın vefatından üç ay önce ateşinin artmasından dolayı muayene etmiş. Hekim, valide sultanın vücut direnci düştüğü için ateşinin sık sık arttığından hareketle, kendisine gizli asıtma teşhisi koymuş ve kuvvet verici ilaçlar önermiştir.

1993: 465-467; Peirce, 2000: 181)¹³ ve tayinatları (Akyıldız, 2017: 317-325) da Matbah-ı Amire (Bilgin, 2000; Bilgin, 2003: 115-119) tarafından karşılanmıştır. Ancak valide sultan maiyetindekilere, statüleriyle doğru orantılı olacak şekilde, yüklü miktarda bahşiş ve hediye vermiştir. Örneğin “kışlık bahşişi” olarak Kasım 1798’de yaklaşık 8.445 kuruş, “yazlık” için ise Mayıs 1799’da 2.070 kuruş harcamıştır¹⁴. Bunlar dışında anılan çalışanlara farklı zamanlarda başka sebeplerle de yardım etmiştir. Örneğin valide sultan kalfalarının cariyeleri için muhtemelen entari için “parça bedeli” adı altında 3.820 kuruş değerinde yardım yapmıştır. Aynı şekilde Valide sultan taşra etbana, yıllık adı altında 7.040 kuruş, kurban bayramında da “kurban bahası” (Ünyay Açıkgöz, 2012: 130-131) olarak 935 kuruş vermiştir. Sonper kalfaya, 1.000 kuruş değerinde harem cariyeleri tarafından yapılan bilezik ve küpe hediye etmiştir. Valide sultan, Mekke’de Harem-i Şerif’in ve Medine’de Ravza-i Mutahhara’nın süpürülmesi için vekalet verdiği feraşet-i şerife (Yazıcı ve İpşirli, 1995: 409) görevlisine 1.000 kuruş, görevlinin oğlu için de 488,5 kuruş değerinde elbise, çamaşır, sof ferace ve harçlık göndermiştir.

Valide sultan gerek mevcut çalışanlar gerekse de Saray’dan ayrılmış olanlar için hiçbir karşılık beklemeden maddi ve manevi yardımlarda (Akyıldız, 2017: 177) da bulunmuştur. Bu görevlilere karşılıksız olarak gelirinin % 1,46’sı olan 43.078 kuruş maddi yardımda bulunmuştur. Örneğin birinci kahvecibaşı olan İbrahim Efendi’ye 4.000 kuruş, ikinci kahvecibaşı Ömer Ağa’ya 5.000 kuruş, cariyelerinden, muhtemelen “çıkma” (İpşirli Argıt, 2011) ile ayrılmış olan, Hatice Kadın’a 1.000 kuruş ve Tophane’de evi yanan Sebahat Kadın’a 3.000 kuruş “hane/ev bahası” adı altında yardımda bulunmuştur. Valide sultan, maiyetindeki çalışanlar ve onların çocukları adına “sehmler bahası” adı altında, muhtemelen esham hissesi (Genç, 1995: 376-380) olarak, yatırım yapmıştır. Valide sultan çalışanlarının adına da gelirinin % 0,66’sı olan 19.620 kuruş değerinde hayır işleri yapmıştır. Bu çerçevede hazinedar usta vefat ettikten sonra cenazesi için 591,5 kuruş vermiş, 350 kuruşa bir mezar taşı yaptırmıştır. Kilerci ustanın ruhu için de 5.000 kuruşa çeşme inşa ettirmiştir. Yine bu doğrultuda Hazinedar Naille Usta adına Hasköy’deki Ekmekçi Camii’nin masraflarına 6.500 kuruş, Hazinedar Hatice Usta’nın ruhu için de Tophane’de yanan Defterdar Camii’nin bina ve diğer masraflarına 10.678,5 kuruş harcamıştır.

Valide sultan borçlulara ve zorda kalmış kişilere gelirinin % 0,61’i olan 18.185 kuruş yardımda bulunmuştur. Örneğin valide sultan, sarraf olduğu anlaşılan, Düzoğlu’na (Akyıldız, 2017: 142-143)¹⁵ evi yandığı için 1.500 kuruş vermiştir. Muhtemelen sarayda görevli olup sonradan vefat eden Meleş? Efendi’nin oğluna 1.000 kuruş yardım etmiştir. Hapishaneden çıkan borçlu kişilere verilmek üzere 2.500 kuruş ayırmıştır. Hatta borcu yüzünden Nakip Efendi konağında gözlem altında tutulan kişilerin 4.000 kuruş değerindeki borçlarını ödeyerek onların serbest kalmasını sağlamıştır. Valide sultan yakın çevresine borç mahiyetinde gelirinin % 0,84’üne karşılık gelen 25.000 kuruş vermiştir. Örneğin Esmâ Sultan’a 10.000 kuruş, Hatice Sultan’a da 15.000 kuruş vermiştir. Ancak verdiği bu paraların kendisine ödendiğine dair bir kayda tesadüf edilmemiştir. Ayrıca söz konusu dönem içinde valide sultanın herhangi birinden borç aldığına dair kayda da rastlanmamıştır.

Valide sultan bazı vakıflar için gelirinin % 1,99’una tekabül eden 58.801 kuruş harcamada bulunmuştur. Bu kapsamda öncelikle kurduğu vakfın gelir getirici mülklerinin tamirini yaptırmıştır. Örneğin Mihrişah Valide Sultan Vakfı’nın kiraya verdiği İshak Paşa’daki değirmen ile Osmaniye’deki ekmek fırınının tamiri için 450 kuruş, Nakkaş Paşa Hamamı’nın su yolu için 195 kuruş İshak Paşa’da yanan değirmen arsasının temizliği için de 131 kuruş ödemiştir. İlaveten yakın çevresi ve başka vakıf eserlerinin onarılması için de para sarf etmiştir. Örneğin Sultan III. Mustafa’nın annesinin (kayın validesi) türbesine 2.880 kuruş, çocukken vefat eden kızları Hibetullah ve Fatma Sultan’ın (Sakaoğlu, 2015: 461) ruhları için Himmetzade Tekyesi ve Camii’ne 16.800 kuruş, Yolgeçen Camii’ne 5.650 kuruş, Merkez Efendi Türbesi ve Camii’ne 6.851,5 kuruş, Eyüp Camii’ne 3.630 kuruş, Hasköy’deki Kabasakal Çeşmesi’ne 1.077 kuruş, Mirahur Camii’ne 1.000, Selimiye Camii’ne 5.670 ve Galata Mevlevihanesi’ne de 10.932,5 kuruş bağışta bulunmuştur. Valide sultan önemli vakıf kurumlarının süslenmesi için de bağışta bulunmuştur. Bu kapsamda Eyüp Camii’ne 549 kuruş, Selimiye Camii’ne 975 kuruş, Kavak Sarayı Kışlaları’na 370 kuruş, Şah Sultan Validesi Türbesi’ne 760 kuruş, Kaptan Paşa yalısına da 880 kuruş değerinde, tepebaşı (takkebaşı), eskaki?, diba, hatayi ve atlas kumaşlarından oluşan askılıklar yaptırmıştır.

¹³ XVIII. yüzyılda Harem’de alt kademede hizmet gören kadınlardan; saray ustası, câmeşûy usta ve kilerci usta günde 100’er akçe, baş kâtime ve büyük dilsiz berber usta 80’er akçe, ikinci hazinedar, çasnigir usta, kahveci usta, ibrikdar usta 50’şer akçe alıyorlardı.

¹⁴ BOA, HAT. 1653/100. (22 Nisan 1803). Mihrişah Valide Sultan, cariyelere alınacak bayramlık şallara ve yazlık-kışlık akçelere dair kethüdasına mektup yazmıştır.

¹⁵ Akyıldız’a göre Pertevniyal Valide Sultan’ın sarrafı Düzoğlu Karabet Bey idi. Mihrişah Valide Sultan’ın da sarrafiye işlerini gören Düzoğlu da muhtemelen aynı kişi ya da Karabet’in atası olmalıdır. Zira çalışma döneminde Şevval 1214 tarihli bir kayıta Düzoğlu’na mücevher hançer ve sonradan eklenen elmas için 30.339,5 kuruş inam verildiği aktarılmaktadır.

Valide sultan Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşlarda devlete de gelirinin % 8,53'ü olan 252.500 kuruş yardım etmiştir. Fransa'nın Mısır ve Suriye'ye 1798-1801 yılları arasında doğu ticaret yolları üzerinde üstünlük elde etme amacıyla düzenlediği Akka Savaşı sırasında 1799'da Osmanlı ordusu için 100.000 kuruş harcamıştır. Ayrıca Akka Seferi'nden gelen (Önal, 2015: 411-413) paralıları için levent çiftliği ocak ağasına 2.500 kuruş ihşanda bulunmuştur. Valide sultan 1801'de Tersane-i Amire masrafı için Hazine-i Cedid'e 150.000 kuruş yardım göndermiştir. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi vefatından sonra geriye kalan gelirinin % 20,19'u olan 597.551 kuruşun Darphane'ye teslim edildiği düşünülürse bu meblağı da devlete yardım olarak saymak mümkündür.

Valide sultan nereye sarfedildiği genelde belirtilmese de gelirinin % 22,51'ine tekabül eden 666.106 kuruş nakit para harcamıştır. Bu paraların çıkışı hükm-i şerifle olmuştur¹⁶. Farklı cins ve vasıftaki bu paraların muhtemelen valide sultanın yaptırdığı hayır eserleri ve günlük yaşamında ihtiyaç oldukça harcaması için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin valide sultana; Safer 1213'te 2.000 kuruş değerinde üç kese altın ve bir kese beşlik, 2.600 kuruş değerinde dört kese ak akçe, bir kese altın ve 100 kuruşluk çılpara, 2.500 kuruş değerinde beş kese akçe olmak üzere toplam 7.100 kuruş gönderilmiştir. Belirtilen çeşitliliğe benzer şekilde Rebiyülevvel 1213'te 13.930 kuruş, Rebiyülahir 1213'te 6.250 kuruş, Cemaziyelevvel 1213'te 7.000 kuruş, Cemaziyelahir 1213'te 11.056 kuruş, Recep 1213'te 9.500 kuruş, Şaban 1213'te 2.500 kuruş, Ramazan 1213'te 6.700 kuruş, Şevval 1213'te 9.000 kuruş, Zilkade 1213'te 4.500 kuruş, Zilhicce 1213'te 6.900 kuruş ve Muharrem 1214'te 7.500 kuruş tahsis edilmiştir. Buradan da ak akçe, çil para, beşlik, onluk, rubiye, nısfıye gibi küçük meblağlı, dağıtılması daha kolay, paraların ya da bunlardan oluşan çıkıların günlük yaşamında karşılıksız olarak etrafındaki görevli ya da reayadan kişilere, türü belirtilmeden ya da sadece altın diye belirtilen paraların da vakıf eseri gibi daha çok meblağ gerektiren yerlere harcandığı iddia edilebilir. Nitekim Cemaziyelahir 1218'de göç-i hümayunla Üsküdar'a gelmiş, kendisinin yanında bulunan harem cariyelerine verilmek üzere 1.500 kuruş değerinde ak akçe ve 100 kuruş da beşlik dağıtılmasını emretmiştir. 1218 Ramazan bayramında kullara ve diğer kişilere dağıtılması için 5.415 kuruş değerinde çıkılar hazırlatmıştır. Yine Safer 1220'de Selimiye Camii'ne geldiğinde cariyeleri eliyle valide sultana 2.000 kuruş ak akçe, 200 kuruş beşlik, 200 kuruş onluk olmak üzere 2.400 kuruş gönderilmiştir. Bütün bu örneklerin yukarıda ileri sürülen savı destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

5. Valide Sultanın Hediyeleşmede Harcadığı Paralar

Osmanlı Devleti'nde hediyeleşme, tarihsel süreç içerisinde Türk devlet geleneği ve ortak kültür coğrafyasındaki uygulamalar çerçevesinde meydana gelen ve sosyal, ekonomik, kültürel, psikolojik, politik amaç ve işlevleri bulunan siyasal kültürün vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Osmanlı padişahlarına sunulan hediye türlerini içinde bulunulan kültürel coğrafya, politik gelişmeler, hediye veriliş nedeni ve hediye sunanın statüsü gibi faktörler belirlemiştir (Ünyay Açıkgöz, 2012: 291). Valide sultanın da verdiği ya da aldığı hediyeleri (Akyıldız, 2017: 229-238) bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Örneğin valide sultan padişaha gelirinin % 4,02'sine karşılık gelen 118.798 kuruş değerinde hediyeler sunmuştur. Bunların başında 91.660 kuruş değerinde bayramlarda sunduğu değerli at takımları (Ünyay Açıkgöz, 2012: 131-132) gelmektedir. Örneğin 1219'un Ramazan Bayramı'nda 9.286 kuruş, Kurban Bayramı'nda da 9.215 kuruş değerinde birer donanmış at takımı ve bunu hasahırda saklayan Muallim Said Bey'e ise Ramazan'da 340 kuruş, Kurban'da da 360 kuruş vermiştir. Bu çerçevede 1219'un Kurban bayramında Mihrişah Valide Sultan, Darüssaade Ağası Bilal Ağa, Silahtar-ı Şehriyari Süleyman Bey, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya, sadrazam kethüdası İbrahim Bey ile birlikte padişaha "bir kat sim raht ve bisat-ı esb" sunmuşlardır¹⁷. Yine Ramazan'da

¹⁶ BOA, HAT. 1653/16. (31 Mart 1805). Mihrişah Valide Sultan, tarafına on arşınlık bir malzeme ile üç kese altın göndermesi hususunda kethüdasına mektup yazmıştır.

¹⁷ BOA, D.BŞM.d. 7215. (14 Mart 1805) s. 6'daki kayda göre valide sultanın hediye ettiği bu at takımının özellikleri aşağıdaki gibidir. Sim-i mutalla (yaldızlanmış gümüş); süd-i mai kadife üzere meşin bir paftası (başlı çivi, kabara) dolaştırma şerit arası bir gül ve bir paftası yine dolaştırma şerit arası karanfil resm, iki tarafı ikişer pençeli raht-ı esb (donanmış at takımı) başlığında meşin 38 pafta dörde bölünmüş pafta resm, dize? enseye bağlı meşin 16 lale bölünme yerlerinde sekiz lale pençe kollarında 14 lale iki kat sim-i mutalla sade lüleli sarı som püsküllü büyük alındırık pençesi pafta resm, bir kat boğaz altı zincirinde 16 lale yedi laleli sade bir top sine-bendinde (göğüs kısmına gelen kayış) 21 pafta bir göbek iki mihrab ile birlikte dara-ı serraciye? (eyer ve benzeri at takımı yapan ve satan kimse) bir kıta 2.250 kuruş. Rişme-i (yular) sim-i mutalla; süd-i mai kadife üzere meşin dolaştırma şerit ortası cilalı büyük bir gül resm, bir kat pafta resm, bukağı zincir ile birlikte meşin ve gaytan bir kıta 205 kuruş. Rikab-ı esb-i Mısri sim-i mutalla; süd-i mai kadife üzere iki tarafı ikişer karanfil ve ikişer gül resm, bir kat pafta resm maa dival? bir çift 1.150 kuruş. Gaddare-i sim-i mutalla kabza; süd-i mai kadife üzere meşin süd-i mai kadife kılafı bir kıta. Zeyn-i sim-i mutalla art ve ön; süd-i mai kadife üzere meşin süd-i mai kadife keşide bir kıta. Zinpuş-ı mai çuka üzere yekpare zer-i düzkari? pullu dolaştırma şerit araları elvan kadife

Padişahın ayağı altına döşenmesi ve bayramlık vergi için 2.345 kuruş değerinde diba, âlâ diba ve hatayı hediye etmiştir. Kurban'da padişaha hediye olarak her yıl, iki adet Mısri ve üç adet Mihaliç koçu sunmuş, bunlar için 1.300-1.730 kuruş arasında bir ödeme yapmıştır. İlaveten 17.133 kuruş değerinde elmas ve altından yapılmış bıçak vermiştir.

Valide sultan hanedan mensuplarına da gelirinin % 4,23'ü olan 125.216 kuruş değerinde bazı hediyeler vermiştir. Örneğin 1213'te Ramazan Bayramından önce dört kadın efendiye (Pakalın, 1993b: 126-127; Uluçay, 1980: 116-118) ve dört sultan efendiye (Pakalın, 1993c: 276; Uluçay, 1980: 101-105) sunulmak üzere "bayram bohçası" hazırlatmıştır. Bu bohçalara 7.172,5 kuruş değerinde elbise, altın ve süs eşyası konulmuştur. Hatta valide sultan, Sultan I. Abdülhamit'in kızı Hibetullah Sultan'ın (Sakaoğlu, 2015: 466) düğün eşyalarını (Akyıldız, 2017: 248-253; Önal, 2015: 443-445) almış bunun için de 69.213,5 kuruş sarf etmiştir.

Valide sultan devlet adamlarından hediye almış, karşılığında da onlara ihsanda bulunmuştur. Bunun için de gelirinin % 1,27'sine karşılık gelen 37.512 kuruş harcamıştır. Örneğin sadrazam İstanbul'a geldiğinde valide sultana cariyeye hediye etmiştir. Buna karşılık sadrazama harem cariyeleri tarafından hazırlanmış olan "çamaşır bahası" adı altında yaklaşık 1.000 kuruş, cariyeyi valide sultana takdim eden sadrazamın adamına da 1.000 kuruş verilmiştir. Yine Bağdat valisinden bohça gelmiş, valiye "mükemmel çamaşır" adı altında 1.496 kuruş, valinin adamına da 1.150 kuruş hediye edilmiştir. Bu kapsamda Şam valisinden bohça getirene 200 kuruş, Halep valisinden gelen için 150 kuruş, Mekke şerifinden gelene de 150 kuruş, Çıldır valisinin getirdiği cariyeyi verene 500 kuruş ihsanda bulunmuştur. Bununla birlikte valide sultan, Nacara? elçisine 3.000 kuruş, elçinin hediye getiren kethüdasına da 650 kuruş ihsanda bulunmuştur.

6. Sonuç

Mihrişah Valide Sultan, gündelik yaşamında bir sebeple fakirlere ettiği yardımlar ile nereye harcadığı genelde belirtilmeyen ancak kurduğu vakıf ve çevresindekilere sarf ettiği anlaşılabilir paralar ile birlikte, gelirinin hemen hemen % 70'ini yardım için harcamıştır. Bu çerçevede başta genel anlamda devletin özelde de "aslanının" zor zamanlarında yanlarında olmuş, onların seferde ve hazarda müşküllerini gidermiştir. Bu gayreti çalışanları için de göstermiş onların da maddi ve manevi bütün ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Böylece maiyetindekilerin Osmanlı Hanedanı'nın vakar ve ciddiyetine yakışan bir hayat standartında yaşamalarını sağlamıştır. Yakalanan bu seviyeyi düşürmemek için de elinden geleni yapmıştır. Bu yüzden israf olup olmadığı tartışma konusu olan yüksek meblağlı paralar sarfetmiştir. Bu alıcınaplığı borcu yüzünden tutuklu olan tanımadığı kişiler için de göstermiş onları özgürlüğüne kavuşturmuştur. Hatta Galata Mevlevihanesi'nin bina masraflarını karşılamasında olduğu gibi, kendisi için manevi önemi olduğu anlaşılabilir, başka vakıflara da yardım etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bütün bu gelişmeler onun "nazik ve hayırsever" kişi olduğunu somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Valide sultan zekat, hac, oruç, namaz ve kurban gibi dinî yükümlülüklerini her hâl ve şartta aksatmamaya çalışmıştır. İlaveten dinî ve örfî önemi olan gün ve geceleri ihya etmek için itina göstermiştir. Bu çerçevede başta Ramazan ve Kurban bayramı, kandiller ve aşure günü olmak üzere Nevruz gününü, oğlunun doğum ve tahta oturma gününü fakirlere yardım etmek için hep vesile kılmıştır. Özellikle göç-i hümayunla gittiği sarayların çevresindeki kadın ve çocuklar ile Mekke ve Medine'deki fakirleri gözetmiştir. Muhtemelen Mevlevî tarikatının bir üyesi olduğundan İstanbul'daki Mevlevihanelerin hepsine özel önem vermiştir. Bunları iki açıdan ele almakta fayda vardır. İlki valide sultan yapılan gündelik etkinliklerin kendisine doğrudan önem vermiştir. Örneğin dinî açıdan kendi kurduğu vakıf kanalıyla surre alayıyla Haremeyn'de yaşayan fakirlere gerekli yardım gitse de tekrar kendi gelirinden oradakilere her yıl düzenli olarak yardım etmiştir. Yine örfî olarak oğlunun doğumu ve tahta çıktığı günü anması da valide sultanın oğlunu ne kadar sevdiği ve aralarındaki güçlü bağı işaret etmektedir. İkincisi de valide sultan dinî ve örfî sembolik önemi olan bu faaliyetlerde fakirlere para harcayarak bu aktiviteleri somut hale getirmiş bunların herkes tarafından görünmesini sağlamıştır. Bu çerçevede göç-i hümayun kapsamında gittiği yerlerin dışında Selimiye Camii gibi bütün Müslümanların olduğu yerde görünmesi de buna işaret etmektedir. Bilindiği gibi İslâm'da ibadetlerin genelde gizli ve yapılması hatta "sağ elin verdiğini sol elin bilmemesi" anlayışı hâkimdir. Ancak valide sultan gerek dinî gerekse örfî bu faaliyetleri hep görünür kılma gayreti içinde olmuştur. Ancak bu çabayı gösteriş olarak değerlendirmemek gerekir. Zira o "müminlerin annesi" sıfatıyla bütün Müslümanlara örnek bir şahsiyettir. Müslümanlar da valide sultanın kendileri gibi "dindar" bir kişiliğe sahip olduğunu hep görmek istemişlerdir. Dolayısıyla valide sultanın bu çabasını gösterişten öte Osmanlı Hanedanı'nı ayakta tutan halk desteğini sağlamaya yönelik bir girişim olarak okumak mümkündür.

resm güller vesair şükufe (çiçek motifli) pullu civa? nakkaşi resm sarı som şerit iki sıra su? arası da aynı şekilde ... sarı som şerit sim-i mutalla sade lüleli sarı som püskül ma-i atlas astarlı kıta.

Valide sultan başta kendi giyim kuşamı ve süsü olmak üzere bulunduğu mekânın tefrişatı için önemli miktarda parayı yıl boyunca bağdaşık şekilde harcamıştır. Dönemin modasını takip ettiği izlenimini verecek şekilde bazı yeni çıkan eşyaları almaya çalışmıştır. Kendisinin ihtiyacından fazla edindiği özellikle giysi ve süs eşyalarını yanında ve çevresindeki, görevi olan cariyeler dâhil, kadınlara hediye olarak verdiği iddia edilebilir. Bu şekilde davranmasının birkaç nedeni olabilir. İlk olarak Saray’a zeka, güzellik gibi birçok konuda seçilerek kabul edilen kadınların Osmanlı Hanedanı’nın varlığını sürdürecektir potansiyel padişahı doğuracak olmalarından dolayı onları buna yaraşır şekilde giydirmeye çalışması olabilir. İkincisi çevresindeki kadınların “aslanına” daha güzel görünmesini istiyor olabilir. Sonuncusu, belki de daha kuvvetli bir ihtimal, bu tür hediyelerle onları kendi yanına çekmeye çalışıyor olabilir. Ancak bu davranışı her ne nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın kendisinin ve çevresindeki kadınların oldukça “zarif” olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca para karşılığında yaptırılan bu işlerin, marangozluk dâhil, birçoğunun cariyeler tarafından yapıldığı ve cariyelerin bunlardan para kazandığı da anlaşılmaktadır.

Valide sultanın özellikle Çırağan Yalısı olarak bilinen sahil sarayı için harcadığı paranın meblağı, mekânın birkaç yıl önceden büyük bir tamir görmesi ve yeni tamir görevinin de şehreminine verilmesi burada küçük bir tamirattan öte köklü bir düzenleme yapıldığı izlenimi vermektedir. Bu da yapılan değişikliklerin mevcut bilinen yapı biçimlerinin ötesinde farklı bir tarzı olabileceği görüşünü akla getirmektedir.

Valide sultanın gerek Göç-i Hümayun gerekse geçici süreyle kalacağı yerlerde bütün tedbirler alınmış teknik ve güvenlik ekipleri hazır bulundurulmuştur. Kendisini gören veya bir şekilde hizmetinde bulunan kişilere önemli miktarda bahşişler dağıtmıştır.

Valide sultan devlet içinde bulunduğu konuma ve teşrifat kurallarına uygun şekilde hediyeleşmiştir. Bu kapsamda devlet adamları ve elçiler padişaha sundukları gibi valide sultana da hediyeler vermiştir. Valide sultan da Osmanlı Devleti’nin şanına yaraşır biçimde hediyeleri hiçbir zaman karşılıksız bırakmamıştır. Bu çalışma kapsamında devlet adamlarının ve elçilerin valide sultana takdim ettiği hediyeler genelde belirtilmese de valide sultanın, padişahın sonra, bu verilenlere karşılık olarak daha değerli hediyelerle mukabele ettiğini iddia etmek mümkündür.

Kaynaklar

- Akarçeşme, İ. (2019). Mihrişah Valide Sultan ve Vakfı. (Haz. Fahmeddin Başar). *Vakıf Kuran Kadınlar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 159-182.
- Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV. Kitap*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Akyıldız, A. (2010). Şehremini, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. Ankara: 459-461.
- Akyıldız, A. (2012). Valide Sultan, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. Ankara: 494-499.
- Akyıldız, A. (2017). *Haremın Padişahı Valide Sultan Haremde Hayat ve Teşkilât*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Altındağ, Ü. (2010). Dârüssaâde, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. İstanbul: 1-3.
- Beydilli, K. (2009). Selim III, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. Ankara: 420-425.
- Bilgin, A. (2000). *Osmanlı Sarayının İâşesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Bilgin, A. (2003). Matbah-ı Âmire. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: 115-119.
- Bilgin, B. (2013). Yıldız Sarayı. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 43. Ankara: 541-544.
- Bozkurt, F. (2015). İstanbul Evlerinin İçi. (Ed. Coşkun Yılmaz). *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. C.8. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları. 382-389.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). Surre. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. Ankara: 567-569.
- Cenkmen, E. (1948). *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Çavdar, D. (2015). *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Mefruşat-ı Hümayun İdaresi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Dağlı, B. (2007). *Kelime Kazanımı Üzerinde Bir Araştırma (Kıyafet ve Kumaş Adları Örneği)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Deny, J. (1986). Vâlide Sultan. *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: 178-187.
- Genç, M. (1995). Esham. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: 376-380.
- Hançer, T. H. (2017). *Mihrişah Valide Sultan Vakfı’nın Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle İncelenmesi (1797-1837)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- İpşirli, M. (2011). Tebdil Gezmek: Osmanlılar’da. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. Ankara: 213-214.
- İpşirli Argıt, B. (2011). 18. Yüzyılda Harem-i Hümayun’dan Çırağ Edilen Cariyeler. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. S. 25. 1-34.

- İpşirli Arit, B. (2015). Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam. (Ed. Coşkun Yılmaz.) *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. C.4. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları. 230-263.
- Kala, E. S., Akarçeşme, İ. (2019). *Mihrişah Valide Sultan Vakfı*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kalfazade, S. (1993). Çırağan Sahilsarayı. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: 304-306.
- Kocaaslan, M. (2019). Sarayda Terbiye Olmayan Hiçbir Yerde Terbiye Öğrenemez: 17. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Cariye Eğitimi. *Turkish Studies-Social Sciences*. C. 14. S.4. 1615-1636.
- Orhonlu, C., Göyünç, N. (1997). Has. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: 268-270.
- Önal, A. (2015). Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri. (Ed. Coşkun Yılmaz.) *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. C.3. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları. 404-449.
- Pakalın, M. Z. (1993a). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993b). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993c). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Parlak, S. (2005). Mihrişah Vâlîde Sultan Külliyesi. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. İstanbul: 42-44.
- Peirce, L. P. (2000). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*. (Çev. Ayşe Berktaş). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1993). Ceyb-i Hümayun. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: 465-467.
- Sakaoğlu, Necdet. (2015). *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*. İstanbul: Alfa Tarih.
- Sarı, Nil. (1993). Osmanlılar'da Cerrahlık Mesleği. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: 423-424.
- Serin, S. (2021). Osmanlı Sarayında Başlalalık ve Başlala Kulesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. C. 9. S. 27. 461-488.
- Sofyalı Ali Çavuş. (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukukî ve Mâlî Müeyyide ve Mükellefiyetleri*. (Haz. Midhat Sertoğlu). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, E. (2011). *Bâkî Divanı'na Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Tanman, M. B. (1996). Galata Mevlevihânesi. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: 317-321.
- Tanman, M. B. (2001). Kasr-ı Hümayun. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: 573-575.
- Tanrıkörür, Ş. B. (2004). Mevleviyye. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: 468-475.
- Tarım Ertuğ, Z. (2012). Topkapı Sarayı. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 41. Ankara: 256-261.
- Toprak, S. V. (2011). *Nuri Tarihi (Metin- İnceleme)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Uğurlu, A. H. (2016). Siyâsî Bir Projenin İzinde Bânilik: Mihrişah Vâlîde Sultan'ın İmar Faaliyetlerini Yeniden Okumak. *Belleten*. C. 40. S. 287. 87-101.
- Uluçay, M. Ç. (1980). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1945). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünyay Açıkgöz, F. (2012). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Yaşaroğlu, M. K. (2012). Üç Aylar. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 42. Ankara: 276.
- Yazıcı, T., İpşirli, M. (1995). Ferraş. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: 408-409.

Arşiv Kaynakları

- BOA, AE.SSLM.III. 417/23931.
BOA, D.BŞM.d. 7005.
BOA, D.BŞM.d. 7215.
BOA, D.HSK.d. 25838.
BOA, D.HSK.d. 25840.
BOA, D.HSK.d. 25849.
BOA, C.SM. 88/4408.

BOA, C.SM. 106/5337.
BOA, HAT. 1653/100.
BOA, TS.MA.d. 2450/7.
BOA, TS.MA.d. 2450/210.
BOA, TS.MA.d. 5483.
BOA, TS.MA.d. 6202.
BOA, TS.MA.e. 484/7.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
 Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-